

श्रीमद् भगवान् कुन्दकुन्दाचार्यदेव विरचित

अष्टपादुः

(गुजराती भाषानुवाद)

भाषा वयनिकाकार

पंडित श्री जयचन्द्र छानडा

संस्कृत गायाना गुजराती हरिगीत छंदना रयनार
पंडित श्री किंमतलाल शाह - सोनगढ

प्रस्तावना लेखक
डॉ. कुमचन्द्र भारिख

गुजराती भाषान्तरकार
ताराचंद माणोकचंद रवाणी

प्रकाशक:

पूज्य श्री डानज्जस्वामी स्मारक ट्रस्ट
१७३/१७५, मुंभादेवी रोड, मुंबई - ४०० ००२

सर्व हकको प्रकाशकने आधीन

प्राप्तीस्थान:-

पूज्य श्री कान्छस्वामी स्मारक ट्रस्ट
कडाननगर, लाम रोड, देवलाढी

पूज्य श्री कान्छस्वामी स्मारक ट्रस्ट

१७३/१७५, मुंभादेवी रोड, मुंभई - ४०० ००२

गुजराती:-

प्रथम आवृत्ति : प्रत १, ०००

मुद्रण:-

अपिल बंसल,
प्रिन्टोमैटिक्स, दुर्गापुरा,
जयपुर ३०२ ०१८

પરમ પૂજ્ય સદ્ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામી

-: પ્રકાશકીય નિવેદન :-

શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય ભગવાનના પાંચ પરમાગમોમાં એક જ પરમાગમ એવું છે જેનો ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદ આજસુધી કોઈએ કર્યો ન હતો.

જ્યારે મુ. શ્રી તારાચંદભાઈ રવાણીએ અમોને એનો ગુજરાતી અનુવાદ બતાવ્યો અને અમે તે અનુવાદની ચકાસણી યોગ્ય અભ્યાસી વ્યક્તિઓ પાસે કરાવી એટલે તુરંતજ તે છપાવવાનું ટ્રસ્ટ તરફથી નક્કી કર્યું.

હિંદી ભાષામાં અનુવાદ તો થયેલ છે જ. પં. ડૉ. હુકમચંદજી ભારિલ્લની હિંદી અષ્ટપાહુડની પ્રસ્તાવનાનો શ્રી તારાચંદભાઈએ પંડિતજીની અનુમતીથી ગુજરાતીમાં અનુવાદ પણ કર્યો છે. પોતાની ૮૫ વર્ષની જૈફ ઉંમરે તેઓએ કેટલા ખંતથી આ કામ કર્યું છે તે જ તેમની રુચિ ક્યાં કામ કરે છે તે બતાવે છે. પોતે છેલ્લાં ૧૬ વર્ષથી અમેરિકા રહે છે અને ત્યાં બેઠા આવી સુંદર કામ કરી રહ્યા છે જે અનુકરણિય છે.

અષ્ટપાહુડ આચાર્યશ્રીનું એક એવું ઉત્તમ શાસ્ત્ર છે જેને આપણે ચરણાનુયોગનું શાસ્ત્ર પણ કહી શકાય-મુનીરાજ કેવા હોય? મુની કોને કહેવાય? મુનીપણમાં તે ભૂમિકા સંબંધની ભૂલને કારણે કેવા ગંભીર પરિણામ ભોગવવા પડે! એ વાંચતા અને પરિણામનો વિચાર કરતાં રૂંવાડા ઉભા થઈ જાય, વળી આજના સાધુવર્ગનો તે સંબંધી વિચાર કરતાં મન ઉધ્વગ્ન થઈ જાય.

પૂજ્ય શ્રી કાનજીસ્વામી સ્મારક ટ્રસ્ટ ‘અષ્ટપાહુડ’ ગુજરાતીમાં છપાવી ધન્યતા અનુભવે છે. આ પહેલા દિવાળી પર ‘સમયસાર એક અનુશીલન’ ગુજરાતીમાં પ્રસિદ્ધ કરેલ.

હાલમાં પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચનો C.D. (Compact Disc) પર ઉતારવાની પ્રવૃત્તિ ચાલે છે. લોકોમાં તત્ત્વની રુચિ દિન પ્રતિદિન વધતી રહે તેવી પ્રવૃત્તિ કરતા રહેવી એ જ ટ્રસ્ટની નીતિ રહી છે.

પ્રસ્તુત શાસ્ત્રના અનુવાદ માટે શ્રી તારાચંદભાઈ રવાણી તથા ટાઈપસેટીંગ માટે શ્રી રાજુ તથા સમીર પારેખ-ક્રીએટીવ પેજ સેટર્સ તથા મુદ્રણ માટે અખિલ બંસલનો આ ટ્રસ્ટ આભારી છે તથા પ્રસ્તુત પુસ્તકની કિંમત ઓછી કરવા માટે પ્રકાશન ખાતે દાન આપનાર દાતાઓનો અમો આભાર વ્યક્ત કરીએ છીએ.

કલ્પાનનગર, લામ રોડ, દેવલાલી

લી. પૂજ્ય શ્રી કાનજીસ્વામી સ્મારક

ટ્રસ્ટ,

પ્રધાન કાર્યાલય:

ટ્રસ્ટીગણ

૧૭૩/૧૭૫, મુંબાદેવી રોડ, મુંબઈ-૨

-: વચનિકાકારની પ્રશસ્તિ :-

આ પ્રકારે શ્રી કુન્દકુન્દ આચાર્યકૃત ગાથાબદ્ધ પાહુડ ગ્રંથ છે. તેમાં આઠ પાહુડ છે. તેમની આ દેશભાષામય વચનિકા લખી છે. છ પાહુડની તો ટીકા-ટિપ્પણિ છે. તેમાં ટીકા તો શ્રી શ્રુતસાગર કૃત છે અને ટિપ્પણિ પહેલાં કોઈ બીજાએ લખી છે. તેમાં કેટલીક ગાથા તથા અર્થ જુદા પ્રકારે છે. મારા વિચારમાં બેઠા તેમનો આશ્રય પણ લીધો છે અને જેવા અર્થો મને પ્રતિભાસિત થયા તેવા લખ્યા છે.

લિંગપાહુડ અને શીલપાહુડ-એ બન્ને પાહુડના ટીકા-ટિપ્પણિ મળ્યા નથી તેથી ગાથાનો અર્થ જેવો પ્રતિભાસમાં આવ્યો તેવો લખ્યો છે.

શ્રી શ્રુતસાગર કૃત ટીકા ષટ્પાહુડની છે, તેમાં ગ્રંથાંતરની સાક્ષી આદિ કથન ઘણું છે તે ટીકાની આ વચનિકા નથી. ગાથાનો અર્થ માત્ર વચનિકામાં લખીને ભાવાર્થમાં મારી સમજણ (પ્રતિભાસ)માં આવ્યું તે અનુસાર અર્થ લખ્યો છે.

પ્રાકૃત, વ્યાકરણ આદિનું જ્ઞાન મારામાં વિશેષ નથી. તેથી કોઈ સ્થળે વ્યાકરણથી તથા આગમથી શબ્દ અને અર્થ અપભ્રંશ થયો હોય તો બુદ્ધિમાન પંડિત મૂળ ગ્રંથ વિચારીને શુદ્ધ કરીને વાંચે, મને અલ્પબુદ્ધિ જાણીને હાંસી ન કરશો, ક્ષમા કરશો. સત્પુરુષોનો સ્વભાવ ઉત્તમ હોય છે, દોષ દેખીને ક્ષમા જ કરે છે.

અહીં કોઈ કહે-તમારી બુદ્ધિ અલ્પ છે તો આવા મહાન ગ્રંથની વચનિકા શા માટે લખી? તેને કહેવાનું કે, આ કાળમાં મારાથી પણ મંદબુદ્ધિ ઘણા છે, તેમને સમજાવવા માટે લખી છે. આમાં સમ્યક્દર્શનને દઢ કરવા માટે મુખ્યરૂપથી વર્ણન છે. તેથી અલ્પબુદ્ધિ પણ વાંચે, અભ્યાસ કરે, અર્થને ધારણ કરે તો તેમને જિનમતનું શ્રદ્ધાન દઢ થશે. આ પ્રયોજન જાણીને જેવો અર્થ સમજણમાં આવ્યો તેવો લખ્યો છે, અને જે ઘણા બુદ્ધિવાન છે તેઓ મૂળ ગ્રંથને વાંચીને જ શ્રદ્ધાન દઢ કરશે.

મને કોઈ ખ્યાતિ, લાભ, પૂજાનું તો પ્રયોજન છે નહિ. ધર્માનુરાગથી આ વચનિકા લખી છે. તેથી બુદ્ધિમાનોએ ક્ષમા જ કરવી યોગ્ય છે.

આ ગ્રંથની ગાથાની સંખ્યા આ પ્રમાણે છે : પ્રથમ દર્શન પાહુડની ગાથા ૩૬, સૂત્રપાહુડની ગાથા ૨૭, ચારિત્રપાહુડની ગાથા ૪૫, બોધપાહુડની ગાથા ૬૨, ભાવપાહુડની ગાથા ૧૬૫, મોક્ષપાહુડની ગાથા ૧૦૬, લિંગપાહુડની ગાથા ૨૨ અને શીલપાહુડની ગાથા ૪૦- આમ આઠેય પાહુડ મળીને ગાથાની કુલ સંખ્યા ૫૦૩ છે.

* છપ્પય *

જિનદર્શન નિર્ગથરૂપ તત્ત્વારથ ધારન,
 સૂનર જિનકે વચન સાર ચારિત વ્રત પારન;
 બોધ જૈનકા જાંનિ આનકા સરન નિવારન,
 ભાવ આત્મા બુદ્ધ માંનિ ભાવન શિવ કારન.
 કુનિ મોક્ષ કર્મકા નાશ હૈ લિંગ સુધારન તજિ કુનય,
 ઘરી શીલ સ્વભાવ સંવારનાં આઠ પાહુડકા ફલ સુજય ॥૧॥

* દોહા *

ભઈ વચનિકા યહ જહાં સુનો તાસ સંક્ષેપ।
 ભવ્ય જીવ સંગતિ ભલી મેટૈ કુકરમ લેપ ॥૨॥
 જયપુર પુર સુવસ વસૈ તહાં રાજ જગતેશ।
 તાકે ન્યાય પ્રતાપ તૈ સુખી હુઢાહર દેશ ॥૩॥
 જૈન ધર્મ જયવંત જગ કિછુ જયપુરમૈ લેશ।
 તામધિ જિનમંદિર ઘણે તિનકો ભલો નિવેશ ॥૪॥
 તિનિમૈ તેરાપંથકો મંદિર સુન્દર એવ।
 ધર્મધ્યાન તામૈ સદા જૈની કરે સુસેવ ॥૫॥
 પંડિત તિનિમૈ બહુત હૈ મૈ ભી ઈક જયચંદ।
 પ્રેર્યા સબકે મન કિયો કરન વચનિકા મંદ ॥૬॥
 કુન્દકુન્દ મુનિરાજકૃત પ્રાકૃત ગાથા સાર।
 પાહુડ અષ્ટ ઉદાર લખિ કરી વચનિકા તાર ॥૭॥
 ઈહાં જિતે પંડિત હુતે તિનિમૈ સોધી યેહ।
 અક્ષર અર્થ સુ વાંચિ પઢિ નહિં રાખ્યો સંદેહ ॥૮॥
 તૌઊ કછૂ પ્રમાદતૈ બુદ્ધિ મંદ પરભાવ।
 ઢીનાધિક કછુ અર્થ હૈ સોધો બુધ સતભાવ ॥૯॥
 મંગલરૂપ જિનેન્દ્રકું નમસ્કાર મમ હોહુ।
 વિઘ્ન ટલૈ શુભબંધ હૈ યહ કારન હૈ મોહુ ॥૧૦॥
 સંવત્સર દસ આઠ સતસઠિ વિક્રમ રાય।
 માસ ભાદ્રપદ શુકલ તિથિ તેરસિ પૂરન થાય ॥૧૧॥

ઈતિ વચનિકાકાર પ્રશસ્તિ જયતુ જિન શાસનમ્ શુભમિતિ સમાપ્ત.

-: ભૂમિકા :-

અનેક આનંદધામ અતિ રમણીય આ પવિત્ર ભારતીય વસુંધરામાં સ્વયં અહિંસાત્મક તથા સમભાવ કરીને જીતી છે રાગદ્વેષ પરિણતિ જેમણે એવા ધર્મામૃત પોષક અગણનીય ઋષિગણ ગણનીય ભગવત્ કુન્દકુન્દાચાર્યનું શાસન સાક્ષાત્ તીર્થેશ પૂજ્ય શ્રી ૧૦૦૮ ભગવાન વર્ધમાન જિનની સમાન જ આજે આ કલિકાલ નામે પંચમ કાળમાં માન્યગણનારૂપ પરિણત થઈ રહ્યું છે અને તેમની વાણી સાક્ષાત્ તીર્થંકરની સમાન જ આપણા માટે હિતાવહ છે. તેમના વિષયમાં તથા તેમની સર્વજ્ઞ પરંપરાગત કૃતિના વિષયમાં જો કોઈને આક્ષેપ-વિક્ષેપ કરવાના હોય તો કેવળ અગાધ જળ-આભાત્મક મૃગતૃષ્ણાની સમાન તેને માટે હશે. સ્વામી કુન્દકુન્દ જેવા ગ્રંથકાર તથા તેમના ગ્રંથમાં ક્યાંય પણ એવો અંશ નથી કે જેમાં કોઈનો આક્ષેપ-વિક્ષેપ હોય, કેમકે તેમની ગ્રંથશૈલી અધ્યાત્મ પ્રધાનતાથી માર્ગાનુશાસિની છે. છતાં પણ અહીં સર્વત્ર એવા પ્રકારની ગૂંથણી છે કે કોઈપણ પ્રતિપક્ષી તથા પરીક્ષકને આદિથી અંત સુધી ક્યાંય પણ એવો અંશ નહિ મળે કે જેમાં આક્ષેપ-વિક્ષેપને સ્થાન હોય. તેથી એમને પ્રધાન તથા પૂજ્ય પ્રમાણ કોટિમાં ભગવાન મહાવીર તથા ગૌતમગણધર જેવા માન્યા છે. કેમકે શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં શાસ્ત્ર વાંચનાર મંગલાચરણમાં “ મંગલં ભગવાન વીરો, મંગલં ગૌતમોગણી। મંગલં કુન્દકુન્દાદ્યો જૈન ધર્મોસ્તુ મંગલં ” -આ પાઠ હંમેશા જ બોલે છે.

તેથી જાણવા મળે છે કે સ્વામી કુન્દકુન્દાચાર્યનું આસન આ દિગમ્બર જૈન સમાજમાં કેટલું ઊંચું છે. તેઓ આચાર્ય મૂલસંઘના ઘણા જ પ્રભાવિક આચાર્ય મનાય છે. તેથી આપણો પ્રધાનવર્ગ મૂલસંઘની સાથે કુન્દકુન્દામ્નાયમાં આજે પણ પોતાને પ્રગટ કરીને ધન્ય માને છે. વાસ્તવમાં જોવામાં આવે તો જે કુન્દકુન્દામ્નાયમાં છે તે જ મૂલસંઘ છે. છતાં પણ મૂલસંઘની અસલિયત ક્યાં છે એ પ્રગટ કરવા માટે કુન્દકુન્દ આમ્નાયને મુખ્ય ગણી છે અને આ જ હેતુથી મૂલસંઘની સાથે જે કુન્દકુન્દામ્નાયને લખવા-બોલવાની શૈલી છે તે યોગ્ય પણ છે. કેમકે મૂલસંઘ કુન્દકુન્દામ્નાયમાં જ પ્રધાનતાથી માનવામાં આવે છે, અને તેની પ્રસિદ્ધિ દિગમ્બરપ્રમુખ સમાજમાં સર્વત્ર જ છે. માટે કોઈને વિવાદ અને સંદેહને અહીં સ્થાન જ નથી.

શ્રી શ્રુતસાગર સૂરિએ એમના ષટ્પાહુડ ગ્રંથની સંસ્કૃત ટીકામાં પ્રત્યેક પાહુડના અંતમાં એમનાં પાંચ નામ લખ્યા છે. જે આ પ્રકારે છે- “ શ્રી પદ્મનન્દિ કુન્દકુન્દાચાર્ય વક્રગ્રીવા ચાર્યે લાચાર્ય ગૃહ્પૃષ્ઠાચાર્ય નામ પંચક વિરાજિતેન ” તેથી આ જણાય છે કે તત્ત્વાર્થસૂત્રના

કર્તા શ્રી ઉમાસ્વામી અને આ એક જ વ્યક્તિ હોય કેમકે તત્ત્વાર્થ-સૂત્ર-મોક્ષશાસ્ત્રના દશ અધ્યાયના અંતમાં પણ તત્ત્વાર્થસૂત્રકર્તારં ગૃહ્યપિચ્છોપલક્ષિતં। વન્દે ગણીન્દ્ર સંજ્ઞાતમુમા સ્વામીમુનીશ્વરં।। આ શ્લોકમાં પણ ગૃહ્યપિચ્છ એવું ઉમાસ્વામીને વિશેષણ આપ્યું છે. તેથી તથા વિદેહક્ષેત્રમાં ભગવાન શ્રી ૧૦૦૮ સીમંધરસ્વામી દ્વારા સંબોધિત હોવાની કથામાં પણ ગૃહ્યપિચ્છનો વિષય આવે છે. તથા કેટલાક વિદ્વાનો દ્વારા ઉમાસ્વામીજીની કથા પણ એવી જ સાંભળવામાં આવે છે જેવી કે ગૃહ્યપિચ્છના વિષયમાં કુન્દકુન્દાચાર્યની છે. અને કુન્દકુન્દાચાર્ય સીમંધરસ્વામીથી સંબોધિત થયા હતા એ વિષયમાં પણ શ્રી શ્રુતસાગરસૂરિએ લખ્યું છે કે- સીમંધરસ્વામિ જ્ઞાન સમ્બોધિત ભવ્યજનેન- તેથી અમને કાંઈક સંદેહ થાય છે કે કદાચ બન્ને વ્યક્તિ એક જ હોય. પરંતુ જ્યાં સુધી કોઈ મજબૂત પ્રમાણ ન મળે ત્યાં સુધી અમે સંદિગ્ધાવસ્થામાં રહેવા સિવાય બીજું શું કરી શકીએ! જો કયાંય કુન્દકુન્દના નામોમાં ઉમાસ્વામી નામ પણ હોત તો પછી સંદેહનું પણ સ્થાન ન રહેત. પણ ફરી એટલું જરૂર કહેવાનું છે કે એમનો કોઈને કોઈ ગુરુ-શિષ્યપણાનો સંબંધ પરસ્પરમાં અવશ્ય હશે.

ગૃહ્યપિચ્છ કુન્દકુન્દ હોય યા ઉમાસ્વામી હોય, બન્નેનાં યશોગાન આ દિગમ્બર જૈન સમાજમાં પૂર્ણ રીતિથી ઘણી ભક્તિ તથા શ્રદ્ધાથી જુદા જુદા નામ દ્વારા ગવાય છે. તથા ગૃહ્યપિચ્છ નામથી પણ કોઈ-કોઈ ગ્રંથકર્તાએ પોતાની આંતરિક ભક્તિ પ્રદર્શિત કરી છે. જેમ કે વાદિરાજસૂરિએ પોતાના પાર્શ્વચરિત્ર ગ્રંથમાં સર્વ આચાર્યોથી પ્રથમ ગૃહ્યપિચ્છ સ્વામીને કેવા અપૂર્વ શબ્દોમાં ગુણાનુવાદપૂર્વક નમસ્કાર કર્યા છે.

અતુચ્છ ગુણસંપાતં ગૃહ્યપિચ્છં નતોઽસ્મિ તં।

પક્ષી કુર્વતિ યં ભવ્યા નિર્વાણાયોત્પતિષ્ણ વઃ।।૧।।

“જે મુખ્ય-મુખ્ય ગુણોના આશ્રયદાતા છે તથા મોક્ષ જવાને ઈચ્છુક ઉડવાવાળા પક્ષીઓની પાંખની જેમ જેમનો આશ્રય લે છે એ ગૃહ્યપિચ્છને હું નમસ્કાર કરું છું.”

શ્રી કુન્દકુન્દાચાર્યના વિષયમાં ભાષા ટીકાકાર પંડિત જયચંદ્રજી છાબડા તથા પં. વૃન્દાવન દાસજી વગેરે અનેક વિદ્વાનોએ ઘણા જ અભ્યર્થનીય (પ્રાર્થના કરવારૂપ) વાક્યોથી સ્તુતિગાન કર્યું છે જે અત્યાર સુધી એવા જ રૂપમાં પ્રવાહિત થઈને ચાલતું આવ્યું છે. તે સ્વામીજીના અલૌકિક પાંડિત્ય તથા એમની પવિત્ર આત્મપરિણતિનો જ પ્રભાવ છે.

जासके मुखारविन्दतें प्रकाश भासयुन्द स्यादवाद जैनवैन इन्दु कुन्दकुन्दसे।
तासके अभ्यासतें विकाश भेदज्ञान होत , मूढ सो लखे नहीं कुबुद्धि कुन्दकुन्दसे।।
देते हैं अशीम शीस माय इन्दु चन्द जाहि , मोह-मार-खण्ड मारतंड कुन्दकुन्दसे।
विशुद्धिबुद्धिवृद्धिदा प्रसिद्ध ऋद्धिसिद्धिदा हुए न , हैं न , होहिगे , मुनिंद
कुन्दकुन्दसे।।

-કવિવર વૃન્દાવનદાસજી

સ્વામી કુન્દકુન્દાચાર્યે જન્મ ધારણ કરીને આ ભારતભૂમિને કયા સમયે ધન્ય તથા પવિત્ર કરીએ વિષયનો નિશ્ચિતરૂપથી આજસુધી કોઈ વિદ્વાને નિર્ણય કર્યો નથી. કેમકે કેટલાયે વિદ્વાનોએ માત્ર અંદાજથી એમને વિક્રમની પાંચમી અને કેટલાયે વિદ્વાનોએ ત્રીજી શતાબ્દિમાં થયાનો નિશ્ચય કર્યો છે અને ઘણા વિદ્વાનોએ એમનું વિક્રમની પ્રથમ શતાબ્દિમાં હોવું નિશ્ચિત કર્યું છે અને આ અભિપ્રાય ઉપર જ ઘણું કરીને પ્રધાન વિદ્વાનોનો અભિપ્રાય ઢળે છે. સંભવ છે કે આ જ નિશ્ચિતરૂપમાં પરિણામ હોય. પરંતુ મારું હૃદય એમને વિક્રમની પહેલી શતાબ્દિથી પણ ઘણા વહેલાં હોવાનું કબૂલ કરે છે. કારણ કે સ્વામીજીએ જેટલા ગ્રંથો રચ્યા છે તે કોઈમાંપણ દ્વાદશાનુંપ્રેક્ષાના અંતે નામમાત્ર સિવાય પોતાનો પરિચય આપેલ નથી. પરંતુ બોધપાહુડમાં અંતે ૬૧ નંબરની આ એક ગાથા ઉપલબ્ધ છે :-

સદ્વિયારો મૂઓ માસાસુત્તેસુ જં જિણે કહિયં ।
સો તહ કહિં ણાયં સીસેણ ય મદ્રબાહુસ્સ ।।

બોધ પાહુડ ગાથા ૬૧

મને આ ગાથાનો અર્થ ગાથાની શબ્દરચનાથી એવો પણ પ્રતીત થાય છે - જં જે જિણે જિનથી કહિયં- કહેવાયું સો તે માસાસુત્તેસુ ભાષાસૂત્રથી (ભાષારૂપ પરિણત દ્વાદશાંગ શાસ્ત્રોથી) સદ્વિયારો મૂઓ શબ્દવિકારરૂપ થયું. (શબ્દ વિકારરૂપ પરિણમ્યું) મદ્રબાહુસ્સ ભદ્રબાહુના સિસેણ ય શિષ્યે તહ તે પ્રમાણે ણાયં જાણીને કહિં કહ્યું.

જે જિનેન્દ્રદેવે કહ્યું છે તે જ દ્વાદશાંગમાં શબ્દ વિકારથી પરિણત થયું છે અને ભદ્રબાહુના શિષ્યે તે જ પ્રકારે જાણ્યું છે તથા કહ્યું છે.

આ ગાથામાં જે ભદ્રબાહુનું કથન આવ્યું છે તે ભદ્રબાહુ કોણ છે એનો નિર્ણય કરવા માટે એની પછીની ૬૨મી ગાથામાં આ પ્રકારે છે.-

બારસ અંગવિયાણં ચુદસ પુવંગ વિચલ વિત્થરણં ।
સુયણાણિ મદ્રબાહૂ ગમયગુરુ મયવઓ જયઓ ।।

બોધપાહુડ ।। ૬૨ ।।

દ્વાદશ અંગના જ્ઞાતા તથા ચૌદ પૂર્વાંગના વિસ્તારરૂપમાં પ્રસાર કરવાવાળા ગમકગુરુ-શ્રુતજ્ઞાની ભગવાન ભદ્રબાહુ જયવંત રહો.

આ બન્ને ગાથાઓને વાંચવાથી વાંચકોને સારી રીતે વિદિત થશે કે આ બોધપાહુડની ગાથાઓ શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુના શિષ્યની કૃતિ છે. અને આ અષ્ટપાહુડ ગ્રંથ નિર્વિવાદ અવસ્થામાં કુન્દકુન્દ સ્વામીજીએ બનાવેલ છે. તેથી આ સિદ્ધ થાય છે કે સ્વામી કુન્દકુન્દ શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુના શિષ્ય હતા. આવી સ્થિતિમાં કુન્દકુન્દનો સમય વિક્રમથી ઘણો ઘણો આગળનો જણાય છે.

પરંતુ આ ગાથાનો અર્થ માન્યવર શ્રી શ્રુતસાગર સૂરિએ બીજી રીતે કર્યો છે અને તેના આધારે જયપુર નિવાસી પં. જયચંદ્રજી છાબડાએ પણ કર્યો છે. તેથી અમે પૂર્ણરૂપમાં આ નિશ્ચિત લખી શકતા નથી કે કુન્દકુન્દ આચાર્યનો સમય વિક્રમ શતાબ્દિથી પહેલાનો હશે, કેમકે શ્રુતસાગર સૂરિએ જે અર્થ લખ્યો છે તે કોઈ વિશેષ પદ્ધતિ વગેરેના આધારથી લખ્યો હશે; બીજું તેઓ એક પ્રામાણિક તથા પ્રતિભાશાળી વિદ્વાન હતા. આ કારણથી એમના અર્થને અમાન્ય ઠરાવાય એ આ તુચ્છ લેખકની શક્તિની બહાર છે. છતાં પણ મને તે ગાથાનો જે અર્થ સૂઝ્યો છે તે સ્પષ્ટતાથી ઉપર લખી દીધો છે. વિદ્વાન વાચકો એનો સમુચિત વિચાર કરી સ્વામીજીના સમયનિર્ણયની ઊંડી શોધમાં ઊતરીને સમાજની એક ખાસ ત્રુટિને પૂરી કરશે.

ભગવાન કુન્દકુન્દાચાર્યે રચેલા ગ્રંથોમાં ૧) સમયસાર, ૨) પ્રવચનસાર, ૩) પંચાસ્તિકાયા, ૪) નિયમસાર, ૫) રચણસાર, ૬) અષ્ટપાહુડ, ૭) દ્વાદશાનુપ્રેક્ષા ૮) મૂલાચાર અને ૯) દસ ભક્તિ -આ નવ ગ્રંથો જોવામાં આવે છે. અને આ બધા ગ્રંથો છપાઈ પણ ગયા છે. અષ્ટ પાહુડમાં ૫૨ પાહુડની સંસ્કૃત ટીકા શ્રી શ્રુતસાગરજી સૂરિની છે. તે માણિકચંદ દિગમ્બર જૈન ગ્રંથમાલાના ૫૨ પ્રાભૃતાદિ સંગ્રહમાં પ્રકાશિત થઈ ચૂકી છે. આ અષ્ટપાહુડ ગ્રંથ ઉપર પં. જયચંદ્રજી છાબડા જયપુર નિવાસી કૃત બીજી દેશભાષામય વચ્ચિકા છે. જેમાં ૫૨ પાહુડ સુધી શ્રી શ્રુતસાગરસૂરિની ટીકાનો આશ્રય છે અને બાકીના બે પાહુડો પર એમણે સ્વતંત્ર વચ્ચિકા લખી છે. જેમનું વર્ણન તેમણે પોતે પોતાની પ્રશસ્તિમાં લખ્યું છે અને તે પ્રશસ્તિ આ ગ્રંથના અંતમાં એમની એમ જ રાખી છે. તેથી વાચક વિશેષ જાણકારી આ વિષયમાં કરી શકશે.

પંડિત શ્રી જયચંદ્રજી છાબડા વિષે આ સંસ્થા તરફથી પ્રકાશિત ‘પ્રમેય રત્નમાલા’ તથા આત્મમીમાંસાની ભૂમિકામાં લખી ચૂક્યા છીએ. ત્યાંથી વાચક તેમના સંબંધી કંઈક વિશેષ પરિચય કરી શકે છે. તેઓ ૧૯ મી શતાબ્દિના એક પ્રતિભાશાળી વિદ્વાન હતા. તેમનો આ દિગમ્બર સમાજમાં આજે પણ એવો જ આદર રહ્યો છે, જેવો કે પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન ટોડરમલજીનો થાય છે. પંડિત ટોડરમલજીએ ટૂંકા સમયમાં પ્રતિભાશાળી અલૌકિક બુદ્ધિથી દિગમ્બર જૈન સમાજનું એવું કલ્યાણ કર્યું છે કે જેમના ફલસ્વરૂપે એમના યશોગાન આજ સુધી ગવાઈ રહ્યા છે. તે જ પ્રકારે ટોડરમલજીના સમકક્ષ પં. જયચંદ્રજીનો પણ સમાજ ઉપર એવો જ ઉપકાર છે. તેથી સમાજની દૃષ્ટિમાં તેઓ પણ માનનીય છે. પંડિત જયચંદ્રજીનું પાંડિત્ય દરેક વિષયમાં અપૂર્વ જ હતું-એ એમની ગ્રંથસ્થ કૃતિઓથી વાચકોને સ્વયમેવ જ વિદિત થઈ શકે છે. તથા તેઓ નિરપેક્ષ પરોપકારરત એવા વિદ્વાન હતા કે જેમની બરાબરીના તે સમયે જયપુરભરમાં કોઈપણ ધર્મના એવા કોઈ વિદ્વાન ન હતા. તથા ભાષા સર્વાર્થસિદ્ધિની પ્રશસ્તિ વાંચવાથી જણાશે કે એમના પુત્ર નંદલાલજી પણ મોટા વિદ્વાન હતા. એમની પ્રેરણાથી તથા ભવ્ય જનોની વિશેષ પ્રેરણાથી જ તેમણે સર્વાર્થ સિદ્ધિ વગેરે ગ્રંથોની દેશભાષામય વચ્ચિકા લખી છે. એમના વિષે

વૃદ્ધ પુરુષો દ્વારા આજ સુધી પણ એક પ્રસિદ્ધ કહેવત સાંભળવામાં આવે છે કે એક સમય જયપુર નગરમાં એક મોટા અન્યધર્મી વિદ્વાન જયપુરનગરના વિદ્વાનોને શાસ્ત્રાર્થમાં જીતવાની ઇચ્છાથી આવેલ હતા. તે વખતે તે વિદ્વાન સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરવા માટે જયપુર નિવાસી કોઈપણ વિદ્વાન તેમની સન્મુખ ગયું નહિ, આવી હાલતમાં નગરના વિદ્વાનોની તથા નગરની વિદ્વતાની અપકીર્તિ ન થઈ જાય એ હેતુથી તથા રાજ્યની કીર્તિ વાંચ્છક નગરના વિદ્વાન પંચ તથા રાજ્યકર્મચારી વર્ગે પંડિત જયચંદ્રજી છાબડા પાસે આવીને સવિનય વિનતિ કરી હતી કે આ વિદ્વાનને શાસ્ત્રાર્થમાં આપ જ જીતી શકો તેમ છો, તેથી આ નગરની પ્રતિષ્ઠા આપના પર જ નિર્ભર છે, માટે શાસ્ત્રાર્થ કરવાના નિમિત્તે આપ પધારો. આપ નહિ આવશો તો નગરની બદનામી થશે કે મોટા મોટા પંડિતોની ખાણ જેવા આ વિશાળ નગરને એક પરદેશી વિદ્વાન જીતી ગયો.

આ વાત સાંભળીને પંડિત જયચંદ્રજી છાબડાએ જવાબ આપ્યો કે હું તો જય-પરાજયની અપેક્ષાથી શાસ્ત્રાર્થ કરવા ક્યાંય જતો નથી. તેમ છતાં આપ લોકોનો એવો જ આગ્રહ છે તો મારા આ પુત્ર નંદલાલને લઈ જાઓ. એ એમની સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરી શકશે. તેનાથી રાજી થઈને સર્વ લોક પં. નંદલાલજીને લઈ ગયા અને પં. નંદલાલજીએ શાસ્ત્રાર્થ કરી વિદેશી વિદ્વાનને પરાજિત કર્યો. તેના ઉપકારવશથી રાજ્ય તથા નગરપંચ તરફથી પં. નંદલાલજીને કંઈક ઇલ્કાબ મળ્યો હતો. તેના વિષે પં. જયચંદ્રજીએ અવશ્ય કર્તવ્યમાં ઉપકાર માની એના પ્રતિફળ સ્વરૂપ લેવામાં 'આવશ્યક કર્તવ્ય તથા ઉપકારને નીચો પાડવા સમાન છે' - એવું કહીને એ પદવીને પાછી આપી દીધી હતી.

આ કથાનકથી સારી રીતે જાણવા મળે છે કે આપ તથા આપના પુત્ર કેટલા મોટા વિદ્વાન હતા અને પોતે ઐહિક આકાંક્ષાથી કેટલા નિરપેક્ષ હતા. એમના પિતાનું નામ મોતીરામજી હતું. જાતિના ખંડેલવાલ શ્રાવક હતા તથા છાબડા ગોત્રમાં તેમનો જન્મ થયો હતો. એમની ઉંમર ૧૧ વર્ષની હતી તે સમયથી જૈન ધર્મ તરફ એમનું ચિત્ત વિશેષ આકર્ષાયું હતું. તેઓ તેરાપંથીના અનુયાયી હતા તથા તેઓ પરકૃત ઉપકારને વિશેષ માનતા હતા. તેથી એમનામાં કૃતજ્ઞતા પણ ભારોભાર હતી. કેમકે પંડિત બંશીધરજી, પંડિત ટોડરમલજી, પં. દૌલતરામજી, ત્યાગી રાયમલજી, વ્રતી માયા રામજી વગેરેની કૃતિઓ તથા એમના ઉપકારરૂપ પ્રશસ્તિ પોતે ઘણા જ સુંદર શબ્દોમાં કરી છે. પોતે ગોમ્મટસાર, લબ્ધિસાર, ક્ષપણાસાર, સમયસાર, અધ્યાત્મસાર, પ્રવચનસાર, પંચાસ્તિકાય, રાજવાર્તિક, શ્લોકવાર્તિક, અષ્ટસહસ્ત્રી, પરીક્ષામુખ આદિ મુખ્ય મુખ્ય અનેક ગ્રંથોનું વાંચન તથા મનન કર્યું હતું. જેનો સર્વ ખુલાસો ભાષા સર્વાર્થ સિદ્ધિ વગેરેની પ્રશસ્તિ વાંચવાથી મળી રહે છે.

એમણે જે જે અનુવાદરૂપ કૃતિ લખી છે તેમનો ખુલાસો અમે પ્રમેયરત્નમાલાની

ભૂમિકામાં કર્યો છે. સર્વાર્થસિદ્ધિ ભાષાવચનિકા આદિ સમાન એમણે અષ્ટપાહુડમાં પણ ઘણો જ ભવ્ય પ્રયાસ કર્યો છે. એમણે અતિ કઠિન ગ્રંથોના પણ સાદી હૃદયગ્રાહી ભાષામાં અનુવાદ કરી સમાજની એક ઘણી મોટી ત્રુટિને પૂરી કરી છે. આ કારણથી એમના વિષયમાં સમાજ ઘણો જ આભારી હોય તે યોગ્ય જ છે.

આ પાહુડ ગ્રંથ યથાનામ તથા વિષયમાં આઠ વિભાગમાં વિભક્ત છે. જેમકે દર્શનપાહુડમાં દર્શન વિષયક કથન, સૂત્ર પાહુડમાં સૂત્ર (શાસ્ત્ર) સંબંધી કથન ઇત્યાદિ, પંડિતજીએ આ ગ્રંથની ટીકાની સમાપ્તિ વિક્રમ સંવત ૧૮૬૭ ભાદ્રપદ સુદી ૧૩ ના રોજ કરી છે, કે જે આ ગ્રંથની પ્રશસ્તિમાં એમણે લખ્યું છે:-

**સંવત્સર દશ આઠ સત સતસઠિ વિક્રમરાય,
માસ ભાદ્રપદ શુક્લતિથિ તેરસિ પૂરન થાય.**

પંડિતજીના ગ્રંથોમાં આદિ તથા અંતમાં મંગલાચરણથી જણાય છે કે પોતે પરમ આસ્તિક હતા; દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રમાં પૂર્ણ ભક્તિ રાખતા હતા. સત્ય તો આ છે કે જ્યાં આસ્તિકતા તથા ભક્તિ છે ત્યાં સર્વેની ઉપકારકર્ત્રી બુદ્ધિ પણ છે. આ વાત આપણા પંડિતજીમાં હતી. તેથી તેમનામાં પણ એવી બુદ્ધિ તથા અન્ય માન્ય ગુણ હતા. માટે તેઓ આપણા તથા સર્વ સમાજને માન્ય છે. હવે આપણે આકાંક્ષા કરીએ કે તેઓ શીઘ્ર અનંત તથા અક્ષય સુખના અનંત કાલના ભોગી થાઓ.

આ ગ્રંથની ભ્રમિકાની સાથે અમે વાચકોની સગવડતા માટે ગાથા તથા વિષયસૂચિ પણ આપી છે. હવે અમારું અંતિમ નિવેદન છે કે અલ્પજ્ઞતાને કારણે આ ભૂમિકા તથા ગ્રંથસંશોધનમાં અમારી ઘણી ત્રુટિઓ રહી ગઈ હશે. તો આપ સુજ સુધારીને અમને ક્ષમા કરશો.

મુંબઈ તા. ૧૫-૧૨-૧૯૨૩ ઇસવીસન.
માગસર સુદી ૮-૧૯૮૦ વિક્રમ સંવત.

વિનીત
રામપ્રસાદ જૈન, મુંબઈ

આ ગ્રંથમાં પ્રાકૃત ગાથાની ગુજરાતી પદ્યમાં હરિગીત છંદમાં ગાથાઓ પંડિત શ્રી દિંમતલાલ જેઠાલાલ શાહે રચી છે તે બદલ તેમનો આભાર માનું છું.

અષ્ટપાહુડનો ગુજરાતી અનુવાદ તા. ૨૫-૧૦-૮૪ ના દિને કોરપસ-ક્રીસ્ટી- ટેકસાસ. યુ. એસ. એ માં સંપૂર્ણ કર્યો.

-તારાચંદ રવાણી

C/o કિશન ટી. રવાણી ૩ Heritage Valley Drive, SEWELL N.J.08080 U.S.A

-: પ્રસ્તાવના :-

આચાર્ય કુન્દકુન્દ અને અષ્ટપાદુડ

આચાર્ય કુન્દકુન્દ

જિન-અધ્યાત્મના પ્રતિષ્ઠાપક આચાર્ય કુન્દકુન્દનું સ્થાન દિગમ્બર જિન-આચાર્ય પરંપરામાં સર્વોપરિ છે. બે હજાર વર્ષથી આજ સુધી સતત દિગમ્બર સાધુ પોતાને કુન્દકુન્દાચાર્યની પરંપરાના કહેવામાં ગૌરવ અનુભવ કરતા રહ્યા છે.

શાસ્ત્રસભામાં ગાદી પર બેસીને પ્રવચન કરતી વખતે ગ્રંથ અને ગ્રંથકારના નામની સાથોસાથ આ ઉલ્લેખ પણ જરૂરી માનવામાં આવે છે કે આ ગ્રંથ પણ કુન્દકુન્દ આમ્નાયમાં રચવામાં આવેલ છે. પ્રવચનની શરૂઆત કરતી વખતે ઉચ્ચારવામાં આવતાં શબ્દો આ પ્રકારે છે:-

“અસ્ય મૂલગ્રન્થકર્ત્તાર: શ્રી સર્વજ્ઞદેવાસ્તદુત્તરગ્રન્થ કર્ત્તાર: શ્રી ગણધરદેવા: પ્રતિગણધરદેવાષાં વચનાનુસારમાસાઘ શ્રી કુન્દકુન્દામ્નાયે.....વિરચિતમ્। શ્રોતાર: સાવધાનતયા શ્રુણવન્તુ।”

ઉપરની પંક્તિયો ઉપરાંત મંગલાચરણ સ્વરૂપે જે છંદ બોલવામાં આવે છે, તેમાં પણ ભગવાન મહાવીર અને ગૌતમ ગણધરની સાથે એક માત્ર આચાર્ય કુન્દકુન્દનો જ સમગ્ર આચાર્ય પરંપરામાં નામોલ્લેખપૂર્વક સ્મરણ કરવામાં આવે છે. બાકી બધાને ‘આદિ’ શબ્દથી ગ્રહણ કરી લેવામાં આવે છે. આ રીતે આપણે જોઈએ કે જે પ્રકારે હાથીના પગલામાં બધાનાં પગલાંનો સમાવેશ થઈ જાય છે તેવી રીતે આચાર્ય કુન્દકુન્દમાં સમસ્ત આચાર્ય પરંપરાનો સમાવેશ થઈ જાય છે. દિગમ્બર પરંપરાના પ્રવચનકારો દ્વારા પ્રવચનના આરંભમાં મંગલાચરણસ્વરૂપ નીચે મુજબનો છંદ બોલાય છે, તેના શબ્દો આ પ્રકારે છે:-

“ મંગલં ભગવાન વીરો , મંગલં ગૌતમો ગણી ।
મંગલં કુન્દકુન્દાઘો , જૈન ધર્મોસ્તુ મંગલં ।।

દિગમ્બર જિનમંદિરોમાં બિરાજમાન લગભગ પ્રત્યેક જિનબિંબ (જિનપ્રતિમા કે જિનમૂર્તિ) પર કુન્દકુન્દામ્નાયનો ઉલ્લેખ જોવામાં આવે છે. પરંપરાવર્તી ગ્રંથકારોએ પોતાની જે શ્રદ્ધા સાથે સ્મરણ કર્યું છે તેનાથી પણ આ ખ્યાલ આવે છે કે દિગમ્બર પરંપરામાં કુન્દકુન્દાચાર્યનું નામ અજોડ છે. પોતાની મહિમા બતાવનારા શિલાલેખો પણ પ્રાપ્ત છે.

કેટલાક મહત્વપૂર્ણ શિલાલેખો આ પ્રકારે છે:-

“કુન્દપુષ્પની શોભા ધારણ કરવાવાળી જિનની કીર્તિ દ્વારા દિશાઓ શણગારાઈ છે, જે ચારણો-ચારણ ઋદ્ધિધારી મહામુનિઓના સુંદર હસ્તકમલોના ભ્રમર હતા અને જિન પવિત્રાત્મા એ ભરતક્ષેત્રમાં શ્રુતની પ્રતિષ્ઠા કરી છે તે વિભુ કુન્દકુન્દ આ પૃથ્વી પર કોના દ્વારા વંધ નથી?”

“યતીશ્વર (શ્રીકુન્દકુન્દ સ્વામી) રજઃસ્થાન પૃથ્વીતલ છોડીને ચાર આંગળ ઊંચે ગમન કરતા હતા, જેનાથી હું સમજું છું કે તેઓ અંતર અને બાહ્ય રજથી અત્યંત અસ્પૃષ્ટતા બતાવતા હતા. (અર્થાત્ તેઓ અંતરંગમાં રાગના મળથી તથા બાહ્યમાં ધૂળથી અસ્પૃષ્ટ હતા.)”

દિગમ્બર જૈન સમાજ કુન્દકુન્દાચાર્યદેવના નામ તેમજ કામ (મહિમા)થી જેટલો પરિચિત છે એટલો એમના જીવનથી અપરિચિત છે. લોકેષણથી દૂર રહેવાવાળા જૈનાચાર્યોની આ વિશેષતા રહી છે કે મહાનથી મહાન ઐતિહાસિક કાર્યો કરવા છતાં પણ તેઓ પોતાના વ્યક્તિગત જીવન સંબંધી કયાંય કોઈ ઉલ્લેખ કરતા નથી. આચાર્ય કુન્દકુન્દ પણ આમાં અપવાદ નથી. તેમણે પણ પોતાના સંબંધી કયાંય કંઈપણ લખ્યું નથી. “દ્વાદશાનુપ્રેક્ષામાં માત્ર નામનો ઉલ્લેખ છે. આ જ પ્રકારે મોક્ષપાહુડમાં પોતાને દ્વાદશાંગના જ્ઞાતા તથા ચૌદ પૂર્વના વિપૂલ પ્રસાર કરનાર શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુના શિષ્ય છે એમ લખ્યું છે.”

આથી એમના જીવન સંબંધમાં બાહ્ય સાધનો પર આધાર રાખવો પડે છે. બાહ્ય આધારમાં પણ એમના જીવન સંબંધી વિશેષ સામગ્રી પ્રાપ્ત નથી. પરંપરાગત ગ્રંથકારોએ પણ આજ સુધી એમનો ઉલ્લેખ ખૂબજ શ્રદ્ધા તેમજ ભક્તિપૂર્વક કર્યો છે. શિલાલેખોમાં પણ તેમના નામના ઉલ્લેખો મળી આવે છે. આવા ઉલ્લેખોથી પણ તેમની મહાનતા ઉપર પ્રકાશ પડે છે તો પણ એનાથી એમના જીવન સંબંધી વિશેષ માહિતી પ્રાપ્ત થતી નથી.

બાહ્ય સાધનોના રૂપમાં પ્રાપ્ત થતા ઐતિહાસિક લેખો, પ્રશસ્તિપત્રો, મૂર્તિલેખો, પરંપરાગત જનશ્રુતિઓ એમજ પરંપરાગત લેખકોએ કરેલા ઉલ્લેખો પર જ આધાર દ્વારા, વિદ્વાનો દ્વારા લખેલ આલોચના દ્વારા જે જાણકારી પ્રાપ્ત છે તેનો સાર-સંક્ષેપ બધો મળીને આ પ્રકારે છે:-

આજથી લગભગ બે હજાર વર્ષ પહેલાં વિક્રમની પહેલી શતાબ્દિમાં કોન્ડકુન્દપુ (કર્ણાકટ)માં જન્મેલા કુન્દકુન્દ અખિલ ભારતવર્ષીય ખ્યાતિ અને દિગ્ગજ આચાર્ય હતા. આપના માતા-પિતા કોણ હતા અને તેમના જન્મનો સમય, એમનું શું નામ રાખ્યું હતું? -આ તો જાણ નથી, પણ નંદિસંઘમાં દીક્ષા ધારણ કરતી વખતે પોતાનું નામ પદ્મનદી રાખવામાં આવ્યું હતું.

વિક્રમ સંવત ૪૯ માં પોતે નંદિસંઘના પદ પર સ્થાપિત થયા અને મુનિ પદ્મનંદી માંથી આચાર્ય પદ્મનંદી બન્યા. આ ઉપરાંત અધિક સન્માનના કારણે નામ લેવામાં સંકોચવૃત્તિ

ભારતીય સમાજની પોતાની સાંસ્કૃતિક વિશેષતા રહેલી છે. મહાપુરુષોના ગામના નામોથી ઉપનામોથી સંબોધિત કરવાનું વલણ પણ તેનું જ પરિણામ છે. કૌણ્ડકુન્દપુરના વાસી હોવાથી પોતાને પણ કૌણ્ડકુન્દપુરના આચાર્યના અર્થમાં કૌણ્ડકુન્દાચાર્ય કહેવા લાગ્યા. જે શ્રુતિ મધુરતાની દૃષ્ટિથી કાલાંતરે કુન્દકુન્દાચાર્ય બની ગયા.

જો કે ‘આચાર્ય’ પદ છે, તો પણ તે પોતાના નામ સાથે એવું એક રૂપ બની ગયું છે કે જાણે તે નામની સાથે એક અંગ જેવું થઈ ગયું છે. આ સંદર્ભમાં ચન્દ્રગિરિ પર્વતના શિલાલેખોમાં અનેકોવાર જોડાયેલા નિમ્નાંકિત છંદ ઉલ્લેખનીય છે:-

“ શ્રીમન્મુનીન્દ્રોત્તમરત્નવર્ણા શ્રી ગૌતમાદ્યાપ્રં ભવિષ્ણાવસ્તે ।
તત્રામ્બુધૌ સસમહદ્વિ-યુક્તાસ્તત્સન્તતૌ નન્દિગણે બભૂત ॥ ૩ ॥
શ્રી પદ્મનન્દીત્યનવદ્યનામા હ્યાચાર્ય શબ્દોત્તરકોણ્ડકુન્દઃ ।
દ્વિતીયમાસીદભિધાનમુદ્ય ચ્ચરિત્રસજ્જાતસુચારણદ્વિ ॥ ૪ ॥

મુનીન્દ્રોમાં શ્રેષ્ઠ પ્રભાવશાળી મહાન ગૌતમાદિ રત્નોના રત્નાકર આચાર્ય પરંપરામાં નંદિગણના શ્રેષ્ઠ ચરિત્રના ઘણી, ચારણ ઋદ્ધિધારી પદ્મનંદી નામના મુનિરાજ થયા, જેમનું બીજું નામ-આચાર્ય શબ્દ છે અંતમાં જેમનું -એવા કૌણ્ડકુન્દ હતું: અર્થાત્ કુન્દકુન્દાચાર્ય હતું.

ઉપરના છંદોમાં ત્રણ બિંદુ અત્યંત સ્પષ્ટ છે:-

૧) ગૌતમ ગણધરના નામથી પછી કોઈ અન્યનો ઉલ્લેખ ન હોઈને કુન્દકુન્દનો જ ઉલ્લેખ છે જે દિગમ્બર પરંપરામાં એમના સ્થાનને સૂચિત કરે છે.

૨) તેમને ચારણ ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત હતી.

૩) તેમનું પદ્મનંદી પ્રથમ નામ હતું અને બીજું નામ કુન્દકુન્દાચાર્ય હતું. ‘આચાર્ય’ શબ્દ નામનો જ ભાગ બની ગયો હતો, જો કે ‘આચાર્ય શબ્દોત્તરકોણ્ડકુન્દઃ’ પદથી અત્યંત સ્પષ્ટ છે. આ પણ સ્પષ્ટ છે કે આ નામ તેમના આચાર્યપદ પર પ્રતિષ્ઠિત થયા બાદ જ પ્રચલિત થયું, પરંતુ આ નામ એટલું બધું પ્રચલિત થયું કે મૂળ નામ પણ ભૂલાઈ ગયા જેવું થઈ ગયું.

ઉપરના કહેલા નામોથી ભિન્ન એલાચાર્ય, વક્રગ્રીવાચાર્ય અને ગૃહપિચ્છાચાર્યને પણ તેમના નામો કહેવામાં આવે છે. આ સંદર્ભમાં વિજયનગરના એક શિલાલેખમાં એક શ્લોક મળી આવ્યો છે, જે આ પ્રકારે છે:-

“ આચાર્ય કુન્દકુન્દાયો વક્રગ્રીવો મહામુનિઃ ।
એલાચાર્યો ગુહ્પૃચ્છ ઇતિ તન્નામ પઞ્ચધા ॥

ઉપર લખેલા બધા નામોમાં કુન્દકુન્દાચાર્ય નામ જ સર્વથી અધિક પ્રસિદ્ધ નામ છે. જ્યારે એમનું મૂળનામ પદ્મનંદીને પણ ઘણા ઓછા લોકો જાણે છે. તો પછી બાકીના નામોની તો વાત જ ક્યાં કરવાની રહી ?

કુન્દકુન્દ જેવા સમર્થ આચાર્યના ભાગ્યશાળી ગુરુ કોણ હતા? -આ સંદર્ભમાં અંતર સાક્ષીના રૂપે બોધપાહુડની જે ગાથાઓ ટાંકવામાં આવી છે તે આ પ્રકારે છે:-

“સહવિયોરો મૂઓ ભાસાસુત્તેસુ જં જિણે કહિયે।
સો તહ કહિયે ણાય સોસેણ ય, મદ્રબાહુસ્સ ॥૬૧॥
બારસ અંગવિયાણં ચુદસ પુવંગ દિસસ વિત્થરણં।
સુયાણાણિ મદ્બાહૂ ગમયગુરુ મયત્રોવઓ જયઓ ॥૬૨॥

“જે જિનેન્દ્રદેવે કહ્યું છે તે જ ભાષાસૂત્રોમાં શબ્દવિકારરૂપથી પરિણમિત પામ્યું છે. તેને ભદ્રબાહુના શિષ્યે તેવું જ જાણ્યું છે અને એવું જ કહ્યું છે.

બાર અંગ અને ચૌદ પૂર્વોનો વિપુલ વિસ્તાર કરવાવાળા શ્રુતજ્ઞાની ગમકગુરુ ભગવાન ભદ્રબાહુ જયવંત હો.”

પ્રથમ ૬૧મી ગાથામાં આ વાત જો કે અત્યંત સ્પષ્ટ છે કે બોધપાહુડના કર્તા આચાર્ય કુન્દકુન્દ ભદ્રબાહુના શિષ્ય છે, તોપણ બીજી ૬૨મી ગાથા જ્યાં એમ બતાવ્યું છે કે તેઓ ભદ્રબાહુ અગિયાર અંગ અને ચૌદ પૂર્વોના જ્ઞાતા પાંચમા શ્રુતકેવળી જ છે, ત્યાં એમ પણ જણાવ્યું છે કે તેઓ કુન્દકુન્દના ગમકગુરુ (પરંપરાગુરુ) છે, સાક્ષાત્ ગુરુ નહિ.

આ જ પ્રકારના ભાવ સમયસારની પ્રથમ ગાથામાં પણ મળી આવે છે, કે જે આ પ્રકારે છે:-

“વંદિત્તુ સવ્વસિદ્ધે ધુવમચલામણોવમં ગદિ પત્તે।
વોચ્છામિ સમયપાહુહમિણમો સુદકેવલી મણિદં ॥૧૧॥”

“ધુવ, અચળ અને અનુપમ ગતિને પામેલ સર્વ સિદ્ધોને વંદન કરીને શ્રુતકેવળી દ્વારા કહેલ સમયપ્રાભૂતને કહીશ.”

આ પ્રકારે તો તેમને ભગવાન મહાવીરના પામેલ શિષ્ય પણ કહી શકાય છે કેમકે તેઓ ભગવાન મહાવીરના શાસન પરંપરાના આચાર્ય છે. આ સંદર્ભમાં દર્શનસારની નીચેની ગાથા ઉપર પણ ધ્યાન દેવું જોઈએ.

“જહ્ પ્પમંગદિણાહો સીમંધર સામિદિવ્વણાણેણ।
ણ વિવોહહ્ તો સમણા કહં સુમગ્ગં પયાણંતિ ॥”

જો સીમંધર સ્વામી (મહાવિદેહમાં વિદ્યમાન તીર્થકરદેવ) પાસેથી મેળવેલ દિવ્યજ્ઞાન દ્વારા શ્રી પદ્મનંદિનાથે (શ્રીકુન્દકુન્દાચાર્યે) ઉપદેશ આપેલ ન હોત તો મુનિજન સાચા માર્ગને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરત? ”

આ ગાથાના આધાર ઉપર તેમને સીમંધર ભગવાનના શિષ્ય શું કહી શકાય? અહીં

સવાલ આ વાતનો નથી કે ક્યાં ક્યાંથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું, હકીકતમાં વાત આ છે કે તેમના દિક્ષાગુરુ કોણ હતા, અને તેમને આચાર્યપદ કોનાથી મેળવ્યું હતું ?

જયસેનાચાર્યદેવે આ ગ્રંથની ટીકામાં તેમને કુમારનંદિસિદ્ધાંતદેવના શિષ્ય બતાવ્યા છે અને નંદિસંઘની પટ્ટાવલીમાં જિનચંદ્રના શિષ્ય બતાવ્યા છે. પરંતુ આ કુમારનંદી અને જિનચંદ્રનું નામ માત્ર જ જણાવ્યું છે. એમના સંબંધમાં પણ વિશેષ જાણકારી પ્રાપ્ત થતી નથી. બની શકે છે કે આચાર્ય કુન્દકુન્દની સમાન તેમના દિક્ષાગુરુના પણ બે નામ હોય. નંદિસંઘમાં દીક્ષા લેતી વખત બાલબ્રહ્મચારી નાની ઉંમરના હોવાને કારણે એમનું નામ કુમાર નંદી રાખવામાં આવ્યું હોય. ત્યારબાદ પટ્ટ પર બેસાડવામાં આવેલ હોય એ વખતે તેઓ જિનચંદ્રાચાર્યના નામથી જાણીતા થયા હોય. પટ્ટાવલીમાં જિનચંદ્રનો નામોલ્લેખ હોવાથી આ કારણ પણ હોઈ શકે છે. પટ્ટાવલીમાં માઘનંદી, જિનચંદ્ર અને પદ્મનંદી (કુન્દકુન્દ) ક્રમથી આવે છે. નંદિસંઘમાં નંદ્યન્ન (નંદી છે અન્ત જેમને) નામ હોવું સહજ પ્રતીત થાય છે.

પંચાસ્તિકાયની તાત્પર્યવૃત્તિ નામની સંસ્કૃત ટીકાના આરંભમાં સમાગત જયસેનાચાર્યનું કથન મૂળથી આ પ્રકારે છે:-

“અથ શ્રી કુમારનંદિસિદ્ધાન્તદેવશિષ્યૈઃ પ્રસિદ્ધકથા ન્યાયીન પૂર્વવિદેહં ગત્યા વીતરાગ સર્વજ્ઞ શ્રી સિમંધર સ્વામિતીર્થકર પરમદેવ દષ્ટવા તન્મુખ કમલવિનિગંત દિવ્ય વાણી શ્રણ્ણાવા-ધારિતપદાર્થાચ્છુદ્ધાત્મતત્ત્વાદિમાર્થ ગૃહીદ્વા પુનરપ્યાગતૈઃ શ્રીમકુન્દકુન્દાચાર્યદેવેઃ પદ્યનદ્યાદ્યપરાભિધેર્ય રત્નસ્તત્ત્વબહિતૈ ત્વગૌણમુખ્ય પ્રાતિપત્યધર્મઘવા શિવકુમાર મહવરાજાદિ સંક્ષેપ રુચિશિષ્ય પ્રતિબોધનાર્થ વિરચિતે પજ્યાસ્તિકાયપા મૃતશાસ્ત્રયથા ક્રમેણાધિકાર શુદ્ધિપૂર્વકં તાત્પર્યાર્થ વ્યાખ્યાવં કઘ્યતિ ।

શ્રી કુમારનંદિસિદ્ધાંતદેવના શિષ્ય પ્રસિદ્ધકથાન્યાયથી પૂર્વવિદેહ જઈને વીતરાગ સર્વજ્ઞ શ્રી સિમંધરસ્વામી તીર્થકર પરમદેવના દર્શન કરીને તેમના મુખકમળમાંથી નીકળેલ દિવ્યધ્વનિને સાંભળી શુદ્ધાત્માદિ તત્ત્વોની સાથે પદાર્થોને અવધારીને-ગ્રહણ કરીને આવેલા શ્રી પદ્મનંદી વગેરે જેમનું બીજું નામ છે તે શ્રીકુન્દકુન્દાચાર્યદેવ દ્વારા અંતઃતત્ત્વ અને બહિર્ણિતત્ત્વને ગૌણ અને મુખ્ય પ્રાપ્ત કરીને તેમજ શિવકુમાર મહારાજ વગેરે સંક્ષેપ રુચિવાળા શિષ્યોને સમજાવવા માટે રચેલ પંચાસ્તિકાયપ્રાભૃત શાસ્ત્રમાં પ્રકરણો અનુસાર ક્રમસર તાત્પર્યના અર્થોનું વ્યાખ્યાન કરવામાં આવ્યું છે.”

ઉપરના ઉદાહરણમાં પ્રસિદ્ધ કથાન્યાયના આધારથી કુન્દકુન્દના વિદેહગમનની ચર્ચા પણ કરવામાં આવી છે. આથી ખાતરી થાય છે કે આચાર્ય જયસેનના સમય (વિક્રમની બારમી શતાબ્દીમાં) આ કથા સારી પેઠે પ્રસિદ્ધ હતી.

વિક્રમની દસમી સદીના આચાર્ય દેવસેનના દર્શનસારમાં આવેલી ગાથામાં પણ

કુન્દકુન્દાચાર્યની વિદેહગમનની ચર્યા કરવામાં આવેલ છે. દર્શનસાર ના અંતમા લખ્યું છે કે મેં આ દર્શનસાર ગ્રંથ પૂર્વાચાર્યોની ગાથાઓનું સંકલન કરીને બનાવ્યું છે. આ સ્થિતિમાં આ વાત અત્યંત સ્પષ્ટ છે કે કુન્દકુન્દના મહાવિદેહ ગમનની ચર્યા કરવાવાળી ગાથા પણ દસમી શતાબ્દીથી બહુ પહેલાંની હોઈ શકે છે.

આ સંદર્ભમાં શ્રુતસાગર સૂરિનું નીચે લખેલું કથન પણ જોઈ જવા જેવું છે:-

શ્રી પદ્મનન્દિ કુન્દકુન્દાચાર્ય વક્રગ્રીવાચાર્ય ગૃહપિચ્છાચાર્યનામ પઞ્ચ કવિ રાજિતેન ચતુરંગલાકાશગમન ક્ષિંના પૂર્વ વિદેહ પુન્ડરીકિણી નગર વન્દિત સીમન્ધરાપરનામ સ્વયંપ્રભ જિનેન તચ્છ ત જ્ઞાન સંબોધિત ભરત વર્ષભવ્યજીવેન શ્રીજિન ચન્દ્રસૂરિ ભટ્ટારક પટ્ટાભરણ મૂતેન કલિકાલ સર્વજ્ઞેન વિરચિતે ષટપ્રાભૂતગ્રન્થે.....

શ્રી પદ્મનંદી, કુન્દકુન્દાચાર્ય, વક્રગ્રીવાચાર્ય, એલાચાર્ય અને ગૃહપિચ્છાચાર્ય એવા પાંચ નામધારી, જમીનથી ચાર આંગળ ઉપર આકાશમાં ચાલવાની ઋદ્ધિધારી; પૂર્વ વિદેહની પુણ્ડરીકણી નગરીમાં વિરાજેલ સીમંધર બીજું નામ સ્વયંપ્રભ તીર્થંકરથી પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાનથી ભરતક્ષેત્રના ભવ્યજીવોને ઉપદેશ કરવાવાળા; શ્રી જિનચંદ્રસૂરિ ભટ્ટારકના પટ્ટના આભરણ (શણગાર) રૂપ કલિકાલસર્વજ્ઞ (શ્રી કુન્દકુન્દાચાર્યદેવ) દ્વારા રચેલા ષટપ્રાભૂત ગ્રંથમાં..... ’

ઉપર લખેલ કથનમાં કુન્દકુન્દના પાંચ નામ, પૂર્વવિદેહગમન, આકાશગમન અને જિનચંદ્રાચાર્યના શિષ્ય ઉપરાંત તેમને કલિકાલ સર્વજ્ઞ પણ કહેલ છે.

આચાર્ય કુન્દકુન્દના સંબંધમાં પ્રચલિત કથાઓનું અવલોકન કરી જવું પણ આવશ્યક છે.

‘ જ્ઞાનપ્રબોધ ’ માં પ્રાપ્ત કથાનો સાર આ પ્રકારે છે:-

“ માલવદેશ વારાપુર નગરમાં રાજા કુમુદચંદ્ર રાજ્ય કરતા હતા. એમની રાણીનું નામ કુમુદ ચંદ્રિકા હતું. તેમના રાજ્યમાં કુન્દશ્રેષ્ઠી નામના એક વણિક રહેતા હતા. તેમની પત્નીનું નામ કુન્દલતા હતું. તેમને એક કુન્દકુન્દ નામનો પુત્ર પણ હતો. બાળકોની સાથે રમત કરતાં તે બાળકે એક દિવસ ઉદ્યાનમાં બેઠેલા જિનચંદ્ર નામના મુનિરાજના દર્શન કરવા માટે અને તેમના ઉપદેશ સાંભળવા માટે ગયા. ત્યાં અનેક નરનારીઓ સાથે તેમણે પણ ખૂબ જ ધ્યાનથી સાંભળ્યું.

અગિયાર વર્ષના બાળક કુંદકુંદ એમના ઉપદેશથી એટલા બધા પ્રભાવિત થયા કે તેણે એમની પાસે દિક્ષા પણ લીધી. પ્રતિભાશાળી શિષ્ય કુંદકુંદને જિનચંદ્રાચાર્યે ૩૩ વર્ષની ઉંમરે તેમને આચાર્ય પદવી પણ આપી.

બહુ જ ઊંડાણથી ચિંતન કરવા છતાં પણ કોઈક જ્ઞેય આચાર્ય કુંદકુંદને સ્પષ્ટ રીતે સમજાતું ન હતું. તેના ચિંતનમાં મગ્ન કુંદકુંદે વિદેહ ક્ષેત્રમાં જઈ વિઘ્નમાન તીર્થંકર સીમંધર ભગવાનને નમસ્કાર કર્યા.

ત્યાં સીમંધરભગવાનના મુખથી સહજ જ સદ્ધર્મવૃદ્ધિરસ્તુ પ્રગટ થયું. સમોવસરણમાં હાજર રહેલા શ્રોતાઓને બહુ જ આશ્ચર્ય થયું. નમસ્કાર કરવાવાળા સિવાય બીજાને આશિર્વાદ અપાઈ રહ્યા છે? આ પ્રશ્ન બધાના હૃદયમાં સહજ ઉપસ્થિત થઈ રહ્યો હતો. ભગવાનની વાણીમાં સમાધાન આવ્યું કે ભરતક્ષેત્રના આચાર્ય કુંદકુંદને આ આશિર્વાદ આપવામાં આવેલ છે.

ત્યાં કુંદકુંદના પૂર્વભવના બે મિત્ર ચારણઋદ્ધિ ધારી મુનિરાજ હાજર હતા. તેઓ આચાર્ય કુંદકુંદને ભગવાન પાસે લઈ ગયા. રસ્તામાં કુંદકુંદનું મોરપિચ્છ પડી ગયું. ત્યારે તેમણે ગુદ્ધપૃચ્છીકાથી કામ ચલાવ્યું. તેઓ ત્યાં સાત દિવસ રહ્યા. ભગવાનના દર્શન અને દિવ્ય ધ્વનિના શ્રવણથી તેમની શંકાઓનું સમાધાન થઈ ગયું.

કહેવાય છે કે પાછા ફરતી વખતે તેઓ કોઈ ગ્રંથ પણ સાથે લાવેલ હતા પણ તે માર્ગમાં જ પડી ગયેલ. તિર્થોની યાત્રા કરતાં કરતાં તેઓ ભરતક્ષેત્રમાં આવી ગયા. તેમનો ધર્મોપદેશ સાંભળીને સાતસો સ્ત્રી-પુરુષોએ દિક્ષા ગ્રહણ કરી.

કેટલોક સમય વિત્યાબાદ ગિરનાર પહાડ ઉપર શ્વેતાંબરોની સાથે તેમને વિવાદ થયો, ત્યારે બાહ્મીદેવીએ સ્વીકાર કર્યો કે દ્વિગંબર નિર્ગ્રંથ માર્ગ જ સાચો છે.

અંતમાં પોતાના શિષ્ય ઉમાસ્વામીને આચાર્ય પદવી પ્રદાન કરીને તેઓ સ્વર્ગવાસી થઈ ગયા. ’

એક કથા “ પૂણ્યાશ્રવ કથાકોષ ” માં પણ આવે છે એનો સાર પણ આ પ્રકારે છે:-

“ભરતખંડના દક્ષિણદેશમાં પિડથનાડૂ” નામનો પ્રદેશ છે. આ પ્રદેશમાં કુરુમરઈ નામના ગામમાં કરમંડુ નામના શ્રીમંત વૈશ્ય રહેતા હતા. તેની પત્નીનું નામ શ્રીમતિ હતું. તેમને ત્યાં એક ભરવાડ રહેતો હતો. ને તેમના પશુઓને ચરાવવા લઈ જવાનું કામ કરતો હતો. તે ભરવાડનું નામ મતિવરણ હતું. એક દિવસ જ્યારે તે પોતાના પશુઓને એક જંગલમાં લઈ જઈ રહ્યો હતો ત્યારે તેણે ઘણાં જ આશ્ચર્યથી જોયું કે આખું જંગલ દાવાગ્નિથી બળીને ભસ્મ થઈ ગયું છે પરંતુ વચ્ચે કેટલાક વૃક્ષ લીલાછમ છે. તેને તેનું કારણ જાણવાની મોટી ઉત્સુકતા થઈ. તે એ સ્થાન પર ગયો તો તેને જાણવા મળ્યું કે આ કોઈ મુનિરાજનું નિવાસ સ્થાન છે અને ત્યાં એક પેટીમાં આગમગ્રંથ રાખેલા છે. તે ભણેલ ગણેલ ન હતો. તેણે વિચાર્યું કે આ આગમગ્રંથને કારણે જ આ સ્થાન આગથી બચી ગયું છે. આથી તે ગ્રંથને ખૂબ જ આદરથી ઘેર લઈ આવ્યો. તેણે આ ગ્રંથને પોતાના માલિકના ઘરમાં એક પવિત્ર સ્થાનપર આદરપૂર્વક રાખ્યો, અને દરરોજ તેની પૂજા કરવા લાગ્યો.

કેટલાક દિવસો પછી એક મુનિ એમના ઘેર પધાર્યા. શેઠે એમને ખૂબ જ ભક્તિપૂર્વક આહાર આપ્યો. તે જ સમયે તે ભરવાડે પેલો આગમગ્રંથ આ મુનિને પ્રદાન કર્યો. આ દાનથી

મુનિ ખૂબ જ પ્રસન્ન થયા અને તેમણે બન્ને જણને આશિર્વાદ આપ્યો કે આ ભરવાડ શેઠને ઘેર તેમના પુત્રરૂપે જન્મ લેશે. ત્યાં સુધી શેઠને કોઈ પુત્ર ન હતો. મુનિના આશિર્વાદ અનુસાર તે ભરવાડે શેઠને ઘેર પુત્ર રૂપે જન્મ ધારણ કર્યો. અને મોટો થયા બાદ તે એક મહાન મુનિ અને તત્ત્વજ્ઞાની થયો. તેનું નામ કુંદકુંદાચાર્ય હતું. ’

ત્યારબાદ પૂર્વવિદેહ જવાની કથા પણ અગાઉની જેમ વર્ણવેલી છે. આને જ મળતી કથા આરાધના કથાકોષમાં પણ મળી આવે છે. આચાર્ય દેવસેન, જયસેન તેમજ ભટ્ટારક શ્રુતસાગર જેવા દિગ્ગજ આચાર્યો તેમ જ વિદ્વાનોના હજાર વર્ષ પહેલાં પ્રાચીન ઉલ્લેખો તેમ જ તેનાથી પણ પ્રાચીન પ્રચલિત કથાઓની ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય નથી. વિવેકસંમત પણ કહી શકાય તેમ નથી.

આથી ઉપર કરેલા ઉલ્લેખો અને કથાઓના આધારથી આ નિઃસંકોચ કહી શકાય છે કે આચાર્ય કુંદકુંદ દિગમ્બરઆચાર્ય પરંપરાના ચૂડામણિરત્ન સમાન છે. એ વિગત બે હજાર વર્ષોમાં થયેલા દિગમ્બર આચાર્યો, સંતો, આત્માર્થી વિદ્વાનો તેમજ આધ્યાત્મિક સાધકોના આદર્શ રહ્યા છે. માર્ગદર્શક રહ્યા છે. ભગવાન મહાવીર અને ગૌતમ ગણધરની સમાન પ્રાતઃસ્મરણીય રહ્યા છે. કલિકાલ સર્વજ્ઞના રૂપમાં સ્મરણ કરવામાં આવે છે. તેમણે એ જ ભવમાં સદેહ વિદેહક્ષેત્રમાં જઈને સીમંધર અર્હત પરમાત્માના દર્શન કર્યા હતાં. તેમની દિવ્યધ્વનીને સાક્ષાત્ શ્રવણ કરી હતી, તેમણે ચારણઋદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી હતી. તેથી તો કવિવર વન્દ્રાવનદાસને કહેવું પડ્યું ‘ ‘ હુવે હૈ, ન હોગે; મુનિન્દ કુંદકુંદ સે ’ ’ વિતેલા બે હજાર વર્ષોમાં કુંદકુંદ જેવા પ્રતિભાશાળી, પ્રભાવશાળી, પેઢીઓ સુધી પ્રકાશ પાથરનારા સમર્થ આચાર્યો ન તો થયા છે અને પંચમકાળના અંતસુધી થવાની સંભાવના પણ નથી ’ ’

ભગવાન મહાવીરથી પ્રાપ્ત પ્રમાણિક શ્રુત પરંપરામાં આચાર્ય કુંદકુંદના અદ્વિતીય પ્રદાનની સમ્યક્ જાણકારીને માટે પૂર્વપરંપરાનું સિંહાવલોકન અત્યંત આવશ્યક છે. સમયસારના આઘભાષા ટીકાકાર પંડિત જયચંદ્રજી છાબડા સમયસારની ઉત્પત્તિનો સમય બતાવતાં લખે છે:-

‘ ‘ આ શ્રી કુંદકુંદાચાર્યદેવે રચેલ ગાથાબદ્ધ સમયસાર નામનો ગ્રંથ છે. તેની આત્મખ્યાતિ નામની શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્ય દેવે રચેલી ટીકા છે. આ ગ્રંથની ઉત્પત્તિનો સંબંધ આ પ્રકારે છે કે અંતિમ તિર્થંકરદેવ સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમભટ્ટારક શ્રી વર્ધમાન સ્વામીના નિર્વાણ થયા બાદ પાંચ શ્રુતકેવળી થયા તેમાં અંતિમ શ્રુતકેવળી શ્રી ભદ્રહુસ્વામી થયા.

ત્યાં સુધી તો દ્વાદશાંગ શાસ્ત્રના પ્રરૂપણથી વ્યવહાર-નિશ્ચયાત્મક મોક્ષમાર્ગ યથાર્થ પ્રવર્તતો રહ્યો. ત્યારબાદ કાળદોષથી અંગોના જ્ઞાનની વ્યુચ્છિતિ થતી ગઈ અને કેટલાક મુનિ શિથિલાચારી થયા, જેમાં શ્વેતાંબર થયાં, તેમણે શિથિલાચારને પોષણ કરવા માટે જુદા શાસ્ત્રો બનાવ્યા, જેમાં શિથિલાચાર પોષક અનેક કથાઓ લખીને પોતાનો સંપ્રદાય દઢ બનાવ્યો. આ સંપ્રદાય આજ સુધી પ્રસિદ્ધ છે. આ સિવાય જે જિનસુત્રની આજ્ઞામાં રહ્યા તેમનો આચાર યથાવત્

રહ્યો. પ્રરૂપણા પણ જેમ છે તેમ રહી; તેઓ દિગમ્બર કહેવાયા. આ સંપ્રદાય અનુસાર શ્રી વર્ધમાનસ્વામીના નિર્વાણ થયા બાદ ૬૮૩ વર્ષ પછી બીજા ભદ્રહુસ્વામી થયા. તેમની પરિપાટીમાં કેટલાય વર્ષો બાદ મુનિ થયા જેમણે સિદ્ધાંતોનું પ્રતિપાદન કર્યું.

એક ઘરસેન નામના મુનિ થયા તેમને અગ્રાયણીપૂર્વનો પાંચમો વસ્તુ અધિકાર તેમાં મહાકર્મ પ્રકૃતિ નામના ચોથા પ્રાભૂતનું જ્ઞાન હતું. એમણે આ પ્રાભૂત ભૂતબલી અને પુષ્પદંત નામના મુનિઓને ભણાવ્યા. એ બન્ને મુનિઓમાં આગામી કાળદોષથી બુદ્ધિની મંદતા જાણીને તે પ્રાભૂતને અનુસરીને પટખંડસુત્રની રચના કરી પુસ્તકરૂપમાં લખીને તેનું પ્રતિપાદન કર્યું. તેમના પછી જે મુનિ (વીરસેન) થયા એમણે તે સુત્રો વાંચીને વિસ્તારથી ટીકા કરીને ઘવળ, મહાઘવળ, જયઘવળ આદિ સિદ્ધાંતોની રચના કરી. તેમના પછી તેમની ટીકાઓ વાંચીને શ્રીનેમિચંદ્ર આદિ આચાર્યોએ ગોમ્મટસાર, લલ્લિસાર, ક્ષપણસાર આદિ શાસ્ત્રો બનાવ્યા.

આ પ્રકારે આ પ્રથમ સિદ્ધાંતની ઉત્પત્તિ છે. આમાં જીવ અને કર્મના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલી આત્માની સંસારપર્યાયના વિસ્તારના ગુણસ્થાન માર્ગણસ્થાન આદિ રૂપમાં સંક્ષિપ્તથી વર્ણન છે. આ કથન તો પર્યાયાર્થિકનયને મુખ્ય કરીને છે; આ જ નયને અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકનય પણ કહે છે, તથા આને જ અધ્યાત્મ ભાષામાં અશુદ્ધ નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનય પણ કહે છે.

ભદ્રબાહુસ્વામીની પરંપરામાં જ બીજા ગુણઘર નામના મુનિ થયા. તેમને જ્ઞાનપ્રવાહ પૂર્વના દસમા વસ્તુ અધિકારમાં ત્રીજા પાહુડનું જ્ઞાન હતું. તેમના આ પાહુડને નાગહસ્તી નામના મુનિએ વાંચ્યું. તેઓ બન્ને મુનિઓ યતિનાયક નામના મુનિએ વાંચીને તેની ચૂર્ણિકા રૂપે છ હજાર સૂત્રોના શાસ્ત્રની રચના કરી, તેની ટીકા સમૃદ્ધરણ નામના મુનિએ બાર હજાર સૂત્ર પ્રમાણની કરી.

આ પ્રકારે આચાર્યોની પરંપરાથી કુન્દકુન્દમુનિ તે શાસ્ત્રોના જ્ઞાતા થયા. આ રીતે આ દ્વિતીય સિદ્ધાંતની ઉત્પત્તિ થઈ. તેમાં જ્ઞાનને મુખ્ય કરી શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકનયનું કથન છે. અધ્યાત્મ ભાષામાં આત્માનો જ અધિકાર હોવાથી આને શુદ્ધનિશ્ચય તથા પરમાર્થ પણ કહે છે. આમાં પર્યાયાર્થિકનયને ગૌણ કરીને વ્યવહાર કહીને અસત્યાર્થ કહ્યો છે.

આ જીવને જ્યાં સુધી પર્યાયબુદ્ધિ રહે છે, ત્યાં સુધી સંસાર રહે છે, જ્યારે તે શુદ્ધનયનો ઉપદેશ પામીને દ્રવ્યબુદ્ધિ પામે છે તથા પોતાના આત્માને અનાદિ-અનંત, એક, સર્વ પર દ્રવ્યો તથા પરભાવોના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થતા પોતાના ભાવોથી ભિન્ન જાણે છે અને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ કરી શુદ્ધોપયોગમાં લીન થાય છે; ત્યારે તે જીવ કર્મોનો અભાવ કરી નિર્વાણ (મોક્ષ)ને પ્રાપ્ત થાય છે.

આ રીતે આ બીજા સિદ્ધાંતની પરંપરામાં શુદ્ધનયનો ઉપદેશ કરવાવાળાં પંચાસ્તિકાય, પ્રવચનસાર, સમયસાર, પરમાત્મ પ્રકાશ આદિ શાસ્ત્રો છે; તેમાં સમય પ્રાભૂત નામનું શાસ્ત્ર

પ્રાકૃત ભાષામય ગાથાબદ્ધ છે, તેની આત્મખ્યાતિ નામની સંસ્કૃત ટીકા શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્યે કરી છે.

કાળદોષથી જીવોની બુદ્ધિ મંદ થઈ રહી છે, તેના નિમિત્તથી પ્રાકૃત-સંસ્કૃતના જાણવાવાળા પણ વિરલા રહી ગયા છે, તથા ગુરુઓની પરંપરાનો ઉપદેશ પણ વિરલ થઈ ગયો છે; આથી મેં મારી બુદ્ધિ-અનુસાર અન્ય ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરીને આ ગ્રંથની દેશભાષામય વચનિકામાં અનુવાદ કરવાનો પ્રારંભ કર્યો છે.

જે ભવ્યજીવ આ ગ્રંથનું વાંચન કરશે, અભ્યાસ કરશે, સાંભળશે તથા એનું તાત્પર્ય હૃદયમાં ધારણ કરશે, તેમને મિથ્યાત્વનો અભાવ થશે તેમને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થશે એવો અભિપ્રાય છે, બીજી પંડિતાઈ તથા માન લોભાદિનો અભિપ્રાય નથી.

આમાં કયાંય બુદ્ધિની મંદતા તથા પ્રમાદથી હીનાધિક અર્થ લખાઈ ગયો હોય તો બુદ્ધિમાન જ્ઞાનીજન મુળગ્રંથ તપાસીને શુદ્ધ કરીને વાંચન કરશો, હાંસી કરશો નહિ, કેમકે સત્પુરુષોનો સ્વભાવ ગુણ-ગ્રહણ કરવાનો જ હોય છે-આ મારી પરોક્ષ પ્રાર્થના છે. ’

આ યુગના અંતિમ તીર્થંકર મહાવીરની અચેલક પરંપરામાં આચાર્ય કુન્દકુન્દનું અવતરણ એવા સમયે થયું કે જ્યારે ભગવાન મહાવીરની અચેલક પરંપરાએ તેના જેવી તલસ્પર્શી અધ્યાત્મ જાણકારી તેમજ પ્રખર પ્રશાસક આચાર્યની આવશ્યકતા સવિશેષ હતી. આ સમય શ્વેતામ્બર મતનો આરંભકાળ જ હતો. આ સમય પારખી જઈ કોઈ પણ પ્રકારની શિથિલતા ભગવાન મહાવીરના મૂળમાર્ગને માટે ઘાત કરનારી સિદ્ધ થઈ શકતી હતી.

ભગવાન મહાવીર પણ મૂળ દ્વિગમ્બર પરંપરાના સર્વમાન્ય શ્રેષ્ઠ આચાર્ય હોવાને નાતે આચાર્ય કુન્દકુન્દની સમક્ષ સર્વથી અધિક મહત્વપૂર્ણ બે ઉત્તરદાયિત્વ હતા. એક તો દ્વિતીય શ્રુતસ્કંધરૂપ પરમાગમ (અધ્યાત્મ-શાસ્ત્ર) ને લેખનસ્વરૂપમાં વ્યવસ્થિત કરવા અને બીજું શિથિલાચારની વિરૂદ્ધ સશક્ત આંદોલન ચલાવવું તેમજ કઠોર પગલાં લેવાં. બન્ને જ ઉત્તરદાયિત્વોને તેમણે ખૂબ જ ચતુરાઈથી નિભાવ્યા.

પ્રથમ શ્રુતસ્કંધરૂપ આગમની રચના ધરસેનાચાર્યના શિષ્ય પુષ્પદંત અને ભૂતબલિદ્વારા થઈ રહી હતી. દ્વિતીય શ્રુતસ્કંધરૂપ પરમાગમનું ક્ષેત્ર ખાલી હતું. મુક્તિમાર્ગનું મૂળ તો પરમાગમ જ છે. આથી તેનું વ્યવસ્થિત હોવું આવશ્યક જ નહિ અનિવાર્ય હતું. જેને કુન્દકુન્દ જેવા પ્રખર આચાર્ય જ કરી શકે તેમ હતા.

જિનાગમમાં બે પ્રકારના મૂળ નય બનાવેલ છે. નિશ્ચય વ્યવહાર અને દ્રવ્યાર્થિક-પર્યાયાર્થિક. સમયસાર અને નિયમસારમાં નિશ્ચય-વ્યવહારની મુખ્યતાથી તેમજ પ્રવચનસાર અને પંચાસ્તિકાયમાં દ્રવ્યાર્થિક-પર્યાયાર્થિકની મુખ્યતાથી કથન કરીને તેમણે અધ્યાત્મ અને વસ્તુસ્વરૂપ બન્નેને બહુજ સારી રીતે સ્પષ્ટ કરી આપ્યું છે. તેમના એ મહાન ગ્રંથો આગામી ગ્રંથકારોને આજ સુધી આદર્શ રહ્યા છે, માર્ગદર્શક રહ્યા છે.

અષ્ટપાહુડમાં તેમનું પ્રશાસકરૂપે દર્શન થયું છે. આ ગ્રંથમાં તેમણે શિથિલાચારની વિરુદ્ધ કઠોર ભાષામાં એ પરમસત્યનું ઉદ્ઘાટન કર્યું છે, જેને જાણ્યા વિના સાધકોને રખડપટ્ટીનો અવસર વધુ હતો. આ ગ્રંથમાં તેમણે શ્વેતામ્બર મતનું જે કઠોરતાથી ખુલ્લુંખુલ્લા દોષો બતાવ્યા છે તેને જોઈને કોઈ કોઈવાર એવો વિકલ્પ આવે છે કે કોઈ આને વાંચીને આપણા શ્વેતામ્બર ભાઈ તેમનો અભ્યાસ કરીને અધ્યાત્મથી પણ દૂર ન થઈ જાય. પરંતુ આ અમારો ભ્રમજ છે; કેમકે આચાર્ય કુન્દકુન્દના ગ્રંથોને વાંચીને છેલ્લા બે હજાર વર્ષમાં જેટલા શ્વેતામ્બર ભાઈઓએ દિગમ્બર ધર્મ સ્વીકાર કર્યો છે, એટલો બીજા કોઈ અન્ય દ્વારા નહિ. કવિવર પંડિત બનારસીદાસ તેમજ આધ્યાત્મિક સત્પુરુષ શ્રી કાનજીસ્વામી આના જાણીતા ઉદાહરણ છે.

આધ્યાત્મિક સત્પુરુષ શ્રી કાનજી સ્વામી દ્વારા તો કુન્દકુન્દનાં શાસ્ત્રોના માધ્યમથી લાખો શ્વેતામ્બર ભાઈઓને પણ દિગમ્બર ધર્મ તરફ શ્રદ્ધાળુ બનાવ્યા છે. જો કે આચાર્ય કુન્દકુન્દ દિગમ્બર પરંપરાના શિરચ્છત્ર છે તેમજ તેમનાં ગ્રંથો દિગમ્બર સાહિત્યનો અનુપમ ખજાનો છે; તોપણ વર્તમાન દિગમ્બર જૈન સમાજ તેનાથી અપરિચિત જેવો જ હતો. દિગમ્બર સમાજની સ્થિતિનું સાચું રૂપ જાણવા માટે પંડિત કૈલાસચંદ્રજી સિદ્ધાંતાચાર્ય, વારાણસીનું નીચે લખેલું કથન વાંચવા યોગ્ય છે.

“આજથી ૫૦ વર્ષ પહેલાં સુધી શાસ્ત્રસભામાં શાસ્ત્ર વાંચન પહેલાં ભગવાન કુન્દકુન્દનું નામ માત્ર તો લેવાતું હતું, પરંતુ આચાર્ય કુન્દકુન્દના સમયસાર આદિ આધ્યાત્મની ચર્ચા કરવાવાળા અત્યંત વિરલા જ હતા, આજે પણ દિગમ્બર જૈન વિદ્વાનોમાં પણ સમયસારનું અધ્યયન કરવાવાળા વિરલા જ છે, આપણે સ્વયં સમયસાર ત્યારે વાંચ્યું, જ્યારે શ્રી કાનજી સ્વામીના કારણે જ સમયસારની ચર્ચાનો વિસ્તાર થયો; અન્યથા આપણે પણ સમયસારી કહીને બ્રહ્મચારી શિતલપ્રસાદજીની મજાક ઉડાવ્યા કરતા હતા. જો કાનજીસ્વામીનો ઉદય ન થયો હોત તો દિગમ્બર જૈન સમાજમાં પણ કુન્દકુન્દના સાહિત્યનો પ્રચાર ન થયો હોત.”

પરમપૂજ્ય આચાર્ય કુન્દકુન્દની સાથે સાથે આ યુગમાં કુન્દકુન્દને લોક સમુદાય સુધી પહોંચાડવાવાળા પૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રી કાનજીસ્વામીના આપણા જેવા લાખો લોકો પર અનંત ઉપકાર છે, જેમણે સાક્ષાત્ તેમના મુખેથી સમયસાર આદિ ગ્રંથો ઉપર પ્રવચનો સાંભળ્યાં છે અને સમજમાં ન આવે તો આપણી શંકાઓનું સહજ સમાધાન તેમની પાસેથી મેળવ્યું છે. આજે તેઓ આપણી વચ્ચે નથી, પરંતુ પિસ્તાલીસ વરસો સુધી અટક્યા વગર તેમણે આપેલા પ્રવચનોની ટેપો તેમજ પુસ્તકોના રૂપમાં આપણને આજે પણ ઉપલબ્ધ છે. હાલ એ પ્રવચનો જ આપણું સર્વસ્વ છે.

પૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રી કાનજીસ્વામીએ આચાર્ય કુન્દકુન્દ રચિત પરમાગમો પર માત્ર સરળ પ્રવચન જ નથી કર્યા, પરંતુ તે પરમાગમોના સસ્તાં સુલભ મનોહર પ્રકાશનો પણ કરાવ્યાં; તથા સોનગઢ (જિલ્લો ભાવનગર-ગુજરાત) માં શ્રી મહાવીર કુન્દકુન્દ પરમાગમ મંદિરનું નિર્માણ

કરાવીને તેમાં આરસના તકતા પર સમયસાર, પ્રવચનસાર, પંચાસ્તિકાય, નિયમસાર સંસ્કૃત ટીકા સહિત તથા અષ્ટપાહુડ કોતરાવીને તેમને ભૌતિક દષ્ટિએ અમર કરાવ્યાં છે. તે પરમાગમ મંદિર આજે એક દર્શનીય તીર્થ બની ગયું છે.

પવિત્રતા અને પુણ્યનો અદ્ભુત સંગમ આ મહાપુરુષ (કાનજીસ્વામી)ના માત્ર પ્રવચનો જ નહિ, પરંતુ વ્યવસ્થિત જીવન પણ અધ્યયન કરવા લાયક વસ્તુ છે; એમનું અધ્યયન કરવા લાયક સ્વતંત્ર રૂપથી જરૂરી છે, તે સંબંધી વિસ્તારનો તો અહીં સંભવ નથી અને તે ઉચિત પણ નથી.

આચાર્ય કુન્દકુન્દ દ્વારા રચિત પ્રાપ્ત સાહિત્ય આ પ્રકારે છે:-

૧) સમયસાર (સમયપાહુડ), ૨) પ્રવચનસાર (પવચણસાર), ૩) નિયમસાર (ણિયમસાર), ૪) પંચાસ્તિકાય સંગ્રહ (પંચત્થિકાયસંગ્રહ), ૫) અષ્ટપાહુડ (અટ્ટપાહુડ)

આ ઉપરાંત દ્વાદશાનુપ્રેક્ષા (બારસ અણુપ્રેક્ષા) તેમજ દશલક્ષણ ભક્તિ પણ તેમની કૃતિઓ મનાય છે. આ પ્રકારે રચણસાર અને મુલાચારને પણ કુન્દકુન્દાચાર્યની રચના મનાય છે. કેટલાક લોકો તો કુરલ કાવ્યને પણ તેમની કૃતિ માને છે.

ઉલ્લેખોના આધારે કહી શકાય કે તેમણે ષટ્પંડાગમના પ્રથમ ત્રણ ખંડો ઉપર ‘ પરિકર્મ ’ નામની ટીકા લખી હતી, પરંતુ તે આજે મળી શકતી નથી.

અષ્ટપાહુડમાં નીચે લખ્યા મુજબ આઠ પાહુડ સંગ્રહાયેલા છે.

૧) દંસણ પાહુડ, ૨) સુત્ત પાહુડ, ૩) ચારિત્તપાહુડ, ૪) બોધ પાહુડ, ૫) ભાવ પાહુડ, ૬) મોકખ પાહુડ, ૭) લિંગ પાહુડ, ૮) શીલ પાહુડ.

સમયસાર જિન અધ્યાત્મનું પ્રતિષ્ઠાવાન, અદ્વિતિય મહાન શાસ્ત્ર છે. પ્રવચનસાર અને પંચાસ્તિકાય સંગ્રહ પણ જૈન દર્શનમાં પ્રતિપાદિત વસ્તુવ્યવસ્થાનું વિષદ વિવેચન કરવાવાળો જિનાગમનો મૂળ ગ્રંથરાજ છે. આ ત્રણે ગ્રંથરાજ પરંપરાગત દિગમ્બર જૈન સાહિત્યના મૂળ આધાર રૂપ છે. ઉપર કહેલા ત્રણે ગ્રંથોને નાટકત્રયી, પ્રાભૂતત્રયી અને કુન્દકુન્દત્રયી પણ કહેવામાં આવે છે.

ઉપર કહેલા ત્રણે ગ્રંથરાજો પર કુન્દકુન્દના લગભગ એક હજાર વર્ષબાદ અને આજથી એક હજાર વર્ષ પહેલા આચાર્ય અમૃતચંદ્રદેવે સંસ્કૃતભાષામાં ગંભીર ટીકાઓ લખી છે. સમયસાર, પ્રવચનસાર અને પંચાસ્તિકાય પર આચાર્ય અમૃતચંદ્ર દ્વારા લખાયેલી ટીકાઓમાં સાર્થક નામ ક્રમશઃ “ આત્મખ્યાતિ ”, “ તત્વપ્રદીપિકા ” અને “ સમયવ્યાખ્યા ” છે.

આ ત્રણે ગ્રંથો પર આચાર્ય અમૃતચંદ્રથી લગભગ ત્રણસો વરસ બાદ થયેલા આચાર્ય જયસેન દ્વારા લખેલી “ તાત્પર્યવૃત્તિ ” નામની સરળ, સુબોધ ટીકાઓ પણ ઉપલબ્ધ છે.

નિયમસાર પર પરમવૈરાગી મુનિરાજ શ્રી પદ્મપ્રભમલધારીદેવે વિક્રમની બારમી સદીમાં

સંસ્કૃત ભાષામાં “તાત્પર્યવૃત્તિ” નામની ટીકા લખેલી, જે વૈરાગ્યભાવ અને શાંતરસથી ભરપુર છે. ભિન્ન પ્રકારની અદ્ભુત ટીકા છે.

અષ્ટપાહુડના શરૂઆતના છ પાહુડોપર વિક્રમની સોળમી સદીમાં લખેલી ભટ્ટારક શ્રુતસાગર સૂરીની સંસ્કૃત ટીકા પ્રાપ્ત થઈ છે, જે ષટ્ પાહુડ્ નામથી પ્રકાશિત થયેલી. ષટ્પાહુડ કોઈ સ્વતંત્ર કૃતિ નથી પરંતુ અષ્ટપાહુડના શરૂઆતના છ પાહુડ્ જ ષટ્પાહુડ નામથી જાણી શકાય છે.

અહીં આ બધા પર વિસ્તૃત ચર્ચા કરવાનો તો સમય જ નથી અને આવશ્યક પણ નથી. અહીં તો હવે પ્રસ્તુત કૃતિ અષ્ટપાહુડમાં વર્ણવેલા વિષયો પર દ્રષ્ટિપાત કરવાનો પ્રસંગ લીધો છે.

અષ્ટપાહુડ

પાંચસો બે ગાથાઓમાં સંગ્રહાયેલ અને આઠ પાહુડોમાં વિભક્ત આ અષ્ટપાહુડ ગ્રંથ મૂળસંઘના પટ્ટાચાર્ય કઠોર પ્રશાસક આચાર્ય કુન્દકુન્દની એક એવી અમરકૃતિ છે, જે બે હજાર વર્ષોથી લગાતાર શિથિલ આચારની વિરુદ્ધ સશક્ત અવાજ ઉઠાવતી ચાલી આવી રહી છે અને એની ઉપયોગિતા પંચમકાળના અંત સુધી બની રહેશે; કેમકે આ અવસર્પિણીકાળ છે. તેમાં શિથિલાચાર તો ઉત્તરોત્તર વધતો જ જાય છે. આથી આની ઉપયોગિતા પણ નિરંતર વધતી જ જાય છે.

આજ સમૃદ્ધિ અને સુવિધાઓના મોહથી આવરાયેલા શિથિલાચારી શ્રાવકો અને સમન્વયના નામ પર બધી જગ્યાએ ઝુકાવનારા નેતાઓ દ્વારા પોતાની સ્વાર્થસિદ્ધિ માટે સાધુવર્ગમાં વ્યાપેલ અપરિમિત શિથિલાચારને ભરપુર સંરક્ષણ આપવામાં આવી રહ્યું છે. પાળીપોષીને મજબુત કરવામાં રહ્યું છે; આથી આજના સંદર્ભમાં આ પુસ્તકની ઉપયોગિતા શંકા રહિત છે.

ઈતિહાસ સાક્ષી આપે છે કે દિગમ્બર જૈન સમાજમાં વધી રહેલ શિથિલાચારની વિરુદ્ધમાં જ્યારે જ્યારે પણ અવાજ બુલંદ ઉઠ્યો છે ત્યારે ત્યારે આચાર્ય કુન્દકુન્દની આ અમરકૃતિને યાદ કરવામાં આવે છે. આ ગ્રંથની આવૃત્તિઓને શિથિલાચારવિરુદ્ધ સમાજને સાવધાન કરવામાં આવે છે. આ ગ્રંથની આવૃત્તિઓનો સમાજ ઉપર અપેક્ષિત પ્રભાવ પણ પડે છે. એના પરિણામસ્વરૂપે સમાજમાં શિથિલાચારની વિરુદ્ધ એક વાતાવરણ જામે છે. તો પણ વિતી ગયેલા બે હજાર વરસોમાં ઉત્તરોત્તર હદબહાર શિથિલાચાર વધ્યો છે; તો પણ આજે જે કાંઈ મર્યાદા દેખાઈ રહી છે તેમાં અષ્ટપાહુડનું સૌથી વિશેષ યોગદાન છે.

અષ્ટપાહુડ એક એવો અંકુશ છે, જે શિથિલાચારના મદોન્મત્ત ગજરાજને ઘણો ખરો કાબુમાં રાખે છે, સર્વવિનાશ કરવા દેતો નથી. જો અષ્ટપાહુડ નહીં હોત તો આજે આપણે ક્યાં પહોંચી ગયા હોત-એની કલ્પના કરવી પણ દુઃખદાયક પ્રતિતિ થાય છે.

આથી એમ કહેવામાં રંચ માત્ર પણ સંકોચ કરવો જોઈએ નહીં કે અષ્ટપાહુડની ઉપયોગિતા નિરંતર રહેલી છે અને પંચમકાળના અંત સુધી બની રહેશે.

વિતરાગી જિનધર્મની નિર્મળ ધારાના અવિરલ પ્રવાહના અભિલાષી આત્માર્થીજનોએ સ્વયં તો આ કૃતિનું ગંભીરતાથી અધ્યયન કરવું જોઈએ, તેનો સમુચિત પ્રચાર અને પ્રસાર પણ કરવો જોઈએ, જેથી સામાન્ય જન પણ શિથિલાચારની વિરુદ્ધ સાવધાન થઈ શકે. આમાં વર્ણવેલા વિષય-વસ્તુ સંક્ષેપમાં આ પ્રકારે છે:-

૧) દર્શન પાહુડ

છત્રીસ ગાથાઓથી રચાયેલ આ પાહુડમાં મંગલાચરણ ઉપરાંત આરંભથી જ સમ્યગ્દર્શનની મહિમા બતાવતાં આચાર્યદેવ લખે છે કે જિનવરદેવે કહ્યું છે કે ધર્મનું મૂળ સમ્યગ્દર્શન છે; આથી જે જીવ સમ્યગ્દર્શનથી રહિત છે તે વંદન કરવા યોગ્ય નથી. ભલેને તેઓ અનેક શાસ્ત્રોના જાણકાર હોય, ઉગ્ર તપ કરતા હોય, કરોડો વર્ષ સુધી તપ કરતાં રહ્યો હોય; તો પણ જે સમ્યગ્દર્શનથી રહિત છે તેમને આત્માની પ્રાપ્તિ થતી નથી. મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી આરાધનાથી રહિત હોવાને કારણે સંસારમાં ભટકતાં જ રહે છે; પરંતુ જેમના હૃદયમાં સમ્યક્ત્વ રૂપી જળનો પ્રવાહ નિરંતર વહેતો રહે છે, તેમને કર્મરૂપી રજનું આવરણ લાગતું નથી, તેમણે પૂર્વે બાંધેલા કર્મોનો પણ નાશ થઈ જાય છે.

જે જીવ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર એ ત્રણેથી પણ ભ્રષ્ટ છે, તેઓ તો ભ્રષ્ટોમાં પણ ભ્રષ્ટ છે; તેઓ સ્વયં તો નાશને પ્રાપ્ત જ થાય છે, પોતાના અનુયાયીઓનો પણ નાશ કરે છે. એવા લોકો પોતાના દોષોને છુપાવવા માટે ધર્માત્માઓને દોષી બતાવતા રહે છે.

જે પ્રકારે મૂળનો નાશ થવાથી તેમનો પરિવાર-થડ, ડાળી, પાન, પુષ્પ અને ફળની વૃદ્ધિ થતી નથી; એ જ પ્રકારે સમ્યગ્દર્શનરૂપી મૂળનો નાશ થવાથી સંયમ વગેરેની વૃદ્ધિ થતી નથી. આ જ કારણ છે કે જિનેન્દ્રભગવાને સમ્યગ્દર્શનને ધર્મનું મૂળ કહ્યું છે.

જે જીવ પોતે તો સમ્યગ્દર્શનથી ભ્રષ્ટ છે, પરંતુ પોતાને સંયમી માનીને સમ્યગ્દષ્ટિવાળાને પોતાના પગ પૂજવાનું ઇચ્છે છે; તેઓ લુલા અને મુંગા થશે; અર્થાત્ તેઓ નિગોદમાં જશે; જ્યાં તેઓ ચાલી ફરી શકશે નહીં, અને બોલી પણ શકશે નહીં; તેમને જ્ઞાનનો લાભ અત્યંત દુર્લભ છે. આ પ્રકારે જે જીવ લજ્જા, ગારવ અને ભયથી સમ્યગ્દર્શનરહિત લોકોના પગ પૂજે છે તેઓ પણ તેમના અનુમોદક હોવાથી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી શકશે નહીં.

જે પ્રકારે સમ્યગ્દર્શનરહિત વ્યક્તિ વંદનીય નથી તે જ પ્રકારે અસંયમી પણ વંદન કરવાને લાયક નથી. ભલે તેઓ બાહ્યમાં વસ્ત્રાદિનો ત્યાગ કરી દીધો હોય તો પણ જો સમ્યગ્દર્શન અને અંતરંગ સંયમ ન હોય તો તે વંદનીય નથી; કેમકે દેહ વંદનીય નથી, કૂળ વંદનીય નથી, જાતિ વંદનીય નથી; વંદનીય તો એક માત્ર સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ ગુણ જ છે; આથી રત્નત્રય વગરનાને જિનમાર્ગમાં વંદન કરવાને યોગ્ય કહ્યા નથી.

જે પ્રકારે ગુણવગરનાને વંદના ઉચિત નથી તે જ પ્રકારે ગુણવાનોની પણ ઉપેક્ષા કરવી તે અનુચિત છે. આથી જે વ્યક્તિ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રવાન મુનિરાજોને પણ ઈર્ષ્યાભાવથી વંદન કરતા નથી તે પણ સમ્યગ્દષ્ટિ ધર્માત્મા નથી.

અરે ભાઈ! જે શક્ય હો, કરો; જે શક્ય ન હો, ન કરો; પરંતુ શ્રદ્ધા તો કરવી જ જોઈએ કેમકે કેવળી ભગવાને શ્રદ્ધાને જ સમ્યગ્દર્શન કહ્યું છે. આ સમ્યગ્દર્શન રત્નત્રયનો સાર છે મોક્ષમહેલની પ્રથમ સીડી છે. આ સમ્યગ્દર્શનથી જ જ્ઞાન અને ચારિત્ર સમ્યક્ હોય છે.

આ પ્રકારે સંપૂર્ણ દર્શનપાહુડ સમ્યક્ત્વના મહિમાથી જ ભરપુર છે. આ પાહુડમાં આવેલ નીચેની પંક્તિઓ ધ્યાન દેવા યોગ્ય છે.

- ૧) ધર્મનું મૂળ સમ્યગ્દર્શન છે.
- ૨) સમ્યગ્દર્શનથી રહિત વ્યક્તિ વંદન કરવાને યોગ્ય નથી.
- ૩) જે સમ્યગ્દર્શનથી ભ્રષ્ટ છે તેમને મોક્ષ પણ મળતો નથી.
- ૪) સમ્યગ્દર્શન મોક્ષ મહેલની પ્રથમ સીડી છે.
- ૫) જે શક્ય હોય તે કરો, જે શક્ય ન હોય, ન કરો. પરંતુ શ્રદ્ધા તો કરો જ.

૨) સુત્ર પાહુડ

સત્યાવીશ ગાથાઓનો સમાવેશ આ પાહુડમાં અર્હંતો દ્વારા કહેલા, ગણધર દેવો દ્વારા સંગ્રહાયેલ, વીતરાગી નગ્ન દિગમ્બર સંતોની પરંપરાથી સમાગત, સુવ્યવસ્થિત જિનાગમને સુત્ર કહીને સાધુઓને તેમાં બતાવેલ માર્ગ પર ચાલવાની પ્રેરણા આપી છે; કેમકે જે પ્રકારે સુત્ર (દોરા) સહિત સોઈ ખોવાઈ જતી નથી તે જ પ્રકારે સુત્રો (આગમ)ના આધાર પર ચાલવાવાળા સાધુઓ ભ્રમિત થતાં નથી, ભટકતાં નથી.

સુત્રમાં કહેલ જીવાદિ તત્વાર્થો અને તે સંબંધી હેય ઉપાદેય સંબંધી જ્ઞાન ને શ્રદ્ધા જ સમ્યગ્દર્શન છે. આ જ કારણ છે કે સુત્ર અનુસાર ચાલવાવાળા મુનિઓ કર્મોનો નાશ કરે છે. સુત્ર અનુશાસનથી ભ્રષ્ટ સાધુ સંઘપતિ હો, સિંહવૃત્તિવાળો હો, હરિહર સમાન પણ કેમ ન હો તો પણ તેઓ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરતાં નથી. સંસારમાં જ ભટકતા રહે છે. આથી સાધુઓએ સૂત્ર અનુસાર જ પ્રવર્તન કરવું જોઈએ.

જિનસુત્રોમાં ત્રણ લિંગ (વેષ) બતાવ્યો છે. તેમાં સર્વશ્રેષ્ઠ નગ્ન દિગમ્બર સાધુઓનો વેષ છે. બીજો ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવકોનો વેષ છે અને ત્રીજો આર્યિકાઓનો વેષ છે. આ સિવાય બીજો કોઈ વેષ નથી, કે જે ધર્મની દષ્ટિએ પૂજ્ય હોય!

સાધુના લિંગ (વેષ)ને સ્પષ્ટ કરતાં આચાર્ય કહે છે:-

“ જહ જાયસ્ય સરિસો તિલતુસમેત્તં ણ ગિહદિ एत्थेसु।
જહ લેહ અપ્પ બહુંય તત્તો પુણ-જાઙ્ઞ ણિમ્મોદમ્ ॥૧૮॥ ”

“ જેવું બાળક જન્મે છે, સાધુનું રૂપ તેવું જ નગ્ન હોય છે. તેને કમોદક્ષેતરામાત્ર પણ પરિગ્રહ હોતો નથી. જો કોઈ સાધુ થોડો પણ પરિગ્રહ ગ્રહણ કરે છે તો તે નિશ્ચિત રૂપથી નિગોદમાં જાય છે. ”

વસ્ત્ર ધારણ કરેલ હોય તો તીર્થકરોને પણ મોક્ષ હોતો નથી, તો પછી અન્યની તો વાત જ ક્યાં રહી? એક માત્ર નગ્નતાજ માર્ગ છે, બાકીના બધા ઉન્માર્ગ છે. સ્ત્રીઓને નગ્નતાનો સંભવ નથી, આથી તેમને મુક્તિ પણ સંભવ નથી. તેમની યોજિ, સ્તન, નાભિ અને બગલમાં સૂક્ષ્મ ત્રસજીવોની ઉત્પત્તિ નિરંતર હોતી રહે છે. માસિક ધર્મની પણ આશંકાથી તેઓ નિરંતર ચિંતિત રહે છે તથા સ્વભાવથી જ શિથિલ ભાવવાળી હોય છે, આથી તેમને ઉત્કૃષ્ટ સાધુતાનો સંભવ નથી, તો પણ તેઓ પાપવાળાં નથી, કેમકે તેમને સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને એકદેશ ચારિત્ર હોઈ શકે છે.

આ પ્રકારે સંપૂર્ણ સૂત્ર પાહુડમાં સૂત્રોમાં દર્શાવેલ સન્માર્ગ પર ચાલવાની પ્રેરણા આપવામાં આવી છે.

૩) ચારિત્ર પાહુડ

૪૫ ગાથાઓમાં વિસ્તરેલ આ ચારિત્ર પાહુડમાં સમ્યક્ત્વાચરણ ચારિત્ર અને સંયમાચરણ ચારિત્રના ભેદથી ચારિત્રના બે ભેદ કરવામાં આવ્યા છે અને કહેવામાં આવ્યું છે કે જિનથી ઉપદેશેલું જ્ઞાન-દર્શન શુદ્ધ સમ્યક્ત્વાચરણ ચારિત્ર છે અને શુદ્ધ આચરણ રૂપ ચારિત્ર સંયમાચરણ છે.

શંકાદિ આઠ દોષોથી રહિત, નિઃશંકાદિ આઠ ગુણો (અંગો)થી સહિત, તત્વાર્થના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણીને શ્રદ્ધાન અને આચરણ કરવું એ જ સમ્યક્ત્વાચરણ ચારિત્ર છે.

સંયમાચરણ સાગાર અને અનગારના ભેદથી બે પ્રકારનું હોય છે. અગિયાર પડિમાઓમાં વિભક્ત શ્રાવકના સંયમને સાગાર સંયમાચરણ ચારિત્ર કહે છે. પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ વગેરે ઉત્કૃષ્ટ સંયમ નિગ્રંથ મુનિરાજોને હોય છે, તે અનગાર સંયમાચરણ ચારિત્ર છે.

જે વ્યક્તિ સમ્યક્ત્વાચરણ ચારિત્રને ધારણ કર્યા વિના સંયમાચરણ ચારિત્રને ધારણ કરે છે, તેમને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી; સમ્યક્ત્વાચરણ સહિત સંયમાચરણને ધારણ કરવાવાળાઓને જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ હોય છે.

ઉપર કહેલા સમ્યક્ત્વાચરણ ચારિત્ર નિર્મલ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનથી જુદું કંઈ પણ નથી. આથી અહીં પ્રકારાંતરથી એ જ કહી ગયા છે કે વિના સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનને માત્ર બાહ્ય ક્રિયાકાંડરૂપ ચારિત્ર ધારણ કરી લેવાથી કંઈ થવાવાળું નથી.

આ પ્રકારે આ અધિકારમાં સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન સહિત નિર્મળ ચારિત્ર ધારણ કરવાની પ્રેરણા કરવામાં આવી છે.

૪) બોધ પાહુડ

દર ગાથાઓમાં વિસ્તરેલ અને આયતન, ચૈત્યગૃહ, જિનપ્રતિમા આદિ અગિયાર સ્થાનોમાં વિભક્ત આ પાહુડમાં અગિયાર સ્થાનોના માધ્યમથી એક પ્રકારથી દિગમ્બર ધર્મ અને નિગ્રંથ સાધુનું સ્વરૂપ જ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે.

ઉપર કહેલા અગિયાર સ્થાનોનો નિશ્ચય-વ્યવહારની સંધિપૂર્વક સમજાવવામાં આવ્યું છે. આ બધાનો વ્યવહારિક સ્વરૂપથી સ્પષ્ટ કરતાં કહેવાયું છે કે નિશ્ચયથી નિર્દોષ નિગ્રંથ સાધુ જ આયતન છે, ચૈત્યગૃહ છે, જિન પ્રતિમા છે, દર્શન છે, જિનબિંબ છે, જિન મુદ્રા છે, જ્ઞાન છે, દેવ છે, તીર્થ છે, અરહંત છે અને દીક્ષા છે.

૫) ભાવ પાહુડ

ભાવશુદ્ધિ ઉપર વિશેષ ભાર દેવાવાળા એકસો પાંસઠ ગાથાઓના વિસ્તારમાં ફેલાયેલ આ ભાવપાહુડનો સાર 'આચાર્ય કુન્દકુન્દ અને એમના ટીકાકાર' નામના ગ્રંથમાં સુવ્યવસ્થિત રૂપથી આપેલ છે, જેનો સંક્ષિપ્ત સાર આ પ્રમાણે છે:-

બાહ્ય પરિગ્રહનો ત્યાગ ભાવોની શુદ્ધિ માટે જ કરવામાં આવ્યો છે, પરંતુ રાગાદિ અંતરંગ પરિગ્રહના ત્યાગ વિના બાહ્ય ત્યાગ નિષ્ફળ છે; કેમકે અંતરંગ ભાવશુદ્ધિ વિના કરોડો વર્ષો સુધી પણ બાહ્ય તપ કરે, તો પણ સિદ્ધિ મળતી નથી. આથી મોક્ષમાર્ગના સાધકોને સર્વ પ્રથમ ભાવને જ ઓળખવા જોઈએ.

હે આત્મન! તેં ભાવરહિત નિર્ગ્રંથ રૂપ તો અનેકવાર ધારણ કર્યું છે, પરંતુ ભાવલિંગ વિના-શુદ્ધાત્મતત્વની ભાવના વિના ચારગતિમાં ભ્રમણ કરતાં અનંત દુખ ઉઠાવ્યા છે. નરકગતિમાં શરદી, ગરમી, રહેવાના સ્થાનના, તિર્થચગતિમાં તાપ, ઠંડી, વેદના, બંધન, અંગનું છેદાવું વગેરે, મનુષ્યગતિમાં આવવાવાળા માનસિક, શારીરિક વગેરે, દેવગતિમાં વિયોગ, હલકી ભાવના વગેરેનાં દુઃખ ભોગવ્યા છે.

વિશેષ કેટલું કહેવું, આત્મભાવના વિના તું માતાના ગર્ભમાં મહા અપવિત્ર સ્થાનમાં સંકડાઈને રહ્યો. આજસુધી તેં એટલી માતાઓનું દૂધ પીધું છે જો તેને એકદું કરવામાં આવે તો સાગર ભરાઈ જાય. તારા જન્મ અને મરણથી દુઃખી માતાઓએ જે આંસુઓ સાર્યાં છે તેનાથી સાગર ભરાય જાય. આ પ્રકારે તે અનંત સંસારમાં એટલા બધા જન્મ લીધા છે કે તેના વાળ, નખ, નાલ અને અસ્થિઓને એકઠાં કરે તો સુમેરુ પર્વતથી પણ મોટો ડુંગર થઈ જાય.

હે આત્મન! તું આત્મભાવ રહિત થઈને ત્રણલોકમાં જળ, થળ, અગ્નિ, પવન, ગિરિ, નદી, વૃક્ષ, વન આદિ સ્થળોમાં બધે સ્થળે ખૂબ દુઃખ સહિત રહ્યો છો. સર્વ પુદ્ગલોને વારંવાર

ભક્ષણ કર્યા તો પણ તું સંતુષ્ટ થયો નથી. આ પ્રકારે તૃષ્ણાથી પીડા પામીને ત્રણલોકના સમસ્ત પાણી પીધા તો પણ તૃપ્તા શાંત ન થઈ. આથી હવે બધી વાતોનો વિચાર કર. ભવભ્રમણને સમાપ્ત કરવાવાળા રત્નત્રયનું ચિંતન કર.

હે ધીર! તે અનંત ભવસાગરમાં અનેકવાર જન્મ ધારણ કરીને અપરિમિત શરીર ધારણ કરી અને છોડ્યા છે. તેમાં મનુષ્યગતિમાં વિષ ભક્ષણાદિ અને તિર્યચગતિમાં બરફ પડવાથી શરીર ઠરી જતાં કુમરણને પ્રાપ્ત કરી મહાદુઃખ ભોગવ્યા છે. નિગોદમાં તો એક અંતમુહૂર્તમાં છાસઠ હજાર ત્રણસો છત્રીસવાર જન્મ મરણ કર્યા છે.

હે જીવ! તે રત્નત્રયના અભાવથી દુઃખમય સંસારમાં અનાદિ કાળથી ભ્રમણ કર્યું છે; આથી હવે તું આત્માનું શ્રદ્ધાન, જ્ઞાન, અને આચરણરૂપ રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ કર, જેથી તારું મરણ કુમરણ ન બનતાં સુમરણ બની જશે, અને તુરત જ શાશ્વત સુખને પ્રાપ્ત કર.

હવે આચાર્ય ભાવરહિત માત્ર દ્રવ્યલિંગ ધારણ કરીને પાછળથી ઉત્પન્ન થયેલ દુઃખોનું વર્ણન કરે છે.

હે મુનિવર! ત્રણ લોકમાં કોઈ એવું સ્થળ બાકી રહ્યું નથી કે જ્યાં તે દ્રવ્યલિંગ ધારણ કરી જન્મ મરણ કર્યા ન હોય. કોઈપણ પુદ્ગલ એવું બાકી રહ્યું નથી કે જેને તે ગ્રહણ કરીને છોડ્યું ન હોય. તોપણ તારી મુક્તિ થઈ નહીં. આથી ભાવલિંગ ન હોવાથી અનંતકાળ સુધી જન્મ-જરા આદિથી દુખી થઈને દુઃખોને ભોગવતો રહ્યો છે.

વિશેષ શું કહું! આ મનુષ્યના શરીરમાં એક એક આંગળમાં છન્નું-છન્નું રોગ હોય છે તો પછી સંપૂર્ણ શરીરના રોગોનું તો કહેવાપણું શું રહ્યું? પૂર્વભવોમાં સમસ્ત રોગોને તે ભોગવ્યા છે અને આગળ પણ ભોગવતો રહીશ.

હે મુનિ! તું માતાના અપવિત્ર ગર્ભમાં રહ્યો. ત્યાં માતાનું એઠાં ભોજનથી બનેલા રસરૂપી આહાર ગ્રહણ કર્યો, ત્યારબાદ બાળક અવસ્થામાં અજ્ઞાનવશ અપવિત્ર સ્થાનમાં, અપવિત્ર વસ્તુમાં સુતો રહ્યો અને અપવિત્ર વસ્તુ ખાધી.

હે મુનિ! આ દેહરૂપી ઘર માંસ, હાડકાં, લોહી, પિત્ત આંતરડાં લોહીવગરના અપરિપકવ મળ, ચામડી અને ગંદુ લોહી આ બધી મલિન વસ્તુઓથી શરીર પૂર્ણ ભરેલું છે, જેમાં તું આસક્ત થઈને અનંતકાળથી દુઃખ ભોગવી રહ્યો છે.

સમજણથી આચાર્યદેવ કહે છે કે હે ધીર! જે માત્ર કુટુંબાદિથી મુક્ત થયો તે મુક્ત થયો નથી; કારણકે જે આભ્યંતર વાસનાને છોડીને ભાવોથી મુક્ત થાય છે. તેને જ મુક્ત કહે છે— એવું જાણીને આંતરિક વાસના છોડ. ભૂતકાળમાં અનેક એવા મુનિ થયા છે, જેમણે દેહાદિ પરિગ્રહ છોડીને નગ્નદશા ધારણ કરી પરંતુ માનાદિક છોડ્યા નહીં; આથી સિદ્ધિ થઈ નહીં. જ્યારે માનરહિત થયો ત્યારે મુક્તિ થઈ. દ્રવ્યલિંગી ઉગ્રતપ કરતાં છતાં અનેક રિદ્ધિઓ

પ્રાપ્ત કરી લે છે, પરંતુ ક્રોધાદિ ઉત્પન્ન થવાને કારણે તેની તે રિદ્ધિઓ સ્વ-પરનાં વિનાશનું કારણ બને છે જેમ બાહુ અને દ્વીપાયન મુનિ.

ભાવશુદ્ધિ વિના અગ્યાર અંગનું જ્ઞાન પણ નકામું છે; કિંતુ જો શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન ન હોય અને ભાવોની વિશુદ્ધતા હોય તો આત્માનો અનુભવ કરીને મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે. જેમકે શિવભુતિ મુનિ.

ઉપરના ઉદાહરણોથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ભાવરહિત નગ્નત્વ અકાર્યકારી છે. ભાવસહિત દ્રવ્યલિંગમાં જ કર્મપ્રકૃતિના સમૂહનો નાશ થાય છે. હે ધીર મુનિ! આ પ્રકારે જાણીને તારે આત્માની જ ભાવના કરવી જોઈએ.

જે મુનિ શરીરાદિ પરિગ્રહ અને માનકપાયથી રહિત થઈને આત્મામાં લીન થાય છે તે ભાવલિંગી છે. ભાવલિંગી મુનિ વિચાર કરે છે કે હું પરદ્રવ્ય અને પરભાવોથી તો મમત્વ છોડું છું. મારો સ્વભાવ મમત્વરહિત છે આથી હું બીજા બધાં આલંબનોને છોડીને આત્માનું અવલંબન લઉં છું. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, પ્રત્યાખ્યાન, સંવર, યોગ-આ બધા ભાવો અનેક હોવા છતાં પણ એક આત્મામાં જ છે. સંજ્ઞા, સંખ્યાદિના ભેદથી જ તેને જુદા જુદા કહેવામાં આવે છે. હું તો જ્ઞાન-દર્શન સ્વરૂપ શાશ્વત આત્મા જ છું; બાકીના બધા સંયોગી પદાર્થ પરદ્રવ્ય છે, મારાથી ભિન્ન છે. આથી હે આત્મન્! તું જો ચાર ગતિથી ઘૂટીને શાશ્વત સુખ મેળવવા ઇચ્છતો હોય તો ભાવોથી શુદ્ધ થઈને અતિનિર્મળ આત્માનું ચિંતન કર. જે જીવ આવું કરે છે, તે નિર્વાણને પ્રાપ્ત થાય છે.

જીવ અરસ, અરૂપ, અગંધ, અલ્પજ્ઞ, અશબ્દ, અલિંગગ્રહણ, અનિર્દિષ્ટ સંસ્થાન અને ચૈતના ગુણવાળો છે. ચૈતન્યમયી જ્ઞાન સ્વભાવી જીવની ભાવના કર્મક્ષયનું કારણ હોય છે.

ભાવનો મહિમા બતાવતાં આચાર્ય કહે છે કે શ્રાવકપણું અને મુનિપણાના કારણરૂપ ભાવ જ છે. ભાવસહિત દ્રવ્યલિંગથી જ કર્મોનો નાશ થાય છે. જો નગ્નત્વથી જ કાર્ય સિદ્ધિ થતી હોય તો નારકી, પશુ વિગેરે બધાં જીવસમૂહને નગ્નત્વના કારણથી મુક્તિ થવી જોઈએ, પરંતુ તેવું બનતું નથી, ઉલ્ટું તેઓ મહાદુષ્ટી જ છે. આથી આ સ્પષ્ટ છે કે ભાવરહિત નગ્નત્વથી દુષ્ટોની પ્રાપ્તિ થાય છે, સંસારનું પરિભ્રમણ ચાલુ રહે છે.

બાહ્યમાં નગ્નમુનિ ચાડીખોર, હાસ્ય, ભાષા આદિ કાર્યોમાં મલિન થઈને સ્વયં અપયશને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમજ વ્યવહાર ધર્મની પણ હાંસી ઉડાવે છે; આથી આંતરીક ભાવદોષોથી અત્યંત શુદ્ધ બનીને જ નિર્ગ્રંથ બાહ્યલિંગ ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

ભાવરહિત દ્રવ્યલિંગની નિરર્થકતા બતાવતાં આચાર્ય કહે છે કે જે મુનિમાં ધર્મનો વાસ નથી, ઉલ્ટું દોષોનો નિવાસ છે, તે તો ઈક્ષુફળની સમાન છે, તેમાં ન તો મુક્તિ રૂપી ફળ લાગે છે અને ન રત્નત્રયરૂપ શ્રદ્ધાદિક ગુણ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. વિશેષ શું કહું, તેઓ તો નગ્ન હોવા છતાં નાચવાવાળા ભવૈયાની સમાન છે.

આથી હે આત્મન! પહેલાં મિથ્યાત્વવાદી આંતરિક દોષોને છોડીને ભાવદોષોથી અત્યંત શુદ્ધ બનીને બાહ્ય નિર્ઘથલિંગ ધારણ કરવું જોઈએ.

શુદ્ધાત્માની ભાવનાથી રહિત મુનિઓ દ્વારા કરવામાં આવેલા બાહ્ય પરિગ્રહનો ત્યાગ, પર્વતની ગુફાઓમાં આવાસ, જ્ઞાન, અધ્યયન આદિ બધી ક્રિયાઓ નિર્રથક છે, આથી હે મુનિ! લોકોના મનોરંજન કરવાવાળા માત્ર બાહ્યવેશ જ ધારણ ન કર, ઈન્દ્રિયોની સેનાનો નાશ કર, વિષયમાં ન રમ. મન રૂપી વાંદરાને વશમાં રાખ, મિથ્યાત્વ, કષાય, અને નવ નોકષાયોને ભાવશુદ્ધિ પૂર્વક છોડ, દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુનો વિનય કર, જિનશાસ્ત્રોને સારી રીતે સમજીને શુદ્ધભાવોની ભાવના કર; જેનાથી તારી ક્ષુધા-તૃષ્ણા આદિ વેદનાથી રહિત ત્રિભુવન ચૂડામણી સિદ્ધત્વની પ્રાપ્તિ થશે.

હે મુનિ! તું બાવીસ પરીષદોને સહન કર, બાર અનુપ્રેક્ષાઓની ભાવના કર. ભાવશુદ્ધિને માટે નવપદાર્થ, સાત તત્ત્વ, ચૌદ જીવસમાસ, ચૌદ ગુણસ્થાન આદિની નામ-લક્ષણાદિ પૂર્વક ભાવના કર; દશ પ્રકારના અબ્રહ્મચર્યને છોડીને નવપ્રકારના બ્રહ્મચર્યને પ્રગટ કર. આ પ્રકારે ભાવપૂર્વક દ્રવ્યલિંગીમુનિ જ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપને પ્રાપ્ત કરે છે, ભાવરહિત દ્રવ્યલિંગી તો ચારે ગતિઓમાં અનંત દુઃખોને ભોગવે છે. હે મુનિ! તું સંસારને અસાર જાણી કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે નિર્મળ સમ્યગ્દર્શન સહિત દીક્ષા લેવાની ભાવના કર, ભાવોથી શુદ્ધ બનીને બાહ્યલિંગ ધારણ કરી ઉત્તમ ગુણોને ધારણ કર. જીવ અજીવ આસ્રવ અને સંવર તત્ત્વનું ચિંતન કર, મન-વચન-કાયથી શુદ્ધ થઈને આત્માનું ચિંતન કર; કેમકે જ્યાં સુધી વિચારણીય જીવાદિ તત્ત્વોનો વિચાર નહીં કર, ત્યાં સુધી અવિનાશી પદની પ્રાપ્તિ નહીં થાય.

હે મુનિવર! પાપ-પુણ્ય બંધાદિનું કારણ પરિણામ જ છે. મિથ્યાત્વ, કષાય, અસંયમ અને યોગરૂપ ભાવોથી પાપનો બંધ થાય છે. મિથ્યાત્વ રહિત સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પૂણ્ય બાંધે છે. આથી તું એવી ભાવના કર કે હું જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મોથી આવરણવાળો છું. હું એને સમાપ્ત કરીને નિજ સ્વરૂપને પ્રગટ કરું. વધારે કહેવાથી શું? તું તો દરરોજ શીલ અને ઉત્તર ગુણોનું ભેદ-પ્રભેદો સહિત ચિંતન કર. હે મુનિ! ધ્યાનથી મોક્ષ થાય છે આથી તું આર્ત-રૌદ્ર ધ્યાનને છોડીને ધર્મ અને શુકલ ધ્યાનને ધારણ કર. દ્રવ્યલિંગીને ધર્મ અને શુકલ ધ્યાન હોતું નથી આથી તે સંસારરૂપી વૃક્ષોને કાપવામાં સમર્થ નથી. જે મુનિને મનમાં રાગરૂપ પવનથી રહિત ધર્મરૂપી દીપક બળે છે તે જ આત્માને પ્રકાશિત કરે છે, તે જ સંસારરૂપી વૃક્ષને ધ્યાન રૂપી કુહાડાથી કાપે છે.

જ્ઞાનમાં એકાગ્ર થવું એ જ ધ્યાન છે. ધ્યાન દ્વારા કર્મરૂપી વૃક્ષ બળી જાય છે. જેનાથી સંસારરૂપી અંકુર ઉત્પન્ન થતો નથી, આથી ભાવમુનિ તો સુખ પ્રાપ્ત કરી તીર્થંકર અને ગણધર વગેરેના પદોને પ્રાપ્ત કરે છે. પણ દ્રવ્યમુનિ દુઃખોને જ ભોગવે છે. આથી ગુણ-દોષોને જાણીને તમે ભાવસહિત સંયમી બનો.

ભાવમુનિ વિદ્યાધર આદિની રિદ્ધિઓ ઇચ્છતા નથી. ન તો તેઓ મનુષ્ય-દેવ વગેરેના સુખોની પણ ઇચ્છા કરતાં નથી. તે તો ઇચ્છે છે કે હું જલ્દીથી જલ્દી આત્મહિત કરી લઉં.

હે ધીર ! જે પ્રકારે સાકર મેળવેલ દુધ પીવા છતાં સર્પ ઝેર રહિત થતો નથી તે પ્રકારે અભવ્ય જીવ જિનધર્મને સાંભળવા છતાં પોતાની કુબુદ્ધિથી આવરાયેલી બુદ્ધિને છોડતો નથી. તે મિથ્યા ધર્મમાં જોડાયેલો રહેતો હોવાથી મિથ્યા ધર્મનું જ પાલન કરે છે. અજ્ઞાનનું તપ કરે છે જેથી દુર્ગતિને પ્રાપ્ત થઈ સંસારમાં જ ભ્રમણ કરતો રહે છે; આથી તારે ઉડડ પાંખડીઓનો માર્ગ છોડીને જિનધર્મમાં મન લગાવવું જોઈએ.

સમ્યગ્દર્શનના મહિમાનું વર્ણન કરતાં આચાર્ય કહે છે કે જેવી રીતે લોકમાં પ્રાણરહિત શરીરને 'શબ' કહે છે તેવી રીતે સમ્યગ્દર્શન રહિત પુરુષ ચાલતું મડદું છે. મડદું લોકમાં અપૂજ્ય હોય છે, અને સમ્યગ્દર્શન રહિત પુરુષ લોકોત્તર માર્ગમાં અપૂજ્ય હોય છે. મુનિ અને શ્રાવકધર્મોમાં સમ્યક્ત્વની જ વિશેષતા છે. જે પ્રકારે તારાઓના સમૂહમાં ચંદ્રમા સુશોભિત હોય છે, પશુઓમાં મૃગરાજ સુશોભિત હોય છે તે જ પ્રકારે જિનમાર્ગમાં જિનભક્તિ સહિત નિર્મળ સમ્યગ્દર્શનથી યુક્ત તપ વ્રતાદિથી નિર્મળ જિનલિંગ સુશોભિત હોય છે.

આ પ્રકારે સમ્યક્ત્વના ગુણ અને મિથ્યાત્વના દોષો જાણીને ગુણરૂપી રત્નોના સારરૂપ મોક્ષમહેલની પહેલી સીડી સમ્યગ્દર્શનને ભાવપૂર્વક ધારણ કરવી જોઈએ.

જે પ્રકારે કમળ સ્વભાવથી જ પાણીથી અલિપ્ત રહે છે તે જ પ્રકારે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પણ સ્વભાવથી જ વિષય-કષાયોથી અલિપ્ત રહે છે. આચાર્યદેવ કહે છે કે ભાવસહિત સંપૂર્ણ શીલ-સંયમ આદિ ગુણોથી યુક્ત છે તેને જ આપણે મુનિ કહીએ છીએ. મિથ્યાત્વથી મલિન ચિત્તવાળા ઘણા દોષોનું સ્થાનરૂપ મુનિવેષધારી જીવ તો શ્રાવકને પણ યોગ્ય નથી.

જે ઇન્દ્રિયોનું દમન અને ક્ષમારૂપી તલવારથી કષાયરૂપી પ્રબળ શત્રુને જીતે છે, ચારિત્ર રૂપી ખડગથી પાપરૂપી થાંભલાને કાપે છે, વિષયરૂપી વિષના ફળોથી જોડાયેલ મોહરૂપી ઝાડ ઉપર ચડી માયા રૂપી વેલને જ્ઞાનરૂપી શસ્ત્રથી પૂર્ણરૂપથી કાપે છે; મોહ, મદ, ગારવથી રહિત અને કરુણાભાવથી સહિત છે; તે મુનિ જ વાસ્તવિક ધીર-વીર છે. તે મુનિ જ ચક્રવર્તી, નારાયણ, અર્ધચક્રી, દેવ, ગણધર, આદિના ગુણોને અને ચારણરિદ્ધિઓને પ્રાપ્ત કરે છે, તથા સંપૂર્ણ શુદ્ધતા થવાથી અજર, અમર, અનુપમ, ઉત્તમ, અતુલ સિદ્ધસુખને પણ પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવપાહુડનો ઉપસંહાર કરતાં આચાર્ય કહે છે કે સર્વજ્ઞ દેવે કહેલા આ ભાવપાહુડને જે ભવ્યજીવ સારી રીતે વાંચે છે, સાંભળે છે, ચિંતન કરે છે, તે અવિનાશી સુખનું સ્થાન મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે.

આ પ્રકારે આપણે જોઈએ છીએ કે ભાવપાહુડમાં ભાવલિંગ સહિત દ્રવ્યલિંગ ધારણ કરવાની પ્રેરણા આપી છે. પ્રકારાંતરથી સમ્યગ્દર્શન સહિત વ્રત ધારણ કરવાનો ઉપદેશ આપેલ છે.

૬) મોક્ષ પાહુડ

એકસો છ ગાથાઓમાં વિસ્તરેલ આ પાહુડમાં આત્માની અનંતસુખસ્વરૂપ દશા મોક્ષ તેમ જ તેની પ્રાપ્તિના ઉપાયોનું નિરુપણ છે. આની શરુઆતમાં જ આત્માના બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મા-એમ ત્રણ ભેદોનું નિરુપણ કરીને બતાવવામાં આવ્યું છે કે બહિરાત્મપણું આદરણીય નથી, અંતરાત્મપણું આદરણીય છે અને પરમાત્મપણું પરમ આદરણીય છે.

આગળ બંધ અને મોક્ષના કારણોની ચર્ચા કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે પરપદાર્થોમાં આસક્ત આત્મા બંધનને પ્રાપ્ત થાય છે, અને પરપદાર્થોથી અનાસક્ત આત્મા મુક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે. આ જ પ્રકારે સ્વદ્રવ્યથી સારી ગતિ અને પરદ્રવ્યથી દુર્ગતિ થાય છે-એમ જાણીને હે આત્મન્! સ્વદ્રવ્યમાં રતિ અને પરદ્રવ્યથી વિરતિ કરો.

આત્મસ્વભાવથી જુદા સ્ત્રી, પુત્રાદિક, ધન, ધાન્યાદિક વગેરે ચેતન-અચેતન પદાર્થો 'પરદ્રવ્ય' છે. અને તેનાથી ભિન્ન જ્ઞાનશરીરી અવિનાશી, નિજ ભગવાન આત્મ 'સ્વદ્રવ્ય' છે. જે મુનિ પરદ્રવ્યથી પરાડમુખ થઈને સ્વદ્રવ્યનું ધ્યાન કરે છે તેઓ નિર્વાણને પ્રાપ્ત થાય છે. આથી જે વ્યક્તિ સંસારરૂપી મહાર્ણવથી પાર થવા ઇચ્છે છે, તેમણે પોતાના શુદ્ધઆત્માનું ધ્યાન કરવું જોઈએ.

આત્માર્થી મુનિરાજ વિચારે છે કે હું કોનાથી કઈવાત કરું; કેમકે જે પણ આ આંખોથી દેખાઈ રહ્યું છે તે બધું શરીરાદિ તો જડ છે, રૂપી છે, અચેતન છે, કાંઈ સમજતું નથી અને ચેતન તો સ્વયં જ્ઞાનસ્વરૂપ છે.

જે યોગી વ્યવહારમાં સુતેલા છે. તે પોતાના આત્માના હિતના કાર્યમાં જાગે છે, અને જે વ્યવહારમાં જાગે છે તે પોતાના કાર્યમાં સુતેલા છે. આ પ્રકારે જાણીને યોગીજન સમસ્ત વ્યવહારને ત્યાગીને આત્માનું જ ધ્યાન કરે છે.

સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રની પરિભાષા બતાવતાં (વ્યાખ્યા કરતાં) આચાર્યદેવ કહે છે કે જે જાણે, તે જ્ઞાન; જે દેખે, તે દર્શન; અને પૂણ્ય અને પાપનો ત્યાગ તે ચારિત્ર છે; અથવા તત્ત્વરુચિ એ સમ્યગ્દર્શન, તત્ત્વને ગ્રહણ કરવું તે સમ્યગ્જ્ઞાન અને પુણ્ય અને પાપનો ત્યાગ કરવો તે સમ્યક્ચારિત્ર છે.

તપ રહિત જ્ઞાન અને જ્ઞાન રહિત તપ-એ બન્ને અકાર્ય છે. એનાથી કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી, કારણ કે મોક્ષ તો જ્ઞાનપૂર્વક તપથી જ હોય છે. ધ્યાન જ ઉત્કૃષ્ટ તપ છે. પણ જ્ઞાન-ધ્યાનથી ભ્રષ્ટ કોઈ સાધુ જન કહે છે કે આ સમયમાં ધ્યાન હોતું નથી, પરંતુ આ બરાબર નથી કારણ કે આજ પણ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રના ઘણી સાધુજન આત્માનું ધ્યાન કરીને લોકાંતિક દેવપદને પ્રાપ્ત કરે છે અને ત્યાંથી ચળીને આગામી ભવમાં નિર્વાણપદને પ્રાપ્ત કરે

છે, પણ જેની બુદ્ધિ પાપકર્મથી મોહિત છે તેઓ જિનેન્દ્રદેવ તીર્થકરના વેષને ધારણ કરીને પણ પાપ કરે છે. તેઓ પાપી મોક્ષમાર્ગથી ચળેલા છે.

નિશ્ચયતપનો અભિપ્રાય આ છે કે જે યોગી પોતાના આત્મામાં સારી રીતે લીન થઈ જાય છે, તે નિર્મળ ચારિત્રયોગી અવશ્ય નિર્વાણને પ્રાપ્ત કરે છે.

આ પ્રકારે મુનિધર્મનું વિસ્તૃત વર્ણન કરી શ્રાવક ધર્મની ચર્ચા કરતાં સૌથી પ્રથમ નિર્મળ સમ્યગ્દર્શનને ધારણ કરવાની પ્રેરણા કરે છે. કહે છે કે વધુ કહેવાથી શું લાભ છે? માત્ર એટલું જાણી લો કે આજ સુધી ભૂતકાળમાં જેટલા સિદ્ધ થયા છે. અને ભવિષ્યકાળમાં પણ જેટલા સિદ્ધ થશે, તે સર્વ સમ્યગ્દર્શનનું જ માહાત્મ્ય છે.

આગળ કહે છે કે જેમણે સર્વસિદ્ધિ કરવાવાળા સમ્યક્ત્વને સ્વપ્નમાં પણ મલિન કર્યું નથી તેઓ જ ધન્ય છે, તેઓ જ કૃતાર્થ છે, તેઓ જ શૂરવીર છે અને તેઓ જ પંડિત છે.

અંતમાં મોક્ષપાહુડનો ઉપસંહાર કરતાં આચાર્ય કહે છે કે બધાથી ઉત્તમ પદાર્થ પોતાનો શુદ્ધ આત્મા જ છે, જે આ જ દેહમાં રહી રહ્યો છે. અર્હંત આદિ પંચપરમેષ્ઠિ પણ નિજાત્મામાં જ રત છે અને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન અને ચારિત્ર પણ આ જ આત્માની અવસ્થાઓ છે; આથી મને તો એક આત્માનું જ શરણ છે.

આ પ્રકારે આ અધિકારમાં મોક્ષ અને મોક્ષમાર્ગની ચર્ચા કરતાં સ્વદ્રવ્યમાં રમણતા કરવાનો ઉપદેશ આપેલ છે, તથા તત્ત્વરચિને સમ્યગ્દર્શન, તત્ત્વગ્રહણને સમ્યગ્જ્ઞાન તેવી રીતે પુણ્ય અને પાપના નાશને સમ્યક્ચારિત્ર કહેવામાં આવે છે. અંતમાં એકમાત્ર નિજ ભગવાન આત્માનાં જ શરણમાં જવાની પવિત્ર પ્રેરણા આપી છે.

આ અધિકારમાં આવેલી કેટલીક મહત્વપૂર્ણ પંક્તિઓ આ પ્રકારે છે :

- (૧) આત્મસ્વભાવમાં સારી રીતે રમણ કરનાર યોગી નિર્વાણનો લાભ પ્રાપ્ત કરે છે.
- (૨) પરદ્રવ્યનો આશ્રય કરવાથી દુર્ગતિ પામે છે અને સ્વદ્રવ્યનો આશ્રય કરવાથી સુગતિ થાય છે.
- (૩) આટલા માટે મને એક આત્માનું જ શરણ છે.
- (૪) જે યોગી વ્યવહારમાં સુતા છે તે પોતાના સ્વરૂપની સાધનાના કામમાં જાગતા છે અને જે વ્યવહારમાં જાગતા છે તે પોતાના કામમાં સુતા છે.
- (૫) વધુ કહેવાથી શું લાભ છે, એટલું સમજી લો કે આજ સુધી જે જીવ સિદ્ધ થયા છે અને ભવિષ્યકાળમાં થશે, તે બધું સમ્યગ્દર્શનનું જ માહાત્મ્ય છે.

૭. લિંગ પાહુડ:-

બાવીસ ગાથાઓમાં આ લિંગ (વેશ) પાહુડમાં જિનલિંગનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરતાં જિનલિંગ ધારણ કરવાવાળાને પોતાના આચરણ અને ભાવોની સંભાળ લેવામાં સતર્ક રહેવાનું કહે છે.

આરંભમાં જ આચાર્ય કહે છે કે ધર્માત્માનું લિંગ (નગ્ન દિગમ્બર સાધુનો વેશ) તો હોય છે પરંતુ, વેશધારણ કરી લેવા માત્રથી ધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ જતી નથી. એટલા માટે કે ભવ્યજીવો ! ભાવરૂપ ધર્મને ઓળખો. એકલા લિંગ (વેશ) થી જ કાંઈ થવાવાળું હોતું નથી.

આગળ જતાં અનેક ગાથાઓમાં બહુજ કઠોર શબ્દમાં કહ્યું છે કે પાપથી મોહિત બુદ્ધિ છે જેમની, એવા કેટલાક લોકો જિનલિંગને ધારણ કરીને તેની ઢાંસી ઉડાવે છે. નિર્ગ્રંથલિંગ ધારણ કરીને પણ જો સાધુ પરિગ્રહનો સંગ્રહ કરે છે, તેની રક્ષા કરે છે, તેનું ચિંતવન કરે છે; તેઓ નગ્ન હોવા છતાં પણ સાચા સાધુ નથી, અજ્ઞાની છે, પશુ છે.

આ પ્રકારે નગ્નવેશ ધારણ કરીને પણ જે ભોજનમાં ગૃહિત રાખે છે, આહાર મેળવવાના નિમિત્તે દોડે છે, ઝગડે છે, ઈર્ષ્યા કરે છે મનમાની સૂએ છે, દોડવાની રીતે ચાલે છે, ઉછળે છે ઇત્યાદિ અસત્ ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્ત હોય છે, તેઓ મુનિ તો છે જ નહીં, મનુષ્ય પણ નથી, પશુ છે.

આગળ જતાં ફરી કહે છે કે જે મુનિ દીક્ષારહિત ગૃહસ્થોમાં અને દક્ષિત શિષ્યોમાં ઘણો સ્નેહ રાખે છે, મુનિઓને યોગ્ય ક્રિયા અને ગુરુઓના વિનયથી રહિત હોય છે તે પણ સાધુ નથી પણ પશુ છે.

જે સાધુ મહિલાઓનો વિશ્વાસ કરીને તેમ જ તેમને વિશ્વાસમાં લઈને તેમાં પ્રવર્તે છે, તેને ભણાવે છે, પ્રવૃત્તિ શીખડાવે છે, એવા વેશધારી તો પાર્શ્વસ્થથી પણ હલકટ છે, વિનષ્ટ છે; શ્રમણ નથી. આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓમાં પડેલા વેશધારી મુનિઓ ઘણા વિદ્વાન હોવા છતાં પણ, શાસ્ત્રોના જ્ઞાતા હોવા છતાં પણ સાચા શ્રમણ છે નહીં.

અંતમાં આચાર્ય કહે છે કે આ લિંગપાહુડમાં વ્યક્ત કરેલા ભાવોને જાણીને જે મુનિ દોષોથી બચી સાચું લિંગ ધારણ કરે છે તે મુક્તિ પામે છે.

૮. શીલ પાહુડ:-

શીલપાહુડના વિષયવસ્તુ સ્પષ્ટ કરતાં શીલપાહુડના અંતમાં વચ્ચનિકાકાર પંડિત જયચંદ્રજી છાબડા લખે છે-“ શીલ નામ સ્વભાવનું છે. આત્માનો સ્વભાવ શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શનમય ચેતના સ્વરૂપ છે, તે અનાદિ કર્મોના સંયોગથી વિભાવરૂપે પરિણમે છે. એનાથી વિશેષ મિથ્યાત્વ કષાય આદિ અનેક છે, તેમને રાગ-દ્વેષ-મોહ પણ કહે છે, તેમના ભેદ સંક્ષેપથી ચોરાસી લાખ કહ્યા છે, વિસ્તારથી અસંખ્ય અનંત હોય છે-એમને કુશીલ કહે છે. એમના અભાવ રૂપ સંક્ષેપથી ચોરાસી લાખ ઉત્તર ગુણ છે, તેમને શીલ કહે છે. આ તો સામાન્ય પરદ્રવ્યની સંબંધની અપેક્ષાએ શીલ-કુશીલનો અર્થ છે, અને પ્રસિદ્ધ વ્યવહારની અપેક્ષાએ સ્ત્રીના સંગની અપેક્ષાથી કુશીલના અઢાર હજાર ભેદ કહ્યા છે, તેમના અભાવરૂપ અઢાર હજાર શીલના ભેદ છે.”

વાસ્તવમાં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર જ શીલ છે, તેમની એકતા જ મોક્ષમાર્ગ છે આથી શીલને સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે :

पाणं चरित्तहीणं लिंगगहणं च दंसणविहूणं ।
 संजमहोणो य तवो जइ चरइ णिरत्थयं सव्व ॥ ५ ॥
 खाणं चरित्तसुद्धं लिंगगहणं च दंसणविसुद्धं ।
 संजमसहिदो य तवो थोओ वि महाफलो होइ ॥ ६ ॥

“ ચારિત્રહીન જ્ઞાન નિરર્થક છે, સમ્યગ્દર્શન રહિત લિંગગ્રહણ અર્થાત્ નગ્ન દિગમ્બર દીક્ષા લેવી નિરર્થક છે, અને સંયમ વિના તપ નિરર્થક છે. જો કોઈ ચારિત્ર સહિત જ્ઞાન ધારણ કરે છે, સમ્યગ્દર્શન સહિત લિંગ (વેશ) ગ્રહણ કરે છે અને સંયમ સહિત તપશ્ચરણ કરે છે તો અલ્પનું પણ મહાફળ પ્રાપ્ત કરે છે.”

આગળ આચાર્ય કહે છે કે સમ્યગ્દર્શન સહિત જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપનું આચરણ કરવાવાળા મુનિરાજ નિશ્ચિત રૂપથી જ નિર્વાણની પ્રાપ્તિ કરે છે.

જીવદયા, ઇન્દ્રિયોનું દમન, સત્ય, અચૂર્ય બ્રહ્મચર્ય, સંતોષ, સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, તપ -આ શીલનો જ પરિવાર છે. ઝેર ખાવાથી તો જીવ એકવાર મરણ પામે છે પરંતુ વિષયરૂપ ઝેર (કુશીલ) ના સેવનથી અનંતવાર જન્મ મરણ ધારણ કરવા પડે છે.

શીલ વિના એકલું જાણી લેવા માત્રથી જો મોક્ષ થતો હોત તો દશપૂર્વોનું જ્ઞાન જેને હતું, એવા રૂદ્ર નરક કેમ ગયા? વધુ શું કહેવું. આટલું સમજી લેવું કે જ્ઞાન સહિત શીલ જ મુક્તિનું કારણ છે. અંતમાં આચાર્ય દેવ કહે છે:-

जिणवयणगहिदसारा विषयविरत्ता तवोधणा धीरा ।
 सीलसलिलेण पहदा ते सिद्धालयसुहं जंति ॥ ३८ ॥

“ જેમણે જિનવયનોનો સાર ગ્રહણ કરી લીધો છે અને જે વિષયોથી વિરક્ત થઈ ગયા છે, જેમને તપ એ જ સંપત્તિ છે અને જે ધીર છે તથા જે શીલરૂપી જલથી સ્નાન કરીને શુદ્ધ થયા છે, તે મુનિરાજ સિદ્ધાલયના સુખોને પ્રાપ્ત કરે છે.”

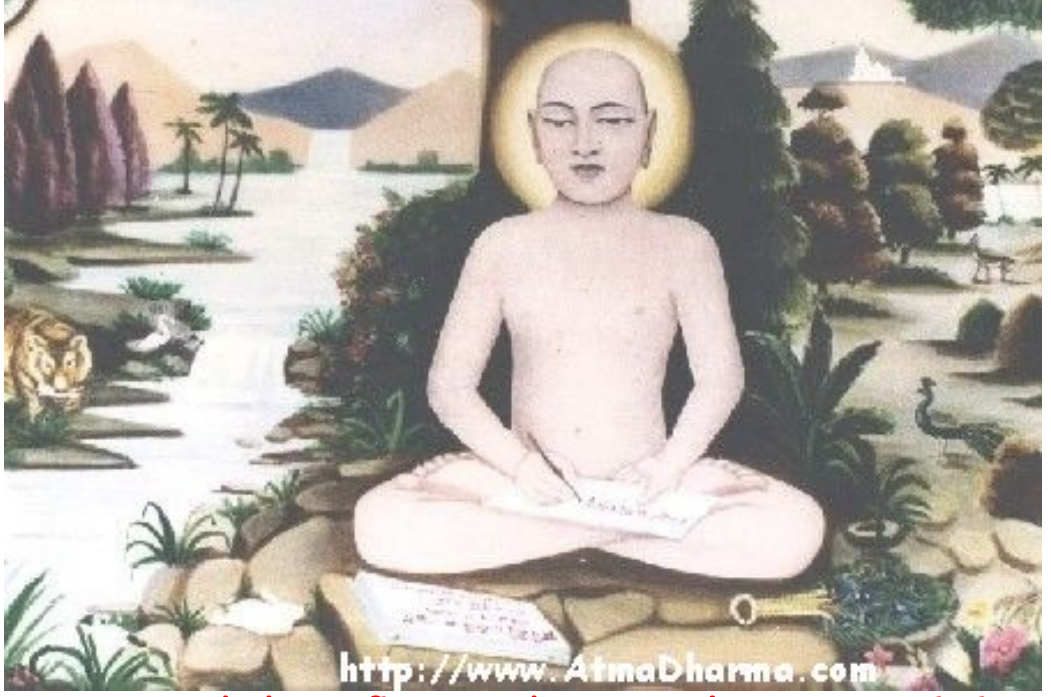
આ પ્રકારે આ અધિકારમાં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનસહિત શીલની મહિમા બતાવી છે, તેને જ મોક્ષનું કારણ બતાવ્યું છે. આ પ્રકારે આપણે જોઈએ છીએ કે સંપૂર્ણ અષ્ટપાહુડ શ્રમણોમાં સમાયેલા અથવા સંભાવિત શિથિલાચારની વિરુદ્ધ એક સમર્થ આચાર્યનો બળવાન અધ્યાદેશ છે, જેમાં સમ્યગ્દર્શન ઉપર તો બધાથી વિશેષ ભાર આપ્યો છે સાથમાં શ્રમણોને સંયમાચરણને નિરતિયાર પાળવા પણ પૂરતો પ્રકાશ પાથર્યો છે. શ્રમણોને પગલે પગલે સતર્ક કરી દીધા છે.

સમ્યગ્દર્શનરહિત સંયમ ધારણ કરી લેવાથી પણ સંયમાચરણમાં શિથિલતા અનિવાર્ય આવી જાય છે. સમ્યગ્દર્શન રહિત શિથિલ સાધુઓ પોતે તો સંસાર સાગરમાં ડૂબે છે સાથોસાથ

અનુયાયીઓને પણ લઈને ડૂબે છે તથા નિર્મળ દિગમ્બર જૈન ધર્મને પણ કલંકીત કરે છે, બદનામ કરે છે. આ પ્રકારે તે લોકો આત્મદ્રોહી હોવાની સાથોસાથ ધર્મદ્રોહી પણ છે—આ વાતની ખાતરી આચાર્ય કુન્દકુન્દને ઉંડાણથી હતી આ જ કારણ છે કે તેમણે આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓનો અષ્ટપાહુડમાં ઘણી કઠોરતાથી નિષેધ કર્યો છે.

આચાર્ય કુન્દકુન્દના આપણે બધા અનુયાયિયોનું આ પવિત્ર કર્તવ્ય છે કે એમની દ્વારા બતાવેલા માર્ગ પર આપણે પોતે તો સ્વયં ચાલીશું જ, પણ જગતને પણ એમના દ્વારા પ્રતિપાદિત સન્માર્ગનો પરિચય કરાવીશું, અને એ રસ્તે ચાલવાની પવિત્ર પ્રેરણા આપે—આ જ મંગલકામનાની સાથે આ ઉપક્રમથી વિરામ લઉં છું.

- ડૉ. હુકમચંદ ભારિલ, જયપુર.

ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યદેવ વનમાં તાડપત્ર ઉંપર શાસ્ત્ર લખે છે

-: અનુક્રમણિકા :-

ક્રમ	વિષય	પાના નં.
*	પ્રકાશકીય નિવેદન	III
*	વચનિકાકારની પ્રશસ્તિ	IV
	ભૂમિકા	VI
*	પ્રસ્તાવના	XII
	૧) દર્શન પાઠુડ	૧ થી ૩૫
	૨) સુત્ર પાઠુડ	૩૬ થી ૬૦
	૩) ચારિત્ર પાઠુડ	૬૧ થી ૮૮
	૪) બોધ પાઠુડ	૮૯ થી ૧૩૧
	૫) ભાવ પાઠુડ	૧૩૨ થી ૨૪૪
	૬) મોક્ષ પાઠુડ	૨૪૫ થી ૩૧૭
	૭) લિંગ પાઠુડ	૩૧૮ થી ૩૨૯
	૮) શીલ પાઠુડ	૩૩૦ થી ૩૫૯
*		

Differences

Sr.	Page No.	Line No.	Printed	Corrected
1	6	29	તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન	તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન
2	69	6	કરતો ચક્રો	કરતો થકો
3	80	25	સ્વયમેવ	સ્વયમેવ
4	86	15	રાગદિક મેલ	રાગાદિક મેલ
5	101	2	‘ જ્ઞાન ’ રહિત	‘ જ્ઞાન ’ રહિત
6	101	14	તે જ્ઞાને પ્રાપ્ત	તે જ્ઞાનને પ્રાપ્ત
7	104	20	પાપા કર્મરૂપ	પાપ કર્મરૂપ
8	175	17	વસ્ત્રાદિથી રહિત	વસ્ત્રાદિથી રહિત
9	197	23	દર્શ-ચારિત્ર	દર્શન-ચારિત્ર
10	211	17	એકદેશ જ હી છે.	એકદેશ જ કહી છે.
11	221	12	સમ્યગ્દર્શની	સમ્યગ્દર્શનની
12	233	20	થઈ ગયું છે	થઈ ગયું છે
13	236	13	જોમાં કોઠાદિ	જોમાં કોઠાદિ
14	241	Last	૧ અવચિળધામ	૧ અવિચળ ધામ
15	245	9	તેની દેશભાષામાં વચનિકા છીએ.	તેની દેશભાષામય વચનિકા લખીએ છીએ.
16	270	13	તે સમગ્જ્ઞાન છે.	તે સમ્યગ્જ્ઞાન છે.
17	281	7	જડા જ	જડ જ
18	289	2	મુ નિત્ય	મુનિ નિત્ય
19	297	12	સુનિશ્ચલ છે.	સુનિશ્ચલ છે.
20	317	1	ભુભ પરિણામો	શુભ પરિણામો
21	337	22	વિષયમાંહી વિ ક્ત	વિષયમાંહી વિરક્ત
22			આભ્યન્તર	આભ્યંતર
23			સિદ્ધાન્ત	સિદ્ધાંત
24			બંને	બન્ને
25			મન્દા	મંદા
26			રૂચિ	રુચિ
27			મહન્ત	મહંત
28			અનન્ત	અનંત
29			પરન્તુ	પરંતુ
30			લોકાન્તિક	લોકાંતિક

અહીં પ્રયોજન એ છે કે - આ હુંડાવસ્રર્પિણી કાળમાં મોક્ષમાર્ગની અન્યથા પ્રરૂપણા કરનારા અનેક મત પ્રવર્તે છે. વળી આ પંચમકાળમાં કેવળી-શ્રુતકેવળીનો અભાવ હોવાથી જૈનમતમાં પણ જડ-વક જીવોના નિમિત્તથી પરંપરા માર્ગનું ઉલ્લંઘન કરીને શ્વેતામ્બર આદિ બુદ્ધિકલ્પિત મત ઉત્પન્ન થયા છે, તેમનું નિરાકરણ કરીને યથાર્થ સ્વરૂપ સ્થાપવા માટે દિગમ્બર આમ્નાય મૂલસંઘમાં આચાર્યો થયા. તેમણે સર્વજ્ઞની પરંપરાના અવ્યુચ્છેદરૂપ પ્રરૂપણાના અનેક ગ્રન્થ રચ્યા છે. તેમાં દિગમ્બર સંપ્રદાય મૂલસંઘ નન્દિઆમ્નાય સરસ્વતીગચ્છમાં શ્રી કુન્દકુન્દ મુનિ થયા. તેમણે પાહુડ ગ્રન્થો રચ્યા. સંસ્કૃતભાષામાં તેને 'પ્રાભૂત' કહે છે અને તે પ્રાકૃત ગાથાબદ્ધ છે. કાળદોષથી જીવોની બુદ્ધિ મંદ હોય છે તેથી તેઓ (પ્રાકૃત ગાથાઓનો) અર્થ સમજી શકતા નથી. આથી દેશભાષામય વચનિકા હોય તો સર્વે જીવો વાંચી શકે, તેનો અર્થ સમજી શકે; અને તેમની શ્રદ્ધા દઢ બને-આવું પ્રયોજન વિચારીને આ વચનિકા લખીએ છીએ. અન્ય કોઈ કીર્તિ, મોટાઈ કે લાભ મેળવવાનું પ્રયોજન નથી. આથી હે ભવ્ય જીવો! આને વાંચી, અર્થ સમજી, ચિત્તમાં ધારણ કરી યથાર્થ મતના બાહ્યલિંગની તેમજ તત્વાર્થની શ્રદ્ધા દઢ કરવી. આમાં કંઈક બુદ્ધિની મંદતા તથા પ્રમાદવશ અન્યથા અર્થ લખાય જાય તો બુદ્ધિમાન વિશેષ મૂળ ગ્રન્થ જોઈને ભૂલ સુધારીને વાંચજો, અને મને અલ્પબુદ્ધિ જાણીને ક્ષમા કરજો.

હવે અહીં પ્રથમ દર્શન પાહુડની વચનિકા લખીએ છીએ :

(દોહા)

**વંદું શ્રી અરિહંતને મન વચ તન એકસાથ;
મિથ્યાભાવ નિવારીને કરે સુદર્શન જ્ઞાન.**

હવે ગ્રન્થકર્તા શ્રી કુન્દકુન્દાચાર્ય ગ્રન્થની શરૂઆતમાં ગ્રન્થની ઉત્પત્તિ અને તેના જ્ઞાનનું કારણ જે ગુરુપરંપરાના પ્રવાહ અને મંગલના હેતુથી તેમને નમસ્કાર કરે છે.

**કારુણ ણમુક્કારં જિણવરસહસ્સ વહ્નમાણસ્સ ।
દંસણમગ્ગં વોચ્છામિ જહાકમ્મં સમાસેણ ॥૧॥**

**કૃત્વા નમસ્કારં જિનવરવૃષભસ્ય વર્હ્મમાનસ્ય ।
દર્શનમાર્ગં વક્ષ્યામિ યથાક્રમં સમાસેન ॥૧॥**

(હરિગીત)

**પ્રારંભમાં કરીને નમન^૧ જિનવરવૃષભ મહાવીરને,
સંક્ષેપથી હું યથાક્રમે ભાખીશ દર્શનમાર્ગને. ૧**

૧. જિનવરવૃષભ = તીર્થંકર

અર્થ:- આચાર્ય કહે છે કે હું જિનવર વૃષભ એવા જે આદિ તીર્થકર શ્રી ઋષભદેવ તથા અન્તિમ તીર્થકર શ્રી વર્ધમાન, તેમને નમસ્કાર કરીને દર્શન અર્થાત્ મતનો (જૈનદર્શનનો) જે માર્ગ છે તેને યથાનુક્રમ સંક્ષેપથી કહીશ.

ભાવાર્થ:- અહીં ‘જિનવરવૃષભ’ વિશેષણ છે, તેમાં જે ‘જિન’ શબ્દ છે તેનો અર્થ એ છે કે-જે કર્મશત્રુને જીતે તે જિન. ત્યાં સમ્યગ્દષ્ટિ અગ્રતીથી માંડીને કર્મની ગુણશ્રેણીરૂપ નિર્જરા કરનારા બધા જિન છે, તેમાં ‘વર’ એટલે શ્રેષ્ઠ. આ પ્રકારે ગણધરાદિ મુનિઓને જિનવર કહેવામાં આવે છે. તેમાં ‘વૃષભ’ અર્થાત્ મુખ્ય એવા ભગવાન તીર્થકર પરમ દેવ છે. તેમાં પ્રથમ તો શ્રી ઋષભદેવ થયા અને પાંચમા આરાની શરૂઆત તથા ચોથા આરાના અંતમાં તીર્થકર શ્રી વર્ધમાન સ્વામી થયા. તે સર્વ તીર્થકર જિનવરવૃષભ કહેવાયા; તેમને નમસ્કાર કર્યા. ત્યાં ‘વર્ધમાન’ એવું વિશેષણ બધાને માટે જાણવું; કેમકે બધા અંતરંગ તેમજ બાહ્યસંપદાથી વર્ધમાન છે. અથવા જિનવરવૃષભ શબ્દથી તો આદિ તીર્થકર શ્રી ઋષભદેવ અને વર્ધમાન શબ્દથી અંતિમ તીર્થકર જાણવા. આ પ્રકારે આદિ અને અન્તના તીર્થકરોને નમસ્કાર કરવાથી વચ્ચેના તીર્થકરોને પણ સામર્થ્યથી નમસ્કાર જાણવા, તીર્થકર સર્વજ્ઞ વીતરાગને તો પરમગુરુ કહે છે; અને એમની પરિપાટીમાં ચાલ્યા આવતા ગૌતમાદિ મુનિઓને જિનવર વિશેષણ આપ્યું, તેમને અપરગુરુ કહે છે;- આ પ્રકારે પર અને અપર ગુરુઓનો પ્રવાહકમ જાણવો. તેઓ શાસ્ત્રની ઉત્પત્તિ તથા જ્ઞાનનું કારણ છે. આથી ગ્રન્થની શરૂઆતમાં તેમને નમસ્કાર કર્યા. ૧

હવે ધર્મનું મૂળ દર્શન છે, તેથી જે દર્શનથી રહિત હોય તેમને વંદન કરવા નહિ-એમ કહે છે :-

**દંસણમૂલો ધમ્મો ઉવહ્હો જિણવરેહિં સિસ્સાણં ।
તં સોઉણ સકણ્ણે દંસણહીણો ણ વંદિવ્વો ॥ ૨ ॥**

**દર્શનમૂલો ધર્મઃ ઉપદિષ્ટઃ જિનવરૈઃ શિષ્યાણામ્ ।
તં શ્રુત્વા સ્વકર્ણે દર્શનહીનો ન વન્દિતવ્યઃ ॥ ૨ ॥**

**રે ! ધર્મ^૧દર્શનમૂલ ઉપદેશ્યો જિનોએ શિષ્યને;
તે ધર્મ નિજ કર્ણે સુણી દર્શનરહિત નહિ વંધ છે. ૨**

અર્થ:- જિનવર જે સર્વજ્ઞદેવ છે તેમણે ગણધરાદિ શિષ્યોને ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો છે. કેવો ઉપદેશ આપ્યો છે? કે દર્શન જેનું મૂળ છે, મૂળ કયાં હોય છે? કે-જેવી રીતે મંદિરને પાયો અને વૃક્ષને મૂળિયાં હોય છે તેવી રીતે ધર્મનું મૂળ સમ્યગ્દર્શન છે. તેથી આચાર્ય

૧. દર્શનમૂલ = સમ્યગ્દર્શન જેનું મૂળ છે એવો.

ઉપદેશ આપે છે કે હે, સકર્ણ અર્થાત્ સત્પુરુષો! સર્વજ્ઞે કહેલા તે દર્શનમૂળરૂપ ધર્મને પોતાના કાનોથી સાંભળીને જે દર્શનથી રહિત છે તેઓ વંદન યોગ્ય નથી; તેથી દર્શનહીનને વંદન ન કરો. જેમને દર્શન નથી તેને ધર્મ પણ નથી. કેમકે મૂળિયાં વિના વૃક્ષને થડ, શાખા, પુષ્પ, ફળ વગેરે ક્યાંથી હોય? તે માટે આ ઉપદેશ છે કે-જેને ધર્મ નથી તેનાથી ધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ શકે નહીં તો પછી ધર્મના નિમિત્તે તેને વંદન શા માટે કરીએ? એમ જાણવું.

હવે ધર્મ તથા દર્શનનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. ગ્રંથકાર તે સ્વરૂપને સંક્ષેપથી આગળ તો કહેશે, તેમ છતાં કેટલાક અન્ય ગ્રન્થોના અનુસાર અહીં પણ લખીએ છીએ. ‘ધર્મ’ શબ્દનો અર્થ આ છે કે-જે આત્માને સંસારથી ઉદ્ધારીને સુખસ્થાનમાં સ્થાપિત કરે તે ધર્મ છે. અને દર્શન એટલે દેખવું. (શ્રદ્ધવું) આ રીતે ધર્મની મૂર્તિ દેખાય તે દર્શન છે તથા પ્રગટ રીતે જેમાંથી ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય એવા મતને દર્શન કહ્યું છે. લોકમાં ધર્મની અને દર્શનની માન્યતા સામાન્યરૂપથી તો બધાને છે. પરંતુ સર્વજ્ઞ વિના યથાર્થ સ્વરૂપનું જાણપણું હોય શકે નહીં. છતાં છન્નસ્થ (અલ્પજ્ઞ) પ્રાણી પોતાની બુદ્ધિથી અનેક સ્વરૂપોની કલ્પના કરી અન્યથા સ્વરૂપ સ્થાપી તેમની પ્રવૃત્તિ કરે છે. જ્યારે જિનમત સર્વજ્ઞની પરંપરાથી પ્રવર્તે છે. એટલે જિનમતમાં યથાર્થ સ્વરૂપનું નિરૂપણ છે.

ત્યાં ધર્મને નિશ્ચય અને વ્યવહાર-એમ બે પ્રકારે સાધ્યો છે. તેની પ્રરૂપણા ચાર પ્રકારે છે. (૧) વસ્તુસ્વભાવ, (૨) ઉત્તમ ક્ષમાદિક દસ પ્રકારે, (૩) સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ અને (૪) જીવોની રક્ષારૂપ એવા ચાર પ્રકાર છે. ત્યાં નિશ્ચયથી સિદ્ધ કરીએ ત્યારે તો બધામાં એક જ પ્રકાર છે માટે વસ્તુસ્વભાવ કહેતાં તો જીવ નામની વસ્તુની પરમાર્થરૂપ દર્શન-જ્ઞાન-પરિણામમયી ચેતના છે અને આ ચેતના સર્વ વિકારરહિત શુદ્ધ સ્વભાવરૂપ પરિણામે તે જ જીવનો ધર્મ છે. તથા ઉત્તમ ક્ષમાદિક દસ પ્રકાર કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આત્મા ક્રોધાદિ કષાયરૂપ ન થતાં પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિર થાય તે જ ધર્મ છે. આ પરિણામ પણ શુદ્ધ ચેતનારૂપ જ થયા.

દર્શન-જ્ઞાન-ચરિત્ર કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ત્રણે એક જ્ઞાનચેતનાના જ પરિણામ છે. તે જ જ્ઞાનસ્વભાવરૂપ ધર્મ છે અને જીવોની રક્ષાનું તાત્પર્ય એ છે કે જીવ ક્રોધાદિ કષાયોને વશ થઈ પોતાની કે પરની પર્યાયના વિનાશરૂપ મરણ તથા દુઃખના સંકલેશ પરિણામ ન કરે. આવો પોતાનો સ્વભાવ જ ધર્મ છે. આ રીતે શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકરૂપ નિશ્ચયનયથી સાધેલો ધર્મ એક જ પ્રકારે છે.

વ્યવહારનય પર્યાયાશ્રિત છે એટલે ભેદરૂપ છે, વ્યવહારનયથી વિચાર કરીએ તો જીવના પર્યાયરૂપ પરિણામ અનેક પ્રકારના છે. આથી ધર્મનું પણ અનેક પ્રકારથી વર્ણન કર્યું છે ત્યાં (૧) પ્રયોજનવશ એક દેશનું સર્વદેશથી કથન કરવામાં આવે તે વ્યવહાર છે. (૨) અન્ય

વસ્તુમાં અન્યનું આરોપણ અન્યના નિમિત્તથી અને પ્રયોજનવશ કરવામાં આવે તો તે પણ વ્યવહાર છે. ત્યાં વસ્તુસ્વભાવ કહેવાનું તાત્પર્ય તો નિર્વિકાર ચેતનાના શુદ્ધ પરિણામને સાધકરૂપ (૩)–મંદકષાયરૂપ શુભ-પરિણામ છે, તથા જે બાહ્ય ક્રિયાઓ છે એ સર્વેને વ્યવહારધર્મ કહેવામાં આવે છે. તેવી જ રીતે રત્નત્રયનું તાત્પર્ય સ્વરૂપના ભેદ એવા દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તથા એમનાં કારણ બાહ્ય ક્રિયાદિક છે, એ બધાને વ્યવહારધર્મ કહેવામાં આવે છે. તે જ પ્રમાણે-(૪) જીવોની દયા કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-કોઠાદિ મંદકષાય થવાથી પોતાનું કે પરનું મરણ, દુઃખ, કલેશ વગેરે ન કરવા. તેના 'સાધકરૂપ સમસ્ત બાહ્યક્રિયાદિકને ધર્મ કહેવામાં આવે છે. આ રીતે સાધવામાં આવે તેને જિનમતમાં નિશ્ચય-વ્યવહારનયથી સાધવામાં આવેલો તેને ધર્મ કહેલ છે.

ત્યાં એકસ્વરૂપ અનેકસ્વરૂપ કહેવામાં સ્યાદ્વાદથી વિરોધ આવતો નથી, કથંચિત્ વિવક્ષાથી સર્વ પ્રમાણસિદ્ધ છે. આવા ધર્મનું મૂળ દર્શન કહ્યું છે. એટલા માટે આવા ધર્મની શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ, રુચિ સહિત આચરણ કરવું એ જ દર્શન છે. એ ધર્મની મૂર્તિ છે, તેને જિનમત (દર્શન) કહે છે અને આ જ ધર્મનું મૂળ છે. તથા આવા ધર્મની પ્રથમ શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ, રુચિ ન હોય તો ધર્મનું આચરણ પણ નથી હોતું, -જેમ વૃક્ષના મૂળિયાં વિના થડ, ડાળીઓ વગેરે હોતાં નથી. આ પ્રમાણે દર્શનને ધર્મનું મૂળ કહેવું યોગ્ય છે. આવા દર્શનનું સિદ્ધાંત ગ્રન્થોમાં જેવું વર્ણન છે તે અનુસાર થોડું લખીએ છીએ.

અહીં અંતરંગ સમ્યગ્દર્શન તો જીવનો ભાવ છે, તે નિશ્ચય દ્વારા ઉપાધિ રહિત શુદ્ધ જીવનો સાક્ષાત્ અનુભવ થવો એવો એક પ્રકાર છે. આ અનુભવ અનાદિ કાળથી મિથ્યાદર્શન નામના કર્મના ઉદયથી અન્યથા થઈ રહ્યો છે. આદિ મિથ્યાદષ્ટિને તે મિથ્યાત્વની ત્રણ પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય છે-મિથ્યાત્વ, સમ્યગ્મિથ્યાત્વ અને સમ્યક્પ્રકૃતિ તથા તેની સાથે રહેવાવાળી અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભના ભેદથી ચાર કષાય નામની પ્રકૃતિઓ છે. આ પ્રમાણે આ સાત પ્રકૃતિઓ જ સમ્યગ્દર્શનનો ઘાત કરવાવાળી છે. તેથી આ સાતેય પ્રકૃતિનો ઉપશમ થવાથી પહેલાં તો જીવને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ થાય છે. આ પ્રકૃતિઓનો ઉપશમ થવાના બાહ્ય કારણો સામાન્ય રીતે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ છે. તેમાં દ્રવ્યમાં તો સાક્ષાત્ તીર્થકરના દર્શનાદિ મુખ્ય છે. ક્ષેત્રમાં સમવસરણાદિ મુખ્ય છે. કાળમાં અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન સંસારભ્રમણ બાકી રહ્યું હોય તે તથા ભાવમાં અધઃપ્રવૃત્તકરણ આદિક છે.

સમ્યક્ત્વનાં બાહ્ય કારણો વિશેષરૂપથી તો અનેક છે. એમાંથી કેટલાકને તો અરિહંત ભગવાનની પ્રતિમાના દર્શન, કેટલાકને જિનેન્દ્ર ભગવાનના કલ્યાણક આદિના મહિમાનું દર્શન,

---

૧. સાધકરૂપ = સહચર હેતુરૂપ નિમિત્ત માત્ર; અંતરંગ કાર્ય હોય તો બાહ્યમાં આ પ્રકારને નિમિત્ત કારણ કહેવામાં આવે છે.

કેટલાકને જાતિ સ્મરણ, કેટલાકને વેદનાનો અનુભવ, કેટલાકને ધર્મશ્રવણ તથા કેટલાકને દેવોની ઋદ્ધિના દર્શન વગેરે બાહ્ય કારણો દ્વારા મિથ્યાત્વ કર્મનો ઉપશમ થવાથી ઉપશમ સમ્યક્ત્વ થાય છે. તેમ જ ઉપરોક્ત સાત પ્રકૃતિઓમાંથી છ પ્રકૃતિઓનો તો ઉપશમ કે ક્ષય થાય અને એક સમ્યક્ત્વ પ્રકૃતિનો ઉદય થાય ત્યારે ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ થાય છે. આ પ્રકૃતિના ઉદયથી કિંચિત્ અતિચાર-મળ લાગે છે. તથા આ સાત પ્રકૃતિઓનો સત્તામાંથી નાશ થાય ત્યારે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ થાય છે.

આ રીતે ઉપશમાદિ થતાં જીવના પરિણામભેદથી ત્રણ પ્રકાર થાય છે. એ પરિણામ અતિ સૂક્ષ્મ હોય છે, તે કેવળજ્ઞાનગમ્ય છે, એટલે આ પ્રકૃતિઓના દ્રવ્ય પુદ્ગલ-પરમાણુઓના સ્કંધ છે, તે અતિ સૂક્ષ્મ છે અને તેમનામાં ફળ આપવાની શક્તિરૂપ અનુભાગ છે, તે અતિ સૂક્ષ્મ છે તે તે છન્નસ્થને જ્ઞાનગમ્ય નથી. તેમજ તેમના ઉપશમ આદિક થવાથી જીવના પરિણામ પણ સમ્યક્ત્વરૂપ થાય છે. તે પણ અતિ સૂક્ષ્મ છે, તે પણ કેવળજ્ઞાનગમ્ય છે. તથાપિ જીવના કેટલાક પરિણામ છન્નસ્થના જ્ઞાનમાં જણાવા યોગ્ય હોય છે. તે એને ઓળખવાના બાહ્ય ચિહ્ન છે. તેમની પરીક્ષા કરી નિશ્ચય કરવાનો વ્યવહાર છે; આમ ન હોય તો છન્નસ્થ વ્યવહારી જીવને સમ્યક્ત્વનો નિશ્ચય થશે નહિ, અને ત્યારે આસ્તિકપણાનો અભાવ સિદ્ધ થશે, વ્યવહારનો લોપ થશે. એ મહાન દોષ આવશે. એટલા માટે બાહ્ય ચિહ્નોની આગમ, અનુમાન તથા સ્વાનુભવથી પરીક્ષા કરીને નિશ્ચય કરવો જોઈએ.

આ ચિહ્નો કયા છે તે લખીએ છીએ. મુખ્ય ચિહ્ન તો ઉપાધિરહિત શુદ્ધ જ્ઞાનચેતનાસ્વરૂપ આત્માની અનુભૂતિ છે. જો કે આ અનુભૂતિ જ્ઞાનનું વિશેષ છે, તથાપિ તે સમ્યક્ત્વ થવાથી થાય છે. તેથી તેને બાહ્યચિહ્ન કહે છે. જ્ઞાન તો પોતાનું પોતાને સ્વસંવેદન રૂપ છે; તેનો-રાગાદિ વિકાર રહિત શુદ્ધ જ્ઞાન માત્રનો-પોતાને આસ્વાદ થાય છે કે “ જે આ શુદ્ધ જ્ઞાન છે તે હું છું અને જ્ઞાનમાં જે રાગાદિ વિકાર છે તે કર્મના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે મારું સ્વરૂપ નથી- ” આ પ્રકારે ભેદજ્ઞાનથી જ્ઞાનમાત્રના આસ્વાદનને જ્ઞાનની અનુભૂતિ કહે છે, તે જ આત્માની અનુભૂતિ છે, તથા તે જ શુદ્ધ નયનો વિષય છે. એવી અનુભૂતિથી શુદ્ધનય દ્વારા એવું પણ શ્રદ્ધાન થાય છે કે સર્વ કર્મજનિત રાગાદિક ભાવોથી રહિત અનંત ચતુષ્ટય મારું સ્વરૂપ છે, અન્ય બધા ભાવો સંયોગજનિત છે, આવી આત્માની અનુભૂતિ તે સમ્યક્ત્વનું મુખ્ય ચિહ્ન છે. આ મિથ્યાત્વ અનંતાનુબન્ધીના અભાવથી સમ્યક્ત્વ થાય છે એનું તે ચિહ્ન છે, એ ચિહ્નને જ સમ્યક્ત્વ કહેવું તે વ્યવહાર છે.

તેની પરીક્ષા સર્વજ્ઞના આગમ, અનુમાન તથા સ્વાનુભવ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ, આ પ્રમાણોથી કરવામાં આવે છે. આને જ નિશ્ચય તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન પણ કહે છે. ત્યાં પોતાની પરીક્ષા તો પોતાના સ્વસંવેદનની મુખ્યતાથી થાય છે અને પરના અંતરંગમાં હોવાની પરીક્ષા

પરના વચન અને કાયની ક્રિયાની પરીક્ષાથી થાય છે. આ વ્યવહાર છે, પરમાર્થ સર્વજ્ઞ જાણે છે. વ્યવહારી જીવને સર્વજ્ઞે પણ વ્યવહારના આશ્રયનો ઉપદેશ આપ્યો છે.

(નોંધ:- અનુભૂતિ જ્ઞાનગુણની પર્યાય છે, તે શ્રદ્ધાગુણથી જુદી છે. તેથી જ્ઞાન દ્વારા શ્રદ્ધાનનો નિર્ણય કરવો તે વ્યવહાર છે. તેનું નામ વ્યવહારી જીવને વ્યવહારનો જ આશ્રય અર્થાત્ અવલમ્બન સમજવું).

અનેક લોકો કહે છે કે-સમ્યક્ત્વ તો કેવલીગમ્ય છે, તેથી પોતાને સમ્યક્ત્વ થયાનો નિશ્ચય થતો નથી, તેથી પોતાને સમ્યક્દષ્ટિ ન માનવા. પરંતુ આ પ્રકારે સર્વથા એકાન્તથી કહેવું તો મિથ્યાદષ્ટિ (માન્યતા) છે; સર્વથા આમ કહેવાથી વ્યવહારનો લોપ થશે, સર્વ મુનિશ્રાવકોની પ્રવૃત્તિ મિથ્યાત્વરૂપ સિદ્ધ થશે, અને બધા પોતાને મિથ્યાદષ્ટિ માનશે તો વ્યવહાર શેનો રહેશે ? આથી પરીક્ષા કર્યા પછી એવું શ્રદ્ધાન ન રાખવું જોઈએ કે હું મિથ્યાદષ્ટિ જ છું. મિથ્યાદષ્ટિ તો અન્યમતીને કહીએ છીએ અને તેના જેવા પોતે પણ સાબિત થશે. એટલા માટે સર્વથા એકાન્ત પક્ષનું ગ્રહણ ન કરવું. તથા તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન તો બાહ્ય ચિહ્ન છે. ત્યાં જીવ, અજીવ, આસ્રવ, બંધ, સંવર, નિર્જરા, મોક્ષ એવા સાત તત્ત્વાર્થ છે, તથા તેમાં પુણ્ય અને પાપ ઉમેરવાથી નવ પદાર્થ થાય છે. તેમની શ્રદ્ધા અર્થાત્ જેમ સન્મુખતા, રુચિ અર્થાત્ તદુપ ભાવ કરવો તથા પ્રતીતિ અર્થાત્ જેમ સર્વજ્ઞે કહ્યાં છે તે પ્રમાણે જ ગ્રહણ કરવા અને તેમના આચરણરૂપ ક્રિયા-આ પ્રકારે શ્રદ્ધાનાદિક હોવાં એ સમ્યક્ત્વનું બાહ્ય ચિહ્ન છે.

તથા પ્રશમ, સંવેગ, અનુકમ્પા, આસ્તિક્ય પણ સમ્યક્ત્વના બાહ્ય ચિહ્ન છે. (તેની વ્યાખ્યા નીચે મુજબ છે:-)

(૧) પ્રશમ:- અનંતાનુભન્ધી ક્રોધાદિક કષાયના ઉદયનો અભાવ તે પ્રશમ છે. તેનાં બાહ્ય ચિહ્ન જેવાં કે-સર્વથા એકાન્ત તત્ત્વાર્થનું કથન કરનારા અન્ય મતોનું શ્રદ્ધાન, બાહ્યવેશમાં સત્યાર્થપણાનું અભિમાન કરવું, પર્યાયોમાં એકાન્તને કારણે આત્મબુદ્ધિથી અભિમાન તથા પ્રીતિ કરવી તે અનંતાનુભન્ધીનું કાર્ય છે-તે જેને ન હોય તથા કોઈએ પોતાનું બૂરું કર્યું હોય તો તેનો ઘાત કરવો આદિ મિથ્યાદષ્ટિની જેમ વિકાર-બુદ્ધિ પોતામાં ઉત્પન્ન ન થાય, તથા તે એમ વિચાર કરે કે મેં પોતાના પરિણામોથી જે કર્મ બાંધ્યા હતા તે જ બૂરું કરનાર છે, અન્ય તો નિમિત્તમાત્ર છે, -એવી બુદ્ધિ પોતાને ઉત્પન્ન થાય તે મંદ કષાય છે. તથા અનંતાનુભન્ધી સિવાયની અન્ય ચારિત્રમોહની પ્રકૃતિઓના ઉદયથી આરંભાદિક ક્રિયામાં હિંસાદિક થાય છે, તેને પણ સારું ન જાણે, એટલા માટે તેનાથી પ્રશમનો અભાવ કહેતા નથી.

(૨) સંવેગ:- ધર્મમાં અને ધર્મના ફળમાં પરમ ઉત્સાહ વર્તે તે સંવેગ છે. તથા સાધર્મીઓ પ્રત્યે અનુરાગ અને પરમેષ્ઠિમાં પ્રીતિ તે પણ સંવેગ જ છે. ધર્મમાં તથા ધર્મના

ફળમાં આવા અનુરાગને અભિલાષા ન કહેવી જોઈએ કેમકે અભિલાષા તો એને કહેવાય કે જેથી ઈન્દ્રિય-વિષયોમાં પ્રેમ થાય. પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિમાં અનુરાગને અભિલાષા કહેવાય નહિ.

(૩) નિર્વેદ:- આ સંવેગમાં જ નિર્વેગ પણ થયો સમજવો. કેમકે પોતાના સ્વરૂપરૂપ ધર્મની પ્રાપ્તિમાં અનુરાગ થાય ત્યારે અન્યત્ર બધી અભિલાષાઓનો ત્યાગ થાય, સર્વ પરદ્રવ્યોથી વૈરાગ્ય થાય તેમજ નિર્વેદ છે.

(૪) અનુકમ્પા:- સર્વ પ્રાણીઓમાં ઉપકારની બુદ્ધિ અને મૈત્રીભાવ તે અનુકમ્પા છે. તથા મધ્યસ્થભાવ થવાથી સમ્યગ્દષ્ટિને શલ્ય નથી, કોઈ પ્રત્યે વેરભાવ હોતો નથી. સુખદુઃખ, જીવન-મરણ પોતાને બીજા દ્વારા અને બીજાને પોતાના દ્વારા થવાનું માનતો નથી. તથા બીજામાં જે અનુકમ્પા છે તે પોતામાં જ છે, આથી બીજાનું બૂરું કરવાનો વિચાર કરશે તો પોતાના કષાયભાવથી સ્વયં પોતાનું જ બૂરું થશે, બીજાનું બૂરું કરવાનો વિચાર નહિ કરે તો પોતાને કષાયભાવ નહિ થાય. આથી પોતાની અનુકમ્પા જ થઈ.

(૫) આસ્તિક્ય:- જીવાદિ પદાર્થોમાં અસ્તિત્વભાવ તે આસ્તિક્ય ભાવ છે. જીવાદિ પદાર્થોનું સ્વરૂપ સર્વજ્ઞના આગમથી જાણીને તેમાં એવી બુદ્ધિ થાય કે જેવું સર્વજ્ઞે કહ્યું છે તેવું જ આ છે, અન્યથા નથી, તે આસ્તિક્ય ભાવ છે. આ પ્રમાણે આ સમ્યક્ત્વના બાહ્ય ચહિન છે.

સમ્યક્ત્વના આઠ ગુણ છે:- સંવેગ, નિર્વેદ, નિંદા, ગર્હા, ઉપશમ, ભક્તિ, વાત્સલ્ય અને અનુકમ્પા. આ બધા પ્રશમાદિ ચારમાં જ આવી જાય છે. સંવેગમાં નિર્વેદ, વાત્સલ્ય અને ભક્તિ એ આવી ગયા તથા પ્રશમમાં નિંદા અને ગર્હા આવી ગયા.

સમ્યગ્દર્શનના આઠ અંગ કહ્યા છે. તેમને લક્ષણ પણ કહે છે અને ગુણ પણ. તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે-નિ:શંકિત, નિ:કાંક્ષિત, નિર્વિચિકિત્સા, અમૂઢદષ્ટિ, ઉપગૂહન, સ્થિતિકરણ, વાત્સલ્ય અને પ્રભાવના.

(૧) નિ:શંકિત:- ત્યાં શંકા સંશયને પણ કહે છે અને ભયને પણ કહે છે. ત્યાં ધર્મદ્રવ્ય, અધર્મદ્રવ્ય, કાલાણુદ્રવ્ય, પરમાણુ ઇત્યાદિ તો સૂક્ષ્મ વસ્તુ છે તથા દ્વીપ, સમુદ્ર, મેરુ પર્વત આદિ દૂરવતી પદાર્થો છે; તથા તીર્થંકર, ચક્રવર્તી આદિ નિકટવર્તી પદાર્થ છે; તેઓ સર્વજ્ઞના આગમમાં જેવાં કહેલ છે તેવાં જ છે કે નહિ? અથવા સર્વજ્ઞદેવે વસ્તુનું સ્વરૂપ અનેકાન્તાત્મક કહ્યું છે તે સત્ય છે કે અસત્ય? આવા સંદેહને શંકા કહે છે. જેને આવી શંકા ન હોય તેને નિ:શંકિત અંગ કહે છે. તથા આ જે શંકા થાય છે તે મિથ્યાત્વકર્મના ઉદયથી (ઉદયમાં જોડાવાથી) થાય છે, પરમાં આત્મબુદ્ધિ થવી તે એનું કાર્ય છે. જે પરમાં

આત્મબુદ્ધિ છે તે પર્યાયબુદ્ધિ છે અને પર્યાયબુદ્ધિ ભય પણ ઉત્પન્ન કરે છે. ભયને પણ શંકા કહે છે, તેના સાત ભેદ છે:- ૧ આલોકનો ભય, ૨ પરલોકનો ભય, ૩ મૃત્યુનો ભય, ૪ અરક્ષાનો ભય, ૫ અગુપ્તિનો ભય, -વેદનાનો ભય અને ૭ અકસ્માતનો ભય-જેને આ ભય હોય તેને મિથ્યાત્વકર્મનો ઉદય સમજવો જોઈએ; સમ્યક્ષિ થયા પછી આ ભય હોતા નથી.

પ્રશ્ન:- ભય પ્રકૃતિનો ઉદય તો આઠમા ગુણસ્થાન સુધી છે; તેના નિમિત્તથી સમ્યક્ષિને ભય થાય જ છે, તો પછી તેને ભયનો અભાવ કેવો ?

સમાધાન:- જો કે સમ્યક્ષિને ચારિત્રમોહના ભેદરૂપ ભયપ્રકૃતિના ઉદયથી ભય હોય છે તો પણ તેને નિર્ભય જ કહે છે, કેમકે તેને કર્મના ઉદયનું સ્વામિત્વ નથી અને પરદ્રવ્યના કારણે પોતાના દ્રવ્યસ્વભાવનો નાશ માનતા નથી. પર્યાયનો સ્વભાવ વિનાશી માને છે તેથી ભય હોવા છતાં પણ તેને નિર્ભય જ કહે છે. ભય લાગતાં તેનો ઉપાય ભાગવું ઇત્યાદિ કરે છે ત્યાં વર્તમાનમાં પીડા સહન ન થવાથી તેનો ઇલાજ (ઉપચાર) કરે છે તે નિર્ભયતાનો દોષ છે. આ પ્રમાણે સમ્યક્ષિ સંદેહ તથા ભય રહિત હોવાથી તેને નિઃશંકિત અંગ હોય છે. ૧

(૨) નિઃકાંક્ષિત:- કાંક્ષા અર્થાત્ ભોગોની ઇચ્છા-અભિલાષા. ત્યાં પૂર્વકાળમાં ભોગવેલાં ભોગોની વાંછા તથા તે ભોગોની મુખ્ય ક્રિયામાં વાંછા તથા કર્મ અને કર્મના ફળની વાંછા તથા મિથ્યાદષ્ટિઓને ભોગોની પ્રાપ્તિ જોઈને તેને પોતાના મનમાં રૂડી જાણવી અથવા જે ઇન્દ્રિયોને ન રુચે એવા વિષયોમાં ઉદ્વેગ થવો-આ ભોગાભિલાષાનાં ચિહ્નો છે. આ ભોગાભિલાષા મિથ્યાત્વકર્મના ઉદયથી થાય છે, અને જેને એ ન હોય તે નિઃકાંક્ષિત અંગયુક્ત સમ્યક્ષિ છે. તે સમ્યક્ષિ જો કે શુભક્રિયા-વ્રતાદિક આચરણ કરતા હોય છે, અને તેનું ફળ શુભકર્મબંધ છે, પરંતુ તેની પણ વાંછા કરતા નથી. વ્રતાદિકને સ્વરૂપનું સાધક જાણી તેનું આચરણ કરે છે, કર્મના ફળની વાંછા કરતાં નથી. આવું નિઃકાંક્ષિત અંગ છે. ૨

(૩) નિર્વિચિકિત્સા:- પોતામાં પોતાના ગુણની મહત્તાથી પોતાને શ્રેષ્ઠ માને અને બીજાને હીનબુદ્ધિથી ઉતરતા માને તેને વિચિકિત્સા કહે છે. તે જેને ન હોય તેને નિર્વિચિકિત્સા અંગ સહિત સમ્યક્ષિ કહે છે. એનું ચિહ્ન એ હોય છે કે-જો કોઈ પુરુષ પાપના ઉદયથી દુઃખી હોય, અશાતાના ઉદયથી ગ્લાનિયુક્ત શરીર હોય તો તેમાં ગ્લાનિબુદ્ધિ કરતો નથી. એવી બુદ્ધિ નથી કરતો કે હું સંપદાવાન છું, સુંદર શરીરવાળો છું, આ દીન, રંક, મારી બરાબરી નથી કરી શકતો. ઉલ્ટું એવું વિચારે છે કે-પ્રાણીઓને કર્મોદયથી અનેક વિચિત્ર અવસ્થાઓ થાય છે; જ્યારે મારે એવા કર્મનો ઉદય આવે ત્યારે હું પણ એવો જ થઈ જાઉં. આવા વિચારથી નિર્વિચિકિત્સા અંગ હોય છે. ૩.

(૪) અમૂઢદષ્ટિ:- અતત્ત્વમાં તત્ત્વપણાનું શ્રદ્ધાન તે મૂઢદષ્ટિ છે. આવી મૂઢદષ્ટિ જેને ન હોય તે અમૂઢદષ્ટિ છે. મિથ્યાદષ્ટિઓ દ્વારા મિથ્યાહેતુ તેમ જ મિથ્યાદષ્ટાંતથી સાધવામાં આવેલા પદાર્થ સમ્યગ્દષ્ટિને પ્રીતિ ઉપજાવતા નથી તથા લૌકિક રૂઢિ અનેક પ્રકારની છે તે નિઃસાર છે. નિઃસાર પુરુષો દ્વારા જ તેનું આચરણ હોય છે. તે અનિષ્ટ ફળ આપનારી છે, તેમ જ તે નિષ્ફળ છે; જેનું ફળ બૂરું છે તથા તેનો કોઈ હેતુ નથી, કોઈ અર્થ નથી. જે કંઈ લોકરૂઢિ પડી જાય છે તેને લોકો અપનાવી લે છે; પછી તેને છોડવી કઠણ થઈ પડે છે. આવી ઘણી લોકરૂઢિ છે.

અદેવમાં દેવબુદ્ધિ, અધર્મમાં ધર્મબુદ્ધિ, અગુરુમાં ગુરુબુદ્ધિ ઇત્યાદિ દેવાદિક મૂઢતા છે, તે કલ્યાણકારી નથી. સદૌષ દેવને દેવ માનવા તથા તેમના નિમિત્તે હિંસાદિ દ્વારા અધર્મને ધર્મ માનવો, તથા મિથ્યા આચારવાન, શલ્યવાન, પરિગ્રહવાન સમ્યક્ત્વ વ્રત રહિતને ગુરુ માનવા ઇત્યાદિ મૂઢ દષ્ટિનું ચિહ્ન છે. હવે દેવ, ગુરુ, ધર્મ કેવા હોય છે તેમનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ, તે કહે છે:-

રાગાદિક દોષ અને જ્ઞાનાવરણાદિક કર્મ જ આવરણ છે, આ બન્ને જેને નથી તે દેવ છે. તેને કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, અનંત સુખ, અનંત વીર્ય-એવા અનંત ચતુષ્ટય હોય છે. સામાન્યરૂપથી તો દેવ એક જ છે, અને વિશેષરૂપથી અરિહંત, સિદ્ધ એવા બે ભેદ છે; તથા તેમના નામ ભેદથી ભેદ કરવામાં આવે તો હજારો નામ છે. તથા ગુણ ભેદ કરવામાં આવે તો અનંત ગુણ છે. પરમૌદારિક દેહમાં વિદ્યમાન, ધાતિયા કર્મ રહિત, અનંત ચતુષ્ટય સહિત, ધર્મનો ઉપદેશ કરવાવાળા એવા તો અરિહંત દેવ છે. તથા પુદ્ગલમયી દેહથી રહિત, લોકના શિખર પર વિરાજમાન, સમ્યક્ત્વાદિ અષ્ટગુણવાળા, આઠ કર્મ રહિત એવા સિદ્ધદેવ છે. એમના અનેક નામો છે:- અરહંત, જિન, સિદ્ધ, પરમાત્મા, મહાદેવ, શંકર, વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, હરિ, બુદ્ધ, સર્વજ્ઞ, વીતરાગ, પરમાત્મા ઇત્યાદિ અર્થ સહિત અનેક નામ છે; એવું દેવનું સ્વરૂપ જાણવું.

ગુરુનો પણ અર્થથી વિચાર કરીએ તો અરિહંતદેવ જ છે. કેમકે મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ કરવાવાળા અરિહંત જ છે; તેઓ જ સાક્ષાત્ મોક્ષમાર્ગનું પ્રવર્તન કરાવે છે; તથા અરિહંત પછી છન્નસ્થ જ્ઞાનના ધારક તેમનું જ નિર્ગન્થ દિગમ્બરરૂપ ધારણ કરવાવાળા મુનિ છે તે ગુરુ છે; કેમકે અરિહંતની સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની એકદેશ શુદ્ધતા તેમનામાં જોવા મળે છે અને તે જ સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષનું કારણ છે, એથી અરિહંતની જેમ જે એકદેશ રૂપથી નિર્દોષ છે તે મુનિ પણ ગુરુ છે, મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ કરવાવાળા છે.

આવું મુનિપણું સામાન્યરૂપથી એક પ્રકારનું છે અને વિશેષરૂપથી તે જ ત્રણ પ્રકારનું છે-આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ. આ પ્રકારે આ પદવીની વિશેષતા હોવા છતાં પણ તેમની

મુનિપણની ક્રિયા સમાન જ છે; બાહ્ય લિંગ પણ સમાન જ છે; પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ આવા તેર પ્રકારના ચારિત્ર પણ સમાન જ છે; તપ પણ શક્તિ અનુસાર સમાન જ છે; સામ્યભાવ પણ સમાન છે; મૂળગુણને ઉત્તરગુણ પણ સમાન છે; પરિષદ-ઉપસર્ગોનું સહન કરવું પણ સમાન છે; આહારાદિની વિધિ પણ સમાન છે; ચર્યા-સ્થાન-આસનાદિ પણ સમાન છે; મોક્ષમાર્ગની સાધના સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, ચારિત્ર-પણ સમાન છે; ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેયપણું પણ સમાન છે; જ્ઞાતા, જ્ઞાન અને જ્ઞેયપણું પણ સમાન છે; ચાર આરાધનાની આરાધના, ક્રોધાદિક કષાયોનું જીતવું ઇત્યાદિ મુનિઓની પ્રવૃત્તિ છે તે બધી સમાન છે.

વિશેષ આ છે કે-જે આચાર્ય છે તેઓ અન્યને પંચાચાર ગ્રહણ કરાવે છે, તથા અન્યને દોષ લાગે તો તેને પ્રાયશ્ચિતની વિધિ બતાવે છે; ધર્મોપદેશ, દીક્ષા, શિક્ષણ આપે છે આચાર્ય ગુરુવંદન યોગ્ય છે.

જે ઉપાધ્યાય છે તે વાદિત્વ, વાગ્મિત્વ, કવિત્વ અને ગમકત્વ આ ચાર વિદ્યાઓમાં પ્રવીણ હોય છે; તેમાં શાસ્ત્રનો અભ્યાસ મુખ્ય કારણ છે. જે સ્વયં શાસ્ત્ર વાંચે છે અને બીજાને ભણાવે છે-આવા ઉપાધ્યાય ગુરુવંદન યોગ્ય છે. તેમના અન્ય મુનિવ્રત, મૂળગુણ, ઉત્તરગુણની ક્રિયા આચાર્ય સમાન જ હોય છે.

તથા સાધુ રત્નત્રયાત્મક મોક્ષમાર્ગની સાધના કરે છે તે સાધુ છે; તેમને દીક્ષા, શિક્ષણ, ઉપદેશાદિ દેવાની મુખ્યતા નથી; તેઓ તો પોતાના સ્વરૂપની સાધનામાં જ તત્પર હોય છે. જિનાગમમાં જેવી નિર્ગન્થ દિગ્મ્બરમુનિની પ્રવૃત્તિ કહી છે તેવી બધી પ્રવૃત્તિ તેમને હોય છે - આવા સાધુ વંદન યોગ્ય છે. અન્ય લિંગી-વેષધારી, વ્રતાદિકથી રહિત, પરિગ્રહવાળા, વિષયોમાં આસક્ત ગુરુ નામ ધારણ કરે છે તે વંદન યોગ્ય નથી.

આ પંચમકાળમાં જિનમતમાં પણ વેશધારણ કરવાવાળા થયા છે. તેઓ શ્વેતામ્બર, યાપનીય સંઘ, ગોપુચ્છપિચ્છ સંઘ, નિ:પિચ્છ સંઘ, દ્રાવિડ સંઘ આદિ અનેક છે. આ બધા વંદન યોગ્ય નથી. મૂલ સંઘ, નગ્ન દિગ્મ્બર, અઙ્ગાવીસ મૂળ ગુણોના ધારક, દયાના અને શૌચના ઉપકરણ એવા, મયૂરપિચ્છ-કમંડલ ધારણ કરવાવાળા, યથોક્ત વિધિથી આહાર કરવાવાળા ગુરુ વંદન યોગ્ય છે, કેમકે જ્યારે તીર્થંકરદેવ દીક્ષા લે છે ત્યારે આવું જ રૂપ ધારણ કરે છે, અન્ય વેષ ધારણ કરતા નથી; આને જ જિનદર્શન કહે છે.

ધર્મ તેને કહે છે કે જે જીવને સંસારના દુ:ખરૂપ નીચ-પદથી મોક્ષના સુખરૂપ ઊચ્ચ પદમાં લઈ જાય; -આવો ધર્મ મુનિ-શ્રાવકના ભેદથી દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાત્મક એકદેશ-સર્વદેશરૂપ નિશ્ચય-વ્યવહાર દ્વારા બે પ્રકારે કહેલ છે; તેનું મૂળ સમ્યગ્દર્શન છે; તેના વિના ધર્મની ઉત્પત્તિ થતી નથી. આ પ્રકારે દેવ-ગુરુ-ધર્મમાં તથા લોકમાં યથાર્થ દષ્ટિ અને મૂઢતા ન હોય તે અમૂઢદષ્ટિ અંગ છે. ૪

(૫) ઉપગૂહન:- પોતાના આત્માની શક્તિને વધારે તે ઉપબૃંહણ અંગ છે. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને પોતાના પુરુષાર્થ દ્વારા વધારે એ જ ઉપબૃંહણ છે. આને ઉપગૂહન પણ કહે છે. તેનો એવો અર્થ જાણવો જોઈએ કે જિનમાર્ગ સ્વયંસિદ્ધ છે; તેમાં બાળક કે અસમર્થ મનુષ્યના આશ્રયે જે ન્યૂનતા હોય તેને પોતાની બુદ્ધિથી ગોપવીને દૂર કરે તે ઉપગૂહન અંગ છે. ૫

(૬) સ્થિતિકરણ:- જે ધર્મથી પડી જાય તેને દઢ કરવો તે સ્થિતિકરણ અંગ છે. સ્વયં કર્મોના ઉદયને વશ થઈ કદાચિત્ શ્રદ્ધાથી તથા ક્રિયા-આચારથી ચ્યુત થાય તો પોતાને પુરુષાર્થપૂર્વક ફરી શ્રદ્ધામાં દઢ કરે, તે જ પ્રકારે અન્ય કોઈ ધર્માત્મા ધર્મથી ચ્યુત થતો હોય તો તેને ઉપદેશાદિક વડે ધર્મમાં સ્થાપિત કરે-તે સ્થિતિકરણ અંગ છે.

(૭) વાત્સલ્ય:- અરિહંત, સિદ્ધ, તેમની પ્રતિમા, ચૈત્યાલય, ચતુર્વિધ સંઘ અને શાસ્ત્રમાં દાસ્તવ હોય-જેમ શેઠનો નોકર દાસ હોય છે તેમ તે વાત્સલ્ય અંગ છે. ધર્મના સ્થાનકો પર ઉપસર્ગાદિ આવે તો તેમને પોતાની શક્તિ અનુસાર દૂર કરે, પોતાની શક્તિને છુપાવે નહિ:- આ બધું ધર્મમાં અતિ પ્રેમ હોય ત્યારે બને છે. ૭

(૮) પ્રભાવના:- ધર્મનો ઉદ્યોત-પ્રકાશ કરવો તે પ્રભાવના અંગ છે. રત્નત્રય વડે પોતાના આત્માનો ઉદ્યોત કરવો તથા દાન, તપ, પૂજા-વિધાન દ્વારા તેમ જ વિદ્યા, અતિશયચમત્કારાદિ વડે જિનધર્મનો ઉદ્યોત કરવો તે પ્રભાવના અંગ છે. ૮

આ પ્રકારે આ સમ્યક્ત્વના આઠ અંગ છે; જેને આ આઠ અંગ પ્રગટ હોય તેને સમ્યક્ત્વ છે એમ જાણવું જોઈએ.

પ્રશ્ન:- જો આ સમ્યક્ત્વના ચિહ્નો મિથ્યાદષ્ટિમાં પણ જોવામાં આવે તો સમ્યક્મિથ્યાનો ભેદ કેવી રીતે પાડવો ?

સમાધાન:- જેવા સમ્યગ્દષ્ટિના ચિહ્નો હોય છે તેવા મિથ્યાત્વીને તો કદાપિ હોતા નથી. છતાં પણ અપરીક્ષકને સમાન જણાતા હોય તો પરીક્ષા કરીને ભેદ જાણી શકાય છે. પરીક્ષામાં પોતાનો સ્વાનુભવ મુખ્ય છે. સર્વજ્ઞના આગમમાં જેવો આત્માનો અનુભવ હોવાનું કહ્યું છે તેવો પોતાને અનુભવ થયો હોય તો તેનાથી પોતાની વાણી-કાયાની પ્રવૃત્તિ પણ તદનુસાર થાય છે. તે પ્રવૃત્તિ અનુસાર અન્યની પણ વાણી-કાયાની પ્રવૃત્તિ ઓળખાય છે; આ પ્રકારે પરીક્ષા કરવાથી વિભાગ થાય છે. તથા આ વ્યવહાર માર્ગ છે. આથી વ્યવહારી છન્નસ્થ જીવોને પોતાના જ્ઞાન અનુસાર પ્રવૃત્તિ હોય છે; યથાર્થ તો સર્વજ્ઞદેવ જાણે છે. વ્યવહારીને સર્વજ્ઞદેવે વ્યવહારનો જ આશ્રય બતાવ્યો છે.

સમ્મત્તરયણ જાણંતા બહુવિહાઈં સત્થાઈં।
આરાહણાવિરહિયા ભમંતિ તત્થેવ તત્થેવ।।૪।।

સમ્યક્ત્વરત્નભ્રષ્ટાઃ જાનંતો બહુવિધાનિ શાસ્ત્રાણિ।
આરાધના વિરહિતાઃ ભ્રમંતિ તત્રૈવ તત્રૈવ।।૪।।

સમ્યક્ત્વરત્નવિહીન જાણે શાસ્ત્ર બહુવિધને ભલે,
પણ શૂન્ય છે આરાધનાથી તેથી ત્યાં ને ત્યાં ભમે. ૪

અર્થ:- જે પુરુષ સમ્યક્ત્વરૂપ રત્નથી ભ્રષ્ટ છે તથા અનેક પ્રકારના શાસ્ત્રોને જાણે છે, તથાપિ તે આરાધનાથી રહિત થયા થકા સંસારમાં જ ભ્રમણ કરે છે. બે વાર (ત્યાં ને ત્યાં) કહીને બહુ જ પરિભ્રમણ બતાવ્યું છે.

ભાવાર્થ:- જે જિનમતની શ્રદ્ધાથી ભ્રષ્ટ છે અને શબ્દ, ન્યાય, ઇંદ, અલંકારાદિ અનેક પ્રકારના શાસ્ત્રોને જાણે છે તો પણ સમ્યક્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપરૂપ આરાધના તેમને હોતી નથી; તેથી કુમરણથી ચાર ગતિરૂપ સંસારમાં જ ભ્રમણ કરે છે—મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી; તેથી સમ્યક્ત્વ રહિત જ્ઞાનને આરાધના નામ અપાતું નથી.

હવે કહે છે કે—જે તપ પણ કરે છે અને સમ્યક્ત્વ રહિત હોય છે તેમને સ્વરૂપનો લાભ હોતો નથી:-

સમ્મત્તવિરહિયા ણં સુહુ વિ ઉગ્ગં તવં ચરંતા ણં।
ણ લહંતિ બોહિલાહં અવિ વાસસહસ્સકોડીહિં।।૫।।

સમ્યક્ત્વવિરહિતા ણં સુહુ અપિ ઉગ્ગં તપઃ ચરંતો ણં।
ન લભન્તે બોધિલાભં અપિ વર્ષસહસ્રકોટિભિઃ।।૫।।

સમ્યક્ત્વ વિણ જીવો ભલે તપ ઉગ્ર સુષ્ટુ આચરે,
પણ લક્ષ કોટિ વર્ષમાંય બોધિલાભ નહીં લહે. ૫

અર્થ:- જે પુરુષ સમ્યક્ત્વથી રહિત છે તેઓ સુષ્ટુ અર્થાત્ સારી રીતે ઉગ્ર તપનું આચરણ કરે તો પણ તેઓ બોધિ અર્થાત્ સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમય જે પોતાનું સ્વરૂપ છે તેનો લાભ પ્રાપ્ત કરતા નથી; તેઓ હજાર-કરોડ વર્ષ સુધી તપ કરતા રહે તો પણ તેમને સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અહીં મૂળ ગાથામાં બે જગ્યાએ ણં શબ્દ છે. તે પ્રાકૃતભાષામાં અવ્યય છે, તેનો અર્થ વાક્યનો અલંકાર છે.

ભાવાર્થ:- સમ્યક્ત્વ વિના હજાર-કરોડ વર્ષ તપ કરવા છતાં પણ મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અહીં હજાર-કરોડ વર્ષ કહેવાનું તાત્પર્ય એટલા જ વર્ષો સમજવાનું નથી, પરંતુ

કાળની વિપુલતા બતાવી છે. તપ મનુષ્ય પર્યાયમાં જ હોય છે અને મનુષ્યકાળ પણ થોડો છે. તેથી તપના માટે આટલા વર્ષો પણ ઘણા કલાં છે. ૫

—આમ પ્રથમ જણાવ્યા પ્રમાણે સમ્યક્ત્વ વિના ચારિત્ર, તપને નિષ્ફળ કહ્યું છે. હવે સમ્યક્ત્વ સહિત બધી પ્રવૃત્તિઓ સફળ છે એમ કહે છે:—

**સમ્મત્તણાણદંસણબલવીરિયવહ્ધમાણ જે સવ્વે।
કલિકલુસપાવરહિયા વરણાણી હોંતિ અરેણ ॥ ૬ ॥**

**સમ્યક્ત્વજ્ઞાનદર્શનબલવીર્ય વર્ધમાના: યે સર્વે।
કલિકલુષપાપરહિતા: વરજ્ઞાનિન: ભવંતિ અચિરેણ ॥ ૬ ॥**

**સમ્યક્ત્વ-દર્શન-જ્ઞાન-બળ-વીર્યે અહો ! વધતા રહે,
કલિમલરહિત જે જીવ, તે વરજ્ઞાનને અચિરે લહે. ૬**

અર્થ:- જે પુરુષો સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, દર્શન, બળ, વીર્યથી વર્ધમાન છે તથા કલિકલુષપાપથી અર્થાત્ આ પંચમકાળના મલિન પાપથી રહિત છે તે બધા અલ્પકાળમાં વરજ્ઞાની અર્થાત્ કેવળજ્ઞાની થાય છે.

ભાવાર્થ:- આ પંચમ કાળમાં જડ-વક્ર જીવોના નિમિત્તથી યથાર્થ માર્ગ અપભ્રંશ થયો છે. તેની વાસનાથી જે જીવો રહિત થયા છે તેઓ યથાર્થ જિનમાર્ગની શ્રદ્ધારૂપ સમ્યક્ત્વ સહિત જ્ઞાન-દર્શનના પોતાના બળને છુપાવ્યા વિના તથાપોતાના વીર્ય અર્થાત્ શક્તિથી વર્ધમાન થયા થકા પ્રવર્તે છે. તેઓ અલ્પ કાળમાં જ કેવળજ્ઞાની થઈને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. ૬

હવે કહે છે કે—સમ્યક્ત્વરૂપી જળનો પ્રવાહ આત્માને કર્મ રજ ચોંટવા દેતો નથી.

**સમ્મત્તસલિલપવહો ણિચ્ચં હિયા એ પયટ્ટએ જસ્સ।
કમ્મં વાલુયવરણં બંધુચ્ચિય ણાસએ તસ્સ ॥ ૭ ॥**

**સમ્યક્ત્વસલિલપ્રવાહ: નિત્યં હૃદયે પ્રવર્ત્તે યસ્ય।
કર્મ વાલુકાવરણં બદ્ધમપિ નશ્યતિ તસ્ય ॥ ૭ ॥**

**સમ્યક્ત્વનીર પ્રવાહ જેના હૃદયમાં નિત્યે વહે,
તસ બદ્ધકર્મો વાલુકા-આવરણ સમ ક્ષયને લહે. ૭**

અર્થ:- જે પુરુષોના હૃદયમાં સમ્યક્ત્વરૂપી જળનો પ્રવાહ નિરન્તર પ્રવર્તમાન છે તેને કર્મરૂપી રજ-ધૂળનું આવરણ લાગતું નથી, તથા પૂર્વ કાળમાં જે કર્મબંધ થયો હોય છે તે પણ નાશ પામે છે.

ભાવાર્થ:- સમ્યક્ત્વ સહિત પુરુષોને (નિરન્તર જ્ઞાન ચેતનાના સ્વામીત્વરૂપ પરિણમન

છે તેથી) કર્મના ઉદયથી થયેલ રાગાદિક ભાવોનું સ્વામીત્વ હોતું નથી. આથી કપાયોની તીવ્ર, મલિનતાથી રહિત ઉજ્જ્વલ પરિણામ હોય છે; તેને જળની ઉપમા આપી છે. જેમ-જ્યાં નિરન્તર જળનો પ્રવાહ વહેતો હોય છે ત્યાં રેતી-વેળુ-રજ ચોંટતી નથી, તેવી રીતે સમ્યક્ત્વી જીવો કર્મના ઉદયને ભોગવતા હોવા છતાં પણ કર્મથી લેપાતા નથી. તથા બાહ્ય વ્યવહારની અપેક્ષાથી એવું પણ તાત્પર્ય જાણવું જોઈએ કે-જેના હૃદયમાં નિરન્તર સમ્યક્ત્વરૂપી જળનો પ્રવાહ વહેતો હોય છે તે સમ્યક્ત્વી પુરુષો આ કલિકાળ સમબન્ધી વાસના અર્થાત્ કુદેવ-કુશાસ્ત્ર-કુગુરુ ને નમસ્કાર આદિ અતિચારરૂપ રજ પણ લાગવા દેતા નથી, તથા તેને મિથ્યાત્વ સમ્બન્ધી પ્રકૃતિઓનો આગામી બન્ધ પણ થતો નથી. ૭

હવે કહે છે કે-જે દર્શનભ્રષ્ટ છે તથા જ્ઞાન-ચારિત્રથી પણ ભ્રષ્ટ છે તેઓ પોતે તો ભ્રષ્ટ છે જ પરંતુ બીજાઓને પણ ભ્રષ્ટ કરે છે, આ અનર્થ છે:-

**જે દંસણેસુ મદ્ધા ણાણે મદ્ધા ચરિત્તમદ્ધા ય।
એદે મદ્ધ વિ મદ્ધા સેસં પિ જણં વિણાસંતિ।। ૮।।**

**યે દર્શનેષુ ભ્રષ્ટાઃ જ્ઞાને ભ્રષ્ટાઃ ચારિત્રભ્રષ્ટાઃ ચ।
એતે ભ્રષ્ટાત્ અપિ ભ્રષ્ટાઃ શેષં અપિ જનં વિનાશયંતિ।। ૮।।**

**દગ્ધભ્રષ્ટ, જ્ઞાને ભ્રષ્ટને ચારિત્રમાં છે ભ્રષ્ટ જે,
તે ભ્રષ્ટથી પણ ભ્રષ્ટ છે ને નાશ અન્ય તણો કરે. ૮**

અર્થ:- જે પુરુષો દર્શનમાં ભ્રષ્ટ છે તથા જ્ઞાન-ચારિત્રમાં પણ ભ્રષ્ટ છે તે પુરુષો ભ્રષ્ટમાં પણ વિશેષ ભ્રષ્ટ છે. કોઈ તો દર્શન સહિત છે પરંતુ જ્ઞાન-ચારિત્ર તેમને હોતા નથી. તથા કોઈ અંતરંગ દર્શનથી ભ્રષ્ટ છે તો પણ જ્ઞાન-ચારિત્રનું સારી રીતે પાલન કરે છે; અને જે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર આ ત્રણેથી ભ્રષ્ટ છે તેઓ તો અત્યંત ભ્રષ્ટ છે; તેઓ પોતે તો ભ્રષ્ટ છે પરંતુ બાકીના અર્થાત્ પોતાના સિવાય અન્ય જનોને પણ ભ્રષ્ટ કરે છે.

ભાવાર્થ:- અહીં સામાન્ય વચન છે એથી એવો પણ આશય સૂચિત કરે છે કે સત્યાર્થ શ્રદ્ધાન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તો દૂર જ રહ્યું, જે પોતાના મતના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-આચરણથી પણ ભ્રષ્ટ છે તેઓ તો નિરર્ગળ સ્વેચ્છાચારી છે, તેઓ સ્વયં ભ્રષ્ટ છે તેવી જ રીતે અન્ય લોકોને ઉપદેશાદિ દ્વારા ભ્રષ્ટ કરે છે, તથા તેમની પ્રવૃત્તિ જોઈને લોકો સ્વયમેવ ભ્રષ્ટ થાય છે; તેથી આવા તીવ્ર કપાયી નિષિદ્ધ છે, તેમની સંગતિ કરવી પણ ઉચિત નથી. ૮

હવે કહે છે કે-આવા ભ્રષ્ટ પુરુષો સ્વયં ભ્રષ્ટ છે, તેઓ ધર્માત્મા પુરુષોને દોષ લગાવીને ભ્રષ્ટ બતાવે છે:-

જો કોવિ ધમ્મસીલો સંજમતવણિયમજોગગુણધારી ।
તસ્સ ય દોસ કહંતા ભગ્ગા ભગ્ગાત્તણં દિત્તિં ।। ૧ ।।

યઃ કોઽપિ ધર્મશીલઃ સંયમ તપોનિયમયોગગુણધારી ।
તસ્ય ચ દોષાન્ કથયંતઃ ભગ્ના ભગ્નત્વં દદતિ ।। ૧ ।।

જે ધર્મશીલ, સંયમ-નિયમ-તપ-યોગ-ગુણ ધરનાર છે,
તેનાય ભાષી દોષ, ભ્રષ્ટ મનુષ્ય દે ભ્રષ્ટત્વને. ૯

અર્થ:- જે પુરુષો ધર્મશીલ અર્થાત્ પોતાના સ્વરૂપરૂપ ધર્મને સાધવાનાં જેનો સ્વભાવ છે; સંયમ અર્થાત્ ઇન્દ્રિય-મનનો નિગ્રહ અને છ કાયના જીવોની રક્ષા; તપ અર્થાત્ બાહ્યાંતર ભેદની અપેક્ષાથી બાર પ્રકારના તપ, નિયમ અર્થાત્ આવશ્યક આદિ નિત્યકર્મ; યોગ અર્થાત્ સમાધિ, ધ્યાન તથા વર્ષાઋતુ આદિ કાળયોગ; ગુણ અર્થાત્ મૂળગુણ, ઉત્તર ગુણ-એને ધારણ કરવાવાળા છે તેને કેટલાક મતભ્રષ્ટ જીવો દોષોનું આરોપણ લગાવીને કહે છે કે-આ ભ્રષ્ટ છે, દોષયુક્ત છે, તે પાપાત્મા જીવો સ્વયં ભ્રષ્ટ છે તેથી પોતાના અભિમાનની પુષ્ટિ કરવા માટે અન્ય ધર્માત્મા પુરુષોને ભ્રષ્ટ પણાનો આક્ષેપ કરે છે.

ભાવાર્થ:- પાપીઓને આવો જ સ્વભાવ હોય છે કે પોતે સ્વયં પાપી છે તે પ્રમાણે ધર્માત્મામાં દોષ બતાવીને પોતાની સમાન બનાવવા ઇચ્છે છે. આવા પાપીઓની સંગતિ કરવી જોઈએ નહિ. ૯

હવે કહે છે કે-જે દર્શનભ્રષ્ટ છે તે મૂળભ્રષ્ટ છે, તેને ફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી:-

જહ મૂલમ્મિ વિણઢે દુમસ્સ પરિવાર ણત્થિ પરિવહ્ઢી ।
તહ જિણદંસણભઢ્ઢા મૂલવિણઢ્ઢા ણ સિજ્ઞંતિ ।। ૧૦ ।।

યથા મૂલે વિનષ્ટે દ્રુમસ્ય પરિવારસ્ય નાસ્તિ પરિવૃદ્ધિઃ ।
તથા જિનદર્શનભ્રષ્ટાઃ મૂલવિનષ્ટાઃ ન સિદ્ધયન્તિ ।। ૧૦ ।।

જયમ મૂળનાશે વૃક્ષના પરિવારની વૃદ્ધિ નહીં,
જિનદર્શનાત્મક મૂળ હોય વિનષ્ટ તો સિદ્ધિ નહીં. ૧૦

અર્થ:- જે પ્રમાણે વૃક્ષનું મૂળ નાશ પામવાથી તેનો પરિવાર અર્થાત્ થડ, ડાળીઓ, પાંદડાં, પુષ્પો, ફળની વૃદ્ધિ થતી નથી. તે જ પ્રમાણે જે જિન-દર્શનથી ભ્રષ્ટ છે-બાહ્યમાં તો નગ્ન દિગમ્બર યથાજાતરૂપ નિર્ગ્રંથ લિંગ, મૂળગુણનું ધારણ, મયૂરપિચ્છની પીંછી તથા કમંડળ ધારણ કરવાં, યથાવિધિ દોષો ટાળીને ઊભા ઊભા શુદ્ધ આહાર લેવો વગેરે બાહ્ય શુદ્ધ વેષ ધારણ કરે છે, તથા અંતરંગમાં જીવાદિ છ દ્રવ્યો, નવ પદાર્થો, સાત તત્વોનું યથાર્થ

શ્રદ્ધાન અને ભેદવિજ્ઞાનથી આત્મસ્વરૂપનું અનુભવન-આવા દર્શન-મતથી બાહ્ય છે તે મૂળવિનષ્ટ છે, તેમને સિદ્ધિ થતી નથી. તેઓ મોક્ષફળને પ્રાપ્ત કરતા નથી. ૧૦

હવે કહે છે કે-જિન દર્શન જ મૂળ મોક્ષમાર્ગ છે:-

**જહ મૂલાઓ खंधो साहापरिवार बहु गुणो होइ।
तह जिणदंसण मूलो णिदिट्ठो मोक्खमग्गस्स।। ११।।**

**यथा मूलात् स्कंधः शाखापरिवारः बहुगुणः भवति।
तथा जिनदर्शनं मूलं निर्दिष्टं मोक्षमार्गस्य।। ११।।**

**જ્યમ મૂળ દ્વારા સ્કંધ ને શાખાદિ બહુ ગુણ થાય છે,
ત્યમ મોક્ષપથનું મૂળ જિનદર્શન કહ્યું જિનશાસને. ૧૧**

અર્થ:- જે પ્રકારે વૃક્ષના મૂળથી થડ થાય છે; થડ કેવું હોય છે કે જેમને ડાળીઓ વગેરે પરિવાર સાથે ઘણાં ગુણ છે. અહીં 'ગુણ' શબ્દ ઘણાંનો વાચક છે; તે પ્રકારે ગણધર દેવાદિ જિનદર્શનને મોક્ષમાર્ગનું મૂળ કહ્યું છે.

ભાવાર્થ:- અહીં જિનદર્શન અર્થાત્ તીર્થંકર પરમદેવે જે દર્શન ગ્રહણ કર્યું તેનો જ ઉપદેશ આપ્યો છે તે મૂલસંઘ છે, તે અઠ્ઠાવીસ મૂળગુણ સહિત કહ્યો છે. પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ, છ આવશ્યક, પાંચ ઇન્દ્રિયોને વશમાં રાખવી, સ્નાન ન કરવું, ભૂમિશિયન, વસ્ત્રાદિનો ત્યાગ અર્થાત્ દિગમ્બર મુદ્રા, કેશલોચ કરવો, એ વખત ભોજન કરવું, ઊભા ઊભા આહાર લેવો, દાતણ ન કરવું-આ અઠ્ઠાવીસ મૂલગુણ છે. તથા છેતાલીસ દોષ ટાળીને આહાર કરવો તે એષણ સમિતિમાં આવી ગયું. ઈર્ષ્યા પથ-નીચે જોઈને ચાલવું તે ઈર્ષ્યાસમિતિમાં આવી ગયું. તથા દયાનું ઉપકરણ મોરની પીંછી અને શૌચનું ઉપકરણ કમંડળ ધારણ કરવું-એવો બાહ્ય વેષ હોય છે. તથા અંતરંગમાં જીવાદિમાં છ દ્રવ્યો, પંચાસ્તિકાય, સાત તત્ત્વ, નવ પદાર્થોને યથોક્ત જાણીને શ્રદ્ધા કરવી અને ભેદવિજ્ઞાન દ્વારા પોતાના આત્મસ્વરૂપનું ચિંતન કરવું. અનુભવ કરવો- આપું દર્શન અથવા મત તે મૂલસંઘનો છે. આપું જિનદર્શન છે તે મોક્ષમાર્ગનું મૂળ છે; આ મૂળથી મોક્ષમાર્ગની સર્વે પ્રવૃત્તિ સફળ થાય છે. તથા જે આનાથી ભ્રષ્ટ થયા છે તે આ પંચમ કાળના દોષથી જૈનાભાસી થયા છે તે શ્વેતામ્બર, દ્રાવિડ, યાપનીય, ગોપુચ્છપિચ્છ, નિપિચ્છ-પાંચ સંઘ થયા છે; તેમણે સૂત્રસિદ્ધાંત અપભ્રંશ કર્યા છે. જેમણે બાહ્ય વેષને બદલીને આચરણને બગાડ્યું છે તે જિનમતના મૂલસંઘથી ભ્રષ્ટ છે, તેમને મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ નથી. મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ મૂલસંઘના શ્રદ્ધાન-જ્ઞાન-આચરણથી જ છે એવો નિયમ જાણવો. ૧૧

આગળ કહે છે કે જે યથાર્થ દર્શનથી ભ્રષ્ટ છે અને દર્શનના ધારણ કરનારાઓથી પોતાનો વિનય કરાવવા ઇચ્છે છે તે દુર્ગતિ પ્રાપ્ત કરે છે:-

जे दंसणेसु भट्टा पाए पाडंति दंसणधराणं ।
ते हौंति लल्लमूआ बोही पुण दुल्लहा तेसिं ॥ १२ ॥

वे दर्शनेषु भ्रष्टाः पादयोः पातयंति दर्शनधरान् ।
ते भयंति लल्लमूकाः बोधिः पुनः दुर्लभा तेषाम् ॥ १२ ॥

દગ્ધ્રષ્ટ જે નિજ પાય પાડે દષ્ટિના ધરનારને,
તે થાય મૂંગા, ખંડભાષી, બોધ દુર્લભ તેમને.^૧ ૧૨

અર્થ:- જે પુરુષ દર્શનમાં ભ્રષ્ટ છે તથા અન્ય જે દર્શનના ધારક છે તેમને પોતાના પગે પડાવે છે, નમસ્કારાદિ કરાવે છે તે પરભવમાં લૂલા, મૂંગા થાય છે અને તેમને બોધિ અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની પ્રાપ્તિ દુર્લભ હોય છે.

ભાવાર્થ:- જે દર્શનભ્રષ્ટ છે તે મિથ્યાદષ્ટિ છે અને દર્શનના ધારણ કરનાર છે તે સમ્યગ્દષ્ટિ છે. જે મિથ્યાદષ્ટિ હોવા છતાં સમ્યગ્દષ્ટિઓ પાસેથી નમસ્કાર ઇચ્છે છે તે તીવ્ર મિથ્યાત્વના ઉદય સહિત છે. તેઓ બીજા ભવમાં લૂલા, મૂંગા થાય છે અર્થાત્ એકેન્દ્રિય થાય છે, તેમને પગ હોતા નથી, તેઓ પરમાર્થથી લૂલા, મૂંગા છે. આ પ્રકારે એકેન્દ્રિયસ્થાવર થઈને નિગોદમાં વાસ કરે છે. ત્યાં અનંત કાળ રહે છે; તેમને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની પ્રાપ્તિ દુર્લભ હોય છે; મિથ્યાત્વનું ફળ નિગોદ જ કલ્પું છે. આ પંચમ કાળમાં મિથ્યામતના આચાર્ય બનીને લોકો પાસેથી વિનય પૂજાદિ ઇચ્છે છે, તેમને માટે એમ જણાય છે કે ત્રસ રાશિનો કાલ પૂરો થયો છે, હવે એકેન્દ્રિય થઈને નિગોદમાં વાસ કરશે- આ પ્રકારે જાણવામાં આવે છે. ૧૨

આગળ કહે છે કે જે દર્શનભ્રષ્ટ છે તેમની શરમથી પણ જે પગે પડે છે તેઓ પણ તેમના જેવા જ છે:-

जे वि पडंति य तेसिं जाणंता लज्जागारवभयेण ।
तेसिं पि णत्थि बोही पावं अणुमोयमाणं ॥ १३ ॥

૧. મુદ્રિત સંસ્કૃત સટીક પ્રતિમાં આ ગાથાનો પૂર્વાર્ધ આ પ્રકારે છે જેનો આ અર્થ છે કે:- “જે દર્શનભ્રષ્ટ પુરુષ દર્શનધારીઓના ચરણમાં ઝુકતા નથી”-

“જે દંસણેસુ ભટ્ટા પાણ ન પંડંતિ દસંણ ધરાણ”-

ઉત્તરાર્ધ સમાન છે.

૨. ખંડભાષી = અસ્પષ્ટ ભાષાવાળા; તૂટક ભાષાવાળા.

येऽपि पतन्ति च तेषां जानंतः लज्जागारवभयेन ।
तेषामपि नास्ति बोधिः पापं अनुमन्यमानानाम् ॥ १३ ॥

વળી જાણીને પણ તેમને ^૧ગારવ-શરમ-ભયથી નમે,
તેનેય બોધ-અભાવ છે પાપાનુમોદન હોઈને. ૧૩

અર્થ:- જે પુરુષો દર્શન સહિત છે તેઓ પણ જે દર્શનભ્રષ્ટ છે તેમને મિથ્યાદષ્ટિ જાણવાં છતાં પણ તેમના પગે પડે છે, લજ્જા, ભય, ગારવથી તેમના વિનયાદિ કરે છે તેમને પણ બોધિ અર્થાત્ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની પ્રાપ્તિ નથી. કેમકે તેઓ પણ મિથ્યાત્વ કે જે પાપ છે તેનું અનુમોદન કરે છે. કરવું, કરાવવું ને અનુમોદન કરવું તેને સમાન કહ્યા છે. અહીં લજ્જા તો આ પ્રકારે છે કે-અમે કોઈનો વિનય નહિ કરીએ તો લોકો કહેશે કે આ ઉદ્ધત છે, અભિમાની છે, એટલા માટે અમારે તો બધાનું સાચવવું જોઈએ. આ પ્રકારે લજ્જાથી દર્શનભ્રષ્ટના પણ વિનયાદિક કરે છે. તથા ભય આ પ્રકારે છે કે આ રાજ્યમાન્ય છે અને મંત્રવિદ્યાદિના સામર્થ્યવાળો છે એમનો વિનય નહિ કરીએ તો અમારા ઉપર કંઈક ઉપદ્રવ કરશે; આ પ્રકારે ભયથી વિનય કરે છે. તથા ગારવ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે; રસગારવ, ઋદ્ધિગારવ, શાતાગારવ. ત્યાં રસ ગારવ એવો છે કે મિષ્ટ, ઈષ્ટ, પુષ્ટ ભોજનાદિ મળતા રહે ત્યારે તેનાથી પ્રમાદી બને છે; ઋદ્ધિ ગારવ એવો છે કે કંઈક તપના પ્રભાવાદિથી ઋદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય તેનું અભિમાન આવી જાય છે, તેનાથી ઉદ્ધત, પ્રમાદી રહે છે તથા શાતા ગારવ એવો છે કે શરીર નીરોગી રહે, કંઈ કલેશનું કારણ ન આવે, ત્યારે સુખીપણું આવી જાય છે, તેનાથી મગ્ન રહે છે-ઈત્યાદિ ગારવભાવની મસ્તીથી ખરાખોટાનો વિચાર કરતા નથી ત્યારે દર્શન ભ્રષ્ટનો પણ વિનય કરવા લાગી જાય છે. આવાં બધાં નિમિત્તથી દર્શનભ્રષ્ટનો વિનય કરે તો તેમાં મિથ્યાત્વનું અનુમોદન આવે છે; તેને સારું જાણે તો પોતે પણ તેની સમાન થયો, ત્યારે તેને બોધિ કેમ કહેવાય? એમ જાણવું ૧૩

दुविहं पि गंथचायं तीसु वि जोएसु संजमो ठादि ।
णाणम्मि करणसुद्धे उब्भसणे दंसणे होदि ॥ १४ ॥

द्विविधः अपि ग्रन्थत्यागः त्रिषु अपि योगेषु संयमः तिष्ठति ।
ज्ञान करणशुद्धे उद्भभोजने दर्शनं भवति ॥ १४ ॥

જ્યાં જ્ઞાન ને સંયમ ત્રિયોગે, ઉભય પરિગ્રહત્યાગ છે,
જે શુદ્ધ સ્થિતિભોજન કરે, દર્શન તદાશ્રિત હોય છે. ૧૪

૧ ગારવ = (રસ-ઋદ્ધિ-શાતા સંબંધી) ગર્વ; મસ્તાઈ.

અર્થ:- જ્યાં બાહ્યાભ્યંતર ભેદથી બન્ને પ્રકારના પરિગ્રહનો ત્યાગ હોય અને મન-વચન-કાય એવા ત્રણે યોગોમાં સંયમ હોય તથા કૃત, કારિત, અનુમોદના એવા ત્રણે કરણ જેમાં શુદ્ધ હોય તેવું જ્ઞાન હોય તથા નિર્દોષ-જેમાં કૃત, કારિત, અનુમોદના પોતાને ન લાગે એવું-ઊભા રહી હાથ રૂપી પાત્રમાં આહાર કરે, આવું જ્યાં હોય તેને મૂર્તિમંત દર્શન હોય છે.

ભાવાર્થ:- અહીં દર્શન અર્થાત્ મત છે; ત્યાં બાહ્ય વેશ શુદ્ધ જણાય તે દર્શન; તે જ તેનો અંતરંગ ભાવ બતાવે છે. ત્યાં બાહ્ય પરિગ્રહ અર્થાત્ ધનધાન્યાદિક અને અંતરંગ પરિગ્રહ મિથ્યાત્વ-કષાયાદિ, તે જ્યાં ન હોય, યથાજાત દિગમ્બરમૂર્તિ હોય, તથા ઇન્દ્રિયમનને વશમાં રાખતા હોય, ત્રસ, સ્થાવર જીવોની દયા પાળતાં હોય, એવા સંયમનું મન-વચન-કાય દ્વારા શુદ્ધ પાલન કરતા હોય અને જ્ઞાનમાં વિકાર કરવો, કરાવવો અનુમોદના કરવી એવા ત્રણ કારણોથી વિકાર ન હોય અને નિર્દોષ હાથરૂપી પાત્રમાં ઊભા રહી આહાર લેતા હોય આ પ્રકારે દર્શનની મૂર્તિ હોય તે જિનદેવનો મત છે. તે જ વંદન-પૂજનને યોગ્ય છે, બીજા પાખંડ વેષ વંદન-પૂજા યોગ્ય નથી. ૧૪

આગળ કહે છે કે-આ સમ્યગ્દર્શનથી જ કલ્યાણ-અકલ્યાણનો નિશ્ચય થાય છે:-

**સમ્મત્તાદો ણાણં ણાણાદો સવ્વભાવઉવલક્કી ।
ઉવલક્કપયત્થે પુણ સેયાસેયં વિયાણેદિ ।। ૧૫ ।।**

**સમ્યક્ત્વાત્ જ્ઞાનં જ્ઞાનાત્ સર્વભાવોપલક્ષિઃ ।
ઉપલક્ષપદાર્થે પુનઃ શ્રેયોઽશ્રેયો વિજાનાતિ ।। ૧૬ ।।**

**સમ્યક્ત્વથી સુજ્ઞાન, જેથી સર્વ ભાવ જણાય છે,
ને સૌ પદાર્થો જાણતાં અશ્રેય-શ્રેય જણાય છે. ૧૫**

અર્થ:- સમ્યક્ત્વથી તો જ્ઞાન સમ્યક્ થાય છે, તથા સમ્યક્જ્ઞાનથી સર્વ પદાર્થોની ઉપલક્ષિ અર્થાત્ પ્રાપ્તિ અર્થાત્ જાણવાનું થાય છે. તથા પદાર્થોને જાણવાથી શ્રેય અર્થાત્ કલ્યાણ ને અશ્રેય અર્થાત્ અકલ્યાણ આ બન્ને જાણવામાં આવે છે.

ભાવાર્થ:- સમ્યગ્દર્શન વિના જ્ઞાનને મિથ્યાજ્ઞાન કહ્યું છે. તેથી સમ્યગ્દર્શન થયા પછી જ સમ્યક્જ્ઞાન થાય છે અને સમ્યક્જ્ઞાનથી જીવાદિ પદાર્થોનું સ્વરૂપ યથાર્થ જાણવામાં આવે

છે, તથા જ્યારે પદાર્થોનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણવામાં આવે ત્યારે સાચો-ખોટો માર્ગ જાણવામાં આવે છે. આ પ્રકારે માર્ગને જાણવામાં પણ સમ્યક્દર્શન જ મુખ્ય છે. ૧૫

કલ્યાણ-અકલ્યાણને જાણવાથી શું થાય છે તે હવે કહે છે:-

સેયોસેયવિદળ્હુ ઉદ્ધુદદુસ્સીલ સીલવંતો વિ ।
સીલફલેણભ્યુદયં તત્તો પુણ લહૈ ણિવ્વાણં ॥ ૧૬ ॥

શ્રેયોઽશ્રેયવેત્તા ઉદ્ધૃતદુઃશીલઃ શીલવાનપિ ।
શીલફલેનાભ્યુદયં તતઃ પુનઃ લભતે નિર્વાણમ્ ॥ ૧૬ ॥

અશ્રેય-શ્રેય સુજાણ છોડી કુશીલ ધારે શીલને,
ને શીલફળથી હોય ^૧અભ્યુદય, પછી મુક્તિ લહે. ૧૬

અર્થ:- કલ્યાણ અને અકલ્યાણ માર્ગને જાણવાવાળા પુરુષ ‘ઉદ્ધૃતદુઃશીલઃ’ અર્થાત્ જેણે મિથ્યાત્વ સ્વભાવને ઉડાડી દીધો છે-એવા હોય છે; તથા ‘શીલવાનપિ’ અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ સ્વભાવયુક્ત પણ હોય છે તથા તે સમ્યક્ સ્વભાવના ફળથી વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય છે, તીર્થંકરાદિ પદ પ્રાપ્ત કરે છે, તથા વૃદ્ધિ થયા પછી નિર્વાણ પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ:- સાચા-ખોટા માર્ગને જાણે ત્યારે અનાદિ સંસારથી માંડીને જે મિથ્યાત્વ-ભાવરૂપ પ્રકૃતિ છે તે પલટીને સમ્યક્સ્વભાવ સ્વરૂપ પ્રકૃતિ થાય છે; તે પ્રકૃતિથી વિશિષ્ટ પુણ્ય બાંધે ત્યારે અભ્યુદયરૂપ તીર્થંકરાદિની પદવી પ્રાપ્ત કરીને નિર્વાણ પામે છે. ૧-

હવે કહે છે કે આવું સમ્યક્ત્વ જિનવચનથી પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી તે જ સર્વ દુઃખોનો નાશ કરે છે:-

જિનવચનમોસહમિણં વિસયસુહવિરેયણં અમિદભૂદં ।
જરમરણવાહિહરણં ચયકરણં સવ્વદુક્ખાણં ॥ ૧૭ ॥

જિનવચનમૌષધમિદં વિષયસુખવિરેચનમમૃતભૂતમ્ ।
જરામરણવ્યાધિહરણંક્ષયકરણં સર્વદુઃખાનામ્ ॥ ૧૭ ॥

જિનવચનરૂપ દવા વિષયસુખરેચિકા, અમૃતમયી,
છે વ્યાધિ-મરણ-જરાદિહરણી, સર્વ દુઃખ વિનાશિની. ૧૭

અર્થ:- આ જિનવચન છે તે ઔષધિ છે, તે કેવી ઔષધિ છે? કે ઇન્દ્રિયવિષયોમાં જે સુખ માન્યું છે તેનું વિરેચન અર્થાત્ દૂર કરવાવાળાં છે. તથા કેવા છે? અમૃતભૂત અર્થાત્ અમૃત સમાન છે અને તેથી જરા મરણરૂપ રોગનો, તથા સર્વ દુઃખોનો ક્ષય કરવાવાળાં છે.

ભાવાર્થ:- આ સંસારમાં પ્રાણી વિષય સુખોનું સેવન કરે છે. જેનાથી કર્મ બંધાય છે અને તેથી જન્મ-જરા-મરણરૂપ રોગોથી પીડાય છે; ત્યાં જિનવચનરૂપી ઔષધિ એવી છે કે જે વિષય સુખોથી અરુચિ ઉત્પન્ન કરી તેમનું વિરેચન કરે છે. જેવી રીતે ભારે આહારથી જ્યારે મળ વધે છે ત્યારે તાવ આદિ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે રોગીને રેચ માટે હરડે આદિ ઔષધિ ઉપકારી થાય છે તેવી જ રીતે જિનવચન ઉપકારી થાય છે. તે વિષયોથી વૈરાગ્ય થવાથી કર્મબંધ થતો નથી અને ત્યારે જન્મ-જરા-મરણ રોગ થતો નથી તથા સંસારના દુઃખનો અભાવ થાય છે. આ રીતે જિનવચનને અમૃત સમાન માની અંગીકાર કરવાં. ૧૭

હવે જિનવચનમાં દર્શનના લિંગ અથવા વેષ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે તે કહે છે:-

एगं जिणस्स रुवं विदियं उक्किट्ठसावयाणं तु।
अवरट्टियाण तइयं चउत्थ पुण लिंगदंसणं णत्थि॥ १८॥

एकं जिनस्य रुपं द्वितीयं उत्कृष्ट श्रावकाणां तु।
अवरस्थितानां तृतीयं चतुर्थं पुनः लिंगदर्शनं नास्ति॥ १८॥

એ એક જિનનું રૂપ, બીજું શ્રાવકોત્તમ-લિંગ છે,
ત્રીજું કહ્યું આર્યાદિનું, ચોથું ન કોઈ કહેલ છે. ૧૮

અર્થ:- દર્શનમાં એક તો જિનનું સ્વરૂપ છે; ત્યાં જેવું લિંગ જિનદેવે ધારણ કર્યું તે જ લિંગ છે; બીજું ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવકોનું લિંગ છે અને ત્રીજું ‘અવરસ્થિત’ અર્થાત્ જઘન્ય પદમાં સ્થિત એવી આર્યિકાઓનું લિંગ છે. તથા ચોથું લિંગ દર્શનમાં છે જ નહિ.

ભાવાર્થ:- જિનમતમાં ત્રણ લિંગ અર્થાત્ વેષ કહેલ છે. એક તો તે છે કે જે થયાજાતરૂપ જિનદેવે ધારણ કર્યો છે; તથા બીજો અગિયારમી પ્રતિમાના ધારક ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવકનો છે અને ત્રીજો સ્ત્રી આર્યિકા હોય તેનો છે. એના સિવાય ચોથો અન્ય પ્રકારનો વેષ જિનમતમાં છે નહિ. જે માને છે તે મૂલસંઘની બહાર છે. ૧૮

૧ જિનનું રૂપ = જિનના રૂપ સમાન મુનિનું યથાજાતરૂપ.

હવે કહે છે કે-આવું બાલ્ય લિંગ હોય તેને અંતરંગ શ્રદ્ધાન પણ એવું જ હોય છે અને તે સમ્યગ્દષ્ટિ છે:-

છહ દવ્ય ણવ પયત્થા પંચત્થી સત્ત તચ્ચ ણિદ્ધિઢ્ઠા ।
સદ્દહહ તાણ રુવં સો સદ્ધિઢ્ઠી મુણેયવ્વો ॥ ૧૧ ॥

ષટ્ દ્રવ્યાણિ નવ પદાર્થાઃ પંચાસ્તિકાયાઃ સપ્તતત્ત્વાનિ નિર્દષ્ટિાનિ ।
શ્રદ્ધઘાતિ તેષાં રુપં સઃ સદષ્ટિઃ જ્ઞાતવ્યઃ ॥ ૧૧ ॥

પંચાસ્તિકાય, છ દ્રવ્ય ને નવ અર્થ, તત્ત્વો સાત છે,
શ્રદ્ધે સ્વરૂપો તેમનાં જાણો સુદષ્ટિ તેહને. ૧૮

અર્થ:- છ દ્રવ્ય, નવ પદાર્થ, પાંચ અસ્તિકાય, સાત તત્ત્વ-આ જિનવચનમાં કહ્યાં છે. તેમના સ્વરૂપની જે શ્રદ્ધા કરે તેને સમ્યગ્દષ્ટિ જાણવો.

બાવાર્થ:- (જાતિ અપેક્ષાએ છ દ્રવ્યોનાં નામ) જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને કાળ-આ તો છ દ્રવ્ય છે; તથા જીવ, અજીવ, આસ્રવ, બંધ, સંવર, નિર્જરા, મોક્ષ અને પુણ્ય, પાપ-આ નવ તત્ત્વ અર્થાત્ નવ પદાર્થ છે. છ દ્રવ્ય કાળ વિના પંચાસ્તિકાય છે. પુણ્ય-પાપ વિના નવ પદાર્થ સાત તત્ત્વ છે. એમનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ આ પ્રકારે છે.

જીવ તો ચેતનાસ્વરૂપ છે અને ચેતના દર્શન-જ્ઞાનમયી છે; પુદ્ગલ સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ, ગુણ સહિત મૂર્તિક છે, તેના પરમાણુ અને સ્કંધ બે ભેદ છે; સ્કંધના ભેદ શબ્દ, બંધ, સૂક્ષ્મ, સ્થૂલ, સંસ્થાન, ભેદ, તમ, છાયા, તાપ, પ્રકાશ, ઇત્યાદિ અનેક પ્રકાર છે; ધર્મદ્રવ્ય, અધર્મ દ્રવ્ય, આકાશ દ્રવ્ય એ એક-એક છે, અમૂર્તિક છે, નિષ્ક્રિય છે. કાલાણુ અસંખ્યાત દ્રવ્ય છે. કાળને છોડીને પાંચ દ્રવ્યો બહુ પ્રદેશી છે, આથી અસ્તિકાય પાંચ છે. કાલ દ્રવ્ય બહુ પ્રદેશી નથી તેથી તે અસ્તિકાય નથી; ઇત્યાદિક તેમનું સ્વરૂપ તત્ત્વાર્થ સૂત્રની ટીકાથી જાણવું. જીવ પદાર્થ એક છે અને અજીવ પદાર્થ પાંચ છે; જીવને કર્મબન્ધ યોગ્ય પુદ્ગલોનું આવવું તે આસ્રવ છે, કર્મોનું બંધાવું તે બંધ છે, આસ્રવનું અટકવું તે સંવર છે, કર્મબંધનું છૂટી જવું તે નિર્જરા છે, સંપૂર્ણ કર્મોનો નાશ થવો તે મોક્ષ છે, જીવોને સુખનું નિમિત્ત પુણ્ય છે અને દુઃખનું નિમિત્ત પાપ છે; આવાં સાત તત્ત્વ અને નવ પદાર્થ છે. એમનું આગમ અનુસાર સ્વરૂપ જાણીને શ્રદ્ધાન કરવાવાળા સમ્યગ્દષ્ટિ હોય છે ૧૮.

હવે વ્યવહાર અને નિશ્ચયના ભેદથી સમ્યક્ત્વના બે પ્રકાર કહે છે:-

**જીવાદીસદ્વહનં સમ્મતં જિણવરેહિં પળ્ણતં।
વવહારા ણિચ્છયદો અપ્પાણં હવઙ્ગ સમ્મતં।। ૨૦।।**

**જીવાદીનાં શ્રદ્ધાનં સમ્યક્ત્વં જિણવરૈઃ પ્રજ્ઞસમ્।
વ્યવહારાત્ નિશ્ચયતઃ આત્મૈવ ભવતિ સમ્યક્ત્વમ્।। ૨૦।।**

**જીવાદિના શ્રદ્ધાનને સમ્યક્ત્વ ભાખ્યું છે જિને;
વ્યવહારથી, પણ નિશ્ચયે આત્મા જ નિજ સમ્યક્ત્વ છે. ૨૦**

અર્થ:- જિન ભગવાને જીવ આદિ પદાર્થોના શ્રદ્ધાનને વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે અને પોતાના આત્માના જ શ્રદ્ધાનને નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે.

ભાવાર્થ:- તત્ત્વાર્થનું શ્રદ્ધાન વ્યવહારથી સમ્યક્ત્વ છે અને પોતાના આત્મસ્વરૂપના અનુભવ દ્વારા તેની શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ, રુચિ, આચરણ તે નિશ્ચયથી સમ્યક્ત્વ છે. આ સમ્યક્ત્વ આત્માથી ભિન્ન વસ્તુ નથી, આત્માનું જ પરિણામ છે, તે આત્મા જ છે. આવું સમ્યક્ત્વ અને આત્મા એક જ વસ્તુ છે. આ નિશ્ચયનો આશય જાણવો. ૨૦

હવે કહે છે કે- આ સમ્યક્દર્શન જ સર્વ ગુણોમાં સાર છે, તેને ધારણ કરો:-

**એવં જિણપળ્ણતં દંસળરયણં ધરેહ ભાવેણ।
સારં ગુણરયણત્તય સોવાણં પઢમ મોક્ખસ્સ।। ૨૧।।**

**એવં જિણપ્રણીતં દર્શનરત્તં ધરત ભાવેણ।
સારં ગુણરત્તત્રયે સોપાનં પ્રથમં મોક્કસ્ય।। ૨૧।।**

**એ જિનકથિત દર્શનરતનને ભાવથી ધારો તમે,
ગુણ રત્નત્રયમાં સાર ને જે પ્રથમ શિવસોપાન છે. ૨૧**

અર્થ:- આવું આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે જિનેશ્વર દેવનું કહેલ દર્શન છે, તે ગુણોમાં અને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર એ ત્રણ રત્નોમાં સાર છે-ઉત્તમ છે અને મોક્ષ મન્દિરમાં ચઢવા માટે પહેલું પગથિયું છે, આથી આચાર્ય કહે છે કે-હે ભવ્ય જીવો! તમે આને અંતરંગ ભાવથી ધારણ કરો, બાહ્ય ક્રિયાદિકથી ધારણ કરવું તે પરમાર્થ નથી, અંતરંગની રુચિથી ધારણ કરવું તે મોક્ષનું કારણ છે. ૨૧

હવે કહે છે કે- જે શ્રદ્ધાન કરે છે તેને જ સમ્યક્ત્વ હોય છે:-

*જં સક્કેઙ્ઠ તં કીરઙ્ઠ જં ચ ણ સક્કેઙ્ઠ તં ચ સદ્દહણં ।
કેવલિજિણેહિં ભણિયં સદ્દહમાણસ્સ સમ્મત્તં ॥ ૨૨ ॥

યત્ શક્નોતિ તત્ ક્રિયતે યત્ ચ ન શક્નુયાત્ તસ્ય ચ શ્રદ્ધાનમ્ ।
કેવલિજિનેઃ ભણિતં શ્રદ્ધાનસ્ય સમ્યક્ત્વમ્ ॥ ૨૨ ॥

થઈ જે શકે કરવું અને નવ થઈ શકે તે શ્રદ્ધવું;
સમ્યક્ત્વ શ્રદ્ધાવંતને સર્વજ્ઞ જિનદેવે કહ્યું. ૨૨

અર્થ:- જે કરવામાં સમર્થ છે તે તો કરે અને જે કરવામાં સમર્થ નથી તે શ્રદ્ધાન કરે; કેમકે કેવળી ભગવાને શ્રદ્ધાન કરવાવાળાને સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે.

ભાવાર્થ:- અહીં આશય એવો છે કે જો કોઈ કહે છે કે સમ્યક્ત્વ થયા પછી તો બધા પરદ્રવ્ય-સંસારને હેય જાણે છે. જેને હેય જાણે તેને છોડી મુનિવ્રત ધારણ કરી ચારિત્રનું પાલન કરે ત્યારે સમ્યક્ત્વી મનાય: આના સમાધાન રૂપ આ ગાથા છે. જેણે બધા પરદ્રવ્યને હેય જાણીને નિજ સ્વરૂપને ઉપાદેય જાણ્યું, શ્રદ્ધાન કર્યું ત્યારે મિથ્યાભાવ દૂર થયો પરંતુ જ્યાં સુધી (ચારિત્રમાં પ્રબળ દોષ છે ત્યાં સુધી) ચારિત્ર મોહકર્મનો ઉદય પ્રબળ હોય છે (અને) ત્યાં સુધી ચારિત્ર અંગીકાર કરવાનું સામર્થ્ય હોતું નથી. જેટલું સામર્થ્ય છે એટલું તે કરે અને બાકીનું શ્રદ્ધાન કરે, આ પ્રકારે શ્રદ્ધાન કરવાવાળાને જ ભગવાને સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે.

હવે કહે છે કે-જે આવા દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં સ્થિત છે તેઓ વંદન કરવા યોગ્ય છે:-

દંસળળાણચરિત્તે તવવિણયે ણિચ્ચકાલસુપસત્થા ।
એ દે દુ વંદણીયા જે ગુણવાદી ગુણધરાણં ॥ ૨૩ ॥

દર્શનજ્ઞાનચારિત્રે તપોવિણયે નિત્યકાલ સુપ્રસ્વસ્થાઃ ।
એ તે તુ વન્દનીયા યે ગુણવાદિનઃ ગુણધરાણામ્ ॥ ૨૩ ॥

દગ, જ્ઞાન ને ચારિત્ર, તપ, વિનયે સદાય ^૧સુનિષ્ઠ જે,
તે જીવ વંદન યોગ્ય છે - ^૨ગુણધર તણા ^૩ગુણવાદી જે. ૨૩

અર્થ:- દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર, તપ તથા વિનય આ સર્વેમાં જે સારી રીતે સ્થિત છે તેઓ પ્રશંસનીય છે, આદરણીય છે અથવા સારી રીતે સ્વસ્થ છે, લીન છે અને ગણધર

* નિયમસાર ગાથા ૧૫૪

૧. સુનિષ્ઠ = સુસ્થિત. ૨. ગુણધર = ગુણના ધરનારા. ૩. ગુણવાદી = ગુણને પ્રકાશનારા.

-આચાર્ય પણ તેમના ગુણાનુવાદ કરે છે. તેથી તેઓ વંદન યોગ્ય છે. બીજા જે દર્શનાદિકથી ભ્રષ્ટ છે અને ગુણવાનોથી ઈર્ષાભાવ રાખીને વિનયરૂપ પ્રવર્તતા નથી તેઓ વંદન યોગ્ય નથી.૨૩

હવે કહે છે કે-જે યથાજાતરૂપને જોઈને ઈર્ષાભાવથી વંદન કરતા નથી તેઓ મિથ્યાદષ્ટિ જ છે:-

સહજુપ્પણં રુવં દદ્દં જો મણ્ણે ણ મચ્છરિઓ ।
સો સંજમપહિવણ્ણો મિચ્છાદદ્દી હવઙ્ગે एसो ॥ ૨૪ ॥

સહજોત્પન્નં રુપં દદ્દવા યઃ મન્યતે ન મત્સરી ।
સઃસંયમપ્રતિપન્નઃ મિથ્યાદષ્ટિઃ ભવતિ ઇષઃ ॥ ૨૪ ॥

જ્યાં રૂપ દેખી ^૧સાહજિક, આદર નહીં ^૨મત્સર વડે,
સંયમ તણો ધારક ભલે તે હોય પણ કુદષ્ટિ છે. ૨૪

અર્થ:- જે સહજ ઉત્પન્ન યથાજાત રૂપને દેખીને માનતા નથી, તેમનો વિનય સત્કારપ્રીતિ કરતા નથી અને ઈર્ષાભાવ કરે છે તે સંયમપ્રતિપન્ન (સંયમ ધારણ કરેલ છે)-દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે તો પણ પ્રત્યક્ષ મિથ્યાદષ્ટિ છે.

ભાવાર્થ:- જે યથાજાતરૂપને જોઈને ઈર્ષાભાવથી તેનો વિનય કરતા નથી તેથી એમ માનવું વડે છે કે-એમને આ રૂપની શ્રદ્ધા-રુચિ નથી. આવી શ્રદ્ધા રુચિ વિના તો મિથ્યાદષ્ટિ જ હોય છે. અહીં આશય એમ છે કે-જે શ્વેતામ્બર આદિ થયા તેઓ દિગમ્બર રૂપ પ્રત્યે મત્સરભાવ રાખે છે અને તેમનો વિનય કરતા નથી તેમનો નિષેધ છે. ૨૪

આગળ આને જ દઢ કરે છે:-

અમરાણ વંદિયાણં રુવં દદ્દત્તૂણ સીલસહિયાંણ ।
જે ગારવ કરંતિ ય સમ્મત્તવિવજ્જિયા હોંતિ ॥ ૨૫ ॥

અમરૈઃ વંદિતાનાં રુપં દદ્દવા શીલસહિતાનામ્ ।
યે ગૌરવં કુર્વન્તિ ચ સમ્યક્ત્ત્વવિવર્જિતાઃ ભવંતિ ॥ ૨૫ ॥

જે ^૩અમરવંદિત શીલયુત મુનિઓતણુ રૂપ જોઈને,
મિથ્યાભિમાન કરે અરે ! તે જીવ દષ્ટિવિહીન છે. ૨૫

અર્થ:- દેવોથી વંદવા યોગ્ય શીલ સહિત જિનેશ્વરદેવના યથાજાતરૂપ જોઈને જે અભિમાન કરે છે, વિનયાદિક કરતા નથી તેઓ સમ્યક્ત્વથી રહિત છે.

૧. સાહજિક = સ્વાભાવિક; નૈસર્ગિક; યથાજાત. ૨. મત્સર = ઈર્ષા; દ્વેષ; ગુમાન.

૩. અમરવંદિત = દેવોથી વંદિત

ભાવાર્થ:- જે યથાજાતરૂપને જોઈને-અણિમાદિક ઋદ્ધિઓને ધારક દેવો પણ જેમના ચરણોમાં ઢળી પડે છે તેમને જોઈને-જે ઈર્ષાભાવથી નમસ્કાર કરતા નથી તેમનામાં સમ્યક્ત્વ કેવું? તેઓ સમ્યક્ત્વથી રહિત જ છે. ૨૫

હવે કહે છે કે-અસંયમી વંદન યોગ્ય નથી:-

અસ્સંજદં ણ વન્દે વત્થવિહીણોવિ તો ણ વંદિજ્જ ।
દોણિ ણિ હોંતિ સમાણા ઇગો વિ ણ સંજદો હોદિ ॥ ૨૬ ॥

અસંયતં ન વન્દેત વસ્ત્રવિહીનોઽપિ સ ન વન્દ્યતે ।
દ્વૌ અપિ ભવતઃ સમાનો ઇકઃ અપિ ન સંયતઃ ભવતિ ॥ ૨૬ ॥

વંદો ન અણસંયત, ભલે હો નગ્ન પણ નહિ વંદ તે;
બન્ને સમાનપણું ધરે, એકકે ન સંયમવંત છે. ૨-

અર્થ:- અસંયમીને નમસ્કાર નહિ કરવા જોઈએ. ભાવસંયમ ન હોય અને બાહ્યમાં વસ્ત્રરહિત હોય તે પણ વંદન યોગ્ય નથી. કેમકે આ બન્ને જ સંયમ રહિત સમાન છે. તેઓમાં એકપણ સંયમી નથી.

ભાવાર્થ:- જેણે ગૃહસ્થનો વેષ ધારણ કર્યો છે તે તો અસંયમી છે જ, પરંતુ જેણે બાહ્યમાં નગ્નરૂપ ધારણ કર્યું છે અને અંતરંગમાં ભાવસંયમ નથી તો તે પણ અસંયમી જ છે. આથી આ બન્ને જ અસંયમી છે. માટે બન્ને જ વંદન કરવા યોગ્ય નથી. અહીં આશય એવો છે કે અર્થાત્ એવું નહિ માનવું જોઈએ કે-જે આચાર્ય યથાજાત રૂપને દર્શન કહેતા આવ્યા છે તે કેવળ નગ્ન રૂપ જ યથાજાતરૂપ હશે, કેમકે આચાર્ય તો બાહ્ય અભ્યંતર સર્વ પરિગ્રહ રહિત હોય તેને યથાજાત રૂપ કહે છે. અભ્યંતર ભાવ સંયમ વિના બાહ્ય નગ્ન હોવાથી તો કંઈ સંયમી થવાતું નથી એમ જાણવું.

અહીં કોઈ પૂછે કે બાહ્ય વેષ શુદ્ધ હોય નિર્દોષ આચાર પાલન કરવાવાળાના અભ્યંતર ભાવમાં કપટ હોય તો તેનો નિર્ણય કેવી રીતે થાય? તથા સૂક્ષ્મભાવ તો કેવળીગમ્ય છે. મિથ્યાત્વ હોય તો તેનો નિશ્ચય કેવી રીતે થાય? નિશ્ચય વિના વંદનની શું રીત હોય?

તેનું સમાધાન:- એવા કપટનો જ્યાં સુધી નિશ્ચય ન હોય ત્યાં સુધી આચાર શુદ્ધ દેખીને વંદન કરે તેમાં દોષ નથી, અને કપટનો કોઈ કારણથી નિશ્ચય થઈ જાય ત્યારે વંદન ન કરે. કેવળીગમ્ય મિથ્યાત્વની વ્યવહારમાં ચર્ચા નથી. છન્નસ્થના જ્ઞાનગમ્યની ચર્ચા છે. જે પોતાના જ્ઞાનનો વિષય જ નથી તેનો બાધ કે નિર્બાધ કરવાનો વ્યવહાર નથી. સર્વજ્ઞ ભગવાનની પણ આ જ આજ્ઞા છે. વ્યવહારી જીવને વ્યવહારનું જ શરણ છે.

(નોંધ:- એક ગુણનો બીજા આનુષંગિક (સહવર્તી) ગુણ દ્વારા નિર્ણય કરવો તે વ્યવહાર છે. તેનું નામ વ્યવહારી જીવને વ્યવહારનું શરણ છે.) ૨૬

હવે આ જ અર્થને દઢ કરતાં કહે છે:-

ण वि देहो वंदिज्जइ ण वि य कुलो ण विय जाइसंजुत्तो ।
को वंदमि गुणहीणो ण हु सवणो णेव सावओ होइ ॥ २७ ॥

नापि देहो वंधते नापि च कुलं नापि च जातिसंयुक्तः ।
कः वंधते गुणहीनः न खलु श्रमणः नैव श्रावकः भवति ॥ २७ ॥

નહિ દેહ વંધ ન વંધ કુલ, નહિ વંધ જન જાતિ થકી;
ગુણહીન કયમ વંદાય ? તે સાધુ નથી, શ્રાવક નથી. ૨૭

અર્થ:- દેહને પણ વંદતા નથી, કુળને પણ વંદતા નથી તથા જાતિને પણ વંદતા નથી, કેમકે ગુણ રહિત હોય તેને કોણ વંદે ? ગુણ વિના પ્રકટ મુનિ નથી, શ્રાવક પણ નથી.

ભાવાર્થ:- લોકમાં પણ એવો ન્યાય છે કે જે ગુણહીન હોય છે તેને કોઈ શ્રેષ્ઠ માનતું નથી. દેહ સ્વરૂપમાન હોય તો પણ શું ? કુળ ઊંચું હોય તો યે શું ? જાતિ ઊંચી હોય તો યે શું ? કેમકે મોક્ષમાર્ગમાં તો દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ગુણ છે, એમના વિના જાતિ, કુળ, રૂપ વગેરે વંદનીય નથી. એમનાથી મુનિ કે શ્રાવકપણું આવતું નથી. મુનિ-શ્રાવકપણું તો સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રથી હોય છે. એટલે એને ધારણ કરનાર છે તે જ વંદન યોગ્ય છે, જાતિ, કુળ આદિ વંદન યોગ્ય નથી. ૨૭

હવે કહે છે કે-જે તપ આદિથી યુક્ત છે તેમને નમસ્કાર કરું છું:-

वंदमि तवसावण्णा सीलं च गुणं च बंधचेरं च ।
सिद्धिगमणं च तेसिं सम्मत्तेण^३ सुद्धभावेण ॥ २८ ॥

वन्दे तपः श्रमणान् शीलं च गुणं च ब्रह्मचर्यं च ।
सिद्धिगमनं च तेषां सम्यक्त्वेन शुद्धभावेण ॥ २८ ॥

સમ્યક્ત્વસંયુત શુદ્ધ ભાવે વંદું છું મુનિરાજને,
તસ બ્રહ્મચર્ય, સુશીલને, ગુણને તથા શિવગમનને. ૨૮

૧ 'કમ બન્ધે ગુણહીનમ્' ૫૨ પાઠુડમાં પાઠ છે. ૨ 'તવ સમણ્ણા' છાયા-(તપ: સમાપન્નાત્) 'તવસણ્ણા તવસમાણં' આ ત્રણ પાઠ મુદ્રિત 'ષટ્ પ્રાભૂત' પુસ્તક તથા તેની ટિપ્પણીમાં છે. ૩ 'સમત્તેણ' એવો પાઠ હોવાથી ૫૬ ભંગ થતો નથી. ૪ શિવગમન = મોક્ષપ્રાપ્તિ.

અર્થ:- આચાર્ય કહે છે કે-જે તપ સહિત શ્રવણપણું ધારણ કરે છે તેમને તથા તેમના શીલને, તેમના ગુણને તથા બ્રહ્મચર્યને હું સમ્યક્ત્વ સહિત શુદ્ધ ભાવથી નમસ્કાર કરું છું. કેમકે તેમના તે ગુણોથી-સમ્યક્ત્વ સહિત શુદ્ધ ભાવથી-સિદ્ધિ અર્થાત્ મોક્ષ તરફ ગમન હોય છે.

ભાવાર્થ:- પહેલાં કહ્યું કે-શરીરાદિ વંદન યોગ્ય નથી, ગુણ વંદન યોગ્ય છે. હવે અહીં ગુણ સહિતને વંદન કર્યા છે. ત્યાં જે તપ ધારણ કરીને, ગૃહસ્થપણું છોડીને મુનિ થયા છે તેમને સમ્યક્ શીલ, ગુણ, બ્રહ્મચર્ય સહિત શુદ્ધભાવથી સંયુક્ત હોય તેમને વંદન કર્યા છે. અહીં 'શીલ' શબ્દથી ઉત્તર ગુણ અને 'ગુણ' શબ્દથી મૂળ ગુણ તથા 'બ્રહ્મચર્ય' શબ્દથી આત્મસ્વરૂપમાં મગ્નતા સમજવી જોઈએ. ૨૮

અહીં કોઈ આશંકા કરે છે-સંયમીને વંદન યોગ્ય કહ્યા તો સમવસરણાદિ વિભૂતિ સહિત તીર્થકર છે તેઓ વંદન યોગ્ય છે કે નહિ? તેનું સમાધાન કરવા માટે ગાથા કહે છે કે-જે તીર્થકર પરમદેવ છે તેઓ સમ્યક્ત્વ સહિત તપના માહાત્મ્યથી તીર્થકર પદવી પામે છે તે પણ વંદન યોગ્ય છે:-

**चउसद्वि चमरसहिओ चउतीसहि अइसएहिं संजुतो ।
अणवरबहुसत्तहिओ कम्मक्खयकारणणिमित्तो ॥ २९ ॥**

**चतुःषष्टिचमरसहितः चतुस्त्रिंशद्भिरतिशयैः संयुक्तः ।
अनवरतबहुसत्त्वहितः कर्मक्षयकारणनिमित्तः ॥ २९ ॥**

**ચોસઠ ચમર સંયુક્ત ને ચોત્રીસ અતિશય યુક્ત જે
બહુ જીવ હિતકર સતત, કર્મવિનાશકારણ-હેતુ છે. ૨૯**

અર્થ:- જે ચોસઠ ચમર સહિત છે, ચોત્રીસ અતિશય સહિત છે, નિરંતર ઘણા પ્રાણીઓનું હિત જેમનાથી થાય છે એવા ઉપદેશ દાતા છે, અને કર્મના ક્ષયનું કારણ છે એવા તીર્થકર પરમદેવ છે, તેઓ વંદન યોગ્ય છે.

ભાવાર્થ:- અહીં ચોસઠ ચમર, ચોત્રીસ અતિશય સહિત એ વિશેષણોથી તો તીર્થકરનું પ્રભુત્વ બતાવ્યું છે અને પ્રાણીઓનું હિત કરવું તથા કર્મક્ષયના કારણ એ વિશેષણથી અન્યનો ઉપકાર કરનાર છે એમ બતાવ્યું છે, આ બન્ને કારણોથી જગતમાં વંદન-પૂજન યોગ્ય છે. માટે આ રીતે ભ્રમ કરવો નહિ કે-તીર્થકર કેવી રીતે પૂજ્ય છે. આ તીર્થકર સર્વજ્ઞ વીતરાગ

૧. 'અપાયરબહુસત્તહિઓ' (અનુચરબહુસત્ત્વહિતઃ) પદપાહુડમાં આ પાઠ છે.

૨. 'નિમિત્તે' પદપાહુડમાં આવો પાઠ છે.

છે. તેમના સમવસરણાદિ વિભૂતિ રચીને ઇન્દ્રાદિ ભક્તજન મહિમા કરે છે. એમને કંઈ પ્રયોજન નથી, પોતે દિગમ્બરત્વને ધારણ કરી અંતરીક્ષ બિરાજે છે એમ જાણવું. ૨૯

હવે મોક્ષ શેનાથી થાય છે તે કહે છે:-

णाणेण दंसणेण व तवेण चरियेण संजमगुणेण ।
चउहिं पि समाजोगे मोक्खो जिणसासणे दिट्ठो ॥ ३० ॥

ज्ञानेन दर्शनेन च तपसा चारित्र्येण संयमगुणेन ।
चतुर्णामपि समायोगे मोक्षः जिनशासने दृष्टः ॥ ३० ॥

સંયમ થકી, વા જ્ઞાન-દર્શન-ચરણ-તપ છે ચાર જે
એ ચાર કેરા યોગથી, મુક્તિ કહી જિનશાસને. ૩૦

અર્થ:- જ્ઞાન, દર્શન, તપ અને ચારિત્રથી-આ ચારેનો સમાયોગ થવાથી જે સંયમગુણ હોય તેનાથી જિનશાસનમાં મોક્ષ થવાનું કહ્યું છે.

હવે આ જ્ઞાનાદિને દિને ઉત્તરોત્તર સારપણું કહે છે:-

णाणं णरस्स सारो सारो वि णरस्स होइ सम्मत्तं ।
सम्मत्ताओ चरणं चरणाओ होइ णिव्वाणं ॥ ३१ ॥

ज्ञानं नरस्य सारः सारः अपि नरस्य भवति सम्यक्त्वम् ।
सम्यक्त्वात् चरणं चरणात् भवति निर्वाणम् ॥ ३१ ॥

રે ! જ્ઞાન નરને સાર છે, સમ્યક્ત્વ નરને સાર છે;
સમ્યક્ત્વથી ચારિત્ર ને ચારિત્રથી મુક્તિ લહે. ૩૧

અર્થ:- પ્રથમ તો આ પુરુષને માટે જ્ઞાન સાર છે, કેમકે જ્ઞાનથી બધું હેય-ઉપાદેય જાણવામાં આવે છે. પછી તે પુરુષને માટે સમ્યક્ત્વ નિશ્ચયથી સાર છે, કેમકે સમ્યક્ત્વ વિના જ્ઞાન મિથ્યા નામ પામે છે, સમ્યક્ત્વથી ચારિત્ર થાય છે, કેમકે સમ્યક્ત્વ વિના ચારિત્ર પણ મિથ્યા જ છે, ચારિત્રથી નિર્વાણ થાય છે.

ભાવાર્થ:- ચારિત્રથી નિર્વાણ હોય છે અને ચારિત્ર જ્ઞાનપૂર્વક સત્યાર્થ હોય છે તથા જ્ઞાન સમ્યક્ત્વપૂર્વક સત્યાર્થ હોય છે. આ પ્રકારે વિચાર કરવાથી સમ્યક્ત્વને સારપણું આવ્યું. માટે પ્રથમ તે સમ્યક્ત્વ સાર છે, પછી જ્ઞાન-ચારિત્ર સાર છે. પહેલાં જ્ઞાનથી પદાર્થોને જાણે છે તેથી પહેલાં જ્ઞાન સાર છે તો પણ સમ્યક્ત્વ વિના તેનું પણ સારપણું નથી એમ જાણવું.

હવે આ જ અર્થને દઢ કરે છે:-

णाणम्मि दंसणम्मि य तवेण चरिणण सम्मसहिणण ।
^१चोण्हं पि समाजोगे सिद्धा जीवा ण सन्देहो ॥ ३२ ॥

ज्ञाने दर्शने च तपसा चारित्रेण सम्यक्त्वसहितेन ।
 चतुर्णामपि समायोगे सिद्धा जीवा न सन्देहः ॥ ३२ ॥

^२दृग-ज्ञानથી, સમ્યક્ત્વયુત ચારિત્રથી ને તપ થકી,
 -એ ચારના યોગે જીવો સિદ્ધિ વરે, શંકા નથી. ૩૨

અર્થ:- જ્ઞાન અને દર્શન થયા પછી સમ્યક્ત્વ સહિત તપ કરીને ચારિત્રપૂર્વક આ ચારેયનો સમાયોગ થવાથી જીવ સિદ્ધ થયા છે, એમાં સંદેહ નથી.

ભાવાર્થ:- પૂર્વે જે સિદ્ધ થયા છે તે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર અને તપ આ ચારેયનો સંયોગથી જ થયા છે-આ જિનવચન છે, આમાં સંદેહ નથી.

હવે કહે છે કે-લોકમાં સમ્યગ્દર્શનરૂપ રત્ન અમૂલ્ય છે તે દેવ-દાનવોથી પૂજ્ય છે.

कल्लाणपरंपरया लहंति जीवा विसुद्धसम्मत्तं ।
 सम्मदंसणरयणं अग्घेदि सुरासुरे लोए ॥ ३३ ॥

कल्याणपरंपरया लभंते जीवाः विशुद्धसम्यक्त्वम् ।
 सम्यग्दर्शनरत्नं अर्ध्यते सुरासुरे लोके ॥ ३३ ॥

^૩કલ્યાણ શ્રેણી સાથ પામે જીવ સમકિત શુદ્ધને;
 સુર-અસુર કેરા લોકમાં સમ્યક્ત્વરત્ન પુજાય છે. ૩૩

અર્થ:- જીવ વિશુદ્ધ સમ્યક્ત્વને કલ્યાણની પરમ્પરા સહિત પામે છે તેથી સમ્યગ્દર્શન રત્ન છે. તે આ સુર-અસુરોથી ભરેલા લોકમાં પૂજ્ય છે.

ભાવાર્થ:- વિશુદ્ધ અર્થાત્ પરચીસ મળદોષોથી રહિત નિરતિચાર સમ્યક્ત્વથી કલ્યાણની પરમ્પરા અર્થાત્ તીર્થકરપદ પામે છે. માટે જ આ સમ્યક્ત્વ રત્ન લોકમાં બધા દેવો, દાનવો અને મનુષ્યોથી પૂજ્ય હોય છે. તીર્થકર પ્રકૃતિના બંધનું કારણ સોળ કારણભાવના કહી છે. તેમાં પ્રથમ દર્શનવિશુદ્ધિ છે તે જ મુખ્ય છે. આ જ વિન્યાદિક પંદર ભાવનાઓનું કારણ છે. એટલે સમ્યગ્દર્શનને જ પ્રધાનપણું છે. ૩૩

૧. પાઠાન્તર :- ચોણ્હં ૨. દૃગ-જ્ઞાન = દર્શન અને જ્ઞાન.

૩. કલ્યાણ શ્રેણી = સુખોની પરંપરા; વિભૂતિની હારમાળા

હવે કહે છે કે જે ઉત્તમ ગોત્ર સહિત મનુષ્યપણું પામીને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિથી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે એ સમ્યક્ત્વનું માહાત્મ્ય છે:-

લઢ્ઢૂણ ય મણુયત્તં સહિયં તહ ઉત્તમેણ ગોત્તેણ ।
લઢ્ઢૂણ ય સમ્મતં અક્ષયસોક્ષં^૧ ચ લહદિ મોક્ષં ચ ॥ ૩૪ ॥

^૨લઢ્ઢ્વા ચ મનુજત્ત્વં સહિતં તથા ઉત્તમેણ ગોત્રેણ ।
લઢ્ઢ્વા ચ સમ્યક્ત્વં અક્ષયસુખં ચ મોક્ષં ચ ॥ ૩૪ ॥

રે ! ગોત્ર ઉત્તમથી સહિત ^૩મનુજત્વને જીવ પામીને,
સંપ્રાપ્ત કરી સમ્યક્ત્વ, અક્ષય સૌખ્ય ને મુક્તિ લહે. ૩૪

અર્થ:- ઉત્તમ ગોત્ર સહિત મનુષ્યપણું પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્ત કરીને અને ત્યાં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી અવિનાશી સુખરૂપ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, તથા તે સુખ સહિત મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ:- આ બધું સમ્યક્ત્વનું માહાત્મ્ય છે. ૩૪

હવે પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય છે કે-જે સમ્યક્ત્વના પ્રભાવથી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે તે તત્કાલ જ પ્રાપ્ત કરે છે કે કંઈક અવસ્થા-સ્થિરતા પણ રહે છે? તેના સમાધાનરૂપ ગાથા કહે છે:-

વિહરદિ જાવ જિણિંદો સહસદ્ધુ સુલક્ષણેહિં સંજુત્તો ।
ચત્તીસ અહસયજુદો સા પહિમા થાવરા ભણિયા ॥ ૩૫ ॥

વિહરતિ યાવત્ જિનેન્દ્રઃ સહસ્રાષ્ટ લક્ષણૈઃ સંયુક્તઃ ।
ચતુસ્ત્રિંશદતિશયયુતઃ સા પ્રતિમા સ્થાવરા ભણિતા ॥ ૩૫ ॥

ચોત્રીસ અતિશયયુક્ત, ^૪અષ્ટ સહસ્ર લક્ષણધરપણે
જિનચન્દ્ર વિહરે જ્યાં લગી, તે ^૫બિંબ સ્થાવર ઉક્ત છે.

અર્થ:- કેવળજ્ઞાન પામ્યા બાદ જિનેન્દ્ર ભગવાન જ્યાં સુધી આ લોકમાં આર્યખંડમાં વિહાર કરે છે ત્યાં સુધી તેમની તે પ્રતિમા અર્થાત્ શરીર સહિત પ્રતિબિંબ તેને ‘સ્થાવર પ્રતિમા’ આ નામથી કહે છે. તે જિનેન્દ્ર કેવા છે? એક હજાર આઠ લક્ષણથી સંયુક્ત છે. ત્યાં શ્રીવૃક્ષને પ્રથમ ગણીને એકસો આઠ લક્ષણ હોય છે. તલ, મસને પ્રથમ લઈને નવસો વ્યંજન હોય છે. ચોત્રીસ અતિશયોમાં દસ તો જન્મથી જ લઈને ઉત્પન્ન થાય છે:- ૧) નિઃસ્વેદતા, ૨) નિર્મળતા, ૩) શ્વેતરુધિરતા, ૪) સમયતુરસ્ર સંસ્થાન, ૫) વજ્રવૃષભનારાય

૧ ‘અક્ષયસોક્ષં લહાદે મોક્ષં ચ’ પાઠાન્તર. ૨ લઢ્ઢૂણ પાઠાન્તર દઢ્ઢૂણ. ૩ મનુજત્વ = મનુષ્ય
૪ અષ્ટ સહસ્ર = એક હજારને આઠ ૫ બિંબ = પ્રતિમા

અર્થ:- જે બાર પ્રકારનાં તપથી સંયુક્ત થયા થકાં વિધિના બળથી પોતાના કર્મોને નષ્ટ કરી 'વોસટ ચત્ત દેહા' અર્થાત્ જેમણે જુદો કરીને છોડી દીધો છે દેહ એવા થઈને તેઓ અનુત્તર અર્થાત્ હવે જેનાથી આગળ અન્ય અવસ્થા (જન્મ) નથી એવી નિર્વાણ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ:- જે તપ દ્વારા કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી જ્યાં સુધી વિહાર કરે ત્યાં સુધી અવસ્થાન રહે. પછી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની સામગ્રીરૂપ વિધિના બળથી કર્મનષ્ટ કરી વ્યુત્સર્ગદ્વારા શરીરનો ત્યાગ કરી નિર્વાણને પ્રાપ્ત કરે છે. અહીં આશય એમ છે કે, જ્યારે નિર્વાણ પામે છે ત્યારે લોકશિખર પર જઈને વિરાજે છે. ત્યાં ગમનમાં એક સમય લાગે છે. તે વખતે જંગમ પ્રતિમા કહેવાય છે. આવા સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેમાં સમ્યક્દર્શન પ્રધાન છે. આ પાઠુડમાં સમ્યક્દર્શનના પ્રધાનપણાનું વ્યાખ્યાન કર્યું છે. ૩-

સવૈયા છન્દ

**મોક્ષ ઉપાય કલ્પો જિનરાજ જુ સમ્યક્દર્શન જ્ઞાન ચરિત્રા ।
તામધિ સમ્યક્દર્શન મુખ્ય ભયે નિજ બોધ ફલૈ સુચરિત્રા ॥**

**જે નર આગમ જાનિ કરૈ પહચાનિ યથાવત મિત્રા ।
ઘાતિ ક્ષિપાય રુ કેવલ પાય અઘાતિ હને લહિ મોક્ષ પવિત્રા ॥૧॥**

દોહ

**નમૂં દેવ ગુરુ ધર્મકું, જિન આગમકું માનિ ।
જા પ્રસાદ પાયો અમલ, સમ્યક્દર્શન જાનિ ॥૨॥**

શ્રી કુન્દકુન્દસ્વામી વિરચિત અષ્ટપાઠુડમાં પ્રથમ દર્શન પાઠુડની પંડિત જયચન્દ્રજી છાબડા કૃત દેશભાષામય વચનિકાનો ગુજરાતી અનુવાદ સમાપ્ત થયો.

હવે કહે છે કે જે આ પ્રકારે સૂત્રનો અર્થ આચાર્યોની પરંપરાથી પ્રવર્તે છે તેને જાણીને મોક્ષમાર્ગને સાધે છે તે ભવ્ય છે:-

સુત્તમ્મિ જં સુદિદ્ધ આરિયપરંપરેણ મગ્ગેણ ।
પાકુળં દુવિહ સુત્તં વદ્ધિ સિવમગ્ગે જો ભવ્વો ॥ ૨ ॥

સૂત્રે યત્ સુદ્ધં આચાર્યપરંપરેણ માર્ગેણ ।
જ્ઞાત્વા દ્વિવિધં સૂત્રં વર્તતે શિવમાર્ગે યઃ ભવ્યઃ ॥ ૨ ॥

સૂત્રે ^૧સુદર્શિત જેહ, તે ^૨સુરિગણપરંપર માર્ગથી
જાણી ^૩દ્વિધા, શિવપંથ વર્તે જીવ જે તે ભવ્ય છે. ૨

અર્થ:- સર્વજ્ઞ ભાષિત સૂત્રમાં જે કંઈ સારી રીતે કહ્યું છે તેને આચાર્યોની પરંપરારૂપ માર્ગથી બે પ્રકારના સૂત્રને શબ્દમય અને અર્થમય જાણીને મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવર્તે છે તે ભવ્યજીવ છે, મોક્ષ પામવા યોગ્ય છે.

ભાવાર્થ:- અહીં કોઈ કહે કે-અરહંત દ્વારા ભાષિત અને ગણધરદેવોએ ગૂંથેલા સૂત્રો તો દ્વાદશાંગરૂપ છે. તે તો આ કાળમાં જોવા મળતા નથી. ત્યારે પરમાર્થરૂપ મોક્ષમાર્ગ કે સખાય? એનું સમાધાન કરવા માટે આ ગાથા છે. -અરહંત ભાષિત, ગણધરરચિત સૂત્રોમાં જે ઉપદેશ છે તેને આચાર્યોની પરંપરાથી જાણે છે, તેને શબ્દ અને અર્થ દ્વારા જાણીને જે મોક્ષમાર્ગને સાધે છે તે મોક્ષ પામવા યોગ્ય ભવ્ય છે. અહીં ફરીને કોઈ પૂછે કે-આચાર્યોની પરંપરા શું છે? અન્ય ગ્રન્થોમાં આચાર્યોની પરંપરા કહી છે તે નીચે પ્રમાણે છે:-

શ્રી વર્ધમાન તીર્થંકર સર્વજ્ઞદેવ પછી ત્રણ કેવળજ્ઞાની થયા :- ૧ ગૌતમ, ૨ સુધર્મ, ૩ જમ્બૂ. તેમના પછી પાંચ શ્રુતકેવળી થયા :- તેઓને દ્વાદશાંગ સૂત્રોનું જ્ઞાન હતું: ૧ વિષ્ણુ, ૨ નંદિમિત્ર, ૩ અપરાજિત, ૪ ગૌવર્ધન, ૫ ભદ્રબાહુ. તેમના પછી દસપૂર્વના જ્ઞાતા અગિયાર થયા; ૧ વિશાખ, ૨ પ્રૌષ્ઠિલ, ૩ ક્ષત્રિય, ૪ જયસેન, ૫ નાગસેન, ૬ સિદ્ધાર્થ, ૭ ધૃતિપેણ, ૮ વિજય, ૯ બુદ્ધિલ, ૧૦ ગંગદેવ, ૧૧ ધર્મસેન, તેમના પછી અગિયાર અંગ (ધારી) પાંચ આચાર્યો થયા: ૧ નક્ષત્ર, ૨ જયપાલ, ૩ પાંડુ, ૪ ધ્રુવસેન, ૫ કંસ. તેમના પછી એક અંગધારી ચાર (આચાર્ય) થયા. ૧ સુભદ્ર, ૨ યશોભદ્ર, ૩ ભદ્રબાહુ, ૪ લોહચાર્ય. તેમના પછી એક અંગના પૂર્ણ જ્ઞાનીનો વ્યુત્થિતિ (અભાવ) થઈ, અને અંગના એકદેશ અર્થના જ્ઞાતા આચાર્યો થયા. તેમનામાંથી કેટલાકના નામ આ પ્રમાણે છે :- અર્હદ્બલિ, માધનંદિ, ધરસેન, પુષ્પદંત,

૧. સુદર્શિત = સારી રીતે દર્શાવવામાં-કહેવામાં આવેલું.
૨. સુરિગણપરંપર માર્ગ = આચાર્યોની પરંપરામય માર્ગ.
૩. દ્વિધા = (શબ્દથી અને અર્થથી-એમ) બે પ્રકારે.

ભૂતબલિ, જિનચન્દ્ર, કુન્દકુન્દ, ઉમાસ્વામી, સમંતભદ્ર, શિવકોટિ, શિવાયન, પૂજ્યપાદ, વીરસેન, જિનસેન, નેમિચન્દ્ર ઇત્યાદિ.

તેમના પછી તેમની પરિપારીમાં જે આચાર્યો થયા તેમનાથી અર્થનો વ્યુચ્છેદ (અભાવ) ન થયો. આવી દિગમ્બરોના સંપ્રદાયમાં યથાર્થ પ્રરૂપણા છે. અન્ય શ્વેતામ્બરાદિક વર્ધ્વમાન સ્વામીથી પરમ્પરા મેળવે છે તે કલ્પિ છે. કેમકે ભદ્રબાહુ સ્વામી પછી કેટલાય મુનિઅવસ્થામાં ભ્રષ્ટ થયા. તેઓ અર્ધફાલક કહેવાયા. તેમના સમ્પ્રદાયમાં શ્વેતામ્બર થયા. સંપ્રદાયમાં દેવગણ “(દેવદ્વિગણી)” નામના સાધુ થયો છે. તેમણે સૂત્રો બનાવ્યા છે. તેમાં શિથિલાચારને પુષ્ટ કરવા માટે કલ્પિત કથા તથા કલ્પિત આચરણનું કથન કર્યું છે તે પ્રમાણભૂત નથી. પંચમકાળમાં જૈનાભાસીઓમાં શિથિલાચારની અધિકતા છે તે યોગ્ય છે, આ કાયમાં સાચા મોક્ષમાર્ગની વિરલતા છે. એટલે શિથિલાઆચારીઓને સાચો મોક્ષમાર્ગ ક્યાંથી હોય? એમ જાણવું.

હવે અહીં કેટલુંક દ્વાદશાંગ સૂત્ર તથા અંગબાહ્યશ્રુતનુન વર્ણન લખી એ છીએ- તીર્થંકરના મુખથી ઉત્પન્ન થયેલી સર્વ ભાષામય દિવ્યધ્વનિ સાંભળીને ચાર જ્ઞાન, સપ્તઋદ્ધિના ધારક ગણધર દેવોએ અક્ષર-પદમય સૂત્રરચના કરી. સૂત્ર બે પ્રકારનો છે-૧ અંગ ૨ અંગબાહ્ય. એમાં અપુનરૂક્ત અક્ષરોની સંખ્યા ૨૦ અંક પ્રમાણ છે. એ અંક એક ઘાટિ એકઠી પ્રમાણ છે. એ અંક ૧૮૪૪૬૭૪૪૦૭૩૭૦૮૫૫૧૬૧૫ એટલા અક્ષરો છે. તેમના પદ કરીએ ત્યારે એક મધ્યપદના અક્ષર સોળસો ચૌત્રીસ કરોડ ત્યાંસી લાખ સાત હજાર આઠસો અઠ્ઠયાસી કલા છે. એને (બારથી) ભાગવાથી એકસોબાર કરોડ ત્યાંસી લાખ અઠ્ઠાવન હજાર પાંચ એટલા થાય. આ પદ બાર અંગરૂપ સૂત્રના પદ છે અને બાકીના વીસ અંકોમાં અક્ષરો રહ્યા એ અંગબાહ્ય સૂત્ર કહેવાય છે. એ આઠ કરોડ એક લાખ આઠ હજાર એકસોપંચોતેર અક્ષર છે. આ અક્ષરોમાં ચૌદ પ્રકીર્ણકરૂપ સૂત્રની રચના છે.

હવે આ (દ્વાદશા) અંગરૂપ સૂત્રરચનાના નામ અને પદોની સંખ્યા લખી એ છીએ. (૧) પ્રથમ અંગ આચારાંગ છે. તેમાં મુનીશ્વરોના આચારોનું નિરૂપણ છે. તેના પદ અઠારહજાર છે. (૨) બીજું સૂત્રકૃતાંગ છે. તેમાં જ્ઞાનના વિનય આદિક અથવા ધર્મક્રિયામાં સ્વમન-પરમતની ક્રિયાના વિશેષોનું નિરૂપણ છે. તેના પદ છત્રીસ હજાર છે. (૩) ત્રીજું સ્થાનાંગ છે. તેમાં પદાર્થોના એક આદિ સ્થાનોનું નિરૂપણ છે. જેમકે જીવ સામાન્યરૂપથી એક પ્રકાર, વિશેષરૂપથી બે પ્રકાર ત્રણ પ્રકાર ઇત્યાદિ એવા સ્થાનો કલાં છે. તેનાં પદ બેતાલીસ હજાર છે. (૪) ચોથું સમવાય અંગ છે. તેમાં જીવાદિક છ દ્રવ્યોના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ આદિ દ્વારા વર્ણન છે. તેમનાં પદ એક લાખ ચૌસઠ હજાર છે.

(૫) પાંચમું વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ અંગ છે. તેમાં જીવના અસ્તિ-નાસ્તિ આદિ સાઠહજાર પ્રશ્ન ગણધરદેવોએ તીર્થંકરની પાસે કર્યા તેમનું વર્ણન છે. તેના પદ બે લાખ અઠ્ઠાવીસ હજાર

છે. (૬) છઠ્ઠું જ્ઞાતૃધર્મકથા નામનું અંગ છે. તેમાં તીર્થકરોની ધર્મકથા, જીવાદિક પદાર્થોના સ્વભાવનું વર્ણન તથા ગણધરના પ્રશ્નોના ઉત્તરનું વર્ણન છે. તેનાં પદ પાંચલાખ છપ્પનહજાર છે. (૭) સાતમું ઉપાસકાધ્યયન નામનું અંગ છે. તેમાં અગિયારપડિમા (પ્રતિમા) આદિ શ્રાયકના આચારનું વર્ણન છે. તેનાં પદ અગિયાર લાખ સત્તરહજાર છે. (૮) આઠમું અન્તકૃતદશાંગ નામનું અંગ છે. તેમાં એક-એક તીર્થકરના કાળમાં દસ-દસ અન્તકૃત કેવળી થયા તેમનું વર્ણન છે. તેના પદ ત્રેવીસલાખ અઠ્ઠાવીસ હજાર છે. (૯) નવમું અનુત્તરોપપાદક નામનું અંગ છે. તેમાં એક-એક તીર્થકરના કાળમાં દસ-દસ મહામુનિ ઘોર ઉપસર્ગ સહીને અનુત્તર વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થયા તેમનું વર્ણન છે. તેનાં પદ બાણુલાખ ચુમાલીસ હજાર છે. (૧૦) દસમું પ્રશ્નવ્યાકરણ નામનું અંગ છે. તેમાં અતિત-અનાગત (ભૂત અને ભવિષ્યકાળ) સમ્બન્ધી શુભ-અશુભનો કોઈ પ્રશ્ન કરે તેના ચથાર્થ ઉત્તર કહેવાના ઉપાયનું વર્ણન છે. તથા આક્ષેપણી, વિક્ષેપણી, સંવેદની, નિર્વેદની આ ચાર કથાઓનું પણ આ અંગમાં વર્ણન છે. તેનાં પદ ત્રાણુ લાખ સોળહજાર છે. (૧૧) અગિયારમું વિપાકસૂત્ર નામનું અંગ છે. તેમાં કર્મના ઉદયનાં તીવ્ર-મંદ અનુભાગનું દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની અપેક્ષા સહિત વર્ણન છે. તેમનાં પદોની સંખ્યાને જોડીદેવાથી ચાર કરોડ પંદર લાખ બે હજાર પદ થાય છે. (૧૨) બારમું દષ્ટિવાદ નામનું અંગ છે, તેમાં મિથ્યાદર્શન સંબંધી ત્રણસો ત્રેસઠ કુવાદોનું વર્ણન છે. તેનાં પદ એકસોઆઠ કરોડ અડસઠ લાખ છપ્પનહજાર પાંચ છે. આ બારમા અંગનાં પાંચ અધિકાર છે. (૧) પરિકર્મ, (૨) સૂત્ર, (૩) પ્રથમાનુયોગ, (૪) પૂર્વગત, (૫) ચૂલિકા. પરિકર્મમાં ગણિતના કરણસૂત્ર છે. એના પાંચ ભેદ છે. (૧) પ્રથમ ચંદ્રપ્રજ્ઞપિત છે, તેમાં ચન્દ્રમાના ગમનાદિક, પરિવાર, વૃદ્ધિ-હાનિ, ગ્રહ આદિનું વર્ણન છે, તેનાં પદ છત્રીસ લાખ પાંચ હજાર છે. (૨) બીજું સૂર્યપ્રજ્ઞસિ છે. તેમાં સૂર્યની ઋદ્ધિ, પરિવાર, ગમન આદિનું વર્ણન છે તેનાં પદ પાંચ લાખ ત્રણ હજાર છે. ૩) ત્રીજું જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞસિ છે. તેમાં જમ્બૂદ્વીપ સંબંધી મેરુગિરિક્ષેત્રે, કુલાચલ આદિનું વર્ણન છે. તેનાં પદ ત્રણ લાખ પચ્ચીસ હજાર છે. ૪) ચોથું દ્વીપ-સાગર પ્રજ્ઞસિ છે. તેમાં દ્વીપસાગરનું સ્વરૂપ તથા ત્યાં સ્થિત જ્યોતિષી, વ્યંતર, ભવનવાસી દેવોના આવાસ તથા ત્યાં સ્થિત જિનમંદિરોનાં વર્ણન છે. તેનાં પદ બાવનલાખ છત્રીસ હજાર છે. ૫) પાંચમું વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞસિ છે. તેમાં જીવ, અજીવ પદાર્થોનાં પ્રમાણનું વર્ણન છે. તેનાં પદ ચોરાસી લાખ છત્રીસ હજાર છે. આ પ્રમાણે પરિકર્મના પાંચ ભેદોનાં પદ જોડવાથી એક કરોડ એકયાસી લાખ પાંચ હજાર થાય છે.

બારમાં અંગનો બીજો ભેદ સૂત્ર નામનો છે. તેમાં મિથ્યાદર્શન સમ્બન્ધી ત્રણસો ત્રેસઠ કુવાદોનો પૂર્વપક્ષ લઈને તેમને જીવ પદાર્થ પર લગાવવા આદિનું વર્ણન છે. તેનાં પદ અઠ્યાસી લાખ છે. બારમાં અંગનો ત્રીજો ભેદ પ્રથમાનુયોગ છે. તેમાં પ્રથમ જીવને ઉપદેશયોગ્ય તીર્થકર

આદિ ત્રેસઠ શલાકા પુરુષોનું વર્ણન છે. તેનાં ૫૬ પાંચ હજાર છે. બારમાં અંગનો ચોથો ભેદ પૂર્વગત છે. તેનાં ચૌદ ભેદ છે. ૧) પ્રથમ ઉત્પાદ નામનું પૂર્વ છે. તેમાં જીવ આદિ વસ્તુઓના ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રૌવ્ય આદિ અનેક ધર્મોની અપેક્ષાએ ભેદવર્ણન છે. તેનાં ૫૬ એક કરોડ છે. ૨) બીજું અગ્રાયણી નામનું પૂર્વ છે. તેમાં સાતસો સુનય, દુર્નય અને ૫૬૮૯, સસતત્ત્વ, નવ પદાર્થોનું વર્ણન છે. તેનાં ૫૬ છત્રું લાખ છે.

૩) ત્રીજું વીર્યાનુવાદ નામનું પૂર્વ છે. તેમાં ૬૭ દ્રવ્યોની શક્તિરૂપ વીર્યનું વર્ણન છે. તેના ૫૬ સત્તર લાખ છે. ૪) ચોથું અસ્તિ-નાસ્તિ પ્રવાદ નામનું પૂર્વ છે. તેમાં જીવાદિક વસ્તુનું સ્વરૂપ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની અપેક્ષાએ અસ્તિ, પરરૂપ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની અપેક્ષાએ નાસ્તિ આદિ અનેક ધર્મોમાં વિધિનિષેધ કરીને સપ્તભંગ દ્વારા કથંચિત વિરોધ મટાડવા રૂપ મુખ્ય-ગૌણ કરીને વર્ણન છે. તેનાં ૫૬ સાઠ લાખ છે. ૫) પાંચમું જ્ઞાનપ્રવાદ નામનું પૂર્વ છે. તેમાં જ્ઞાનના ભેદોનું સ્વરૂપ, સંખ્યા, વિષય, ફળ આદિનું વર્ણન છે. તેનાં ૫૬ એક કરોડમાં એક ઓછાં છે.-) છઠું સત્યપ્રવાદ નામનું પૂર્વ છે. તેમાં સત્ય, અસત્ય આદિ વચનોની અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિનું વર્ણન છે. તેનાં ૫૬ એક કરોડને છ છે. ૭) સાતમું આત્મપ્રવાદ નામનું પૂર્વ છે. તેમાં આત્મા(જીવ) પદાર્થના કર્તા, ભોક્તા આદિ અનેક ધર્મોનું નિશ્ચય વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ વર્ણન છે. તેનાં ૫૬ છવ્વીસ કરોડ છે.

૮) આઠમું કર્મપ્રવાદ નામનું પૂર્વ છે. તેમાં જ્ઞાનાવરણ આદિ આઠ કર્મોના બંધ, સત્ય, ઉદય, ઉદીરણા આદિનું તથા ક્રિયારૂપ કર્મોનું વર્ણન છે. તેનાં ૫૬ એક કરોડ એંસી લાખ છે. ૯) નવમું પ્રત્યાખ્યાન નામનું પૂર્વ છે. તેમાં પાપના ત્યાગનું અનેક પ્રકારથી વર્ણન છે. તેનાં ૫૬ ચોરાસી લાખ છે. ૧૦) દસમું વિદ્યાનુવાદ નામનું પૂર્વ છે. તેમાં સાતસો ક્ષુદ્ર વિદ્યા અને પાંચસો મહા વિદ્યાઓનું સ્વરૂપ, સાધન, મંત્રાદિક અને સિદ્ધ થયેલ એમના ફળનું વર્ણન છે. તથા અષ્ટાંગ નિમિત્ત જ્ઞાનનું વર્ણન છે. તેનાં ૫૬ એક કરોડ દસ લાખ છે. ૧૧) અગિયારમું કલ્યાણવાદ નામનું પૂર્વ છે. તેમાં તીર્થંકર, ચક્રવર્તી આદિના ગર્ભ આદિ કલ્યાણના ઉત્સવ તથા તેનું કારણ પોડશ ભાવનાદિ, તપશ્ચરણાદિક તથા ચન્દ્રમા, સૂર્યાદિકના ગમન વિશેષ આદિનું વર્ણન છે. તેનાં ૫૬ છવ્વીસ કરોડ છે.

૧૨) બારમું પ્રાણવાદ નામનું પૂર્વ છે. તેમાં આઠ પ્રકારના વૈષક તથા ભૂતાદિકની વ્યાધિને દૂર કરવાના મંત્રાદિક તથા વિષ દૂર કરવાના ઉપાય અને સ્વરોદય આદિનું વર્ણન છે. તેના ૫૬ તેર કરોડ છે. ૧૩) તેરમું ક્રિયાવિશાલ નામનું પૂર્વ છે. તેમાં સંગીતશાસ્ત્ર, છંદ, અલંકારાદિક તથા ચૌસઠ કલા, ગર્ભાધાનાદિ ચોરાસી ક્રિયા, સમ્યગ્દર્શન આદિ એકસો આઠ ક્રિયા, દેવ વંદનાદિ પરચીસ ક્રિયા, નિત્ય-નૈમિત્તિક ક્રિયા ઇત્યાદિનું વર્ણન છે. તેનાં ૫૬ નવ કરોડ છે. ૧૪) ચૌદમું ત્રિલોક બિંદુસાર નામનું પૂર્વ છે. તેમાં ત્રણ લોકનું સ્વરૂપ અને

બીજગણિતનું તથા મોક્ષનું સ્વરૂપ તથા મોક્ષના કારણભૂત ક્રિયાનું સ્વરૂપ ઇત્યાદિનું વર્ણન છે. તેનાં પદ બાર કરોડ પચાસ લાખ છે. આવાં ચૌદ પૂર્વ છે. એનાં બધાં પદ મળીને પંચાણું કરોડ પચાસ લાખ છે.

બારમાં અંગનો પાંચમો ભેદ ચૂલિકા છે. એનાં પાંચ ભેદ છે. તેના પદ (દરેકના) બે કરોડ નવ લાખ નેવ્યાસી હજાર બસો છે. તેનો ૧) પ્રથમ ભેદ જલગતા ચૂલિકામાં જલનું સ્તંભન કરવું, જલમાં ચાલવું, અગ્નિગતા ચૂલિકામાં અગ્નિ સ્તંભન કરવી, અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો, અગ્નિનું ભક્ષણ કરવું ઇત્યાદિના કારણભૂત મંત્ર, તંત્રાદિકની પ્રરૂપણા છે. તેનાં પદ બે કરોડ નવ લાખ નેવ્યાસી હજાર બસો છે. આટલાં આટલાં જ પદ અન્ય ચાર ચૂલિકાના જાણવાં. ૨) બીજો ભેદ સ્થળગતા ચૂલિકા છે. તેમાં મેરુપર્વત, ભૂમિ ઇત્યાદિમાં પ્રવેશ કરવો, શીઘ્ર ગમન કરવું ઇત્યાદિ ક્રિયાના કારણરૂપ મંત્ર, તંત્ર, તપશ્ચરણ આદિની પ્રરૂપણા છે.

૩) ત્રીજો ભેદ માયાગતા ચૂલિકા છે, તેમાં માયામયી ઇન્દ્રજાલ વિક્રિયાના કારણભૂત મંત્ર, તંત્ર, તપશ્ચરણાદિકની પ્રરૂપણા છે. ૪) ચોથો ભેદ રૂપગતા ચૂલિકા છે. તેમાં સિંહ, હાથી, ઘોડા, બળદ, હરણ ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારના રૂપ બનાવી લેવાના કારણભૂત મંત્ર, તંત્ર, તપશ્ચરણ આદિની પ્રરૂપણા છે, તથા ચિત્રામ, કાષ્ઠલેપાદિકના લક્ષણનું વર્ણન છે. અને ઘાતુ રસાયણનું નિરૂપણ છે. ૫) પાંચમો ભેદ આકાશગતા ચૂલિકા છે. તેમાં આકાશમાં ગમનાદિકના કારણભૂત મંત્ર, તંત્ર, તંત્રાદિકની પ્રરૂપણા છે. આવું બારમું અંગ છે. આ પ્રકારે બાર અંગ સૂત્રો છે.

અંગબાહ્ય શ્રુતના ચૌદ પ્રકીર્ણક છે. ૧) પ્રથમ પ્રકીર્ણક સામયિક નામનું છે. તેમાં નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવના ભેદથી છ પ્રકાર ઇત્યાદિ સામાયિકનું વિશેષરૂપથી વર્ણન છે. ૨) બીજું ચતુર્વિંશતિસ્તવ નામનું પ્રકીર્ણક છે. તેમાં ચોવીસ તીર્થકરોની મહિમાનું વર્ણન છે. ૩) ત્રીજું વંદના નામનું પ્રકીર્ણક છે. તેમાં એક તીર્થકરના આશ્રયે વંદના સ્તુતિનું વર્ણન છે. ૪) ચોથું પ્રતિક્રમણ નામનું પ્રકીર્ણક છે. તેમાં સાત પ્રકારના પ્રતિક્રમણનું વર્ણન છે. ૫) પાચમું વૈનયિક નામનું પ્રકીર્ણક છે. તેમાં પાંચ પ્રકારના વિનયનું વર્ણન છે. -) છઠ્ઠું કૃતિકર્મ નામનું પ્રકીર્ણક છે. તેમાં અરિહંત આદિની વંદનાની ક્રિયાનું વર્ણન છે. ૭) સાતમું દશવૈકાલિક નામનું પ્રકીર્ણક છે. તેમાં મુનિના આચાર, આહારની શુદ્ધતા આદિનું વર્ણન છે. ૮) આઠમું ઉત્તરાધ્યયન નામનું પ્રકીર્ણક છે. તેમાં પરીષદ-ઉપસર્ગને સહન કરવાના વિધાનનું વર્ણન છે.

૯) નવમું કલ્પવ્યવહાર નામનું પ્રકીર્ણક છે. તેમાં મુનિને યોગ્ય આચરણ અને અયોગ્ય સેવનના પ્રાયશ્ચિતનું વર્ણન છે. ૧૦) દસમું કલ્પાકલ્પ નામનું પ્રકીર્ણક છે. તેમાં મુનિને આ યોગ્ય છે, આ અયોગ્ય છે એવા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની અપેક્ષાએ વર્ણન છે. ૧૧) અગિયારમું મહાકલ્પ નામનું પ્રકીર્ણક છે. તેમાં જિનકલ્પી મુનિના પ્રતિમાયોગ, ત્રિકાલયોગનું

પ્રરૂપણ છે. તથા સ્થવિર કલ્પી મુનિઓની પ્રવૃત્તિનું વર્ણન છે. ૧૨) બારમું પુંડરીક નામનું પ્રકીર્ણક છે. તેમાં ચાર પ્રકારના દેવોમાં ઉત્પન્ન થવાના કારણોનું વર્ણન છે. ૧૩) તેરમું મહાપુંડરીક નામનું પ્રકીર્ણક છે. તેમાં ઈન્દ્રાદિક મોટી ઋદ્ધિના ધારક દેવોમાં ઉત્પન્ન થવાના કારણોનું પ્રરૂપણ છે. ૧૪) ચૌદમું નિષિદ્ધિકા નામનું પ્રકીર્ણક છે. તેમાં અનેક પ્રકારના દોષોની શુદ્ધતાના નિમિત્તે પ્રાયશ્ચિતોનું પ્રરૂપણ છે. આ પ્રાયશ્ચિતશાસ્ત્ર છે. આનું નામ નિસિતિકા પણ છે. આ પ્રમાણે અંગબાહ્યશ્રુત ચૌદ પ્રકારના છે.

પૂર્વોની ઉત્પત્તિ પર્યાયસમાસ જ્ઞાનથી માંડીને પૂર્વજ્ઞાન પર્યંત વીસ ભેદ છે. તેનું વિશેષ વર્ણન-શ્રુત જ્ઞાનનું વર્ણન-ગોમ્મટસાર નામના ગ્રંથમાં વિસ્તારપૂર્વક છે ત્યાંથી જાણવું. ૨

હવે કહે છે કે જે સૂત્રમાં પ્રવીણ છે તે સંસારનો નાશ કરે છે:-

૧સુતં હિ જાણમાણો ભવસ્સ ભવણાસણં ચ સો કુણદિ ।
સૂઙ્ગ જહા અસુત્તા ણાસદિ સુત્તે સહા ણો વિ ।।૩।।

સૂત્રે જ્ઞાયમાનઃ ભવસ્ય ભવનાશનં ચ સઃ કરોતિ ।
સૂચી યથા અસૂત્રા નશ્યતિ સૂત્રેણ સહ નાપિ ।।૩।।

૨સૂત્રજ્ઞ જીવ કરે વિનષ્ટ ભવો તણા ઉત્પાદને,
ખોવાય સોય **૩**અસૂત્ર, સોય સસૂત્ર નહિ ખોવાય છે. ૩

અર્થ:- જે પુરુષ સૂત્રને જાણવાવાળો છે, પ્રવીણ છે તે સંસારમાં જન્મ લેવાનો નાશ કરે છે. જેમ લોઢાની સોય દોરા વિનાની હોય તો ખોવાઈ જાય છે અને દોરો પરોવાયેલી હોય તો ખોવાઈ જતી નથી. આ દષ્ટાંત છે.

ભાવાર્થ:- સૂત્રના જ્ઞાતા હોય તે સંસારનો નાશ કરે છે. જેમ સોય દોરા સાથે હોય તો દષ્ટિગોચર થઈ મળી જાય, ક્યારેય ખોવાઈ જાય નહિ અને દોરા વિનાની સોય હોય તો દેખાય નહિ અને ખોવાઈ જાય. આ પ્રકારે જાણવું. ૩

હવે સોયનાં દષ્ટાંતનું દષ્ટાંત કહે છે:-

પુરિસો વિ જો સસુત્તો ણ વિણાસઙ્ગ સો ગઓ વિ સંસારે ।
સચ્ચેદણ પચ્ચક્ખં ણાસદિ તં સો અદિસ્સમાણો વિ ।।૪।।

પુરુષોડપિ યઃ સસૂત્રઃ ન વિનશ્યતિ સ ગતોડપિ સંસારે ।
સચ્ચેતનપ્રત્યક્ષેણ નાશયતિ તં સઃ અદશ્યમાનોડપિ ।।૪।।

૧. સુત્તમિ । ૨ સૂત્રહિ પાઠાન્તર પદપાહુડ ૨. સૂત્રજ્ઞ=શાસ્ત્રનો જાણનાર.

૩. અસૂત્ર = દોરા વિનાની.

આત્માય તેમ ^૧સસૂત્ર નહિ ખોવાય, હો ભવમાં ભલે
^૨અદષ્ટ પણ તે સ્વાનુભવપ્રત્યક્ષથી ભવને હણે. ૪

અર્થ:- જેમ સૂત્ર સહિત સોય ખોવાઈ જતી નથી તેમ જે પુરુષ પણ સંસારમાં ખોવાઈ રહ્યો છે, પોતાનું સ્વરૂપ પોતાને દષ્ટિગોચર નથી તો પણ સૂત્ર સહિત હોય (સૂત્રનો જ્ઞાતા હોય) તો તેને આત્મા સત્તારૂપ ચૈતન્ય ચમત્કારમયી સ્વસંવેદનથી પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવે છે. એટલે ખોવાઈ જતો નથી, નાશ પામતો નથી. તે જે સંસારમાં ખોવાઈ ગયો છે તે સંસારનો નાશ કરે છે.

ભાવાર્થ:- જો કે આત્મા ઈન્દ્રિય ગોચર નથી, તો પણ સૂત્રના જ્ઞાતાને સ્વસંવેદન પ્રત્યક્ષથી અનુભવગોચર છે. તે સૂત્રનો જ્ઞાતા સંસારનો નાશ કરે છે. પોતે પ્રગટ થાય છે. માટે સોયનું દષ્ટાંત યોગ્ય છે. ૪

હવે સૂત્રમાં જે અર્થ કહ્યો છે તે કહીએ છીએ:-

સુત્તત્થં જિણભણિયં જીવાજીવાદિબહુવિહં અત્થં ।
હેયાહેયં ચ તહા જો જાણહ સો હુ સદ્દિટ્ઠી ॥૫॥

સૂત્રાર્થં જિનભણિતં જીવાજીવાદિબહુવિધમર્થમ્ ।
હેયાહેયં ચ તથા યો જાનાતિ સ હિ સદ્દ્રષ્ટિઃ ॥૫॥

જિનસૂત્રમાં ભાખેલ જીવ-અજીવ આદિ પદાર્થને
હેયત્વ-અણહેયત્વ સહ જાણે, સુદષ્ટિ તેહ છે. ૫

અર્થ:- સૂત્રનો અર્થ જિન સર્વજ્ઞદેવે કહ્યો છે અને સૂત્રમાં જે અર્થ છે તે જીવ-અજીવ આદિ ઘણા પ્રકારે છે તથા હેય અર્થાત્ ત્યાગવા યોગ્ય પુદ્ગલાદિક અને અહેય અર્થાત્ ત્યાગવા યોગ્ય નહિ આવા આત્માને જે જાણે છે તે પ્રગટ સમ્યગ્દષ્ટિ છે.

ભાવાર્થ:- સર્વજ્ઞભાષિત સૂત્રમાં જીવાદિક નવ પદાર્થ અને તેમાં હેય-ઉપાદેય આ રીતે ઘણા પ્રકારથી વ્યાખ્યાન છે, તેને જે જાણે છે તે શ્રદ્ધાવાન સમ્યગ્દષ્ટિ હોય છે. ૫

હવે કહે છે કે જિનભાષિત સૂત્ર વ્યવહાર-પરમાર્થ રૂપ બે પ્રકારે છે તેને જાણીને યોગીશ્વર શુદ્ધભાવ કરી સુખ પ્રાપ્ત કરે છે:-

૧. સસૂત્ર = શાસ્ત્રનો જાણનાર. ૨. અદષ્ટપણ = દેખાતો નહિ હોવા છતાં (અર્થાત્ ઈન્દ્રિયોથી નહિ જણાતો હોવા છતાં).

જં સુત્તં જિણુત્તં વવહારો તહ ય જાણ પરમત્થો ।
તં જાણિઠ્ઠણ જોઈ લહઈ સુહં ઁવઈ મલપુંજં ॥૬॥

યત્સૂત્રં જિનોક્તં વ્યવહારં તથા ચ જ્ઞાનીહિ પરમાર્થમ્ ।
તં જ્ઞાત્વા યોગી લભતે સુઁ ઁપતે મલપુંજં ॥૬॥

જિન-ઉક્ત છે જે સૂત્ર તે વ્યવહાર ને પરમાર્થ છે,
તે જાણી યોગી સૌખ્યને પામે, દહે મળપુંજને. ૬

અર્થ:- જે જિનભાષિત સૂત્ર છે તે વ્યવહાર તથા પરમાર્થરૂપ છે, તેને જાણીને યોગીશ્વર સુખ પામે છે અને મળપુંજ અર્થાત્ દ્રવ્યકર્મ, ભાવકર્મ અને નોકર્મને ત્યાગે છે.

ભાવાર્થ:- જિનસૂત્રોને વ્યવહાર-પરમાર્થરૂપ યથાર્થ જાણીને યોગીશ્વર (મુનિ) કર્મોનો નાશ કરી અવિનાશી સુખરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. પરમાર્થ (નિશ્ચય) અને વ્યવહાર એમનું સંક્ષેપ સ્વરૂપ આ પ્રકારે છે કે :- જિન આગમની વ્યાખ્યા ચાર અનુયોગરૂપ શાસ્ત્રોમાં બે પ્રકારથી સિદ્ધ છે. એક આગમરૂપ અને બીજી અધ્યાત્મરૂપ. ત્યાં સામાન્ય-વિશેષરૂપથી બધા પદાર્થોનું પ્રરૂપણ કરે તે આગમરૂપ છે. પરંતુ જ્યાં એક આત્માને જ આશ્રયે નિરૂપણ કરે તે અધ્યાત્મ છે. અહેતુમત્ અને હેતુમત્ એવા પણ બે પ્રકાર છે. ત્યાં સર્વજ્ઞની આજ્ઞાથી જ કેવળ પ્રમાણતા માનવી તે અહેતુમત્ છે અને પ્રમાણ-નયદ્વારા વસ્તુને નિર્બાધ સિદ્ધ કરીને માનવી તે હેતુમત્ છે. આ પ્રમાણે બે પ્રકારથી આગમમાં નિશ્ચય-વ્યવહારથી વ્યાખ્યાન છે તેથી વિષે થોડું લખવામાં આવે છે.

જ્યારે આગમરૂપ બધા પદાર્થોનાં વ્યાખ્યાન ઉપર લગાવવામાં આવે ત્યારે તો વસ્તુનું સ્વરૂપ સામાન્ય-વિશેષરૂપ અનંત ધર્મસ્વરૂપ છે તે જ્ઞાનગમ્ય છે, તેમાં સામાન્યરૂપ તો નિશ્ચયનયનો વિષય છે અને વિશેષરૂપ જેટલાં છે તેને ભેદરૂપ કરીને જુદાં જુદાં કહે તે વ્યવહારનયનો વિષય છે. તેને દ્રવ્યપર્યાય સ્વરૂપ પણ કહે છે. જે વસ્તુને વિવક્ષિત કરીને સિદ્ધ કરવી હોય તેના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવથી સામાન્ય-વિશેષરૂપ જે કાંઈ વસ્તુનું સર્વસ્વ હોય તે તો નિશ્ચય-વ્યવહારથી કહ્યું છે ને તે પ્રમાણે સઘાય છે. તથા તે વસ્તુને કોઈ અન્ય વસ્તુના સંયોગરૂપ જો અવસ્થા હોય તો તેને તે વસ્તુરૂપ કહેવી તે પણ વ્યવહાર છે. આને ઉપચાર પણ કહે છે. તેનું ઉદાહરણ આ પ્રમાણે છે:- જેમ એક વિવક્ષિત ઘટ નામની વસ્તુ ઉપર લગાવીએ ત્યારે જેમ ઘટના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવરૂપ સામાન્ય-વિશેષરૂપ જેટલું સર્વસ્વ છે એટલું કહ્યું. તેવી જ રીતે નિશ્ચય-વ્યવહારથી કહેવું તે તો નિશ્ચય-વ્યવહાર છે અને ઘટને કોઈ અન્ય વસ્તુનો લેપ કરીને ઘટ તે જ ઘટને નામથી કહેવું અને અન્ય પટાદિમાં ઘટનું આરોપણ કરીને ઘટ કહેવો તે પણ વ્યવહાર છે.

વ્યવહારના બે આશ્રય છે, એક પ્રયોજન, બીજું નિમિત્ત, પ્રયોજન સાધવા માટે કોઈ વસ્તુને ઘટ કહેવી તે તો પ્રયોજન આશ્રિત છે અને કોઈ અન્ય વસ્તુના નિમિત્તથી ઘટમાં અવસ્થા થઈ તેને ઘટરૂપ કહેવી તે નિમિત્ત આશ્રિત છે. આ પ્રકારે વિવક્ષિત સર્વ જીવ-અજીવ વસ્તુઓ પર લગાવવું. એક આત્માને જ પ્રધાન કરીને લગાવવું તે અધ્યાત્મ છે. જીવ સામાન્યને પણ આત્મા કહે છે. જે જીવ પોતાને બધા જીવોથી જુદો અનુભવે તેને પણ આત્મા કહે છે, જ્યારે પોતાને બધાથી ભિન્ન અનુભવ કરીને, પોતાની ઉપર નિશ્ચય લગાવે ત્યારે આ પ્રમાણે જે પોતે અનાદિ અનંત અવિનાશી બધા અન્ય દ્રવ્યોથી ભિન્ન એક સામાન્ય-વિશેષરૂપ અનંત ધર્માત્મક દ્રવ્ય-પર્યાયાત્મક જીવ નામની શુદ્ધ વસ્તુ છે, તે કેવી છે:-

શુદ્ધ દર્શન-જ્ઞાનમયી ચેતનાસ્વરૂપ અસાધારણ ધર્મસહિત અનંત શક્તિનો ધારક છે. તેમાં સામાન્ય ભેદ ચેતના અનંત શક્તિનો સમૂહ દ્રવ્ય છે. અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત સુખ, અનંત વીર્ય એ ચેતનાના વિશેષ છે. તે તો ગુણ છે અને અગુરુલઘુ ગુણદ્વારા ષટસ્થાનપતિત હાનિવૃદ્ધિરૂપ પરિણમન કરતા થકાં જીવની ત્રિકાલાત્મક અનંત પર્યાયો છે. આ પ્રમાણે શદ્ધ જીવ નામની વસ્તુને સર્વજ્ઞે જોઈ તેવી આગમમાં પ્રસિદ્ધ છે. તે તો એક અભેદરૂપ શુદ્ધ નિશ્ચયનયના વિષયભૂત જીવ છે. આ દષ્ટિથી અનુભવ કરે ત્યારે તો એવો છે અને અનંત ધર્મોમાં ભેદરૂપ કોઈ એક ધર્મને લઈને કહેવું તે વ્યવહાર છે.

આત્મવસ્તુને અનાદિથી જ પુદ્ગલ કર્મનો સંયોગ છે, એના નિમિત્તથી રાગદ્વેષરૂપ વિકારની ઉત્પત્તિ થાય છે. તેને વિભાવ પરિણતિ કહે છે તેનાથી ફરી આગામી કર્મનો બંધ થાય છે. આ રીતે અનાદિ નિમિત્ત-નૈમિત્તિક ભાવ દ્વારા ચતુર્ગતિરૂપ સંસારભ્રમણની પ્રવૃત્તિ થાય છે. જે ગતિને પ્રાપ્ત થાય તેવા જ નામનો જીવ કહેવાય છે. તથા જેવા રાગાદિક ભાવ હોય તેવું નામ કહેવાય છે. જ્યારે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની બાહ્ય અંતરંગ સામગ્રીના નિમિત્તથી પોતાનાં શુદ્ધસ્વરૂપ શુદ્ધ નિશ્ચયનયના વિષયસ્વરૂપ પોતાને જાણીને શ્રદ્ધા કરે અને કર્મ-સંયોગથી તથા તેના નિમિત્તથી પોતાને ભાવ થાય છે તેમનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણે ત્યારે ભેદ જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે જ પરભાવોથી વિરક્તિ થાય છે. પછી તેમને દૂર કરવાનો ઉપાય સર્વજ્ઞના આગમથી યથાર્થ સમજીને તેને અંગીકાર કરે ત્યારે પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિર થઈ અનંત ચતુષ્ટય પ્રગટ થાય છે. બધાં કર્મોનો ક્ષય કરીને લોકશિખર પર જઈને વિરાજમાન થઈ જાય ત્યારે સિદ્ધ કે મુક્ત કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે જેટલી સંસારની અવસ્થા અને આ મુક્ત અવસ્થા આ પ્રમાણે ભેદરૂપ આત્માનું નિરૂપણ છે, તે પણ વ્યવહારનયનો વિષય છે. એને અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં અભૂતાર્થ - અસત્યાર્થ નામથી કહીને વર્ણન કર્યું છે, કેમકે શુદ્ધ આત્મામાં સંયોગજનિત અવસ્થા હોય તો તે અસત્યાર્થ જ છે. કોઈ શુદ્ધ વસ્તુનો તો આ સ્વભાવ નથી, એટલા માટે અસત્ય જ

છે. જે નિમિત્તથી અવસ્થા થઈ તે પણ આત્માના જ પરિણામ છે. જે આત્માના પરિણામ છે તે આત્મામાં જ છે માટે કથંચિત્ એને સત્ય પણ કહેવાય છે. પરંતુ જ્યાં સુધી ભેદજ્ઞાન હોતું નથી ત્યાં સુધી જ આ દષ્ટિ છે. ભેદજ્ઞાન થતાં જેવું છે તેવું જ જાણે છે.

જે દ્રવ્યરૂપ પુદ્ગલકર્મ છે તે આત્માથી ભિન્ન જ છે. તેનાથી શરીર આદિનો સંયોગ છે તે આત્માથી પ્રગટપણે ભિન્ન છે. તેમને આત્માના કહે છે તે વ્યવહાર જાણીતો છે જ, તેને અસત્યાર્થ અથવા ઉપચાર કહે છે. અહીં કર્મના સંયોગજનિત ભાવ છે તે બધા નિમિત્ત આશ્રિત વ્યવહારના વિષયો છે અને ઉપદેશ અપેક્ષાથી એને પ્રયોજનાશ્રિત પણ કહે છે. આ પ્રકારે નિશ્ચય-વ્યવહારનો સંક્ષેપ છે. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને મોક્ષમાર્ગ કહ્યો ત્યાં એમ સમજવું કે આ ત્રણે એક આત્માના જ ભાવ છે. આ પ્રકારે તે સ્વરૂપ આત્માનો જ અનુભવ હોય તે નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ છે. આમાં પણ જ્યાંસુધી અનુભવની સાક્ષાત્ પૂર્ણતા ન હોય ત્યાં સુધી એકદેશરૂપ હોય છે. તેને કથંચિત્ સર્વદેશરૂપ કહેવું તે વ્યવહાર છે. અને એકદેશ નામથી કહેવું તે નિશ્ચય છે.

દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રને ભેદરૂપ કહીને મોક્ષમાર્ગ કહીએ તથા તેના બાહ્ય પરદ્રવ્ય સ્વરૂપ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ નિમિત્ત છે તેમને દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રના નામથી કહીએ તે વ્યવહાર છે. દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રની શ્રદ્ધાને સમ્યગ્દર્શન કહે છે. જીવાદિ તત્ત્વોની શ્રદ્ધાને સમ્યગ્દર્શન કહે છે. શાસ્ત્રના જ્ઞાન અર્થાત્ જીવાદિક પદાર્થોના જ્ઞાનને જ્ઞાન કહે છે ઇત્યાદિ. પાંચ મહાપ્રત, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિરૂપ પ્રવૃત્તિને ચારિત્ર કહે છે. બાર પ્રકારના તપને તપ કહે છે. આવા ભેદરૂપ તથા પરદ્રવ્યના આલમ્બનરૂપ પ્રવૃત્તિઓ બધી અધ્યાત્મશાસ્ત્રની અપેક્ષા વ્યવહાર નામથી કહેવાય છે. કેમકે વસ્તુના એક દેશને વસ્તુ કહેવી તે પણ વ્યવહાર છે અને પરદ્રવ્યના અવલમ્બનરૂપ પ્રવૃત્તિને તે વસ્તુના નામથી કહેવી તે પણ વ્યવહાર છે.

અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં આ પ્રકારે પણ વર્ણન છે કે વસ્તુ અનંત ધર્મરૂપ છે. આથી સામાન્ય-વિશેષરૂપથી તથા દ્રવ્ય-પર્યાયથી વર્ણન કરે છે. ત્યાં દ્રવ્યમાત્ર કહેવું તથા પર્યાયમાત્ર કહેવું એ વ્યવહારનો વિષય છે. દ્રવ્યનો પણ તથા પર્યાયનો પણ નિષેધ કરી વચન અગોચર કહેવું એ નિશ્ચયનયનો વિષય છે. દ્રવ્યરૂપ છે તે જ પર્યાયરૂપ છે આ પ્રકારે બન્નેને પ્રધાન કરીને કહેવું તે પ્રમાણનો વિષય છે. આનું ઉદાહરણ આ પ્રમાણે છે-જેમ જીવને ચૈતન્યરૂપ, નિત્ય, એક, અસ્તિરૂપ ઇત્યાદિ અભેદમાત્ર કહેવું તે તો દ્રવ્યાર્થિક નયનો વિષય છે. અને જ્ઞાન-દર્શનરૂપ, અનિત્ય, અનેક, નાસ્તિત્વરૂપ ઇત્યાદિ ભેદરૂપ કહેવું તે પર્યાયાર્થિકનયનો વિષય છે. બન્ને જ પ્રકારની પ્રધાનતાના નિષેધમાત્રથી વચન અગોચર કહેવું એ નિશ્ચયનયનો વિષય છે, બન્ને જ પ્રકારને પ્રધાન કરીને કહેવું તે પ્રમાણનો વિષય છે. ઇત્યાદિ.

આ પ્રકારે નિશ્ચય-વ્યવહારનું સામાન્ય અર્થાત્ સંક્ષેપ સ્વરૂપ છે. તેને જાણીને જેમ

આગમ-અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં વિશેષરૂપથી વર્ણન હોય તેને સૂક્ષ્મદષ્ટિથી જાણવું, જિનમત અનેકાન્ત સ્વરૂપ સ્યાદ્વાદ છે અને નયોના આશ્રયે કથન છે. નયોના પરસ્પર વિરોધને સ્યાદ્વાદ દૂર કરે છે. આના વિરોધનું તથા અવિરોધનું સ્વરૂપ સારી રીતે જાણવું. યથાર્થ તો ગુરુઆમ્નાયથી જ હોય છે. પરંતુ ગુરુનું નિમિત્ત આ કાળમાં વિરલ થઈ ગયું છે. એટલે પોતાના જ્ઞાનનું બળ ચાલે ત્યાં સુધી વિશેષરૂપથી સમજતા જ રહેવું. થોડું જ્ઞાન પામીને ઉદ્ધત ન થવું. વર્તમાન કાળમાં અલ્પજ્ઞાની બહુ છે તેથી તેમની પાસેથી કંઈક અભ્યાસ કરીને તેમનામાં મહંત બનીને ઉદ્ધત થઈ જવાથી મદ આવી જાય છે. ત્યારે જ્ઞાન થાકી જાય છે અને વિશેષ સમજવાની અભિલાષા રહેતી નથી. ત્યારે વિપરીત થઈને યદ્વા-તદ્વા-મનમાન્યું કહેવા લાગી જાય છે. તેથી અન્ય જીવોનું શ્રદ્ધાન વિપરીત થઈ જાય છે, ત્યારે પોતાને અપરાધનો પ્રસંગ આવે છે. માટે શાસ્ત્રને સમુદ્ર જાણીને અલ્પજ્ઞરૂપ જ પોતાનો ભાવ રાખવો. જેથી વિશેષ સમજવાની અભિલાષા બની રહે. તેથી જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે.

અલ્પજ્ઞાનીઓ વચ્ચે બેસીને મહંત બુદ્ધિ રાખે ત્યારે પોતે પ્રાપ્ત કરેલું જ્ઞાન પણ નાશ પામે છે. આ પ્રકારે જાણીને નિશ્ચયવ્યવહારરૂપ આગમની કથનપદ્ધતિને સમજી તેનું શ્રદ્ધાન કરીને યથાશક્તિ આચરણ કરવું. આ કાળમાં ગુરુ સંપ્રદાય વિના મહંત બનવું નહિ. જિનઆજ્ઞાનો લોપ કરવો નહિ. કોઈ કહે છે અમે તો પરીક્ષા કરીને જિનમતને માનીશું તેઓ બકવાસ કરે છે. સ્વલ્પબુદ્ધિવાળાનું જ્ઞાન પરીક્ષા કરવા માટે યોગ્ય નથી. આજ્ઞાને પ્રધાન રાખીને બને તેટલી પરીક્ષા કરવામાં દોષ નથી. કેવળ પરીક્ષાને જ પ્રધાન રાખવામાં જિનમતથી ચ્યુત થઈ જવાય તો મોટો દોષ આવે. માટે જેને પોતાના હિત-અહિત ઉપર દષ્ટિ છે તેઓ તો આ પ્રકારે જાણો. અને જેને અલ્પજ્ઞાનીઓમાં મહંત બની જઈ પોતાનું માન, લાભ, બડાઈ, વિષય-કપાય પુષ્ટ કરવા હોય તેની વાત નથી. તેઓ તો જે રીતે પોતાના વિષય-કપાય પુષ્ટ થશે તેવું જ કરશે. તેઓને મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ લાગતો નથી. વિપરીતબુદ્ધિને ઉપદેશ શેનો? આ પ્રમાણે જાણવું જોઈએ. ૬

હવે કહે છે કે જે સૂત્રના અર્થ-પદથી ભ્રષ્ટ છે તેને મિથ્યાદષ્ટિ જાણવો:-

**સુત્તથપયવિણઢો મિચ્છાદિઢી હુ સો મુણેયલ્લો ।
ચેલે વિ ણ કાયલ્લં પાણિપ્પત્તં^૧ સચેલસ્સ ॥૭॥**

**સૂત્રાર્થ પદવિનષ્ટઃ મિથ્યાદષ્ટિઃ હિ સઃ જ્ઞાતલ્લઃ ।
ચેલેલ્લપિ ન કર્તલ્લવ્યં પાણિપાત્રં સચેલલ્લસ્ય ॥૭॥**

૧. પાણિપાત્રે એવો પણ પાઠ છે.

**^૧સૂત્રાર્થપદથી ભ્રષ્ટ છે તે જીવ મિથ્યાદષ્ટિ છે;
કરપાત્ર ભોજન રમતમાંય ન યોગ્ય હોય ^૨ સચેલને. ૭**

અર્થ:-જેને સૂત્રનો અર્થ અને પદ નાશ પામ્યા છે તે પ્રગટ મિથ્યાદષ્ટિ છે. તેથી જે મુનિ સચેલ છે-વસ્ત્ર સહિત છે તે 'ખેડે વિ' અર્થાત્ હાસ્ય કુતૂહલમાં પણ પાણિપાત્ર અર્થાત્ હાથરૂપી પાત્રમાં આહારદાન આપવું નહિ.

ભાવાર્થ:-સૂત્રમાં મુનિનું રૂપ નગ્ન દિગમ્બર કહ્યું છે. જેને આવા સૂત્રના અર્થ તથા અક્ષરરૂપ પદ નાશ પામ્યા છે અને પોતે વસ્ત્ર ધારણ કરીને મુનિ કહેવડાવે છે તે જિન આજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થયેલ પ્રગટ મિથ્યાદષ્ટિ છે. તેથી વસ્ત્રસહિતને હાસ્ય કુતૂહલથી પણ આહારદાન ન આપવું તથા આ પ્રકારે પણ અર્થ થાય છે કે આવા મિથ્યાદષ્ટિ એ હસ્તરૂપી પાત્રમાં આહારલેવો યોગ્ય નથી. આવો વેષ હાસ્ય કુતૂહલથી પણ ધારણ કરવો યોગ્ય નથી કે વસ્ત્રસહિત રહેવું અને હસ્તપાત્રમાં ભોજન કરવું. આ પ્રકારની તો રમતમાત્ર પણ કરવી જોઈએ નહિ. ૭

હવે કહે છે કે જિનસૂત્રથી ભ્રષ્ટ હરિ-હરાદિક જેવો હોય તો પણ મોક્ષ પામતો નથી:-

**હરિહરતુલ્લો વિ ણરો, સગ્ગં ગચ્છેહ્ણ એહ્ણ ભવકોહ્ણી।
તહ્ણ વિ ણ પાવહ્ણ સિહ્ણિં સંસારત્થો પુણો મ્ણિદો।। ૮।।**

**હરિહરતુલ્યોઽપિ નરઃ સ્વર્ગં ગચ્છતિ એતિ ભવકોટિઃ।
તથાપિ ન પ્રાપ્નોતિ સિહ્ણિં સંસારસ્થઃ પુનઃ મ્ણિતઃ।। ૮।।**

**^૩હરિતુલ્ય હો પણ સ્વર્ગ પામે, કોટિ કોટિ ભવે ભમે,
પણ સિદ્ધિ નવ પામે, રહે સંસારસ્થિત-આગમ કહે. ૮**

અર્થ:- જે મનુષ્ય સૂત્રના અર્થ-પદવી ભ્રષ્ટ છે તે હરિ અર્થાત્ નારાયણ, હર અર્થાત્ રૂદ્ર એમના સમાન હોય, અનેક ઋદ્ધિવાળો હોય, તો પણ સિદ્ધિ અર્થાત્ મોક્ષ પામતો નથી. જો કદાચિત દાન પૂજાદિ કરીને પુણ્ય ઉપજાવીને સ્વર્ગે ચાલ્યો જાય તો પણ ત્યાંથી ચ્યવીને કરોડો ભવ ધારણ કરી સંસારમાં જ રહે છે. આ પ્રકારે જિનાગમમાં કહ્યું છે.

ભાવાર્થ:- શ્વેતામ્બરાદિક આ પ્રકારે કહે છે કે- ગૃહસ્થ આદિ વસ્ત્ર સહિતને પણ મોક્ષ હોય છે આ પ્રમાણે સૂત્રમાં કહ્યું છે, તેનો આ ગાથામાં નિષેધનો આશય છે કે- નારાયણ અને રૂદ્રાદિ મોટા સામર્થ્યના ધારણ કરનાર છે તો પણ વસ્ત્ર સહિત તો મોક્ષ પામતા નથી. શ્વેતામ્બરો એકલ્પિત સૂત્ર બનાવ્યા છે. તેમાં આ લખ્યું છે તે પ્રમાણભૂત નથી. તે શ્વેતામ્બર જિનસૂત્રના અર્થ-પદથી ચ્યુત થઈ ગયા છે, એમ જાણવું જોઈએ. ૮

૧ સૂત્રાર્થ=સૂત્રોના અર્થો અને પદો. ૨ કરપાત્ર ભોજન=હાથરૂપી પાત્રમાં ભોજન કરવું તે.

૩. સચેલ=વસ્ત્ર સહિત. ૩ હરિ=નારાયણ

હવે કહે છે કે - જે જિનસૂત્રથી ચ્યુત થઈ ગયા છે તે સ્વચ્છંદી થઈને પ્રવર્તતા થકા મિથ્યાદષ્ટિ છે:-

उक्किद्वसीहचरियं बहुपरियम्मो य गरुयभारो य।
बो विहरइ सच्छंदं पावं गच्छंदि होदि मिच्छतं॥ ९॥

उत्कृष्ट सिंहचरितः बहुपरिकर्मा च गुरुभारश्च।
यः विहरति स्वच्छंदं पापं गच्छति भवति मिथ्यात्वम्॥ ९॥

स्वચ્છંદ વર્તે તેહ પામે પાપને મિથ્યાત્વને,
ગુરુભારધર, ઉત્કૃષ્ટ સિંહચરિત્ર, બહુતપકર ભલે. ૯

અર્થ:- જે મુનિ થઈને ઉત્કૃષ્ટ સિંહની સમાન નિર્ભય થઈ આચરણ કરે છે અને ઘણાં પરિકર્મ અર્થાત્ તપશ્ચરણાદિ ક્રિયાવિશેષોથી યુક્ત છે તથા ગુરુનો ભાર અર્થાત્ મોટા પદ પર આરુઢ છે, સંઘના નાયક કહેવાય છે. અને જિનસૂત્રથી ચ્યુત થઈને સ્વચ્છંદે પ્રવર્તે છે તો તે પાપને જ પ્રાપ્ત થાય છે મિથ્યાત્વને પામે છે.

ભાવાર્થ:- જે ધર્મનું નાયકપણું લઈને- ગુરુ બનીને- નિર્ભય થઈ તપશ્ચરણાદિકથી મહંત કહેવડાવીને પોતાનો સંપ્રદાય ચલાવે છે, જિન સૂત્રથી ચ્યુત થઈને સ્વેચ્છાચારી થઈ પ્રવર્તે છે તો તે પાપી મિથ્યાદષ્ટિ જ છે. એની સંગત પણ સારી નથી. ૯

હવે કહે છે કે- જિનસૂત્રમાં આવો મોક્ષમાર્ગ કહ્યો છે:-

णिच्चेलपाणिपत्तं उवइद्वं परमजिणवरिंदेहिं।
एकको वि मोक्खमग्गो सेसा य अमग्गया सव्वे॥ १०॥

निश्चेलपाणिपात्रं उपदिष्टं परमजिनवरेन्द्रैः।
एकोऽपि मोक्षमार्गः शेषाश्च अमार्गा सर्वे॥ १०॥

^૧નિશ્ચેલ-કરપાત્રત્વ પરમજિનેન્દ્રથી ઉપદષ્ટિ
છે;

તે એક મુક્તિમાર્ગ છે ને શેષ સર્વ અમાર્ગ છે. ૧૦

અર્થ:- જે નિશ્ચેલ અર્થાત્ વસ્ત્રરહિત દિગમ્બર મુદ્રાસ્વરૂપ અને પાણિપાત્ર અર્થાત્ હાથરૂપી પાત્રમાં ઊભા ઊભા આહાર લેવો - આ પ્રકારે એક અદ્વિતીય મોક્ષમાર્ગનો તીર્થંકર પરમદેવ જિનેન્દ્રે ઉપદેશ કર્યો છે. તે સિવાય અન્ય રીતે તે સર્વે અમાર્ગ છે.

ભાવાર્થ:- જે મૃગચર્મ, વૃક્ષની છાલના વલકલ, કપાસમાંથી બનાવેલ વસ્ત્ર, ^૨દુકૂલ, ^૩રોમવસ્ત્ર, શણ અને ઘાસનાં વસ્ત્ર ઈત્યાદિ રાખીને પોતાને મોક્ષમાર્ગી માને છે તથા આ

૧ નિશ્ચેલ= કરપાત્રત્વ=વસ્ત્રરહિતપણું હાથરૂપી પાત્રમાં ભોજન કરવાપણું

૨. દુકૂલ=બારીકપ રેશમી વસ્ત્ર; ૩ રોમ વસ્ત્ર= ઉનનાં વસ્ત્ર; રૂંવાટીના વસ્ત્ર.

કાળમાં જિનસૂત્રથી ચ્યુત થઈ ગયા છે તેમણે પોતાની ઈચ્છાથી અનેક વેષ ચલાવ્યા છે. કેટલાંક સફેદ વસ્ત્ર, કેટલાંક લાલ વસ્ત્ર, કેટલાક પીળા વસ્ત્ર, કેટલાક શણના વસ્ત્ર, કેટલાક ઘાસના વસ્ત્ર અને કેટલાક રોમના (ઉનના) વસ્ત્ર આદિ રાખે છે. તેનાથી મોક્ષમાર્ગ નથી કેમકે જિનસૂત્રમાં તો એક નગ્ન દિગમ્બર સ્વરૂપ, પાણિપાત્રમાં ભોજન કરવું આ પ્રકારે મોક્ષમાર્ગ કહ્યો છે અન્ય સર્વ વેષ મોક્ષમાર્ગ નથી અને જે માને છે તે મિથ્યાદષ્ટિ છે. ૧૦

હવે દિગમ્બર મોક્ષમાર્ગની પ્રવૃત્તિ કહે છે:-

જો સંજમેસુ સહિઓ આરંભપરિગ્રહેસુ વિરઓવિ ।
સો હોઈ વંદનીઓ સસુરાસુરમાણુસે લોए॥૧૧॥

યઃ સંયમેષુ સહિતઃ આરંભપરિગ્રહેષુ વિરતઃ અપિ ।
સઃ ભવતિ વંદનીયઃ સસુરાસુરમાણુષે લોકે॥૧૧॥

જે જીવ સંયમયુક્ત ને આરંભપરિગ્રહ વિરત છે,
તે દેવ-દાનવ -માનવોના લોકત્રયમાં વંદ છે. ૧૧

અર્થ:- જે દિગમ્બર મુદ્રા ધારણ કરનાર, મુનિ ઈન્દ્રિય-મનને વશ કરવાં છ કાયાના જીવોની દયા પાળવી-આ પ્રકારે સંયમ સહિત હોય અને આરંભ અર્થાત્ ગૃહસ્થના બધા આરંભોથી તથા બાહ્યઅભ્યંતર પરિગ્રહથી વિરક્ત હોય અને તેમાં પ્રવર્તે નહિ તથા ‘અપિ’ શબ્દથી બ્રહ્મચર્ય આદિ ગુણોથી યુક્ત હોય તે દેવ-દાનવ સહિત મનુષ્ય લોકમાં વંદનને યોગ્ય છે. અન્ય વેષી પરિગ્રહ-આરંભાદિ સહિત પાંખડી (ઢોંગી) વંદન કરવા યોગ્ય નથી. ૧૧

હવે ફરીને તેમની પ્રવૃત્તિને વિશેષ કહે છે:-

જે બાવીસ પરીસહ સહંતિ સચીસएहिं સંજુત્તા ।
તે હોંદિ^૧ વંદનીયા કમ્મક્ષયણિજ્જુરાસાહૂ॥૧૨॥

યે દ્વાવિંશતિ પરીષહાન્ સહંતે શક્તિશતૈઃ સંયુક્તાઃ ।
તે ભવંતિ વંદનીયાઃ કર્મક્ષય નિર્જરા સાધવઃ॥૧૨॥

બાવીશ પરિષહને સહે છે, ^૨શક્તિશતસંયુક્ત જે,
તે કર્મક્ષય ને નિર્જરામાં નિપુણ મુનિઓ વંદ છે. ૧૨

અર્થ:-જે સાધુ-મુનિ પોતાની સેંકડો શક્તિથી સહિત થયા થકાં, ક્ષુધા, તૃષ્ણાદિ બાવીશ પરિષહ સહન કરે છે અને કર્મોના ક્ષયરૂપ નિર્જરા કરવામાં પ્રવીણ છે તે સાધુ વંદન યોગ્ય છે.

૧. પાઠાંતર હોતિ ૨ શક્તિશત = સેંકડો શક્તિઓ.

ભાવાર્થ:- જે મોટી શક્તિના ધારક સાધુ છે તે પરિષદ સહે છે. પરિષદ આવતાં પોતાના પદથી ચ્યુત થતા નથી તેમને કર્મોની નિર્જરા થાય છે. તે વંદન કરવા યોગ્ય છે.

હવે કહે છે કે જે દિગમ્બર મુદ્રા સિવાય કોઈ વસ્ત્ર ધારણ કરે, સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનથી યુક્ત હોય તે ઇચ્છાકાર કરવા યોગ્ય છે:-

અવશેષા જે લિંગી દંસણણાણેણ સમ્મ સંજુત્તા।
ચેલેણ ય પરિગહિયા તે ભણિયા ઇચ્છણિજ્ઞા યા।। ૧૩।।

અવશેષા યે લિંગિનઃ દર્શનજ્ઞાનેન સમ્યક્ સંયુક્તા।
ચેલેન ચ પરિગૃહીતાઃ તે ભણિતા ઇચ્છાકારે યોગ્યઃ।। ૧૩।।

^૧અવશેષ લિંગી જેહ સમ્યક્ જ્ઞાન-દર્શનયુક્ત છે,
ને વસ્ત્ર ધારે જેહ, તે છે યોગ્ય ઇચ્છાકારને. ૧૩

અર્થ:- દિગમ્બર મુદ્રા સિવાય જે અવશેષ લિંગ-વેષ સંયુક્ત હોય અને સમ્યક્ત્વ સહિત દર્શન-જ્ઞાનયુક્ત છે તથા વસ્ત્રથી પરિગ્રહીત છે -વસ્ત્ર ધારણ કરે છે-તે ઇચ્છાકાર કરવા યોગ્ય છે.

ભાવાર્થ:- જે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન સહિત છે અને ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવકનો વેષ ધારણ કરે છે; એક વસ્ત્ર માત્ર પરિગ્રહ રાખે છે તે ઇચ્છાકાર કરવા યોગ્ય છે. માટે 'ઇચ્છામિ' આ પ્રકારે કહે છે આનો અર્થ એ છે કે- હું આપને ઇચ્છું છું, ચાહું છું એવો 'ઇચ્છામિ' શબ્દનો અર્થ છે. આ પ્રકારથી ઇચ્છાકાર કરવાનું જિનસૂત્રમાં કહ્યું છે.

હવે ઇચ્છાકાર યોગ્ય શ્રાવકનું સ્વરૂપ કહે છે:-

ઇચ્છાચારમહત્થં સુત્તઠિઓ જો હુ છંડણ કમ્મં।
ઠાણે દ્વિયસમ્મત્તં પરલોચસુહંકરો હોદિ।। ૧૪।।

ઇચ્છાકારમહાર્થ સૂત્રસ્થિતઃ યઃ સ્ફુટં ત્યજતિ કર્મં।
સ્થાને સ્થિત્તસમ્યક્ત્વઃ પરલોક સુખંકરઃ ભવતિ।। ૧૪।।

^૨સૂત્રસ્થ સમ્યગ્દષ્ટિયુત જે જીવ છોડે કર્મને,
^૩'ઇચ્છામિ' યોગ્ય ^૪પદસ્થ તે પરલોકગત સુખને લહે. ૧૪

૧. અવશેષ=બાકીના (અર્થાત્ મુનિ સિવાયના). ૨ સૂત્રસ્થ= શાસ્ત્રોનો જાણનાર અને યથાશક્તિ તદ્દનુસાર વર્તનાર. ૩ 'ઇચ્છામિ' યોગ્ય=ઇચ્છાકારને યોગ્ય ૪ પદસ્થ= પ્રતિમાધારી.

અર્થ:- જેપુરુષ જિનસૂત્રમાં સ્થિર થયો થકો ઈચ્છાકાર શબ્દના મહાન પ્રધાન અર્થને જાણે છે અને જે શ્રાવકની ભૂમિકારૂપ પ્રતિમા સ્થાન- તેમાં સ્થિતિ કરતો થકો સમ્યક્ત્વ સહિત વર્તે છે, આરંભ આદિ કાર્યો છોડે છે તે પરલોકમાં સુખ પ્રાપ્ત કરવાવાળો હોય છે.

ભાવાર્થ:- ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવકને ઈચ્છાકાર કરીએ છીએ. જે ઈચ્છાકારના પ્રધાન અર્થને જાણે છે અને સૂત્ર અનુસાર સમ્યક્ત્વ સહિત આરંભાદિક છોડીને ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવક છે તે પરલોકમાં સ્વર્ગનું સુખ પામે છે. ૧૪

હવે કહે છે કે જે ઈચ્છાકારના પ્રધાન અર્થને જાણતો નથી અને અન્ય ધર્મનું આચરણ કરે છે તે સિદ્ધિને પામતો નથી.

અહ પુણ અપ્પા ણિચ્છદિ ધમ્માઈં કરેઙ્ગ ણિરવસેસાઈં ।
તહ વિણ પાવદિ સિદ્ધિં સંસારત્થો પુણો ભણિદો ॥ ૧૫ ॥

અથ પુનઃ આત્માનં નેચ્છતિ ધર્માન્ કરોતિ નિરવેશણાન્ ।
તથાપિ ન પ્રાપ્નોતિ સિદ્ધિં સંસારસ્થઃ પુનઃ ભણિતઃ ॥ ૧૫ ॥

પણ આત્મને ઈચ્છયા વિના ધર્મો અશેષ કરે ભલે,
તોપણ લહે નહિ સિદ્ધિને, ભવમાં ભમે-આગમ કહે. ૧૫.

અર્થ:- ‘અથ પુનઃ’ શબ્દનો એવો અર્થ છે કે- આ પહેલાની ગાથામાં કહ્યું હતું કે જે ઈચ્છાકારના પ્રધાન અર્થને જાણે છે તે આચરણ કરીને સ્વર્ગસુખ પામે છે, તે હવે ફરી કહે છે કે ઈચ્છાકારનો પ્રધાન અર્થ આત્માને ચાહવો છે પોતાના સ્વરૂપની રુચિ કરવી એ છે. તેને જે ઈષ્ટ માનતો નથી અને બીજા ધર્મના સમસ્ત આચરણ કરતો હોય તો પણ સિદ્ધિ અર્થાત્ મોક્ષ પામતો નથી, અને તેને સંસારમાં જ રહેવાવાળો કહ્યો છે.

ભાવાર્થ:- ઈચ્છાકારનો મુખ્ય અર્થ પોતાને ચાહવો તે છે. તેથી જેને પોતાના સ્વરૂપની રુચિરૂપ સમ્યક્ત્વ નથી, તેને મુનિ-શ્રાવકની આચરણરૂપ પ્રવૃત્તિ મોક્ષનું કારણ નથી. ૧૫.

હવે આ જ અર્થને દઢ કરીને ઉપદેશ કરે છે:-

ए ए ण कारणेण य तं अप्पा सदहेह तिविहेण ।
जेण य लहेह मोक्खं तं जाणिञ्जह पयत्तेण ॥ १६ ॥

एतेन कारणेन च तं आत्मानं श्रद्धत्त त्रिविधेन ।
येन च लभध्वं मोक्षं तं जानीत प्रयत्नेन ॥ १६ ॥

આ કારણે તે આત્મની ત્રિવિધે તમે શ્રદ્ધા કરો,
તે આત્મને જાણો પ્રયત્ને, મુક્તિને જેથી વરો. ૧૬

અર્થ:- પહેલાં કહ્યું કે જે આત્માને ઈષ્ટ માનતો નથી તેને સિદ્ધિ નથી. આ જ કારણથી હે ભવ્ય જીવો! તમે તે આત્માની શ્રદ્ધા-શ્રદ્ધાન કરો, મન-વચન-કાયાથી સ્વરૂપમાં રચિ કરો, આ કારણથી મોક્ષ પામો અને જેનાથી મોક્ષ પામીએ તેને પ્રયત્નો દ્વારા સર્વ પ્રકારના ઉદમ કરી જાણો (ભાવપાઠુડ ગાથા ૮૭માં પણ આ વાત છે.)

ભાવાર્થ:- જેનાથી મોક્ષ પામીએ તેને જ જાણવાનો, તેનું જ શ્રદ્ધાન કરવાનો આ મુખ્ય ઉપદેશ છે. અન્ય આંડબરનું શું પ્રયોજન છે? આ પ્રકારે જાણવું. ૧૬

હવે જે જિનસૂત્રને જાણવાવાળા મુનિ છે તેમનું સ્વરૂપ ફરી દઢ કરવા કહે છે:-

વાલગ્ગકોહિમેત્તં પરિગ્રહગ્રહણં ન હોઙ્ગ સાહૂણં।
મુંજેઙ્ગ પાણિપત્તે દિણ્ણણ્ણં ઙ્ગક્કઠાણમ્મિ।।૧૭।।

બાલાગ્રકોટિમાત્રં પરિગ્રહગ્રહણં ન ભવતિ
સાધૂનામ્।
મુંજીત પાણિપાત્રે દત્તમન્યેન ંકસ્થાને।।૧૭।।

રે! હોય નહિ ^૧બાલાગ્રની અણીમાત્ર પરિગ્રહ સાધુને;
કરપાત્રમાં પરદત્ત ભોજન ંક સ્થાન વિષે કરે. ૧૭

અર્થ:- વાળના અગ્રભાગની કણી અર્થાત્ અણુ માત્ર પણ પરિગ્રહનું ગ્રહણ સાધુને હોતું નથી. અહીં આશંકા છે કે જો પરિગ્રહ કંઈપણ નથી તો આહાર કેવી રીતે કરે છે? તેનું સમાધાન: આહાર કરે છે તે માણિપાત્રમાં કરે છે, તે પણ અન્યનું દીધેલું ^૨પ્રાસુક અન્ન માત્ર લે છે. તે પણ ંકજ સ્થાને લે છે, વારંવાર લેતા નથી અને જુદા જુદા સ્થાનમાં લેતા નથી.

ભાવાર્થ:- જે મુનિ આહાર પણ બીજાનો આપેલો, પ્રાસુક, યોગ્ય અન્નમાત્ર, નિર્દોષ, દિવસમાં માત્ર ંકવાર, પોતાના હાથમાં લે છે તો અન્ય પરિગ્રહ શા માટે ગ્રહણ કરે? અર્થાત્ ગ્રહણ કરે નહિ. જિનસૂત્રમાં આ પ્રકારના મુનિ કહ્યા છે. ૧૭

હવે કહે છે કે અલ્પ પરિગ્રહ ગ્રહણ કરે તેમાં શું દોષ છે? તેના દોષ બતાવે છે:-

૧ બાલાગ્ર=વાળની ટોચ. ૨ પ્રાસુક અન્ન= પોતાના માટે તૈયાર કરેલ આહાર સાધુને ખપે નહિ. પ્રાસુક આહાર =સાધુને માટે રાંધેલ આહાર ન હોય તે.

जह जायरूवसरिसो तिलतुसमेत्तं ण गिहदि हत्थेसु।
जइ लेइ अप्पबहुयं तत्तो पुण जाइ णिगोदम्॥ १८॥

यथाजातरूपसदृशः तिलतुषमात्रं न गृह्णाति
हस्तयोः।

यदि लाति अल्पबहुकं ततः पुनः याति निगोदम्॥ १८॥

જન્મ્યા પ્રમાણે રૂપ, ^૧તલતુષમાત્ર કરમાં નવ ગ્રહે,
થોડું ઘણું પણ જો ગ્રહે તો પ્રાપ્ત થાય નિગોદને. ૧૮

અર્થ:- મુનિ યથાજાતરૂપ છે, જેમ જન્મ થતાં બાળક નરૂપ હોય છે તેવી જ રીતે નરૂપ દિગમ્બરમુદ્રાના ધારક છે. તે પોતાના હાથથી તલતુષ માત્ર કાંઈ પણ ગ્રહણ કરતા નથી. અને જો કંઈ થોડું ઘણું લે, ગ્રહણ કરે તો તે મુનિ ગ્રહણ કરવાથી નિગોદમાં જાય છે.

ભાવાર્થ:- યથાજાતરૂપ દિગમ્બર નિર્ગ્રન્થને મુનિ કહે છે. તે આ પ્રમાણે રહીને કંઈ પણ પરિગ્રહ રાખે તો જાણો કે એમનામાં જિનસૂત્રની શ્રદ્ધા નથી, મિથ્યાદષ્ટિ છે. ને મિથ્યાત્વનું ફળ નિગોદ જ છે. કદાચિત્ કંઈ તપશ્ચરણાદિક કરે તો તેનાથી શુભકર્મ બાંધી સ્વર્ગાદિક પામે તોપણ ફરી એકેન્દ્રિય થઈને સંસારમાં જ ભ્રમણ કરે છે.

અહીં પ્રશ્ન છે કે -મુનિને શરીર છે, આહાર કરે છે, કમંડલ-પીંછી-પુસ્તક રાખે છે, તો અહીં તલતુષ માત્ર પણ રાખવાનું કહ્યું નથી તે કેવી રીતે ?

તેનું સમાધાન આ છે કે- મિથ્યાત્વ સહિત રાગભાવથી અપનાવીને પોતાના વિષયકષાય પુષ્ટ કરવા માટે રાખે તેને પરિગ્રહ કહે છે. આ નિમિત્તે કંઈ થોડું-ઘણું રાખવાનો નિષેધ કર્યો છે. અને માત્ર સંયમના નિમિત્તનો તો સર્વથા નિષેધ નથી. શરીર તો આયુષ્ય પર્યંત છોડવા ઈચ્છે તોપણ છૂટતું નથી, એનું તો મમત્વ જ છૂટે છે, તેથી તેનો તો નિષેધ કર્યો જ છે. જ્યાંસુધી શરીર છે ત્યાંસુધી આહાર ન કરે તો સામર્થ્ય જ ન રહે તો સંયમ ન સધાય. તેથી કંઈક યોગ્ય આહાર વિધિપૂર્વક શરીર પ્રત્યે રાગ રહિત થઈને, લઈને શરીરને ટકાવી રાખી સંયમ સાધે છે.

કમંડલ બાહ્ય શૌચનું ઉપકરણ-સાધન છે. જો તે ન રાખે તો મળ-મૂત્રની અશૂચિથી પંચપરમેષ્ટીની ભક્તિ-વંદના કેવી રીતે કરે ? અને લોકનિંદા થાય. પીંછી દયાનું ઉપકરણ છે. જો તે ન રાખે તો જીવસહિત ભૂમિ આદિની પ્રતિલેખના (સ્વચ્છતા) શેનાથી કરે ? પુસ્તક જ્ઞાનનું ઉપકરણ છે. જો તે ન રાખે તો પઠનપાઠન કેવી રીતે થાય ? આ ઉપકરણોનું રાખવું પણ મમત્વપૂર્વક નથી, તેના પ્રત્યે રાગભાવ નથી. આહાર, વિહાર, પઠન-પાઠનની ક્રિયાયુક્ત

(મુનિ) જ્યાંસુઘી રહે ત્યાં સુઘી કેવળજ્ઞાન પણ ઉત્પન્ન થતું નથી. આ બઘી ક્રિયાઓને છોડી દઈ, શરીરનું મમત્વ પણ સર્વથા છોડી દઈ ધ્યાનાવસ્થામાં ઊભા રહે અને પોતાના સ્વરૂપમાં લીન થાય ત્યારે પરમ નિર્ગન્થ અવસ્થા થાય છે ને ત્યારે શ્રેણીને પ્રાપ્ત થયેલ મુનિરાજને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. અન્ય ક્રિયા સહિત હોય ત્યાંસુઘી કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી. આ પ્રકારે નિર્ગન્થપણું તેને મોક્ષમાર્ગ જિનસૂત્રમાં કહ્યો છે.

શ્વેતામ્બર કહે છે કે, ભવસ્થિતિ પૂરી થયેથી બઘી અવસ્થાઓમાં કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. તો આમ કહેવું મિથ્યા છે. જિનસૂત્રનું આ વચન નથી. શ્વેતામ્બરોએ કલ્પિત સૂત્રો બનાવ્યા છે તેમાં આ લખ્યું હશે. વળી અહીં શ્વેતામ્બર કહે છે કે, જે તમે કહ્યું તે ઉત્સર્ગમાર્ગ છે. અપવાદ માર્ગમાં વસ્ત્રાદિક ઉપકરણ રાખવાનું કહ્યું છે. જેમ તમે ધર્મોપકરણ કહ્યા તેવી રીતે વસ્ત્રાદિક પણ ધર્મોપકરણ છે. જેમ ક્ષુધાની બાધા આહારથી મટાડીને સંયમ સાધે છે. તેમ જ ઠંડી આદિની બાધા વસ્ત્રથી મટાડીને સંયમ સાધે છે. તેમાં વિશેષ-તજાવત શું છે? તેમને કહે છે કે, આમાં તો મોટા દોષ આવે છે. કોઈ કહે કે, કામવિકાર ઉત્પન્ન થાય ત્યારે સ્ત્રીસેવન કરે તો એમાં શું વિશેષ છે? માટે, આ પ્રકારે કહેવું યોગ્ય નથી.

ક્ષુધાની બાધા તો આહારથી મટાડવી યોગ્ય છે આહાર વિના દેહ અશક્ત બની જાય છે તથા છૂટી જાય તો આપઘાતનો દોષ આવે છે. પરંતુ ઠંડી આદિની બાધા તો અલ્પ છે આ તો જ્ઞાનાભ્યાસ આદિના સાધનથી મટી જાય છે. અપવાદમાર્ગ કહ્યો છે તે તો જેમાં મુનિપદ રહે તેવી ક્રિયા કરે તો અપવાદમાર્ગ છે. પરંતુ જે પરિગ્રહથી તથા જે ક્રિયાથી મુનિપદ ભ્રષ્ટ થઈને ગૃહસ્થની સમાન બની જાય તે તો અપવાદમાર્ગ નથી. દિગ્મબરમુદ્રા ધારણ કરી કમંડલ, પીંછી સહિત આહાર-વિહાર, ઉપદેશાદિકમાં પ્રવર્તે તે અપવાદમાર્ગ છે. અને બઘી પ્રવૃત્તિઓ છોડી દઈ ધ્યાનસ્થ બની શુદ્ધોપયોગમાં લીન થઈ જાય તેને ઉત્સર્ગમાર્ગ કહ્યો છે. આ પ્રકારે મુનિપદ પોતાથી સઘાતું ન જાણી શિથિલાચારનું પોષણ શા માટે કરવું? મુનિપદનું સામર્થ્ય ન હોય તો શ્રાવક ધર્મનું જ પાલન કરવું. પરંપરાએ તેનાથી સિદ્ધિ થઈ જશે. જિનસૂત્રની યથાર્થ શ્રદ્ધા રાખવાથી સિદ્ધિ છે. તેના વિના અન્ય ક્રિયા બઘી જ સંસારમાર્ગ છે, મોક્ષમાર્ગ નથી. આ પ્રમાણે જાણવું ૧૮

હવે આનું જ સમર્થન કરે છે:-

**જસ્મ પરિગ્ગહગ્રહણં અપ્યં બહુયં ચ હવઙ્ગ લિંગસ્સ ।
સો ગરહિહિ જિણવચણે પરિગ્ગહરહિઓ ણિરાયારો ॥ ૧૧ ॥**

**યસ્ય પરિગ્ગહગ્રહણં અલ્પં બહુકં ચ ભવતિ લિંગસ્ય ।
સ ગર્હ્યઃ જિનવચને પરિગ્ગહ રહિતઃ નિરાગારઃ ॥ ૧૧ ॥**

રે ! હોય બહુ વા અલ્પ પરિગ્રહ સાધુને જેના મતે,
તે નિંદ છે; જિનવચનમાં મુનિ નિષ્પરિગ્રહ હોય છે. ૧૯

અર્થ:- જેના મતમાં લીંગ અર્થાત્ વેષમાં પરિગ્રહનું અલ્પ કે બહુ ગ્રહણ કરવાનું કહ્યું છે તે મત તથા તેના શ્રદ્ધાવાન પુરુષ ગર્હિત-નિંદાયોગ્ય છે. કેમકે જિનવચનમાં પરિગ્રહ રહિત જ નિરાગાર છે, નિર્દોષ મુનિ છે. એ પ્રમાણે કહ્યું છે.

ભાવાર્થ:- શ્વેતામ્બરાદિકના કલ્પિત સૂત્રોમાં મુનિને અલ્પકે બહુ પરિગ્રહનું ગ્રહણ કહ્યું છે. તે સિદ્ધાંત તથા તેના શ્રદ્ધાની નિંદ છે. જિનવચનમાં પરિગ્રહ રહિતને જ નિર્દોષ મુનિ કહ્યા છે. ૧૯

હવે કહે છે કે જિનવચનમાં આવા મુનિ વંદનયોગ્ય કહ્યા છે:-

પંચમહવ્યયજુત્તો તિહિં ગુત્તિહિં જો સ સંજદો હોઈ ।
ણિગંથમોક્ષમગ્ગો સો હોદિ હુ વંદણિણ્ણો યા ॥૨૦॥

પંચમહાવ્રતયુક્તઃ તિસૃભિઃ ગુપ્તિભિઃ યઃ સ સંયતો ભવતિ ।
નિર્ગ્રંથમોક્ષમાર્ગઃ સ ભવતિ હિ વન્દનીયઃ ચા ॥૨૦॥

ત્રણ ગુપ્તિ, પંચમહાવ્રતે જે યુક્ત, સંયત તેહ છે;
નિર્ગ્રંથ મુક્તિમાર્ગ છે તે; તે ખરેખર વંદ છે. ૨૦

અર્થ:- જે મુનિ પાંચ મહાવ્રત યુક્ત અને ત્રણ ગુપ્તિ સંયુક્ત હોય તે સંયત-સંયમી છે અને નિર્ગ્રંથ મોક્ષમાર્ગી છે તથા તે જ પ્રગટ નિશ્ચયથી વંદન યોગ્ય છે.

ભાવાર્થ:- અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ - આ પાંચ મહાવ્રત સહિત હોય અને મન, વચન, કાયરૂપ ત્રણ ગુપ્તિ સહિત હોય તે સંયમી છે, તે નિર્ગ્રંથ સ્વરૂપ છે, તે જ વંદન યોગ્ય છે. જે કોઈ અલ્પ કે બહુ પરિગ્રહ રાખે તે મહાવ્રતી સંયમી નથી, તે મોક્ષમાર્ગી નથી અને ગૃહસ્થ સમાન પણ નથી. ૨૦

હવે કહે છે કે પૂર્વોક્ત એક વેષ તો મુનિનો કહ્યો. હવે બીજા વેષ ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવકનો આ પ્રકારે કહ્યો છે:-

દુહ્યં ચ ઉત્ત લિંગં ઉક્કિદ્દં અવરસાવયાણં ચ ।
ભિક્ષ્વં ભમેઙ્ પત્તે સમિદી ભાસેણ મોણેણ ॥ ૨૧ ॥

દ્વિતીયં ચોક્તં લિંગં ઉત્કૃષ્ટં અવરશ્રાવકાણાં ચ ।
ભિક્ષાં ભ્રમતિ પાત્રે સમિતિ ભાષયા મૌનેન ॥ ૨૧ ॥

**બીજું કહ્યું છે લિંગ ઉત્તમ શ્રાવકોનું શાસને;
તે ^૧વાક્સમિતિ વા મૌનયુક્ત સપાત્ર ભિક્ષાટન કરે. ૨૧**

અર્થ:- દ્વિતીય લિંગ અર્થાત્ બીજો વેષ ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવકનો છે જે ગૃહસ્થ નથી. આ પ્રકારે ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવકનો (વેષ) કહ્યો છે તે ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવક અગિયારમી પડિમાના ધારક છે. તે ભ્રમણ કરીને ભિક્ષા દ્વારા ભોજન કરે અને પત્તે અર્થાત્ પાત્રમાં ભોજન કરે તથા હાથમાં કરે અને સમિતિરૂપ પ્રવર્તતા થકા ભાષાસમિતિરૂપ બોલે અથવા મૌન રહે.

ભાવાર્થ:- એક તો મુનિનું યથાજાત રૂપ કહ્યું અને બીજું આ ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવકનું કહ્યું. તે અગિયારમી પ્રતિમાના ધારણ કરનાર ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવક છે. તે એક વસ્ત્ર તથા કોપીન માત્ર ધારણ કરે છે અને ભિક્ષાભોજન કરે છે. પાત્રમાં પણ ભોજન કરે છે અને કરપાત્રમાં પણ ભોજન કરે છે. સમિતિરૂપ વચન પણ કહે છે અથવા મૌન રહે છે. આ રીતે બીજો વેષ છે. ૨૧

હવે ત્રીજું લિંગ સ્ત્રીનું કહે છે:-

**લિંગં ઇત્થીણ હવદિ મુંજઇ પિંડં સુણ્યકાલમ્મિ ।
અણ્ણિય વિ એક્કવત્થા વત્થાવરણેણ મુંજેદિ ॥૨૨॥**

**લિંગં સ્ત્રીણાં ભવતિ મુંક્તે પિંડં સ્વેક કાલ્હે ।
આર્યા અપિ એકવસ્ત્રા વસ્ત્રાવરણેણ મુંક્તે ॥૨૨॥**

**છે લિંગ એક સ્ત્રીઓ તણું, ^૨ એકાશની તે હોય છે;
આચાર્ય એક ઘરે ^૩ વસન, વસ્ત્રાવૃતા ભોજન કરે. ૨૨**

અર્થ:- સ્ત્રીઓનું લિંગ આ પ્રકારે છે:- તે એક વાર ભોજન કરે, વારંવાર ભોજન ન કરે, આર્યિકા હોય તો પણ એક વસ્ત્ર ધારણ કરે અને ભોજન કરતી વખતે પણ વસ્ત્રના આવરણ સહિત કરે, નગ્ન હોય નહિ.

ભાવાર્થ:- સ્ત્રી આર્યિકા પણ હોય અને ક્ષુલ્લિકા પણ હોય. તેઓ બન્ને ભોજન તો દિવસમાં એક જ વાર કરે. આર્યિકા હોય તે એક વસ્ત્ર ધારણકરીને જ ભોજન કરે, નગ્ન હોય નહિ. આ પ્રમાણે ત્રીજું સ્ત્રીનું લિંગ કહ્યું ૨૨

હવે કહે છે કે વસ્ત્ર ધારણ કરનારને મોક્ષ નથી. નગ્નપણું જ મોક્ષમાર્ગ છે:-

૧. વાક્સમિતિ= વચનસમિતિ ૨ એકાશની= એકવખત ભોજન કરનાર. ૩ વસન = વસ્ત્ર.

ण वि सिञ्जदि वत्थधरो जिणसासणे जइ विहोइ तित्थयरो ।
णग्गो विमोक्खमग्गो सेसा उम्मग्गया सव्वे ॥ २३ ॥

नापि सिध्यति वस्त्रधरः जिनशासने यद्यपि भवति तीर्थकरः ।
नग्नः विमोक्षमार्गः शेषा उन्मार्गकाः सर्वे ॥ २३ ॥

નહિ વસ્ત્રધર સિદ્ધિ લહે, તે હોય તીર્થકર ભલે;
બસ નગ્ન મુક્તિમાર્ગ છે, બાકી બધા ઉન્માર્ગ છે. ૨૩

અર્થ:- જિનશાસનમાં આ રીતે કહ્યું છે કે, વસ્ત્ર ધારણ કરનાર સીઝતા નથી, મોક્ષ પામતા નથી. જો તીર્થકર હોય તો પણ જ્યાંસુધી ગૃહસ્થ રહે ત્યાંસુધી મોક્ષ પામતા નથી. દીક્ષા લઈને દિગમ્બરરૂપ ધારણ કરે ત્યારે જ મોક્ષ પામે છે. કેમકે નગ્નતા જ મોક્ષમાર્ગ છે. બાકીના બધા લિંગ ઉન્માર્ગ છે.

ભાવાર્થ:- શ્વેતામ્બરાદિ, વસ્ત્ર ધારણ કરનારને પણ મોક્ષ થવાનું કહે છે તે મિથ્યા છે. તે જિનમત નથી ૨૩.

હવે સ્ત્રીઓને દીક્ષા નથી તેનું કારણ કહે છે:-

लिंगमि य इत्थीणं थणंतरे णाहिकक्खदेसेसु ।
भणिओ सुहुमो काओ तासिं कह होइ पवज्जा ॥ २४ ॥

लिंगे च स्त्रीणां स्तनांतरे नाभिकक्षदेशेषु ।
भणितः सूक्ष्मः कायः तासां कथं भवति प्रव्रज्या ॥ २४ ॥

સ્ત્રીને સ્તનોની પાસ, કક્ષે, યોનિમાં નાભિ વિષે,
બાહુ સૂક્ષ્મ જીવ કહેલ છે; ક્યમ હોય દીક્ષા તેમને ? ૨૪.

અર્થ:- સ્ત્રીઓને લિંગ અર્થાત્ યોનિમાં, સ્તનાંતર અર્થાત્ બન્ને સ્તનોના મધ્યપ્રદેશમાં તથા કક્ષ અર્થાત્ બન્ને બગલમાં, નાભિમાં સૂક્ષ્મકાય અર્થાત્ દષ્ટિને અગોચર જીવ કહ્યા છે. તેથી આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓને પ્રવ્રજ્યા અર્થાત્ દીક્ષા કેમ હોય ?

ભાવાર્થ:- સ્ત્રીઓની યોનિ, સ્તન, બગલ, નાભિમાં પંચેન્દ્રિય (સૂક્ષ્મ) જીવોની ઉત્પત્તિ નિરંતર કહી છે. તેમને મહાવ્રતરૂપ દીક્ષા કેવી રીતે હોય ? મહાવ્રત કહેલ છે તે ઉપચારથી કહ્યા છે, પરમાર્થથી નહિ. સ્ત્રી પોતાના સામર્થ્યની હદ સુધી પહોંચીને વ્રત ધારણ કરે છે. આ અપેક્ષાએ ઉપચારથી મહાવ્રત કહ્યા છે. ૨૪

કહે છેકે જો સ્ત્રી પણ દર્શનથી શુદ્ધ હોય તો પાપરહિત છે, ભલી છે:-

जइ दंसणेण सुद्धा उत्ता मग्गेण सावि संजुत्ता ।
धोरं चरिय चरित्तं इत्थीसु ण पव्वया भणिया ॥ २५ ॥

यदि दर्शनेन शुद्धा उक्ता मार्गेण सापि संयुक्ता ।
धोरं चरित्वा चारित्रं स्त्रीषु न पापका भणिता ॥ २५ ॥

જો હોય દર્શન શુદ્ધ તો તેનેય ^૨માર્ગયુતા કહી;
છો ચરણ ધોર ચરે છતાં સ્ત્રીને નથી દીક્ષા કહી. ૨૫.

અર્થ:- સ્ત્રીઓમાં જે સ્ત્રી દર્શન અર્થાત્ યથાર્થ જિનમતની શ્રદ્ધાથી શુદ્ધ છે તેપણ માર્ગસંયુક્ત કહી છે, જે ધોર ચારિત્ર, તીવ્ર તપશ્ચરણાદિક આચરણથી પાપરહિત હોય છે, તેથી તેને પાપયુક્ત કહેતા નથી.

ભાવાર્થ:- સ્ત્રીઓમાં જે સ્ત્રી સમ્યક્ત્વ સહિત હોય અને તપશ્ચરણ કરે તો પાપરહિત થઈ સ્વર્ગને પ્રાપ્ત કરે માટે તે પ્રશંસા યોગ્ય છે, પરંતુ સ્ત્રીપર્યાયથી મોક્ષ નથી. ૨૫.

હવે કહે છે કે સ્ત્રીઓને ધ્યાનની સિદ્ધિ પણ નથી:-

चित्तासोहि ण तेसिं ढिल्लं भावं तहा सहावेण ।
विज्जदि मासा तेसिं इत्थीसु ण संकया ज्ञाणा ॥ २६ ॥

चित्ताशोधि न तेषां शिथिलः भावः तथा
स्वभावेन ।

વિદ્યતે માસા તેષાં સ્ત્રીષુ ન શંકયા ધ્યાનમ્ ॥ ૨૬ ॥

મનશુદ્ધિ પૂરી ન નારીને, પરિણામ શિથિલ સ્વભાવથી,
વળી હોય માસિક ધર્મ, સ્ત્રીને ધ્યાન નહિ નિશંકથી. ૨૬

અર્થ:- તે સ્ત્રીઓને ચિત્તની શુદ્ધતા નથી. તેવીજ રીતે સ્વભાવથી જ તેમના ભાવ ઢીલા હોય છે, પરિણામ શિથિલ હોય છે, અને તેમને દર માસે ઋતુસ્રાવ થવાની શંકા રહે છે. તેથી સ્ત્રીઓને ધ્યાન નથી.

ભાવાર્થ:- ચિત્ત શુદ્ધ હોય, દૃઢ પરિણામ હોય, કોઈ પ્રકારની શંકા ન હોય ત્યારે ધ્યાન હોય છે. પણ સ્ત્રીઓને ત્રણેય કારણ નથી તો ધ્યાન કેવી રીતે થાય? ધ્યાન વિના કેવળજ્ઞાન કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય? અને કેવળજ્ઞાન વિના મોક્ષ નથી. શ્વેતામ્બરાદિક મોક્ષ કહે છે તે મિથ્યા છે. ૨૬

હવે સૂત્ર પ્રાભૃતને સમાપ્ત કરે છે ત્યાં સામાન્યપણે સુખનું કારણ કહે છે :

गाहेण अप्पगाहा समुद्दसलिले सचेल अत्थेण ।
इच्छा जाहु णियत्ता ताह णियत्ताइं सव्वदुक्खाइं ॥ २७ ॥

ગ્રાહ્યેણ અલ્પગ્રાહ્યાઃ સમુદ્રસલિલે સ્વચેલાર્થેન ।
इच्छा येभ्यः निवृत्ताः तेषां निवृत्तानि सर्वदुःखानि ॥ २७ ॥

પટ શુદ્ધિમાત્ર સમુદ્રજલવત્ ગ્રાહ્ય પણ અલ્પ જ ગ્રહે,
ઈચ્છા નિવર્તી જેમને, દુઃખ સૌ નિવર્ત્યા તેમને. ૨૭

અર્થ:- જે મુનિ ગ્રાહ્ય અર્થાત્ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય વસ્તુ-આહાર આદિકથી તો અલ્પગ્રાહ્ય છે, થોડો ગ્રહણ કરે છે, જેમ કોઈ પુરુષ ઘણા પાણીથી ભરેલા સમુદ્રમાંથી પોતાનું વસ્ત્ર ધોવા માટે, વસ્ત્ર ધોવા પૂરતું થોડું પાણી લે છે તેમ. જે મુનિઓની ઈચ્છા નિવૃત્ત થઈ ગઈ હોય છે. તેમના બધા દુઃખ નિવૃત્ત થઈ ગયા છે.

ભાવાર્થ:- જગતમાં આ વાત પ્રસિદ્ધ છે કે જેમને સંતોષ છે તે સુખી છે. આ ન્યાયથી આ પણ સિદ્ધ થયું કે જે મુનિઓને ઈચ્છાની નિવૃત્તિ થઈ ગઈ છે, તેમને સંસારના વિષયસંબંધી ઈચ્છા કિંચિત્માત્ર પણ નથી, દેહથી પણ વિરક્ત છે; માટે પરમ સંતોષી છે અને આહાર આદિ કંઈ ગ્રહણ યોગ્ય છે તેમાંથી પણ થોડું જ ગ્રહણ કરે છે. તેથી તેઓ પરમ સંતોષી છે, તેઓ પરમ સુખી છે. આ જિનસૂત્રની શ્રદ્ધાનું ફળ છે. અન્ય સૂત્રમાં યથાર્થ નિવૃત્તિનું પ્રરૂપણ નથી એટલે કલ્યાણના સુખની ઈચ્છાવાળાને જિનસૂત્ર નિરંતર સેવન કરવા યોગ્ય છે. ૨૭

આ રીતે સૂત્રપાહુડ પૂર્ણ કર્યું.

છબ્પય

જિનવરકી ધ્વનિ મેઘધ્વનિસમ મુખતૈ ગરજૈ,
ગણધરકે શ્રુતિ ભૂમિ વરષિ અક્ષર પદ સરજૈ;
સકલ તત્ત્વપરકાસ કરૈ જગતાપ નિવારૈ,
હેય અહેય વિધાન લોક નીકૈ મન ધારૈ

વિધિ પુણ્યપાપ અરૂ લોકકી મુનિ શ્રાવક આચરન કુનિ।
કરિ સ્વ-પર ભેદ નિર્ણય સકલ કર્મ નાશિ શિવ લહત મુનિ।।૧।।

દોહા

વર્દ્ધમાન જિનકે વચન વરતૈ પંચમકાલ।
ભવ્ય પાય શિવમગ લહૈ નમૂં તાસ ગુણમાલ।।૨।।

શ્રી કુન્દકુન્દ સ્વામી વિરચિત સૂત્રપાહુડની પંડિત જયચંદ્રજી છાબડા કૃત
દેશભાષા વચનિકાનો ગુજરાતી અનુવાદ સમાપ્ત થયો.

છે કે-અકાર આદિ અક્ષરથી તો 'અરિ' અર્થાત્ મોહકર્મ, રકાર આદિ અક્ષરની અપેક્ષાથી 'રજ' અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ કર્મ, તે જ રકારથી 'રહસ્ય' અર્થાત્ અંતરાયકર્મ, આ પ્રકારે ચાર ઘાતિ કર્મોને હણવા-ઘાતવા જેમને થયું તે અરિહંત છે. સંસ્કૃતની અપેક્ષા 'અર્હ' એવા પૂજાના અર્થમાં ઘાતુ છે તેનો અર્થ 'અર્હત્' એવો નિપજે ત્યારે પૂજા યોગ્ય હોય તેને અર્હત્ કહે છે. તે ભવ્ય જીવોથી પૂજ્ય છે. તથા પરમેષ્ઠી કહેવાથી પરમ ઇષ્ટ અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટ પૂજ્ય હોય તેને પરમેષ્ઠી કહેવાય છે. અથવા પરમ જે ઉત્કૃષ્ટ પદમાં તિષ્ઠે (-સ્થિત રહે) તે પરમેષ્ઠી છે. આ પ્રકારે ઇન્દ્રાદિકથી પૂજ્ય અરિહંત પરમેષ્ઠી છે.

સર્વજ્ઞ છે, -ત્રણે લોકાલોક સ્વરૂપ ચરાચર પદાર્થોને પ્રત્યક્ષ જાણે છે તે સર્વજ્ઞ છે. સર્વદર્શી અર્થાત્ સર્વ પદાર્થોને દેખનારા છે. નિર્મોહી છે-મોહનીય નામના કર્મની મુખ્યપ્રકૃતિ મિથ્યાત્વ છે તેનાથી રહિત છે. વીતરાગ છે, -જેનો વિશેષરૂપ રાગ દૂર થઈ ગયો છે તે વીતરાગ છે. તેમના ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ઉદયથી (ઉદયવશ) થાય એવા રાગદ્વેષ પણ નથી. ત્રિજગત વંદ છે, -ત્રણે જગતના પ્રાણી તથા તેમના સ્વામી ઇન્દ્ર, ધરણેન્દ્ર, ચક્રવર્તીઓથી વંદ છે. આ પ્રકારે અરિહંત પદને વિશેષ્ય કરીને અને અન્ય પદોને વિશેષણ કરી અર્થ કર્યો છે. સર્વજ્ઞ પદને મુખ્ય (વિશેષ્ય) કરીને અન્ય પદોને વિશેષણ બનાવી આ રીતે પણ અર્થ થાય છે. ત્યાં અરિહંત ભવ્યજીવોથી પૂજ્ય છે આ પ્રકારે વિશેષણ થાય છે.

ચારિત્ર કેવું છે? સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર આ ત્રણ આત્માના પરિણામ છે, તેની શુદ્ધતાનું કારણ છે. ચારિત્ર અંગીકાર થતાં સમ્યગ્દર્શનાદિ પરિણામ નિર્દોષ થાય છે. વળી ચારિત્ર કેવું છે? મોક્ષની આરાધનાનું કારણ છે-આ પ્રકારે ચારિત્ર છે. તેનું પાહુડ અર્થાત્ (પ્રાભૃત) ગ્રંથને કહીશ. આ પ્રમાણે આચાર્યે મંગલપૂર્વક પ્રતિજ્ઞા કરી છે. ૧-૨

હવે સમ્યગ્દર્શનાદિ ત્રણ ભાવોનું સ્વરૂપ કહે છે:-

જં જાણઙ્ તં ણાણં જં પેચ્છઙ્ તં ચ દંસણં ભણિયં ।
 ણાણસ્સ પિચ્છિયસ્સ ય સમવણ્ણા હોઙ્ ચારિત્તં ॥૩॥

યજ્જાનાતિ તત્ જ્ઞાનં યત્ પશ્યતિ તચ્ચ દર્શનં ભણિતમ્ ।
 જ્ઞાનસ્ય દર્શનસ્ય ચ સમાપન્નાત્ ભવતિ ચારિત્રમ્ ॥૩॥

જે જાણવું તે જ્ઞાન, દેખે તેહ દર્શન ઉક્ત છે;
 ને જ્ઞાન-દર્શનના સમાયોગે ^૧સુચારિત હોય છે. ૩

અર્થ:- જે જાણે છે તે જ્ઞાન છે, જે દેખે છે તે દર્શન છે એમ કહ્યું છે. જ્ઞાન અને દર્શનના સમાયોગથી ચારિત્ર થાય છે.

ભાવાર્થ:- જાણે તે તો જ્ઞાન અને દેખે-શ્રદ્ધાન થાય તે દર્શન તથા બન્ને એકરૂપ થઈને સ્થિર થાય તે ચારિત્ર છે. ૩

હવે કહે છે કે-જીવના જે ત્રણ ભાવ છે તેની શુદ્ધતા માટે ચારિત્રના બે પ્રકાર કહ્યા છે:-

एए तिण्णि वि भावा हवंति जीवस्स अक्खयामेया ।
तिण्हं पि सोहणत्थे जिणभणियं दुविह चारित्तं ॥ ४ ॥

एते त्रयोऽपि भावाः भवंति जीवस्य अक्षयाः अमेयाः ।
त्रयाणामपि शोधनार्थं जिनभणितं द्विविधं चारित्रं ॥ ४ ॥

આ ભાવ ત્રણ આત્મા તણા અવિનાશ તેમ ^૧અમેય છે;
એ ભાવત્રયની શુદ્ધિ અર્થે દ્વિવિધ ચરણ જિનોક્ત છે. ૪

અર્થ:- જે જ્ઞાન આદિ ત્રણ જીવના ભાવ કહ્યા એ અક્ષય અને અનંત છે. તેમની શુદ્ધિ માટે જિનદેવે બે પ્રકારનું ચારિત્ર કહ્યું છે.

ભાવાર્થ:- જાણવું, દેખવું અને આચરણ કરવું એ ત્રણ જીવના ભાવ અક્ષય અનંત છે. અક્ષય અર્થાત્ જેનો નાશ નથી, અમેય અર્થાત્ અનંત જેનો પાર નથી. બધા લોકાલોકને જાણવાવાળું જ્ઞાન છે, આ પ્રકારે જ દર્શન છે; આ પ્રકારે જ ચારિત્ર છે. છતાં પણ ધાતિકર્મના નિમિત્તથી જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર અશુદ્ધ છે. માટે જિનદેવે તેમને શુદ્ધ કરવા માટે ચારિત્ર (આચરણ) બે પ્રકારે કહ્યું છે. ૪

હવે બે પ્રકારનું ચારિત્ર કહ્યું છે તે કહે છે:-

जिणणाणदिट्ठिसुद्धं पढमं सम्मत्त चरण चारित्तं ।
विदियं संजमचरणं जिणणाणसदेसियं तं पि ॥ ५ ॥

जिनज्ञानदृष्टिशुद्धं प्रथमं सम्यक्त्व चरण चारित्रम् ।
द्वितीयं संयमचरणं जिनज्ञानसंदेशितं तदपि ॥ ५ ॥

સમ્યક્ત્વચરણ છે પ્રથમ, જિનજ્ઞાનદર્શનશુદ્ધ જે;
બીજું ચરિત સંયમચરણ, જિનજ્ઞાનભાષિત તેય છે. ૫

અર્થ:- પ્રથમ તો સમ્યક્ત્વના આચરણસ્વરૂપ ચારિત્ર છે, તે જિનદેવના જ્ઞાન-

દર્શન-શ્રદ્ધાનથી કરેલું શુદ્ધ છે. બીજું સંયમના આચરણસ્વરૂપ ચારિત્ર છે. તેપણ જિનદેવના જ્ઞાનથી બતાવેલું શુદ્ધ છે.

ભાવાર્થ:- ચારિત્ર બે પ્રકારનું કહ્યું છે. પ્રથમ (૧) તો સમ્યક્ત્વનું આચરણ કહ્યું. સર્વજ્ઞના આગમમાં તત્ત્વાર્થનું સ્વરૂપ કહ્યું છે તેને યથાર્થ જાણવું, શ્રદ્ધા કરવી અને શંકા આદિ અતિચાર મળ દોષ કહેલા છે તેનો પરિહાર કરી (દૂર કરી) શુદ્ધ કરવા તથા તેના નિઃશંકિત વગેરે ગુણો પ્રગટ થવા તે સમ્યક્ત્વાચરણ ચારિત્ર છે અને (૨) જે મહાવ્રત વગેરે અંગીકાર કરી સર્વજ્ઞના આગમમાં કહ્યું છે તેવું સંયમનું આચરણ કરવું તેમજ તેના અતિચાર આદિ દોષોને દૂર કરવા તે સંયમાચરણ ચારિત્ર છે. આ પ્રકારે સંક્ષેપમાં સ્વરૂપ કહ્યું. ૫

હવે સમ્યક્ત્વાચરણ ચારિત્રના મળદોષોનો પરિહાર કરી આચરણ કરવાનું કહે છે:-

**एवं चिय णाऊण य सव्वे मिच्छत्तदोस संकाइ ।
परिहर सम्मत्तमला जिणभणिया तिविहजोएण ॥ ६ ॥**

**एवं चैवज्ञात्वा च सर्वान् मिथ्यात्वदोषान् शंकादीन् ।
परिहर सम्यक्त्वमलान् जिनभणितान् त्रिविधयोगेन ॥ ६ ॥**

**ઈમ જાણીને છોડો ત્રિવિધ યોગે સકળ શંકાદિને,
-મિથ્યાત્વમય દોષો તથા સમ્યક્ત્વમળ જિન-ઉક્તને. ૬**

અર્થ:- પ્રથમ આગળ કહ્યા પ્રમાણે સમ્યક્ત્વાચરણ ચારિત્રને જાણીને મિથ્યાત્વ કર્મના ઉદયથી શંકા આદિ દોષ સમ્યક્ત્વને અશુદ્ધ કરવાવાળા મળ છે એમ જિનદેવે કહ્યું છે. તેમને મન, વચન અને કાયના ત્રણે યોગોથી છોડવા.

ભાવાર્થ:- શંકાદિ દોષ સમ્યક્ત્વનો મળ છે. તેને ત્યાગવાથી સમ્યક્ત્વાચરણ ચારિત્ર શુદ્ધ થાય છે. માટે તેનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ જિનદેવે કર્યો છે. તે દોષ કયા છે તે કહે છે :- (૧) જિનવચનમાં વસ્તુનું સ્વરૂપ કહ્યું છે તેમાં સંશય કરવો તે શંકા દોષ છે. તે શંકા થવાથી સાત ભયના નિમિત્તથી સ્વરૂપથી ચલિત થઈ જાય તે પણ શંકા છે. (૨) ભોગોની અભિલાષા તે કાંક્ષા દોષ છે. તે થવાથી ભોગો માટે સ્વરૂપથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. (૩) વસ્તુના સ્વરૂપમાં અર્થાત્ ધર્મમાં ગ્લાનિ કરવી તે જુગુપ્સાદોષ છે. તે થવાથી ધર્માત્મા પુરુષોને પૂર્વકર્મના ઉદયથી બાહ્ય મલિનતા જોઈને જિનમતથી ચલિત થઈ જાય છે. (૪) દેવ, ગુરુ, ધર્મ તથા લૌકિક કાર્યોમાં મૂઢતા અર્થાત્ યથાર્થ સ્વરૂપને ન જાણવું તે મૂઢદષ્ટિ દોષ છે. તે થવાથી અન્ય લૌકિક જનોએ માનેલા સરાગી દેવ, હિંસાધર્મ, સગ્રંથ ગુરુ તથા લોકોએ વિચાર કર્યા વિના માનેલા અનેક ક્રિયાકાંડથી વૈભવાદિકની પ્રાપ્તિ માટે પ્રવૃત્તિ કરવાથી યથાર્થ મતથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. (૫) ધર્માત્મા પુરુષોમાં કર્મના ઉદયથી કોઈ દોષ ઉત્પન્ન થયેલો દેખે તો તેમની અવજ્ઞા કરવી તે અનુપગૂહન દોષ છે. તે થવાથી ધર્મથી છૂટી જાય છે. (૬) ધર્માત્મા

પુરુષોને કર્મના ઉદયના વશથી ધર્મથી ચલિત થતાં દેખીને તેમની સ્થિરતા ન કરવી તે અસ્થિતિકરણ દોષ છે. તે થવાથી એમ જણાય છે કે તેને ધર્મમાં અનુરાગ નથી અને અનુરાગ ન હોવો તે સમ્યક્ત્વનો દોષ છે. (૭) ધર્માત્મા પુરુષોથી વિશેષ પ્રીતિ ન કરવી તે અવાત્સલ્ય દોષ છે. તે થવાથી સમ્યક્ત્વનો અભાવ પ્રગટપણે સૂચવાય છે. (૮) ધર્મનું માહાત્મ્ય શક્તિ અનુસાર પ્રગટ ન કરવું તેને અપ્રભાવના દોષ કહે છે. તેમ થવાથી જણાય છે કે તેને ધર્મના માહાત્મ્યની શ્રદ્ધા પ્રગટ થઈ નથી. -આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વના આઠ દોષ મિથ્યાત્વના ઉદયથી થાય છે. જ્યાં તે તીવ્ર હોય ત્યાં તો મિથ્યાત્વ પ્રકૃતિનો ઉદય બતાવે છે, સમ્યક્ત્વનો અભાવ બતાવે છે. અને જ્યાં કંઈક મંદ અતિચારરૂપ હોય તો સમ્યક્ત્વ પ્રકૃતિનામક મિથ્યાત્વ પ્રકૃતિના ઉદયથી હોય છે. ત્યાં ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વનો સદ્ભાવ હોય છે, પરમાર્થથી વિચારે તો અતિચાર ત્યાગવા યોગ્ય જ છે.

આ દોષો થતાં અન્ય દોષ પણ પ્રગટે છે. તેમાં ત્રણ પ્રકારની મૂઢતા છે : (૧) દેવમૂઢતા, (૨) પાખંડમૂઢતા અને (૩) લોકમૂઢતા. (૧) કોઈ વરદાનની ઇચ્છાથી સરાગી દેવોની ઉપાસના કરવી, પાષાણાદિમાં તેમની સ્થાપના કરીને પૂજા કરવી તે દેવમૂઢતા છે. (૨) ઢોંગી ગુરુમાં મૂઢતા-પરિગ્રહ, આરંભ, ઢિંસાદિ સહિત પાખંડી (ઢોંગી) વેષધારીઓનો આદરસત્કાર કરવો તે પાખંડ મૂઢતા છે. (૩) લોકમૂઢતા-અન્ય મતવાળાના ઉપદેશથી તથા સ્વયં વિનાવિચાર્યે કોઈ પ્રવૃત્તિ કરવા લાગી જાય તે લોકમૂઢતા છે. જેમકે સૂર્યને અર્ધ્ય આપવો; ગ્રહણ વખતે સ્નાન કરવું, સંક્રાન્તિમાં દાન આપવું, અગ્નિનો સત્કાર કરવો, ઘર, કૂવો પૂજવો; ગાયના પૂંછડાને નમસ્કાર કરવા; ગાયનું મૂત્ર પીવું; રત્ન, ઘોડાદિ વાહન, પૃથ્વી, વૃક્ષ, શસ્ત્ર, પર્વત વગેરેની સેવા-પૂજા કરવી; નદી-સમુદ્ર આદિને તીર્થ માની તેમાં સ્નાન કરવું; પર્વત ઉપરથી પડવું; અગ્નિપ્રવેશ કરવો વગેરે જાણવા.

છ અનાયતન છે-કુદેવ, કુગુરુ, કુશાસ્ત્ર અને એમનાં ભક્તો આવા અનાયતન છે. તેમને ધર્મસ્થાન માનીને મનથી તેમની પ્રશંસા કરવી, વચનથી તેમને વખાણવા, શરીરથી તેમને વંદન કરવા, તે ધર્મના સ્થાન નથી, માટે તેને અનાયતન કહે છે. (૧) જાતિ, (૨) લાભ, (૩) કુળ, (૪) રૂપ, (૫) તપ, (૬) બળ (૭) વિદ્યા અને (૮) ઐશ્વર્ય-તેમનો ગર્વ કરવો એ આઠ મદ છે. જાતિ માતાપક્ષ છે, લાભ ધનાદિક કર્મના ઉદયને આશ્રિત છે, કુળ પિતાપક્ષ છે. રૂપ કર્મોદય આશ્રિત છે, તપ પોતાના સ્વરૂપને સાધવાનું સાધન છે, બળ કર્મોદય આશ્રિત છે, વિદ્યા કર્મના ક્ષયોપશમ આશ્રિત છે, ઐશ્વર્ય કર્મોદય આશ્રિત છે.-આ બધામાં ગર્વ શું કરવો? પરદ્રવ્યના નિમિત્તથી થવાવાળાનો ગર્વ કરવો એ સમ્યક્ત્વનો અભાવ બતાવે છે અથવા સમ્યક્ત્વને મલિન કરે છે. આ પ્રમાણે આ પરચીસ સમ્યક્ત્વના મળ દોષ છે, તેમનો ત્યાગ કરવાથી સમ્યક્ત્વ શુદ્ધ થાય છે. તે સમ્યક્ત્વાચરણ ચારિત્રનું અંગ છે. ૬

હવે શંકાદિ દોષ દૂર થતાં સમ્યક્ત્વના આઠ અંગ પ્રગટ થાય છે તે કહે છે:-

ણિસ્સંકિય ણિક્કંચિય ણિવ્વિદિગિંછા અમૂઢદિટ્ઠિ ય ।
ઉવગૂહણ ઠિદિકરણં વચ્છલ્લ પહાવણા ય તે અટ્ઠ ॥ ૭ ॥

નિશંકિતં નિઃકાંક્ષિતં નિર્વિચિકિત્સા અમૂઢદટ્ઠી ચ ।
ઉપગૂહનં સ્થિતીકરણં વાત્સલ્યં પ્રભાવના ચ તે અટ્ઠૌ ॥ ૭ ॥

નિઃશંકતા, નિઃકાંક્ષ, નિર્વિકિત્સ, અવિમૂઢત્વ ને
ઉપગૂહન, ચિતિ, વાત્સલ્યભાવ, પ્રભાવના-ગુણ અષ્ટ છે. ૭

અર્થ:- (૧) નિઃશંકિત, (૨) નિઃકાંક્ષિત, (૩) નિર્વિચિકિત્સા, (૪) અમૂઢદટ્ઠિ, (૫) ઉપગૂહન, (૬) સ્થિતિકરણ, (૭) વાત્સલ્ય અને (૮) પ્રભાવના-આ આઠ અંગ છે.

ભાવાર્થ:- આ આઠ અંગ આગળ કહેલાં શંકાદિ દોષોના અભાવથી પ્રગટ થાય છે. તેમનાં ઉદાહરણ પુરાણોમાં છે. તેમની કથાથી જાણવા. (૧) નિઃશંકિતમાં અંજન ચોરનું ઉદાહરણ છે. તેણે જિનવચનમાં શંકા ન કરી. નિર્ભય બનીને શીકાના બધા બંધ (દોરી) કાપીને મંત્ર સિદ્ધ કર્યો. (૨) નિઃકાંક્ષિતમાં સીતા, અનંતમતી, સુતારા વગેરેના ઉદાહરણો છે. જેમણે ભોગને અર્થે ધર્મ ન છોડ્યો. (૩) નિર્વિચિકિત્સમાં ઉદયન રાજાનું ઉદાહરણ છે. જેણે મુનિનું શરીર અપવિત્ર જોઈને પણ ગ્લાનિ ન કરી. (૪) અમૂઢ દટ્ઠિમાં રેવતીરાણીનું ઉદાહરણ છે, તેને વિદ્યાધરે અનેક મહિમા દેખાડી તોપણ શ્રદ્ધાથી શિથિલ ન થઈ. (૫) ઉપગૂહનમાં જિનેન્દ્રભક્ત શેઠનું ઉદાહરણ છે. બ્રહ્મચારીનો વેષ ધારણ કરી ચોરી છત્રની ચોત્રી કરી. તોપણ તેણે બ્રહ્મચર્યપદની નિંદા થતી જાણીને તે ચોરનો દોષ છુપાવ્યો. (૬) સ્થિતિકરણમાં વારિષેણનું ઉદાહરણ છે. જેણે પુષ્પદંત બ્રાહ્મણને મુનિપદથી શિથિલ થયેલો જાણીને દઢ કર્યો. (૭) વાત્સલ્યમાં વિષ્ણુકુમાર મુનિનું ઉદાહરણ છે. જેમણે અકંપનાચાર્ય આદિ મુનિઓના ઉપસર્ગનું નિવારણ કર્યું. (૮) પ્રભાવનામાં પ્રજકુમાર મુનિનું ઉદાહરણ છે. જેમણે વિદ્યાધરની સહાય મેળવીને ધર્મની પ્રભાવના કરી-આવા આઠ અંગ પ્રગટ થવાથી સમ્યક્ત્વાચરણ ચારિત્ર થાય છે. જેમ શરીરને હાથ, પગ વગેરે હોય છે તેવી જ રીતે આ સમ્યક્ત્વનાં આઠ અંગ છે. આ ન હોય તો વિકલાંગ હોય છે.

હવે કહે છે કે આ પ્રકારે પહેલાં સમ્યક્ત્વાચરણ ચારિત્ર હોય છે:-

તં ચેવ ગુણવિસુદ્ધં જિણસમ્મત્તં સુમુક્ખઠાણા ।
જં ચરહ્ણ ણાણજુત્તં પઢમં સમ્મતચરણચારિત્તં ॥ ૮ ॥

તત્ત્વૈવ ગુણવિશુદ્ધં જિનસમ્યક્ત્વં સુમોક્ષસ્થાનાય ।
તત્ ચરતિ જ્ઞાનયુક્તં પ્રથમં સમ્યક્ત્વ ચરણચારિત્રમ્ ॥ ૮ ॥

તે ^૧અષ્ટગુણસુવિશુદ્ધ જિનસમ્યક્ત્વને-^૨શિવહેતુને
આચરવું જ્ઞાન સમેત, તે સમ્યક્ત્વચરણ ચારિત્ર છે. ૮

અર્થ:- તે જિનસમ્યક્ત્વ અર્થાત્ અરિહંત જિનદેવની શ્રદ્ધા નિઃશંકિત આદિ આઠ ગુણોથી વિશુદ્ધ હોય, તથા તેના યથાર્થ જ્ઞાન સહિત આચરણ કરે તે પ્રથમ સમ્યક્ત્વાચરણ ચારિત્ર છે. તે મોક્ષસ્થાન માટે હોય છે.

ભાવાર્થ:- સર્વજ્ઞ ભાષિત તત્ત્વાર્થની નિઃશંકિત આદિ ગુણ સહિત ને પરચીસ મળદોષ રહિત, શ્રદ્ધા જે જ્ઞાનવાન કરે છે તેને સમ્યક્ત્વાચરણ ચારિત્ર હોય છે. આ મોક્ષની પ્રાપ્તિને માટે હોય છે. કેમકે મોક્ષમાર્ગમાં પહેલાં સમ્યગ્દર્શન કલું છે. માટે મોક્ષમાર્ગમાં મુખ્ય આ જ છે. ૮૮

હવે કહે છે કે જે આ રીતે સમ્યક્ત્વાચરણ ચારિત્રને અંગીકાર કરી સંયમાચરણ ચારિત્રને અંગીકાર કરે તો શીઘ્ર જ નિર્વાણને પ્રાપ્ત કરે છે:-

સમ્મતચરણસુદ્ધા સંજમ ચરણસ્સ જઇ વ સુપસિદ્ધા ।
ળાળી અમૂઢદિટ્ટી અચિરે પાવંતિ ણિવ્વાણં ॥ ૧ ॥

સમ્યક્ત્વચરણવિશુદ્ધાઃ સંયમચરણસ્ય યદિ વા સુપ્રસિદ્ધાઃ ।
જ્ઞાનિનઃ અમૂઢદષ્ટયઃ અચિરં પ્રાપ્નુવંતિ નિર્વાણમ્ ॥ ૧ ॥

સમ્યક્ત્વચરણવિશુદ્ધને નિષ્પન્નસંયમચરણ જે;
નિર્વાણને અચિરે વરે અવિમૂઢ દષ્ટિ જ્ઞાનીઓ. ૯

અર્થ:- જે જ્ઞાની હોઈને અમૂઢદષ્ટિ થઈને સમ્યક્ત્વચરણ ચારિત્રથી શુદ્ધ થાય છે અને જો સંયમાચરણ ચારિત્રથી સમ્યક્ પ્રકારે શુદ્ધ થાય તો શીઘ્ર જ નિર્વાણ પામે છે.

ભાવાર્થ:- જે પદાર્થોના યથાર્થ જ્ઞાનથી મૂઢ દષ્ટિ રહિત વિશુદ્ધ સમ્યગ્દષ્ટિ થઈ સમ્યક્ચારિત્રસ્વરૂપ સંયમનું આચરણ કરે તો શીઘ્ર જ મોક્ષ પામે. સંયમ અંગીકાર કર્યા પછી સ્વરૂપના સાધનરૂપ એકાગ્રતા સહિત ધર્મધ્યાનના બળથી સાતિશય અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનરૂપ થઈ શ્રેણી ચઢી, અંતર્મુહૂર્તમાં કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી, અઘાતિ કર્મનો નાશ કરી, મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. આ સમ્યક્ત્વાચરણ ચારિત્રનું જ માહાત્મ્ય છે. ૯

હવે કહે છે કે જે સમ્યક્ત્વના આચરણથી ભ્રષ્ટ છે અને સંયમનું આચરણ કરે છે તો પણ મોક્ષ પામતા નથી:-

સમ્મત્તચરણભદ્ધા સંજમચરણં ચરંતિ જે વિ ણરા।
અળ્લાણણાણમૂઢા તહ વિ ણ પાવંતિ ણિવ્વાણં॥૧૦॥

સમ્યક્ત્વચરણભ્રષ્ટાઃ સંયમચરણં ચરન્તિ યેઽપિ નરાઃ।
અજ્ઞાનજ્ઞાનમૂઢાઃતથાઽપિ ન પ્રાપ્નુવંતિ નિર્વાણમ્॥૧૦॥

સમ્યક્ત્વચરણવિહીન છો સંયમચરણ જન આચરે,
તોપણ લહે નહિ મુક્તિને ^૧અજ્ઞાનજ્ઞાનવિમૂઢ એ. ૧૦

અર્થ:- જે પુરુષ સમ્યક્ત્વાચરણ ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ છે અને સંયમનું આચરણ કરે છે પણ તે અજ્ઞાનથી મૂઢદષ્ટિ થયા થકા નિર્વાણ પામતા નથી.

ભાવાર્થ:- સમ્યક્ત્વાચરણ ચારિત્ર વિના સંયમાચરણ ચારિત્ર નિર્વાણનું કારણ નથી. કેમકે સમ્યજ્ઞાન વિના તો જ્ઞાન મિથ્યા કહેવાય છે. તેથી આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વ વિના ચારિત્રને પણ મિથ્યાપણું આવે છે. ૧૦

હવે પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય છે કે આ પ્રકારે સમ્યક્ત્વાચરણ ચારિત્રનાં ચિહ્ન કયા છે? જેનાથી એ જાણી શકાય. તેના ઉત્તરરૂપ ગાથામાં સમ્યક્ત્વનું ચિહ્ન કહે છે:-

વિચ્છલ્લં વિણેણ ય અણકંપાણ સુદાણ દચ્છાણ।
મગ્ગગુણસંસણાણ અવગૂહણ રક્ષણાણ ય॥૧૧॥

ए ए हिं लक्खणैहिं य लक्खिज्जइ अज्जवेहिं भावेहिं।
जीवो आराहतो जिणसम्मत्तं अमोहेण॥१२॥

वात्सल्यं विनयेन च अनुकंपया सुदान दक्षया।
मार्गगुणशंसनथा उपगूहनं रक्षणेन च॥११॥

एतैः लक्षणैः च लक्ष्यते आर्जवैः भावैः।
जीवः आराधयन् जिनसम्यक्त्वं अमोहेन॥१२॥

૧ અજ્ઞાનજ્ઞાનવિમૂઢ = અજ્ઞાનતત્ત્વ અને જ્ઞાનતત્ત્વનો ભેદ નહિ જાણનારા.

૨ માર્ગગુણસ્તવના = નિર્ગ્રંથ માર્ગના ગુણની પ્રશંસા.

વાત્સલ્ય-વિનય થકી, સુદાને દક્ષ અનુકંપા થકી,
વળી ^૨માર્ગગુણસ્તવના થકી, ઉપગૂહન ને સ્થિતિકરણથી. ૧૧

-આ લક્ષણોથી તેમ ^૧આર્જવભાવથી ^૨લક્ષાય છે,
વણમોહ જિનસમ્યક્ત્વને આરાધનારો જીવ જે. ૧૨

અર્થ:- જિનદેવની શ્રદ્ધા તે સમ્યક્ત્વ તેને મોહ અર્થાત્ મિથ્યાત્વરહિત આરાધના કરતો થકો જીવ આ લક્ષણોથી અર્થાત્ ચિહ્નોથી ઓળખવામાં આવે છે-(૧) પ્રથમ તો ધર્માત્મા પુરુષો પ્રત્યે જેને વાત્સલ્યભાવ હોય, જેવી રીતે તત્કાલની પ્રસૂતિવાન ગાયને પોતાના વાછરૂ પ્રત્યે પ્રેમ હોય છે તેવી પ્રીતિ ધર્માત્મા પ્રત્યે હોય, એક તો આ ચિહ્ન છે. (૨) સમ્યક્ત્વાદિ ગુણોથી જે અધિક હોય તેમના પ્રત્યે વિનય અને સત્કારાદિ જેને અધિક હોય એવો વિનય એ પણ એક ચિહ્ન છે. (૩) જેને દુઃખી પ્રાણી જોઈને કરુણાભાવસ્વરૂપ અનુકંપા ઉત્પન્ન થાય, આ પણ એક ચિહ્ન છે. અનુકંપા કેવી હોય? તેને અનુરૂપ દાનથી યોગ્ય હોય, નિર્ગ્રંથ સ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગની પ્રશંસા સહિત હોય, -આ પણ એક ચિહ્ન છે. (૪) જે માર્ગની પ્રશંસા ન કરતા હોય તો એમ જાણો કે આ માર્ગની દૃઢ શ્રદ્ધા નથી. ધર્માત્મા પુરુષને કર્મના ઉદયથી દોષ ઉત્પન્ન થાય તો તેની પ્રસિદ્ધિ ન કરે, ઉપગૂહન ભાવ હોય, આ એક ચિહ્ન છે. (૫) ધર્માત્માને માર્ગથી ચ્યુત થતા જાણી તેમને ફરી સ્થિર કરે, આવું નામનું ચિહ્ન છે. તેને સ્થિતિકરણ પણ કહે છે, આવા બધાં ચિહ્નોને સત્યાર્થ કરવાવાળો એક આર્જવભાવ છે. કેમકે નિષ્કપટ પરિણામથી આ બધા ચિહ્નો પ્રગટ થાય છે, સત્યાર્થ થાય છે. આટલાં લક્ષણોથી સમ્યક્દષ્ટિને જાણી શકાય છે.

ભાવાર્થ:- મિથ્યાત્વકર્મના અભાવથી જીવોનો નિજભાવ સમ્યક્ત્વભાવ પ્રગટ થાય છે, છન્નસ્થને જ્ઞાન ગોચર નથી અને તેનાં બાહ્ય ચિહ્ન સમ્યક્દષ્ટિને પ્રગટ હોય છે. તેનાથી સમ્યક્ત્વ થયું જાણી શકાય છે. જે વાત્સલ્ય આદિ ભાવ કહ્યા તે પોતાને તો પોતાના અનુભવગોચર હોય છે, અને બીજાને તેની વચન, કાયાની ક્રિયાથી જાણવામાં આવે છે. તેની પરીક્ષા જેવી રીતે પોતાને ક્રિયાવિશેષથી થાય છે તેવી રીતે અન્યની પણ ક્રિયાવિશેષથી થાય છે. આ રીતે વ્યવહાર છે. જો આવું ન હોય તો સમ્યક્ત્વ વ્યવહારમાર્ગનો લોપ થઈ જાય. માટે વ્યવહારી પ્રાણીઓને વ્યવહારનો જ આશ્રય કહ્યો છે, પરમાર્થને સર્વજ્ઞ જાણે છે. ૧૧-૧૨.

૧ આર્જવભાવ = સરળપરિણામ. ૨ લક્ષાય = ઓળખાય.

હવે કહે છે કે જો આવાં કારણો સહિત હોય તો સમ્યક્ત્વને છોડે છે:-

उच्छाहभावणासंपसंसेवा कुदंसणे सद्धा।
अण्णाणमोहमग्गे कुव्वंतो जहदि जिणसम्मं॥ १३॥

उत्साह भावना शंप्रशंसासेवा कुदर्शने श्रद्धा।
अज्ञानमोहमार्गे कुर्वन् जहाति जिनसम्यक्त्वम्॥ १३॥

अज्ञानमोહપથે કુમતમાં ભાવના, ઉત્સાહ ને,
શ્રદ્ધા, સ્તવન, સેવા કરે જે, તે તજે સમ્યક્ત્વને. ૧૩

અર્થ:- કુદર્શન અર્થાત્ નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાંખ્યમત, મીમાંસકમત, વેદાંતમત, બૌદ્ધમત, ચાર્વાકમત, શૂન્યવાદનામાંમત, તેમના વેશ અને તેમણે કહેલાં પદાર્થ તથા શ્વેતામ્બરાદિક જૈનાભાસતે બધામાં શ્રદ્ધા, ઉત્સાહ, ભાવના, પ્રશંસા અને તેની ઉપાસના તથા સેવા જે પુરુષ કરે છે તે જિનમતની શ્રદ્ધારૂપ સમ્યક્ત્વને છોડે છે. તે કુદર્શન, અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વનો માર્ગ છે.

ભાવાર્થ:- અનાદિ કાળથી મિથ્યાત્વકર્મના ઉદયથી આ જીવ સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે. તેને કોઈ ભાગ્યના ઉદયથી જિનમાર્ગની શ્રદ્ધા થઈ હોય અને મિથ્યામતના પ્રસંગથી મિથ્યામતમાં કોઈ કારણથી ઉત્સાહ, ભાવના, પ્રશંસા, સેવા, શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ જાય તો સમ્યક્ત્વનો અભાવ થઈ જાય; કેમકે જિનમત સિવાય અન્ય મતોમાં છન્નસ્થ અજ્ઞાનીઓ દ્વારા પ્રરૂપિત મિથ્યા પદાર્થ તથા મિથ્યા પ્રવૃત્તિરૂપ માર્ગ છે, તેની શ્રદ્ધા થાય ત્યારે જિનમતની શ્રદ્ધા જતી રહે. માટે મિથ્યાદષ્ટિઓનો સંસર્ગ જ કરવો નહિ. આ પ્રકારે ભાવાર્થ જાણવો. ૧૩

હવે કહે છે કે જે આ જ ઉત્સાહ, ભાવનાદિક કહ્યા તે સુદર્શનમાં હોય તો તે જિનમતની શ્રદ્ધારૂપ સમ્યક્ત્વને છોડતો નથી:-

उच्छाहभावणासंपसंसेवा सुदंसणे सद्धा।
ण जहदि जिणसम्मत्तं कुव्वंतो णाणमग्गेण॥ १४॥

उत्साहभावना शंप्रशंसासेवा: सुदर्शने श्रद्धां।
न जहाति जिनसम्यक्त्वं कुर्वन् ज्ञानमार्गेण॥ १४॥

સદ્દર્શને ઉત્સાહ, શ્રદ્ધા, ભાવના, સેવા અને
સ્તુતિ જ્ઞાનમાર્ગથી જે કરે, છોડે ન જિનસમ્યક્ત્વને. ૧૪

અર્થ:- સુદર્શન અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર સ્વરૂપ સમ્યક્માર્ગ તેમાં ઉત્સાહ-ભાવના અર્થાત્ ગ્રહણ કરવાનો ઉત્સાહ કરી વારંવાર ચિન્તવનરૂપ ભાવ અને પ્રશંસા અર્થાત્

મન-વચન-ક્રાયાથી સાડું જાણીને સ્તુતિ કરવી, સેવા અર્થાત્ ઉપાસના-પૂજનાદિ કરવાં અને શ્રદ્ધા કરવી. આ પ્રકારે જ્ઞાનમાર્ગને યથાર્થ જાણતો જે પુરુષ છે તે જિનમતની શ્રદ્ધારૂપ સમ્યક્ત્વને છોડતો નથી.

ભાવાર્થ:- જિનમતમાં ઉત્સાહ-ભાવના, પ્રશંસા, સેવા, શ્રદ્ધા જેને હોય છે તે સમ્યક્ત્વથી ચ્યુત થતો નથી. ૧૪

હવે અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, કુચારિત્ર ત્યાગવાનો ઉપદેશ આપે છે:-

અણ્ણાંણં મિચ્છત્તં વજ્જહ ણાણે વિસુદ્ધસમ્મત્તે ।
અહ મોહં સારંભં પરિહર ધમ્મે અહિંસાए ।। ૧૫ ।।

અજ્ઞાનં મિથ્યાત્વં વર્જ્જય જ્ઞાને વિશુદ્ધસમ્યક્ત્વે ।
અથ મોહં સારંભં પરિહર ધર્મે અહિંસાયામ્ ।। ૧૫ ।।

અજ્ઞાન ને મિથ્યાત્વ તજ, લડી જ્ઞાન, સમકિત શુદ્ધને;
વળી મોહ તજ ^૧સારંભ તું, લડીને અહિંસાધર્મને. ૧૫

અર્થ:- આચાર્ય કહે છે કે, હે ભવ્ય! તું જ્ઞાન થતાં અજ્ઞાનનો ત્યાગ કર, વિશુદ્ધ સમ્યક્ત્વ થતાં મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કર અને અહિંસા લક્ષણ ધર્મ થતાં આરંભ સહિત મોહને પરિહર.

ભાવાર્થ:- સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થતાં ફરીને મિથ્યાદર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રમાં પ્રવર્તો નહિ એ પ્રકારે ઉપદેશ છે. ૧૫

હવે ફરી ઉપદેશ કરે છે:-

પવ્વજ્જ સંગચાए પયટ્ટ સુતવે સુસંજમે ભાવે ।
હોઈ સુવિસુદ્ધજ્ઞાણં ણિમ્મોહે વીયરાયત્તે ।। ૧૬ ।।

પ્રવ્રજ્યાયાં સંગત્યાગે પ્રવર્ત્તસ્વ સુતપસિ સુસંયમે ભાવે ।
ભવતિ સુવિશુદ્ધધ્યાનં નિર્મોહે વીતરાગત્વે ।। ૧૬ ।।

નિ:સંગ લડી દીક્ષા, પ્રવર્ત સુસંયમે, સત્તપ વિષે;
નિર્મોહ વીતરાગત્વ હોતાં ધ્યાન નિર્મળ હોય છે. ૧૬

અર્થ:- હે ભવ્ય! તું સંગ અર્થાત્ પરિગ્રહનો ત્યાગ જેમાં હોય એવી દીક્ષા ગ્રહણ કર અને સારી રીતે સંયમ સ્વભાવરૂપ થઈને સમ્યક્પ્રકારે તપમાં પ્રવર્તન કર. જેથી તને મોહ રહિત વીતરાગપણું થવાથી નિર્મળ ધર્મ-શુકલધ્યાન થાય.

ભાવાર્થ:- નિર્ગથ થઈ દીક્ષા લઈ સંયમભાવથી સારી રીતે તપમાં પ્રવર્તન કરે, ત્યારે સંસારનો મોહ દૂર થઈ વીતરાગપણું પ્રાપ્ત થાય. પછી નિર્મળ ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાન થાય છે. આ પ્રમાણે ધ્યાનથી કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે આ પ્રકારે ઉપદેશ છે. ૧૬

હવે કહે છે કે, આ જીવ અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વના દોષથી મિથ્યામાર્ગમાં પ્રવર્તન કરે છે:-

મિચ્છાદંસનમગ્ગે મલિણે અણ્ણાણમોહદોસેહિં ।
વજ્જંતિ મૂઢજીવા મિચ્છતાબુદ્ધિઉદરણ ॥ ૧૭ ॥

મિથ્યાદર્શનમાર્ગે મલિને અજ્ઞાનમોહદોષૈઃ ।
વધ્યન્તે મૂઢજીવાઃ મિથ્યાત્વાબુદ્ધ્યુદયેન ॥ ૧૭ ॥

જે વર્તતા ^૨અજ્ઞાનમોહમલે મલિન મિથ્યામતે,
તે મૂઢજીવ મિથ્યાત્વ ને મતિદોષથી બંધાય છે. ૧૭

અર્થ:- જે મૂઢ જીવ છે તે અજ્ઞાન અને મોહ અર્થાત્ મિથ્યાત્વના દોષોથી મલિન એવા મિથ્યાદર્શન અર્થાત્ કુમત માર્ગ તેમાં મિથ્યાત્વ અને અબુદ્ધિ અર્થાત્ અજ્ઞાનના ઉદયથી પ્રવૃત્તે છે.

ભાવાર્થ:- આ મૂઢ જીવ મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનના ઉદયથી મિથ્યામાર્ગમાં પ્રવર્તે છે. માટે મિથ્યાત્વ-અજ્ઞાનનો નાશ કરવો એમ ઉપદેશ છે. ૧૭

હવે કહે છે કે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન શ્રદ્ધાનથી ચારિત્રનો દોષ દૂર થાય છે:-

સમ્મદંસણ પસ્સદિ જાણદિ ણાણેણ દવ્વપજ્જાયા ।
સમ્મેણ ય સદ્દહદિ ય પરિહરદિ ચરિત્તજે દોસે ॥ ૧૮ ॥

સમ્યગ્દર્શનેન પશ્યતિ જાનાતિ જ્ઞાનેન દ્રવ્યપર્યાયાન્ ।
સમ્યક્ત્વેન ચ શ્રદ્ધાતિ ચ પરિહરતિ ચારિત્રજાન્ દોષાન્ ॥ ૧૮ ॥

દેખે દરશથી, જ્ઞાનથી જાણે દરવ-પર્યાયને,
સમ્યક્ત્વથી શ્રદ્ધા કરે, ચારિત્રદોષો પરિહરે. ૧૮.

અર્થ:- આ આત્મા સમ્યગ્દર્શનથી તો સત્તામાત્ર વસ્તુને દેખે છે, સમ્યગ્જ્ઞાનથી દ્રવ્ય અને પર્યાયોને જાણે છે, સમ્યક્ત્વથી દ્રવ્ય-પર્યાય સ્વરૂપ સત્તાવાન વસ્તુનું શ્રદ્ધાન કરે છે અને આ પ્રકારે દેખવું-જાણવું તથા શ્રદ્ધવું હોય છે ત્યારે ચારિત્ર અર્થાત્ આચરણમાં ઉત્પન્ન થતાં દોષોને છોડે છે.

ભાવાર્થ:- વસ્તુ દ્રવ્ય-પર્યાયાત્મક સત્તાસ્વરૂપ છે. તેથી જેવું છે તેવું જુએ, જાણે અને શ્રદ્ધાન કરે ત્યારે આચરણ શુદ્ધ થાય એવો સર્વજ્ઞના આગમથી વસ્તુનો નિશ્ચય કરીને આચરણ કરવું. વસ્તુ છે તે દ્રવ્ય-પર્યાય સ્વરૂપ છે. દ્રવ્યનું લક્ષણ સત્તા છે તથા ગુણ-પર્યાયવાનને દ્રવ્ય કહે છે. પર્યાય બે પ્રકારની છે, સહવર્તી અને ક્રમવર્તી. સહવર્તીને ગુણ કહે છે અને ક્રમવર્તીને પર્યાય કહે છે. દ્રવ્ય સામાન્યરૂપથી એક છે તોપણ વિશેષરૂપથી છ છે-જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને કાળ.

જીવને દર્શન-જ્ઞાનમયી ચેતના તો ગુણ છે અને અચક્ષુ આદિ દર્શન, મતિ આદિ જ્ઞાન તથા ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિ તથા નર, નારકાદિ વિભાવપર્યાય છે. સ્વભાવપર્યાય અગુરુલઘુ ગુણદ્વારા જ્ઞાનિવૃદ્ધિનું પરિણમન છે. પુદ્ગલ દ્રવ્યના સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણરૂપ મૂર્તપણું તો ગુણ છે અને સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણનું ભેદરૂપ પરિણમન તથા અણુથી સ્કંધરૂપ થવું તથા શબ્દ, બંધ આદિરૂપ થવું ઇત્યાદિ પર્યાય છે. ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્યને ગતિહેતુત્વ અને સ્થિતિ હેતુત્વ તો ગુણ છે અને આ ગુણ દ્વારા જીવ અને પુદ્ગલને ગતિ અને સ્થિતિ હોય છે. તે પર્યાય છે અને અગુરુલઘુ ગુણદ્વારા જ્ઞાનિ-વૃદ્ધિનું પરિણમન થાય છે. તે સ્વભાવ પર્યાય છે.

આકાશનો અવગાહન ગુણ છે. અને જીવ-પુદ્ગલ આદિને તેના નિમિત્તથી પ્રદેશભેદની કલ્પના કરીએ તે પર્યાય છે તથા જ્ઞાનિ-વૃદ્ધિનું પરિણમન તે સ્વભાવપર્યાય છે. કાળદ્રવ્યનો વર્તના તો ગુણ છે. અને જીવ-પુદ્ગલાદિને તેના નિમિત્તથી સમય આદિની કલ્પના તે પર્યાય છે. તેને વ્યવહાર કાળ પણ કહે છે. તથા જ્ઞાનિ-વૃદ્ધિનું પરિણમન તે સ્વભાવપર્યાય છે. ઇત્યાદિ તેમનું સ્વરૂપ જિનાગમથી જાણીને દેખવું, જાણવું, શ્રદ્ધાન કરવું, તેથી ચારિત્ર શુદ્ધ થાય છે. જ્ઞાન, શ્રદ્ધાન, વિના આચરણ શુદ્ધ હોતું નથી, આમ જાણવું. ૧૮

હવે કહે છે કે આ સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ત્રણ ભાવ મોહરહિત જીવને હોય છે. તેનું આચરણ કરતો થકો શીઘ્ર મોક્ષ પામે છે:-

**एए तिण्णि वि भावा हवंति जीवस्स मोहरहियस्स ।
णियगुणमाराहंतो अचिरेण य कम्म परिहरइ ॥ १९ ॥**

**ए ते त्रयोऽपि भावाः भवंति जीवस्य मोहरहितस्य ।
निजगुणमाराधयन् अचिरेण च कर्म परिहरति ॥ १९ ॥**

**રે ! હોય છે ભાવો ત્રણે આ, મોહવિરહિત જીવને;
નિજ આત્મગુણ આરાધતો તે કર્મને ^૧અચિરે તજે. ૧૯**

અર્થ:- આ પૂર્વોક્ત સમ્યગ્દર્શન,-જ્ઞાન,-ચારિત્ર ત્રણ ભાવ છે, તે નિશ્ચયથી મોહ અર્થાત્ મિથ્યાત્વરહિત જીવને જ હોય છે. ત્યારે આ જીવ પોતાના નિજગુણ જે શુદ્ધ દર્શન-જ્ઞાનમયી ચેતના તેની આરાધના કરતો થકો અલ્પ કાળમાં કર્મનો નાશ કરે છે.

ભાવાર્થ:- નિજગુણના ધ્યાનથી શીઘ્ર જ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી મોક્ષ પામે છે. ૧૯

હવે સમ્યક્ત્વાચરણ ચારિત્રના કથનને સંકોચે છે:-

**સંખિજ્જમસંખિજ્જગુણં ચ સંસારિમેરુમત્તા^૨ ણં ।
સમ્મત્તમણુચરંતા કરેતિ દુક્ખક્ખયં ધીરા ॥ ૨૦ ॥**

**સંખ્યેયામસંખ્યેયગુણાં સંસારિમેરુમાત્રા ણં ।
સમ્યક્ત્વમણુચરંતઃ કુર્વન્તિ દુઃખક્ષયં ધીરાઃ ॥ ૨૦ ॥**

**સંસારસીમિત નિર્જરા અણસંખ્ય-સંખ્યગુણી કરે,
સમ્યક્ત્વ આચરનાર ધીરા દુઃખના ક્ષયને કરે. ૨૦**

અર્થ:- સમ્યક્ત્વનું આચરણ કરતાં કરતાં ધીર પુરુષો સંખ્યાતગુણી તથા અસંખ્યાતગુણી કર્મોની નિર્જરા કરે છે. અને કર્મોના ઉદયથી થયેલ સંસારનાં દુઃખોનો નાશ કરે છે. કર્મ કેવાં છે? સંસારીજીવોને મેરૂ અર્થાત્ મર્યાદા માત્ર છે અને સિદ્ધ થયા પછી કર્મ નથી.

ભાવાર્થ:- આ સમ્યક્ત્વનું આચરણ થયા પછી પ્રથમ કાળમાં તો ગુણશ્રેણી નિર્જરા હોય છે. તે અસંખ્યાતના ગુણાકારરૂપ છે. પછી જ્યાં સુધી સંયમનું આચરણ નથી હોતું ત્યાંસુધી ગુણશ્રેણી નિર્જરા થતી નથી. ત્યાં સંખ્યાતના ગુણાકારરૂપ હોય છે. માટે સંખ્યાતગુણ અને અસંખ્યાતગુણ-આ પ્રમાણે બન્ને વચન કહ્યાં છે. કર્મ તો સંસાર અવસ્થા છે. તેમાં દુઃખનું કારણ મોહકર્મ છે. તેમાં મિથ્યાત્વ કર્મ પ્રધાન છે. સમ્યક્ત્વ થયા પછી મિથ્યાત્વનો તો અભાવ જ થયો. અને ચારિત્ર મોહ દુઃખનું કારણ છે તે પણ જ્યાંસુધી છે ત્યાંસુધી તેની નિર્જરા કરે છે. આ રીતે અનુક્રમથી દુઃખનો ક્ષય થાય છે. સંયમાચરણ થયા બાદ સર્વે દુઃખોનો ક્ષય થશે જ. સમ્યક્ત્વનું માહાત્મ્ય આ પ્રકારે છે કે, સમ્યક્ત્વાચરણ થવાથી સંયમાચરણ પણ શીઘ્ર જ થાય છે. માટે સમ્યક્ત્વને મોક્ષમાર્ગમાં પ્રધાન જાણીને તેનું જ વર્ણન પહેલાં કર્યું છે. ૨૦

૧ અચિરે = અલ્પ કાળમાં.

૨ ‘સંસારિમેરૂમત્તા’ ‘સાસારિમેરૂમિત્તા’ આ શબ્દ સટીક સંસ્કૃત પ્રતિમાં ‘સર્ષપમેરુમાત્રા’ આ પ્રકારે છે.

હવે સંયમાચરણ ચારિત્ર કહે છે:-

દુબિહં સંજમચરણં સાયારં તહ હવે ગિરાયારં ।
સાયારં સગ્ગંથે પરિગ્ગહા રહિય ખલુ ગિરાયારં ॥ ૨૧ ॥

દ્વિવિધં સંયમચરણં સાગારં તથા ભવેત્ નિરાગારં ।
સાગારં સગ્ગંથે પરિગ્ગહાદ્રહિતે ખલુ નિરાગારમ્ ॥ ૨૧ ॥

સાગાર-અણ-આગાર એમ દ્વિભેદ સંયમચરણ છે;
સાગાર છે ^૧સગ્ગંથ, અણ-આગાર પરિગ્ગહરહિત છે. ૨૧

અર્થ:- સંયમાચરણ ચારિત્ર બે પ્રકારનું છે. સાગાર અને નિરાગાર. સાગાર તો પરિગ્ગહ સહિત શ્રાવકને હોય છે અને નિરાગાર પરિગ્ગહરહિત મુનિને હોય છે. આ નિશ્ચય છે. ૨૧

હવે સાગાર સંયમાચરણ કહે છે:-

દંસણ વય સામાઙ્ગ્ય પોસહ સચિત્ત રાયમત્તે ય ।
બંભારંભ પરિગ્ગહ અણુમણ ઉદ્દિઢ્ઠ દેસવિરદો ય ॥ ૨૨ ॥

દર્શનં વ્રતં સામાયિકં પ્રોષધં સચિત્તં રાત્રિભુક્તિશ્ચ ।
બ્રહ્મ આરંભઃ પરિગ્ગહઃ અનુમતિઃ ઉદ્દિષ્ટ દેશવિરતશ્ચ ॥ ૨૨ ॥

દર્શન, વ્રતં સામાયિકં, પ્રોષધ, સચિત્ત, ^૨નિશિભુક્તિને,
વળી બ્રહ્મ ને આરંભ આદિક દેશવિરતિસ્થાન છે. ૨૨

અર્થ:- દર્શન, વ્રત, સામાયિક અને પ્રોષધ આદિનું નામ એકદેશ છે અને બીજા નામ આ કલાં છે, : પ્રોષધોપવાસ, સચિત્તત્યાગ, રાત્રિભોજનત્યાગ, બ્રહ્મચર્ય, આરંભત્યાગ, પરિગ્ગહત્યાગ, અનુમતિત્યાગ અને ઉદ્દિષ્ટત્યાગ આ પ્રમાણે અગિયાર પ્રકારે દેશવિરત છે.

ભાવાર્થ:- આ સાગાર સંયમાચરણના અગિયાર સ્થાન છે તેને પ્રતિમા પણ કહે છે. ૨૨

હવે આ સ્થાનોમાં સંયમનું આચરણ કેવી રીતે હોય છે તે કહે છે:-

પંચેવ ગુણ્વયાઙ્ ગુણ્વયાઙ્ હવંતિ તહ તિણ્ણિ ।
સિક્ખાવય ચત્તારિ ય સંજમચરણં ચ સાયારં ॥ ૨૩ ॥

પંચૈવ અણુવ્રતાનિ ગુણવ્રતાનિ ભવંતિ તથા ત્રીણિ ।
શિક્ષાવ્રતાનિ ચત્તારિ સંયમચરણં ચ સાગારમ્ ॥ ૨૩ ॥

**અણુવ્રત કહ્યાં છે પાંચ ને ત્રણ ગુણવ્રતો નિર્દિષ્ટ છે,
શિક્ષાવ્રતો છે ચાર;-એ સંયમચરણ સાગાર છે. ૨૩**

અર્થ:- પાંચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત-આ પ્રમાણે બાર પ્રકારનું સંયમચરણ ચારિત્ર છે. જે સાગાર છે, તે ગ્રંથ સહિત શ્રાવકને હોય છે તેથી સાગાર કહ્યું છે.

પ્રશ્ન:- આ બાર પ્રકાર તો વ્રતનાં કહ્યાં અને આગળ ગાથામાં અગિયાર નામ કહ્યાં, તેમાં પ્રથમ દર્શન નામ કહ્યું. તેમાં એ વ્રત કેવી રીતે હોય છે?

સમાધાન:- અણુવ્રત એવું નામ ક્રિયિત્ વ્રતનું છે. તે પાંચ અણુવ્રતોમાંથી ક્રિયિત્ અહીં પણ હોય છે. માટે દર્શનપ્રતિમાના ધારક પણ અણુવ્રતી જ છે. તેનું નામ દર્શન જ કહ્યું. અહીં આ પ્રકારે જાણવું કે એમાં કેવળ સમ્યક્ત્વ જ હોય છે અને અવ્રતી છે, અણુવ્રત નથી. એના અણુવ્રત અતિચાર સહિત હોય છે તેથી વ્રતી નામ ન કહ્યું. બીજી પ્રતિમામાં અણુવ્રત અતિચાર રહિત પાળે છે તેથી તેમને વ્રત નામ કહ્યું છે. અહીં સમ્યક્ત્વના અતિચાર ટાળે છે, સમ્યક્ત્વ જ પ્રધાન છે એટલે દર્શન પ્રતિમા નામ કહ્યું છે. અન્ય ગ્રંથોમાં આનું સ્વરૂપ એ પ્રકારે કહ્યું છે કે જે આઠ મૂળગુણનું પાલન કરે, સાત વ્યસનને ત્યાગે, જેને અતિચાર રહિત શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ હોય તે દર્શન પ્રતિમા ધારક છે. પાંચ ઉદમ્બરફળ અને મધ, માંસ, મધ આ આઠનો ત્યાગ કરે તે આઠ મૂળ ગુણ છે.

કોઈ ગ્રંથમાં આ પ્રકારે કહ્યું છે કે પાંચ અણુવ્રત પાળે, મધ, માંસ અને મધનો ત્યાગ કરે તે આઠ મૂળ ગુણ છે. પરંતુ આમાં વિરોધ નથી, વિવક્ષા ભેદ છે. પાંચ ઉદમ્બરફળ અને ત્રસ મકારનો ત્યાગ કહેવાથી જે વસ્તુઓમાં સાક્ષાત્ ત્રણ જીવ દેખાતા હોય તે બધી વસ્તુઓનું ભક્ષણ ન કરે. દેવાદિકના નિમિત્ત તથા ઔષધાદિકના નિમિત્ત ઇત્યાદિ કારણોથી દેખાતા ત્રસજીવોનો ઘાત ન કરે એવો આશય છે. આમાં તો અહિંસા અણુવ્રત આવ્યું. સાત વ્યસનોના ત્યાગમાં જૂઠ, ચોરી અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ આવ્યો. ને અન્ય વ્યસનોનાં ત્યાગમાં અન્યાય, પરધન, પરસ્ત્રીનું ગ્રહણ નથી. તેથી તેમાં અતિલોભના ત્યાગથી પરિગ્રહ ઘટાડવાનું આવ્યું. આ રીતે પાંચ અણુવ્રત આવે છે. તેનાં (વ્રતાદિ પ્રતિમાના) અતિચાર ટળતાં નથી તેથી અણુવ્રતી નામ તેને અપાતું નથી. તેમ છતાં આ પ્રકારથી દર્શન પ્રતિમાનો ધારક પણ અણુવ્રતી છે. માટે દેશવિરતમાં સાગાર સંયમચરણ-ચારિત્રમાં-તેમને પણ ગણ્યા છે. ૨૩

હવે પાંચ અણુવ્રતનું સ્વરૂપ કહે છે:-

**થૂલે તસકાયવહે થૂલે મોષે અદત્તથૂલે' ય।
પરિહારો પરમહિલા પરિગ્ગહારંભપરિમાણં ॥ ૨૪ ॥**

૧ 'અદત્તથૂલે' ના સ્થાને સંસ્કૃત છાયામાં 'તિતિક્ષથૂલે', 'પરમહિલા' ના સ્થાને 'પરમપિમ્મે' એવો પાઠ છે.

સ્થૂલે ત્રસકાયવધે સ્થૂલાયાં મૃણાયાં અદત્તસ્થૂલે ચ ।
પરિહારઃ પરમહિલાયાં પરિગ્રહારંભપરિમાણમ્ ॥ ૨૪ ॥

ત્યાં સ્થૂલ ત્રસહિંસા-અસત્ય-અદત્તના, પરનારીના
પરિહારને, આરંભપરિગ્રહમાનને અણુવ્રત કહ્યાં. ૨૪

અર્થ:- સ્થૂળ ત્રસકાયનો ઘાત, સ્થૂળ મૃષા અર્થાત્ અસત્ય, સ્થૂળ અદત્તા અર્થાત્ બીજાનું દીધા વિનાનું ધન, પર મહિલા અર્થાત્ પરસ્ત્રી-આ સર્વનો તો પરિહાર અર્થાત્ ત્યાગ અને પરિગ્રહ તથા આરંભનું પરિમાણ-એમ પાંચ અણુવ્રત છે.

ભાવાર્થ:- અહીં સ્થૂળ કહેવાનો એવો અર્થ જાણવો કે-જેમાં પોતાનું મૃત્યુ થાય-બીજાનું મૃત્યુ થાય, પોતાનું ઘર બગડે, બીજાનું ઘર બગડે, રાજાના દંડને યોગ્ય થાય, પંચના દંડને યોગ્ય થાય, આ પ્રમાણે મોટા અન્યાયરૂપ પાપકાર્ય જાણવા. આ પ્રમાણે સ્થૂળ પાપ રાજાદિકના ભયથી ન કરે તે વ્રત નથી. તેને તીવ્ર કષાયના નિમિત્તથી તીવ્ર કર્મબંધનું નિમિત્ત જાણીને સ્વયમેવ ન કરવાના ભાવરૂપ ત્યાગ હોય તે વ્રત છે. તેમનાં અગિયાર સ્થાનક કહ્યાં છે. તેમાં ઉપર ઉપર ત્યાગ વધતો જાય છે. તેની ઉત્કૃષ્ટતા સુધી એવો છે કે જે કાર્યોમાં ત્રસ જીવોની બાધા પહોંચતી હોય એ પ્રકારના બધાં કાર્ય છૂટી જાય છે. તેથી સામાન્ય એવું નામ કહ્યું છે કે ત્રસહિંસાનો ત્યાગી દેશવ્રતી હોય છે. આનું વિશેષ કથન અન્ય ગ્રન્થોમાંથી જાણવું. ૨૪

હવે ત્રણ ગુણવ્રત કહે છે:-

દિસિવિદિસિમાણ પઢમં અણ્થંદ્દંડસ્સ વજ્જજં બિદિયં ।
ભોગોપભોગપરિમા ઇયમેવ ગુણવ્વયા તિણ્ણિ ॥ ૨૫ ॥

દિગ્વિદિગ્માનં પ્રથમં અનર્થદણ્ડસ્ય વર્જનં દ્વિતીયમ્ ।
ભોગોપભોગપરિમાણં હ્માન્યેવ ગુણવ્રતાનિ ત્રીણિ ॥ ૨૫ ॥

દિશવિદિશગતિ-પરિમાણ હોય, અનર્થદંડ પરિત્યજે,
ભોગોપભોગ તણું કરે પરિમાણ, -ગુણવ્રત ત્રણ છે. ૨૫

અર્થ:- દિશા-વિદિશામાં ગમનનું પરિમાણ તે પ્રથમ ગુણવ્રત છે, અનર્થ દંડનો ત્યાગ બીજું ગુણવ્રત છે અને ભોગ-ઉપભોગનું પરિમાણ ત્રીજું ગુણવ્રત છે-આ રીતે આ ત્રણ ગુણવ્રત છે.

ભાવાર્થ:- અહીં ગુણ શબ્દ તો ઉપકારનો વાચક છે. એ અણુવ્રતોને ઉપકાર કરે છે. દિશા-વિદિશા અર્થાત્ પૂર્વ આદિ દિશા-વિદિશામાં ગમન કરવાની મર્યાદા કરે. અનર્થ

દંડ અર્થાત્ જે કાર્યોમાં પોતાનું પ્રયોજન ન સઘાય એ પ્રકારના પાપ કાર્યો ન કરે. અહીં કોઈ પૂછે-પ્રયોજન વગર તો કોઈપણ જીવ કાર્ય કરતું નથી. કંઈક પ્રયોજન વિચારીને જ કરે છે. તો પછી અનર્થદંડ ક્યાં રહ્યો? એનું સમાધાન-સમ્યક્દષ્ટિ શ્રાવક હોય તે પ્રયોજન પોતાના પદને યોગ્ય વિચારે કરે છે. પદ યોગ્ય સિવાયનું સર્વ અનર્થ છે. પાપી પુરુષોના તો બધાં જ પાપ પ્રયોજનવાળાં છે, તેમની તો વાત જ શું! ભોગ કહેવાથી ભોજનાદિક અને ઉપભોગ કહેવાથી સ્ત્રી, વસ્ત્ર, આભૂષણ, વાહનાદિક તેનું પરિમાણ કરે-આમ જાણવું. ૨૫

હવે ચાર શિક્ષાવ્રત કહે છે:-

**સામાઙ્ગ્યં ચ પઢમં બિદિયં ચ તહેવ પોસહં ભગિયં ।
તઙ્ગ્યં ચ અતિહિપુજ્જં ચત્થ સલ્લેહણા અંતે ॥ ૨૬ ॥**

**સામાઙ્કં ચ પ્રથમં દ્વિતીયં ચ તથૈવ પ્રોષઘઃ ભગિતઃ ।
તૃતીયં ચ અતિથિપૂજા ચતુર્થં સલ્લેખના અન્તે ॥ ૨૬ ॥**

**સામાયિકં, વ્રત પ્રોષઘં, અતિથિ તણી પૂજા અને
અંતે કરે સલ્લેખના-શિક્ષાવ્રતો એ ચાર છે. ૨૬**

અર્થ:- સામાયિક તો પહેલું શિક્ષાવ્રત છે તેવી જ રીતે બીજું પ્રોષઘવ્રત છે. ત્રીજું અતિથિપૂજા છે અને ચોથું અન્યસમયે સલ્લેખના વ્રત છે.

ભાવાર્થ:- અહીં શિક્ષા શબ્દનો એવો અર્થ સૂચિત છે કે આગમી મુનિવ્રતની શિક્ષા આમાં છે. જ્યારે મુનિ થશે ત્યારે આ પ્રકારે રહેવું પડશે. સામાયિક કહેવાથી તો રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરીને બધી ગૃહારંભ સંબંધી ક્રિયાઓથી નિવૃત્તિ થઈને એકાન્ત સ્થાનમાં બેસી જઈ પ્રભાત, મધ્યાહ્ન અને સાંજના અમૂક કાળની મર્યાદા બાંધીને પોતાના સ્વરૂપનું ચિંતવન તથા પંચપરમેષ્ઠીની ભક્તિના પાઠ વાંચવા, તેમની વંદના કરવી ઇત્યાદિ વિધાન કરવા તે સામાયિક છે. આ પ્રમાણે પ્રોષઘ અર્થાત્ આઠમ, ચૌદસના પર્વોમાં પ્રતિજ્ઞા લઈને ધર્મકાર્યોમાં પ્રવર્તવું તે પ્રોષઘ છે. અતિથિ અર્થાત્ મુનિઓની પૂજા કરવી, તેમને આહારદાન આપવું તે અતિથિપૂજન છે. અંત સમયમાં કાયા અને કષાયને કૃશ કરી સમાધિ મરણ કરવું તે અંત સલ્લેખના છે. આ પ્રમાણે ચાર શિક્ષાવ્રત છે.

પ્રશ્ન:- તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં ત્રણ ગુણવ્રતમાં દેશવ્રત કહ્યું અને ભોગોપભોગ પરિમાણને શિક્ષાવ્રતમાં કહ્યું તથા સલ્લેખનાને જુદું કહ્યું છે. તે કેવી રીતે ?

સમાધાન:- આ વિવક્ષા ભેદ છે. અહીં દેશવ્રત દિગ્વ્રતમાં ગર્ભિત છે અને સલ્લેખનાને શિક્ષાવ્રતમાં કહ્યું છે. તેમાં કંઈ વિરોધ નથી. ૨૬

હવે કહે છે કે સંયમાચરણ ચારિત્રમાં શ્રાવક ધર્મ કહ્યો. હવે યતિધર્મ કહે છે:-

एवं सावयधम्मं संजमचरणं उदेसियं सयलं ।
सुद्धं संजमचरणं जइधम्मं णिक्कलं वोच्छे ॥ २७ ॥

एवं श्रावकधर्मं संयमचरणं उपदेशितं सकलम् ।
शुद्धं संयमचरणं यतिधर्मं निष्कलं वक्ष्ये ॥ २७ ॥

श्रावकधर्मरूप देशसंयमचरणं ભાખ્યું એ રીતે;
યતિધર્મ-આત્મક પૂર્ણ સંયમચરણ શુદ્ધ કહું હવે. ૨૭

અર્થ:- એવં એટલે આ પ્રકારે શ્રાવકધર્મસ્વરૂપ સંયમાચરણ તો કહ્યું. તે કેવું છે? સકલ અર્થાત્ કલા સહિત છે. એક દેશને કલા કહે છે. હવે યતિધર્મના ધર્મસ્વરૂપ સંયમાચરણ છે તેને કહીશ એવી આચાર્ય પ્રતિજ્ઞા કરી છે. યતિધર્મ કેવો છે? શુદ્ધ છે, નિર્દોષ છે, જેમાં પાપાચરણનો લેશ નથી. નિકલ અર્થાત્ કલાથી નિઃકાન્ત છે, સંપૂર્ણ છે. શ્રાવકધર્મની જેમ એકદેશ નથી. ૨૭

હવે યતિધર્મની સામગ્રી કહે છે:-

पंचेन्द्रियसंवरणं पंच वया पंचविंसकिरियासु ।
पंच समिदि तय गुत्ती संजमचरणं णिरायारं ॥ २८ ॥

पंचेन्द्रियसंवरणं पंच व्रताः पंचविंशतिक्रियासु ।
पंच समितयः तिस्रः गुप्तयः संयमचरणं निरागारम् ॥ २८ ॥

પંચેન્દ્રિયસંવર, પાંચ વ્રત પચ્ચીશક્રિયાસંબદ્ધ જે,
વળી પાંચ સમિતિ, ત્રિગુપ્તિ-અણ-આગાર સંયમચરણ છે. ૨૮

અર્થ:- પાંચ ઇન્દ્રિયોનો સંવર, પાંચ વ્રત કે તે પચ્ચીસ ક્રિયાનો સદ્ભાવ થતાં થાય છે, તથા સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ-એ રીતે નિરાગાર સંયમાચરણ ચારિત્ર હોય છે. ૨૮

હવે પાંચ ઇન્દ્રિયોના સંવરનું સ્વરૂપ કહે છે:-

अमणुण्णे य मणुण्णे सजीवद्वये अजीवद्वये य ।
ण करेदि रायदोसे पंचेन्द्रियसंवरो भणिओ ॥ २९ ॥

अमनोज्ञे च मनोज्ञे सजीवद्वये अजीवद्वये च ।
न करोति रागद्वेषौ पंचेन्द्रियसंवरः भणितः ॥ २९ ॥

**સુમનોજ્ઞ ને અમનોજ્ઞ જીવ-અજીવદ્રવ્યોને વિષે
કરવા ન^૧ રાગવિરોધ તે પંચેન્દ્રિયસંવર ઉક્ત છે. ૨૯.**

અર્થ:- અમનોજ્ઞ તથા મનોજ્ઞ એવા પદાર્થમાં જેને લોકો પોતાના માને એવા સજીવ દ્રવ્યો-સ્ત્રી પુત્રાદિક અને અજીવ દ્રવ્યો-ધન ધાન્ય આદિ સર્વે પુદ્ગલ દ્રવ્યો આદિમાં રાગદ્વેષ ન કરે તેને પાંચ ઇન્દ્રિયોનો સંવર કહ્યો છે.

ભાવાર્થ:- ઇન્દ્રિયગોચર સજીવ-અજીવ દ્રવ્ય છે. તે ઇન્દ્રિયોના ગ્રહણમાં આવે છે. તેમાં આ પ્રાણી કોઈને ઈષ્ટ માની રાગ કરે છે અને કોઈને અનિષ્ટ માની દ્વેષ કરે છે. આવા રાગદ્વેષ મુનિ કરતા નથી. તેમને સંયમાચરણ ચારિત્ર હોય છે. ૨૯

હવે પાંચ વ્રતોનું સ્વરૂપ કહે છે:-

**હિંસાવિરઈ અહિંસા અસચ્ચવિરઈ અદત્તવિરઈ ય ।
તુરિયં અબંભવિરઈ પંચમ સંગમ્મિ વિરઈ ય ॥ ૩૦ ॥**

**હિંસાવિરતિરહિંસા અસત્યવિરતિઃ અદત્તવિરતિશ્ચ ।
તુર્યં અબ્રહ્મવિરતિઃ પંચમ સંગે વિરતિઃ ચ ॥ ૩૦ ॥**

**હિંસાવિરામ, અસત્ય તેમ અદત્તથી વિરમણ અને
અબ્રહ્મવિરમણ, સંગવિરમણ - છે મહાવ્રત પાંચ એ. ૩૦**

અર્થ:- પ્રથમ તો હિંસાથી વિરતિ અહિંસા છે, બીજું અસત્યવિરતિ છે, ત્રીજું અદત્તવિરતિ છે, ચોથું અબ્રહ્મવિરતિ છે, અને પાંચમું પરિગ્રહ વિરતિ છે.

ભાવાર્થ:- આ પાંચે પાપોનો સર્વથા ત્યાગ જે હોય છે તે પાંચ મહાવ્રત છે. ૩૦

હવે તેને મહાવ્રત કેમ કહે છે તે કહે છે:-

**સાહંતિ જં મહલ્લા આયરિયં જં મહલ્લપુલ્લેહિં ।
જં ચ મહલ્લાણિ તદો^૨ મહલ્લયા ઇત્તહે યાઈ ॥ ૩૧ ॥**

**સાઘયંતિ યન્મહાંતઃ આચરિતં યત્ મહત્પૂર્વેઃ ।
યચ્ચ મહન્તિ તતઃ મહાવ્રતાનિ એતસ્માદ્દેતોઃ તાનિ ॥ ૩૧ ॥**

**મોટા પુરુષ સાધે, પૂરવ મોટા જનોએ આચર્યા,
સ્વયમેવ વળી મોટાં જ છે, તેથી મહાવ્રત તે કર્યા. ૩૧**

૧ રાગવિરોધ = રાગદ્વેષ.

૨ 'મહલ્લયા ઇત્તેહયાઈ' ની જગ્યાએ 'મહલ્લયાઈ તહેયાઈ' જોઈએ.

અર્થ:- મહલ્લા અર્થાત્ મહંત પુરુષ જેની સાધના કરે છે, આચરણ કરે છે અને પહેલાં પણ મહંત પુરુષોએ જેનું આચરણ કર્યું છે, તથા આ વ્રતો પોતે જ મહાન છે, કેમકે આમાં પાપનો લેશ નથી આવા એ પાંચ મહાવ્રત છે.

ભાવાર્થ:- જેનું મોટા પુરુષો આચરણ કરે અને પોતે નિર્દોષ જ હોય તે મહાન કહેવાય છે. આ પ્રકારે આ પાંચ વ્રતોને મહાવ્રતની સંજ્ઞા મળી છે. ૩૧

હવે આ પાંચ વ્રતોની પરચીસ ભાવના કહે છે. તેમાંથી પ્રથમ જ અહિંસાવ્રતની પાંચ ભાવના કહે છે:-

**વયગુત્તી મળગુત્તી ઇરિયાસમિદી સુદાણણિક્ષેવો ।
અવલોચભોયણાઐ અહિંસાઐ ભાવણા હોત્તિ ॥ ૩૨ ॥**

**વચોગુપ્તિઃ મનોગુપ્તિઃ ઈર્યાસમિતિઃ સુદાનનિક્ષેપઃ ।
અવલોક્યભોજનેન અહિંસાયા ભાવના ભવંતિ ॥ ૩૨ ॥**

**મન-વચનગુપ્તિ, ગમનસમિતિ, સુદાનનિક્ષેપણ અને
અવલોકીને ભોજન-અહિંસા ભાવના એ પાંચ છે. ૩૨.**

અર્થ:- વચનગુપ્તિ અને મનોગુપ્તિ એવી બે તો ગુપ્તિઓ, ઈર્યાસમિતિ, સારી રીતે કમંડલ વગેરેનું ગ્રહણ-નિક્ષેપ એ આદાન-નિક્ષેપણા સમિતિ અને સારી રીતે જોઈને વિધિપૂર્વક શુદ્ધ ભોજન કરવું એ એષણાસમિતિ. -આ પ્રકારે એ પાંચ અહિંસા મહાવ્રતની ભાવના છે.

ભાવાર્થ:- વારંવાર તેનો જ અભ્યાસ કરવો તેનું નામ ભાવના છે. પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિમાં હિંસા લાગે છે, તેનો નિરંતર યત્ન રાખે ત્યારે અહિંસાવ્રતનું પાલન થાય. માટે અહીં યોગોની નિવૃત્તિ કરવી હોય તો સારી રીતે ગુપ્તિરૂપ કરવી અને પ્રવૃત્તિ કરવી હોય તો સમિતિરૂપ કરવી. આ રીતે નિરંતર અભ્યાસ કરવાથી અહિંસા મહાવ્રત દૃઢ રહે છે. આવા જ આશયથી તેને ભાવના કહે છે. ૩૨

હવે સત્ય મહાવ્રતની ભાવના કહે છે:-

**કોહમયહાસલોહા મોહા વિવરીય ભાવણા ચેવ ।
વિદિયસ્સ ભાવણાઐ ઐ પંચૈવ ય તહા હોત્તિ ॥ ૩૩ ॥**

**ક્રોધ મય હાસ્ય લોભ મોહા વિપરીતભાવનાઃ ચ ઐવ ।
દ્વિતીયસ્ય ભાવના ઇમા પંચૈવ ચ તથા ભવંતિ ॥ ૩૩ ॥**

**જે ક્રોધ, ભય ને હાસ્ય તેમજ લોભ-મોહ-ક્રુભાવ છે,
તેના ^૧વિપર્યયભાવ તે છે ભાવના બીજા પ્રતે. ૩૩**

અર્થ:- ક્રોધ, ભય, હાસ્ય, લોભ અને મોહ તેનાથી વિપરીત અર્થાત્ તેનો અભાવ હોય તે બીજા પ્રતની સત્ય મહાપ્રતની ભાવના છે.

ભાવાર્થ:- અસત્ય વચનની પ્રવૃત્તિ ક્રોધથી, ભયથી, હાસ્યથી, લોભથી અને પરદ્રવ્યના મોહરૂપ મિથ્યાત્વથી થાય છે. તેનો ત્યાગ કરવાથી સત્ય મહાપ્રત દઢ રહે છે.

તત્વાર્થસૂત્રમાં પાંચમી ભાવના અનુવીચી ભાષણ કહી છે, તો એનો અર્થ આ છે કે જિનસૂત્ર અનુસાર વચન બોલે અને અહીં મોહનો અભાવ કલ્પો તે મિથ્યાત્વના નિમિત્તથી સૂત્ર વિરુદ્ધ બોલે છે. મિથ્યાત્વનો અભાવ થતાં સૂત્ર વિરુદ્ધ બોલવાનું બનતું નથી. અનુવીચી ભાષણનો પણ આ જ અર્થ થયો, તેમાં અર્થભેદ નથી. ૩૩

હવે અર્થોચ્ચ મહાપ્રતની ભાવના કહે છે:-

**સુણ્ણાચારણિવાસો ^૧વિમોચિયાવાસ જન પરોધં ચ ।
एसणसुद्धिसउत्तं સાહમ્મીસંવિસંવાદો ॥ ૩૪ ॥**

**શૂન્યાગારનિવાસઃ વિમોચિતાવાસઃ યત્ પરોધં ચ ।
एषणाशुद्धिसहितं સાધર્મિસમવિસંવાદઃ ॥ ૩૪ ॥**

**સૂના અગર તો ત્યક્ત સ્થાને વાસ, ^૩પર-ઉપરોધના,
આહાર એષણશુદ્ધિયુત, સાધર્મી સહ વિખવાદના. ૩૪**

અર્થ:- શૂન્યાગાર અર્થાત્ ગિરિ, ગુફા, વૃક્ષ-બખોલ આદિમાં નિવાસ કરવો, વિમોચિત-આવાસ અર્થાત્ જેને લોકોએ કોઈપણ કારણથી છોડી દીધો હોય. એવા ગૃહ-ગ્રામાદિકમાં નિવાસ કરવો, પરોપરોધ અર્થાત્ જ્યાં બીજાને અવરોધ ન થાય એ રીતે રહેવું, તથા વસતિકાદિમાં રહી બીજાને રોકવા નહિ, એષણા શુદ્ધિ અર્થાત્ આહાર શુદ્ધ લેવો અને સાધર્મીઓથી વિખવાદ ન કરવો. આ પાંચ ભાવના ત્રીજા મહાપ્રતની છે.

ભાવાર્થ:- વસતિકામાં રહેવું અને આહાર લેવો એ બે પ્રવૃત્તિઓ મુનિઓને અવશ્ય હોય છે. લોકમાં એમના નિમિત્તે અદત્તનું આદાન હોય છે. મુનિઓએ એવા સ્થાન પર રહેવું જોઈએ કે જ્યાં અદત્તનો દોષ ન લાગે અને આહાર પણ એવી રીતે લેવો કે જેમાં અદત્તનો દોષ ન લાગે. તથા બન્નેની પ્રવૃત્તિમાં સાધર્મી આદિથી વિખવાદ ઉત્પન્ન ન થાય. આ પ્રકારે આ પાંચ ભાવના કહી છે. તેના પાલનથી અર્થોચ્ચ મહાપ્રત દઢ રહે છે. ૩૪

૧ વિપર્યયભાવ = વિપરીત ભાવ. ૨ પાઠાન્તર :- વિમોચિતાવાસ। ૩ પર-ઉપરોધના = બીજાને નડતર થાય એમ ન રહેવું તે.

હવે બ્રહ્મચર્ય મહાવ્રતની ભાવના કહે છે:-

મહિલાલોચનપુવ્વરઙ્ગસરણસંસક્તવસતિવિક્રહાહિં ।
પુષ્ટિચરસેહિં વિરઓ ભાવણ પંચાવિ તુરિયમ્મિ ॥ ૩૫ ॥

મહિલા લોકન પૂર્વરતિ સ્મરણસંસક્ત વસતિવિક્રહાભિઃ ।
પૌષ્ટિકરસૈઃ વિરતઃ ભાવનાઃ પંચાપિ તુર્યે ॥ ૩૫ ॥

મહિલાનિરીક્ષણ-પૂર્વરતિસ્મૃતિ-નિકટવાસ, ^૧ત્રિયાકથા,
પૌષ્ટિક રસોથી વિરતિ-તે વ્રત ^૨તુર્યની છે ભાવના. ૩૫

અર્થ:- સ્ત્રીઓનું અવલોકન અર્થાત્ રાગભાવ સહિત દેખવું, પૂર્વકાળમાં ભોગવેલા ભોગોનું સ્મરણ કરવું, સ્ત્રીઓથી સંસક્ત વસતિકામાં રહેવું, સ્ત્રીઓની કથાવાર્તા કરવી, પૌષ્ટિક રસોનું સેવન કરવું. આ પાંચેથી વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી આનાથી વિરક્ત રહેવું. આ પાંચ બ્રહ્મચર્ય મહાવ્રતની ભાવના છે.

ભાવાર્થ:- કામવિકારના નિમિત્તથી બ્રહ્મચર્યવ્રતનો ભંગ થાય છે. માટે સ્ત્રીઓને રાગભાવથી દેખવું ઇત્યાદિ નિમિત્તો કહ્યા, તેનાથી વિરક્ત રહેવું, પ્રસંગમાં આવવું નહિ. તેનાથી બ્રહ્મચર્ય મહાવ્રત દઢ રહે છે. ૩૫

હવે પાંચ અપરિગ્રહ મહાવ્રતની ભાવના કહે છે:-

અપરિગ્રહ સમણુણેસુ સદ્વપરિસરસરૂવગંધેસુ ।
રાયદ્વોસાર્ઙ્ગં પરિહારો ભાવણા હૌતિ ॥ ૩૬ ॥

અપરિગ્રહે સમનોજ્ઞેષુ શબ્દસ્પર્શરસરૂપગંધેષુ ।
રાગદ્વેષાદીનાં પરિહારો ભાવનાઃ ભવન્તિ ॥ ૩૬ ॥

મનહર-અમનહર સ્પર્શ-રસ-રૂપ-ગંધ તેમજ શબ્દમાં,
કરવા ન રાગવિરોધ, વ્રત પંચમ તણી એ ભાવના. ૩૬

અર્થ:- શબ્દ, સ્પર્શ, રસ, રૂપ, ગંધ આ પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષય સમનોજ્ઞ અર્થાત્ મનને સારા લાગવાવાળા અને અમનોજ્ઞ અર્થાત્ મનને ખરાબ લાગવાવાળા હોય છે. તેથી આ બન્નેમાં જ રાગ-દ્વેષ આદિ ન કરવો એ પરિગ્રહત્યાગ વ્રતની પાંચ ભાવના છે.

ભાવાર્થ:- પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષય સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ શબ્દ છે. તેમાં ઇષ્ટ-અનિષ્ટ બુદ્ધિરૂપ રાગ-દ્વેષ ન કરે ત્યારે જ અપરિગ્રહ વ્રત દઢ રહે છે. તેથી આ પાંચ ભાવના અપરિગ્રહ મહાવ્રતની કહેવામાં આવે છે. ૩૬

હવે પાંચ સમિતિઓ કહે છે:-

इरिया भासा एसण जा सा आदाण चे व णिक्खेवो ।
संजमसोहिणमित्तं खंति जिणा पंच समिदीओ ॥ ३७ ॥

ईर्या भाषा एषणा या सा आदानं चैव निक्षेपः ।
संयमशोधिनिमित्तं ख्यान्ति जिनाः पंच समितीः ॥ ३७ ॥

ઈર્યા, સુભાષા, એષણા, આદાન ને નિક્ષેપ-એ
સંયમ તણી શુદ્ધિ નિમિત્તે સમિતિ પાંચ જિનો કહે. ૩૭

અર્થ:- ઈર્યા, ભાષા, એષણા, આદાન-નિક્ષેપણ અને પ્રતિષ્ઠાપના-આ પાંચ સમિતિઓ સંયમની શુદ્ધતા માટેના કારણો છે. આમ જિનદેવ કહે છે.

ભાવાર્થ:- મુનિ પાંચ મહાવ્રતરૂપ સંયમનું સાધન કરે છે. તે સંયમની શુદ્ધતા માટે પાંચ સમિતિરૂપે પ્રવર્તે છે. તેથી તેનું નામ સાર્થક છે. ‘સં’ અર્થાત્ સમ્યક પ્રકાર, ‘ઈતિ’ અર્થાત્ પ્રવૃત્તિ જેમાં હોય તે સમિતિ છે. (મુનિ) ચાલતી વખતે ચાર હાથ પ્રમાણ પૃથ્વીને દેખીને ચાલતા હોય છે. જ્યારે બોલે ત્યારે હિતમિતરૂપ વચન બોલે છે. આહાર લે ત્યારે છેતાલીસ દોષ, બત્રીસ અંતરાય ટાળીને ચૌદ મલદોષ રહિત શુદ્ધ આહાર લે છે. ધર્મોપકરણ ઉપાડે ત્યારે પણ સંભાળપૂર્વક લે છે. એવી જ રીતે કંઈ ક્ષેપણ કરે તો યત્નપૂર્વક કરે છે. આ પ્રકારે નિષ્પ્રમાદ વર્તે ત્યારે સંયમનું શુદ્ધ પાલન થાય છે. એટલે પાંચ સમિતિરૂપ પ્રવૃત્તિ કહી છે. આ સંયમાચરણ ચારિત્રની પ્રવૃત્તિ કહી. ૩૭

હવે આચાર્ય નિશ્ચય ચારિત્રને મનમાં ધારણ કરીને જ્ઞાનનું સ્વરૂપ કહે છે:-

भव्यजणबोहणत्थं जिणमग्गे जिणवरहेहि जह भणियं ।
णाणं णाणसरुवं अप्पाणं तं वियाणेहि ॥ ३८ ॥

भव्यजन बोधनार्थं जिनमार्गे जिनवरैः यथा भणितं ।
ज्ञानं ज्ञानस्वरूपं आत्मानं तं विजानीहि ॥ ३८ ॥

રે ! ^૨ભવ્યજનબોધાર્થ જિનમાર્ગે કહ્યું જિન જે રીતે,
તે રીત જાણો જ્ઞાન ને ^૩જ્ઞાનાત્મ આત્માને તમે. ૩૮

અર્થ:- જિનમાર્ગમાં જિનેશ્વરદેવે ભવ્યજીવોને સંબોધવા માટે જે જ્ઞાન અને જ્ઞાનનું સ્વરૂપ કહ્યું છે તે જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છે તેને હે ભવ્ય જીવ ! તું જાણ.

૧ પાઠાંતર = સંજગસોહિણિમિત્તે ૨ ભવ્યજનબોધાર્થ = ભવ્યજનોને બોધવા માટે. ૩ જ્ઞાનાત્મ = જ્ઞાનસ્વરૂપ.

ભાવાર્થ:- જ્ઞાન અને જ્ઞાનના સ્વરૂપને અન્ય મતવાળા અનેક પ્રકારથી કહે છે તેવું જ્ઞાન અને તેનું સ્વરૂપ નથી. જે સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવ ભાષિત જ્ઞાન અને જ્ઞાનનું સ્વરૂપ છે તે જ નિર્બાધ સત્યાર્થ છે અને જ્ઞાન છે તે જ આત્મા છે, તથા આત્માનું સ્વરૂપ છે. તેને જાણીને તેમાં સ્થિરતાભાવ કરે, પરદ્રવ્યો પ્રત્યે રાગ-દ્વેષ ન કરે તે જ નિશ્ચય ચારિત્ર છે. માટે પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે મહાપ્રતાદિની પ્રવૃત્તિ કરીને આ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મામાં લીન થવું એવો ઉપદેશ છે. ૩૮

હવે કહે છે કે જે આ પ્રકારે જ્ઞાનથી એવું જાણે છે તે સમ્યગ્જ્ઞાની છે:-

જીવાજીવવિભત્તી જો જાણઙ્ગ સો હવેઙ્ગ સળ્ળાણી ।
રાયાદિદોસરહિઓ જિણસાસણે મોક્ખમગ્ગોત્તિ ॥ ૩૧ ॥

જીવાજીવવિભક્તિં યઃ જાનાતિ સ ભવેત્ સજ્જ્ઞાનઃ ।
રાગાદિદોષરહિતઃ જિનશાસને મોક્ષમાર્ગ ઇતિ ॥ ૩૧ ॥

જે જાણતો જીવ-અજીવના સુવિભાગને, સદ્જ્ઞાની તે
રાગાદિવિરહિત થાય છે-જિનશાસને શિવમાર્ગ જે. ૩૮

અર્થ:- જે પુરુષ જીવ અને અજીવના ભેદને જાણે છે તે સમ્યગ્જ્ઞાની થાય ને રાગાદિ દોષોથી રહિત થાય છે. આ પ્રકારે જિન શાસનમાં મોક્ષમાર્ગ છે.

ભાવાર્થ:- જે જીવ-અજીવ પદાર્થનું સ્વરૂપ ભેદરૂપ જાણીને સ્વ-પરનો ભેદ જાણે છે તે સમ્યગ્જ્ઞાની થાય છે ને પરદ્રવ્યોથી રાગદ્વેષ છોડવાથી જ્ઞાનમાં સ્થિરતા થતાં નિશ્ચય સમ્યક્ચારિત્ર થાય છે. તે જ જિનમતમાં મોક્ષમાર્ગનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. અન્ય મતવાળાઓએ અનેક પ્રકારની કલ્પના કરીને કહ્યું છે તે મોક્ષમાર્ગ નથી. ૩૯

હવે આ પ્રકારે મોક્ષમાર્ગ જાણીને શ્રદ્ધા સહિત તેમાં પ્રવૃત્તિ છે તે શીઘ્ર જ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે એમ કહે છે:-

દંસળ્ણાણચરિત્તં તિણ્ણિ વી જાણેહ પરમસદ્ધાણ ।
જં જાણિરુણ જોઈ અઙ્ગરેણ લહંતિ ણિવ્વાણં ॥ ૪૦ ॥

દર્શનજ્ઞાનચરિત્રં ત્રીણ્યપિ જાનીહિ પરમશ્રદ્ધયા ।
યત્ જ્ઞાત્વા યોગિનઃ અચિરેણ લભંતે નિર્વાણમ્ ॥ ૪૦ ॥

દગ, જ્ઞાન ને ચારિત્ર-ત્રણ જાણો પરમ શ્રદ્ધા વડે,
જે જાણીને યોગીજનો નિર્વાણને અચિરે વડે. ૪૦

અર્થ:- હે ભવ્ય ! તું દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર આ ત્રણેને પરમ શ્રદ્ધાથી જાણ. જેને જાણીને યોગી મુનિ થોડા જ સમયમાં નિર્વાણને પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ:- સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર ત્રયાત્મક મોક્ષમાર્ગ છે. તેને શ્રદ્ધાપૂર્વક જાણવાનો ઉપદેશ છે. કેમકે તેને જાણવાથી મુનિઓને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૪૦

હવે કહે છે કે આ પ્રકારે નિશ્ચય ચારિત્રરૂપ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ કહ્યું. જે તેને પ્રાપ્ત કરે છે તે શિવરૂપ મંદિરમાં નિવાસ કરવા યોગ્ય થાય છે:-

૧પારુણ ણાણસલિલં ણિમ્મલસુવિશુદ્ધભાવસંજુતા ।
હૌંતિ સિવાલયવાસી તિહુવણચૂડામણી સિદ્ધા ॥ ૪૧ ॥

૨પ્રાપ્ય જ્ઞાનસલિલં નિર્મલ સુવિશુદ્ધભાવસંયુક્તાઃ ।
ભવંતિ શિવાલયવાસિનઃ ત્રિભુવનચૂડામણયઃ સિદ્ધાઃ ॥ ૪૧ ॥

**જે જ્ઞાનજળ પીને લહે સુવિશુદ્ધ નિર્મળ પરિણતિ,
શિવધામવાસી સિદ્ધ થાય-ત્રિલોકના ચૂડામણિ. ૪૧**

અર્થ:- જે પુરુષ આ જિનભાષિત જ્ઞાનરૂપ જળને પ્રાપ્ત કરીને પોતાના નિર્મળ વિશુદ્ધ ભાવમય સારી રીતે થાય છે તે પુરુષ ત્રણભુવન ચૂડામણિ અને શિવાલય અર્થાત્ મોક્ષરૂપી મંદિરમાં નિવાસ કરવાવાળા સિદ્ધ પરમેષ્ઠી થાય છે.

ભાવાર્થ:- જેમ જળથી સ્નાન કરીને શુદ્ધ થઈ ઉત્તમ પુરુષ મહેલમાં નિવાસ કરે છે તેમ આ જ્ઞાન જળ સમાન છે. આત્માને રાગાદિક મેલ લાગવાથી મલિનતા થાય છે. તેથી આ જ્ઞાનરૂપ જળથી રાગાદિક મળને ઘોઈને જે પોતાના આત્માને શુદ્ધ કરે છે તે મુક્તિરૂપ મહેલમાં રહીને આનંદ ભોગવે છે. તેમને ત્રણ લોકના શિરોમણિ સિદ્ધ કહે છે. ૪૧

હવે કહે છે કે જે જ્ઞાનગુણથી રહિત છે તે ઈષ્ટ વસ્તુને પામતા નથી. માટે ગુણદોષને જાણવા માટે જ્ઞાનને સારી રીતે જાણવું જોઈએ:-

**નાણગુણેહિં વિહીના ણ લહંતે તે સુઙ્ચિચયં લાહં ।
ઇય ણાઠં ગુણદોસં તં સણ્ણાણં વિયાણેહિ ॥ ૪૨ ॥**

**જ્ઞાનગુણૈઃ વિહીના ન લભન્તે તે સ્વિઠં લાભં ।
ઇતિ જ્ઞાત્વા ગુણ દોષૌ તત્ સદ્જ્ઞાનં વિજાનીહિ ॥ ૪૨ ॥**

**જે જ્ઞાનગુણથી રહિત, તે પામે ન લાભ સુ-ઈષ્ટને;
ગુણદોષ જાણી એ રીતે, સદ્જ્ઞાનને જાણો તમે. ૪૨**

અર્થ:- જ્ઞાનગુણથી હીન પુરુષ પોતાની ઈચ્છિત વસ્તુના લાભને પ્રાપ્ત કરતો નથી. આમ જાણીને હે ભવ્ય ! તું પૂર્વોક્ત સમ્યગ્જ્ઞાનને ગુણ-દોષ જાણવા માટે જાણ.

ભાવાર્થ:- જ્ઞાન વિના ગુણ-દોષનું જ્ઞાન થતું નથી. ત્યારે પોતાની ઈષ્ટ અને અનિષ્ટ

વસ્તુને જાણતો નથી. તેથી ઇષ્ટ વસ્તુનો લાભ પામતો નથી. એટલે સમ્યજ્ઞાનથી જ ગુણ-દોષ જાણી શકાય છે. કેમકે સમ્યજ્ઞાન વિના હેય-ઉપાદેય વસ્તુઓનું જાણવું બની શકતું નથી અને હેય-ઉપાદેયને જાણ્યા વિના સમ્યક્ ચારિત્ર થતું નથી. માટે જ્ઞાનને જ ચારિત્રથી પ્રધાન કહ્યું છે. ૪૨

હવે કહે છે કે જે સમ્યજ્ઞાન સહિત ચારિત્ર ધારણ કરે છે તે અલ્પ કાળમાં જ અનુપમ સુખ પામે છે:-

**ચારિત્રસમારૂઢો અપ્પાસુ પરં ણ ઈહંણ ણાણી ।
પાવઙ્ગ અઙ્ગરેણ સુહં અણોવમં જાણ ણિચ્છયદો ॥ ૪૩ ॥**

**ચારિત્રસમારૂઢ આત્મનિં પરં ન ઈહતે જ્ઞાની ।
પ્રાપ્નોતિ અચિરેણ સુખં અનુપમં જાનીહિ નિશ્ચયતઃ ॥ ૪૩ ॥**

**જ્ઞાની ચરિત્રારૂઢ થઈ નિજ આત્મમાં પર નવ ચહે,
અચિરે લહે શિવસૌખ્ય અનુપમ એમ જાણો નિશ્ચયે. ૪૩**

અર્થ:- જે પુરુષ જ્ઞાની છે અને ચારિત્ર સહિત છે તે પોતાના આત્મામાં પરદ્રવ્યની ઇચ્છા કરતા નથી, પરદ્રવ્યમાં રાગ-દ્વેષ-મોહ કરતા નથી. તે જ્ઞાની જેની ઉપમા નથી એવાં અવિનાશી મોક્ષસુખને પામે છે. છે ભવ્ય ! તું નિશ્ચયથી આ પ્રમાણે જાણ. અહીં જ્ઞાની થઈ હેય-ઉપાદેયને જાણી, સંયમી બની પરદ્રવ્યને પોતામાં મેળવતા નથી તે પરમ સુખ પામે છે એમ બતાવ્યું છે. ૪૩

હવે ઇષ્ટ ચારિત્રના કથનને સંકોચ છે:-

**एवं संखेवेण य भणियं णाणेण वीयराएण ।
सम्मत्तसंजमासयदुण्हं पि उदेसियं चरणं ॥ ४४ ॥**

**एवं संक्षेपेण च भणितं ज्ञानेन वीतरागेण ।
सम्यक्त्वसंयमाश्रयद्वयोरपि उद्देशितं चरणम् ॥ ४४ ॥**

**વીતરાગદેવે જ્ઞાનથી સમ્યક્ત્વ-સંયમ-આશ્રયે
જે ચરણ ભાખ્યું તે કહ્યું સંક્ષેપથી અહીં આ રીતે. ૪૪**

અર્થ:- એવું અર્થાત્ એવા પૂર્વોક્ત પ્રકારે સંક્ષેપથી શ્રી વીતરાગદેવે જ્ઞાન દ્વારા જે કહ્યું એ પ્રકારે સમ્યક્ત્વ અને સંયમ આ બન્નેના આશ્રયે સમ્યક્ત્વચરણસ્વરૂપ અને સંયમ ચરણસ્વરૂપ એમ બે પ્રકારથી ચારિત્રનો ઉપદેશ કર્યો છે. આમ આચાર્ય ચારિત્રના કથનને સંક્ષેપરૂપથી કહી સંકોચ કર્યો છે. ૪૪

૧ સંસ્કૃત પ્રતિમાં 'આત્મનિ' ની જગ્યાએ 'આત્મનઃ' શ્રુતસાગરી સંસ્કૃત ટીકા મુદ્રિત પ્રતમાં ટીકામાં અર્થ પણ 'આત્મનઃ' નો જ કર્યો છે. દે. પૃષ્ઠ ૫૪.

હવે આ ચારિત્ર પાહુડ ભાવવાનો ઉપદેશ અને એનું ફળ કહે છે:-

ભાવેહ ભાવસુદ્ધં ફુલુ રઙયં ચરણપાહુડં ચૈવ ।
લહુ ચલગઈ ચઙ્ગુણં અઙ્ગેણપુણભવા હોઈ ॥ ૪૫ ॥

ભાવયત ભાવશુદ્ધં સ્ફુટં રચિતં ચરણપ્રાભૂતં ચૈવ ।
લઘુ ચતુર્ગતીઃ વ્યક્ત્વા અચિરેણ અપુનર્ભવાઃ ભવત ॥ ૪૫ ॥

ભાવો વિમળ ભાવે ચરણપ્રાભૂત સુવિરચિત સ્પષ્ટ જે,
છોડી ચતુર્ગતિ શીઘ્ર પામો મોક્ષ શાશ્વતને તમે. ૪૫

અર્થ:- અહીં આચાર્ય કહે છે કે, હે ભવ્ય જીવો! આ ચરણ અર્થાત્ ચારિત્ર પાહુડ અમે સ્પષ્ટ પ્રગટ કરીને બતાવ્યું છે. તમે તેને પોતાના શુદ્ધ ભાવથી ભાવો. પોતાના ભાવોમાં વારંવાર અભ્યાસ કરો. તેથી શીઘ્ર જ ચાર ગતિઓને છોડીને અપુનર્ભવ જે મોક્ષ તે તમને થશે-ફરીને સંસારમાં જન્મ નહિ પામો.

ભાવાર્થ:- આ ચારિત્ર પાહુડને વાંચો, ભણો, ધારણ કરો, વારંવાર ભાવો, અભ્યાસ કરો-આ ઉપદેશ છે. તેથી ચારિત્રના સ્વરૂપને જાણીને, ધારણ કરવાની રચિ થશે. તમે તેનો અંગીકાર કરશો ત્યારે ચાર ગતિરૂપ સંસારના દુઃખથી રહિત થઈ નિર્વાણને પ્રાપ્ત થશો. ફરી સંસારમાં જન્મ ધારણ નહિ કરવો પડે. માટે જે કલ્યાણને ચાહે છે તે આ પ્રમાણે કરો. ૪૫

છપ્પય

ચારિત દોય પ્રકાર દેવ જિનવરને ભાખ્યા,
સમકિત સંયમ ચરણ જ્ઞાન પૂરવ તિસ રાખ્યા.
જે નર સરઘાવાન યાહિ ધારૈ વિધિ સેતી,
નિશ્ચય અર વ્યવહાર રીતિ આગમમે જેતી.
જબ જગઘંઘા સબ મેટિકૈ નિજ સ્વરૂપમે થિર રહૈ,
તબ અષ્ટ કર્મકું નાશિકૈ અવિનાશી શિવકું લહૈ. ૧

આવા સમ્યક્ત્વાચરણ ચારિત્ર અને સંયમાચરણ ચારિત્ર-બે પ્રકારના ચારિત્રનું સ્વરૂપ આ પાહુડમાં કહ્યું.

દોહ

જિનભાષિત ચારિત્રકું જે પાલૈઃ મુનિરાજ,
તિનિકે ચરણ નમૂં સદા પાઉં તિનિ સુખસાજ. ૨

ઈતિશ્રી કુન્દકુન્દાચાર્ય સ્વામી વિરચિત ચારિત્ર પાહુડની પંડિત જયચંદ્રજી છાબડા કૃત દેશભાષામય વચનિકા સમાપ્ત.

જે આચાર્યોને વંદન કર્યા તે આચાર્યો કેવા છે? ઘણાં શાસ્ત્રોના અર્થને જાણવાવાળા છે. તથા કેવા છે? જેમનું તપશ્ચરણ સમ્યક્ત્વ અને સંયમથી શુદ્ધ છે. તથા કેવા છે? કષાયરૂપ મળથી રહિત છે તેથી શુદ્ધ છે.

ભાવાર્થ:- અહીં આચાર્યોને વંદન કર્યા તેમના વિશેષણોથી જાણવામાં આવે છે કે- ગણધરાદિકથી લઈને પોતાના ગુરુ પર્યતને વંદન કર્યા છે. અને ગ્રંથ રચવાની પ્રતિજ્ઞા કરી તેના વિશેષણોથી જાણવામાં આવે છે કે જે બોધપાહુડ ગ્રંથ રચશે તે લોકોને ધર્મમાર્ગમાં સાવધાન કરી, કુમાર્ગ છોડાવી, અહિંસાધર્મનો ઉપદેશ કરશે. ૧-૨

હવે આ બોધપાહુડમાં અગિયાર સ્થાન એકઠાં કર્યા છે તેનાં નામો કહે છે:-

આયદણં ચેદિહરં જિણપહિમા દંસણં ચ જિણબિંબં ।
ભણિયં સુવીયરાયં જિણમુદ્રા ણાણમાદત્થં ॥૩॥

અરહંતેણ સુદિહ્વં જં દેવં તિત્થમિહ ય અરહંતં ।
પાવજ્જગુણવિસુદ્ધા ઇય ણાયવ્વા જહાકમસો ॥૪॥

આયતનં ચૈત્યગૃહં જિણપ્રતિમા દર્શનં ચ જિણબિંબમ્ ।
ભણિતં સુવીતરાગં જિણમુદ્રા જ્ઞાનમાત્માર્થં ॥૩॥

અર્હતા સુદ્ધં યઃ દેવઃ તીર્થમિહ ચ અર્હન્ ।
પ્રવ્રજ્યા ગુણવિશુદ્ધા ઇતિ જ્ઞાતવ્યાઃ યથાક્રમશઃ ॥૪॥

જે આયતન ને ચૈત્યગૃહ, પ્રતિમા તથા દર્શન અને
વીતરાગ જિનનું બિંબ, જિનમુદ્રા, સ્વહેતુક જ્ઞાન જે, ૩.

^૨અર્હતદેશિત દેવ, તેમ જ તીર્થ, વળી અર્હત ને
^૩ગુણશુદ્ધ પ્રવ્રજ્યા યથાક્રમશઃ અહીં જ્ઞાતવ્ય છે. ૪.

અર્થ:- ૧આયતન, ૨ચૈત્યગૃહ, ૩જિણપ્રતિમા, ૪દર્શન, ૫જિણબિંબ. જિણબિંબ કેવું છે? સર્વ પ્રકારે વીતરાગ છે. ૬ જિણમુદ્રા-રાગસહિત હોતી નથી. ૭ જ્ઞાન. જ્ઞાનપદ કેવું છે? અર્થાત્ જેમાં અર્થ પ્રયોજન આત્મા જ છે. આ રીતે સાત તો આ નિશ્ચયસ્થાન વીતરાગ દેવે કહ્યા તેને યથાઅનુક્રમથી જાણવાં અને ટદેવ, ૮તીર્થ, ૧૦અરિહંત તથા ૧૧ગુણથી વિશુદ્ધ પ્રવ્રજ્યા (દીક્ષા) આ ચાર જે અરિહંત ભગવાને કહ્યા છે તેવા જ આ ગ્રંથમાં જાણવાં. આવી રીતે આ અગિયાર સ્થાન થયાં. ૩-૪

૧ ‘‘આત્મસ્થં’’ સંસ્કૃતમાં પાઠાન્તર છે.

૨ અર્હતદેશિત = અર્હત ભગવાને કહેલ.

૩ ગુણશુદ્ધપ્રવ્રજ્યા = ગુણથી શુદ્ધ એવી દીક્ષા.

ભાવાર્થ:- અહીં આશય આ પ્રમાણે જાણવો જોઈએ કે-ધર્મમાર્ગમાં કાળ-દોષથી અનેક મત થઈ ગયા છે તથા જૈનમતમાં પણ ભેદ થઈ ગયા છે, તેમાં 'આયતન' આદિમાં વિપર્યય (વિપરીતપણું) આવી ગયું છે. તેમનું પરમાર્થભૂત સાચું સ્વરૂપ તો લોકો જાણતા નથી અને ધર્મના લોભી થઈને જેવી બાહ્ય પ્રવૃત્તિ દેખે છે તેમાં જ પ્રવર્તવા લાગી જાય છે. તેમને સંબોધવા માટે આ બોધપાહુડની રચના કરી છે. તેમાં આયતન આદિ અગિયાર સ્થાનોનું-પરમાર્થભૂત સાચું સ્વરૂપ જેવું સર્વજ્ઞદેવે કહ્યું છે તેવું કહેશે. અનુક્રમથી જેવા નામ કહ્યાં છે તેવા જ અનુક્રમથી તેમનું વ્યાખ્યાન કરશે. તે જાણવા યોગ્ય છે. ૩-૪

(૧) હવે પ્રથમ જ જે 'આયતન' કહ્યું તેનું નિરૂપણ કરે છે:-

મળવચનકાયદવા આયત્તા^૧ જસ્સ ઇન્દિયા વિસયા ।
આયદણં જિનમગ્ગે ણિદ્દિઠ્ઠં સંજયં રૂવં ॥૫॥

મનો વચન કાય દ્રવ્યાણિ આયત્તાઃ યસ્ય એન્દ્રિયાઃ વિષયાઃ ।
આયતનં જિનમાર્ગે નિર્દિષ્ટં સંયતં રૂપમ્ ॥૫॥

^૨આયત્ત છે મન-વચન-કાયા ઇન્દ્રિવિષયો જેહને,
તે સંયમીનું રૂપ ભાખ્યું આયતન જિનશાસને. ૫

અર્થ:- જિનમાર્ગમાં સંયમસહિત મુનિરૂપ છે તેને 'આયતન' કહ્યું છે. કેવું છે મુનિરૂપ? જેને મન-વચન-કાય દ્રવ્યરૂપ છે તે, તથા પાંચ ઇન્દ્રિયોનાં સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ, શબ્દ આ વિષયો છે તે આયત્તા અર્થાત્ આધીન છે-વશીભૂત છે. તેમને (મન-વચન-કાય અને પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો) સંયમી મુનિ આધીન નથી. તેઓ મુનિને આધીન-વશીભૂત છે એવા સંયમી છે તે 'આયતન' છે. ૫

હવે ફરી કહે છે:-

મયરાયદોસ મોહો કોહો લોહો ય જસ્સ આયત્તા ।
પંચમહવ્યયધારી આયદણં મહરિસી મણિયં ॥૬॥

મદઃ રાગઃ દ્વેષઃ ક્રોધઃ લોભઃ ચ યસ્ય આયત્તાઃ ।
પંચમહાવ્રતધારી આયતનં મહર્ષયો મણિતાઃ ॥૬॥

આયત્ત જસ મદ-ક્રોધ-લોભ-વિમોહ-રાગ-વિરોધ છે,
ઋષિવર્ય પંચમહાવ્રતી તે આયતન નિર્દિષ્ટ છે. ૬

અર્થ:- જે મુનિને મદ, રાગ, દ્વેષ, મોહ, ક્રોધ, લોભ અને ચક્રારથી માયા આદિ-

બધા 'આયત્તા' અર્થાત્ નિગ્રહને પ્રાપ્ત થયા છે અને પાંચ મહાવ્રત-જે અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય (અચોર્ય) બ્રહ્મચર્ય તથા અપરિગ્રહ (પરિગ્રહનો ત્યાગ)-એમને ધારણ કરનાર છે એવા મહામુનિ ઋષિરાજને 'આયતન' કહે છે.

ભાવાર્થ:- પહેલાની ગાથામાં તો બાહ્ય સ્વરૂપ કહ્યું હતું. અહીં બાહ્ય-અભ્યંતર બન્ને પ્રકારથી સંયમી હોય તે 'આયતન' છે-એમ જાણવું. ૬

હવે ફરી કહે છે:-

સિદ્ધં જસસ સદત્થં વિસુદ્ધજ્ઞાણસ્સ ણાણજુત્તસસ ।
સિદ્ધાયદણં સિદ્ધં મુણિવરવસહસ્સ મુણિદત્થં ॥૭॥

સિદ્ધં યસ્ય સદર્થં વિશુદ્ધધ્યાનસ્ય જ્ઞાનયુક્તસ્ય ।
સિદ્ધાયતનં સિદ્ધં મુનિવરવૃષભસ્ય મુનિતાર્થમ્ ॥૭॥

સુવિશુદ્ધધ્યાની, જ્ઞાનયુત, જેને સુસિદ્ધ^૧ સદર્થ છે,
મુનિવરવૃષભ તે મળરહિત સિદ્ધાયતન^૨ વિદિતાર્થ છે. ૭

અર્થ:- જે મુનિને સદર્થ અર્થાત્ સમીચીન અર્થ જે 'શુદ્ધ આત્મા' તે સિદ્ધ થઈ ગયો હોય તે 'સિદ્ધાયતન' છે. કેવા છે મુનિ? જેમને વિશુદ્ધ ધ્યાન છે-ધર્મધ્યાનને સાધીને શુકલધ્યાનને પ્રાપ્ત થઈ ગયા છે, જ્ઞાન સહિત છે-કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત થઈ ગયા છે. ઘાતિકર્મરૂપ મળથી રહિત છે, તેથી મુનિઓમાં 'વૃષભ' અર્થાત્ પ્રધાન છે, જેમણે સમસ્ત પદાર્થ જાણી લીધાં છે. આ પ્રકારે મુનિપ્રધાનને 'સિદ્ધાયતન' કહે છે.

ભાવાર્થ:- આ રીતે ત્રણ ગાથામાં 'આયતન' નું સ્વરૂપ કહ્યું. પહેલી ગાથામાં તો સંયમીનું સામાન્ય બાહ્યરૂપ મુખ્યતાથી કહ્યું. બીજી ગાથામાં અંતરંગ-બાહ્ય. બન્નેની શુદ્ધતારૂપ ઋદ્ધિધારી મુનિ ઋષીશ્વર કહ્યા. અને આ ત્રીજી ગાથામાં કેવળજ્ઞાની કે જે મુનિઓમાં પ્રધાન છે તેમને 'સિદ્ધાયતન' કહ્યા છે. અહીં આ પ્રકારે જાણવું કે જે 'આયતન' અર્થાત્ જેમાં વસે, નિવાસ કરે તેને આયતન કહે છે. તેથી ધર્મપદ્ધતિમાં જે ધર્માત્મા પુરુષને આશ્રય કરવા યોગ્ય હોય તે 'ધર્માયતન' છે. આ પ્રમાણે મુનિ જ ધર્મના આયતન છે, બીજાં કોઈ વેષધારી, પાખંડી, વિષય-કષાયોમાં આસક્ત, પરિગ્રહધારી ધર્મના આયતન નથી. તથા જૈનમતમાં પણ જે સૂત્ર વિરૂદ્ધ પ્રવર્તે છે તે પણ 'આયતન' નથી. તે બધા 'અનાયતન' છે. બૌદ્ધમતમાં પાંચ ઇન્દ્રિય, તેમના પાંચ વિષયો, એક મન, એક ધર્માયતન શરીર એવા બાર 'આયતન' કહ્યા છે. તે કલ્પિત છે. તેથી અહીં જેવું 'આયતન' કહ્યું છે તેવું જ માનવું, ધર્માત્માએ તેનો જ આશ્રય કરવો. અન્યની સ્તુતિ, પ્રશંસા, વિનયાદિક ન કરવાં. આ બોધ પાહુડ ગ્રંથ રચનાનો આશય

૧ સદર્થ = સત્ અર્થ. ૨ વિદિતાર્થ = જે સમસ્ત પદાર્થોને જાણે છે એવું.

છે. તથા જેમાં આવા નિર્ગન્થ મુનિઓ વસે છે તે ક્ષેત્રને પણ 'આયતન' કહે છે, તે વ્યવહાર છે. ૭

(૨) હવે 'ચૈત્યગૃહ' નું નિરૂપણ કરે છે:-

બુદ્ધં જં બોહંતો અપ્પાણં ચેદયાહં અણ્ણં ચ ।
પંચમહવ્વય સુદ્ધં ણાણમયં જાણ ચેદિહરં ॥૮॥

બુદ્ધં યત્ બોધયન્ આત્માનં ચૈત્યાનિ અન્યત્ ચ ।
પંચમહાવ્રતશુદ્ધં જ્ઞાનમયં જાનીહિ ચૈત્યગૃહમ્ ॥૮॥

સ્વાત્મા-પરાત્મા-અન્યને જે જાણતાં જ્ઞાન જ રહે,
છે ચૈત્યગૃહ, તે જ્ઞાનમૂર્તિ, શુદ્ધ પંચમહાવ્રતે. ૮

અર્થ:- જે મુનિ 'બુદ્ધ' અર્થાત્ જ્ઞાનમયી આત્મા તેને જાણતો હોય, અન્ય જીવોને 'ચૈત્ય' અર્થાત્ ચેતનાસ્વરૂપ જાણતો હોય તથા પોતે જ્ઞાનમયી હોય અને પાંચ મહાવ્રતોથી શુદ્ધ હોય-નિર્મલ હોય તે મુનિને હે ભવ્ય! તું 'ચૈત્યગૃહ' જાણ.

ભાવાર્થ:- જેનામાં સ્વ-પરનું જાણવાવાળું નિષ્પાપ, નિર્મળ એવું ચૈત્ય અર્થાત્ ચેતનાસ્વરૂપ આત્મા વસે તે ચૈત્યગૃહ છે. ને આવું ચૈત્યગૃહ સંયમી મુનિ છે. અન્ય પાષાણ આદિનાં મંદિરને 'ચૈત્યગૃહ' કહેવું તે વ્યવહાર છે. ૮

હવે ફરી કહે છે:-

ચેદ્વયં બંધં મોક્ષં દુઃખં સુખં ચ અપ્પયં તસ્સ ।
ચેદ્દહરં જિણમગ્ગે છક્કાર્યાહયંકરં ભણિયં ॥૯॥

ચૈત્યં બંધં મોક્ષં દુઃખં સુખં ચ આત્મકં તસ્ય ।
ચૈત્યગૃહં જિનમાર્ગે ષટ્કાયહિતંકરં ભણિતમ્ ॥૯॥

ચેતન-સ્વયં, સુખ-દુઃખ-બંધન-મોક્ષ જેને ^૧અલ્પ છે,
ષટ્કાયહિતકર તેહ ભાખ્યું ચૈત્યગૃહ જિનશાસને. ૯

અર્થ:- જેને બંધ અને મોક્ષ, સુખ અને દુઃખ હોય તે આત્માને 'ચૈત્ય' કહે છે. અર્થાત્ આ ચિહ્નો જેના સ્વરૂપમાં હોય તેને 'ચૈત્ય' કહે છે. કેમકે જે ચેતનાસ્વરૂપ હોય તેને બંધ, મોક્ષ, સુખ, દુઃખ સંભવે છે. આ પ્રકારે ચૈત્યનું જે ગૃહ હોય તે 'ચૈત્યગૃહ' છે. જિનમાર્ગમાં આ પ્રકારે 'ચૈત્યગૃહ' છકાયના હિત કરવાવાળા હોય છે, તે આ પ્રકારના 'મુનિ' છે. પાંચ સ્થાવર અને ત્રસમાં વિકલત્રય અને અસંજી પંચેન્દ્રિય સુધી કેવળ રક્ષા જ કરવા યોગ્ય છે.

તેથી તેમની રક્ષા કરવાનો ઉપદેશ કરે છે. તથા તેઓ તેમનો ઘાત કરતા નથી. આ જ તેમનું હિત છે અને સંજી પંચેન્દ્રિય જીવ છે તેમની પણ રક્ષા કરે છે, રક્ષાનો ઉપદેશ પણ કરે છે. તથા તેમને સંસારથી નિવૃત્તિરૂપ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપદેશ કરે છે. આ પ્રકારે મુનિરાજને 'ચૈત્યગૃહ' કહે છે.

ભાવાર્થ:- લૌકિક જન ચૈત્યગૃહનું સ્વરૂપ અન્યથા અનેક પ્રકારે માને છે. તેમને સાવધાન કર્યા છે કે, જિનસૂત્રમાં છ કાય જીવોનું હિત કરવાવાળા જ્ઞાનમયી સંયમી મુનિ છે તે 'ચૈત્યગૃહ' છે. બીજાને 'ચૈત્યગૃહ' કહેવું-માનવું વ્યવહાર છે. આ પ્રકારે 'ચૈત્યગૃહ' નું સ્વરૂપ કહ્યું. ૯

(૩) હવે 'જિનપ્રતિમા' નું નિરૂપણ કરે છે:-

સપરા જંગમદેહા દંસણણાણેણ સુદ્ધચરણાણં ।
ણિગ્ગંથવીયરાયા જિનમગ્ગે ઇરિસા પહિમા ॥ ૧૦ ॥

સ્વપરા જંગમદેહા દર્શનજ્ઞાનેન શુદ્ધચરણાનામ્ ।
નિર્ગ્ગંથ વીતરાગા જિનમાર્ગે ઈદ્દશી પ્રતિમા ॥ ૧૦ ॥

દગ-જ્ઞાન-નિર્મળ ચરણધરની ભિન્ન જંગમ કાય જે,
નિર્ગંથ ને વીતરાગ, તે પ્રતિમા કહી જિનશાસને. ૧૦.

અર્થ:- જેમનું ચારિત્ર દર્શન-જ્ઞાનથી શુદ્ધ-નિર્મળ છે તેમનો સ્વ-પરા અર્થાત્ પોતાનો અને પરનો ચાલતો-ફરતો દેહ છે તે જિનમાર્ગમાં 'જંગમ પ્રતિમા' છે. અથવા સ્વ-પરા અર્થાત્ આત્માથી 'પર' એટલે કે ભિન્ન છે એવો દેહ છે. તે કેવો છે? જેનું નિર્ગંથ સ્વરૂપ છે, કંઈ પણ પરિગ્રહ અંશમાત્ર નથી એવી દિગમ્બર મુદ્રા છે, જેનું વીતરાગ સ્વરૂપ છે, કોઈપણ વસ્તુથી રાગ-દ્વેષ-મોહ નથી, જિનમાર્ગમાં આવી 'પ્રતિમા' કહી છે. જેના દર્શન-જ્ઞાનથી નિર્મળ ચારિત્ર પમાય છે. આ પ્રકારે મુનિઓની ગુરુ-શિષ્ય અપેક્ષાથી પોતાનો અને પરનો ચાલતો ફરતો દેહ નિર્ગંથ વીતરાગ મુદ્રા સ્વરૂપ છે તે જિનમાર્ગમાં 'પ્રતિમા' છે. અન્ય કલ્પિત છે. અને ધાતુ-પાષાણ આદિથી બનાવેલી દિગમ્બર મુદ્રાસ્વરૂપને 'પ્રતિમા' કહે છે તે વ્યવહાર છે. તે પણ તેની બાહ્ય આકૃતિ તો તેવી જ હોય ને તે વ્યવહારમાં માન્ય છે. ૧૦

હવે ફરી કહે છે:-

જં ચરદિ સુદ્ધચરણં જાણઙ્ પિચ્છેઙ્ સુદ્ધસમ્મતં ।
સા હોઈ વંદનીયા ણિગ્ગંથા સંજદા પહિમા ॥ ૧૧ ॥

યઃ ચરતિ શુદ્ધચરણં જાનાતિ પશ્યતિ શુદ્ધસમ્યક્ત્વમ્ ।
સા ભવતિ વંદનીયા નિર્ગ્ગંથા સંયતા પ્રતિમા ॥ ૧૧ ॥

**જાણે-જુએ નિર્મળ ^૧સુદગ સહ, ચરણ નિર્મળ આચરે,
તે વંદનીય નિર્ગ્ન્ય-સંયતરૂપ પ્રતિમા જાણજે. ૧૧**

અર્થ:- જે શુદ્ધ આચરણનું સેવન કરે છે તથા સમ્યગ્જ્ઞાનથી યથાર્થ વસ્તુને જાણે છે અને સમ્યગ્દર્શનથી પોતાના સ્વરૂપને દેખે છે-આ પ્રકારે શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ જેનામાં હોય એવી નિર્ગ્ન્ય સંયમ સ્વરૂપ 'પ્રતિમા' છે તે વંદન કરવા યોગ્ય છે.

ભાવાર્થ:- જાણવાવાળા, દેખવાવાળા, શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ-શુદ્ધ ચારિત્રસ્વરૂપ નિર્ગ્ન્ય સંયમસહિત-આ પ્રકારે મુનિનું સ્વરૂપ છે તે જ 'પ્રતિમા' છે. તે જ વંદન કરવા યોગ્ય છે; અન્ય કલ્પિત વંદન કરવા યોગ્ય નથી. અને તેવા જ રૂપસદૃશ ધાતુ-પાષાણની પ્રતિમા હોય તો તે વ્યવહારથી વંદન યોગ્ય છે. ૧૧

હવે ફરી કહે છે:-

**દંસણઅણંતળાણં અણંતવીરિય અણંતસુખા ય।
સાસયસુખ અદેહા મુક્કા કમ્મદ્વબંધેહિં ॥૧૨॥**

**નિરુવમમચલમખોહા ણિમ્મિવિયા જંગમેણ રૂવેણ।
સિદ્ધવ્ઠાણમ્મિ ઠિયા વોસરપહિમા ધુવા સિદ્ધા ॥૧૩॥**

**દર્શનાનન્તજ્ઞાનં અનન્તવીર્યાઃ અનંતસુખાઃ ચ।
શાશ્વતસુખા અદેહા મુક્તાઃ કર્માટકબંધૈઃ ॥૧૨॥**

**નિરુપમા અચલા અક્ષોભાઃ નિર્માપિતા જંગમેન રૂપેણ।
સિદ્ધસ્થાને સ્થિતાઃ વ્યુત્સર્ગપ્રતિમા ધુવાઃ સિદ્ધાઃ ॥૧૩॥**

**^૨નિઃસીમ દર્શન-જ્ઞાન ને સુખ-વીર્ય વર્તે જેમને,
શાશ્વતસુખી, અશરીરને કર્માટકબંધવિમુક્ત જે, ૧૨.**

**અક્ષોભ-નિરૂપમ-અચલ-ધ્રુવ, ઉત્પન્ન જંગમ રૂપથી,
તે સિદ્ધ સિદ્ધિસ્થાનસ્થિત, ^૩વ્યુત્સર્ગપ્રતિમા જાણવી. ૧૩**

અર્થ:- જે અનંતદર્શન, અનંતજ્ઞાન, અનંતવીર્ય અને અનંતસુખ સહિત છે; શાશ્વત અવિનાશી સુખસ્વરૂપ છે; અદેહ છે-કર્મ-નોકર્મરૂપ પુદ્ગલમયી દેહ જેમને નથી; અષ્ટકર્મના બંધનથી રહિત છે; ઉપમા રહિત છે-જેની ઉપમા આપી શકાય એવી લોકમાં વસ્તુ નથી; અચળ છે-પ્રદેશોનું હલન-ચલન જેમને નથી; અક્ષોભ છે-જેમના ઉપયોગમાં કંઈ ક્ષોભ નથી, નિશ્ચળ છે; જંગમરૂપે નિર્માપિત છે; કર્મથી સંપૂર્ણ મુક્ત થયા બાદ એક

સમય માત્ર ગમનરૂપ હોય છે) તેથી જંગમરૂપથી નિર્માપિત છે; સિદ્ધસ્થાન જે લોકનો અગ્રભાગ છે તેમાં સ્થિત છે; માટે વ્યુત્સર્ગ અર્થાત્ કાય રહિત છે—જેવો પૂર્વ શરીરમાં આકાર હતો તેવો જ પ્રદેશોનો આકાર—ચરમ શરીરથી કંઈક ઓછું છે; ધ્રુવ છે—સંસારથી મુક્ત થાય (તે જ સમયે) એક સમય માત્ર ગમન કરી લોકના અગ્ર ભાગમાં પહોંચીને સ્થિર થઈ જાય છે. પછી ચલાચલ થતા નથી. એવી ‘પ્રતિમા’ સિદ્ધ ભગવાન છે.

ભાવાર્થ:- આગળની બે ગાથાઓમાં તો ‘જંગમ પ્રતિમા’ સંયમી મુનિઓની દેહ સહિત કહી. હવે આ બે ગાથાઓમાં ‘થિર પ્રતિમા’ સિદ્ધોની કહી. આ પ્રકારે ‘જંગમ-સ્થાવર પ્રતિમા’ નું સ્વરૂપ કહ્યું. અન્ય કોઈ બીજી જાતની બહુ પ્રકારથી કલ્પના કરે છે, તે પ્રતિમા વંદન કરવા યોગ્ય નથી.

પ્રશ્ન:- આ તો પરમાર્થ સ્વરૂપ કહ્યું અને બાહ્ય વ્યવહારમાં પાષાણાદિકની પ્રતિમાને વંદન કરે છે તે કેવી રીતે ?

સમાધાન:- બાહ્ય વ્યવહારમાં મતાંતરના ભેદથી અનેક રીતે પ્રતિમાની પ્રવૃત્તિ છે. અહીં પરમાર્થને પ્રધાન કરી કહ્યું છે અને જ્યાં વ્યવહાર છે ત્યાં જેવું પ્રતિમાનું પરમાર્થ સ્વરૂપ હોય તેને જ સૂચિત કરે તે નિર્બાધ છે. જેવો પરમાર્થરૂપ આકાર કહ્યો તેવા જ આકારરૂપ વ્યવહાર હોય તો તે વ્યવહાર પણ પ્રશસ્ત છે. વ્યવહારી જીવોને પણ વંદન કરવા યોગ્ય છે. સ્યાદ્વાદ ન્યાયથી સિદ્ધ કરવામાં આવેલ પરમાર્થ અને વ્યવહારમાં વિરોધ નથી. ૧૨-૧૩

આ પ્રકારે ‘જિનપ્રતિમા’ નું સ્વરૂપ કહ્યું.

(૪) હવે ‘દર્શન’ નું સ્વરૂપ કહે છે:-

દંસેઙ્ મોક્ષમર્ગં સમ્મત્તં સંજમં સુધમ્મં ચ ।
ગિર્ગંધં ગાણમયં જિણમર્ગે દંસણં ભણિયં ॥ ૧૪ ॥

દર્શયતિ મોક્ષમાર્ગં સમ્યક્ત્વં સંયમં સુધર્મં ચ ।
નિર્ગંથં જ્ઞાનમયં જિનમાર્ગે દર્શનં ભણિતમ્ ॥ ૧૪ ॥

દર્શાવતું સંયમ-સુદગ-સદ્ધર્મરૂપ, નિર્ગંથ ને
^૧જ્ઞાનાત્મ મુક્તિમાર્ગ, તે દર્શન કહ્યું જિનશાસને. ૧૪

અર્થ:- જે મોક્ષમાર્ગને દેખાડે છે તે ‘દર્શન’ છે. મોક્ષમાર્ગ કેવો છે? સમ્યક્ત્વ અર્થાત્ તત્વાર્થ શ્રદ્ધાન લક્ષણ સમ્યક્ત્વ સ્વરૂપ છે; સંયમ અર્થાત્ ચારિત્ર-પાંચ મહાવ્રત,

પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ એવા તેર પ્રકારના ચારિત્રરૂપ છે; સુધર્મ અર્થાત્ ઉત્તમ ક્ષમાદિક દશ લક્ષણ ધર્મરૂપ છે; નિર્ગ્રંથરૂપ છે-બાહ્ય અભ્યંતર પરિગ્રહ રહિત છે; જ્ઞાનમયી છે-જીવ-અજીવાદિ પદાર્થોને જાણવાવાળો છે. અહીં 'નિર્ગ્રંથ' અને 'જ્ઞાનમયી' એ બે વિશેષણ 'દર્શન' ના પણ હોય છે. કેમકે 'દર્શન' છે તો-તેની તે બાહ્ય મૂર્તિ તો નિર્ગ્રંથ છે અને અંતરંગ જ્ઞાનમયી છે. આ પ્રકારે મુનિના રૂપને જિનમાર્ગમાં 'દર્શન' કહ્યું છે તથા આ પ્રકારના રૂપના શ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વસ્વરૂપને 'દર્શન' કહે છે.

ભાવાર્થ:- પરમાર્થરૂપ 'અંતરંગ દર્શન' તો સમ્યક્ત્વ છે. અને 'બાહ્ય' તેની મૂર્તિ જ્ઞાનસહિત ગ્રહણ કરેલ નિર્ગ્રંથરૂપ છે. આ પ્રકારે મુનિનું રૂપ છે તે 'દર્શન' છે. કેમકે મતની મૂર્તિને 'દર્શન' કહેવું લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે.

હવે ફરી કહે છે:-

જહ ફુલ્લં ગંધમયં ભવદિ હુ ખીરં સ ધિયમયં ચાવિ ।
તહ દંસણં હિ સમ્મં ણાણમયં હોઝ રૂવત્થં ॥ ૧૫ ॥

યથા પુષ્પં ગંધમયં ભવતિ સ્ફુટં ક્ષીરં તત્ ઘૃતમયં ચાપિ ।
તથા દર્શનં હિ સમ્યક્ જ્ઞાનમયં ભવતિ રૂપસ્થમ્ ॥ ૧૫ ॥

જ્યમ્ ફૂલ હોય સુગંધમય ને દૂધ ઘૃતમય હોય છે,
રૂપસ્થ દર્શન હોય સમ્યજ્ઞાનમય એવી રીતે. ૧૫

અર્થ:- જેમ ફૂલ ગંધમયી છે, દૂધ ઘૃતમયી છે તેવી જ રીતે 'દર્શન' અર્થાત્ જિનમતમાં સમ્યક્ત્વ છે. કેવું છે 'દર્શન'? અંતરંગ તો જ્ઞાનમયી છે અને બાહ્ય રૂપસ્થ છે-મુનિ તથા ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવક, અર્જિકાનું રૂપ છે.

ભાવાર્થ:- 'દર્શન' એટલે મત એ પ્રસિદ્ધ છે. અહીં જિનદર્શનમાં મુનિ, શ્રાવક અને આર્યિકાનો જેવો બાહ્ય વેષ કહ્યો છે તે 'દર્શન' જાણવું અને એની શ્રદ્ધા તે 'અંતરંગ દર્શન' જાણવું. આ બન્ને જ જ્ઞાનમયી છે, યથાર્થ તત્ત્વાર્થના જાણવારૂપ સમ્યક્ત્વ તેમાં મળી આવે છે. તેથી ફૂલમાં ગંધનું અને દૂધમાં ઘીનું દષ્ટાંત યુક્ત છે. આ પ્રકારે 'દર્શન' નું રૂપ કહ્યું. અન્ય મતમાં તથા કાળદોષથી જિનમતમાં જૈનાભાસી વેષા વાળા અનેક પ્રકારે જુદી રીતે કહે છે, જે કલ્યાણરૂપ નથી, સંસારનું કારણ છે. ૧૫

(૫) હવે 'જિનબિંબ' નું નિરૂપણ કરે છે:-

જિનબિંબં ણાણમયં સંજમસુદ્ધં સુવીયરાયં ચ ।
જં દેહિ દિક્ખસિક્ખા કમ્મક્ખયકારણે સુદ્ધા ॥ ૧૬ ॥

જિનબિંબં જ્ઞાનમયં સંયમશુદ્ધં સુવીતરાગં ચ ।
યત્ દદાતિ દીક્ષાશિક્ષે કર્મક્ષયકારણે શુદ્ધે ॥ ૧૬ ॥

જિનબિંબ છે, જે જ્ઞાનમય, વીતરાગ, સંયમશુદ્ધ છે,
દીક્ષા તથા શિક્ષા કર્મક્ષયકેતુ આપે શુદ્ધ જે. ૧૬.

અર્થ:- 'જિનબિંબ' કેવું છે? જ્ઞાનમયી છે, સંયમથી શુદ્ધ છે, અતિશય વડે વીતરાગ છે, કર્મના ક્ષયનું કારણ છે અને શુદ્ધ છે-આ પ્રકારની દીક્ષા અને શિક્ષા આપે છે.

ભાવાર્થ:- જે 'જિન' અર્થાત્ અરિહંત સર્વજનું પ્રતિબિંબ કહેવાય છે, તેમની જગ્યાએ તેમના જેવા જ માનવાયોગ્ય હોય એવા આચાર્ય છે. તેઓ દીક્ષા અર્થાત્ વ્રતનું ગ્રહણ અને શિક્ષા અર્થાત્ વ્રતનું વિધાન બતાવવું-એ બન્ને ભવ્ય જીવોને આપે છે. તેથી (૧) પ્રથમ તો તે આચાર્ય જ્ઞાનમય હોય, જિનસૂત્રનું તેમને જ્ઞાન હોય, જ્ઞાન વિના યથાર્થ દીક્ષા-શિક્ષા કેવી રીતે હોય? અને (૨) પોતે સંયમથી શુદ્ધ હોય, જો આ પ્રકારે ન હોય તો અન્યને પણ સંયમથી શુદ્ધ ન કરાવી શકે. (૩) અતિશય અર્થાત્ વિશેષપણે વીતરાગ ન હોય ને કપાય સહિત હોય તો તેઓ દીક્ષા, શિક્ષા યથાર્થ દઈ શકતા નથી. માટે આ પ્રકારે આચાર્યને જિનનું 'પ્રતિબિંબ' જાણવું. ૧૬

હવે ફરી કહે છે:-

તસ્સ ય કરહ પણામં સવ્વં પુજ્જં ચ વિણય વચ્છલ્લં ।
જસ્સ ય દંસણ ણાણં અત્થિ ધુવં ચેયણાભાવો ॥ ૧૭ ॥

તસ્ય ચ કુરુત પ્રણામં સર્વા પૂજાં ચ વિનયં વાત્સલ્યમ્ ।
યસ્ય ચ દર્શનંજ્ઞાનં અસ્તિ ધુવં ચેતનાભાવઃ ॥ ૧૭ ॥

તેની કરો પૂજા, વિનય-વાત્સલ્ય-પ્રણામન તેહને,
જેને સુનિશ્ચિત જ્ઞાન, દર્શન, ચેતના પરિણામ છે. ૧૭

અર્થ:- આ પ્રકારે પૂર્વોક્ત 'જિનબિંબ' ને પ્રણામ કરો અને સર્વ પ્રકારે પૂજા કરો, વિનય કરો, વાત્સલ્ય કરો. કેમકે તેમને ધ્રુવ અર્થાત્ નિશ્ચયથી દર્શન-જ્ઞાન જોવામાં આવે છે અને ચેતનાભાવ છે.

ભાવાર્થ:- દર્શન-જ્ઞાનમયી ચેતનાભાવ સહિત 'જિનબિંબ' આચાર્ય છે. તેમને પ્રણામ આદિક કરવાં. અહીં પરમાર્થ પ્રધાન કહ્યો છે. જડ પ્રતિબિંબની ગૌણતા છે. ૧૭

હવે ફરી કહે છે:-

તવવયગુણેહિં સુદ્ધો જાણદિ પિચ્છેહ સુદ્ધસમ્મતં ।
અરહન્તમુદ્દા એસા દાયારી દિક્ખસિક્ખા યા ॥ ૧૮ ॥

તપોવ્રતગુણૈઃ શુદ્ધઃ જાનાતિ પશ્યતિ શુદ્ધસમ્યક્ત્વમ્ ।
અર્હન્મુદ્દા એષા દાત્રી દીક્ષાશિક્ષાણાં ચ ॥ ૧૮ ॥

તપવ્રતગુણોથી શુદ્ધ, નિર્મળ સુદગ સહ જાણે-જુએ,
દીક્ષા-સુશિક્ષાદાયિની અર્હન્તમુદ્દા તેહ છે. ૧૮

અર્થ:- જે તપ, વ્રત અને ગુણ અર્થાત્ ઉત્તરગુણોથી શુદ્ધ હોય, સમ્યક્જ્ઞાનથી પદાર્થોને યથાર્થ જાણતા હોય, સમ્યક્દર્શનથી પદાર્થોને દેખતા હોય તેથી જેમને શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ છે-એ પ્રમાણે 'જિનબિંબ' આચાર્ય છે. તે જ દીક્ષા-શિક્ષાની દેવાવાળી અરિહંતની મુદ્દા છે.

ભાવાર્થ:- આ પ્રકારે 'જિનબિંબ' છે તે જિનમુદ્દા જ છે. આ પ્રમાણે 'જિનબિંબ' નું સ્વરૂપ કહ્યું છે. ૧૮

(૬) હવે 'જિનમુદ્દા' નું સ્વરૂપ કહે છે:-

દઢસંજમમુદ્દાએ ઇન્દ્રિયમુદ્દા કસાયદિઢમુદ્દા ।
મુદ્દા ઇહ ણાણાએ જિણમુદ્દા એરિસા મણિયા ॥ ૧૯ ॥

દઢસંયમમુદ્દયા ઇન્દ્રિયમુદ્દા કષાયદઢમુદ્દા ।
મુદ્દા ઇહ જ્ઞાનેન જિનમુદ્દા ઈદ્દશી મણિતા ॥ ૧૯ ॥

ઇન્દ્રિય-કષાયનિરોધમય મુદ્દા સુદ્રઢ સંયમમયી,
-આ ઉક્ત મુદ્દા જ્ઞાનથી નિષ્પન્ન, જિનમુદ્દા કહી. ૧૯

અર્થ:- દઢ અર્થાત્ વજ્ર જેવો-ચળાવવા છતાં પણ ન ચળે એવો-સંયમ એટલે કે ઇન્દ્રિય-મનને વશ કરવાં, પટ્ટજીવનિકાયની રક્ષા કરવી આ પ્રકારે સંયમરૂપ મુદ્દાથી તો પાંચ ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાં પ્રવર્તાવવી નહિ, પણ તેનો નિગ્રહ કરવો-આ ઇન્દ્રિયમુદ્દા છે, અને આ પ્રકારે સંયમદ્વારા જ જેમાં કષાયોની પ્રવૃત્તિ નથી એવી કષાયદઢ મુદ્દા છે, તથા જ્ઞાનને સ્વરૂપમાં લગાવવું-આ પ્રકારે જ્ઞાનદ્વારા સર્વ બાહ્યમુદ્દા શુદ્ધ થાય છે. આમ જિનશાસનમાં આવી 'જિનમુદ્દા' હોય છે.

ભાવાર્થ:- (૧) જે સંયમસહિત હોય, (૨) જેમની ઇન્દ્રિયો વશમાં હોય, (૩) જેમને કષાયોની પ્રવૃત્તિ ન થતી હોય અને (૪) જેઓ જ્ઞાનને સ્વરૂપમાં લગાવતા હોય એવા મુનિ હોય તે જ 'જિનમુદ્દા' છે. ૧૯

(૭) હવે 'જ્ઞાન' નું નિરૂપણ કરે છે:-

સંયમસંયુક્તસ્ય ય સુજ્ઞાણજોયસ્સ મોક્ષમર્ગસ્સ ।
 ણાણેણ લહદિ લક્ખં તમ્હા ણાણં ચ ણાયવ્વં ॥ ૨૦ ॥

સંયમસંયુક્તસ્ય ચ સુધ્યાનયોગ્યસ્ય મોક્ષમર્ગસ્ય ।
 જ્ઞાનેન લભતે લક્ષં તસ્માત્ જ્ઞાનં ચ જ્ઞાતવ્યમ્ ॥ ૨૦ ॥

સંયમસહિત સુધ્યાનયોગ્ય વિમુક્તિપથના લક્ષ્યને,
 પામી શકે છે જ્ઞાનથી જીવ, તેથી તે જ્ઞાતવ્ય છે. ૨૦

અર્થ:- સંયમથી સંયુક્ત અને ધ્યાનને યોગ્ય-આ પ્રકારે જે મોક્ષમાર્ગ છે તેનું લક્ષ્ય અર્થાત્ લક્ષ કરવા યોગ્ય-જાણવા યોગ્ય નિશાન જે પોતાનું નિજસ્વરૂપ છે તે 'જ્ઞાન' દ્વારા પામી શકાય છે. તેથી આ પ્રકારના લક્ષ્યને જાણવા માટે 'જ્ઞાન' ને જાણવું.

ભાવાર્થ:- સંયમ અંગીકાર કરી ધ્યાન કરે અને આત્માના સ્વરૂપને જ જાણે તો મોક્ષમાર્ગની સિદ્ધિ નથી. માટે 'જ્ઞાન' નું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. તેને જાણવાથી સર્વ સિદ્ધિ છે. ૨૦

હવે તેને જ દષ્ટાંત દ્વારા દઢ કરે છે:-

જહ ણવિ લહદિ હુ લક્ખં રહિઓ કંઢસ્સ વેજ્ઝચવિહીણો ।
 તહ ણવિ લક્ખદિ લક્ખં અણ્ણાણી મોક્ષમર્ગસ્સ ॥ ૨૧ ॥

તથા નાપિ લભતે સ્ફુટં લક્ષં રહિતઃ કાંઢસ્ય ^૨વેધકવિહીનઃ ।
 તથા નાપિ લક્ષયતિ લક્ષં અજ્ઞાની મોક્ષમર્ગસ્ય ॥ ૨૧ ॥

^૩શર-અજ્ઞ ^૪વેધ્ય-અજાણ જેમ કરે ન પ્રાપ્ત નિશાનને,
 અજ્ઞાની તેમ કરે ન લક્ષિત મોક્ષપથના લક્ષ્યને. ૨૧

અર્થ:- જેમ વેધવાવાળો વેધક કે જે બાણથી રહિત એવો પુરુષ છે તે-કાંડ અર્થાત્ ધનુષના (ધનુર્વિદાના) અભ્યાસથી રહિત હોય તો લક્ષ્ય અર્થાત્ નિશાનને પામી શકતો નથી. તેવી જ રીતે 'જ્ઞાન' થી રહિત અજ્ઞાની છે તે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ જે મોક્ષમાર્ગ છે તેનું લક્ષ્ય અર્થાત્ સ્વલક્ષણથી જાણવા યોગ્ય જે પરમાત્માનું સ્વરૂપ તેને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

૧ 'સુધ્યાનયોગ્યસ્ય' નો સંસ્કૃત ટીકા પ્રતિમાં 'શ્રેષ્ઠ ધ્યાન સહિત' આવો પણ અર્થ છે.

૨ 'વેધક'-'વૈધ્યક' પાઠાન્તર છે.

૩ શર-અજ્ઞ = બાણવિદાનો અજાણ. ૪ વેધ્ય-અજાણ = નિશાન સંબંધી અજાણ.

ભાવાર્થ:- ધનુષધારી ધનુષના અભ્યાસથી રહિત અને ‘વેદક’ જે બાણ તેનાથી રહિત હોય તો નિશાનને પામી શકતો નથી. તેવી જ રીતે ‘જ્ઞાન’ રહિત અજ્ઞાની મોક્ષમાર્ગનું નિશાન જે પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે તેને ઓળખે નહિ તો મોક્ષમાર્ગની સિદ્ધિ થતી નથી. તેથી ‘જ્ઞાન’ ને જાણવું જોઈએ. પરમાત્મારૂપ નિશાન ‘જ્ઞાન’ રૂપ બાણ દ્વારા સાધવું યોગ્ય છે. ૨૧

હવે કહે છે કે આ પ્રકારે જ્ઞાન-વિનય સંયુક્ત પુરુષ હોય તે જ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે:-

णाणं पुरिसस्स हवदि लहदि सुपुरिसो वि विणयसंजुत्तो ।
णाणेण लहदि लक्खं लक्खंतो मोक्खमग्गस्स ॥ २२ ॥

ज्ञानं पुरुषस्य भवति लभते सुपुरुषोऽपि विनयसंयुक्तः ।
ज्ञानेन लभते लक्ष्यं लक्षयन् मोक्षमार्गस्य ॥ २२ ॥

રે ! જ્ઞાન નરને થાય છે; તે, સુજન તેમ વિનીતને;
તે જ્ઞાનથી કરી લક્ષ, પામે મોક્ષપથના લક્ષ્યને. ૨૨

અર્થ:- ‘જ્ઞાન’ પુરુષને થાય છે અને જે પુરુષ વિનય સંયુક્ત હોય તે જ ‘જ્ઞાન’ ને પ્રાપ્ત કરે છે. જ્યારે તે જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે તે જ્ઞાન દ્વારા જ મોક્ષમાર્ગનું લક્ષ્ય જે પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે તેને લક્ષતો-દેખતો-ધ્યાન કરતો થકો પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ:- ‘જ્ઞાન’ પુરુષને થાય છે અને પુરુષ વિનયવાન હોય તો ‘જ્ઞાન’ ને પ્રાપ્ત કરે છે. તે ‘જ્ઞાન’ દ્વારા જ શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ જાણી શકાય છે. માટે વિશેષ જ્ઞાનીઓના વિનય દ્વારા ‘જ્ઞાન’ ની પ્રાપ્તિ કરવી. કેમકે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને જાણીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. અહીં, જે વિનય રહિત હોય, યથાર્થ સૂત્રપદથી ડગી ગયો હોય-ભ્રષ્ટ થઈ ગયો હોય તેનો નિષેધ જાણવો. ૨૨

હવે આને દઢ કરે છે:-

मइधणुहं जस्स थिरं सुदगुण बाणा सुअत्थि रयणत्तं ।
परमत्थ बद्धलक्खो णवि चुक्कदि मोक्खमग्गस्स ॥ २३ ॥

मतिधनुर्यस्य स्थिरं श्रुतं गुणः बाणाः सुसंति रत्नत्रयं ।
परमार्थबद्धलक्ष्यः नापि स्वलति मोक्षमार्गस्य ॥ २३ ॥

મતિ યાપ થિર, શ્રુત દોરી, જેને રત્નત્રય શુભ બાણ છે,
પરમાર્થ જેનું લક્ષ્ય છે, તે મોક્ષમાર્ગે નવ ચૂકે. ૨૩

અર્થ:- જે મુનિને મતિજ્ઞાનરૂપ ધનુષ સ્થિર હોય, શ્રુતજ્ઞાનરૂપ ગુણ અર્થાત્ પ્રત્યંચા (દોરી) હોય, રત્નત્રયરૂપ ઉત્તમ બાણ હોય અને પરમાર્થસ્વરૂપ નિજ શુદ્ધાત્મસ્વરૂપના સંબંધરૂપ લક્ષ્ય હોય તે મુનિ મોક્ષમાર્ગને ચૂકતા નથી.

ભાવાર્થ:- ધનુષની બધી સામગ્રી યથાવત્ મળે ત્યારે નિશાન (લક્ષ્ય) ચૂકાતું નથી. તેવી જ રીતે મુનિને મોક્ષમાર્ગની યથાવત્ સામગ્રી મળે ત્યારે મોક્ષમાર્ગથી ભ્રષ્ટ થતા નથી. તેના સાધનથી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. આ 'જ્ઞાન' નું માહાત્મ્ય છે. માટે જિનાગમ અનુસાર સત્યાર્થ જ્ઞાનીઓનો વિનય કરી 'જ્ઞાન' નું સાધન કરવું. ૨૩

આ પ્રમાણે 'જ્ઞાન' નું નિરૂપણ કર્યું.

(૮) હવે 'દેવ' નું સ્વરૂપ કહે છે:-

સો દેવો જો અત્યં ધમ્મં કામં સુદેહ્ ણાણં ચ ।
સો દેહ્ જસ્સ અત્થિ હુ અત્થો ધમ્મો ય પવ્વમજ્જા ॥ ૨૪ ॥

સઃ દેવઃ યઃ અર્થં ધર્મં કામં સુદદાતિ જ્ઞાનં ચ ।
સઃ દદાતિ યસ્ય અસ્તિ તુ અર્થઃ ધર્મઃ ચ પ્રવ્રજ્યા ॥ ૨૪ ॥

તે દેવ, જે સુરીતે ધરમ ને અર્થ, કામ, સુજ્ઞાન દે;
તે વસ્તુ દે છે તે જ, જેને ધર્મ-દીક્ષા-અર્થ છે. ૨૪

અર્થ:- 'દેવ' તેમને કહે છે જે અર્થ અર્થાત્ ધન, ધર્મ, કામ અર્થાત્ ઇચ્છાનો વિષય એવો ભોગ અને મોક્ષનું કારણ એવું જ્ઞાન-આ ચારેને આપે. અહીં ન્યાય એવો છે કે જે વસ્તુ જેની પાસે હોય તે આપે અને જેની પાસે જે વસ્તુ ન હોય તે કેવી રીતે આપે? આ ન્યાયથી અર્થ, ધર્મ, સ્વર્ગાદિના ભોગ અને મોક્ષસુખનું કારણ પ્રવ્રજ્યા અર્થાત્ દીક્ષા જેમને છે તેમને 'દેવ' જાણવા. ૨૪

હવે ધર્માદિનું સ્વરૂપ કહે છે કે જેને જાણવાથી દેવાદિનું સ્વરૂપ જાણવામાં આવે છે:-

ધમ્મો દયાવિસુદ્ધો પવ્વજ્જા સવ્વસંગપરિચત્તા ।
દેવો વવગયમોહો ઉદયકરો ભવ્વજીવાણં ॥ ૨૫ ॥

ધર્મઃ દયાવિશુદ્ધઃ પ્રવ્રજ્યા સર્વસંગપરિત્યક્તા ।
દેવઃ વ્યપગતમોહઃ ઉદયકરઃ ભવ્યજીવાનામ્ ॥ ૨૫ ॥

તે ધર્મ જેહ દયાવિમળ, દીક્ષા પરિગ્રહમુક્ત જે,
તે દેવ જે નિર્મોહ છે ને ઉદય ભવ્ય તાણો કરે. ૨૫

અર્થ:- જે દયાથી વિશુદ્ધ છે તે ધર્મ છે, જે સર્વ પરિગ્રહથી રહિત છે તે પ્રવ્રજ્યા છે, જેનો મોહ નષ્ટ થઈ ગયો છે તે 'દેવ' છે-તે ભવ્ય જીવોના ઉદયને કરવાવાળા છે.

ભાવાર્થ:- લોકમાં આ પ્રસિદ્ધ છે કે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ-એ ચાર પુરુષનાં પ્રયોજન છે. તેમના માટે પુરુષ કોઈની વંદના કરે છે, પૂજા કરે છે અને આ ન્યાય છે કે જેની પાસે જે વસ્તુ હોય તે બીજાને આપે, ન હોય તો ક્યાંથી લાવે? માટે આ ચાર પુરુષાર્થ જિનદેવમાં જોવામાં આવે છે. ધર્મ તો તેમનામાં દયારૂપે જોવામાં આવે છે. તેને સાધીને તેઓ તીર્થંકર થઈ ગયા. ત્યારે ધનની અને સંસારના ભોગોની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ; લોક પૂજ્ય બની ગયા. અને તીર્થંકરના પરમ પદમાં દીક્ષા લઈને, બધા મોહથી રહિત થઈને, પરમાર્થસ્વરૂપ આત્મિક ધર્મને સાધી, મોક્ષસુખ પ્રાપ્ત કરી લીધું. આવા તીર્થંકર જિન છે, તે જ 'દેવ' છે. અજ્ઞાની લોકો જેને દેવ માને છે તેને ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ નથી. કેમકે કેટલાક ઢિંસક છે કેટલાક વિષયાસક્ત છે-મોહી છે તેમને ધર્મ કેવો? જેમને અર્થ અને કામની વાંછા હોય છે તેમને અર્થ અને કામ કેવા? જન્મ-મરણ સહિત છે તેમને મોક્ષ કેવો? આ રીતે સાચા 'દેવ' તો જિનદેવ જ છે. તેઓ જ ભવ્ય જીવોના મનોરથ પૂર્ણ કરે છે, અન્ય સર્વે કલ્પિત દેવ છે. ૨૫

આ પ્રમાણે 'દેવ'નું સ્વરૂપ કહ્યું.

(૯) હવે 'તીર્થ'નું સ્વરૂપ કહે છે:-

વયસમ્મત્તવિસુદ્ધે પંચેદિયસંજદે ગિરાવેક્ષે ।
ળહાણુ મુળી તિત્થે , દિક્ખાસિક્ખાસુળહાળેણ ॥ ૨૬ ॥

વ્રતસમ્યક્ત્વ વિશુદ્ધે પંચેદ્રિયસંયતે નિરપેક્ષે ।
સ્નાતુ મુનિઃ તીર્થે દીક્ષાશિક્ષાસુસ્નાનેન ॥ ૨૬ ॥

વ્રત-સુદ્ધગનિર્મળ, ઇન્દ્રિયસંયમયુક્તને નિરપેક્ષ જે,
તે તીર્થમાં દીક્ષા-સુશિક્ષારૂપ સ્નાન કરો, મુને! ૨૬

અર્થ:- વ્રત, સમ્યક્ત્વથી વિશુદ્ધ અને પાંચ ઇન્દ્રિયોથી સંયત અર્થાત્ સંવર સહિત તથા નિરપેક્ષ અર્થાત્ ખ્યાતિ, લાભ, પૂજાદિકની-આ લોકના ફળની તથા પરલોકમાં સ્વર્ગાદિકના ભોગોની-અપેક્ષાથી રહિત એવા આત્મસ્વરૂપ 'તીર્થ' માં દીક્ષા-શિક્ષારૂપ સ્નાનથી પવિત્ર થાઓ.

હવે ફરી કહે છે:-

જં ગિમ્મલં સુધમ્મં સમ્મત્તં સંજમં તવં ણાણં ।
તં તિત્થં જિણમગ્ગે હવેઙ્ગ જદિ સંતિભાવેણ ॥ ૨૭ ॥
યત્ નિર્મલં સુધર્મં, સમ્યક્ત્વં સંયમં તપઃ જ્ઞાનમ્ ।
તત્ તીર્થં જિનમાર્ગે ભવતિ યદિ શાન્તભાવેન ॥ ૨૭ ॥

**નિર્મળ સુદર્શન-તપચરણ-સદ્ધર્મ-સંયમ-જ્ઞાનને,
જો શાન્તભાવે યુક્ત તો, તીરથ કહ્યું જિનશાસને. ૨૭**

અર્થ:- જિનમાર્ગમાં તે ‘તીર્થ’ છે જે નિર્મળ ઉત્તમ ક્ષમાદિક ધર્મ તથા તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન લક્ષણ શંકાદિ મળરહિત નિર્મળ સમ્યક્ત્વ તથા ઈન્દ્રિય-મનને વશમાં કરવા, પટકાયના જીવોની રક્ષા કરવી-આ પ્રકારે જે નિર્મળ સંયમ તથા અનશન, અવમૌદર્ય, વૃત્તિપરિસંખ્યાન, રસપરિત્યાગ, વિવિક્ત શય્યાસન, કાયકલેશ-એવા બાહ્ય છ પ્રકારના તપ અને પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવૃત્ય, સ્વાધ્યાય, યુત્સર્ગ, ધ્યાન-આવા છ પ્રકારના અંતરંગ તપ-આ પ્રમાણે બાર પ્રકારના નિર્મળ તપ અને જીવ-અજીવ આદિ પદાર્થોનું યથાર્થ જ્ઞાન એ ‘તીર્થ’ છે. તે પણ જો શાન્તભાવ સહિત હોય, કષાયભાવ ન હોય તો નિર્મળ ‘તીર્થ’ છે. કેમકે જો તે ક્રોધાદિભાવ સહિત હોય તો મલિનતા હોય, નિર્મળતા ન રહે.

ભાવાર્થ:- જિનમાર્ગમાં તો આ પ્રકારે ‘તીર્થ’ કહ્યું છે. લોકો સાગર, નદીઓને તીર્થ માનીને તેમાં સ્નાન કરીને પવિત્ર થવા ઇચ્છે છે. તેનાથી શરીરનો બાહ્ય મળ થોડો ઊતરે છે પરંતુ શરીરની અંદરનો ધાતુ-ઉપધાતુરૂપ અન્તર્મળ તેનાથી ઊતરતો નથી. તથા જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મરૂપ મળ અને અજ્ઞાન-રાગ-દ્વેષ-મોહ આદિ ભાવકર્મરૂપ મળ કે જે આત્માનો અંતર્મળ છે તે-તો તેનાથી જરા પણ ઊતરતો નથી. ઉલટું હિંસાદિકથી પાપ કર્મરૂપ મળ લાગે છે. તેથી સાગર-નદી આદિને તીર્થ માનવા એ ભ્રમ છે. જેનાથી તરાય તે ‘તીર્થ’ છે-આ પ્રકારે જિનમાર્ગમાં કહ્યું છે. તેને જ સંસાર સમુદ્રથી તારવાવાળું જાણવું. ૨૭

આ પ્રકારે ‘તીર્થ’નું સ્વરૂપ કહ્યું.

(૧૦) હવે ‘અરિહંત’ નું સ્વરૂપ કહે છે:-

ણામે ઠવણે હિ ય સંદ્રવ્યે ભાવે હિ સગુણપજ્જાયા ।
ચરુણાગદિ સંપદિમે^૧ ભાવા ભાવંતિ અરહંતં ॥ ૨૮ ॥
નામ્નિ સંસ્થાપનાયાં હિ ચ સંદ્રવ્યે ભાવે ચ સગુણપર્યાયાઃ^૨ ।
ચ્યવનમાગતિઃ સંપત્ ઇમે ભાવા ભાવયંતિ અર્હન્તમ્ ॥ ૨૮ ॥
^૩અભિધાન-સ્થાપન-દ્રવ્ય ભાવે, ^૪સ્વીય ગુણપર્યાયથી,
અર્હંત જાણી શકાય છે આગતિ-ચ્યવન-સંપત્તિથી. ૨૮

૧ સંસ્કૃત પ્રતિમાં ‘સંપદિમ’ પાઠ છે. ૨ ‘સમુણપજ્જાયા’ આ પદને છાયામાં ‘સ્વગુણપર્યાયાઃ’ સંસ્કૃત પ્રતિમાં છે. ૩ અભિધાન = નામ. ૪ સ્વીય = પોતાના.

અર્થ:- નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ભાવ-આ ચાર ભાવ અર્થાત્ પદાર્થ છે ને ‘અરિહંત’ને બતાવે છે અને ‘સગુણપર્યાયાઃ’ અર્થાત્ અરિહંતના ગુણપર્યાયો સહિત ચરિત્રા અર્થાત્ ચ્યવન અને આગતિ તથા સંપદા-આવા આ ભાવ ‘અરિહંત’ ને બતાવે છે.

ભાવાર્થ:- ‘અરિહંત’ શબ્દથી જો કે સામાન્ય અપેક્ષા જે કેવળજ્ઞાની હોય તેઓ બધા જ ‘અરિહંત’ છે. તો પણ અહીં તીર્થંકરપદની મુખ્યતાથી કથન કરે છે. એટલે નામાદિકથી બતાવવાનું કહ્યું છે. લોકવ્યવહારમાં નામ આદિની પ્રવૃત્તિ આ પ્રકારે છે કે જે વસ્તુનું જે નામ હોય તેવા ગુણ ન હોય તેને નામનિક્ષેપ કહે છે. જે વસ્તુનો જેવો આકાર હોય તે આકારની કાષ્ટ-પાષાણાદિકની મૂર્તિ બનાવી તેનો સંકલ્પ કરે તેને સ્થાપના કહે છે. જે વસ્તુની પહેલાની અવસ્થા હોય તેને જ પછીની અવસ્થામાં મુખ્ય કરીને કહે તેને દ્રવ્ય કહે છે. વર્તમાનમાં જે અવસ્થા હોય તેને ભાવ કહે છે. આ રીતે ચાર નિક્ષેપની પ્રવૃત્તિ છે. તેનું કથન શાસ્ત્રમાં પણ લોકોને સમજાવવા માટે કર્યું છે. તે નિક્ષેપ વિધાન દ્વારા નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ ન સમજવા. પણ નામને નામ સમજવું, સ્થાપનાને સ્થાપના સમજવી, દ્રવ્યને દ્રવ્ય સમજવું, ભાવને ભાવ સમજવો નહીંતર તો વ્યભિચાર નામનો દોષ આવે છે. તેને દૂર કરવા માટે ને લોકોને યથાર્થ સમજાવવા શાસ્ત્રમાં કથન છે. પરંતુ અહીં એવું નિક્ષેપનું કથન ન સમજવું. અહીં તો નિશ્ચયનયની પ્રધાનતાથી કથન છે. તેથી જેવું અરિહંતનું નામ છે તેવા જ ગુણ સહિત નામ જાણવું, જેવી તેમની દેહ સહિત મૂર્તિ છે તે જ સ્થાપના જાણવી, જેવું તેમનું દ્રવ્ય છે તેવું દ્રવ્ય જાણવું અને જેવા તેમના ભાવ છે તેવો જ ભાવ જાણવો. ૨૮

આ પ્રકારનું જ કથન હવે કરે છે. તેમાં પ્રથમ જ નામને મુખ્ય કરીને કહે છે:-

**દંસણ અણંત ણાણે મોક્ષો ણટ્ટકમ્મબંધેણ ।
ણિરુવમગુણમારુઢો અરહંતો ઇરિસો હોઙ્ગે ॥ ૨૧ ॥**

**દર્શનં અનંતં જ્ઞાનં મોક્ષઃ નષ્ટાષ્ટકર્મબંધેન ।
નિરુપમગુણમારુઢઃ અર્હન્ ઈદ્દશો ભવતિ ॥ ૨૧ ॥**

**નિઃસીમ દર્શન-જ્ઞાન છે, વસુબંધલયથી મોક્ષ છે,
નિરૂપમ ગુણે આરુઢ છે-અર્હંત આવા હોય છે. ૨૮**

અર્થ:- જેને દર્શન અને જ્ઞાન-એ તો અનંત છે-ઘાતિકર્મના નાશથી બધા જોય પદાર્થોનું દેખવું-જાણવું છે, આઠ કર્મોનો બંધનો નાશ હોવાથી મોક્ષ છે. અહીં સત્પની (સત્તાની) અને ઉદયની વિવક્ષા ન લેવી, કેવળીને આઠેય કર્મનું બંધન નથી. જો કે સાતા વેદનીયનો માત્ર આસ્રવરૂપ બંધ સિદ્ધાંતમાં કહ્યો છે તો પણ સ્થિતિ-અનુભાગરૂપ બંધ નથી.

તેથી અબંધ જેવા જ છે. આ પ્રમાણે આઠેય કર્મબંધના અભાવની અપેક્ષાએ ભાવમોક્ષ કહેવાય છે અને ઉપમારહિત ગુણોથી આરૂઢ છે-સહિત છે.-આ પ્રકારના ગુણો ઇચ્છસ્થ અવસ્થામાં કયાય પણ છે નહીં. તેથી જેનામાં ઉપમા રહિત ગુણો છે એવા 'અરિહંત' હોય છે.

ભાવાર્થ:- કેવળ નામ માત્ર જ અરિહંત હોય તેને 'અરિહંત' કહેતા નથી. આવા પ્રકારના ગુણો સહિત હોય તેને નામ 'અરિહંત' કહે છે. ૨૮

હવે ફરી કહે છે:-

जरवाहिजम्ममरणं चउगङ्गमणं च पुण्णपावं च ।
हंतूण दोसकम्मे हुउ णाणमयं च अरहंतो ॥३०॥

जराव्याधिजन्म मरणं चतुर्गतिगमनं पुण्यपापं च ।
हत्वा दोषकर्माणि भूतः ज्ञानमयश्चार्हन् ॥३०॥

જે પુણ્ય-પાપ, જરા-જન્મ-વ્યાધિ-મરણ, ગતિભ્રમણને
વળી દોષકર્મ હણી થયા જ્ઞાનાત્મ, તે અર્હંત છે. ૩૦

અર્થ:- જરા-વૃદ્ધાવસ્થા, વ્યાધિ-રોગ, જન્મ, મરણ, ચારે ગતિઓમાં ભ્રમણ, પુણ્ય, પાપાદિ દોષોને ઉત્પન્ન કરવાવાળા કર્મો, તેમનો નાશ કરીને કેવળજ્ઞાનમયી 'અરિહંત' થયા હોય તે 'અરિહંત' છે.

ભાવાર્થ:- પહેલાની ગાથામાં તો ગુણોના સદ્ભાવથી 'અરિહંત-નામ' કહ્યું. અને આ ગાથામાં દોષોના અભાવથી 'અરિહંત-નામ' કહ્યું. રાગ, દ્વેષ, મદ, મોહ, અરતિ, ચિંતા, ભય, નિદ્રા, વિષાદ, ખેદ અને વિસ્મય-આ અગિયાર દોષ તો ઘાતિકર્મના ઉદયથી થાય છે, અને ક્ષુધા તૃષ્ણા, જન્મ, જરા, મરણ, રોગ અને સ્વેદ-એ સાત દોષ અઘાતિ કર્મોના ઉદયથી થાય છે.

આ ગાથામાં જરા, રોગ, જન્મ, મરણ અને ચાર ગતિઓમાં ભ્રમણનો અભાવ કહેવાથી તો અઘાતિકર્મથી થયેલ દોષોનો અભાવ જાણવો. કેમકે અઘાતિકર્મમાં આ દોષોને ઉત્પન્ન કરવાવાળી પાપ પ્રકૃતિઓના ઉદયનો અરિહંતને અભાવ છે. અને રાગ-દ્વેષાદિક દોષોનો ઘાતિકર્મના ક્ષયથી અભાવ છે.

પ્રશ્ન:- અરિહંતને મરણનો અને પુણ્યનો અભાવ કહ્યો પણ મોક્ષ ગમન થવું એ 'મરણ' અરહંતને છે અને પુણ્ય પ્રકૃતિઓનો ઉદય જોવામાં આવે છે, તો તેમનો અભાવ કેવી રીતે છે?

સમાધાન:- અહીં, મરણ થઈને ફરી સંસારમાં જન્મ થાય એ પ્રકારના મરણની અપેક્ષાએ કથન છે. આ પ્રકારનું મરણ અરિહંતને નથી. તેવી રીતે જે પુણ્યપ્રકૃતિનો ઉદય

પાપપ્રકૃતિને સાપેક્ષ કરે એ પ્રકારે પુણ્યના ઉદયનો અભાવ જાણવો અથવા બંધ અપેક્ષાએ પુણ્યનો પણ બંધ નથી. સાતાવેદનીય બંધાય તે સ્થિતિ-અનુભાગ વિના અબંધતુલ્ય જ છે.

પ્રશ્ન:- કેવળીને અશાતાવેદનીયનો ઉદય પણ સિદ્ધાંતમાં કહ્યો છે, તેની પ્રવૃત્તિ કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર:- તેમને અશાતાનો અત્યંત મંદ-બિલકુલ મંદ-અનુભાગ ઉદય છે અને શાતાનો અતિ તીવ્ર અનુભાગ ઉદય છે. તેને લીધે અશાતા કંઈપણ બાહ્ય કાર્ય કરવામાં સમર્થ નથી. સૂક્ષ્મ ઉદય દઈને ખરી જાય છે તથા સંક્રમણરૂપ થઈને શાતારૂપ થઈ જાય છે. આ પ્રકારે જાણવું.

આ પ્રમાણે અનંત ચતુષ્ટય સહિત સર્વદોષ રહિત સર્વજ્ઞ વીતરાગ હોય તેમને નામથી 'અરિહંત' કહે છે. ૩૦

હવે સ્થાપના દ્વારા 'અરિહંત'નું વર્ણન કરે છે:-

ગુણઠાનમગ્ગણેહિં ય પજ્જત્તીપાણજીવઠાણેહિં ।
ઠાવણ પંચવિહેહિં પણયલ્લા અરહપુરિસસ્સ ॥ ૩૧ ॥

ગુણસ્થાનમાર્ગણાભિઃ ચ પર્યાપ્તિપ્રાણજીવસ્થાનૈઃ ।
સ્થાપના પંચવિઘ્નૈઃ પ્રણેતવ્યા અર્હત્પુરુષસ્ય ॥ ૩૧ ॥

છે સ્થાપના અર્હંતની કર્તવ્ય પાંચ પ્રકારથી,
-^૧ગુણ, માર્ગણા, પર્યાપ્તિ તેમ જ પ્રાણને જીવસ્થાનથી. ૩૧

અર્થ:- ગુણસ્થાન, માર્ગણાસ્થાન, પર્યાપ્તિ, પ્રાણ અને જીવસ્થાન આ પાંચ પ્રકારથી 'અરિહંત' પુરુષની સ્થાપના પ્રાપ્ત કરવી અથવા તેમને પ્રણામ કરવા જોઈએ.

ભાવાર્થ:- સ્થાપના નિક્ષેપમાં કાષ્ઠ-પાષાણાદિકમાં સંકલ્પ કરવાનું કહ્યું છે, તે અહીં મુખ્ય નથી. અહીં નિશ્ચયની પ્રધાનતાથી કથન છે. અહીં ગુણસ્થાનાદિકથી 'અરિહંત'નું સ્થાપન કહેલું છે. ૩૧

હવે વિશેષ કહે છે:-

તેરહમે ગુણઠાણે સજોઙ્કેવલિય હોઙ્ અરહંતો ।
ચત્તીસ અઙ્ગસયગુણા હોંતિ હુ તસ્સદ્ધ પહિહારા ॥ ૩૨ ॥

ત્રયોદશે ગુણસ્થાને સયોગકેવલિકઃ ભવતિ અર્હન્ ।
ચતુસ્ત્રિંશત્ અતિશયગુણા ભવંતિ સ્ફુટં તસ્યાદ્દપ્રાતિહાર્યા ॥ ૩૨ ॥

**અર્હત્ સયોગીકેવળીજિન તેરમે ગુણસ્થાન છે;
યોત્રીશ અતિશયયુક્ત ને વસુ પ્રાતિહાર્યસમેત છે. ૩૨**

અર્થ:- ગુણસ્થાન ચૌદ કલ્યા છે, તેમાં સયોગકેવળી અર્થાત્ તેરમું ગુણસ્થાન છે. તેમાં યોગની પ્રવૃત્તિ તથા કેવળજ્ઞાન સહિત સયોગકેવળી, ‘અરિહંત’ હોય છે. તેમને યોત્રીશ અતિશય અને આઠ પ્રાતિહાર્ય હોય છે. આમ ગુણસ્થાન દ્વારા સ્થાપના ‘અરિહંત’ કહેવાય છે.

ભાવાર્થ:- અહીં યોત્રીશ અતિશય અને આઠ પ્રાતિહાર્ય કહેવાથી સમવસરણમાં વિરાજમાન તથા વિહાર કરતા અરિહંત છે, અને સયોગ કહેવાથી વિહારની પ્રવૃત્તિ અને વચનની પ્રવૃત્તિ સિદ્ધ થાય છે. કેવળી કહેવાથી કેવળજ્ઞાન દ્વારા સર્વ તત્ત્વોનું જાણવું સિદ્ધ થાય છે. યોત્રીશ અતિશય આ પ્રકારે છે-જન્મથી પ્રગટ થવાવાળા દસ-(૧) મળમૂત્રનો અભાવ, (૨) પરસેવાનો અભાવ, (૩) સફેદ લોહી હોવું, (૪) સમયતુરસ્ત્ર સંસ્થાન, (૫) વજ્રવૃષભનારાય સંહનન, (૬) સુંદર રૂપ, (૭) સુગંધી શરીર, (૮) શુભ લક્ષણો હોવાં, (૯) અનંત બળ, (૧૦) મધુર વચન-આ પ્રકારના દસ (અતિશય જન્મથી) હોય છે.

કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થતાં દસ અતિશય હોય છે:- (૧) ઉપસર્ગનો અભાવ, (૨) અદયાનો અભાવ (દયા), (૩) શરીરના પડછયાનો અભાવ, (૪) ચતુર્મુખથી દર્શન, (૫) સર્વ વિઘ્નોનું સ્વામીત્વ, (૬) નેત્રોના પલકારાનો અભાવ, (૭) સો યોજનમાં દુષ્કાળનો અભાવ, (૮) આકાશગમન, (૯) કવળાહારનો અભાવ, (૧૦) નખ-કેશોના વધવાનો અભાવ-આવાં દસ (અતિશય કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં) હોય છે.

ચૌદ અતિશય દેવકૃત હોય છે:- (૧) સકલાર્દ્રમાગધી ભાષા, (૨) સર્વજીવોમાં મૈત્રીભાવ, (૩) સર્વ ઋતુઓના ફળ-ફૂલ ફળવાં, (૪) દર્પણ સમાન ભૂમિ, (૫) કંટક રહિત ભૂમિ, (૬) મંદ-સુગંધી પવન, (૭) સર્વને આનંદ હોય, (૮) ગંધોદક વૃષ્ટિ, (૯) પગની નીચે કમળ રચના, (૧૦) સર્વ ધાન્યની ઉત્પત્તિ, (૧૧) દસે દિશાઓ નિર્મળ હોવી, (૧૨) દેવો દ્વારા આલ્હાન શબ્દ, (૧૩) ધર્મચક્રનું આગળ-આગળ ચાલવું, (૧૪) અષ્ટ મંગળ દ્રવ્યોનું આગળ ચાલવું.

અષ્ટ મંગળ દ્રવ્યોનાં નામ:- (૧) છત્ર, (૨) ધ્વજા, (૩) દર્પણ, (૪) કળશ, (૫) ચામર, (૬) ભુંગાર (ઝારી), (૭) તાલ (સ્થાપના) અને (૮) સ્વસ્તિક (સાથિયો) અર્થાત્ સુપ્રતીચ્છક-આવાં આઠ (મંગળ દ્રવ્યો) હોય છે. આ રીતે યોત્રીશ અતિશયના નામ કલ્યાં.

આઠ પ્રાતિહાર્ય હોય છે, તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે:-

(૧) અશોક વૃક્ષ, (૨) પુષ્પ વૃષ્ટિ, (૩) દિવ્ય ધ્વનિ, (૪) ચામર, (૫) સિંહાસન, (૬) ભામંડળ, (૭) દુંદુભિ વાજિંત્ર અને (૮) છત્ર. -આમ આઠ (પ્રાતિહાર્ય) હોય છે. આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનદ્વારા ‘અરિહંત’નું સ્થાપન કલ્યાં. ૩૨

હવે ' માર્ગશા ' દ્વારા (અરિહંતની સ્થાપના) કહે છે:-

ગૃહ્ણંદિયં ચ કાણ જોણ વેણ કસાય ણાણે ય ।
સંજમ દંસણ લેસા ભવિયા સમ્મત્ત સણિણ આહારે ॥ ૩૩ ॥

ગતૌ ઇન્દ્રિયે ચ કાયે યોગે વેદે કષાયે જ્ઞાને ચ ।
સંયમે દર્શને લેશ્યાયાં ભવ્યત્વે સમ્યક્ત્વે સંજ્ઞિણિ આહારે ॥ ૩૩ ॥

ગતિ-ઇન્દ્રિ-કાયે, યોગ-વેદ-કષાય-સંયમ-જ્ઞાનમાં,
દગ-ભવ્ય-લેશ્યા-સંજ્ઞી-સમકિત-આ ' રમાં એ સ્થાપવા. ૩૩

અર્થ:- (૧) ગતિ, (૨) ઇન્દ્રિય, (૩) કાય, (૪) યોગ, (૫) વેદ, (૬) કષાય, (૭) જ્ઞાન, (૮) સંયમ, (૯) દર્શન, (૧૦) લેશ્યા, (૧૧) ભવ્યત્વ, (૧૨) સમ્યક્ત્વ, (૧૩) સંજ્ઞી અને (૧૪) આહાર-આ પ્રકારે ચૌદ માર્ગશા હોય છે. અરિહંત સયોગ કેવળીને તેરમું ગુણસ્થાન છે. તેમાં માર્ગશા લગાવે છે. ' ગતિ ' -ચાર ગતિમાં મનુષ્યગતિ છે, ' ઇન્દ્રિય ' જાતિ પાંચમાં પંચેન્દ્રિય જાતિ છે, ' કાય ' -છ કાયમાં ત્રસકાય છે, ' યોગ ' -પંદર યોગમાં મનોયોગ તો સત્ય અને અનુભવ એ પ્રકારે બે અને એ જ પ્રકારના વચનયોગ બે તથા કાયયોગ ઔદારિક એ પ્રકારે પાંચ યોગ છે. જ્યારે સમુદ્ઘાત કરે. ત્યારે ઔદારિક મિશ્ર અને કાર્માણ એ બે મળીને સાત યોગ હોય છે. ' વેદ ' -ત્રણ વેદમાં ત્રણેનો અભાવ છે; ' કષાય ' -પચીસ કષાયમાં બધાનો જ અભાવ છે; ' જ્ઞાન ' -આઠ જ્ઞાનમાં એક કેવળજ્ઞાન છે; ' સંયમ ' -સાત સંયમમાં એક યથાપ્યાત છે; ' દર્શન ' -ચાર દર્શનમાં એક કેવળદર્શન છે; ' લેશ્યા ' -છ લેશ્યામાં એક શુકલ લેશ્યા છે જે યોગનિમિત્ત છે; ' ભવ્ય ' બે ભેદમાં એક ભવ્ય છે : ' સમ્યક્ત્વ ' -છ સમ્યક્ત્વમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ છે; ' સંજ્ઞી ' બે ભેદમાં એક સંજ્ઞી છે-તે દ્રવ્યથી છે, ભાવથી ક્ષયોપશમરૂપ ભાવ મનનો અભાવ છે; ' આહારક ' આહારક-અનાહારક એ બેમાં આહારક છે-તે પણ નોકર્મવર્ગશાની અપેક્ષાએ છે, કિન્તુ કવળાહાર નથી. અને સમુદ્ઘાત કરે તો અનાહારક પણ છે. આ પ્રકારે બન્ને છે. આ પ્રમાણે માર્ગશા અપેક્ષા એ ' અરિહંત ' નું સ્થાપન જાણવું. ૩૩

હવે ' પર્યાપ્તિ ' દ્વારા (અરિહંતની સ્થાપના) કહે છે:-

આહારો ય સરીરો ઇન્દિયમણ આણપાણભાસા ય ।
પજ્જત્તિગુણસમિદ્ધો ઉત્તમદેવો હવઙ્ગ અરહો ॥ ૩૪ ॥

આહારઃ ચ શરીરં ઇન્દ્રિયમનઆનપ્રાણભાષાઃ ચ ।
પર્યાપ્તિ ગુણસમૃદ્ધઃ ઉત્તમદેવઃ ભવતિ અર્હન્ ॥ ૩૪ ॥

આહાર, કાયા, ઇન્દ્રિ, શ્વાસોચ્છ્વાસ, ભાષા, મન તણી,
અર્હંત ઉત્તમ દેવ છે સમૃદ્ધ ૪૮ પર્યાપ્તિથી. ૩૪

અર્થ:- (૧) આહાર, (૨) શરીર, (૩) ઇન્દ્રિય, (૪) મન, (૫) આનપ્રાણ અર્થાત્ શ્વાસોચ્છ્વાસ અને (૬) ભાષા-આ પ્રકારે છ પર્યાપ્તિ છે. આ પર્યાપ્તિગુણ દ્વારા સમૃદ્ધ અર્થાત્ યુક્ત ઉત્તમ દેવ 'અરિહંત' છે.

ભાવાર્થ:- પર્યાપ્તિનું સ્વરૂપ આ રીતે છે:- જે જીવ એક અન્ય પર્યાયને છોડીને અન્ય પર્યાયમાં જાય ત્યારે વિગ્રહગતિમાં વચ્ચે ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ સમય રહે, પછી સંજી પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં ત્રણ જાતિની વર્ગણાને ગ્રહણ કરે-આહારવર્ગણા, ભાષાવર્ગણા, મનોવર્ગણા. આ પ્રકારે ગ્રહણ કરીને 'આહાર' જાતિની વર્ગણાથી તે આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, શ્વાસોચ્છ્વાસ-આ પ્રમાણે ચાર પર્યાપ્તિ અંતર્મુહૂર્ત કાળમાં પૂર્ણ કરે. ત્યાર બાદ ભાષા જાતિ અને મનોજાતિની વર્ગણાથી અંતર્મુહૂર્તમાં જ ભાષા ને મન પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરે. આ રીતે છયે પર્યાપ્તિ અંતર્મુહૂર્તમાં પૂર્ણ કરે છે. ત્યારબાદ આયુષ્ય પૂરું થાય ત્યાંસુધી પર્યાપ્તિ જ કહેવાય છે અને નોકર્મ વર્ગણાને ગ્રહણ કરતા જ રહે છે. અહીં આહાર એટલે કવળાહાર ન જાણવો. આ પ્રમાણે તેરમા ગુણસ્થાનમાં પણ અરિહંતને પર્યાપ્તિ પૂર્ણ જ છે. આ પ્રકારે પર્યાપ્તિ દ્વારા અરિહંતની સ્થાપના છે. ૩૪

હવે પ્રાણ દ્વારા (અરિહંતની સ્થાપના) કહી છે:-

**પંચ વિ ઇન્દ્રિયપ્રાણા મળવચકારણ તિણિ બલપાણા ।
આગપ્પાણપ્પાણા આરુગપાણેણ હોતિ દહ પાણા ॥ ૩૫ ॥**

**પંચાપિ ઇન્દ્રિયપ્રાણાઃ મનોવચનકાયૈઃ ત્રયો બલપ્રાણાઃ ।
આનપ્રાણપ્રાણાઃ આયુષ્કપ્રાણેન ભવંતિ દશપ્રાણાઃ ॥ ૩૫ ॥**

**ઇન્દ્રિયપ્રાણો પાંચ, ત્રણ બળપ્રાણ મન-વચ-કાયના,
બે આયુ-શ્વાસોચ્છ્વાસ પ્રાણો, -પ્રાણ એ દસ હોય ત્યાં. ૩૫**

અર્થ:- પાંચ ઇન્દ્રિયપ્રાણ, મન-વચન-કાયના ત્રણ બળપ્રાણ, એક શ્વાસોચ્છ્વાસ પ્રાણ અને એક આયુપ્રાણ-એ દસ પ્રાણ છે.

ભાવાર્થ:- આ પ્રકારે દસ પ્રાણ કહ્યા તેમાં તેરમા ગુણસ્થાનમાં ભાવઇન્દ્રિય અને ભાવમનની ક્ષયોપશમભાવરૂપ પ્રવૃત્તિ નથી. આ અપેક્ષાથી તો કાયબળ, વચનબળ, શ્વાસોચ્છ્વાસ અને આયુ-એ ચાર પ્રાણ હોય છે અને દ્રવ્ય અપેક્ષાથી દસેય પ્રાણ છે. આ રીતે પ્રાણ દ્વારા અરિહંતનું સ્થાપન છે. ૩૫

હવે જીવસ્થાન દ્વારા (અરિહંતની સ્થાપના) કહે છે:-

મનુષ્યભવે પંચિન્દ્રિય જીવદ્વાણેસુ હોઝ ચતુદસમે ।
એદે ગુણગણજુત્તો ગુણમારુઢો હવઝ અરહો ॥ ૩૬ ॥

મનુજભવે પંચેન્દ્રિયઃ જીવસ્થાનેષુ ભવતિ ચતુર્દશે ।
એતદગુણગણયુક્તઃ ગુણમારુઢો ભવતિ અર્હન્ ॥ ૩૬ ॥

માનવભવે પંચેન્દ્રિ તેથી ચૌદમે જીવસ્થાન છે;
પૂર્વોક્ત ગુણગણયુક્ત, ' ગુણ ' -આરુઢ શ્રી અર્હંત છે. ૩૬

અર્થ:- મનુષ્યભવમાં પંચેન્દ્રિય નામના ચૌદમા જીવસ્થાન અર્થાત્ જીવસમાસ તેમાં આટલા ગુણોના સમૂહવાળા તેરમા ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત અરિહંત હોય છે.

ભાવાર્થ:- જીવસમાસ ચૌદ કહ્યા છે:- (૧-૨) એકેન્દ્રિય સૂક્ષ્મ-બાદર-૨; (૩) બે-
ઈન્દ્રિય, (૪) તેઈન્દ્રિય (૫) ચોઈન્દ્રિય એવા વિકલત્રય-૩; (૬-૭) પંચેન્દ્રિય અસંજી-સંજી-
૨, -આમ સાત થયા. એ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી ચૌદ થયા. એમાં ચૌદમુંસંજી
પંચેન્દ્રિય જીવસ્થાન અરિહંતનું છે. ગાથામાં સંજીનું નામ ન લીધું અને મનુષ્યભવનું નામ લીધું
તો મનુષ્ય સંજી જ હોય છે, અસંજી નથી હોતા. માટે મનુષ્ય કહેવાથી સંજી જ જાણવા જોઈએ.
૩૬

-આ પ્રકારે જીવસ્થાનદ્વારા 'સ્થાપના અરિહંત' નું વર્ણન કર્યું.

હવે દ્રવ્યની મુખ્યતાથી 'અરિહંત' નું નિરૂપણ કરે છે:-

જરવાહિદુક્ખરહિયં આહારણિહારવજ્જિયં વિમલં ।
સિંહાણ ખેલ સેઓ ણત્થિ દુગુંછા ય દોસો ય ॥ ૩૭ ॥

દસ પાણા પજ્જતી અઢ્ઢસહસ્સા ય લક્ખણા ભણિયા ।
ગોક્ષીરસંખધવલં માંસં રુહિરં ચ સવ્વંગે ॥ ૩૮ ॥

એરિસગુણેહિં સવ્વં અઢ્ઢસયવંતં સુપરિમલામોયં ।
ઓરાલિયં ચ કાયં ણાયવ્વં અરહપુરિસસ્સ ॥ ૩૯ ॥

જરાવ્યાધિદુઃખરહિતઃ આહારનીહાર વર્જિતઃ વિમલઃ ।
સિંહાણઃ ખેલઃ સ્વેદઃ નાસ્તિ દુર્ગન્ધઃ ચ દોષઃ ચ ॥ ૩૭ ॥

દશ પ્રાણાઃ પર્યાપ્તયઃ અષ્ટસહસ્રાણિ ચ લક્ષણાણિ ભણિતાણિ ।
ગોક્ષીરશંખધવલં માંસં રુધિરં ચ સર્વાંગે ॥ ૩૮ ॥

ईदृशगुणैः सर्वः अतिशयवान सुपरिमलामोदः ।
औदारिकश्च कायः अर्हत्पुरुषस्य ज्ञातव्यः ॥ ३९ ॥

વણવ્યાધિ-દુઃખ-જરા, આહાર-નિહાર વર્જિત, વિમળ છે,
^૧અજુગુપ્સિતા, ^૨વણનાસિકામળ-શ્લેષ્મ-સ્વેદ, અદોષ છે. ૩૭

દસ પ્રાણ, ષટ્ પર્યાપ્તિ, અષ્ટ-સહસ્ર લક્ષણ યુક્ત છે,
સર્વાંગ ગોક્ષીર-શંખતુલ્ય ^૩સુધવલ માંસ રૂધિર છે; ૩૮

-આવા ગુણે સર્વાંગ અતિશયવંત, ^૪પરિમલ મ્હેકતી,
ઔદારિકી કાયા અહો! અર્હતપુરુષની જાણવી. ૩૯

અર્થ:- અરિહંત પુરુષની ઔદારિક કાયા આ પ્રમાણે જાણવી : જરા, વ્યાધિ અને રોગ એ સંબંધી દુઃખ તેમાં હોતું નથી; આહાર-નિહારથી રહિત હોય છે; વિમળ અર્થાત્ મળમૂત્ર રહિત હોય છે; સિંહાણ અર્થાત્ શ્લેષ્મ (કફ), ખેલ અર્થાત્ થૂંક, પરસેવો અને દુર્ગંધ કહેતાં જુગુપ્સા, ગ્લાનિ કે દુર્ગંધાદિ દોષ તેમાં હોતાં નથી. ૩૭

તેમાં દસ પ્રાણ છે. તે દ્રવ્યપ્રાણ છે, પૂર્ણ પર્યાપ્તિ છે, એક હજાર આઠ લક્ષણ છે અને ગોક્ષીર અર્થાત્ કપૂર અથવા ચંદન તથા શંખ જેવું તેમાં સર્વાંગ સફેદ રૂધિર અને માંસ હોય છે. ૩૮

આ પ્રમાણેના ગુણોવાળો સંપૂર્ણ દેહ અતિશય સહિત નિર્મળ છે. તથા આમોદ અર્થાત્ જે સુગંધવાળો છે. -આવો ઔદારિક દેહ અરિહંત પુરુષને હોય છે. ૩૯

ભાવાર્થ:- અહીં દ્રવ્યનિક્ષેપ ન સમજવું. આત્માથી જુદા જ દેહની મુખ્યતાથી 'દ્રવ્ય અરહંત' નું વર્ણન છે. ૩૭-૩૮-૩૯.

આ રીતે 'દ્રવ્ય અરહંત' નું વર્ણન કર્યું.

હવે ભાવની પ્રધાનતાથી (અરિહંતનું) વર્ણન કરે છે:-

मयरायदोसरहिओ कसायमलवज्जिओ व सुविसुद्धो ।
चित्तपरिणामरहिदो केवलभावे मुणेयव्वो ॥ ४० ॥

मदरागदोषरहितः कषायमलवर्जितः च सुविशुद्धः ।
चित्तपरिणामरहितः केवलभावे ज्ञातव्याः ॥ ४० ॥

૧ અજુગુપ્સિતા = જેના પ્રત્યે જુગુપ્સા ન થાય એવી. ૨ વણનાસિકામળ-શ્લેષ્મ-સ્વેદ = નાકના મેલથી, કફથી ને પરસેવાથી રહિત. ૩ સુધવલ = ઘોળું. ૪ પરિમલ = સુગંધ

મદરાગદ્વેષવિહીન, ^૧ત્યક્તકષાયમળ સુવિશુદ્ધ છે,
મનપરિણમનપરિમુક્ત, ^૨કેવળભાવસ્થિત અર્હંત છે. ૪૦

અર્થ:- કેવળજ્ઞાન અર્થાત્ કેવળજ્ઞાનરૂપ જ એક ભાવ થતાં અરિહંત હોય છે એમ જાણવું. મદ અર્થાત્ માનકષાયથી થતો ગર્વ અને રાગ, દ્વેષ અર્થાત્ કષાયોના તીવ્ર ઉદયથી થવાવાળા પ્રીતિ અને અપ્રીતિરૂપ પરિણામ-તેનાથી રહિત છે. પચ્ચીસ કષાયરૂપ મળનું દ્રવ્યકર્મ તથા તેના ઉદયથી થતા ભાવમળ-તેનાથી રહિત છે. માટે અત્યંત વિશુદ્ધ છે-નિર્મળ છે. ચિત્તપરિણામ અર્થાત્ મનના પરિણમનરૂપ વિકલ્પથી રહિત છે. જ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમરૂપ મનનો વિકલ્પ નથી. -આ રીતે કેવળ એક જ્ઞાનરૂપ વીતરાગસ્વરૂપ 'ભાવઅરિહંત' જાણવા. ૪૦

હવે ભાવનું જ વિશેષ કહે છે:-

સમ્મહંસણિ પસ્સદિ જાણદિ જાણેણ દવ્વપજ્જાયા ।
સમ્મત્તગુણવિસુદ્ધો ભાવો અરહસ્સ ણાયવ્વો ।। ૪૧ ।।

સમ્યગ્દર્શનેન પશ્યતિ જાનાતિ જ્ઞાનેન દ્રવ્યપર્યાયાન ।
સમ્યક્ત્વગુણવિશુદ્ધઃ ભાવઃ અર્હતઃ જ્ઞાતવ્યઃ ।। ૪૧ ।।

દેખે દરશથી, જ્ઞાનથી જાણે દરવ-પર્યાયને,
સમ્યક્ત્વગુણસુવિશુદ્ધ છે, -અર્હંતનો આ ભાવ છે. ૪૧

અર્થ:- 'ભાવ અરિહંત' સમ્યગ્દર્શનથી તો પોતાને તથા સર્વને સત્તામાત્ર દેખે છે- આ પ્રમાણે જેને કેવળદર્શન છે; જ્ઞાનથી સર્વ દ્રવ્ય પર્યાયોને જાણે છે-આ પ્રમાણે જેને કેવળજ્ઞાન છે; તથા જેનામાં સમ્યક્ત્વગુણથી વિશુદ્ધ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ જોવામાં આવે છે. આ રીતે અરિહંતનો ભાવ જાણવો.

ભાવાર્થ:- અરિહંતપણું ઘાતિયાકર્મના નાશથી હોય છે. મોહકર્મના નાશથી સમ્યક્ત્વ અને કષાયના અભાવથી પરમ વીતરાગતા-સર્વપ્રકારે નિર્મળતા થાય છે. જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ કર્મના નાશથી અનંતદર્શન-અનંતજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. તેનાથી સર્વ દ્રવ્ય-પર્યાયોને એક સમયમાં પ્રત્યક્ષ દેખે છે, અને જાણે છે. દ્રવ્ય છ છે. તેમાં જીવદ્રવ્યની સંખ્યા અનંતાનંત છે, પુદ્ગલદ્રવ્ય તેનાથી અનંતાનંતગણા છે, આકાશદ્રવ્ય એક છે-તે અનંતાનંત પ્રદેશી છે. તેની વચ્ચે (અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં) સર્વ જીવ-પુદ્ગલ સ્થિત છે. એક ધર્મદ્રવ્ય, એક અધર્મદ્રવ્ય-

એ બન્ને અસંખ્યાતપ્રદેશી છે. તેનાથી આકાશના લોક અને અલોક એવા વિભાગ છે. આ લોકમાં જ કાળદ્રવ્યના અસંખ્યાત કાળાણુ સ્થિત છે. આ સર્વ દ્રવ્યોને પરિણામરૂપ પર્યાય છે. તે (પર્યાય) એક-એક દ્રવ્યની અનંતાનંત છે. તેમને કાળદ્રવ્યનાં પરિણામ નિમિત્ત છે. તેના નિમિત્તથી ક્રમરૂપ થતાં સમયાદિક વ્યવહારકાળ કહેવાય છે. તેની ગણનાથી અતીત, અનાગત, વર્તમાન દ્રવ્યોની પર્યાયો અનંતાનંત છે. આ સર્વ દ્રવ્યપર્યાયોને અરિહંતનું દર્શન-જ્ઞાન એક સમયમાં દેખે અને જાણે છે. માટે અરિહંતને સર્વદર્શી-સર્વજ્ઞ કહે છે.

ભાવાર્થ:- આ પ્રકારે અરિહંતનું નિરૂપણ ચૌદ ગાથાઓમાં કર્યું. પ્રથમ ગાથામાં નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ભાવ, ગુણ, પર્યાય સહિત ચ્યવન, આગતિ, સંપત્તિ એ ભાવો અરિહંતને બતાવે છે. તે બધુંજ વ્યાખ્યાન નામાદિ કથનમાં આવી ગયું. તેનો સંક્ષેપમાં ભાવાર્થ લખીએ છીએ.

ગર્ભકલ્યાણક:- પ્રથમ ગર્ભ કલ્યાણક હોય છે. ગર્ભમાં આવવાને છ મહિના પહેલાં ઇન્દ્રનો મોકલેલ કુબેર જે રાજાની રાણીના ગર્ભમાં તીર્થંકર આવવાના હોય તેના નગરની શોભા કરે છે. રત્નમયી સુવર્ણમયી મંદિર રચે છે. નગરને કોટ, ખાઈ, દરવાજા, સુંદર વન, ઉપવનની રચના કરે છે. સુંદર પોષાકવાળા નરનારી નગરમાં વસાવે છે. નિત્ય રાજમંદિર પર રત્નોની વર્ષા થતી રહે છે. તીર્થંકરનો જીવ જ્યારે માતાના ગર્ભમાં આવે છે ત્યારે માતાને સોળ સ્વપ્ના આવે છે. રૂચકવરદ્વીપમાં રહેવાવાળી દેવાંગનાઓ માતાની નિત્ય સેવા કરે છે. જન્મકલ્યાણક:- આ પ્રમાણે નવ મહિના પૂરા થતાં પ્રભુનો ત્રણ જ્ઞાન અને દસ અતિશયસહિત જન્મ થાય છે. ત્યારે ત્રણે લોકમાં આનંદમય ક્ષોભ થાય છે, દેવોના વગર વગાડ્યે વાજાં વાગે છે, ઇન્દ્રનું આસન કંપવા લાગે છે અને ત્યારે ઇન્દ્ર પ્રભુનો જન્મ થયો છે એમ જાણીને સ્વર્ગથી ઐરાવત હાથી ઉપર બેસીને આવે છે. બધા ચાર પ્રકારના દેવ-દેવીઓ એકઠાં મળીને આવે છે. શયી (ઇન્દ્રાણી) માતા પાસે જઈને ગુપ્તરૂપથી પ્રભુને લઈ આવે છે. ઇન્દ્ર હર્ષ પામીને હજાર નેત્રોથી પ્રભુને દેખે છે.

પછી સોઘર્મ ઇન્દ્ર બાળક શરીરી ભગવાનને પોતાના ખોળામાં લઈને ઐરાવત હાથી પર ચઢીને મેરૂ પર્વત ઉપર જાય છે. ઇશાન ઇન્દ્ર છત્ર ધારણ કરે છે, સનત્કુમાર, ને મહેન્દ્ર ઇન્દ્ર ચામર ઢોળે છે મેરૂનાં પાંડુકવનની પાંડુકશિલા પર સિંહાસન ઉપર પ્રભુને વિરાજમાન કરે છે. સર્વ દેવો ક્ષીરસમુદ્રથી એક હજાર આઠ કળશોમાં જળ લાવીને, દેવ-દેવાંગના ગીત-નૃત્ય-વાજિંત્ર વગાડી, અત્યંત ઉત્સાહ સહિત પ્રભુના મસ્તક પર કળશ ઢોળીને જન્મકલ્યાણકનો અભિષેક કરે છે. ત્યારબાદ શ્રુંગાર, વસ્ત્ર, આભૂષણ પહેરાવીને માતાના મહેલમાં લાવીને માતાને સોંપે છે ને ઇન્દ્રાદિક દેવ પોતપોતાના સ્થાન પર ચાલ્યા જાય છે. કુબેરે સેવા માટે રહે છે.

ત્યાર પછી કુમાર-અવસ્થા તથા રાજ્ય-અવસ્થા ભોગવે છે. તેમાં મનોવાંછિત ભોગ

ભોગવી પછી કંઈક વૈરાગ્યનું કારણ પામતાં સંસાર-દેહ-ભોગોથી વિરક્ત થઈ જાય છે. ત્યારે લોકાંતિક દેવ આવીને વૈરાગ્ય વધારનારી પ્રભુની સ્તુતિ કરે છે.

તપકલ્યાણક:- પછી ઈન્દ્ર આવીને તપકલ્યાણક ઉજવે છે. પાલખીમાં બેસાડી મોટા ઉત્સવથી વનમાં લઈ જાય છે. ત્યાં પ્રભુ પવિત્ર શિલા ઉપર બેસી પંચમુષ્ટિથી લોચ કરી પાંચ મહાવ્રત અંગીકાર કરે છે. સમસ્ત પરિગ્રહનો ત્યાગકરી દિગમ્બરરૂપ ધારણ કરી ધ્યાન ધરે છે. તે જ સમયે મનઃપર્યાય જ્ઞાન ઉપજે છે.

કેવળજ્ઞાનકલ્યાણક:- પછી કેટલોક સમય વ્યતીત થયા બાદ તપના બળથી ઘાતિકર્મની ૪૭ પ્રકૃતિ ને અઘાતિ કર્મની ૧૬ પ્રકૃતિ આ પ્રકારે ૬૩ પ્રકૃતિનો સત્તામાંથી નાશ કરી કેવળજ્ઞાન ઉપજાવી અનંત ચતુષ્ટયરૂપ થઈને ક્ષુધાદિક અઘાર દોષોથી રહિત અરિહંત થાય છે.

ફરી ઈન્દ્ર આવીને સમવસરણની રચના કરે છે. તે આગમમાં કહ્યા પ્રમાણે અનેક શોભાસહિત મણિ-સુવર્ણમયી કોટ, ખાઈ, વેદી, ચારે દિશાઓમાં ચાર દરવાજા, માનસ્તંભ, નાટ્યશાળા, વન આદિ રૂપ અનેક રચના કરે છે. તેની મધ્યે સભામંડપમાં બાર સભા હોય છે, તેમાં મુનિ, આર્યિકા, શ્રાવક, શ્રાવિકા, દેવ, દેવી, તિર્યચ બેસે છે. પ્રભુના અનેક અતિશય પ્રગટ થાય છે. સભામંડપની મધ્યમાં ત્રણ પીઠ ઉપર ગંધકુટિની વચ્ચે સિંહાસન પર ને કમલાસન ઉપર પ્રભુ અંતરીક્ષ બિરાજે છે, અને આઠ પ્રાતિહાર્ય યુક્ત હોય છે. વાણી ખરે છે. તેને સાંભળીને ગણધર દ્વાદશાંગ શાસ્ત્ર રચે છે આવો કેવળ કલ્યાણકનો ઉત્સવ ઈન્દ્ર કરે છે, પછી પ્રભુ વિહાર કરે છે, તેનો મોટો ઉત્સવ દેવ કરે છે.

નિર્વાણકલ્યાણક:- કેટલાક સમય પછી આયુષ્યના થોડા દિવસો બાકી રહેતા યોગનિરોધ કરી અઘાતિકર્મનો નાશ કરી મોક્ષ પધારે છે. ત્યારબાદ શરીરનો સંસ્કાર કરી ઈન્દ્ર ઉત્સવ સહિત 'નિર્વાણકલ્યાણક' મહોત્સવ કરે છે. આ પ્રકારે તીર્થકર પંચકલ્યાણકની પૂજા પ્રાપ્ત કરી અરિહંત થઈ નિર્વાણ પ્રાપ્ત થાય છે એમ જાણવું. ૪૧

(૧૧) હવે 'પ્રવ્રજ્યા' નું નિરૂપણ કરે છે. તેને દીક્ષા (પણ) કહે છે. પ્રથમ જ દીક્ષાને યોગ્ય સ્થાન વિશેષને તથા દીક્ષા સહિત મુનિ જ્યાં બિરાજે છે તેનું સ્વરૂપ કહે છે:-

**સુણ્ણહરે તરુહિટ્ટે ઉજ્જાણે તહ મસાણવાસે વા ।
ગિરિગુહ ગિરિસિહરે વા ભીમવણે અહવ વસિતે વા ।। ૪૨ ।।**

**૧સવસાસત્તં તિત્થં ૧વચચઇદાલત્તયં ચ વુત્તેહિં ।
જિણભવણં અહ વેજ્જં જિણમગ્ગે જિણવરા વિંતિ ।। ૪૩ ।।**

૧ સંસ્કૃતપ્રતિમાં 'સવસા' 'સત્તં' એવા બે પદ કર્યા છે. જેનું સંસ્કૃત સ્વવશા 'સત્ત્વં' લખ્યું છે. ૨ 'વચચઇદાલત્તયં' એનાં પણ બે જ પદ કર્યા છે 'વચઃ' ચૈત્યાલયં ।

પંચમહાવ્યયજુતા પંચિંદિયસંજયા ગિરાવેક્ષા ।
સજ્ઞાયજ્ઞાણજુતા મુણિવરવસહા ણિચ્છન્તિ ॥ ૪૪ ॥

શૂન્યગૃહે તરુમૂલે ઉદ્યાને તથા શ્મશાનવાસે વા ।
ગિરિગુહાયાં ગિરિશિખરે વા , ભીમવને અથવા વસતૌ વા ॥ ૪૨ ॥

સ્વવશાસક્તં તીર્થં વચશ્ચૈત્યાલયત્રિકં ચ ઉક્તૈઃ ।
જિનભવનં અથ વેધ્યં જિનમાર્ગે જિનવરા વિદન્તિ ॥ ૪૩ ॥

પંચમહાવ્રતયુક્તાઃ પંચેન્દ્રિયસંયતાઃ નિરપેક્ષાઃ ।
સ્વાધ્યાયધ્યાનયુક્તાઃ મુનિવરવૃષભાઃ નીચ્છન્તિ ॥ ૪૪ ॥

મુનિ શૂન્યગૃહ, તરૂતલ વસે, ^૧ઉદ્યાન વા સ્મશાનમાં,
^૨ગિરિકંદરે, ગિરિશિખર પર, વિકરાળ વન વા વસતિમાં. ૪૨

નિજવશ શ્રમણના વાસ, તીરથ, શાસ્ત્ર ચૈત્યાલય અને
જિનભવન મુનિનાં લક્ષ્ય છે-જિનવર કહે જિનશાસને. ૪૩

પંચેન્દ્રિયસંયમવંત, પંચમહાવ્રતી, નિરપેક્ષ ને
સ્વાધ્યાય-ધ્યાને યુક્ત મુનિવરવૃષભ ઇચ્છે તેમને. ૪૪

અર્થ:- સૂનું ઘર, વૃક્ષનું મૂળ, બખોલ, ઉદ્યાનવન સ્મશાનભૂમિ, પર્વતની ગુફા, પર્વતનું શિખર, ભયાનક વન અને ધર્મસ્થાન-તેમાં દીક્ષા સહિત મુનિ રહે છે. આ (મુનિને રહેવા માટે) દીક્ષાયોગ્ય સ્થાન છે.

સ્વવશ આસક્ત અર્થાત્ પોતાને વશ મુનિઓથી આસક્ત જે ક્ષેત્ર તેમાં મુનિ રહે. જ્યાંથી (મુનિ) મોક્ષ પધાર્યા હોય તેવું તો તીર્થસ્થાન છે. અને વચ, ચૈત્ય, આલય-આ પ્રકારે ત્રણ પહેલાં કહેવામાં આવ્યા છે. અર્થાત્ આયતન આદિક પરમાર્થરૂપ સંયમી મુનિ, અરિહંત, સિદ્ધ સ્વરૂપ તેમના નામનો અક્ષરરૂપ મંત્ર તથા તેમની આજ્ઞારૂપ વાણીને ‘વચ’કહે છે તથા તેમના આકારરૂપ ઘાતુ-પાષાણની પ્રતિમાના સ્થાપનને ‘ચૈત્ય’કહે છે અને તે પ્રતિમા તથા અક્ષર મંત્ર વાણી જેમાં સ્થાપિત કરવામાં આવે છે તેને આલય-મંદિર કહે છે યંત્ર યા પુસ્તકરૂપ એવાં વચન, ચૈત્ય તથા આલય-એ ત્રણ છે. અથવા જિનભવન અર્થાત્ અકૃત્રિમ ચૈત્યાલય-મંદિર. આ પ્રકારે આયતનાદિક તેમની સમાન જ એમનો વ્યવહાર તેને જિનમાર્ગમાં જિનવરદેવ ‘વેધ્ય’ અર્થાત્ દીક્ષાસહિત મુનિઓને ધ્યાન કરવા યોગ્ય, ચિંતન કરવા યોગ્ય કહે છે.

જે મુનિવૃષભ અર્થાત્ મુનિઓમાં પ્રધાન છે તેમણે કહેલાં શૂન્ય ગૃહાદિક તથા તીર્થ, નામમંત્ર, સ્થાપનરૂપ મૂર્તિ અને તેમનું આલય-મંદિર, પુસ્તક, અને અકૃત્રિમ જિનમંદિર તેમને 'ગિહ્ચ્છંતિ' અર્થાત્ નિશ્ચયથી ઇષ્ટ કરે છે. સૂનાં ઘર આદિમાં રહે છે અને તીર્થ આદિનું ધ્યાન-ચિંતન કરે છે, તથા બીજાઓને ત્યાં દીક્ષા આપે છે. અહીં 'ણિઠચ્છંતિ' નું પાઠાન્તર 'ણિઠચ્છંતિ' આ પ્રકારે પણ છે. તેનો કાકોકિતદ્વારા તો આ પ્રકારે અર્થ થાય છે કે 'જે શું ઇષ્ટ નથી કરતા? અર્થાત્ કરે જ છે.' એક ટિપ્પણીમાં એવો અર્થ કર્યો છે કે આવા શૂન્ય ગૃહાદિક તથા તીર્થાદિકને સ્વવશ આસક્ત અર્થાત્ સ્વેચ્છાચારી-ભ્રષ્ટાચારીઓ દ્વારા આસક્ત હોય (યુક્ત હોય) તો તે મુનિપ્રધાન ઇષ્ટ ન કરે, ત્યાં ન રહે. કેવા છે એ મુનિપ્રધાન? પાંચ મહાવ્રત સંયુક્ત છે, પાંચ ઇન્દ્રિયોને સારી રીતે જીતવાવાળા છે, નિરપેક્ષ છે-કોઈ પ્રકારની વાંચ્છથી મુનિ નથી થયા, સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનયુક્ત છે-કોઈ તો શાસ્ત્ર ભણે છે અને ભણાવે છે, કોઈ ધર્મ-શુકલધ્યાન કરે છે.

ભાવાર્થ:- અહીં દીક્ષાયોગ્ય સ્થાન તથા દીક્ષા સહિત દીક્ષા આપવાવાળા મુનિનું તથા તેમના ચિંતન યોગ્ય વ્યવહારનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. ૪૨-૪૩-૪૪

હવે 'પ્રવ્રજ્યા' નું સ્વરૂપ કહે છે:-

ગિહગંથમોહમુક્કા બાવીસપરીસહા જિયકષાયા ।
પાવારંભવિમુક્કા પવ્વજ્જા ઇરિસા ભગિયા ॥ ૪૫ ॥

ગૃહગ્રંથમોહમુક્તા દ્વિંશતિપરીષહા જિતકષાયા ।
પાપારંભવિમુક્તા પ્રવ્રજ્યા ઈદ્દશી ભગિતા ॥ ૪૫ ॥

ગૃહ-ગ્રંથ-મોહવિમુક્ત છે, પરિષદજયી, અકષાય છે,
છે મુક્ત પાપારંભથી, -દીક્ષા કહી આવી જિને. ૪૫

અર્થ:- ગૃહ (ઘર) અને ગ્રંથ (પરિગ્રહ)-આ બન્નેથી મુનિ તો મોહ, મમત્વ, ઇષ્ટ-અનિષ્ટ બુદ્ધિથી રહિત જ છે. જેમાં બાવીશ પરીષદોને સહન કરવા પડે છે, કષાયોને જીતે છે અને પાપરૂપ આરંભથી રહિત છે-આ પ્રકારની પ્રવ્રજ્યા જિનેશ્વરદેવે કહી છે.

ભાવાર્થ:- જૈન દીક્ષામાં કંઈપણ પરિગ્રહ નથી, સર્વ સંસારનો મોહ નથી, (પણ) જેમાં બાવીશ પરીષદોનું સહેવું અને કષાયોને જીતવું હોય છે અને પાપના આરંભનો અભાવ હોય છે-આ પ્રકારની દીક્ષા અન્ય મતમાં નથી. ૪૫

હવે ફરી કહે છે:-

ધનધણ્ણવત્થદાણં હિરણ્ણસયણાસણાઙ્ગ છત્તાઙ્ગ ।
કુદ્ધાણવિરહરહિયા પવ્વજ્જા ઇરિસા ભણિયા ॥ ૪૬ ॥

ધનધાન્યવસ્ત્રદાનં હિરણ્યશયનાસનાદિ છત્રાદિ ।
કુદાનવિરહરહિતા પ્રવ્રજ્યા ઈદ્દશી ભણિતા ॥ ૪૬ ॥

ધન-ધાન્ય-^૧પટ, ^૨કંચન-રજત, આસન-શયન, છત્રાદિનાં
સર્વે કુદાન વિહીન છે, -દીક્ષા કહી આવી જિને. ૪૬

અર્થ:- ધન, ધાન્ય, વસ્ત્ર, -તેમનું દાન, સોનું-રૂપ આદિ, તથા શય્યા, -આસન આદિ શબ્દથી છત્ર, ચામર આદિક અને ક્ષેત્ર આદિના કુદાનોથી રહિત પ્રવ્રજ્યા કહી છે.

ભાવાર્થ:- કોઈ અન્યમતી આ પ્રકારની પ્રવ્રજ્યા કહે છે:- ગાય, ધન, ધાન્ય, વસ્ત્ર, સોનું, રૂપું (ચાંદી), શયન, આસન, છત્ર, ચામર અને ભૂમિ (જમીન) આદિનું દાન કરવું તે પ્રવ્રજ્યા છે. તેનો આ ગાથામાં નિષેધ કર્યો છે. પ્રવ્રજ્યા તો નિર્ગ્રંથ સ્વરૂપ છે. જે ધન, ધાન્ય આદિ રાખીને દાન કરે તેને પ્રવ્રજ્યા શેની? આ તો ગૃહસ્થનું કર્મ છે. ગૃહસ્થને પણ આ વસ્તુઓના દાનથી વિશેષ પુણ્ય તો થતું નથી, કેમકે પાપ ઘણું છે અને પુણ્ય અલ્પ છે. તે ઘણું પાપ કાર્ય તો ગૃહસ્થને કરવામાં લાભ નથી. જેમાં ઘણો લાભ હોય તે જ કામ કરવું યોગ્ય છે. દીક્ષા તો આ વસ્તુઓથી રહિત જ છે. ૪૬

હવે ફરી કહે છે:-

સત્તૂમિત્તે ય સમા પસંસણિંદા અલલ્લિલલ્લિસમા ।
તણકણણ સમભાવા પવ્વજ્જા ઇરિસા ભણિયા ॥ ૪૭ ॥

શત્રૌ મિત્રે ચ સમા પ્રશંસાનિન્દાલ્લલ્લિલલ્લિસમા ।
તૂણે કનકે સમભાવા પ્રવ્રજ્યા ઈદ્દશી ભણિતા ॥ ૪૭ ॥

નિંદા-પ્રશંસા, શત્રુ-મિત્ર, અલલ્લિલલ્લિને ^૩લલ્લિલલ્લિ વિષે,
તૂણ-કંચને સમભાવ છે, -દીક્ષા કહી આવી જિને. ૪૭

અર્થ:- જેમાં શત્રુ-મિત્રમાં, પ્રશંસા-નિંદામાં, લાભ-અલાભમાં, અને તૂણ-કંચનમાં સમભાવ છે-આ પ્રકારે પ્રવ્રજ્યા કહી છે.

ભાવાર્થ:- જૈન દીક્ષામાં રાગદ્વેષનો અભાવ છે, શત્રુ-મિત્ર, નિંદા-પ્રશંસા, લાભ-અલાભ અને તૃણ-કંચનમાં સમભાવ છે. જૈન મુનિઓની દીક્ષા આ પ્રકારની જ હોય છે. ૪૭

હવે ફરી કહે છે:-

ઉત્તમમજ્જિમગેહે દારિદ્ધે ઈસરે ણિરાવેક્ષા ।
સવ્વત્થ ગિહિદપિંડા પવ્વજ્જા ઇરિસા ભણિયા ॥ ૪૮ ॥

ઉત્તમમધ્યમગેહે દરિદ્ધે ઈશ્વરે નિરપેક્ષા ।
સર્વત્ર ગૃહિતપિંડા પ્રવ્રજ્યા ઈદ્દશી ભણિતા ॥ ૪૮ ॥

નિર્ધન-સઘન ને ઉચ્ચ-મધ્યમ ^૧સદન અનપેક્ષિતપણે
સર્વત્ર ^૨પિંડ ગ્રહાય છે, -દીક્ષા કહી આવી જિને. ૪૮

અર્થ:- ઉત્તમ ગેહ અર્થાત્ શોભા સહિત રાજભવનાદિમાં અને મધ્યમગેહ અર્થાત્ જેમાં અપેક્ષા નથી-શોભા રહિત સામાન્ય લોકોના ઘર તેમાં તથા દરિદ્ર-ધનવાન તેમાં નિરપેક્ષ અર્થાત્ ઇચ્છા રહિત છે, બધીજ યોગ્ય જગ્યાએથી આહાર ગ્રહણ કરવામાં આવે છે-આ પ્રકારે પ્રવ્રજ્યા કહી છે.

ભાવાર્થ:- મુનિ દીક્ષા સહિત હોય છે અને આહાર લેવા જાય છે ત્યારે આ પ્રકારે વિચાર કરતા નથી કે મોટા ઘરે જવું અથવા નાના ઘરે અથવા દરિદ્રીને ઘરે કે ધનવાનને ઘરે જવું. આ પ્રકારે વાંછારહિત નિર્દોષ આહારની યોગ્યતા હોય ત્યાં સર્વ જગ્યાએથી યોગ્ય આહાર લઈ લે છે. આ પ્રકારે દીક્ષા છે. ૪૮

હવે ફરી કહે છે:-

ણિગ્ગંથા ણિસ્સંગા ણિમ્માણાસા અરાય ણિદ્ધોસા ।
ણિમ્મમ ણિરહંકારા પવ્વજ્જા ઇરિસા ભણિયા ॥ ૪૯ ॥

નિર્ગંથા નિઃસંગા નિર્માનાશા અરાગા નિર્દ્વેષા ।
નિર્મમા નિરહંકારા પ્રવ્રજ્યા ઈદ્દશી ભણિતા ॥ ૪૯ ॥

નિર્ગંથ ને નિઃસંગ, ^૩નિર્માનાશ, નિરહંકાર છે,
નિર્મમ, અરાગ, અદ્વેષ છે, -દીક્ષા કહી આવી જિને. ૪૯

અર્થ:- પ્રવ્રજ્યા કેવી છે? નિર્ગંથસ્વરૂપ છે, પરિગ્રહથી રહિત છે, નિઃસંગ અર્થાત્ જેમાં સ્ત્રી આદિ પરદ્રવ્યનો સંગ-મિલાપ નથી, જેમાં નિર્માના અર્થાત્ માનકપાય પણ નથી, -

મદ રહિત છે, જેમાં આશા નથી, -સંસાર ભોગની આશાથી રહિત છે, જેમાં અરાગ અર્થાત્ રાગનો અભાવ છે-સંસાર-દેહ-ભોગોથી પ્રીતિ નથી, નિર્દેષા અર્થાત્ કોઈથી દ્વેષ નથી, નિર્મમા અર્થાત્ કોઈથી મમત્વભાવ નથી, નિરહંકારા અર્થાત્ અહંકાર રહિત છે-જે કંઈ કર્મનો ઉદય હોય છે તે જ થાય છે-આ પ્રકારે જાણવાથી પરદ્રવ્યમાં કર્તૃત્વનો અહંકાર રહેતો નથી. અને પોતાના સ્વરૂપનું જ તેમાં સાધન છે-આ પ્રમાણે પ્રવ્રજ્યા કહી છે.

ભાવાર્થ:- અન્યમતી વેષ ધારણ કરીને તેને જ માત્ર દીક્ષા માને છે તે દીક્ષા નથી. જૈન દીક્ષા આ પ્રમાણે કહી છે. ૪૯

હવે ફરી કહે છે:-

ગિણ્ણેહા ગિલ્લોહા ગિમ્મોહા ગિલ્લિયાર ગિલ્લુસા ।
ગિલ્લય ગિરાસભાવા પવ્વજ્જા ઇરિસા મણિયા ॥૫૦॥

નિઃસ્નેહા નિર્લોભા નિર્મોહા નિર્વિકારા નિઃકલુષા ।
નિર્ભયા નિરાશભાવા પ્રવ્રજ્યા ઈદ્દશી મણિતા ॥૫૦॥

નિઃ સ્નેહ, નિર્ભય, નિર્વિકાર, અકલુષ ને નિર્મોહ છે,
આશારહિત, નિર્લોભ છે, -દીક્ષા કહી આવી જિને. ૫૦

અર્થ:- પ્રવ્રજ્યા આવી કહી છે-નિઃસ્નેહા અર્થાત્ જેમાં કોઈ પ્રત્યે સ્નેહ નથી, -જેમાં પરદ્રવ્યથી રાગાદિરૂપ 'સચિક્કણ ભાવ' નથી? જેમાં નિર્લોભા અર્થાત્ કાંઈ પરદ્રવ્ય લેવાની વાંચ્છા નથી, જેમાં નિર્મોહા અર્થાત્ કોઈ પરદ્રવ્યથી મોહ નથી, -ભૂલથી પણ પરદ્રવ્યમાં આત્મબુદ્ધિ થતી નથી. નિર્વિકારા અર્થાત્ બાહ્ય અભ્યંતર વિકારથી રહિત છે-જેમાં બાહ્ય શરીરની ચેષ્ટા તથા વસ્ત્રાભૂષણાદિનો તથા અંગ-ઉપાંગનો વિકાર નથી, જેમાં અંતરંગ કામક્રોધાદિનો વિકાર નથી. નિઃકલુષા અર્થાત્ મલિનભાવ રહિત છે-આત્માને કષાય મલિન કરે છે, માટે કષાય જેમાં નથી. નિર્ભયા અર્થાત્ જેમાં કોઈ પ્રકારનો ભય નથી, -પોતાના સ્વરૂપને અવિનાશી જાણે તેને કોનો ભય હોય? જેમાં નિરાશાભાવ અર્થાત્ કોઈપ્રકારની પરદ્રવ્યની આશાનો ભાવ નથી. આશા તો કોઈ વસ્તુની પ્રાપ્તિ ન હોય તેમાં લાગી રહે છે. પરંતુ જ્યાં પરદ્રવ્યને પોતાનું જાણ્યું જ નથી અને પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ ત્યારે કંઈ પ્રાપ્ત કરવાનું બાકી ન રહ્યું. પછી કોની આશા હોય? પ્રવ્રજ્યા આ પ્રકારે કહી છે.

ભાવાર્થ:- જૈન દીક્ષા આવી છે. અન્ય મતમાં સ્વ-પર દ્રવ્યનું ભેદજ્ઞાન નથી. તેમને આવી દીક્ષા ક્યાંથી હોય? ૫૦

હવે દીક્ષાનું બાહ્યસ્વરૂપ કહે છે:-

જહજાયરૂવસરિસા અવલંબિયભુય ગિરાઉહા સંતા ।
પરકિયગિલયગિવાસા પવ્વજ્જા ઇરિસા ભગિયા ॥૫૧॥

યથાજાતરૂપસદ્દશી અવલંબિતભુજા નિરાયુધા શાંતા ।
પરકૃતનિલયનિવાસા પ્રવ્રજ્યા ઈદ્દશી ભગિતા ॥૫૨॥

જન્મ્યા પ્રમાણે રૂપ, ^૧લંબિતભુજ, ^૨નિરાયુધ, શાંત છે,
પરકૃત ^૩નિલયમાં વાસ છે, -દીક્ષા કહી આવી જિને. ૫૧

અર્થ:- કેવી છે પ્રવ્રજ્યા? યથાજાતરૂપ સદ્દશી અર્થાત્ જન્મ થતાં જ બાળકનું જેવું નગ્નરૂપ હોય છે તેવું જ નગ્નરૂપ આમાં હોય છે. અવલંબિત ભુજા અર્થાત્ જેમાં ભુજા નીચે લટકાવેલ હોય છે, જેમાં મોટા ભાગે કાયોત્સર્ગમાં ઊભા રહેવાનું હોય છે. નિરાયુધા અર્થાત્ આયુધથી રહિત હોય છે. શાંતા અર્થાત્ જેમાં અંગ-ઉપાંગના વિકારરહિત શાંત મુદ્રા હોય છે. પરકૃત નિલયનિવાસા અર્થાત્ જેમાં બીજાએ બનાવેલું નિલય (મકાન) જે વસ્તિકા આદિ-તેમાં નિવાસ હોય છે. જેમાં પોતાથી કૃત, કારિત, અનુમોદના, તથા મન, વચન, કાયા દ્વારા દોષ ન લાગ્યો હોય એવી બીજાની બનાવેલી વસ્તિકા તેમાં રહેવાનું હોય છે. આવી પ્રવ્રજ્યા કહી છે.

બાવાર્થ:- (કેટલાક) અન્યમતી લોકો બાહ્યમાં વસ્ત્રાદિક રાખે છે, કેટલાક આયુધ રાખે છે, કેટલાક સુખ માટે આસન ચલાયલ રાખે છે, કેટલાક ઉપાશ્રય આદિ રહેવા માટે નિવાસ બનાવીને તેમાં રહે છે અને પોતાને દીક્ષા સહિત માને છે. તેને વેશમાત્ર છે. જૈન દીક્ષા તો જેવી ઉપર કહી તેવી જ છે. ૫૧

હવે ફરી કહે છે:-

ઉવસમખમદમજુત્તા સરીરસંકાર વજ્જિયા રુક્ષા ।
મયરાયદોસરહિયા પવ્વજ્જા ઇરિસા ભગિયા ॥૫૨॥

ઉપશમક્ષમદમયુક્તા શરીર સંસ્કાર વર્જિતા રુક્ષા ।
મદરાગદોષરહિતા પ્રવ્રજ્યા ઈદ્દશી ભગિતા ॥૫૨॥

ઉપશમ-ક્ષમા-^૪દમયુક્ત, તનસંસ્કારવર્જિત ^૫રૂક્ષ છે,
મદ-રાગ-દ્વેષવિહીન છે, -દીક્ષા કહી આવી જિને. ૫૨

૧ લંબિતભુજ = નીચે લટકતા હાથવાળી, ૨ નિરાયુધ = શસ્ત્રરહિત ૩ નિલય = રહેઠાણ. ૪ દમ = ઇન્દ્રિયનિગ્રહ. ૫ રૂક્ષ = તેલમર્દન રહિત.

અર્થ:- કેવી છે પ્રવ્રજ્યા? ઉપશમ ક્ષમ દમયુક્તા અર્થાત્ ઉપશમ તો મોહકર્મના ઉદયના અભાવરૂપ શાંત પરિણામ અને ક્ષમા અર્થાત્ ક્રોધના અભાવરૂપ ઉત્તમ ક્ષમા તથા દમ અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં નહિ પ્રવર્ત આ ભાવોથી યુક્ત છે. શરીર સંસ્કાર વર્જિતા અર્થાત્ સ્નાનાદિ દ્વારા શરીરને સજાવવું આનાથી રહિત છે. જેમાં રૂક્ષ અર્થાત્ તેલ આદિનું માલિશ શરીરને નથી. મદ, રાગ, દ્વેષ રહિત છે. આ રીતે પ્રવ્રજ્યા કહી છે.

ભાવાર્થ:- અન્યમતના વેષી ક્રોધાદિરૂપ પરિણામે છે, શરીરને સજાવીને સુંદર રાખે છે, ઇન્દ્રિયોના વિષયોનું સેવન કરે છે, અને પોતાને દીક્ષા સહિત માને છે. તે તો ગૃહસ્થ સમાન છે. અતીત (યતિ) કહેવડાવીને ઉલટા મિથ્યાત્વને દઢ કરે છે. જૈન દીક્ષા આ પ્રકારે છે તે જ સત્યાર્થ છે. આને અંગીકાર કરે છે તે જ સાચા અતીત-યતિ છે. પર

હવે ફરી કહે છે:-

**વિવરીયમૂઢભાવા પળદ્વકમ્મદ્વ ણદ્વમિચ્છતા ।
સમ્મત્તગુણવિસુદ્ધા પવ્વજ્જા ઇરિસા ભણિયા ॥ ૫૩ ॥**

**વિપરીતમૂઢભાવા પ્રણદ્વકર્માદ્વા નદ્વમિથ્યાત્વા ।
સમ્યક્ત્વગુણવિશુદ્ધા પ્રવ્રજ્યા ઈદ્દશી ભણિતા ॥ ૫૩ ॥**

**જ્યાં મૂઢતા-મિથ્યાત્વ નહિ, જ્યાં કર્મ અષ્ટ વિનષ્ટ છે,
સમ્યક્ત્વગુણથી શુદ્ધ છે, -દીક્ષા કહી આવી જિને. ૫૩**

અર્થ:- કેવી છે પ્રવ્રજ્યા? કે જેનો મૂઢભાવ, અજ્ઞાનભાવ વિપરીત થયો છે અર્થાત્ દૂર થઈ ગયો છે. અન્યમતી આત્માના સ્વરૂપને સર્વથા એકાંતથી અનેક પ્રકારે ભિન્નભિન્ન કહીને વાદ કરે છે તેમને આત્માના સ્વરૂપમાં મૂઢભાવ છે. જૈન મુનિઓને અનેકાંતથી સિદ્ધ કરેલું યથાર્થ જ્ઞાન છે તેથી તેમને મૂઢભાવ નથી. જેમાં મિથ્યાત્વ પ્રનષ્ટ થયા છે, જૈનદીક્ષામાં અતત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાનરૂપ મિથ્યાત્વનો અભાવ છે. માટે સમ્યક્ત્વનામક ગુણદ્વારા વિશુદ્ધ છે, નિર્મળ છે, સમ્યક્ત્વ સહિત દીક્ષામાં દોષ રહેતો નથી. આ પ્રકારે પ્રવ્રજ્યા કહી છે. ૫૩

હવે ફરી કહે છે:-

**જિનમગ્ગે પવ્વજ્જા છહસંહણેસુ ભણિય ણિગ્ગંથા ।
ભાવંતિ ભવ્વપુરિસા કમ્મક્ષયકારણે ભણિયા ॥ ૫૪ ॥**

**જિનમાર્ગે પ્રવ્રજ્યા ષદ્સંહનનેષુ ભણિતા નિર્ગંથા ।
ભાવયંતિ ભવ્યપુરુષાઃ કર્મક્ષયકારણે ભણિતા ॥ ૫૪ ॥**

**નિર્ગ્રંથ દીક્ષા છે કહી ૫૮ સંહનનમાં જિનવરે;
ભવિ પુરુષ ભાવે તેહને; તે કર્મક્ષયનો હેતુ છે. ૫૪**

અર્થ:- જિનમાર્ગમાં છ સંહનનવાળા જીવને પ્રવ્રજ્યા હોવાનું કહ્યું છે. તે નિર્ગ્રંથ સ્વરૂપ છે, સર્વ પરિગ્રહથી રહિત યથાજાત સ્વરૂપ છે. ભવ્ય પુરુષ જ આ દીક્ષાની ભાવના કરે છે. આ પ્રકારની પ્રવ્રજ્યા કર્મક્ષયનું કારણ કહી છે.

ભાવાર્થ:- વજ્ર ઋષભનારાય આદિ છ પ્રકારે સંહનન શરીરના કહ્યા છે. તે સર્વમાં જ દીક્ષા હોવાનું કહ્યું છે. જે ભવ્ય પુરુષ છે તેઓ કર્મક્ષયનું કારણ જાણીને તેને અંગીકાર કરો. દૃઢ સંહનન વજ્રઋષભ આદિ છે તેમને જ દીક્ષા હોય અને અસંસૃપાટિક સંહનનમાં દીક્ષા ન હોય એવું નથી. આ પ્રકારે નિર્ગ્રંથરૂપ દીક્ષા તો અસંપ્રાપ્તાસૃપાટિકા સંહનનમાં પણ હોય છે. ૫૪

હવે ફરી કહે છે:-

**તિલતુસમત્તણિમિત્તસમ બાહિરગ્ગંથસંગહો ગત્થિ ।
પવ્વજ્જ હવહ્ણ એસા જહ ભણિયા સવ્વદરસીહિં ॥ ૫૫ ॥**

**તિલતુષમાત્રનિમિત્તસમઃ બાહ્યગ્રંથસંગ્રહઃ નાસ્તિ ।
પ્રવ્રજ્યા ભવતિ એષા યથા ભણિતા સર્વદર્શિભિઃ ॥ ૫૫ ॥**

**તલતુષપ્રમાણ ન બાહ્ય પરિગ્રહ, રાગ તત્સમ છે નહીં;
-આવી પ્રવ્રજ્યા હોય છે સર્વજ્ઞજિનદેવે કહી. ૫૫**

અર્થ:- જે પ્રવ્રજ્યામાં તલના ફોતરા માત્રના સંગ્રહનું કારણ આ પ્રમાણે ભાવરૂપ ઇચ્છા અર્થાત્ અંતરંગ પરિગ્રહ અને તે તલના ફોતરા માત્ર બાહ્ય પરિગ્રહનો સંગ્રહ નથી હો તો આ પ્રકારની પ્રવ્રજ્યા, જે પ્રકારની સર્વજ્ઞદેવે કહી છે તે છે, અન્ય પ્રકારે પ્રવ્રજ્યા નથી એવો નિયમ જાણવો જોઈએ. શ્વેતામ્બર આદિ કહે છે કે અપવાદ માર્ગમાં વસ્ત્રાદિકનો સંગ્રહ સાધુને કહ્યો છે, તે સર્વજ્ઞના સૂત્રમાં તો કહ્યું નથી. તેમણે કલ્પિતસૂત્ર બનાવ્યા છે તેમાં કહ્યું છે તે કાળદોષ છે. ૫૫

હવે ફરી કહે છે:-

**ઉવસગ્ગપરિસહસહા ગિજ્જણદેસે હિ ગિચ્ચ અત્થહિ ।
સિલ કહે ભૂમિતલે સવ્વે આરુહહ્ણ સવ્વત્થ ॥ ૫૬ ॥**

ઉપસર્ગપરીષદ્સહા નિર્જનદેશે હિ નિત્યં તિષ્ઠતિ ।
શિલાયાં કાષ્ઠે ભૂમિતલે સર્વાણિ આરોહતિ સર્વત્ર ॥ ૫૬ ॥

ઉપસર્ગ-પરિષદ્ મુનિ સદે, નિર્જન સ્થળે નિત્યે રહે,
સર્વત્ર કાષ્ઠ, શિલા અને ભૂતલ ઉપર સ્થિતિ તે કરે. ૫૬

અર્થ:- ઉપસર્ગ અથવા દેવ, મનુષ્ય, તિર્યચ અને અચેતનકૃત ઉપદ્રવ અને પરિષદ્ અર્થાત્ દૈવ-કર્મયોગથી આવેલા બાવીસ પરીષદોને સમભાવથી સહેવા. આ પ્રકારે પ્રવ્રજ્યા સહિત મુનિ છે. તેઓ જ્યાં અન્યજન રહેતા નથી એવા નિર્જન વન આદિ પ્રદેશોમાં સદા રહે છે. ત્યાંપણ શીલાતલ, કાષ્ઠ અને ભૂમિતલ ઉપર રહે છે, આ બધા પ્રદેશોમાં બેસે છે, સૂવે છે. 'સર્વત્ર' કહેવાથી વનમાં રહે અને થોડો કાળ નગરમાં રહે તો આવા જ સ્થાન પર રહે.

ભાવાર્થ:- જૈનદીક્ષાવાળા મુનિ ઉપસર્ગ પરીષદ્માં સમભાવ રાખે છે. અને જ્યાં સૂવે છે, બેસે છે ત્યાં નિર્જન પ્રદેશમાં શિલા, કાષ્ઠ, ભૂમિ ઉપર જ બેસે છે, સૂવે છે. એમ નહિ કે અન્યમતના વેષની જેમ સ્વચ્છંદી, પ્રમાદી રહે. આ પ્રકારે જાણવું જોઈએ. ૫૬

હવે વિશેષ કહે છે:-

પસુમહિલસંઢસંગં કુસીલસંગં ણ કુણઙ્ઙ વિકહાઓ ।
સજ્ઙાયઙ્ઙાણજુત્તા પવ્વજ્જા ઇરિસા ભણિયા ॥ ૫૭ ॥

પશુમહિલાષંઢસંગં કુસીલસંગં ન કરોતિ વિકથાઃ ।
સ્વાધ્યાયધ્યાનયુક્તા પ્રવ્રથ્યા ઈદ્દશી ભણિતા ॥ ૫૭ ॥

સ્ત્રી-^૧ષંઢ-પશુ-^૨દુઃશીલનો નહિ સંગ, નહિ વિકથા કરે,
સ્વાધ્યાય-ધ્યાને યુક્ત છે, -દીક્ષા કહી આવી જિને. ૫૭

અર્થ:- જે પ્રવ્રજ્યામાં પશુ-તિર્યચ, મહિલા (સ્ત્રી), ષંઢ (નપુંસક) એમનો સંગ તથા કુશીલ (વ્યભિચારી) પુરુષોનો સંગ કરતા નથી, સ્ત્રીકથા, રાજકથા, ભોજનકથા અને ચોર ઇત્યાદિની કથા જે વિકથા છે તે કરતા નથી. તો શું કરે છે? સ્વાધ્યાય અર્થાત્ શાસ્ત્ર-જિનવચનોનું પઠન-પાઠન અને ધ્યાન અર્થાત્ ધર્મ-શુક્લ ધ્યાન આનાથી યુક્ત રહે છે. આ પ્રકારે પ્રવ્રજ્યા જિનદેવે કહી છે.

ભાવાર્થ:- જિનદીક્ષા લઈને કુસંગતિ કરે, વિકથાદિ કરે અને પ્રમાદી રહે તો દીક્ષાનો અભાવ થઈ જાય. માટે કુસંગતિ નિષિદ્ધ છે. અન્ય વેષની જેમ આ વેષ નથી. આ મોક્ષમાર્ગ છે, અન્ય સંસારમાર્ગ છે. ૫૭

હવે ફરી વિશેષ કહે છે :-

તવવયગુણેહિં સુદ્ધા સંજમસમ્મત્તગુણવિસુદ્ધા ય ।
સુદ્ધા ગુણેહિં સુદ્ધા પવ્વજ્જા ઇરિસા ભણિયા ॥૫૮॥

તપોવ્રતગુણૈઃ શુદ્ધા સંયમસમ્યક્ત્વગુણવિશુદ્ધા ચ ।
શુદ્ધા ગુણૈઃ શુદ્ધા પ્રવ્રજ્યા ઈદશી ભણિતાઃ ॥૫૮॥

તપવ્રતગુણોથી શુદ્ધ, સંયમ-સુદ્ધગુણસુવિશુદ્ધ છે,
છે ગુણવિશુદ્ધ, -સુનિર્મળા દીક્ષા કહી આવી જિને. ૫૮

અર્થ:- જિનદેવે પ્રવ્રજ્યા આ પ્રકારે કહી છે કે-તપ અર્થાત્ બાહ્ય-અભ્યંતર બાર પ્રકારનાં તપ તથા વ્રત અર્થાત્ પાંચ મહાવ્રત અને ગુણ અર્થાત્ તેના ભેદરૂપ ઉત્તરગુણોથી શુદ્ધ છે. ‘સંયમ’ અર્થાત્ ઇન્દ્રિય મનનો નિરોધ, છકાયના જીવોની રક્ષા ને સમ્યક્ત્વ અર્થાત્ તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન લક્ષણ નિશ્ચય-વ્યવહારરૂપ સમ્યક્દર્શન, તથા તેના ‘ગુણ’ અર્થાત્ મૂળગુણોથી શુદ્ધ અતિયાર રહિત નિર્મળ છે અને જે પ્રવ્રજ્યાના ગુણ કહ્યા તેનાથી શુદ્ધ છે, વેષ માત્ર જ નથી. આ પ્રકારે શુદ્ધ પ્રવ્રજ્યા કહેવાય છે. આ ગુણો વિના પ્રવ્રજ્યા શુદ્ધ છે નહીં.

ભાવાર્થ:- તપ, વ્રત, સમ્યક્ત્વ આ બધા સહિત અને જેમાં તેનાં મૂળ ગુણ અને અતિયારોની શુદ્ધિ હોય છે આ પ્રકારે દીક્ષા શુદ્ધ છે. અન્યવાદી તથા શ્વેતામ્બરાદિ ચાહે ગમે તે કહેતા હોય પણ તે દીક્ષા શુદ્ધ નથી. ૫૮

હવે પ્રવ્રજ્યાના કથનને સંકોચે છે:-

એવં ^૧આયત્તનગુણપવ્વજ્જંતા બહુવિસુદ્ધ સમ્મત્તે ।
ણિગ્ગંથે જિણમગ્ગે સંખેવેણં જહારવાદં ॥૫૯॥

એવં ^૨આયતનગુણપર્યાપ્તા બહુવિશુદ્ધસમ્યક્ત્વે ।
નિર્ગ્ગંથે જિનમાર્ગે સંક્ષેપેણ યથાચ્ચ્યાતમ્ ॥૫૯॥

સંક્ષેપમાં આયતનથી ^૩દીક્ષાંત ભાવ અહીં કહ્યા,
જ્યમ શુદ્ધ સમ્યક્દરશયુત નિર્ગ્ગંથ જનપથ વર્ણવ્યા. ૫૯

અર્થ:- આ પ્રકારે પહેલાં કહી ગયા તે પ્રકારથી આયતન અર્થાત્ દીક્ષાનું સ્થાન જે નિર્ગ્ગંથ મુનિ તેનાં જેટલાં ગુણો છે તેનાથી પજ્જતા અર્થાત્ પરિપૂર્ણ તથા અન્ય પણ જે ઘણાં ગુણો દીક્ષામાં હોવા જોઈએ તે બધા ગુણો જેમાં હોય એ પ્રકારની પ્રવ્રજ્યા

૧ પાઠાન્તર :- આયત્તનગુણપવ્વજ્જંતા ૨ સંસ્કૃતસટીક પ્રતિમાં ‘આયતન’ એનું સંસ્કૃત ‘આત્મત્વ’ આ પ્રકારે છે. ૩ દીક્ષાંત = પ્રવ્રજ્યા સુધીના.

જિનમાર્ગમાં પ્રસિદ્ધ છે. આ જ પ્રકારે સંક્ષેપથી કહી છે. કેવો છે જિનમાર્ગ? જેમાં વિશુદ્ધ સમ્યક્ત્વ છે, જેમાં અતિચાર સહિત સમ્યક્ત્વ જોવામાં આવે છે, અને નિર્ગ્ઠ રૂપ છે અર્થાત્ જેમાં બાહ્ય-અંતરંગ પરિગ્રહ નથી.

ભાવાર્થ:- આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત પ્રવ્રજ્યા નિર્મળ સમ્યક્ત્વ સહિત નિર્ગ્ઠરૂપ જિનમાર્ગમાં કહી છે. અન્ય નૈયાયિક વૈશેષિક, સાંખ્ય, વેદાન્ત, મીમાંસક, પાતંજલિ અને બૌદ્ધ આદિક મતમાં નથી. કાળદોષથી જૈનમતથી ભ્રષ્ટ થઈ ગયા અને જૈન કહેવડાવે છે આ પ્રકારના શ્વેતામ્બર આદિકોમાં પણ નથી. ૫૯

-આ પ્રકારે પ્રવ્રજ્યાના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું.

હવે બોધ પાહુડને સંકોચતા આચાર્ય કહે છે:-

**રુવત્થં સુદ્ધત્થં જિણમગ્ગે જિણવરેહિં જહ ભણિયં।
ભવ્વજણબોહણત્થં છક્કાય હિયંકરં ઉત્તં।।૬૦।।**

**રૂપસ્થં શુદ્ધયર્થં જિનમાર્ગે જિનવરૈઃ યથા ભણિતમ્।
ભવ્યજન બોધનાર્થં ષટ્કાયહિતંકરં ઉક્તમ્।।૬૦।।**

**રૂપસ્થ 'સુવિશુદ્ધાર્થ' વર્ણન જિનપથે જ્યમ જિન કર્યું,
ત્યમ ભવ્યજનબોધન અરથ ષટ્કાયહિતકર અહીં કહ્યું. ૬૦**

અર્થ:- જેમાં અંતરંગ ભાવરૂપ અર્થ શુદ્ધ છે અને એવું જ રૂપસ્થ અર્થાત્ બાહ્યસ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગ જેવો જિનમાર્ગમાં જિનદેવે કહેલ છે તેવો છ-કાયના જીવોનું હિત કરવાવાળો માર્ગ ભવ્ય જીવોને સંબોધવા માટે કહ્યો છે. આ રીતે આચાર્ય પોતાનો અભિપ્રાય પ્રગટ કર્યો છે.

ભાવાર્થ:- આ બોધ પાહુડમાં 'આયતન' આદિથી લઈને 'પ્રવ્રજ્યા' સુધીના અગિયાર સ્થાન કહ્યા છે. એમનું બાહ્ય અને અંતરંગ સ્વરૂપ જેવું જિનદેવે જિનમાર્ગમાં કહેલ છે તેવું જ કહ્યું છે. કેવું છે આ સ્વરૂપ? -છ કાયના જીવોનું હિત કરવાવાળું છે. જેમાં એકેન્દ્રિય આદિ અસંજી સુધીના જીવોની રક્ષાનો અધિકાર છે. સંજી પંચેન્દ્રિય જીવોની રક્ષા પણ કરાવે છે અને મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ આપીને સંસારનું દુઃખ મટાડી મોક્ષને પ્રાપ્ત કરાવે છે. આ પ્રકારનો માર્ગ (-ઉપાય) ભવ્યજીવોને સંબોધવા માટે કહ્યો છે. જગતના જીવો અનાદિથી લઈને મિથ્યામાર્ગમાં પ્રવર્તન કરી સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે. તેથી દુઃખ દૂર કરવા માટે 'આયતન' આદિ ધર્મના સ્થાનરૂપ અગિયાર સ્થાનનો આશ્રય લે છે. અજ્ઞાની જીવ આ સ્થાનને અન્યથા સ્વરૂપે સ્થાપીને તેમાંથી સુખ મેળવવા ચાહે છે. પણ તે યથાર્થ (સ્વરૂપે સ્થાપ્યા) વિના

સુખ ક્યાંથી મળે? માટે આચાર્યે દયાળુ બનીને જેવું સર્વજ્ઞે કહ્યું છે તેવું જ આયતન આદિનું સ્વરૂપ સંક્ષેપથી યથાર્થ કહ્યું છે. આને વાંચો, ધારણ કરો અને તેની શ્રદ્ધા કરો. તથા તેને અનુસાર તદ્દ્રૂપ પ્રવૃત્તિ કરો. આ પ્રમાણે કરવાથી વર્તમાનમાં સુખી થાઓ અને આગામી કાળમાં સંસારના દુઃખોથી છૂટી પરમાનંદ સ્વરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરો. આ પ્રકારે આચાર્યના કહેવાનો અભિપ્રાય છે.

અહીં કોઈ પૂછે કે-આ બોધપાહુડમાં વ્યવહાર ધર્મની પ્રવૃત્તિના અગિયાર સ્થાન કહ્યાં તેનું વિશેષણ કર્યું કે-તે છકાયના જીવોનું હિત કરવાવાળા છે. અન્યમતી તેમને અન્યથા સ્થાપિત કરી પ્રવૃત્તિ કરે છે તે હિંસારૂપ છે અને જીવોનું હિત કરવાવાળા નથી. આજ અગિયાર સ્થાન સંયમી મુનિ અને અરિહંત, સિદ્ધના જ કહ્યા છે. તેઓ તો છ કાયના જીવોનું હિત કરવાવાળા જ છે, તેથી પૂજ્ય છે. આ તો સત્ય છે, અને તેઓ જ્યાં રહે છે એ આકાશના પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્ર તથા પર્વતની ગુફા-વનાદિક તથા અકૃત્રિમ ચૈત્યાલય એ સ્વયમેવ બનેલા છે. તેમને પણ પ્રયોજન અને નિમિત્ત વિચારી ઉપચારમાત્રથી છ કાયના જીવોનું હિત કરવાવાળા કહ્યા તો તેમાં વિરોધ નથી. કેમકે એ પ્રદેશ જડ છે, તે બુદ્ધિપૂર્વક કોઈનું બૂરું-ભલું કરતા નથી. તથા જડને સુખ-દુઃખ આદિ ફળનો અનુભવ નથી. માટે તે પણ વ્યવહારથી પૂજ્ય છે. કેમકે અરિહંતાદિક જ્યાં રહે છે તે ક્ષેત્ર, નિવાસ આદિ પ્રશસ્ત છે. તેથી તે અરહંતાદિના આશ્રયથી તે ક્ષેત્રાદિક પણ પૂજ્ય છે. પ્રશ્ન:- પરંતુ ગૃહસ્થ જિનમંદિર બનાવે, વસ્તિકા, પ્રતિમા બનાવે અને પ્રતિષ્ઠા પૂજા કરે તેમાં તો છ કાયના જીવોની વિરાધના થાય છે. માટે આ ઉપદેશ અને પ્રવૃત્તિની બાહુલ્યતા-કેવી રીતે છે?

આનું સમાધાન આ પ્રકારે છે કે-ગૃહસ્થ અરિહંત સિદ્ધ, મુનિઓના ઉપાસક છે. તેઓ જ્યાં સાક્ષાત્ હોય ત્યાં તો તેમની વંદના, પૂજા કરે જ છે, જ્યાં તેઓ સાક્ષાત્ ન હોય ત્યાં પરોક્ષ સંકલ્પ કરી વંદના, પૂજન કરે છે. તથા તેમનું રહેવાનું ક્ષેત્ર તથા તેઓ મુક્ત પામ્યા તે ક્ષેત્રમાં તથા અકૃત્રિમ ચૈત્યાલયમાં તેમનો સંકલ્પ કરી વંદના અને પૂજન કરે છે. આ અનુરાગ વિશેષ સૂચિત થાય છે. વળી તેમની મુદ્રા, પ્રતિમા તદાકાર બનાવે અને તેમનું મંદિર બનાવી પ્રતિષ્ઠા કરી સ્થાપિત કરે તથા નિત્ય પૂજન કરે તેમાં અત્યંત અનુરાગ સૂચિત થાય છે. આ અનુરાગથી વિશિષ્ટ પુણ્યબંધ થાય છે. અને તે મંદિરમાં છકાય જીવોની હિતની રક્ષાનો ઉપદેશ થતો હોય છે તથા નિરંતર સાંભળવાવાળા અને ધારણ કરવાવાળાને અહિંસા ધર્મની શ્રદ્ધા દંઢ થાય છે. તથા તેમની તદાકાર પ્રતિમા જોવાવાળાને શાંત ભાવ થાય છે. ધ્યાનની મુદ્રાનું સ્વરૂપ જાણવામાં આવે છે અને વીતરાગ ધર્મથી અનુરાગ વિશેષ થવાથી પુણ્યબંધ થાય છે. તેથી તેમને પણ છકાયના જીવોનાં હિત કરવાવાળા ઉપચારથી કહેવાય છે.

જિનમંદિર, વસ્તિકા, પ્રતિમા બનાવવામાં તથા પૂજા-પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આરંભ થાય છે. તેમાં કંઈક હિંસા પણ થાય છે. આવો આરંભ તો ગૃહસ્થનું કાર્ય છે. તેમાં ગૃહસ્થને અલ્પ પાપ કહ્યું છે, પુણ્ય ઘણું કહ્યું છે. કેમકે ગૃહસ્થના પદમાં ન્યાયકાર્ય કરીને ન્યાયપૂર્વક ધન ઉપાર્જન કરવું, રહેવા માટે મકાન બંધાવવું, વિવાહાદિક કરવા અને યત્નપૂર્વક આરંભ કરી આહારાદિક સ્વયં બનાવવા તથા ભોજન કરવું ઇત્યાદિક કાર્યોમાં જો કે હિંસા થાય છે તો પણ ગૃહસ્થને એનું મહાપાપ કહેવામાં આવતું નથી. ગૃહસ્થને તો મહાપાપ મિથ્યાત્વનું સેવન કરવું, અન્યાય, ચોરી આદિથી ધન ઉપાર્જન કરવું, ત્રસજીવોને મારીને માંસ આદિ અભક્ષ્ય ખાવું અને પરસ્ત્રી સેવન કરવી એ મહાપાપ છે.

ગૃહસ્થાચાર છોડીને મુનિ થાય ત્યારે ગૃહના ન્યાયકાર્ય પણ મુનિ માટે અન્યાય જ છે. મુનિને પણ આહાર આદિની પ્રવૃત્તિમાં કંઈક હિંસા થાય છે તેથી મુનિને હિંસક કહેવામાં આવતા નથી. તેવી જ રીતે ગૃહસ્થને ન્યાયપૂર્વક પોતાના પદને યોગ્ય આરંભના કાર્યોમાં અલ્પ પાપ જ કહેવામાં આવે છે. તેથી જિનમંદિર, વસ્તિકા અને પૂજા-પ્રતિષ્ઠાના કાર્યોમાં આરંભનું અલ્પ પાપ છે. મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવર્તવાવાળાઓથી અતિ અનુરાગ હોય છે અને તેમની પ્રભાવના કરે છે, તેમને આહાર-દાનાદિક આપે છે. અને તેમના વૈયાવૃત્ત્યાદિ કરે છે. આ સમ્યક્ત્વના અંગો છે અને મહાન પુણ્યનાં કારણો છે. માટે ગૃહસ્થે સદાય કરવા યોગ્ય છે. અને ગૃહસ્થ થઈને આ કાર્ય ન કરે તો જણાય છે કે આને ધર્માનુરાગ વિશેષ નથી.

પ્રશ્ન:- ગૃહસ્થોને જેના વિના ચાલે નહિ એ પ્રકારનું કાર્ય તો કરવું જ પડે. પણ ધર્મપદ્ધતિમાં આરંભનું કાર્ય કરીને પાપ શા માટે વધારે? સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પ્રોષધ આદિ કરીને પુણ્ય ન ઉપજાવે? તેમને કહે છે કે-જો તમે આ પ્રકારે કહો તો તમારા પરિણામ તો આ જાતિના નથી. કેવળ બાહ્યક્રિયા માત્રથી જ પુણ્ય સમજો છો. પરંતુ બાહ્યમાં બહુ આરંભી પરિગ્રહીનું મન સામાયિક, પ્રતિક્રમણ આદિ નિરારંભ કાર્યોમાં વિશેષરૂપથી લાગતું નથી એ અનુભવગમ્ય છે. તેને પોતાના ભાવોનો અનુભવ નથી. કેવળ બાહ્ય સામાયિકાદિ નિરારંભ કાર્યનો વેષ ધારણ કરીને બેસો તો કાંઈ વિશિષ્ટ પુણ્ય નથી. શરીરાદિ બાહ્ય વસ્તુ તો જડ છે, કેવળ જડની ક્રિયાનું ફળ તો આત્માને મળતું નથી. પોતાના ભાવ જેટલા અંશે બાહ્ય ક્રિયામાં લાગે તેટલા અંશે શુભાશુભ ફળ પોતાને મળે છે. આ પ્રકારે વિશિષ્ટ પુણ્ય તો ભાવોના અનુસાર છે.

આરંભી પરિગ્રહીના ભાવ તો પૂજા, પ્રતિષ્ઠાદિક અધિક આરંભમાં જ વિશેષ અનુરાગ સહિત લાગે છે. જે ગૃહસ્થ આચારના અધિક આરંભથી વિરક્ત થશે તો તેને ત્યાગીને પોતાનું પદ વધારશે. જ્યારે ગૃહસ્થાચારનો અધિક આરંભ છોડશે ત્યારે તે પ્રમાણે ધર્મપ્રવૃત્તિનો અધિક

આરંભ પણ પદ અનુસાર ઘટાડશે. મુનિ થશે ત્યારે આરંભ શા માટે કરે? માટે ત્યારે તો સર્વથા આરંભ નહિ કરે તેથી મિથ્યાદષ્ટિ કે જે બાહ્ય બુદ્ધિ છે તે બાહ્ય કાર્ય માત્રને જ-પુણ્ય-પાપને જ-મોક્ષમાર્ગ સમજે છે. તેમનો ઉપદેશ સાંભળીને પોતે અજ્ઞાની ન થવું જોઈએ. પુણ્ય-પાપના બંધમાં શુભાશુભ ભાવ જ પ્રધાન છે. અને પુણ્ય-પાપ રહિત મોક્ષમાર્ગ છે. તેમાં સમ્યક્દર્શનાદિકરૂપ આત્મ-પરિણામ પ્રધાન છે. (હેયબુદ્ધિ સહિત) ધર્માનુરાગ મોક્ષમાર્ગનું સહકારી છે અને (આંશિક વીતરાગ ભાવ સહિત) ધર્માનુરાગના તીવ્રમંદના ભેદ ઘણા છે, તેથી પોતાના ભાવોને યથાર્થ ઓળખીને પોતાની પદવી, સામર્થ્ય ઓળખી, -સમજીને શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી પોતાનું ભલું-ભૂરું પોતાના ભાવોને આધીન છે, બાહ્ય પરદ્રવ્ય તો નિમિત્તમાત્ર છે. ઉપાદાન કારણ હોય તો નિમિત્ત પણ સહકારી હોય છે અને ઉપાદાન ન હોય તો નિમિત્ત કંઈપણ કરતું નથી. આ પ્રકારે આ બોધપ્રાભૃતનો આશય જાણવો જોઈએ.

આને સારી રીતે સમજીને ‘આયતન’ આદિક જેમ કહ્યા છે તેવા અને તેનો બાહ્ય વ્યવહાર પણ તેવો જ તથા ચૈત્યગૃહ, પ્રતિમા, જિનબિંબ, જિનમુદ્રા આદિ ધાતુપાષાણાદિકનો પણ વ્યવહાર તેવો જ જાણીને શ્રદ્ધા અને પ્રવૃત્તિ કરવી. અન્યમતી અનેક પ્રકારે સ્વરૂપ બગાડીને પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેમની બુદ્ધિ કલ્પિત જાણીને ઉપાસના કરવી નહિ. આ દ્રવ્યવ્યવહારનું પ્રરૂપણ પ્રવ્રજ્યાના સ્થાનમાં શરૂથી બીજી ગાથામાં બિંબ૧, ચૈત્યાલયત્રિક અને જિનભવન એ પણ મુનિઓને ધ્યાન કરવાયોગ્ય છે-આ પ્રકારે કહ્યું છે. તો, ગૃહસ્થ જ્યારે તેની પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારે તો મુનિઓને ધ્યાન કરવા યોગ્ય થાય છે. માટે જે જિનમંદિર, પ્રતિમા, પૂજા, પ્રતિષ્ઠા આદિનો સર્વથા નિષેધ કરવાવાળા છે તે સર્વથા એકાન્તીની જેવા મિથ્યાદષ્ટિ છે તેમની સંગતિ કરવી નહિ. (મૂલાચાર પૃ. ૪૮૨, અધ્યાય ૧૦ ગાથા ૯૬ માં કહ્યું છે કે “શ્રદ્ધાભ્રષ્ટોના સંપર્ક કરતાં ગૃહમાં પ્રવેશ કરવો સારો છે. કેમકે વિવાહમાં મિથ્યાત્વ નહિ થાય. પરંતુ આવા ગણ તો સર્વ દોષોના સમુહ છે તેમાં મિથ્યાત્વાદિ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે તેનાથી અલગ રહેવું જ સારું છે” આવો ઉપદેશ છે.)

હવે આચાર્ય, આ બોધ પાહુડનું કથન પોતાની બુદ્ધિ કલ્પિત નથી, પરંતુ પૂર્વાચાર્યોના અનુસાર કહ્યું છે-એમ કહે છે:-

સદ્વિચારો હૂઓ ભાસાસુત્તેસુ જં જિણે કહિયં।
સો તહ કહિં ણાયં સીસેણ ય ભદ્દવાહુસ્સા।।૬૧।।

શબ્દવિકારો ભૂતઃ ભાષાસૂત્રેષુ યજ્જિનેન કથિતમ્।
તત્ તથા કથિતં જ્ઞાતં શિષ્યેણ ચ ભદ્રવાહોઃ।।૬૧।।

**જિનકથન ભાષાસૂત્રમય શાબ્દિક-વિકારરૂપે થયું;
તે જાણ્યું શિષ્યે ભદ્રબાહુ તણા અને એમ જ કહ્યું. ૬૧**

અર્થ:- શબ્દના વિકારથી ઉપજેલ આ પ્રકારે અક્ષરરૂપે પરિણમેલ ભાષાસૂત્રોમાં જિનદેવે કહ્યું તે જ શ્રવણમાં અક્ષરરૂપ આવ્યું અને જેવું જિનદેવે કહ્યું તેવું જ પરંપરાથી ભદ્રબાહુ નામના પાંચમા શ્રુતકેવળીએ જાણ્યું અને પોતાના શિષ્ય વિશાખાચાર્ય આદિને કહ્યું. તે તેમણે જાણ્યું. તે જ અર્થરૂપ વિશાખાચાર્યની પરંપરાથી ચાલ્યુ આવ્યું. તે જ અર્થ આચાર્ય કહે છે. અમે કહ્યું છે તે અમારી બુદ્ધિથી કલ્પિત કરીને કહ્યું નથી. આમ અભિપ્રાય છે. ૬૧

હવે ભદ્રબાહુ સ્વામીની સ્તુતિરૂપ વચન કહે છે:-

**બારસઅંગવિયાણં ચત્તદસપુલ્લંગવિલવિત્થરણં ।
સુયણાણિ ભદ્રબાહુ ગમયગુરુ ભયવઓ જયત ॥ ૬૨ ॥**

**દ્વાદશાંગવિજ્ઞાનઃ ચતુર્દશપૂર્વાંગ વિપુલવિસ્તરણઃ ।
શ્રુતજ્ઞાનિભદ્રબાહુઃ ગમકગુરુઃ ભગવાન્ જયતુ ॥ ૬૨ ॥**

**^૧જય બોધ દ્વાદશ અંગનો, ^૨ચત્તદશપૂર્વ-વિસ્તારનો,
જય હો ^૩શ્રુતંધર ભદ્રબાહુ ગમકગુરુ ભગવાનનો. ૬૨**

અર્થ:- ભદ્રબાહુ નામના આચાર્ય છે તે જયવંત હો. કેવા છે? જેમને બાર અંગોનું વિશેષ જ્ઞાન છે. જેમનો ચૌદ પૂર્વોનો વિશાળ વિસ્તાર છે તેથી તેઓ શ્રુતજ્ઞાની છે. પૂર્ણ ભાવજ્ઞાન સહિત અક્ષરાત્મક શ્રુતજ્ઞાન તેમને હતું. ‘ગમકગુરુ’ છે. જે સૂત્રના અર્થને જાણીને તે જ પ્રકારે વાક્યાર્થ કરે તેમને ‘ગમક’ કહે છે. તેમના પણ ગુરુઓમાં પ્રધાન છે, ભગવાન છે- સૂર-અસૂરોથી પૂજ્ય છે. તેઓ જયવંત હો. આ પ્રકારે કહેવામાં તેમને સ્તુતિરૂપ નમસ્કાર સુચિત છે. ‘જયતિ’ ધાતુ સર્વોત્કૃષ્ટ અર્થમાં છે. તે સર્વોત્કૃષ્ટ કહેવાથી નમસ્કાર જ આવે છે.

ભાવાર્થ:- ભદ્રબાહુ સ્વામી પાંચમાં શ્રુતકેવળી થયા. તેમની પરંપરાથી શાસ્ત્રનો અર્થ જાણીને આ બોધ પાહુડ ગ્રંથ રચાયો છે. તેથી તેમને અંતિમ મંગળ માટે આચાર્ય સ્તુતિરૂપ નમસ્કાર કર્યા છે. આ પ્રકારે બોધ પાહુડ ગ્રંથ સમાપ્ત કર્યો છે. ૬૨

૧ જસ = જેમને ૨ ચત્તદશ = ચૌદ ૩ શ્રુતંધર = શ્રુતજ્ઞાની.

છપ્પય

પ્રથમ આયતન^૧ દ્વિતિય ચૈત્યગૃહ^૨ તીજી પ્રતિમા^૩ ।
 દર્શન^૪ અર જિનબિંબ^૫ છઠો જિનમુદ્રા^૬ ચતિમા ॥
 જ્ઞાન^૭ સાતમું દેવ^૮ આઠમું નવમું તીરથ^૯ ।
 દસમું હૈ અરહંત^{૧૦} ગ્યારમું દીક્ષા^{૧૧} શ્રીપથ ॥
 ઈમ પરમારથ મુનિરૂપ સતિ અન્યભેષ સબ નિંદા હૈ ।
 વ્યવહાર ધાતુપાષાણમય આકૃતિ ઇનિકી વંદા હૈ ॥૧॥

દોહા

ભયો વીર જિનબોધ યહુ, ગૌતમગણધર ધારિ ।
 વરતાયો પંચમગુરુ^૧, નમું તિનહિં મદ છારિ ॥૨॥

ઇતિ શ્રી કુન્દકુન્દસ્વામી વિરચિત બોધ પાહુડની
 જયપુર નિવાસી પંડિત જયચન્દ્ર છાબડાકૃત દેશભાષામય વચનિકા સમાપ્ત.

ગણધરાદિકોમાં ઇન્દ્ર તીર્થકર પરમદેવ છે. તે ગુણશ્રેણી નિર્જરા શુદ્ધ ભાવથી જ થાય છે. તે તીર્થકર ભાવના ફળને પ્રાપ્ત થયા, ઘાતિકર્મનો નાશ કરી કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર્યું. તેમ જ સર્વ કર્મોનો નાશ કરી પરમ શુદ્ધ ભાવને પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ થયા. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય શુદ્ધ ભાવના એક દેશને પ્રાપ્ત કરી પૂર્ણતાને સ્વયં સાધે છે તથા અન્યને શુદ્ધભાવની દીક્ષા-શિક્ષા આપે છે. આ જ પ્રકારે સાધુ છે તે પણ શુદ્ધભાવને સ્વયં સાધે છે અને શુદ્ધભાવની જ મહિમાથી ત્રણ લોકના પ્રાણીઓ દ્વારા પૂજવા યોગ્ય, વંદના યોગ્ય કહ્યા છે. આથી ‘ભાવપાહુડ’ ની આદિમાં એમને નમસ્કાર યોગ્ય છે. મસ્તક દ્વારા નમસ્કાર કરવામાં બધાં અંગ આવી ગયાં. કેમકે મસ્તક સર્વ અંગોમાં ઉત્તમ છે. સ્વયં નમસ્કાર કર્યા ત્યારે પોતાના ભાવપૂર્વક જ થયા ત્યારે ‘મન-વચન-કાય’ ત્રણે આવી ગયા. આ રીતે જાણવું જોઈએ. ૧

હવે કહે છે કે લિંગ દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદથી બે પ્રકારે છે. તેમાં ભાવલિંગ પરમાર્થ છે:-

**भावो हि पढमलिंग ण दव्वलिंगं च जाण परमत्थं ।
भावो कारण भूदो गुणदोसाणं जिणा ३बेन्ति ॥ २ ॥**

**भावः हि प्रथमलिंगं न द्रव्यलिंगं च जानीहि परमार्थम् ।
भावो कारणभूतः गुणदोषाणां जिना ३ब्रुवन्ति ॥ २ ॥**

**છે ભાવ પરથમ લિંગ, દ્રવ્યમય લિંગ નહિ પરમાર્થ છે;
ગુણદોષનું કારણ કહ્યો છે ભાવને શ્રી જિનવરે. ૨**

અર્થ:- ભાવ પ્રથમ લિંગ છે, આથી હે ભવ્ય! તું દ્રવ્ય લિંગ છે તેને પરમાર્થરૂપ ન જાણ, કેમકે ગુણ અને દોષોનાં કારણભૂત ભાવ જ છે, આ પ્રકારે જિન ભગવાન કહે છે.

ભાવાર્થ:- ગુણ જે સ્વર્ગ અને મોક્ષનું હોવું અને દોષ અર્થાત્ નરકાદિક સંસારનું હોવું તેનું કારણ ભગવાને ભાવોને જ કહ્યા છે, કેમકે કારણ કાર્યની પહેલાં હોય છે. અહીં મુનિ-શ્રાવકના દ્રવ્યલિંગના પહેલાં ભાવલિંગ અર્થાત્ સમ્યક્દર્શનાદિ નિર્મળ ભાવ હોય તો સાચા મુનિ-શ્રાવક થાય છે. આથી ભાવલિંગ જ મુખ્ય છે. મુખ્ય છે તે જ પરમાર્થ છે. આથી દ્રવ્યલિંગને પરમાર્થ ન જાણવું, આ પ્રકારે ઉપદેશ કર્યો છે.

અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે :- ભાવનું સ્વરૂપ શું છે? એનું સમાધાન :- ભાવનું સ્વરૂપ તો આચાર્ય આગળ કહેશે તો પણ અહીં કંઈક કહીએ છીએ-આ લોકમાં છ દ્રવ્ય છે. એમાં જીવ-પુદ્ગલનું વર્તન પ્રગટ જોવામાં આવે છે. જીવ ચેતનાસ્વરૂપ છે અને પુદ્ગલ સ્પર્શ,

રસ, ગંધ અને વર્ણ સ્વરૂપ જડ છે. એમની અવસ્થાથી અવસ્થાંતરરૂપ થવું એવા પરિણામને 'ભાવ' કહે છે. જીવનો સ્વભાવ-પરિણામરૂપ ભાવ તો દર્શન-જ્ઞાન છે અને પુદ્ગલ કર્મના નિમિત્તથી જ્ઞાનમાં મોહ-રાગ-દ્વેષ થયો તે વિભાવ ભાવ છે. પુદ્ગલના સ્પર્શથી સ્પર્શાંતર, રસથી રસાંતર ઇત્યાદિ ગુણથી ગુણાંતર થવો તે સ્વભાવ-ભાવ છે અને પરમાણુથી સ્કંધ થવો તથા સ્કંધથી અન્ય સ્કંધ થવો અને જીવના ભાવના નિમિત્તથી કર્મરૂપ થવું તે 'વિભાવ-ભાવ' છે. આ પ્રકારે તેમના પરસ્પર નિમિત્ત-નૈમિત્તિક ભાવ થાય છે.

પુદ્ગલ તો જડ છે. એના નૈમિત્તિક ભાવથી કંઈ સુખ દુઃખ વગેરે થતું નથી. અને જીવ ચેતન છે. એના નિમિત્તથી ભાવ થાય છે-એનાથી સુખ દુઃખ વગેરે થાય છે. તેથી જીવને સ્વભાવ-ભાવરૂપ રહેવાનો અને નૈમિત્તિકભાવરૂપ ન પ્રવર્તવાનો ઉપદેશ છે. જીવને પુદ્ગલકર્મના સંયોગથી દેહાદિક દ્રવ્યનો સંબંધ છે. આ બાહ્ય રૂપને 'દ્રવ્ય' કહે છે, અને 'ભાવ' થી દ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ થાય છે. આ પ્રકારે દ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ થાય છે. આ રીતે દ્રવ્ય-ભાવનું સ્વરૂપ જાણીને સ્વભાવમાં પ્રવર્તે, વિભાવમાં ન પ્રવર્તે તેને પરમાનન્દ સુખ થાય છે; અને વિભાવ રાગ દ્વેષ મોહરૂપ પ્રવર્તે તેને સંસાર સંબંધી દુઃખ થાય છે.

દ્રવ્યરૂપ પુદ્ગલનો વિભાવ છે, આ સંબંધી જીવને દુઃખ સુખ થતું નથી. તેથી ભાવ જ પ્રધાન છે. આવું ન હોય તો કેવળી ભગવાનને પણ સાંસારિક સુખદુઃખની પ્રાપ્તિ થાય પરંતુ આવું થતું નથી. આ રીતે જીવનો જ્ઞાન દર્શન તો સ્વભાવ છે અને રાગ-દ્વેષ-મોહ તે વિભાવ છે અને પુદ્ગલના સ્પર્શાદિક અને સ્કન્ધાદિક સ્વભાવ-વિભાવ છે. તેમાં જીવના હિત-અહિત ભાવ મુખ્ય છે, પુદ્ગલદ્રવ્ય સંબંધ મુખ્ય નથી. બાહ્ય દ્રવ્ય નિમિત્ત માત્ર છે, ઉપાદાન વિના નિમિત્ત કંઈ કરતું નથી. આ તો સામાન્યરૂપથી સ્વભાવનું સ્વરૂપ છે અને તેનું જ વિશેષ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર તો જીવનો સ્વભાવ-ભાવ છે, તેમાં સમ્યગ્દર્શન ભાવ પ્રધાન છે. તેના વિના બધી બાહ્ય ક્રિયા મિથ્યાદર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર છે, એ વિભાવ છે અને સંસારનું કારણ છે, આ પ્રકારે જાણવું જોઈએ. ૨

હવે કહે છે કે બાહ્ય દ્રવ્ય નિમિત્તમાત્ર છે. 'એનો અભાવ' જીવના ભાવની વિશુદ્ધતાનું નિમિત્ત જાણીને બાહ્ય દ્રવ્યનો ત્યાગ કરે છે:-

**ભાવવિસુદ્ધિનિમિત્તં બાહિરગંથસ્સ કીરણ ચાઓ ।
બાહિરચાઓ વિહલો અબ્બંતરગંથજુત્તસ્સ ॥ ૩ ॥**

**ભાવવિશુદ્ધિનિમિત્તં બાહ્યગ્રંથસ્ય ક્રિયતે ત્યાગઃ ।
બાહ્યત્યાગઃ વિફલઃ અભ્યન્તરગંથયુક્તસ્થ ॥ ૩ ॥**

**રે ! ભાવશુદ્ધિનિમિત્ત બાહિર-ગ્રંથ ત્યાગ કરાય છે;
છે ^૧વિફળ બાહિર-ત્યાગ ^૨આંતર-ગ્રંથથી સંયુક્તને. ૩**

અર્થ:- બાહ્યપરિગ્રહનો ત્યાગ ભાવોની વિશુદ્ધિને માટે કરવામાં આવે છે, પરંતુ અભ્યંતર પરિગ્રહ રાગાદિક છે. રાગાદિકથી યુક્તને બાહ્ય પરિગ્રહનો ત્યાગ નિષ્ફળ છે.

ભાવાર્થ:- અંતરંગ ભાવ વિના બાહ્ય ત્યાગાદિકની પ્રવૃત્તિ નિષ્ફળ છે, આ પ્રસિદ્ધ છે.૩

હવે કહે છે કે કરોડો ભવોમાં તપ કરે તો પણ ભાવ વિના શુદ્ધિ નથી.

**ભાવરહિઓ ण सिज्झइ जइ वि तवं चरइ कोडिकोडीओ ।
जम्मंतराइ बहुसो लंबियहत्थो गलियवत्थो ॥ ४ ॥**

**ભાવરહિતઃ ન સિદ્ધયતિ યદ્યપિ તપશ્ચરતિ કોટિકોટી ।
જન્માન્તરાણિ બહુશઃ લંબિતહસ્તઃ ગલિતવસ્ત્રઃ ॥ ૪ ॥**

**છો કોટિકોટિ ભવો વિષે નિર્વસ્ત્ર^૧ લંબિતકર રહી
પુષ્કળ કરે તપ, તોય ભાવવિહીનને સિદ્ધિ નહીં. ૪**

અર્થ:- જો કોઈ જન્માંતરો સુધી કોડાકોડિ વરસો સુધી હાથ લાંબા લટકાવીને, વસ્ત્રાદિકનો ત્યાગ કરીને તપશ્ચરણ કરે તો પણ ભાવ રહિતને સિદ્ધિ થતી નથી.

ભાવાર્થ:- ભાવમાં મિથ્યાદર્શન, મિથ્યાજ્ઞાન, મિથ્યાચારિત્રરૂપ વિભાવ રહિત સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રસ્વરૂપ સ્વભાવમાં પ્રવૃત્તિ ન હોય તો કોટિકોટિ ભવ સુધી કાયોત્સર્ગપૂર્વક નગ્નમુદ્રા ધારણ કરી તપશ્ચર્યા કરે તો પણ મુક્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી, આ રીતે ભાવોમાં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ ભાવ મુખ્ય છે, અને તેમાં પણ સમ્યગ્દર્શન મુખ્ય છે કેમકે તેના વિના જ્ઞાન-ચારિત્ર મિથ્યા કહ્યું છે. આ પ્રમાણે જાણવું જોઈએ.

હવે આ જ અર્થને દઢ કરે છે:-

**परिणाममि अशुद्धे गंथे मुञ्चेइ बाहिरे य जई ।
बाहिरगंथच्चाओ भावविहूणस्स किं कुणइ ॥ ५ ॥**

**परिणामे अशुद्धे ग्रन्थान् मुञ्चति बाह्यान् च यदि ।
बाह्यग्रन्थत्यागः भावविहीनस्य किं करोति ॥ ५ ॥**

**પરિણામ હોય અશુદ્ધ ને જો બાહ્ય ગ્રંથ પરિત્યજે,
તો શું કરે એ બાહ્યનો પરિત્યાગ ભાવવિહીનને ? ૫**

અર્થ:- જો મુનિ થઈને પરિણામ અશુદ્ધ હોઈને બાહ્ય પરિગ્રહને છોડે તો બાહ્ય પરિગ્રહનો ત્યાગ તે ભાવરહિત મુનિને શું કરે? અર્થાત્ કંઈપણ લાભ કરતો નથી.

ભાવાર્થ:- જે બાહ્ય પરિગ્રહ છોડીને મુનિ બની જાય અને પરિણામ પરિગ્રહરૂપ અશુદ્ધ હોય, અભ્યંતર પરિગ્રહ ન છોડે તો બાહ્યત્યાગ કંઈ કલ્યાણરૂપ ફળ આપી શકતા નથી. સમ્યગ્દર્શનાદિ ભાવ વિના કર્મ નિર્જરારૂપ કાર્ય થતું નથી. ૫

પૂર્વની ગાથાથી આમાં એ વિશેષતા છે કે જો મુનિપદ પણ લે અને પરિણામ ઉજ્જ્વલ ન રહે, આત્મજ્ઞાનની ભાવના ન રહે તો કર્મ કપાતાં નથી.

હવે ઉપદેશ કરે છે કે ભાવને પરમાર્થ જાણીને તેને જ અંગીકાર કરો:-

जाणहि भावं पढमं किं ते लिंगेण भावरहिण ।
पंपिय सिवपुरिपंथं जिणउवइहं पयत्तेण ॥ ६ ॥

जानीहि भावं प्रथमं किं ते लिंगेण भावरहितेन ।
पथिक शिवपुरी पंथाः जिनोपदिष्टः प्रयत्नेन ॥ ६ ॥

છે ભાવ પરથમ, ભાવરહિત લિંગથી શું કાર્ય છે ?
હે પથિક ! શિવનગરી તણો પથ ^૧યત્નપ્રાપ્ય કહ્યો જિને. ૬

અર્થ:- હે શિવપુરીના પથિક ! પ્રથમ ભાવને જાણ. ભાવરહિત લિંગથી તને શું પ્રયોજન છે? શિવપુરીનો પંથ જિનભગવંતોએ પ્રયત્ન સાધ્ય કહ્યો છે.

ભાવાર્થ:- પરમાર્થથી જિનેશ્વરદેવે મોક્ષમાર્ગ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-આત્મભાવ સ્વરૂપ કહ્યો છે. તેથી તેને જ પરમાર્થ જાણીને સર્વ ઉદ્ધમથી અંગીકાર કરો. કેવળ દ્રવ્યમાત્ર લિંગથી શું સાધ્ય છે? આ પ્રમાણે ઉપદેશ છે. ૬

હવે કહે છે કે દ્રવ્યલિંગ આદિ તે ઘણા ધારણ કર્યા પરંતુ તેનાથી કંઈ પણ સિદ્ધિ થઈ નહીં:-

भावरहिण सपुरिस अणाइकालं अणंतसंसारे ।
गहिउज्झियाइं वहुसो बाहिरणिग्गंथरूवाइं ॥ ७ ॥

भावरहितेन सत्पुरुष ! अनादिकालं अनंतसंसारे ।
गृहीतोज्झितानि बहुशः बाह्यनिर्ग्रथ रूपाणि ॥ ७ ॥

સત્પુરુષ ! કાળ અનાદિથી નિઃસીમ આ સંસારમાં
બહુ વાર ભાવ વિના બહિર્નિર્ગ્રથરૂપ ગ્રહ્યાં-તજ્યાં. ૭

અર્થ:- હે સત્પુરુષ! અનાદિ કાળથી લઈને આ અનંત સંસારમાં તે ભાવરહિત નિર્ગ્રંથરૂપ ઘણીવાર ગ્રહણ કર્યા અને છોડ્યાં.

ભાવાર્થ:- ભાવ જે નિશ્ચય સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તેમના વિના બાહ્ય નિર્ગ્રંથરૂપ દ્રવ્યલિંગ સંસારમાં અનંત કાળથી લઈને ઘણીવાર ધારણ કર્યા અને છોડ્યાં તો પણ કંઈ સિદ્ધિ ન થઈ. ચારે ગતિઓમાં ભ્રમણ જ કરતો રહ્યો. ૭

તે જ કહે છે:-

भीसणणरयगईए तिरियगईए कुदेवमणुगइए।
पत्तो सि तिव्वदुक्खं भावहि जिणभावणा जीवः॥८॥

भीषण नरक गतौ तिर्यग्गतौ कुदेव मनुष्य गत्योः।
प्राप्तोऽसि तीव्रदुःखं भावय जिनभावना जीवः॥८॥

ભીષણ નરક, તિર્યચ તેમ કુદેવ-માનવજન્મમાં,
તેં જીવ, ! તીવ્ર દુઃખો સહ્યાં; તું ભાવ રે ! જિનભાવના ૮

અર્થ:- હે જીવ! તેં ભીષણ (ભયંકર) નરકગતિ તથા તિર્યચ ગતિમાં અને કુદેવ-કુમનુષ્યગતિમાં તીવ્ર દુઃખ પ્રાપ્ત કર્યા છે. એટલે હવે તું જિનભાવના અર્થાત્ શુદ્ધ આત્મતત્ત્વની ભાવના ભાવ. તેથી તારું સંસાર ભ્રમણ મટી જશે.

ભાવાર્થ:- આત્માની ભાવના વિના ચાર ગતિના દુઃખ અનાદિ કાળથી સંસારમાં પામ્યો. તેથી હવે હે જીવ! તું જિનેશ્વરદેવનું શરણ લે અને શુદ્ધ સ્વરૂપની ભાવનારૂપ વારંવાર અભ્યાસ કર તેથી સંસારના ભ્રમણથી રહિત મોક્ષને પ્રાપ્ત કરીશ. આ ઉપદેશ છે. ૮

હવે ચાર ગતિનાં દુઃખોને વિશેષરૂપથી કહે છે. પહેલાં નરકગતિનાં દુઃખો કહે છે:-

सत्तसु णरयावासे दारुण भीमाइं असहणीयाइं।
भुत्ताइं सुइरकालं दुःकरवाइं णिरंतरं सहियं॥९॥

सप्तसु नरकावासेषु दारुणभीषणानि असहनीयानि।
भुक्तानि सुचिरकालं दुःखानि निरंतरं सोढानि^१॥९॥

ભીષણ સુતીવ્ર અસહ્ય દુઃખો સપ્ત નરકાવાસમાં
બહુ દીર્ઘ કાળપ્રમાણ તેં વેઠ્યાં, ^૧અછિન્નપણે સહ્યાં. ૯

૧ મુદ્રિત સંસ્કૃત પ્રતિમાં 'સપ્તસુ નરકાવાસે' એવો પાઠ છે. ૨ મુદ્રિત સંસ્કૃત પ્રતિમાં 'સ્વહિત' એવો પાઠ છે. 'સહિય' એની છાયામાં. ૩ અછિન્ન = સતત; નિરંતર

અર્થ:- હે જીવ! તેં સાત નરકભૂમિઓના નરક આવાસ-બિલોમાં દારૂણ અર્થાત્ તીવ્ર તથા ભયાનક અને અસહ્ય-સહ્યા ન જાય એવા પ્રકારનાં-દુઃખો બહુ દીર્ઘ કાળ સુધી નિરંતર જ ભોગવ્યાં અને સહ્યાં.

ભાવાર્થ:- નરકની પૃથ્વી સાત છે. તેમાં બિલ બહુ છે. તેમાં દસ હજાર વર્ષથી લઈને તથા એક સાગરથી લઈને તેત્રીસ સાગર સુધી આયુષ્ય છે. જ્યાં આયુષ્યપર્યંત અતિ તીવ્ર દુઃખ આ જીવ અનંતકાળથી સહન કરતો આવ્યો છે. ૯

હવે તિર્યચ ગતિના દુઃખો કહે છે:-

**खण्णुत्तावणवालण वेयणविच्छेयणाणिरोहं च ।
पत्तो सि भावरहिओ तिरियगईए चिरं कालं ॥ १० ॥**

**खननोत्तापनज्वालन वेदनविच्छेदनानिरोधं च ।
प्राप्तोऽसि भावरहितः तिर्यग्गतौ चिरं कालं ॥ १० ॥**

**રે! ૧ખનન-૩ઉત્તાપન-૪પ્રજ્જાલન-૫વીજન-૬છેદન-૭નિરોધનાં
ચિરકાળ પામ્યો દુઃખ ભાવવિહીન તું તિર્યચમાં. ૧૦**

અર્થ:- હે જીવ! તેં તિર્યચગતિમાં ખનન, ઉત્તાપન, જ્વલન, વેદન, વ્યુચ્છેદન, નિરોધન ઇત્યાદિ દુઃખ સમ્યગ્દર્શન આદિ ભાવ રહિત થઈને ઘણા કાળ પર્યંત પ્રાપ્ત કર્યાં.

ભાવાર્થ:- આ જીવે સમ્યગ્દર્શનાદિ ભાવ વિના તિર્યચ ગતિમાં દીર્ઘકાળ સુધી દુઃખ ભોગવ્યું. પૃથ્વીકાયમાં કોદાળી આદિથી ખોદાવવા દ્વારા દુઃખ પ્રાપ્ત કર્યું. જળકાયમાં અગ્નિથી તપાવવા અને ઢોળાવવા ઇત્યાદિ દ્વારા દુઃખ પ્રાપ્ત કર્યું. અગ્નિકાયમાં સળગાવવા ઠારવવા આદિ દ્વારા દુઃખ પ્રાપ્ત કર્યું. વાયુ કાયમાં જોરથી કે ધીમેથી ચાલવા, ફાટવા આદિ દ્વારા દુઃખ પ્રાપ્ત કર્યાં. વનસ્પતિકાયમાં છેદાવું ભેદાવું રંધાવું આદિ દ્વારા દુઃખ પ્રાપ્ત કર્યાં. વિકલત્રયમાં બીજાથી અટકાવવું, અલ્પ આયુથી મરવું ઇત્યાદિ દ્વારા દુઃખ પ્રાપ્ત કર્યાં. પંચેન્દ્રિય પશુ, પક્ષી, જલચર આદિમાં પરસ્પર ઘાત તથા મનુષ્યાદિ દ્વારા વેદના, ક્ષુધા, તૃષ્ણા, રોકવું, વધ, બંધન ઇત્યાદિ દ્વારા દુઃખ પામ્યો. આ પ્રમાણે તિર્યચગતિમાં અસંખ્યાત અનંતકાળ સુધી દુઃખ પામ્યો.*

૧ મુદ્રિત સંસ્કૃત પ્રતિમાં 'વેયણ' એનું સંસ્કૃત 'વ્યંજન' છે. ૨ ખનન = ખોદવાની ક્રિયા ૩ પ્રજ્જાલન = પ્રજાળવાની ક્રિયા. ૪ ઉત્તાપન = તપાવવાની ક્રિયા, ૫ વીજન = પંખાથી પવન નાખવાની ક્રિયા, ૬ છેદન = કાપવાની ક્રિયા. ૭ નિરોધ = બંધનમાં રાખવાની ક્રિયા.

* દેહાદિમાં યા બાહ્ય સંયોગોથી દુઃખ નથી પરંતુ પોતાની ભૂલરૂપ મિથ્યાત્વ રાગાદિ દોષથી જ દુઃખ થાય છે. અહીં નિમિત્ત દ્વારા ઉપાદાનની-યોગ્યતાનું જ્ઞાન કરાવવા માટે આ ઉપચરિત વ્યવહારનયથી કથન છે.

હવે મનુષ્યગતિના દુઃખોને કહે છે:-

આગંતુક માણસિયં સહજં સારીરિયં ચ ચત્તારિ ।
દુઃખાઈ મણુયજમ્મે પત્તો સિ અણંતયં કાલં ॥ ૧૧ ॥

આગંતુકં માનસિકં સહજં શારીરિકં ચ ચત્તારિ ।
દુઃખાનિ મનુજજન્મનિ પ્રાપ્તોઽસિ અનન્તકં કાલં ॥ ૧૧ ॥

તેં સહજ, કાયિક, માનસિક, ^૧આગંતુ-ચાર પ્રકારનાં
દુઃખો લઘ્યાં નિઃસીમ કાળ મનુષ્ય કરો જન્મમાં. ૧૧

અર્થ:- હે જીવ! તેં મનુષ્યગતિમાં અનંતકાળ સુધી આગંતુક અર્થાત્ અકસ્માત વીજળી આદિ પડવાથી, માનસિક અર્થાત્ મનમાં જ હોવાવાળા વિષયોની વાંછાનું હોવું અને તદનુસાર ન મળવું, સહજ અર્થાત્ માતા, પિતાદિ દ્વારા સહજથી જ ઉત્પન્ન થવું એટલે કે રાગ-દ્વેષાદિકથી વસ્તુને ઈષ્ટ-અનિષ્ટ માનવાથી દુઃખ થવું તથા શારીરિક અર્થાત્ વ્યાધિ-રોગાદિક તેમજ પારકાથી છેદન, ભેદન આદિથી થયેલ દુઃખ-આ ચાર પ્રકારના અને આ ચારથી લઈને અનેક પ્રકારનાં દુઃખ પામ્યો. ૧૧

હવે દેવગતિનાં દુઃખો કહે છે:-

સુરણિલયેસુ સુરચ્છરવિ ઓચકાલે ય માણસં તિવ્વં ।
સંપત્તો સિ મહાજસ દુઃખં સુહભાવનારહિઓ ॥ ૧૨ ॥

સુરનિલયેષુ સુરાપ્સરાવિયોગકાલે ચ માણસં તીવ્રમ્ ।
સંપ્રાપ્તોઽસિ મહાયશ! દુઃખં શુભભાવનારહિતઃ ॥ ૧૨ ॥

સુર-અપ્સરાના વિરહકાળે હે મહાયશ! સ્વર્ગમાં
^૨શુભભાવનાવિરહિતપણે તેં તીવ્ર ^૩માનસ દુઃખ સહ્યાં. ૧૨

અર્થ:- હે મહાયશ! તેં સુરનિલયેષુ અર્થાત્ દેવલોકમાં સુરાપ્સરાના અર્થાત્ પ્રિય દેવ અને પ્રિય અપ્સરાના વિયોગકાળે તેના વિયોગ સંબંધી દુઃખ તથા ઈન્દ્રાદિક મોટા ઋદ્ધિધારીઓને જોઈને પોતાને ઢીન-તુચ્છ માનીને માનસિક તીવ્ર દુઃખોને શુભભાવનાથી રહિત થઈને પ્રાપ્ત કર્યા છે.

ભાવાર્થ:- અહીં ‘મહાયશ’ એવું સંબોધન કર્યું. તેનો આશય એ છે કે જે મુનિ નિર્ગ્રંથ લિંગ ધારણ કરે અને દ્રવ્યલિંગી મુનિની સમસ્ત ક્રિયા કરે. પરંતુ આત્માનું સ્વરૂપ

૧ આગંતુ = આગંતુક; બહારથી આવી પડેલ.

૨ શુભભાવના = સારી ભાવના અર્થાત્ શુદ્ધ પરિણતિ. ૩ માનસ = માનસિક

શુદ્ધ ઉપયોગ સન્મુખ ન હોય તેને પ્રધાનતાથી ઉપદેશ છે કે મુનિ થયો તે તો મોટું કાર્ય કર્યું, તારો યશ લોકમાં પ્રસિદ્ધ થયો, પરંતુ ભલી ભાવના અર્થાત્ શુદ્ધાત્મતત્ત્વના અભ્યાસ વિના તપશ્ચરણાદિ કરીને સ્વર્ગમાં દેવ પણ થયો તો ત્યાં પણ વિષયોનો લોભી થઈને માનસિક દુઃખથી જ તપ્તાયમાન થયો. ૧૨

હવે શુભ ભાવનાથી રહિત અશુભ ભાવનાનું નિરૂપણ કરે છે:-

**કંદપ્પ માઝ્યાઓ પંચ વિ અસુહાદિ ભાવનાઈ ય ।
ભાઠુણ દવ્વલિંગી પહીણદેવો દિવે જાઓ ॥ ૧૩ ॥**

**કાંદર્પીત્યાદીઃ પંચાપિ અશુભાદિભાવનાઃ ચ ।
ભાવયિત્વા દ્રવ્યલિંગી પ્રહીણદેવઃ દિવિ જાતઃ ॥ ૧૩ ॥**

**તું સ્વર્ગલોકે ઢીન દેવ થયો, દરવલિંગીપણે
કાંદર્પી-આદિક પાંચ બૂરી ભાવનાને ભાવીને. ૧૩**

અર્થ:- હે જીવ ! તું દ્રવ્યલિંગી મુનિ થઈને કાંદર્પી આદિ પાંચ અશુભ ભાવના ભાવીને પ્રહીણદેવ અર્થાત્ નીચ દેવ થઈને સ્વર્ગમાં ઉત્પન્ન થયો.

ભાવાર્થ:- કાંદર્પી, કિલ્વિષિકી, સંમોહી, દાનવી અને અભિયોગિકી-આ પાંચ અશુભ ભાવના છે. નિર્ગ્રંથ મુનિ થઈને સમ્યક્ભાવના વિના આ અશુભ ભાવનાઓ ભાવી ત્યારે કિલ્વિષ આદિ નીચ દેવ થઈને માનસિક દુઃખને પ્રાપ્ત થયો છે. ૧૩

આગળ દ્રવ્યલિંગી પાર્શ્વસ્થ આદિ થાય છે તેને કહે છે:-

**પાસત્થભાવનાઓ અણાઝકાલં અણેયવારાઓ ।
ભાઠુણ દુહં પત્તો કુ ભાવના ભાવ બીણ્હિં ॥ ૧૪ ॥**

**પાર્શ્વસ્થભાવનાઃ અનાદિકાલં અનેકવારાન્ ।
ભાવયિત્વા દુઃખં પ્રાપ્તઃ કુભાવના ભાવ બીજૈઃ ॥ ૧૪ ॥**

**બહુ વાર કાળ અનાદિથી પાર્શ્વસ્થ-આદિક ભાવના,
તે ભાવીને દુર્ભાવનાત્મક બીજથી દુઃખો લઘ્યાં. ૧૪**

અર્થ:- હે જીવ ! તું પાર્શ્વસ્થ ભાવના અનંતવાર ભાવીને અનાદિ કાળથી દુઃખને પ્રાપ્ત થયો. શા કારણે દુઃખ પામ્યો ? કુભાવના અર્થાત્ ખોટી ભાવના, તેનો ભાવ-તે જ થયું દુઃખનું બીજ, તેનાથી દુઃખ પામ્યો.

ભાવાર્થ:- જે મુનિ કહેવડાવે અને વસ્તિકા બાંધીને આજીવિકા ચલાવે તેને પાર્શ્વસ્થ વેષધારી કહે છે. જે કપાયી બનીને વ્રતાદિથી ભ્રષ્ટ થાય, સંઘનો અવિનય કરે-આ પ્રકારના વેષધારીને કુશીલ કહે છે. જે વૈદક, જ્યોતિષવિદ્યા, મંત્રથી આજીવિકા ચલાવે, રાજાદિના સેવક થાય-આ પ્રકારના વેષધારીને સંસક્ત કહે છે. જે જિનસૂત્રથી પ્રતિકૂળ, ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ, આળસુ-આવા પ્રકારના વેષધારીને ‘અવસન્ન’ કહે છે. ગુરુનો આશ્રય છોડીને એકાકી સ્વચ્છંદે પ્રવર્તે, જિન આજ્ઞાનો લોપ કરે-એવા વેષધારીને મૃગચારી કહે છે. એની ભાવના ભાવે તે દુઃખને જ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૪

એવો દેવ થઈને માનસિક દુઃખ પામ્યો એમ કહે છે:-

દેવાળ ગુણ વિહર્ષે ઇડ્ઢી માહપ્પ બહુવિહં દદતું ।
હોઠ્ઠળ હીળદેવો પત્તો બહુ માણસં દુઃખ્વં ॥૧૫॥

દેવાનાં ગુણાન્ વિભૂતીઃ ઋઢ્ઢીઃ માહાત્મ્યં બહુવિધં દૃષ્વા ।
ભૂત્વા હીનદેવઃ પ્રાપ્તઃ બહુ માનસં દુઃખમ્ ॥૧૫॥

રે! હીન દેવ થઈ તું પામ્યો તીવ્ર માનસ દુઃખને,
દેવો તણા ગુણ વિભવ, ઋઢ્ઢિ, મહાત્મ્ય બહુવિધ દેખીને. ૧૫

અર્થ:- હે જીવ! તું હીન દેવ થઈને અન્ય મહા ઋઢ્ઢિવાળા દેવોના ગુણો, વિભૂતિ અને ઋઢ્ઢિના અનેક પ્રકારના માહાત્મ્યને જોઈને તીવ્ર માનસિક દુઃખો પામ્યો.

ભાવાર્થ:- સ્વર્ગમાં ઊતરતી કક્ષાનો દેવ થઈને મોટા ઋઢ્ઢિધારી દેવની અણિમાદિ ગુણોની વિભૂતિ જુએ તથા દેવાંગના આદિનો મોટો પરિવાર જુએ અને આજ્ઞા, ઐશ્વર્ય આદિનું માહાત્મ્ય જુએ ત્યારે મનમાં આ પ્રકારે વિચારે કે હું પુણ્યરહિત છું, તેઓ મોટા પુણ્યવાન છે, તેમની આવી વિભૂતિ માહાત્મ્ય-ઋઢ્ઢિ છે. આવા પ્રકારે વિચાર કરવાથી તીવ્ર માનસિક દુઃખ થાય છે. ૧૫

હવે કહે છે કે અશુભ ભાવનાથી નીચ દેવ થઈને આવું દુઃખ પામે છે એમ કહીને આ કથનને સંકોચે છે:-

ચત્તવિહવિકહાસત્તો મયમત્તો અસુહભાવપયડત્થો ।
હોઠ્ઠળ કુદેવત્તં પત્તો સિ અણેયવારાઓ ॥૧૬॥

ચત્તુર્વિધવિકથાસક્તઃ મદમત્તઃ અશુભભાવપ્રકટાર્થઃ ।
ભૂત્વા કુદેવત્તં પ્રાપ્તઃ અસિ અનેકવારાન્ ॥૧૬॥

**મદમત્ત ને આસક્ત ચાર પ્રકારની વિકથા મહીં,
૧ બહુશઃ કુદેવત્વં લાઘું તેં, અશુભ ભાવે પરિણમી. ૧૬**

અર્થ:- હે જીવ! તું ચાર પ્રકારની વિકથામાં આસક્ત બનીને મદથી મત્ત અને જેને અશુભ ભાવનાનું જ પ્રગટ પ્રયોજન છે એવા પ્રકારનો થઈને અનેક વાર કુદેવપણાને પામ્યો.

ભાવાર્થ:- સ્ત્રીકથા, ભોજનકથા, દેશકથા અને રાજકથા-આ ચાર વિકથાઓમાં આસક્ત થઈને ત્યાં પરિણામને લગાવી તથા જાતિ આદિ આઠ મદોમાં ઉન્મત્ત થઈ એવી અશુભ ભાવનાનું જ પ્રયોજન ધારણ કરી અનેકવાર નીચ દેવપણાને પ્રાપ્ત થઈ ત્યાં માનસિક દુઃખ પામ્યો.

અહીં આ વિશેષ જાણવા જેવું છે કે વિકથાદિકથી તો નીચ દેવ પણ નથી થતો. પરંતુ અહીં મુનિને ઉપદેશ છે કે આવું મુનિપદ ધારણ કરી કંઈક તપશ્ચરણાદિક પણ કરે અને મુનિ વેષમાં વિકથાદિમાં રચ્યોપચ્યો રહે ત્યારે નીચ દેવપણું પામે છે-આ પ્રકારે જાણવું. ૧૬

હવે કહે છે કે આવી કુદેવયોનિ પામીને ત્યાંથી ચ્યવીને જે મનુષ્ય-તિર્યચ થયો ત્યાં ગર્ભમાં આવે તેની આ પ્રકારે વ્યવસ્થા છે.

**અસુઈંબીહત્થેહિ ય કલિમલબહુલાહિ ગમ્ભવસહીહિ ।
વસિઓ સિ ચિરં કાલં અણેયજળણીય મુણિવચર ॥ ૧૭ ॥**

**અશુચિબીભત્સાસુ ય કલિમલબહુલાસુ ગર્ભવસતિષુ ।
ઉષિતોડસિ ચિરં કાલં અનેકજનનીનાં મુનિપ્રવર ॥ ૧૭ ॥**

**હે મુનિપ્રવર ! તું ચિર વસ્યો બહુ જનનીના ગર્ભોપણે
નિકૃષ્ટમળભરપૂર, અશૂચિ, બીભત્સ ગર્ભાશય વિષે. ૧૭**

અર્થ:- હે મુનિપ્રવર! તું કુદેવયોનિથી ચ્યવીને અનેક માતાઓના ગર્ભની વસતિમાં ઘણો કાળ રહ્યો. કેવી છે તે વસતિ? અશુચિ અર્થાત્ અપવિત્ર છે, બીભત્સ છે અને તેમાં કલિમળ ઘણો છે અર્થાત્ પાપરૂપ મલિન મળની અધિકતા છે.

ભાવાર્થ:- અહીં મુનિપ્રવર એવું સંબોધન છે, તે મુખ્યપણે મુનિઓને ઉપદેશ છે. જે મુનિપદ લઈ મુનિઓમાં મુખ્ય કહેવડાવે અને શુદ્ધાત્મરૂપ નિશ્ચય ચારિત્રસન્મુખ ન હોય તેને કહે છે કે, બાહ્ય દ્રવ્યલિંગ ઘણીવાર ધારણ કરીને પણ ચાર ગતિઓમાં જ ભ્રમણ કર્યું. દેવ પણ થયો તો ત્યાંથી ચ્યવીને આ પ્રકારના મલિન ગર્ભવાસમાં આવ્યો, ત્યાં પણ અનેક વાર રહ્યો. ૧૭

હવે ફરી કહે છે કે આ પ્રકારના ગર્ભવાસથી નીકળીને જન્મ લઈ અનેક માતાઓનું દૂધ પીધું:-

પીઓ સિ થળચ્છીરં અણંતજમ્મંતરાઈ જળણીણં ।
અળ્ળાળ્ળાળ મહાજસ સાયરસલિલાદુ અહિયયરં ॥ ૧૮ ॥

પીપ્તોડસિ સ્તનક્ષીરં અનંતજન્માંતરાણિ જનનીનામ્ ।
અન્યાસામન્યાસાં મહાયશ ! સાગરસલિલાત્ અધિકતરમ્ ॥ ૧૮ ॥

જન્મો અનંત વિષે અરે ! જનની અનેરી અનેરીનું
સ્તનદૂધ તેં પીધું મહાયશ ! ^૧ઉદધિજળથી અતિ ઘણું. ૧૮

અર્થ:- હે મહાયશ ! તેં પૂર્વોક્ત ગર્ભવાસમાં અન્ય-અન્ય જન્મમાં અન્ય-અન્ય માતાના સ્તનનું દૂધ તેં સમુદ્રના જળથી પણ અતિશય અધિક પીધું છે.

ભાવાર્થ:- જન્મ-જન્મમાં અન્ય-અન્ય માતાનાં સ્તનનું દૂધ એટલું પીધું છે કે તેને એકદું કરે તો સમુદ્રના જળથી પણ અતિશય અધિક થઈ જાય. અહીં અતિશયનો અર્થ અનંતગણો જાણવો. કેમકે અનંત કાળનું એકત્ર કરેલું દૂધ અનંતગણું થઈ જાય છે. ૧૮

હવે ફરી કહે છે કે જન્મ લઈને મરણ પામ્યો ત્યારે માતાના રડવાથી આંસુઓનું પાણી પણ એટલું થયું:-

તુહ મરણે દુક્ષ્યેણં અળ્ળાળ્ળાળ અણેયજળણીણં ।
રુળ્ળાળ ણયળણીરં સાયરસલિલાદુ અહિયયરં ॥ ૧૯ ॥

તવ મરણે દુઃખેન અન્યાસામન્યાસાં અનેકજનનીનામ્ ।
રુદિતાનાં નયનનીરં સાગરસલિલાત્ અધિકતરમ્ ॥ ૧૯ ॥

તુજ મરણથી દુઃખાર્ત બહુ જનની અનેરી અનેરીનાં
નયનો થકી જળ જે વહ્યાં તે ઉદધિજળથી અતિ ઘણાં. ૧૯

અર્થ:- હે મુને ! તું માતાના ગર્ભમાં રહી જન્મ લઈને મૃત્યુ પામ્યો, તે તારા મરણથી અન્ય-અન્ય જન્મમાં અન્ય-અન્ય માતાના રૂદનથી નયનોનાં નીર એકત્ર કરીએ તો સમુદ્રના જળથી પણ અતિશય અધિક અર્થાત્ અનંતગણું થઈ જાય. ૧૯

હવે ફરી કહે છે કે સંસારમાં જેટલા જન્મ લીધા તેમાં વાળ, નખ, નાળ કપાયા તેને એકઠાં કરીએ તો મેરૂથી પણ અધિક ઢગલો થઈ જાય:-

ભયસાયરે અણંતે છિન્નુજ્જિય કેસળહરણાલટ્ટી ।
પુંજઈ જઈ કો વિ જણ હયદિ ય ગિરિસમધિયા રાસી ॥ ૨૦ ॥

ભવસાગરે અનન્તે છિન્નોજ્જિતાનિ કેશનખરનાલાસ્થીનિ ।
પુંજયતિ યદિ કોઽપિ દેવઃ ભવતિ ચ ગિરિસમાધિકઃ રાશિઃ ॥ ૨૦ ॥

નિઃસીમ ભવમાં વ્યક્ત તુજ નખ-નાળ-અસ્થિ-કેશને
સુર કોઈ એકત્રિત કરે તો ^૧ગિરિઅધિક રાશિ બને. ૨૦

અર્થ:- હે મુને! આ અનંત સંસારસાગરમાં તે જન્મ લીધાં તેમાં વાળ, નખ, નાળ અને અસ્થિ કપાયાં, તૂટ્યાં તેમને જો કોઈ દેવ એકઠાં કરી ઢગલો કરે તો મેરૂપર્વતથી પણ અધિક ઢગલો થઈ જાય-અનંતગણો થઈ જાય. ૨૦

હવે કહે છે કે હે આત્મન્! તું જલ-સ્થળ આદિ સ્થાનોમાં બધી જગ્યાએ રહ્યો છે:-

જલથલસિહિપવણંવરગિરિસરિદરિતરુવણાઈ સવત્થ ।
વસિઓ સિ ચિરં કાલં તિહુવણમજ્જે અણપ્પયસો ॥ ૨૧ ॥

જલસ્થલશિખિપવનાંબરગિરિસરિદ્વરીતરુવનાદિષુ સર્વત્ર ।
ઉષિતોઽસિ ચિરં કાલં ત્રિભુવનમધ્યે અનાત્મવશઃ ॥ ૨૧ ॥

જલ-થલ-અનલ-પવને, નદી-ગિરિ-આભ-વન-વૃક્ષાદિમાં
વણ આત્મવશતા ચિર વસ્યો સર્વત્ર તું ત્રણ ભુવનમાં. ૨૧

અર્થ:- હે જીવ! તું જળમાં, થલ અર્થાત્ ભૂમિમાં, શિખિ અર્થાત્ અગ્નિમાં, પવનમાં, અંબર અર્થાત્ આકાશમાં, ગિરિ અર્થાત્ પર્વતમાં, સરિત્ અર્થાત્ નદીમાં, દરી અર્થાત્ પર્વતની ગુફામાં, તરૂ અર્થાત્ વૃક્ષોમાં, વનોમાં અને અધિક શું કહેવું! સર્વ સ્થાનોમાં ત્રણે લોકમાં-અનાત્મવશ અર્થાત્ પરાધીન થઈને ઘણા કાળ સુધી રહ્યો અર્થાત્ નિવાસ કર્યો.

ભાવાર્થ:- નિજ શુદ્ધાત્માની ભાવના વિના કર્મને આધીન થઈને ત્રણે લોકમાં સર્વ દુઃખ સહિત સર્વત્ર નિવાસ કર્યો. ૨૧.

૧ ગિરિ અધિક રાશિ = પર્વતથી પણ વધુ મોટો ઢગલો.

હવે ફરી કહે છે કે હે જીવ ! તેં આ લોકમાં સર્વ પુદ્ગલનું ભક્ષણ કર્યું છે તો પણ તું તુપ્ત થયો નહિ:-

ગસિયાઈં પુગ્ગલાઈં ભુવણોદરવત્તિયાઈં સવ્વાઈં ।
પત્તો સિ તો ણ તિતિં^૧ પુણરુત્તં તાઈં ભુજંતો ॥ ૨૨ ॥

ગ્રસિતા: પુદ્ગલા: ભુવનોદરવર્તિન: સર્વે ।
પ્રાપ્તોઽસિ તન્ન તૃપ્તિં પુનરુક્તાન્ તાન ભુંજાન: ॥ ૨૨ ॥

ભક્ષણ કર્યાં તેં લોકવર્તી પુદ્ગલોને સર્વને,
ફરી ફરી કર્યાં ભક્ષણ છતાં પામ્યો નહીં તું તૃપ્તિને. ૨૨

અર્થ:- હે જીવ ! તેં આ લોકના પેટાળમાં પુદ્ગલોનો સ્કંધ જેટલો જણાય છે તે બધાને ભક્ષણ કર્યો અને તેમને પુનરુક્ત અર્થાત્ ફરી ફરી ભોગવ્યાં છતાં તને તૃપ્તિ થઈ નહિ. ૨૨

ફરી કહે છે:-

તિહુવણસલિલં સયલં પીયં તિણ્હાણ પીહિણ તુમે ।
તો વિ ણ તણ્હાછેઓ જાઓ ચિંતેહ ભવમહણં ॥ ૨૩ ॥

ત્રિભુવનસલિલં સકલં પીતં તૃષ્ણાયા પીહિતેન ત્વયા ।
તદપિ ન તૃષ્ણાછેદ: જાત: ચિન્તય ભવમથનમ્ ॥ ૨૩ ॥

પીડિત તૃષ્ણાથી તેં પીધા છે સર્વ^૨ ત્રિભુવનનીરને,
તોપણ તૃષ્ણા છેદાઈ ના; ચિંતવ અરે !^૩ ભવછેદને. ૨૩

અર્થ:- હે જીવ ! તેં આ લોકમાં તરસની પીડાથી ત્રણે લોકનું બધું જળ પીધું તો પણ તૃષ્ણાનો નાશ ન થયો, અર્થાત્ તારી તરસ છીપી નહિ. તેથી તું આ સંસારનું મથન અર્થાત્ તારા સંસારનો નાશ થાય એ પ્રકારે નિશ્ચય રત્નત્રયનું ચિંતન કર.

ભાવાર્થ:- સંસારમાં કોઈપણ રીતે તૃપ્તિ-સંતોષ નથી. જેવી રીતે પોતાના સંસારનો અભાવ થાય એવી રીતે ચિંતન કરવું, અર્થાત્ નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રને ધારણ કરવાં, સેવન કરવાં-આ ઉપદેશ છે. ૨૩

૧ મુદ્રિત સંસ્કૃત પ્રતિમાં ' પુણરુવં ' પાઠ છે જેનું સંસ્કૃતમાં ' પુનરુપ ' છાયા છે.

૨ ત્રિભુવનનીર = ત્રણલોકનું બધું પાણી. ૩ ભવછેદ = ભવનો નાશ.

હવે ફરી કહે છે:-

ગહિઝ્ઝિયાઈ મુણિવર કલેવરાઈ તુમે અણેયાઈ ।
તાણં ણત્થિ પમાણં અણંત ભવસાયરે ધીર ।। ૨૪ ।।

ગૃહીતોઝ્ઝિતાનિ મુણિવર કલેયરાણિ ત્વયા અનેકાનિ ।
તેષાં નાસ્તિ પ્રમાણં અનન્તભવસાગરે ધીર ! ।। ૨૪ ।।

હે ધીર ! હે મુનિવર ! ગ્રહ્યાં-છોડ્યાં શરીર અનેક તેં,
તેનું નથી પરિમાણ કંઈ નિઃસીમ ભવસાગર વિષે. ૨૪

અર્થ:- હે મુનિવર ! હે ધીર ! તેં આ અનંત ભવસાગરમાં અનેક કલેવર અર્થાત્ શરીર ધારણ કર્યાં અને છોડ્યાં, તેમનું કંઈ પરિમાણ નથી.

ભાવાર્થ:- હે મુનિપ્રધાન ! તું આ શરીરથી કંઈક સ્નેહ કરવા ચાહતો હો તો આ સંસારમાં એટલાં શરીર છોડ્યાં અને ગ્રહણ કર્યાં કે તેમનું કંઈ પરિમાણ પણ કરી શકાય નહિ. ૨૪

હવે કહે છે કે જે પર્યાય સ્થિર નથી, આયુકર્મને આધીન છે તે અનેક પ્રકારથી ક્ષીણ થઈ જાય છે:-

વિસવેયણરત્તક્ખયભયસત્થગ્ગહણસંકિલેસેણ ।
આહારુસ્સાસાણં ણિરોહણા ખિજ્જણ આઠ ।। ૨૫ ।।

હિમજલણ સલિલ ગુરુવરપવ્વયતરુરુહણપહ્ણભંગેહિં ।
રસવિજ્જજોયધારણ અણયપસંગેહિં વિવિહેહિં ।। ૨૬ ।।

ઇય તિરિયમણુય જમ્મે સુઙ્ગરં ઉવવજ્જિરુણ બહુવારં ।
અવમિચ્ચુમહાદુક્ખં તિવ્વં પત્તો સિ તં મિત્ત ।। ૨૭ ।।

વિષવેદના રક્તક્ષય ભયશસ્ત્રગ્રહણ સંક્લેશૈઃ ।
આહારોચ્છવાસાનાં નિરોધનાત્ ક્ષીયતે આયુ ।। ૨૫ ।।

હિમજ્વલનસલિલ ગુરુતર પર્વતતરુ રોહણપતનભજ્ઞૈઃ ।
રસવિદ્યાયોગધારણાનય પ્રસંગૈઃ વિવિદ્ધૈઃ ।। ૨૬ ।।

इति तिर्यग्मनुष्यजन्मनि सुचिरं उत्पद्य बहुवारम् ।
अपमृत्यु महादुःखं तीव्रं प्राप्तोऽसि त्वं मित्र ? ।। २७ ।।

^૧વિષ-વેદનાથી, રક્તક્ષય-ભય-શસ્ત્રથી, સંકલેશથી,
આયુષ્યનો ક્ષય થાય છે ^૨આહાર-શ્વાસનિરોધથી. ૨૫

હિમ-અગ્નિ-જળથી, ^૩ઉચ્ચ-પર્વત વૃક્ષરોહણપતનથી,
અન્યાય-રસવિજ્ઞાન-યોગપ્રધારણાદિ પ્રસંગથી. ૨૬

હે મિત્ર ! એ રીત જન્મીને ચિરકાળ નર-તિર્યચમાં,
બહુ વાર તું પામ્યો મહાદુઃખ આકરાં અપમૃત્યુનાં. ૨૭

અર્થ:- વિષ ભક્ષણથી, વેદનાની પીડાના નિમિત્તથી, રક્ત અર્થાત્ લોહીના ક્ષયથી, ભયથી, શસ્ત્રના ઘાથી, સંકલેશ પરિણામથી, આહાર તથા શ્વાસના અટકાવથી-આ કારણોથી આયુષ્યનો ક્ષય થાય છે.

હિમ અર્થાત્ ઠંડી પડવાથી, અગ્નિથી, પાણીથી, ઊંચા પર્વત પર ચઢતાં પડી જવાથી, ઊંચા વૃક્ષ પર ચઢતાં પડી જવાથી, શરીરનાં હાડકાં ભાંગી જવાથી, રસ અથવા પારા આદિની વિદ્યા જાણી તેને મેળવીને ખાવાથી, અન્યાયી કાર્ય-ચોરી, વ્યભિચાર આદિના નિમિત્તથી, -આ રીતે અનેક પ્રકારના કારણોથી આયુષ્યનો નાશ થઈને કુમરણ થાય છે.

તેથી કહે છે કે હે મિત્ર ! આ પ્રમાણે તિર્યચ અને મનુષ્ય જન્મમાં ઘણીવાર ઘણો સમય જન્મ લઈને અપમૃત્યુ અર્થાત્ કુમરણ સંબંધી તીવ્ર મહા દુઃખને પ્રાપ્ત થયો.

ભાવાર્થ:- આ લોકમાં પ્રાણીનું આયુષ્ય (જ્યાં સોપક્રમ આયુ બાંધ્યું હોય તેના નિયમ અનુસાર) તિર્યચ અને મનુષ્ય પર્યાયમાં અનેક કારણોથી છેદ (નાશ) પામે છે તેથી કુમરણ થાય છે. એટલે મૃત્યુ સમયે તીવ્ર દુઃખ થાય છે તથા ખોટા પરિણામોથી મૃત્યુ પામીને ફરી દુર્ગતિમાં જ પડે છે. આ પ્રમાણે આ જીવ સંસારમાં મહા દુઃખ પામે છે. માટે આચાર્ય દયાળુ થઈને વારંવાર માર્ગ બતાવે છે અને સંસારથી મુક્ત થવાનો ઉપદેશ આપે છે. આમ જાણવું જોઈએ. ૨૫.૨૬.૨૭.

હવે નિર્ગોદનાં દુઃખનું વર્ણન કરે છે:-

છત્તીસ તિગ્ણિ સયા છાવઢિસહસ્સવાર મરણાણિ ।
અતોમુહુત્તમમજ્ઞે પત્તો સિ નિગોયવાસમ્મિ ॥ ૨૮ ॥

ષટ્ત્રિંશત ત્રીણિ શતાણિ ષટ્ષષ્ટિ સહસ્રવારમરણાણિ ।
અન્તર્મુહૂર્ત્તમધ્યે પ્રાપ્તોઽસિ નિકોતવાસે ॥ ૨૮ ॥

૧ વિષ-વેદનાથી = ઝેર ખાવાથી તથા પીડાથી. ૨ આહાર-શ્વાસનિરોધ = આહારનો અને શ્વાસનો નિરોધ. ૩ ઉચ્ચપર્વતવૃક્ષરોહણપતનથી = ઊંચા પર્વત અને વૃક્ષ પર ચડતાં પડી જવાથી.

છાસઠ હજાર ત્રિશત અધિક છત્રીશ તેં મરણો કર્યાં અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ કાળ વિષે નિગોદનિવાસમાં. ૨૮

અર્થ:- હે આત્મન્! તું નિગોદનાં વાસમાં એક અંતર્મુહૂર્તમાં છાસઠહજાર ત્રણસો છત્રીસવાર મરણને પ્રાપ્ત થયો છે.

ભાવાર્થ:- નિગોદમાં એક શ્વાસના અઢારમા ભાગપ્રમાણે આયુષ્ય હોય છે. ત્યાં એક મુહૂર્તમાં ૩૭૭૩ શ્વાસોચ્છવાસ ગણાય છે. તેમાં છત્રીસસો પંચ્યાસી શ્વાસોચ્છવાસ અને એક શ્વાસના ત્રીજા ભાગના છાંસઠા હજાર ત્રણસો છત્રીસવાર નિગોદમાં જન્મ મરણ થાય છે. તેનું દુઃખ આ પ્રાણી સમ્યક્દર્શનભાવ પામ્યા વિના મિથ્યાત્વના ઉદયથી વશીભૂત થઈને સહે છે. અર્થાત્ અંતર્મુહૂર્તમાં છાસઠહજાર ત્રણસો છત્રીસ વાર જન્મ-મરણ કહ્યા, તે એક મુહૂર્તમાં અઠ્યાસી શ્વાસ ઓછા એ પ્રકારે અંતર્મુહૂર્તમાં જાણવું જોઈએ. ૨૮

(વિશેષાર્થ:- ગાથામાં આવેલ 'નિગોય વાસમ્મિ' શબ્દની સંસ્કૃત છાયામાં 'નિકોત વાસે' છે. નિગોદ શબ્દ એકેન્દ્રિય વનસ્પતિ કાયિક જીવોના સાધારણ ભેદમાં રૂઢ છે. જ્યારે 'નિકોત' શબ્દ પાંચેય ઇન્દ્રિયોના સમ્મૂર્ધન જન્મથી ઉત્પન્ન થવાવાળા લબ્ધપર્યાપ્તક જીવોને માટે પ્રયુક્ત થાય છે. તેથી અહીં જે ૬૬૩૩૬ વાર મરણની સંખ્યા છે તે પાંચેય ઇન્દ્રિયોને સંમિલિત સમજવી જોઈએ.

આ જ અંતર્મુહૂર્તના જન્મ મરણમાં ક્ષુદ્ર ભવનું વિશેષ કહે છે:-

વિયલિંદણ અસીદી સઢી ચાલીસમેવ જાણેહ।
પંચિંદિય ચઠવીસં ખુદ્ધભવંતોમુહુત્તસ્સ।। ૨૧।।

વિકલેંદ્રિયાણામશીતિ પષિં ચત્વારિંશતમેવ જાનીહિ।
પંચેન્દ્રિયાણાં ચતુર્વિંશતિ ક્ષુદ્રભવાન્ અન્તર્મુહૂર્તસ્ય।। ૨૧।।

રે! જાણ એંશી સાઠ ચાલીશ ક્ષુદ્ર ભવ વિકલેંદ્રિના,
અંતર્મુહૂર્ત ક્ષુદ્રભવ ચોવીશ પંચેન્દ્રિય તણા. ૨૯

અર્થ:- આ અંતર્મુહૂર્તના ભવોમાં બે ઇન્દ્રિયના ક્ષુદ્ર ભવ એંસી, ત્રિઇન્દ્રિયના સાઠ, ચૌઇન્દ્રિયના ચાલીસ અને પંચેન્દ્રિયના ચોવીસ-આ પ્રકારે હે આત્મન્! તું ક્ષુદ્ર ભવ જાણ.

ભાવાર્થ:- ક્ષુદ્ર ભવ અન્ય શાસ્ત્રોમાં આ પ્રકારે ગણ્યા છે. પૃથ્વી, અપ, તેજ, વાયુ અને સાધારણ નિગોદના સૂક્ષ્મ બાદરથી દસ અને સપ્રતિષ્ઠિત વનસ્પતિ એક-આ પ્રકારે અગિયાર સ્થાનોનાં ભવ તો એક-એકના છહજાર વાર, તેના છાંસઠહજાર એકસો બત્રીસ થયા. અને આ ગાથામાં કહ્યા તે ભવ બે ઇન્દ્રિય આદિના બસો ચાર-આમ ૬૬૩૩૬ એક અંતર્મુહૂર્તમાં ક્ષુદ્ર ભવ કહ્યા છે. ૨૯

હવે કહે છે કે હે આત્મન્! તેં આ દીર્ઘ સંસારમાં પૂર્વે જણાવ્યા પ્રમાણે સમ્યગ્દર્શનાદિ રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ વિના ભ્રમણ કર્યું. માટે હવે રત્નત્રય ધારણ કર:-

રયણત્તયે અલબ્ધે એવં ભમિઓ સિ દીર્ઘસંસારે ।
ઇય જિણવરેહિં ભણિયં તં રયણત્તય સમાયરહ ॥ ૩૦ ॥

રત્નત્રયે અલબ્ધે એવં ભ્રમિતોઽસિ દીર્ઘસંસારે ।
ઇતિ જિણવરેભ્ણિતં તત્ રત્નત્રયં સમાચર ॥ ૩૦ ॥

વણ રત્નત્રયપ્રાપ્તિ તું એ રીત દીર્ઘસંસારે ભમ્યો,
ભાખ્યું જિનોએ આમ; તેથી રત્નત્રયને આચરો. ૩૦

અર્થ:- હે જીવ! તું સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયને પામ્યો નહિ તેથી આ દીર્ઘકાળથી-અનાદિ સંસારમાં પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે ભ્રમણ કર્યું. આ રીતે જાણીને હવે તું તે રત્નત્રયનું આચરણ કર. આ પ્રમાણે જિનેશ્વરદેવે કહ્યું છે.

ભાવાર્થ:- નિશ્ચય રત્નત્રય પામ્યા વિના આ જીવ મિથ્યાત્વના ઉદયથી સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે. તેથી રત્નત્રયના આચરણનો ઉપદેશ છે. ૩૦

હવે શિષ્ય પૂછે છે કે તે રત્નત્રય કેવા છે? તેનું સમાધાન કરે છે કે રત્નત્રય આ પ્રકારે છે:-

અપ્પા અપ્પમ્મિ રઓ સમ્માઇટ્ઠી હવેઇ ફુહુ જીવો ।
જાણહ તં સણ્ણાણં ચરદિહં ચારિત્ત મગ્ગો ત્તિ ॥ ૩૧ ॥

આત્મા આત્મનિ રતઃ સમ્યગ્દષ્ટિઃ ભવતિ સ્ફુટં જીવઃ ।
જાનાતિ તત્ સંજ્ઞાનં ચરતીહ ચારિત્રં માર્ગ ઇતિ ॥ ૩૧ ॥

નિજ આત્મમાં રત જીવ જે તે પ્રગટ સમ્યગ્દષ્ટિ છે,
૧ તદ્બોધ છે સુજ્ઞાન, ત્યાં ચરવું ૨ ચરણ છે; -માર્ગ એ. ૩૧

અર્થ:- જે આત્મા, આત્મામાં રત થઈને યથાર્થ રૂપનો અનુભવ કરી તદ્દૂપ થઈને શ્રદ્ધાન કરે તે પ્રગટ સમ્યગ્દષ્ટિ થાય છે તે આત્માને જાણવો સમ્યગ્જ્ઞાન છે અને તે આત્મામાં આચરણ કરીને રાગ-દ્વેષરૂપ ન પરિણમવું સમ્યક્ ચારિત્ર છે. આ પ્રમાણે આ નિશ્ચય રત્નત્રય છે-મોક્ષમાર્ગ છે.

૧ તદ્બોધ = તેનું જ્ઞાન; નિજઆત્માને જાણવું તે. ૨ ચરણ = સમ્યક્ચારિત્ર.

ભાવાર્થ:- આત્માનું શ્રદ્ધાન-જ્ઞાન-આચરણ નિશ્ચય રત્નત્રય છે અને બાહ્યમાં એનો વ્યવહાર-જીવ-અજીવ આદિ તત્ત્વોનું શ્રદ્ધાન, તથા જાણવું અને પરદ્રવ્ય-પરભાવનો ત્યાગ કરવો. આ રીતે નિશ્ચય-વ્યવહાર સ્વરૂપ રત્નત્રય મોક્ષનો માર્ગ છે. ત્યાં નિશ્ચય તો મુખ્ય છે, એના વિના વ્યવહાર સંસારસ્વરૂપ જ છે. વ્યવહાર છે તે નિશ્ચયના સાધનસ્વરૂપ છે, તેના વિના નિશ્ચયની પ્રાપ્તિ નથી અને નિશ્ચયની પ્રાપ્તિ થઈ ગયા પછી વ્યવહાર કાંઈ નથી-આ પ્રકારે જાણવું જોઈએ. ૩૧*

સંસારમાં આ જીવે જન્મ-મરણ કર્યાં તે કુમરણ છે. હવે સુમરણનો ઉપદેશ કરે છે:-

**અળ્ળે કુમરણમરણં અળ્ળેયજમ્મંતરાઈં મરિઓ સિ।
ભાવહિ સુમરણમરણં જરમરણવિનાસણં જીવ!!૩૨।।**

**અન્યસ્મિન્ કુમરણમરણં અનેકજન્માન્તરેષુ મૃતઃ અસિ।
ભાવય સુમરણમરણં જન્મમરણવિનાશનં જીવ!!૩૨।।**

**હે જીવ ! કુમરણ મરણથી તું મર્યો અનેક ભવો વિષે;
તું ભાવ સુમરણમરણને જર-મરણના હરનારને. ૩૨**

અર્થ:- હે જીવ ! આ સંસારમાં અનેક જન્માંતરોમાં અન્ય કુમરણ મરણ જેવા હોય છે તેવા તું મર્યો. હવે તું જે મરણથી જન્મ-મરણનો નાશ થઈ જાય એ પ્રકારનું સુમરણ ભાવ અર્થાત્ સમાધિ-મરણની ભાવના ભાવ.

ભાવાર્થ:- અન્ય શાસ્ત્રોમાં મરણના સંક્ષેપથી સત્તર પ્રકાર કહ્યા છે. તે આ રીતે છે:- ૧ આવીચિકા મરણ, ૨ તદ્ભવ મરણ, ૩ અવધિ મરણ, ૪ આધાન્ત મરણ, ૫ બાલ મરણ, ૬ પંડિત મરણ, ૭ આસન્ન મરણ, ૮ બાલપંડિત મરણ, ૯ સશલ્ય મરણ, ૧૦ પલાય મરણ, ૧૧ વશાર્ત મરણ, ૧૨ વિપ્રાણસ મરણ, ૧૩ ગૃધ્રપૃષ્ઠ મરણ, ૧૪ ભક્તપ્રત્યાખ્યાન મરણ, ૧૫ ઈંગિની મરણ, ૧૬ પ્રાયોપગમન મરણ અને ૧૭ કેવલિ મરણ. આ પ્રમાણે સત્તર છે.

એમનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે :

(૧) આયુકર્મનો ઉદય સમયે સમયે ઘટે છે તે સમય સમય મરણ છે, તે ‘ આવીચિકા મરણ ’ છે.

(૨) વર્તમાન પર્યાયનો અભાવ ‘ તદ્ભવ મરણ ’ છે.

(૩) જેમ મરણ વર્તમાન પર્યાયનું હોય છે તેમ જ ભવિષ્યની પર્યાયનું પણ થશે તે ‘ અવધિ મરણ ’ છે. તેના બે ભેદ છે : જેવો પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ વર્તમાનનો ઉદય

* નોંધ:- અહીં એમ ન સમજવું કે પ્રથમ વ્યવહાર હોય અને પછી નિશ્ચય હોય. પરંતુ ભૂમિકા અનુસાર પ્રારંભથી જ નિશ્ચયવ્યવહાર સાથે હોય છે. ‘ નિમિત્ત વિના ’ શાસ્ત્રમાં જે અર્થ કહ્યો છે તેનાથી વિરુદ્ધ નિમિત્ત ન હોય એમ સમજવું.

આવ્યો તેવોજ ભવિષ્યની (આગળની) પર્યાયનો ઉદય આવે તે (૧) 'સર્વાવધિ મરણ' છે અને એક દેશ બંધ ઉદય થાય તે (૨) 'દેશાવધિ મરણ' કહેવાય છે.

(૪) વર્તમાન પર્યાયની સ્થિતિ આદિ જેવો ઉદય હતો તેવો આગળની પર્યાયનો સર્વતઃ અથવા દેશતઃ બંધ-ઉદય ન થાય તે 'આધાન્ત મરણ' છે.

(૫) પાંચમું 'બાલ મરણ' છે. આ પાંચ પ્રકારનાં છે-(૧) અવ્યક્તબાલ, (૨) વ્યવહારબાલ, (૩) જ્ઞાનબાલ, (૪) દર્શનબાલ અને (૫) ચારિત્રબાલ (૧) જે ધર્મ, અર્થ, કામ-આ કાર્યોને ન જાણે તથા જેનું શરીર એમના આચરણને માટે સમર્થ ન હોય તે 'અવ્યક્ત બાલ' છે. (૨) જે લોકના અને શાસ્ત્રના વ્યવહારને ન જાણે તથા બાળક અવસ્થા હોય તે 'વ્યવહાર બાલ' છે. (૩) વસ્તુના યથાર્થ જ્ઞાનરહિત 'જ્ઞાન બાલ' છે. (૪) તત્ત્વશ્રદ્ધાન રહિત મિથ્યાદષ્ટિ 'દર્શન બાલ' છે. અને (૫) ચારિત્રરહિત પ્રાણી 'ચારિત્ર બાલ' છે. એમનું મૃત્યુ તે 'બાલ મરણ' છે. અહીં મુખ્યત્વે દર્શન બાલનું જ ગ્રહણ છે. કેમકે સમ્યક્દષ્ટિને અન્ય બાલ્યપણું હોવા છતાં પણ દર્શન-પંડિતતાના સદ્ભાવથી પંડિત મરણમાં જ ગણાય છે. દર્શનબાલનું મરણ સંક્ષેપથી બે પ્રકારનું કહ્યું છે. (A) ઇચ્છાપ્રવૃત્ત અને (B) અનિચ્છાપ્રવૃત્ત, (A) અગ્નિથી, ધૂમાડાથી, શસ્ત્રથી, ઝેરથી, પાણીથી, પર્વતની ટોચ પરથી પડવાથી, અતિ ઠંડી-ગરમીની બાધાના કારણે, બંધનથી, ભૂખ અને તરસ રોકવાથી, જીભ ખેંચી કાઢવાથી અને વિરૂદ્ધ આહાર કરવાથી બાલ (અજ્ઞાની) ઇચ્છાપૂર્વક મૃત્યુ પામે તે 'ઇચ્છાપ્રવૃત્ત' છે તથા (B) જીવવાની ઇચ્છાવાળો હોય અને મૃત્યુ પામે તે 'અનિચ્છાપ્રવૃત્ત' છે.

(૬) 'પંડિતમરણ' ચાર પ્રકારના છે-(૧) વ્યવહાર પંડિત, (૨) સમ્યક્ત્વ પંડિત, (૩) જ્ઞાનપંડિત, (૪) ચારિત્રપંડિત, (૫) લોકશાસ્ત્રના વ્યવહારમાં પ્રવીણ હોય તે 'વ્યવહાર પંડિત' છે. (૨) સમ્યક્ત્વ સહિત હોય તે 'સમ્યક્ત્વ પંડિત' છે. (૩) સમ્યક્જ્ઞાન સહિત હોય તે 'જ્ઞાન પંડિત' છે. (૪) સમ્યક્ચારિત્ર સહિત હોય તે 'ચારિત્ર પંડિત' છે. અહીં દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રસહિત પંડિતનું ગ્રહણ છે, કેમકે વ્યવહારપંડિત મિથ્યાદષ્ટિ બાલ મરણમાં આવી ગયા. ૬

(૭) મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવર્તવાવાળા સાધુ સંઘથી છૂટા હોય તેને આસન્ન કહે છે. આમાં પાર્શ્વસ્થ, સ્વચ્છંદ, કુશીલ, સંસક્ત પણ લેવા. આવા પાંચ પ્રકારના ભ્રષ્ટ સાધુઓનું મરણ 'આસન્ન મરણ' છે.

(૮) સમ્યક્દષ્ટિ શ્રાવકનું મરણ 'બાલ પંડિત' મરણ છે.

(૯) 'સશલ્ય મરણ' બે પ્રકારના છે-મિથ્યાદર્શન, માયા, નિદાન એ ત્રણ શલ્ય તો 'ભાવ શલ્ય' છે ને પાંચ સ્થાવર તથા ત્રસમાં અસંજી એ 'દ્રવ્ય શલ્ય' સહિત છે. આ પ્રકારે 'સશલ્ય મરણ' છે.

(૧૦) જે પ્રશસ્ત ક્રિયામાં આળસુ હોય, વ્રતાદિકમાં શક્તિને છુપાવે, ધ્યાનાદિકથી દૂર ભાગે-આ પ્રકારનું મરણ 'પલાય મરણ' છે.

(૧૧) 'વશાર્ત મરણ' ચાર પ્રકારના છે-તે આર્ત-રૌદ્ર ધ્યાનસહિત મરણ છે. (૧) પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં રાગ-દ્વેષ સહિત મરણ 'ઈન્દ્રિય વશાર્ત મરણ' છે. (૨) શાતા-અશાતાની વેદના સહિત મરે તે 'વેદનાવશાર્ત મરણ' છે. (૩) ક્રોધ, માન, માયા, લોભ કષાયના વશથી મૃત્યુ પામે તે 'કષાયવશાર્ત મરણ' છે. (૪) હાસ્ય, વિનોદ કષાયના વશથી મૃત્યુ પામે તે 'નોકષાયવશાર્ત મરણ' છે.

(૧૨) જે પોતાના વ્રત, ક્રિયા, ચારિત્રમાં ઉપસર્ગ આવે તે સહન ન થઈ શકે અને ભ્રષ્ટ થવાનો ભય આવે ત્યારે અશક્ત બનીને અન્ન-પાણીનો ત્યાગ કરી મૃત્યુ પામે તે 'વિપ્રાણસ મરણ' છે.

(૧૩) શસ્ત્રગ્રહણ કરીને મૃત્યુ પામે તો 'ગૃધ્રપૃષ્ઠ મરણ' છે.

(૧૪) અનુક્રમથી અન્નપાણીનો યથાવિધિ ત્યાગ કરીને મૃત્યુ પામે તે 'ભક્તપ્રત્યાખ્યાન મરણ' છે.

(૧૫) સન્યાસ ગ્રહણ કરે અને બીજા પાસે વૈયાવૃત્ત કરાવે તે 'ઈંગિની મરણ' છે.

(૧૬) પ્રાયોપગમન સન્યાસ ગ્રહણ કરે અને કોઈ પાસે વૈયાવૃત્ત ન કરાવે તથા પોતે પોતાથી પણ ન કરે, અર્થાત્ પ્રતિમા યોગ રહે તે 'પ્રાયોપગમન મરણ' છે.

(૧૭) કેવળી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે તે 'કેવળી મરણ' છે.

આ પ્રકારે સત્તર પ્રકાર કહ્યા. એમનું સંક્ષેપ આ પ્રમાણે છે. મરણ પાંચ પ્રકારના છે- (૧) પંડિતપંડિત, (૨) પંડિત, (૩) બાલપંડિત, (૪) બાલ, (૫) બાલબાલ, (૧) જે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રના અતિશય સહિત હોય તે પંડિતપંડિત છે અને (૨) એમની પ્રકર્ષતા જેમને નથી તે પંડિત છે. (૩) સમ્યગ્દષ્ટિ શ્રાવક તે બાલ પંડિત (૪) પહેલા ચાર પ્રકારના પંડિત કહેલ એમનામાંથી એક પણ ભાવ જેનામાં ન હોય તે બાલ છે. અને (૫) જે બધાથી ન્યૂન હોય તે બાલબાલ છે. એમાં પંડિતપંડિત મરણ, પંડિત મરણ અને બાલપંડિત મરણ એ ત્રણ પ્રશસ્ત સુમરણ કહેવાય છે. અન્ય રીતે હોય તો તે કુમરણ છે. આ પ્રમાણે જે એકદેશ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર સહિત મૃત્યુ પામે તે સુમરણ છે. આ પ્રકારે સુમરણ કરવાનો ઉપદેશ છે. ૩૨

હવે આ જીવ સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે, તે ભ્રમણના પરાવર્તનનું સ્વરૂપ મનમાં ધારણ કરી નિરૂપણ કરે છે. પ્રથમ જ સામાન્યરૂપથી લોકના પ્રદેશોની અપેક્ષાથી કહે છે:-

સો ણત્થિ દવ્વસવણો પરમાણુપમાણમેત્તઓ ણિલઓ ।
જત્થ ણ જાઓ ણ મઓ તિયલોયપમાણિઓ સવ્વો ॥ ૩૩ ॥

સઃ નાસ્તિ દ્રવ્યશ્રમણઃ પરમાણુપ્રમાણમાત્રોનિલયઃ ।
યત્ર ન જાતઃ ન મૃતઃ ત્રિલોકપ્રમાણકઃ સર્વઃ ॥ ૩૩ ॥

ત્રણ લોકમાં પરમાણુ સરખું સ્થાન કોઈ રહ્યું નથી,
જ્યાં દ્રવ્યશ્રમણ થયેલ જીવ મર્યો નથી, જન્મ્યો નથી. ૩૩

અર્થ:- આ જીવ દ્રવ્યલિંગનું ધારક મુનિપણું પામીને પણ જે ત્રણ લોક પ્રમાણ સર્વ સ્થાન છે તેમાં એક પરમાણુ પરિમાણ એક પ્રદેશ માત્ર પણ એવું સ્થાન નથી કે જ્યાં તેણે જન્મ-મરણ કર્યા ન હોય.

ભાવાર્થ:- દ્રવ્યલિંગ ધારણ કરીને પણ આ જીવે સર્વ લોકમાં અનંતવાર જન્મ અને મરણ કર્યા પરંતુ એવો કોઈ પ્રદેશ બાકી રહ્યો નથી કે જેમાં તેણે જન્મ અને મરણ ન કર્યા હોય. આ પ્રકારે ભાવલિંગ વિના દ્રવ્યલિંગથી મોક્ષની (-નિજ પરમાત્મદશાની) પ્રાપ્તિ થઈ નથી એમ જાણવું. ૩૩

હવે આ જ અર્થને દઢ કરવા માટે ભાવલિંગને મુખ્ય કરીને કહે છે:-

કાલમણંતં જીવો જમ્મજરામરણપીઠિઓ દુક્ખં ।
જિણલિંગેણ વિ પત્તો પરંપરાભાવરહિણ ॥ ૩૪ ॥

કાલમનંતં જીવઃ જન્મજરામરણપીઠિતઃ દુઃખમ્ ।
જિનલિંગેણ અપિ પ્રાપ્તઃ પરમ્પરાભાવરહિતેન ॥ ૩૪ ॥

જીવ ^૧જનિ-જરા-મૃતતપ્ત કાળ અનંત પામ્યો દુઃખને,
જિનલિંગને પણ ધારી ^૨પારંપર્યભાવવિહીનને. ૩૪

અર્થ:- આ જીવ આ સંસારમાં જેમાં પરંપરા ભાવલિંગ ન હોવાથી અનંત કાળ પર્યંત જન્મ-જરા-મરણથી પીડિત વર્તતો થકો દુઃખ જ પામ્યો.

ભાવાર્થ:- દ્રવ્યલિંગ ધારણ કર્યું અને તેમાં પરંપરાએ પણ ભાવલિંગની પ્રાપ્તિ ન થઈ એથી મુનિપણું નિષ્ફળ ગયું, મોક્ષની પ્રાપ્તિ ન થઈ, સંસારમાં જ ભ્રમણ કર્યા કર્યું.

૧ જનિ-જરા-મૃતતપ્ત = જન્મ, જરા અને મરણથી પીડિત વર્તતો થકો.

૨ પારંપર્ય ભાવવિહીન = પરંપરાગત ભાવલિંગથી રહિત; આચાર્યોની પરંપરાથી ચાલ્યા આવતા ભાવલિંગ રહિત.

અહીં આશય આ પ્રકારે છે કે દ્રવ્યલિંગ છે તે ભાવલિંગનું સાધન છે. પરંતુ ^૧કાળલબ્ધિ-શુદ્ધાત્માની સન્મુખ પરિણામ-સ્વસંવેદન જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના દ્રવ્યલિંગ ધારણ કરવા છતાં પણ ભાવલિંગની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેથી દ્રવ્યલિંગ (મુનિપણું) નિષ્ફળ જાય છે. આ પ્રમાણે મોક્ષમાર્ગમાં પ્રધાન ભાવલિંગ જ છે. અહીં કોઈ કહે કે આ પ્રમાણે છે તો મુનિપણું પહેલાં શા માટે ધારણ કરે? તેને કહે છે કે-આ રીતે માને તો વ્યવહારનો લોપ થાય છે. માટે આ પ્રકારે માનવું કે દ્રવ્યલિંગ પહેલાં ધારણ કરવું પરંતુ આમ ન જાણવું કે આનાથી સિદ્ધિ છે. ભાવલિંગને મુખ્ય માનીને તેની સન્મુખ ઉપયોગ રાખવો, દ્રવ્યલિંગને યત્નપૂર્વક સાધવું, આ પ્રકારનું શ્રદ્ધાન સારૂં છે. ૩૪

હવે પુદ્ગલ દ્રવ્યને મુખ્ય કરીને ભ્રમણ કહે છે:-

**પહિદેસસમયપુગ્ગલ આલગ પરિણામનામકાલદ્વં ।
ગહિત્તજ્ઞિયાઈં બહુસો અણંતભવસાયરે ^૧જીવ ।। ૩૫ ।।**

**પ્રતિદેશસમયપુદ્ગલાયુઃ પરિણામનામકાલસ્થમ્ ।
ગૃહીતોઽજ્ઞિતાનિ બહુશઃ અનન્તભવસાગરે જીવઃ ।। ૩૫ ।।**

**પ્રતિદેશ-પુદ્ગલ-કાળ-આયુષ-નામ-પરિણામસ્થ તેં
^૨બહુશઃ શરીર ગ્રહ્યાં-તજ્યાં નિઃસીમ ભવસાગર વિષે. ૩૫**

અર્થ:- આ જીવે આ અનંત અપાર ભવસમુદ્રમાં લોકાકાશના જેટલા પ્રદેશો છે તેટલા સમયે સમયે અને પર્યાયના આયુપ્રમાણ કાળ અને પોતાનું જેવું યોગ કષાયનું પરિણમન સ્વરૂપ પરિણામ અને જેવી ગતિ-જાતિ આદિ નામકર્મના ઉદયથી થયેલ નામ અને કાળ જેવા કે ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી તેમાં પુદ્ગલના પરમાણુરૂપ સ્કંધ તેમને બહુ જ વાર-અનંતવાર ગ્રહણ કર્યાં અને છોડ્યાં.

ભાવાર્થ:- ભાવલિંગ વિના લોકમાં જેટલા પુદ્ગલ સ્કંધ છે તે સર્વને જ ગ્રહણ કર્યાં અને છોડ્યાં તોપણ મુક્તિ ન થઈ. ૩૫

૧ કાળલબ્ધિ = સ્વ સમય-નિજ સ્વરૂપ પરિણામની પ્રાપ્તિ (આત્માવલોકન ગા. ૯)

૨ કાળલબ્ધિનો અર્થ સ્વકાળની પ્રાપ્તિ છે. ૩ “યદાયં જીવઃ આગમ ભાષયાઃ કાલાદિ લબ્ધિરુપમધ્યાત્મ ભાષયા શુદ્ધાત્માભિમુખં પરિણામરૂપં સ્વસંવેદનજ્ઞાનં લભતે.. ...

અર્થ:- જ્યારે આજીવ આગમ ભાષાથી કાળાદિ લબ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે તથા અધ્યાત્મભાષાથી શુદ્ધાત્માની સન્મુખ પરિણામ સ્વસંવેદન જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે.” (પંચાસ્તિકાયા ગાથા ૧૫૦-૫૧ જયસેનાચાર્ય ટીકા) ૪ વિશેષ માટે જુઓ મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક અ-૯. ૫ બહુશ : અનેકવાર. ૬ પાઠાન્તર:- જીવો.

હવે ક્ષેત્રને પ્રધાન કરીને કહે છે:-

તેયાલા તિણિ સયા રજ્જૂણં લોયખેત્ત પરિમાણં ।
મુત્તૂણહ્ણ પપ્પસા જત્થણ દુરુહ્ણલ્લિઓ જીયો ॥ ૩૬ ॥

ત્રિચત્ત્વારિંશત્ ત્રીણિ શતાનિ રજ્જૂનાં લોકક્ષેત્ર પરિમાણં ।
મુક્ત્વાઠ્ઠૈ પ્રદેશાન્ યત્ર ન ભ્રમિતઃ જીવઃ ॥ ૩૬ ॥

ત્રણશત-અધિક ચાળીશ-ત્રણ રજ્જુપ્રમિત આ લોકમાં
તજ આઠ કોઈ પ્રદેશના, પરિભ્રમિત નહિ આ જીવ જ્યાં. ૩૬

અર્થ:- આ લોક ત્રણસો તેતાલીસ રાજૂ પરિમાણ ક્ષેત્રમાં છે. તેની વચ્ચે મેરૂપર્વતની નીચે ગાયના સ્તનના આકારે આઠ પ્રદેશ છે તેમને છોડીને એક્ય પ્રદેશ એવો નથી રહ્યો કે જ્યાં આ જીવ જન્મ્યો અને મર્યો ન હોય.

ભાવાર્થ:- ‘દુરુહ્ણલ્લિઓ’ આ પ્રકારે પ્રાકૃતમાં ભ્રમણ અર્થના ધાતુનો આદેશ છે, અને ક્ષેત્ર પરાવર્તનમાં મેરૂની નીચે આઠ પ્રદેશ લોકની મધ્યમાં છે તેમને છોડી જીવ પોતાના પ્રદેશોના મધ્યદેશ ઉપજે છે. ત્યાંથી ક્ષેત્ર પરાવર્તનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેથી તેમને ફરીને ભ્રમણમાં ગણતાં નથી. ૩૬ (જુઓ:- ગોમટ્ટ જીવ કાંડ ગાથા ૫૬૦ પૃષ્ઠ ૨૬૬. મૂલાચાર અ. ૮ ગાથા ૧૪ પૃ. ૪૨૮.)

હવે આ જીવ શરીર સહિત ઉત્પન્ન થાય છે અને મરણ પામે છે, તે શરીરમાં રોગ થાય છે તેમની સંખ્યા ગણાવે છે:-

एककेकङ्गुलि बाही छण्णवदी होति जाण मणुयाणं ।
अवसेसे य सरीरे रोया भण कित्तिया भणिया ॥ ३७ ॥

एकैकाङ्गुलौ व्याधयः षण्णयतिः भवन्ति जानीहि मनुष्यानां ।
अवशेषे च शरीरे रोगाः भण कियन्तः भणिताः ॥ ३७ ॥

પ્રત્યેક અંગુલ છન્નું જાણો રોગ માનવ દેહમાં;
તો કેટલા રોગો, કહો, આ અખિલ દેહ વિષે, ભલા ! ૩૭

અર્થ:- આ મનુષ્યના શરીરમાં એક-એક આંગળી જેટલી જગ્યામાં છન્નું છન્નું રોગ હોય છે ત્યારે કહો કે બાકીના સમસ્ત શરીરમાં કેટલા રોગ હશે ? ૩૭

હવે કહે છે કે જીવ ! તે રોગોનું દુઃખ તેં સહ્યું છે:-

તે રોયા વિ ય સયલા સહ્યા તે પરવસેણ પુવ્વભવે।
 एवं सहसि महाजस किं वा बहुएहिं लविएहिं।। ३८।।

તે રોગા અપિ ચ સકલાઃ સોઢાસ્ત્વયા પરવશેણ પૂર્વભવે।
 एवं सहसे महायशः। किं वा बहुभिः लपितैः।। ३८।।

એ રોગ પણ સઘળા સહ્યા તે પૂર્વભવમાં પરવશે;
 તું સહી રહ્યો છે આમ, યશઘર; અધિક શું કહીએ તને ? ૩૮.

અર્થ:- હે મહાયશ ! હે મુને ! તે પૂર્વોક્ત સર્વ રોગોને પૂર્વ ભવોમાં તો પરવશ સહ્યાં છે, એ પ્રમાણે ફરી પણ સહન કરશે. વધુ કહેવાથી શું ?

ભાવાર્થ:- આ જીવ પરાધીન થઈને સર્વ દુઃખ સહે છે. પરંતુ જો જ્ઞાનભાવના કરે તો દુઃખ આવતાં તેનાથી આકુળ-વ્યાકુળ ન થાય. આ પ્રમાણે સ્વવશ સહન કરે તો કર્મનો નાશ કરીને મુક્ત થઈ જાય. આ પ્રમાણે જાણવું જોઈએ. ૩૮

હવે કહે છે કે અપવિત્ર ગર્ભવાસમાં પણ રહ્યો:-

पित्तंतमुत्तफेफसकालिज्जयरुहिरखरिसकिमिजाले।
 उयरे वसिओ सि चिरं णवदसमासेहिं पतेहिं।। ३९।।

पित्तांत्रमूत्रफेफसयकृद्दुधिरखरिसकृमिजाले।
 उदरे उषितोऽसि चिरं नवदशमासैः प्राप्तेः।। ३९।।

મળ-મૂત્ર-^૧શોણિત-પિત્ત-^૨કરમ, બરોળ, ^૩યકૃત, ^૪આંત્ર
 જ્યાં ત્યાં માસ નવ-દશ તું વસ્યો બહુ વાર જનની-ઉદરમાં ૩૯

અર્થ:- હે મુને ! તું આ પ્રકારના મલિન અપવિત્ર ઉદરમાં નવ માસ કે દશ માસ રહ્યો. કેવું છે ઉદર ? જેમાં પિત્ત અને આંતરડાથી વીંટળાયેલું, મૂત્રનું સ્રવણ, ફેફસ અર્થાત્ લોહી વિના મેદ ફૂલી જાય, કાળજું, લોહી, અપકવ મળથી ભળેલું લોહી, શ્લેષ્મ અને કૃમિજાળ અર્થાત્ લટ આદિ જીવોનો સમૂહ-એ બધું મળી આવે છે. આ રીતે સ્ત્રીના ઉદરમાં ઘણીવાર રહ્યો. ૩૯

ફરી આ વાત કહે છે:-

૧ શોણિત = લોહી. ૨ કરમ = કૃમિ. ૩ યકૃત = કલેજું. ૪ આંત્ર = આંતરડાં.

દિયસંગદ્વિયમસણં આહારિય માયમુત્ત મણ્ણાંતે ।
છદ્દિચ્છરિસાણ મજ્જે જઠરે વસિઓ સિ જણ્ણીએ ॥ ૪૦ ॥

દ્વિજસંગસ્થિતમશનં આહ્વત્ય માતૃમુક્તમન્નાન્તે ।
છદ્દિચ્છરિસયોર્મધ્યે જઠરે ઉષિતોઽસિ જનન્યાઃ ॥ ૪૦ ॥

જનની તણું ચાવેલ ને ખાધેલ એહું ખાઈને,
તું જનની કેરા જઠરમાં વમનાદિમધ્ય વસ્યો અરે ! ૪૦

અર્થ:- હે જીવ ! તું જનની (માતા) ના ગર્ભમાં રહ્યો, ત્યાં માતા અને પિતાના ભોગને અંતે છર્દિ (વમન) નું અન્ન, ખરિસ (રૂઘિરથી મળેલા અપકવમળ) ની વચ્ચે રહ્યો. કેવી રીતે રહ્યો ? માતાના દાંતથી ચવાયેલા અને એ દાંતોને ચોટેલું એહું ભોજન માતાના જમ્યા પછી જે પેટમાં ગયું એના રસ રૂપી આહારથી રહ્યો. ૪૦

હવે કહે છે કે ગર્ભમાંથી નીકળ્યા પછી આ પ્રમાણે બાળપણ ભોગવ્યું:-

સિસુકાલે ય અયાણે અસૂઈમજ્જમ્મિ લોલિઓ સિ તુમં ।
અસુઈ અસિયા બહુસો મુણિવર બાલત્તપત્તે ॥ ૪૧ ॥

શિશુકાલે ચ અજ્ઞાને અશુચિમધ્યે લોલિતોઽસિ ત્વમ્ ।
અશુચિઃ અશિતા બહુશઃ મુણિવર ! બાલત્વપ્રાપ્તે ॥ ૪૧ ॥

તું અશુચિમાં લોટ્યો ઘણું શિશુકાળમાં અણસમજમાં,
મુનિવર ! અશુચિ આરોગી છે બહુ વાર તેં બાલત્વમાં. ૪૧

અર્થ:- હે મુનિવર ! તું બચપણમાં અજ્ઞાન અવસ્થામાં અશુચિ (અપવિત્ર) સ્થાનોમાં અશુચિની વચ્ચે સૂતો છે અને ઘણી વાર અશુચિ વસ્તુ ખાધી છે. બાળપણ પામીને આ પ્રકારની ચેષ્ટાઓ કરી છે.

ભાવાર્થ:- અહીં ' મુનિવર ' એ પ્રકારે સંબોધન છે તે પહેલાંની જેમ જાણવું. બાલ્ય આચરણ સહિત મુનિ હોય તેને અહીં મુખ્યપણે ઉપદેશ છે કે બાલ્ય આચરણ કર્યું તે તો મોટું કાર્ય કર્યું, પરંતુ ભાવો વિના તે નિષ્ફળ છે. માટે ભાવની સન્મુખ રહેવું, ભાવો વિના જ આ અપવિત્ર સ્થાન મળ્યાં છે. ૪૧

હવે કહે છે કે આ દેહ આ પ્રમાણે છે તેનો વિચાર કરો:-

મંસદ્ધિસુક્કસોણિયપિત્તંતસવત્તકુણિમદુગ્ધં ।
 खरिसवसापूय ^१खिबिस भरियं चिंतेहि देहउडं ॥ ४२ ॥

માંસાસ્થિશુક્ર શ્રોણિતપિત્તાંત્રસ્રયવત્કુણિમદુર્ગન્ધમ્ ।
 खरिसवसापूयकिल्बिषभरितं चिन्तय देहकुटम् ॥ ४२ ॥

^૨પલ-પિત્ત-શોણિત-આંત્રથી દુર્ગંધ શબ સમ જ્યાં સ્વે,
 ચિંતવ તું ^૩પીપ-વસાદિ-અશુચિ ભરેલ કાયાકુંભને. ૪૨

અર્થ:- હે મુને! તું દેહરૂપી ઘટને આ પ્રકારે વિચાર. કેવો છે દેહ ઘટ? માંસ, હાડ, શુક્ર (વીર્ય), શ્રોણિત (રૂઢિર), પિત્ત (ઉષ્ણ વિકાર), અને આંતરડાં વગેરે દ્વારા તત્કાલ શબ જેવી જેમાં દુર્ગન્ધ આવે છે તથા ખરિસ (રૂઢિરથી મળેલો અપકવ મળ), વસા (મેદ), પૂપ (પરૂ) અને ચરબી-આ બધી મલિન વસ્તુઓથી પૂરું ભરેલું છે. આ રીતે દેહરૂપ ઘટનો વિચાર કરો.

ભાવાર્થ:- આ જીવ તો પવિત્ર છે, શુદ્ધ જ્ઞાનમય છે, અને આ દેહ આ પ્રકારે છે. એમાં રહેલું અયોગ્ય છે એમ બતાવ્યું છે. ૪૨

હવે કહે છે કે જે કુટુંબથી છૂટ્યો તે છુટવાપણું નથી, ભાવથી છૂટેલાને જ છૂટ્યો કહે છે:-

भावविमुक्तो मुक्तो ण य मुक्तो बंधवाइमित्तेण ।
 इय भाविरुण उज्झसु गंधं अब्भंतरं धीर ॥ ४३ ॥

भावविमुक्तः मुक्तः न च मुक्तः बांधवादिमित्त्रेण ।
 इति भावयित्वा उज्झय ग्रन्थमाभ्यन्तरं धीर ॥ ४३ ॥

રે! ભાવમુક્ત વિમુક્ત છે, સ્વજનાદિમુક્ત ન મુક્ત છે,
 ઈમ ભાવીને હે ધીર! તું પરિત્યાગ આંતરગ્રંથને. ૪૩

અર્થ:- જે મુનિ ભાવોથી મુક્ત થયેલ છે તેને મુક્ત કહે છે અને બાંધવ આદિ કુટુંબ તથા મિત્ર આદિથી મુક્ત થયા તેમને મુક્ત થયા કહેતા નથી. આથી હે ધીર મુનિ! તું આ પ્રકારે જાણીને અભ્યંતર વાસનાને છોડ.

ભાવાર્થ:- જે બાહ્ય બાંધવ-કુટુંબ તથા મિત્રો એમને છોડીને નિર્ગ્રન્થ થયો અને

અભ્યંતર મમત્વભાવરૂપ વાસના તથા ઈષ્ટ-અનિષ્ટમાં રાગદ્વેષ વાસના ન છૂટી તો તેને નિર્ગ્રન્થ કહેતા નથી. અભ્યંતર વાસના છૂટે ત્યારે નિર્ગ્રન્થ મુનિ થાય છે. માટે આ ઉપદેશ છે કે અભ્યંતર મિથ્યાત્વ કષાય છોડી ભાવમુનિ બનવું જોઈએ. ૪૩

હવે કહે છે કે જે પહેલાં મુનિ થયા તેમણે ભાવશુદ્ધિ વિના સિદ્ધિ મેળવી નથી. તેમનું ઉદાહરણ માત્ર નામ કહે છે. પ્રથમ જ બાહુબલીનું ઉદાહરણ કહે છે:-

**દેહાદિવત્તસંગો માણકસાણ કલુસિઓ ધીર ।
અત્તાવણેણ જાદો બાહુબલી કિત્તિયં કાલં ।। ૪૪ ।।**

**દેહાદિત્યક્તસંગઃ માનકષાયેન કલુષિતઃ ધીર ।
આતાપનેન જાતઃ બાહુબલી કિયન્તં કાલમ્ ।। ૪૪ ।।**

**દેહાદિ સંગ તજ્યો અહો પણ મલિન માનકષાયથી
આતાપના કરતા રહ્યા બાહુબલ મુનિ ક્યાં લગી ? ૪૪**

અર્થ:- જુઓ, શ્રી ઋષભદેવના પુત્ર બાહુબલી દેહાદિક પરિગ્રહ છોડી નિર્ગ્રન્થ મુનિ બન્યા તો પણ માન કષાયથી કલુષ પરિણામરૂપ થઈને કેટલોક સમય આતાપન યોગ ધારણ કરી સ્થિર બની ગયા. છતાં પણ સિદ્ધિ પામ્યા નહિ.

ભાવાર્થ:- બાહુબલી સાથે ભરત ચક્રવર્તીએ વિરોધ કરી યુદ્ધનો આરંભ કર્યો. ભરતનું અપમાન થયું. ત્યારબાદ બાહુબલી વિરક્ત બની નિર્ગ્રન્થ મુનિ બની ગયા. પરંતુ કંઈક માનકષાયની કલુષતા રહી ગઈ, કે ભરતની ભૂમિ પર હું કેવી રીતે રહું? ત્યારે કાયોત્સર્ગ યોગથી એક વર્ષ સુધી ઊભા રહ્યા. પરંતુ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત ન થયું. પાછળથી કલુષતા મટી ત્યારે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. માટે કહે છે કે આવા મહાન પુરુષ ઘણી શક્તિના ધારકને પણ ભાવશુદ્ધિ વિના સિદ્ધિ પ્રાપ્ત ન થઈ ત્યારે અન્યની તો વાત જ શી? તેથી ભાવોને શુદ્ધ કરવા જોઈએ. એ ઉપદેશ છે. ૪૪

હવે મધુપિંગલ મુનિનું ઉદાહરણ કહે છે:-

**મહુપિંગો નામ મુની દેહાહારાદિચત્તવાવારો ।
સવળત્તણં ણ પત્તો ણિયાણમિત્તેણ ભવિયણુય ।। ૪૫ ।।**

**મધુપિંગો નામ મુનિઃ દેહાહારાદિત્યક્તવ્યાપારઃ ।
શ્રમણત્વં ન પ્રાપ્તઃ નિદાનમાત્રેણ ભવ્યનુત્ત ।। ૪૫ ।।**

તન-ભોજનાદિ પ્રવૃત્તિના તજનાર મુનિ મધુપિંગલે,
કે ^૧ભવ્યનૂત ! નિદાનથી જ લહ્યું નહીં ^૨શ્રમણત્વને. ૪૫

અર્થ:- મધુપિંગલ નામના મુનિ કેવા થયા? દેહ આહારાદિની પ્રવૃત્તિ છોડી, પણ નિદાનમાત્રથી ભાવમુનિપણને પ્રાપ્ત થયા નહીં. તેને ભવ્યજીવોથી નમન યોગ્ય મુનિ! તું જો.

ભાવાર્થ:- મધુપિંગલ નામના મુનિની કથા પુરાણમાં છે તેનો સંક્ષેપ આ પ્રમાણે છે :- આ ભરતક્ષેત્રના સુરમ્ય દેશમાં પોદનાપુરના રાજા તૃણપિંગલનો પુત્ર મધુપિંગલ હતો. તે ચારણ યુગલનગરના રાજા સુયોધનની પુત્રી સુલસાના સ્વયંવરમાં આવ્યો હતો. ત્યાં સાકેતાપુરીના રાજા સગર આવ્યા હતા. સગરના મંત્રીએ મધુપિંગલને કપટથી નવું સામુદ્રિક શાસ્ત્ર બનાવી દોષ બતાવ્યો કે આના નેત્ર પિંગળા (માંજરા) છે. જે કન્યા આને પરણશે તેનું મૃત્યુ થશે. ત્યારે કન્યાએ સગરના ગળામાં વરમાળા પહેરાવી દીધી, મધુપિંગલની પસંદગી ન કરી. ત્યારે મધુપિંગલે વૈરાગ્ય પામી દીક્ષા લઈ લીધી.

પછી કારણ પામી સગરના મંત્રીનું કપટ જાણી ક્રોધથી નિદાન કર્યું કે મારા તપનું ફળ આ હો “આગલા જન્મમાં સગરના કુળને નિર્મૂળ કરું”. ત્યારબાદ મધુપિંગલ મરીને મહાકાલાસુર નામનો અસુર દેવ થયો. ત્યારે સગરને મંત્રી સહિત મારવાનો ઉપાય વિચારવા લાગ્યો. તેને ક્ષીરકદમ્બ બ્રાહ્મણનો પુત્ર પાપી પર્વત મળ્યો, ત્યારે પર્વતને પશુઓની હિંસારૂપ યજ્ઞનો સહાયક બન એવું કહ્યું. પર્વતે સગર રાજાને યજ્ઞનો ઉપદેશ કરીને કહ્યું કે તું યજ્ઞ કરાવું હું સહાયક બનીશ. ત્યારે પર્વતે સગર પાસે યજ્ઞ કરાવી પશુ હોમ્યાં. તે પાપથી સગર સાતમા નરકે ગયો પરંતુ કાલાસુરે સહાયક બની યજ્ઞ કરવાવાળાઓને (માયાથી) સ્વર્ગે જતા બતાવ્યા. આવા મધુપિંગલ નામના મુનિએ નિદાનથી મહાકાલાસુર બનીને મહાપાપનું ઉપાર્જન કર્યું માટે આચાર્ય કહે છે કે મુનિ બની ગયા પછી પણ ભાવ બગડી જાય તો સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી નથી. આની કથા પુરાણમાં વિસ્તારથી કહેલી છે. ૪૫

હવે વશિષ્ઠ મુનિનું ઉદાહરણ કહે છે:-

અણ્ણં ચ વસિઠ્ઠમુણી પત્તો દુક્ખં ણિયાણદોસેણ ।
સો ણત્થિ વાસઠાણો જત્થ ણ દુરુદ્ધલ્લિઓ જીવો ॥ ૪૬ ॥

અન્યશ્ચ વસિઠ્ઠમુનિઃ પ્રાપ્તઃ દુક્ખં નિદાનદોષેણ ।
તન્નાસ્તિ વાસસ્થાનં યત્ર ન ભ્રમિતઃ જીવ ॥ ૪૬ ॥

૧ ભવ્યનૂત = ભવ્ય જીવો જેની પ્રશંસા કરે છે એવા; ભવ્ય જીવો વડે જેને નમવામાં આવે છે એવા.
૨ શ્રમણત્વને = ભાવમુનિપણને.

**બીજાં સાધુ વશિષ્ઠ પામ્યા દુઃખને નિદાનથી;
એવું નથી કો સ્થાન કે જે સ્થાન જીવ ભમ્યો નથી. ૪૬**

અર્થ:- અન્ય એક બીજા વશિષ્ઠ નામના મુનિ નિદાનના દોષથી દુઃખ પામ્યા. માટે લોકમાં એવું કોઈ રહેવાનું સ્થાન નથી કે જેમાં આ જીવ જન્મ-મરણ સહિત ભ્રમણને પ્રાપ્ત થયો ન હોય.

ભાવાર્થ:- વશિષ્ઠ મુનિની કથા આ પ્રમાણે છે:- ગંગા અને ગંધવતી બન્ને નદીઓનો જ્યાં સંગમ થાય છે ત્યાં જઠર કૌશિક નામના તાપસીની પત્ની (જૂંપડી) હતી. ત્યાં એક વશિષ્ઠ નામના તપસ્વી પંચાગ્નિથી તપ કરતા હતા. ત્યાં ગુણભદ્ર-વીરભદ્ર નામના બે ચારણમુનિ આવ્યા. તેમણે વશિષ્ઠ તપસ્વીને કહ્યું કે તું અજ્ઞાન તપ કરે છે, એમાં જીવોની હિંસા થાય છે. ત્યારે તપસ્વીએ પ્રત્યક્ષ હિંસા દેખીને વૈરાગ્ય પામી જૈન દીક્ષા લઈ લીધી. માસોપવાસ સહિત આતાપનયોગ સ્થાપિત કર્યો. તે તપના માહાત્મ્યથી સાત વ્યંતર દેવોએ આવીને કહ્યું, ‘અમને આજ્ઞા આપો તે અમે કરીએ.’ ત્યારે વશિષ્ઠે કહ્યું, ‘અત્યારે તો મારે કંઈ પ્રયોજન નથી, જન્માંતરમાં તમને યાદ કરીશ’. પછી વશિષ્ઠે મથુરાપુરીમાં આવીને માસોપવાસ સહિત આતાપન યોગ સ્થાપિત કર્યો.

તેને મથુરાપુરીના રાજા ઉગ્રસેને જોઈને ભક્તિવશ એવો વિચાર કર્યો કે હું એમને પારણું કરાવીશ. નગરમાં જાહેરાત કરાવી દીધી કે આ મુનિને હું પારણું કરાવવાનો છું, તેથી બીજા કોઈ આહાર ન દે. પછી પારણાને દિવસે મુનિ નગરમાં આવ્યા ત્યાં અગ્નિનો ઉપદ્રવ જોઈને અંતરાય જાણી મુનિ પાછા ફરી ગયા. ફરી માસોપવાસ કર્યા પારણાને દિવસે નગરમાં આવ્યા. ત્યારે હાથીનો ઉપદ્રવ જોઈ, અંતરાય જાણી મુનિ પાછા ફરી ગયા. ફરીને માસોપવાસ કર્યા. પારણાને દિવસે ફરીને નગરમાં આવ્યા. ત્યારે રાજા જરાસિંઘનો પત્ર આવેલ તેના નિમિત્તથી રાજાનું મન વ્યગ્ર હતું. તેથી મુનિનું યથોચિત પડગાહન કર્યું નજર, ત્યારે અંતરાય માનીને મુનિ પાછા વનમા જતા હતા ત્યારે લોકોનાં વચન સાંભળ્યાં કે ‘રાજા મુનિને આહાર આપે નહિ અને બીજા દેવાવાળાઓને મનાઈ કરી છે’ આવાં લોકોનાં વચન સાંભળી રાજા ઉપર ક્રોધ આવ્યો અને નિદાન કર્યું કે આ રાજાને ત્યાં પુત્રરૂપે જન્મીને રાજાનો નિગ્રહ કરી હું રાજ કરું. આ તપનું મારું આ ફળ હો. આ રીતે નિદાન કરી મૃત્યુ પામ્યો.

રાજા ઉગ્રસેનની રાણી પદ્માવતીના ગર્ભમાં આવ્યો. નવમાસ પૂરા થયે જન્મ લીધો ત્યારે તેની કૂર દષ્ટિ જોઈને, તેને કાંસાની પેટીમાં રાખી વૃતાન્તના લેખ સાથે યમુના નદીમાં પધરાવી દીધો. કૌશામ્બીપુરમાં મંદોદરી નામની કલાલી (દારૂ વેચનારી) એ તેને લઈ પુત્રબુદ્ધિથી પાલન કર્યું ને. કંસ નામ રાખ્યું. જ્યારે તે મોટો થયો તો બાળકોની સાથે રમતી વખતે બધાને દુઃખ આપવા લાગ્યો. ત્યારે મંદોદરીએ ઝઘડાથી કંટાળીને દુઃખથી તેને કાઢી મૂક્યો. પછી

આ કંસ શૌર્યપુર ગયો. ત્યાં વસુદેવ રાજાનો સેવક બનીને રહ્યો. પછી જરાસંઘ પ્રતિનારાયણનો પત્ર આવ્યો કે જે પોદનાપુરના રાજા સિંહરથને બાંધી લાવે તેને અરધું રાજ આપીશ અને તેની સાથે મારી પુત્રીનો વિવાહ કરાવીશ. ત્યારે વસુદેવ ત્યાં કંસ સહિત જઈને યુદ્ધ કરી સિંહરથને બાંધી લીધો અને જરાસંઘને સોંપી દીધો, પછી જરાસંઘે જીવંચશા પુત્રી સહિત અરધું રાજ્ય આપ્યું, ત્યારે વસુદેવે કહ્યું-સિંહરથને કંસ બાંધીને લાવ્યો છે, તેને આપો. ત્યારે જરાસંઘ તેનું કૂળ જાણવા મંદોદરીને બોલાવી કુળનો નિશ્ચય કરી જીવંચશા પુત્રી સાથે તેના લગ્ન કરાવ્યા. ત્યારે કંસે મથુરાનું રાજ જીતી લઈ પિતા ઉગ્રસેન રાજાને અને પદ્માવતી માતાને બંદીખાનામાં પૂરી દીધા. પાછળથી તે કૃષ્ણનારાયણથી મૃત્યુને પ્રાપ્ત થયો. એમની કથા વિસ્તારપૂર્વક ઉત્તરપુરાણાદિથી જાણવી. આ પ્રમાણે વસિષ્ઠ મુનિએ નિદાનથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત ન કરી. માટે ભાવલિંગથી જ સિદ્ધિ છે-૪૬

હવે કહે છે કે ભાવરહિત જીવ ચોરાસી લાખ યોનિઓમાં ભ્રમણ કરે છે:-

**સો ણત્થિ તપ્પણ્ણસો ચરણ્ણસી લક્ખ જોણિવાસમ્મિ ।
ભાવવિરઞ્ણો વિ સવણ્ણો જત્થ ણ દુરુદ્ધલ્લિઓ જીવ ॥ ૪૭ ॥**

**સઃ નાસ્તિ તં પ્રદેશઃ ચતુરશીતિલક્ષયોનિવાસે ।
ભાવવિરતઃ અપિ શ્રમણઃ યત્ર ન ભ્રમિતઃ જીવઃ ॥ ૪૭ ॥**

**એવો ન કોઈ પ્રદેશ લખ ચોરાસી યોનિનિવાસમાં,
રે ! ભાવવિરહિત શ્રમણ પણ પરિભ્રમણને પામ્યો ન જ્યાં. ૪૭**

અર્થ:- આ સંસારમાં ચોરાસીલાખ યોનિ નિવાસમાં એવો કોઈ પ્રદેશ નથી કે જેમાં આ જીવે દ્રવ્યલિંગી મુનિ થઈને પણ ભાવરહિત રહેતો થકો ભ્રમણ ન કર્યું હોય.

ભાવાર્થ:- દ્રવ્યલિંગ ધારણ કરી નિર્ગ્રન્થ મુનિ બની શુદ્ધ સ્વરૂપના અનુભવરૂપ ભાવ વિના આ જીવ ચોરાસીલાખ યોનિઓમાં ભ્રમણ જ કરતાં એવું કોઈ સ્થાન બાકી નથી રાખ્યું કે જ્યાં તેણે જન્મ-મરણ કર્યાં ન હોય.

આગળ ચોરાસી લાખ યોનિના ભેદ કહે છે:- પૃથ્વી, અપ, તેજ, વાયુ, નિત્યનિગોદ અને ઇતર નિગોદ-આ દરેકની તો સાત-સાત લાખ યોનિ છે. બધા મળીને બેતાલીસ લાખ યોનિ થઈ. વનસ્પતિની દસ લાખ યોનિ છે. બે ઈન્દ્રિય, ત્રિઇન્દ્રિય અને ચૌઇન્દ્રિયની બે બે લાખ યોનિ છે. પંચેન્દ્રિય તિર્યચની ચાર લાખ યોનિ, દેવની ચાર લાખ યોનિ, નારકીની ચાર લાખ યોનિ અને મનુષ્યની ચૌદ લાખ યોનિ છે. આ પ્રકારે ચોરાસી લાખ યોનિ છે. આ જીવોના ઉત્પન્ન થવાના સ્થાન છે. ૪૭

હવે કહે છે કે દ્રવ્યમાત્રથી લિંગી થવાતું નથી, ભાવથી થવાય છે:-

ભાવેણ હોઝ લિંગી ન હુ લિંગી હોઝ દવ્વમિત્તેણ ।
તમ્હા કુણિજ્જ ભાવં કિં કીરઝ દવ્વલિંગેણ ॥ ૪૮ ॥

ભાવેન ભવતિ લિંગી ન હિ ભવતિ લિંગી દ્રવ્યમાત્રેણ ।
તસ્માત્ કુર્યાઃ ભાવં કિં ક્રિયતે દ્રવ્યલિંગેન ॥ ૪૮ ॥

છે ભાવથી લિંગી, ન લિંગી દ્રવ્યલિંગથી હોય છે;
તેથી ધરો રે ! ભાવને, દ્રવ્યલિંગથી શું સાધ્ય છે ? ૪૮

અર્થ:- લિંગી હોય છે તે ભાવલિંગથી જ હોય છે, દ્રવ્યલિંગથી લિંગી (મુનિ) થવાતું નથી એ તો પ્રગટ છે. માટે ભાવલિંગ જ ધારણ કરવું. દ્રવ્યલિંગથી શું સિદ્ધ થાય છે ?

ભાવાર્થ:- આચાર્ય કહે છે કે-આથી વધારે શું કહેવું ? ભાવલિંગ વિના મુનિ (લિંગી) નામ જ હોતું નથી. કેમકે એ તો પ્રગટ છે કે ભાવ શુદ્ધ ન દેખે ત્યારે લોકો જ કહે છે કે શાનો મુનિ છે ? કપટી છે. દ્રવ્યલિંગથી કંઈ સિદ્ધિ નથી. તેથી ભાવલિંગ જ ધારણ કરવા યોગ્ય છે. ૪૮

હવે આ વાતને દઢ કરવા માટે દ્રવ્યલિંગ ધારણ કરનારને ઉલટો ઉપદ્રવ થયો તેનું ઉદાહરણ કહે છે:-

દંડયણયરં સયલં હહિઓ અબ્બંતરેણ દોસેણ ।
જિણલિંગેણ વિ બાહૂ પહિઓ સો રરરવે નરણ ॥ ૪૯ ॥

દળ્લક નગરં સકલં દગ્ધ્વા અભ્યન્તરેણ દોષેણ ।
જિનલિંગેનાપિ બાહુઃ પતિતઃ સઃ રૌરવે નરકે ॥ ૪૯ ॥

દંડકનગર કરી દગ્ધ સઘળું દોષ અભ્યંતર વડે,
જિનલિંગથી પણ બાહુ એ ઊપજ્યા નરક રૌરવ વિષે. ૪૯

અર્થ:- જુઓ, બાહુ નામના મુનિ બાલ્ય જિનલિંગ સહિત હતા તો પણ અભ્યંતર દોષથી સમસ્ત દંડક નામના નગરને આગ લગાડી અને સપ્તમ પૃથ્વીના રૌરવ નામના બિલમાં પડ્યો.

ભાવાર્થ:- દ્રવ્યલિંગ ધારણ કરી કંઈક તપ કરે તેથી થોડું સામર્થ્ય વધે ત્યારે નાનું એવું કારણ મળતાં ક્રોધથી પોતાને અને બીજાને ઉપદ્રવ કરે. તેથી દ્રવ્યલિંગ ભાવ સહિત ધારણ કરવું જ શ્રેષ્ઠ છે. જ્યારે કેવળ દ્રવ્યલિંગ તો ઉપદ્રવનું કારણ થાય છે. તેનું ઉદાહરણ બાહુમુનિનું બતાવ્યું છે. તેની કથા આવી છે:-

દક્ષિણ દિશામાં કુંભકારકટક નગરમાં મંડક નામના રાજા હતા. તેને બાલક નામે મંત્રી

હો. ત્યાં અભનંદન આદિ પાંચસો મુનિ આવ્યાં તેમાં એક ખંડક નામે મુનિ હતા. તેમણે બાલક નામના મંત્રીને વાદવિવાદમાં જીતી લીધો. ત્યારે મંત્રીએ ક્રોધ કરીને એક ભાંડને મુનિનો વેષ કરાવીને રાજાની રાણી સુવ્રતાની સાથે ક્રીડા કરતો રાજાને બતાવ્યો અને કહ્યું કે જુઓ! રાજાને એવી ભક્તિ છે જે પોતાની સ્ત્રી પણ દિગમ્બરને ક્રીડા કરવા માટે આપી દે છે. ત્યારે રાજાએ દિગમ્બરો પર ક્રોધ કરીને પાંચસો મુનિઓને ઘાણીમાં પીલાવ્યા. તે મુનિઓ ઉપસર્ગ સહીને પરમ સમાધિથી મુક્તિ પામ્યા.

ફરી તે નગરમાં બાહુ નામના એક મુનિ આવ્યા. તેમને લોકોએ મના કરી કે અહીંનો રાજા દુષ્ટ છે માટે આપ નગરમાં પ્રવેશ ન કરો. પહેલાં પાંચસો મુનિઓને ઘાણીમાં પીલાવી દીધા છે, તે આપના પણ એવા જ હાલ કરશે. ત્યારે લોકોના વચનોથી બાહુમુનિને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. અશુભ તૈજસ સમુદ્ઘાતથી રાજાને મંત્રી સહિત અને સમસ્ત નગરને ભસ્મ કરી નાખ્યું. રાજા અને મંત્રી સાતમાં નરકમાં રૌરવ નામના બિલમાં પડ્યા. ત્યાં બાહુમુનિ પણ મરીને રૌરવ બિલમાં પડ્યો. આ રીતે દ્રવ્યલિંગમાં ભાવના દોષથી ઉપદ્રવ થાય છે. માટે ભાવલિંગનો પ્રધાન ઉપદેશ છે. ૪૯

હવે આ જ અર્થ ઉપર દીપાયન મુનિનું ઉદાહરણ કહે છે:-

**અવરો વિ દવ્વસવણો દંસણવરણાણચરણપઠમહ્નો ।
દીવાવણો ત્તિ ણામો અણંતસંસારિઓ જાઓ ॥૫૦॥**

**અપર: અપિ દ્રવ્યશ્રમણ: દર્શનવરજ્ઞાન ચરણપ્રમ્ણટ: ।
દીપાયન ઇતિ નામ અનન્તસાંસારિક: જાત: ॥૫૦॥**

**વળી એ રીતે બીજા દરવસાધુ દ્વીપાયન નામના
વરજ્ઞાનદર્શનચરણભ્રષ્ટ, અનંત સંસારી થયા. ૫૦**

અર્થ:- આચાર્ય કહે છે કે જેમ આગળ બાહુમુનિ કહ્યા તેવા જ બીજા દ્વીપાયન નામના દ્રવ્યશ્રમણ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થઈને અનંત સંસારી થયો.

ભાવાર્થ:- પૂર્વની જેમ આની કથા સંક્ષેપથી આ પ્રકારે છે:- નવમા બલભદ્રે શ્રી નેમીનાથ તીર્થકરને પૂછ્યું કે, હે સ્વામિન્! આ દ્વારિકાપુરી સમુદ્રમાં છે તેની સ્થિતિ કેટલા સમય સુધી છે? ત્યારે ભગવાને કહ્યું કે રોહિણીના ભાઈને (તારા મામા) દ્વીપાયન બાર વર્ષ પછી દારૂના નિમિત્તથી ક્રોધ કરીને આ દ્વારિકા પુરીને સળગાવશે. ભગવાનના આવા વચન સાંભળી નિશ્ચય કરી દ્વીપાયન દીક્ષા લઈને પૂર્વ દેશમાં ચાલ્યા ગયા. બાર વર્ષ વ્યતીત કરવા માટે તપ કરવું શરૂ કર્યું, અને બલભદ્ર નારાયણે દ્વારિકામાં દારૂબંધીની જાહેરાત કરાવી દીધી. દારૂના વાસણો તથા તેની સામગ્રી દારૂ બનાવવાવાળાઓએ બહાર પર્વતોમાં ફેંકી દીધી. ત્યારે વાસણોની મદિરા તથા મઘની સામગ્રી પાણીના ખાબોચિયામાં ફેલાઈ ગઈ.

ત્યારબાદ બાર વર્ષ વીતેલા જાણીને દ્વીપાયન દ્વારિકા આવી નગર બહાર આતાપન યોગ ધારણ કરી સ્થિત થયા. ભગવાનના વચનની પ્રતીતિ ન રાખી. પાછળથી શંભવકુમારાદિ ક્રિડા કરતાં-કરતાં તરસ્યા થયાં તેથી કુંડોમાં પાણી જાણીને પી ગયા. તે મઘના નિમિત્તથી કુમારો ઉન્મત્ત બની ગયા. ત્યાં દ્વીપાયન મુનિને ઊભેલા જોઈ કહેવા લાગ્યા-‘આ દ્વારિકાને ભસ્મ કરવાવાળો દ્વીપાયન છે’ આ પ્રકારે કહીને તેને પત્થરાદિથી મારવા લાગ્યા. ત્યારે દ્વીપાયન જમીન ઉપર પડી ગયા. તેને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. તેના નિમિત્તથી દ્વારિકા સળગી જઈને ભસ્મ બની ગઈ. આ પ્રકારે દ્વીપાયન ભાવશુદ્ધિ વિના અનંત સંસારી થયો. ૫૦

હવે ભાવશુદ્ધિ સહિત જે મુનિ થયા તેમણે સિદ્ધિ મેળવી તેનું ઉદાહરણ આપે છે:-

**ભાવસમણો ય ધીરો જુવઈજનવેદિઓ વિસુધ્ધમઈ ।
નામેણ સિવકુમારો પરીતસંસારિઓ જાહો ।। ૫૧ ।।**

**ભાવશ્રમણશ્ચ ધીરઃ યુવતિજનવેષ્ટિતઃ વિશુદ્ધમતિઃ ।
નામના શિવકુમારઃ પરિત્યક્તસાંસારિકઃ જાતઃ ।। ૫૧ ।।**

**બહુયુવતિજનવેષ્ટિતર છતાં પણ ધીર શુદ્ધમતિ અહા !
એ ભાવસાધુ શિવકુમાર ૨ પરીતસંસારી થયા. ૫૧**

અર્થ:- શિવકુમાર નામના ભાવશ્રમણ સ્ત્રીજનોથી વીંટળાયેલા હોવા છતાં પણ વિશુદ્ધ બુદ્ધિના ધારક, ધૈર્યવાન સંસારને ત્યાગવાવાળા થયા.

ભાવાર્થ:- શિવકુમારે ભાવની શુદ્ધતાથી બ્રહ્મસ્વર્ગમાં વિઘ્નમાલી દેવ થઈને ત્યાંથી ચ્યવી જંબૂસ્વામી કેવળી થઈ મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો. તેમની કથા આ પ્રકારે છે:-

આ જમ્બૂદ્વીપના પૂર્વ વિદેહમાં પુષ્કલાવતી દેશના વીતશોકપુરમાં મહાપદ્મ રાજાની વનમાલા રાણીને શિવકુમાર નામે પુત્ર જન્મ્યો. તે એક દિવસ મિત્રો સહિત વનક્રીડા કરીને નગરમાં આવી રહ્યો હતો, ત્યારે તેણે માર્ગમાં લોકોને પૂજાની સામગ્રી લઈને જતાં જોયાં. તેણે મિત્રને પૂછ્યું. : આ ક્યાં જઈ રહ્યા છે?’ મિત્રે કહ્યું-‘એ, સાગરદત્ત નામના ઋદ્ધિધારી મુનિને પૂજવા માટે વનમાં જઈ રહ્યા છે.’ ત્યારે શિવકુમારે મુનિની પાસે જઈને પોતાનો પૂર્વભવ સાંભળી સંસારથી વૈરાગ્ય પામી દીક્ષા લઈ લીધી. અને દંઢધર નામના શ્રાવકને ઘેર પ્રાસુક આહાર લીધો. ત્યાર બાદ સ્ત્રીઓની નજીક અસિધારાપ્રત એવું પરમ બ્રહ્મચર્ય પાળતાં બાર વર્ષ સુધી તપ કરી અંતમાં સન્યાસમરણ કરીને બ્રહ્મકલ્પમાં વિઘ્નમાલી દેવ થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને જમ્બૂકુમાર થયા. ને દીક્ષા લઈ કેવળજ્ઞાન પામીને મોક્ષે ગયા. આ પ્રકારે શિવકુમાર ભાવમુનિએ મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો. તેની વિસ્તાર સહિત કથા જમ્બૂચરિત્રમાં છે, ત્યાંથી જાણવી. આ પ્રકારે ભાવલિંગ પ્રધાન છે. ૫૧

હવે શાસ્ત્ર પણ વાંચે પરંતુ સમ્યક્દર્શનાદિ રૂપ ભાવ વિશુદ્ધ ન હોય તો સિદ્ધિ મેળવી શકતા નથી. તેનું ઉદાહરણ અભવ્યસેનનું કહે છે:-

કેવલિજિનપણતં યયાદસઅંગ સયલસુયણાણં ।
પઢિઓ અભવ્યસેણો ણ ભાવસવણત્તણં પત્તો ॥ ૫૨ ॥

કેવલિજિનપ્રજ્ઞપ્તં એકાદશાંગં સકલશ્રુતજ્ઞાનમ્ ।
પઠિતઃ અભવ્યસેનઃ ન ભાવશ્રમણત્વં પ્રાપ્તઃ ॥ ૫૨ ॥

જિનવરકથિત ^૧એકાદશાંગમયી સકલ શ્રુતજ્ઞાનને
ભણવા છતાંય અભવ્યસેન ન પ્રાપ્ત ભાવમુનિત્વને. ૫૨

અર્થ:- અભવ્યસેન નામના દ્રવ્યલિંગી મુનિએ કેવળી ભગવાને ઉપદેશલાં અગિયાર અંગનું વાંચન કર્યું અને અગિયાર અંગને પૂર્ણ શ્રુતજ્ઞાન પણ કહે છે. કારણ કે આટલું વાંચેલાને અર્થની અપેક્ષાથી પૂર્ણ શ્રુતજ્ઞાન પણ થઈ જાય છે. અભવ્યસેને એટલું વાંચન કર્યું છતાં પણ ભાવશ્રમણપણાને પામી શક્યો નહીં.

ભાવાર્થ:- અહીં એવો આશય છે કે કોઈ જાણશે કે બાહ્યક્રિયા માત્રથી તો સિદ્ધિ નથી પરંતુ શાસ્ત્રવાંચનથી તો સિદ્ધિ છે? તો આ પ્રકારે માનવું પણ સત્ય નથી. કેમકે શાસ્ત્રો વાંચવા માત્રથી પણ સિદ્ધિ નથી. અભવ્યસેન દ્રવ્યલિંગી મુનિ પણ થયા અને અગિયાર અંગ પણ ભણ્યા તો પણ જિનવચનની પ્રતીતિ ન થઈ. તેથી ભાવલિંગ પામ્યા નહિ. અભવ્યસેનની કથા પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે ત્યાંથી જાણવી. ૫૨

હવે શાસ્ત્ર ભણ્યા વિના શિવભૂતિ મુનિએ તુષ-માષ (ફોતરાં અને અડદ) ને ગોખતાં જ ભાવની વિશુદ્ધિ પામી મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો તેનું ઉદાહરણ કહે છે:-

તુસમાસં ઘોસંતો ભાવવિસુદ્ધો મહાણુભાવો ય ।
ણામેણ ય સિવભૂઈ કેવલણાણી ફુંડ જાઓ ॥ ૫૩ ॥

તુષમાંષ ઘોષયન્ ભાવવિશુદ્ધઃ મહાણુભાવશ્ચ ।
નામ્ના ચ શિવભૂતિઃ કેવલજ્ઞાની સ્ફુટં જાતઃ ॥ ૫૩ ॥

શિવભૂતિનામક ભાવશુદ્ધ મહાણુભાવ મુનિવરા
^૨તુષમાષ પદને ગોખતા પામ્યા પ્રગટ સર્વજ્ઞતા. ૫૩

અર્થ:- આચાર્ય કહે છે કે શિવભૂતિ મુનિએ શાસ્ત્ર વાંચેલા ન હતા. પરંતુ તુષ-

માષ (ફોતરાં અને અડદ) એવા શબ્દો રટતાં રટતાં ભાવોની વિશુદ્ધિથી મહાનુભાવ થઈને કેવળજ્ઞાન પામ્યા-આ પ્રગટ છે.

ભાવાર્થ:- કોઈ જાણશે કે શાસ્ત્ર વાંચવાથી સિદ્ધિ છે. તો આ પ્રકારે પણ નથી. શિવભૂતિ મુનિ તુષ-માષ એવા શબ્દ માત્રનું રટણ કરવાથી જ ભાવોની વિશુદ્ધતાથી કેવળજ્ઞાન પામ્યા. એમની કથા આ પ્રમાણે છે-કોઈ શિવભૂતિ નામના મુનિ હતા. તેમણે ગુરૂની પાસે શાસ્ત્રઅભ્યાસ કર્યો પણ ધારણા ન થઈ. ત્યારે ગુરુએ આ શબ્દ ભણાવ્યો કે ‘મા રૂષ મા તુષ’ તેથી આ શબ્દને ગોખવા લાગ્યા. આનો અર્થ આ છે કે રોષ ન કરો, તોષ ન કરો અર્થાત્ રાગદ્વેષ ન કરવાથી સર્વ સિદ્ધિ છે.

પછી તો આ પણ યાદ ન રહ્યું, ત્યારે ‘તુષમાષ’ એવો પાઠ ગોખવા લાગ્યા. બન્ને પદોના રૂકાર અને તુકાર ભૂલી ગયા અને ‘તુષમાષ’ આ પ્રમાણે યાદ રહી ગયું તથા તેને ગોખતા રહી વિચારવા લાગ્યા. ત્યારે કોઈ એક સ્ત્રી અડદની દાળ ઘોઈ રહી હતી. તેને કોઈએ પૂછ્યું કે ‘શું કરી રહી છે?’ તેણે કહ્યું-‘તુષ અને માષ જુદા જુદા કરી રહી છું’. ત્યારે આ સાંભળીને મુનિએ ‘તુષમાષ’ શબ્દનો ભાવાર્થ એમ જાણ્યો કે આ શરીર તુષ (ફોતરાં) છે અને આ આત્મા માષ (અડદની દાળ) છે. બન્ને ભિન્નભિન્ન છે. આ રીતે ભાવ જાણીને આત્માનો અનુભવ કરવા લાગ્યા, ચિન્માત્ર શુદ્ધ આત્માને જાણીને તેમાં લીન થયા. ત્યારે ધાતિકર્મનો નાશ કરી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. આ પ્રકારે ભાવોની વિશુદ્ધતાથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ એવું જાણીને ભાવ શુદ્ધ કરવા આ ઉપદેશ છે. ૫૩

હવે આ જ અર્થને સામાન્ય રૂપથી કહે છે:-

ભાવેણ હોઙ્ગ ળગ્ગો બાહિરલિંગેણ કિં ચ ળગ્ગેણ ।
કમ્મપયડીણ ળિયરં ળાસઙ્ગ ભાવેણ દવ્વેણ ॥ ૫૪ ॥

ભાવેન ભવતિ નગ્નઃ બહિર્લિંગેન કિં ચ નગ્નેન ।
કર્મપ્રકૃતીનાં નિકરં નાશયતિ ભાવેન દ્રવ્યેણ ॥ ૫૪ ॥

નગ્નત્વ તો છે ભાવથી; શું નગ્ન^૧ બાહિર-લિંગથી ?
રે! નાશ કર્મસમૂહ કેરો હોય ભાવથી દ્રવ્યથી. ૫૪

અર્થ:- ભાવથી નગ્ન થવાય છે, બાહ્ય નગ્નલિંગથી શું કાર્ય થાય? અર્થાત્ કાંઈ થતું નથી. કેમકે ભાવસહિત દ્રવ્યલિંગથી કર્મપ્રકૃતિના સમૂહનો નાશ થાય છે.

ભાવાર્થ:- આત્માને કર્મપ્રકૃતિના નાશથી નિર્જરા તથા મોક્ષ થાય તે કાર્ય છે. આ

કાર્ય દ્રવ્યલિંગથી થતું નથી. ભાવસહિત દ્રવ્યલિંગ થવાથી કર્મની નિર્જરાનું કાર્ય થાય છે. કેવળ દ્રવ્યલિંગથી તો થતું નથી. માટે ભાવસહિત દ્રવ્યલિંગ ધારણ કરવાનો આ ઉપદેશ છે. ૫૪

હવે આ અર્થને દઢ કરે છે:-

નગ્નત્વં અકર્મ્યં ભાવરહિતં જિનેહિં પ્ણત્તં ।
ઇય નાકુળ ય ણિય્યં ભાવિજ્જહિ અપ્પયં ધીર ।। ૫૫ ।।

નગ્નત્વં અકાર્યં ભાવરહિતં જિનૈઃ પ્રજ્ઞપ્તમ્ ।
ઇતિ જ્ઞાત્વા નિત્યં ભાવયેઃ આત્માનં ધીર ।। ૫૫ ।।

નગ્નત્વ ભાવવિહીન ભાખ્યું અકાર્ય દેવ જિનેશ્વરે,
-ઇમ જાણીને હે ધીર ! નિત્યે ભાવ તું નિજ આત્મને. ૫૫

અર્થ:- ભાવરહિત નગ્નત્વ અકાર્ય છે, કંઈ કાર્યકારી નથી, એવું જિન ભગવાને કહ્યું છે. આ પ્રમાણે જાણીને હે ધીર ! હે ધૈર્યવાન મુને ! નિરંતર-નિત્ય આત્માની જ ભાવના કર.

ભાવાર્થ:- આત્માની ભાવના વિના કેવળ નગ્નત્વ કંઈ કાર્યસાધક નથી. માટે ચિદાનંદ સ્વરૂપ આત્માની જ ભાવના નિરંતર કરવી. આત્માની ભાવના સહિત નગ્નત્વ સફળ થાય છે. ૫૫

હવે શિષ્ય પૂછે છે કે ભાવલિંગને પ્રધાન કરી નિરૂપણ કર્યું છે તો તે ભાવલિંગ કેવું છે ? તેનું સમાધાન કરવા માટે ભાવલિંગનું નિરૂપણ કરે છે:-

દેહાદિસંગરહિઓ માણકસાણહિં સયલપરિચત્તો ।
અપ્પા અપ્પમ્મિ રઓ સ ભાવલિંગી હવે સાહુ ।। ૫૬ ।।

દેહાદિસંગરહિતઃ માનકષાયૈઃ સકલપરિત્યક્તઃ ।
આત્મા આત્મનિ રતઃ સ ભાવલિંગી ભવેત્ સાધુ ।। ૫૬ ।।

દેહાદિ સંગ વિહીન છે, વજ્યાં સકળ માનાદિ છે,
આત્મા વિષે રત આત્મ છે, તે ભાવલિંગી શ્રમણ છે. ૫૬

અર્થ:- ભાવલિંગી સાધુ આવા હોય છે :- દેહાદિક પરિગ્રહોથી રહિત હોય છે, તથા માનકષાયથી રહિત હોય છે અને આત્મામાં લીન રહે છે. તે જ આત્મા ભાવલિંગી છે.

ભાવાર્થ:- આત્માના સ્વાભાવિક પરિણામને ભાવ કહે છે. તે રૂપ લિંગ (ચિહ્ન), લક્ષણ તથા રૂપ હોય તે ભાવલિંગ છે. આત્મા અમૂર્તિક ચેતનારૂપ છે, તેનું પરિણામ દર્શન-જ્ઞાન છે. તેમાં કર્મના નિમિત્તથી (પરનો આશ્રય કરવાથી) બાહ્ય તો શરીરાદિક મૂર્તિક પદાર્થનો સંબંધ છે અને અંતરંગ મિથ્યાત્વ અને રાગદ્વેષ આદિ કષાયોના ભાવ છે. માટે કહે છે કે-

બાહ્ય તો દેહાદિક પરિગ્રહથી રહિત અને અંતરંગ રાગાદિક પરિણામમાં અહંકારરૂપ માનકષાય, પરભાવોમાં પોતાપણું માનવું-એ ભાવથી રહિત થાય અને પોતાના દર્શન-જ્ઞાનરૂપ ચેતનાભાવમાં લીન થાય તે ભાવલિંગ છે. જેને આ પ્રકારના ભાવ હોય તે ભાવલિંગી સાધુ છે. ૫૬

હવે આ અર્થને સ્પષ્ટ કરે છે:-

મમત્તિં પરિવજ્જામિ ણિમ્મમત્તિમુવટ્ઠિદો ।
આલંબણં ચ મે આદા અવસેસાઈ વોસરે ॥ ૫૭ ॥

મમત્ત્વં પરિવર્જામિ નિર્મમત્ત્વમુપસ્થિતઃ ।
આલંબનં ચ મે આત્મા અવશેષાનિ વ્યુત્સુજામિ ॥ ૫૭ ॥

પરિવર્જું છું હું મમત્વ, નિર્મમ ભાવમાં સ્થિત હું રહું;
અવલંબું છું મુજ આત્મને, અવશેષ સર્વ હું પરિહરું. ૫૭

અર્થ:- ભાવલિંગી મુનિના ભાવ આ પ્રકારે હોય છે:- હું પરદ્રવ્ય અને પરભાવોથી મમત્વ (પોતાના માનવા) ને છોડું છું અને મારો નિજભાવ મમત્વ રહિત છે તેને અંગીકાર કરી તેમાં સ્થિત થાઉં છું. હવે મને આત્માનું જ અવલંબન છે. બીજા બધા પરભાવોને છોડું છું.

ભાવાર્થ:- સર્વ પરદ્રવ્યોનું આલંબન છોડીને પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થાય એવું 'ભાવલિંગ' છે. ૫૭

હવે કહે છે કે, જ્ઞાન, દર્શન, સંયમ, ત્યાગ, સંવર અને યોગ-આ ભાવ ભાવલિંગી મુનિને હોય છે. એ અનેક છે તો પણ આત્મા જ છે, માટે તેનાથી પણ અભેદનો અનુભવ કરે છે:-

આદા ખુ મજ્ઝ ણાણે આદા મે દંસણે ચરિત્તે ય ।
આદા પચ્ચક્ષાણે આદા મે સંવરે જોગે ॥ ૫૮ ॥

આત્મા ખલુ મમ જ્ઞાને આત્મા મે દર્શને ચરિત્રે ચ ।
આત્મા પ્રત્યાખ્યાને આત્મા મે સંવરે યોગે ॥ ૫૮ ॥

**મુજ જ્ઞાનમાં આત્મા ખરે, દર્શન-ચરિતમાં આત્મા,
પયખાણમાં આત્મા જ, સંવર-યોગમાં પણ આત્મા. ૫૮**

અર્થ:- ભાવલિંગી મુનિ વિચારે છે કે-મને ‘જ્ઞાન’ ભાવ પ્રગટ છે. એમાં આત્માની જ ભાવના છે. ‘જ્ઞાન’ કોઈ જુદી વસ્તુ નથી. ‘જ્ઞાન’ છે તે આત્મા જ છે. આ રીતે જ ‘દર્શન’માં પણ આત્મા જ છે. જ્ઞાનમાં સ્થિર થવું તે ‘ચારિત્ર’ છે. તેમાં પણ આત્મા જ છે. ‘પ્રત્યાખ્યાન’ (શુદ્ધ નિશ્ચયનયના વિષયભૂત સ્વદ્રવ્યના આલંબનના બળથી) આગામી પરદ્રવ્યને સંબંધ ધોડવાનો છે. આ ભાવમાં પણ આત્મા જ છે, જ્ઞાનરૂપ રહેવું અને પરદ્રવ્યના ભાવરૂપ ન પરિણમવું તે ‘સંવર’ છે. આ ભાવમાં પણ મારો આત્મા જ છે અને ‘યોગ’ નો અર્થ એકાગ્ર ચિંતનરૂપ સમાધિ-ધ્યાન છે. આ ભાવમાં પણ મારો આત્મા જ છે.

ભાવાર્થ:- જ્ઞાનાદિક કંઈ ભિન્ન પદાર્થ તો નથી, આત્માના જ ભાવ છે. સંજ્ઞા, સંખ્યા, લક્ષણ અને પ્રયોજનના ભેદથી ભિન્ન કહેવાય છે. ત્યાં અભેદદષ્ટિથી જુઓ તો આ સર્વે ભાવ આત્મા જ છે. તેથી ભાવલિંગી મુનિને અભેદ અનુભવમાં વિકલ્પ નથી. માટે નિર્વિકલ્પ અનુભવથી સિદ્ધિ છે. આમ જાણીને આ પ્રમાણે કરે છે. ૫૮

હવે આ જ અર્થને દઢ કરીને કહે છે:-

અનુષ્ટુપ શ્લોક

**एगो मे सस्सदो अप्पा णाणदंसणलक्खणो ।
सेसा मे बाहिरा भावा सव्वे संजोगलक्खणा ॥ ५९ ॥**

**एकः मे शाश्वतः आत्मा ज्ञानदर्शनलक्षणः ।
शेषाः मे बाह्याः भावाः सर्वे संयोगलक्षणाः ॥ ५९ ॥**

**મારો સુશાશ્વત એક દર્શનજ્ઞાનલક્ષણ જીવ છે;
બાકી બધા સંયોગલક્ષણ ભાવ મુજથી બાહ્ય છે. ૫૮**

અર્થ:- ભાવલિંગી મુનિ વિચારે છે કે-જ્ઞાન-દર્શન લક્ષણરૂપ અને શાશ્વત અર્થાત્ નિત્ય એવો આત્મા છે તે જ એક મારો છે. શેષ (બાકીના) ભાવ છે તે મારાથી બાહ્ય છે. તે બધા જ સંયોગસ્વરૂપ છે, પરદ્રવ્ય છે.

ભાવાર્થ:- જ્ઞાન-દર્શન સ્વરૂપ નિત્ય એક આત્મા છે, તે તો મારું રૂપ છે, એક સ્વરૂપ છે અને અન્ય પરદ્રવ્ય છે તે મારાથી બાહ્ય છે. સર્વે સંયોગસ્વરૂપ છે, ભિન્ન છે. આ ભાવના ભાવલિંગી મુનિને હોય છે. ૫૮

હવે કહે છે કે જે મોક્ષની ઇચ્છા રાખે છે તે આ પ્રકારે આત્માની ભાવના કરે:-

ભાવેહ ભવસુદ્ધં અપ્પા સુવિશુદ્ધિનિમ્મલં ચૈવ ।
લહુ ચરગઈ ચઈરુણં જઈ ઇચ્છહ સાસયં સુકલં ॥ ૬૦ ॥

ભાવય ભાવશુદ્ધં આત્માનં સુવિશુદ્ધિનિર્મલં ચૈવ ।
લઘુ ચતુર્ગતિ ચ્યુત્વા યદિ ઇચ્છસિ શાશ્વતં સૌખ્યમ્ ॥ ૬૦ ॥

તું શુદ્ધ ભાવે ભાવ રે ! સુવિશુદ્ધિ નિર્મળ આત્મને,
જો શીઘ્ર ચઉગતિમુક્ત થઈ ઇચ્છે સુશાશ્વત સૌખ્યને. ૬૦

અર્થ:- હે મુનિજનો ! જો ચાર ગતિરૂપ સંસારથી છૂટીને શીઘ્ર શાશ્વત સુખરૂપ મોક્ષ તમે ઇચ્છતા હો તો જેવી રીતે થાય તેવી રીતે ભાવથી શુદ્ધ થઈને અતિશય વિશુદ્ધિ નિર્મળ આત્માને ભાવો.

ભાવાર્થ:- જો સંસારથી નિવૃત્ત થઈને મોક્ષ ઇચ્છતા હો તો દ્રવ્યકર્મ, ભાવકર્મ અને નોકર્મથી રહિત શુદ્ધ આત્માને ભાવો-એ પ્રમાણે ઉપદેશ છે. ૬૦

હવે કહે છે કે જે આત્માને ભાવે તે એના સ્વભાવને જાણીને જ ભાવે, અને તે જ મોક્ષ પામે છે:-

જો જીવો ભાવંતો જીવ સહાવં સુભાવસંજુતો ।
સો જરમરણવિનાસં કુણઈ ફુડં લહઈ ણિલ્લાવણં ॥ ૬૧ ॥

યઃ જીવઃ ભાવયન્ જીવસ્વભાવં સુભાવસંયુક્તઃ ।
સઃ જરામરણવિનાશં કરોતિ સ્ફુટં લભતે નિર્વાણમ્ ॥ ૬૧ ॥

જે જીવ જીવસ્વભાવને ભાવે, ^૧સુભાવે પરિણમે,
^૨જર-મરણનો કરી નાશ તે નિશ્ચય લહે નિર્વાણને. ૬૧

અર્થ:- જે ભવ્ય પુરુષ જીવને ભાવતો, સારા ભાવથી યુક્ત થઈને, જીવના સ્વભાવને જાણીને ભાવે, તે જરા મરણનો વિનાશ કરી પ્રગટ નિર્વાણને પામે છે.

ભાવાર્થ:- ‘જીવ’ એ નામ તો લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે, પરંતુ એનો સ્વભાવ કેવો છે ? એ પ્રમાણેનું યથાર્થ જ્ઞાન લોકોને નથી અને મતાંતરના દોષથી જીવનું સ્વરૂપ વિપરીત માની રહ્યા છે. જીવનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણીને ભાવના કરે છે તે સંસારથી નિવૃત્ત થઈને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. ૬૧

હવે જીવનું સ્વરૂપ સર્વજ્ઞદેવે કહ્યું છે તે કહે છે:-

જીવો જિણપણ્ણત્તો ણાણસહાઓ ય ચેયણાસહિઓ ।
સો જીવો ણાયવ્વો કમ્મક્ખયકરણણિમ્મિત્તો ॥ ૬૨ ॥

જીવઃ જિનપ્રજ્ઞપ્તઃ જ્ઞાનસ્વભાવઃ ચ ચેતનાસહિતઃ ।
સઃ જીવઃ જ્ઞાતવ્યઃ કર્મક્ષયકરણનિમિત્તઃ ॥ ૬૨ ॥

છે જીવ જ્ઞાનસ્વભાવ ને ચૈતન્યયુત-ભાખ્યું જિને;
એ જીવ છે જ્ઞાતવ્ય ^૧કર્મવિનાશકરણનિમિત્ત જે. ૬૨

અર્થ:- જિન સર્વજ્ઞદેવે જીવનું સ્વરૂપ આ પ્રકારે કહ્યું છે-જીવ છે તે ચેતના સહિત છે અને જ્ઞાનસ્વભાવ છે. આ પ્રમાણે જીવની ભાવના કરવી. જે કર્મના ક્ષયનું નિમિત્ત જાણવું જોઈએ.

ભાવાર્થ:- જીવનું ‘ચેતનાસહિત’ વિશેષણ કહેવાથી તો ચાર્વાક જીવને ચેતના સહિત માનતા નથી તેનું નિરાકરણ થયું ‘જ્ઞાનસ્વભાવ’ વિશેષણથી સાંખ્યમતવાળા જ્ઞાનને પ્રધાન ધર્મ અને જીવને ઉદાસીન નિત્ય ચેતનારૂપ માને છે તેનું નિરાકરણ થયું, અને નૈયાયિકો ગુણ-ગુણીના ભેદ માનીને જ્ઞાનને સદા ભિન્ન માને છે તેનું નિરાકરણ થયું. આવા જીવના સ્વરૂપને ભાવવું, તે કર્મના ક્ષયનું નિમિત્ત થાય છે. અન્ય પ્રકાર મિથ્યાભાવ છે. ૬૨

હવે કહે છે કે જે પુરુષ જીવનું અસ્તિત્વ માને છે તે સિદ્ધ-મુક્ત-પરમાત્મદશાને પામે છે:-

જેસિં જીવસહાવો ણત્થિ અભાવો ય સવ્વહા તત્થ ।
તે હોંતિ ભિણ્ણદેહાઃ સિદ્ધા વચ્ચિગોચરમદીદા ॥ ૬૩ ॥

યેષાં જીવસ્વભાવઃ નાસ્તિ અભાવઃ ચ સર્વથા તત્ર ।
તે ભવન્તિ ભિન્નદેહાઃ સિદ્ધાઃ વચોગોચરાતીતાઃ ॥ ૬૩ ॥

‘સત્’ હોય જીવસ્વભાવ ને ન્ ‘અસત્’ સરવથા જેમને,
તે દેહવિરહિત વચનવિષયાતીત સિદ્ધપણું લહે. ૬૩

અર્થ:- જે ભવ્ય જીવોને જીવ નામનો પદાર્થ સદ્ભાવરૂપ (અસ્તિત્વરૂપ) છે અને સર્વથા અભાવરૂપ નથી, તે ભવ્ય જીવ દેહથી ભિન્ન તથા વચનથી અગોચર સિદ્ધ થાય છે.

ભાવાર્થ:- જીવ દ્રવ્ય-પર્યાય સ્વરૂપ છે. કથંચિત્ અસ્તિ સ્વરૂપ છે, કથંચિત્ નાસ્તિ સ્વરૂપ છે. પર્યાય અનિત્ય છે. આ જીવને કર્મના નિમિત્તથી મનુષ્ય, તિર્યચ, દેવ અને નારક

૧ કર્મવિનાશકરણનિમિત્ત = કર્મનો ક્ષય કરવાનું નિમિત્ત.

પર્યાય થાય છે. તેનો કદાચિત્ અભાવ જોઈને જીવનો સર્વથા અભાવ માને છે. તેને સમ્બોધન કરવા માટે એવું કહ્યું છે કે જીવનો દ્રવ્યદષ્ટિથી નિત્ય સ્વભાવ છે. જેઓ પર્યાયનો અભાવ થવાથી જીવનો સર્વથા અભાવ માનતા નથી તે દેહથી ભિન્ન થઈને સિદ્ધ-પરમાત્મા થાય છે તે સિદ્ધ વચનગોચર નથી. જે દેહને નાશ પામેલો દેહીને જીવનો સર્વથા નાશ માને છે તે મિથ્યાદષ્ટિ છે. તે સિદ્ધ પરમાત્મા કેવી રીતે બની શકે? અર્થાત્ સિદ્ધ પરમાત્મા થતા નથી. ૬૩

હવે કહે છે કે જીવનું જે સ્વરૂપ વચન અગોચર છે અને અનુભવગમ્ય છે તે આ પ્રકારે છે:-

**અરસમરુવમગંધં અવ્યક્તં ચેદનાગુણમસદં ।
જાણ અલિંગગ્રહણં જીવમણિદ્વિસંઠાણં ॥ ૬૪ ॥**

**અરસમરુપમગંધં અવ્યક્તં ચેતનાગુણં અશબ્દમ્ ।
જાનીહિ અલિંગગ્રહણં જીવં અનિર્દિષ્ટ સંસ્થાનમ્ ॥ ૬૪ ॥**

**જીવ ચેતનાગુણ, અરસરૂપ, અગંધશબ્દ, અવ્યક્ત છે,
વળી લિંગગ્રહણવિહીન છે, સંસ્થાન ભાખ્યું ન તેહને. ૬૪**

અર્થ:- હે ભવ્ય! તું જીવનું સ્વરૂપ આ પ્રકારે જાણ. કેવો છે? અરસ અર્થાત્ ખાટા, મીઠા, કડવા, તૂરા અને ખારા એ પાંચ પ્રકારના રસથી રહિત છે. કાળા, પીળા, લાલ, સફેદ અને લીલા-આ પાંચ પ્રકારના રૂપથી રહિત છે. સુગંધ ને દુર્ગંધ એ બે પ્રકારની ગંધથી રહિત છે. અવ્યક્ત અર્થાત્ ઈન્દ્રિયોથી ગોચર-વ્યક્ત નથી. ચેતનાગુણવાળો છે. અશબ્દ અર્થાત્ શબ્દ રહિત છે. અલિંગગ્રહણ અર્થાત્ જેનું કોઈ ચિહ્ન ઈન્દ્રિયો દ્વારા ગ્રહણમાં આવતું નથી એવો છે અનિર્દિષ્ટ સંસ્થાન અર્થાત્ તેનો ચોરસ ગોળ આદિ કોઈ આકાર કહી શકાય તેવો નથી-આ પ્રકારે જીવ જાણો.

ભાવાર્થ:- રસ, રૂપ, ગંધ, વર્ણ, શબ્દ એ તો પુદ્ગલના ગુણ છે. તેના નિષેધરૂપ જીવ કહ્યો; અવ્યક્ત, અલિંગગ્રહણ, અનિર્દિષ્ટ સંસ્થાન કહ્યો. આ પ્રમાણે એ પણ પુદ્ગલના સ્વભાવની અપેક્ષાથી નિષેધરૂપ જ જીવ કહ્યો. અને ચેતના ગુણ કહ્યો તે આ જીવનો વિધિરૂપ (અસ્તિત્વરૂપ) ગુણ કહ્યો. નિષેધ અપેક્ષાએ તો વચનને અગોચર જાણવો. અને વિધિ અપેક્ષાએ સ્વસંવેદન ગોચર જાણવો. આ રીતે, જીવનું સ્વરૂપ જાણીને અનુભવગોચર કરવો. આ ગાથા સમયસારમાં ૪૯, પ્રવચનસારમાં ૧૭૨, નિયમસારમાં ૪૬, પંચાસ્તિકાયમાં ૧૨૭, ધવલટીકા પુ. ૩ પૃષ્ઠ ૨, લઘુ દ્રવ્યસંગ્રહ ગાથા ૫ વગેરેમાં પણ છે. તેનું વ્યાખ્યાન ટીકાકારે વિશેષ કહ્યું છે તે ત્યાંથી જાણવું. ૬૪

જીવનો સ્વભાવ જ્ઞાનસ્વરૂપ ભાવવો એમ કહ્યું. હવે તે જ્ઞાન કેટલા પ્રકારનું ભાવવું તે કહે છે:-

ભાવહિ પંચપયારં ગાળં અળ્લાળ્લાસણં સિઘ્ધં ।
ભાવળભાવિયસહિઓ દિવસિવસુહભાયળો હોઙ્ ॥ ૬૫ ॥

ભાવય પંચપ્રકારં જ્ઞાનં અજ્ઞાન નાશનં શીઘ્ધમ્ ।
ભાવના ભાવિતસહિતઃ દિવશિવસુખભાજનં ભવતિ ॥ ૬૫ ॥

તું ભાવ ઝટ અજ્ઞાનનાશન જ્ઞાન પંચપ્રકાર રે !
એ ભાવનાપરિણત^૧ સ્વરગ-શિવસૌખ્યનું ભાજન બને. ૬૫

અર્થ:- હે ભલ્ય જન! તું આ જ્ઞાન પાંચ પ્રકારથી ભાવ. કેવું છે આ જ્ઞાન? અજ્ઞાનનો નાશ કરવાવાળું છે. કેવો થઈને ભાવ? ભાવનાથી ભાવેલો જે ભાવ તે સહિત ભાવ, શીઘ્રભાવ. તેથી તું દિવ (સ્વર્ગ) અને શિવ (મોક્ષ) ને પાત્ર થઈશ.

ભાવાર્થ:- જો કે જ્ઞાન જાણવાના સ્વભાવથી તો એક પ્રકારનું છે તો પણ કર્મના ક્ષયોપશમ અને ક્ષયની અપેક્ષાથી પાંચ પ્રકારનું છે. તેમાં મિથ્યાત્વભાવની અપેક્ષાથી મતિ, શ્રુત અને અવધિ એ ત્રણ મિથ્યાજ્ઞાન કહેવાય છે. આથી મિથ્યાજ્ઞાનનો અભાવ કરવા માટે મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યાય અને કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ પાંચ પ્રકારનું સમ્યજ્ઞાન જાણીને તેને ભાવવાં. પરમાર્થ વિચારથી જ્ઞાન એક જ પ્રકારનું છે. આ જ્ઞાનની ભાવના સ્વર્ગ-મોક્ષની દાતા છે. ૬૫

હવે કહે છે કે વાંચન અને સાંભળવું પણ ભાવ વિના ફળદાયી નથી:-

પઢિણ વિ કિં કીરઙ્ કિં વા સુણિણ ભાવરહિણ ।
ભાવો કારણ ભૂઢો સાયારળયાર ભૂઢાળં ॥ ૬૬ ॥

પઠિતેનાપિ કિં ક્રિયતે કિં વા શ્રુતેન ભાવરહિતેન ।
ભાવઃ કારણભૂતઃ સાગારાનગારભૂતાનામ્ ॥ ૬૬ ॥

રે ! પઢન તેમ જ શ્રવણ ભાવવિહીનથી શું સઢાય છે ?
^૨સાગાર-અણગારત્વના કારણસ્વરૂપે ભાવ છે. ૬૬

અર્થ:- ભાવરહિત વાંચવા-સાંભળવાથી શું થાય? અર્થાત્ કંઈપણ કાર્યકારી નથી. માટે શ્રાવકત્વ અને મુનિત્વના કારણભૂત ભાવ જ છે.

૧ સ્વરગ-શિવસૌખ્ય = સ્વર્ગ અને મોક્ષનાં સુખ.

૨ સાગાર-અણગારત્વ = શ્રાવકપણું અને મુનિપણું.

ભાવાર્થ:- મોક્ષમાર્ગમાં એકદેશ, સર્વદેશ વ્રતોની પ્રવૃત્તિરૂપ શ્રાવકપણું અને મુનિપણું છે. તે બન્નેનાં કારણભૂત નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શનાદિક ભાવ છે. ભાવ વિના વ્રતક્રિયાની કથની કંઈ કાર્યકારી નથી. તેથી એવો ઉપદેશ છે કે ભાવ વિના વાંચવા-સાંભળવા આદિથી શું થાય? કેવળ ખેદમાત્ર છે. માટે ભાવસહિત જે કરે તે સફળ છે. અહીં એવો આશય છે કે કોઈ જાણે કે-વાંચવું-સાંભળવું જ જ્ઞાન છે તો એ પ્રકારે નથી. વાંચીને અને સાંભળીને પોતાને જ્ઞાનસ્વરૂપ જાણીને અનુભવ કરે ત્યારે ભાવ જાણી શકાય છે. એટલે વારંવાર ભાવનાથી ભાવ લગાડવાથી જ સિદ્ધિ છે. ૬૬

હવે કહે છે કે જો બાહ્ય નગ્નપણાથી સિદ્ધિ થતી હોય તો નગ્ન તો બધા જ હોય છે:-

**દ્રવ્યેણ સયલ ગમ્ગા ધારયતિરિયા ય સયલસંઘાયા ।
પરિણામેણ અસુદ્ધા ણ ભાવસવળત્તણં પત્તા ॥ ૬૭ ॥**

**દ્રવ્યેણ સકલા નગ્નાઃ નારકતિર્યચશ્ચ સકલસંઘાતાઃ ।
પરિણામેન અશુદ્ધાઃ ન ભાવશ્રમણત્વં પ્રાપ્તાઃ ॥ ૬૭ ॥**

**છે નગ્ન તો તિર્યચ-નારક સર્વ જીવો દ્રવ્યથી;
પરિણામ છે નહિ શુદ્ધ જ્યાં ત્યાં ભાવશ્રમણપણું નથી. ૬૭**

અર્થ:- દ્રવ્યથી બાહ્યમાં તો બધા પ્રાણી નગ્ન હોય છે. નારકી જીવ અને તિર્યચ જીવ તો નિરંતર વસ્ત્રાદિથી રહિત નગ્ન જ રહે છે. ‘સકલસંઘાત્’ કહેવાથી અન્ય મનુષ્ય આદિ પણ કારણ પામીને નગ્ન થાય છે તો પણ પરિણામોથી અશુદ્ધ છે. તેથી ભાવશ્રમણપણાને પ્રાપ્ત થતાં નથી.

ભાવાર્થ:- જો નગ્ન રહેવાથી જ મુનિલિંગ હોય તો નારકી અને તિર્યચ આદિ સર્વ જીવસમૂહ નગ્ન રહે છે તે બધા મુનિ ઠર્યાં. તેથી મુનિપણું તો ભાવ શુદ્ધ થયા પછી જ હોય છે. અશુદ્ધભાવ હોય ત્યારે દ્રવ્યથી નગ્ન પણ હોય તો ભાવમુનિપણું પામતા નથી. ૬૭

હવે આ જ અર્થને દઢ કરવા માટે કેવળ નગ્નપણાની નિષ્ફળતા દેખાડે છે:-

**ગમ્ગો પાવઙ્ગ દુક્ખં ગમ્ગો સંસારસાયરે ભમઙ્ગ ।
ગમ્ગો ણ લભતે બોહિં જિણભાવણવજ્જિઓ સૂદૂરં ॥ ૬૮ ॥**

**નગ્નઃ પ્રાપ્નોતિ દુઃખં નગ્નઃ સંસારસાગરે ભ્રમતિ ।
નગ્નઃ ન લભતે બોધિં જિનભાવનાવર્જિતઃ સુચિરં ॥ ૬૮ ॥**

તે નગ્ન પામે દુઃખને, તે નગ્ન ચિર ભવમાં ભમે,
તે નગ્ન બોધિ લહે નહીં, જિનભાવના નહિ જેહને. ૬૮

અર્થ:- નગ્ન સદા દુઃખ પામે છે, નગ્ન સદા સંસારસમુદ્રમાં ભ્રમણ કરે છે અને નગ્ન બોધિ અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન ચારિત્રરૂપ સ્વાનુભવ પામતો નથી. કેવો છે તે નગ્ન? જિનભાવનાથી રહિત છે.

ભાવાર્થ:- ‘જિનભાવના’ -જે સમ્યગ્દર્શન-ભાવના તેનાથી રહિત જે જીવ છે તે નગ્ન રહે તો પણ બોધિ-જે સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રસ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગ છે તેને પામતો નથી. તેથી સંસાર-સમુદ્રમાં ભ્રમણ કરતો રહીને સંસારમાં દુઃખ જ પામે છે તથા વર્તમાનમાં પણ જે પુરુષ નગ્ન રહે છે તે દુઃખ જ પામે છે. સુખ તો ભાવમુનિ નગ્ન હોય તે જ પામે છે. ૬૮

હવે આ જ અર્થને દઢ કરવા માટે કહે છે કે જે દ્રવ્યનગ્ન થઈને મુનિ કહેવડાવે તે અપયશ પામે છે:-

અયસાણ ભાયણેણ ય કિં તે ણગ્ગેણ પાવમલિણેણ ।
પેસુણ્ણહાસમચ્છરમાયાબહુલેણ સવણેણ ॥ ૬૯ ॥

અયશસાં ભાજનેન ચ કિં તે નગ્ગેન પાપમલિનેન ।
પૈશૂન્યહાસ મત્સરમાયાબહુલેન શ્રમણેન ॥ ૬૯ ॥

શું સાધ્ય તારે અયશભાજન પાપયુત નગ્નત્વથી,
-બહુ હાસ્ય-મત્સર-પિશુનતા-માયાભર્યા શ્રમણત્વથી ? ૬૯

અર્થ:- હે મુને! તારે આવા નગ્નપણાથી તથા મુનિપણાથી શું સાધ્ય છે? તે કેવા છે? ‘પૈશૂન્ય’ અર્થાત્ બીજાના દોષ કહેવાનો સ્વભાવ, ‘હાસ્ય’ અર્થાત્ બીજાની હાંસી-મજાક કરવી, ‘મત્સર’ અર્થાત્ પોતાની બરાબરવાળાથી ઈર્ષ્યા રાખીને બીજાઓને હલકા દેખાડવાની બુદ્ધિ, ‘માયા’ અર્થાત્ કુટિલ પરિણામ-એ ભાવો તેમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં મળી આવે છે. તેથી પાપથી મલિન છે અને અયશ અર્થાત્ અપકીર્તિના ભાજન છે.

ભાવાર્થ:- પૈશૂન્ય આદિ પાપોથી મલિન એવા નગ્ન-સ્વરૂપ મુનિપણાથી શું સાધ્ય છે? ઉલટું અપકીર્તિ પામીને વ્યવહારધર્મની હાંસી કરાવવાવાળા થાય છે. માટે ભાવલિંગી બનવું યોગ્ય છે. -આ ઉપદેશ છે. ૬૯

હવે આ પ્રકારે ભાવલિંગી બનવાનો ઉપદેશ કરે છે:-

પયહિં જિણવરલિંગં અભિંતરભાવદોસપરિશુદ્ધો ।
ભાવમલેણ ય જીવો બાહિરસંગમ્મિ મયલિયઇ ॥ ૭૦ ॥

પ્રકદય જિણવરલિંગં અમ્યન્તરભાવદોષપરિશુદ્ધઃ ।
ભાવમલેન ચ જીવઃ બાહ્યસંગે મલિનયતિ ॥ ૭૦ ॥

થઈ શુદ્ધ ^૧આંતર-ભાવ મળવિણ, પ્રગટ કર જિનલિંગને;
જીવ ભાવમળથી મલિન બાહિર-સંગમાં ^૨મલિનિત બને. ૭૦

અર્થ:- હે આત્મન્ ! તું અભ્યંતર ભાવદોષોથી (રહિત) અત્યંત શુદ્ધ એવું જિનવરલિંગ અર્થાત્ બાહ્ય નિર્ગ્મથલિંગ પ્રગટ કર ભાવશુદ્ધિ વિના દ્રવ્યલિંગ બગડી જશે. કેમકે ભાવમલિન જીવ બાહ્ય પરિગ્રહમાં મલિન થાય છે.

ભાવાર્થ:- જો ભાવથી શુદ્ધ બની દ્રવ્યલિંગ ધારણ કરે તો ભ્રષ્ટ ન થાય અને ભાવમલિન હોય તો બાહ્ય પરિગ્રહની સંગતિથી દ્રવ્યલિંગ પણ બગાડે. માટે પ્રધાનપણે ભાવલિંગનો જ ઉપદેશ છે. વિશુદ્ધ ભાવો વિના બાહ્યવેષ ધારણ કરવો યોગ્ય નથી. ૭૦

હવે કહે છે કે જે ભાવરહિત નગ્નમુનિ છે તે હાસ્યનું સ્થાન છે:-

ધમ્મમ્મિ ણિપ્પવાસો દોસાવાસો ય ઉચ્છુફુલ્લસમો ।
ણિપ્ફલણિગ્ગુણયારો ણહસવણો ણગ્ગરૂવેણ ॥ ૭૧ ॥

ધર્મે નિપ્રવાસઃ દોષાવાસઃ ચ ઇક્ષુપુષ્પસમઃ ।
નિષ્ફલનિર્ગુણકારઃ નટશ્રમણઃ નગ્નરૂપેણ ॥ ૭૧ ॥

નગ્નત્વધર પણ ધર્મમાં નહિ વાસ, ^૩દોષાવાસ છે,
તે ^૪ઈક્ષુફૂલસમાન નિષ્ફળ-નિર્ગુણી, નટશ્રમણ છે. ૭૧

અર્થ:- ધર્મ અર્થાત્ પોતાનો સ્વભાવ તથા દસ લક્ષણસ્વરૂપમાં જેનો વાસ નથી તે જીવ દોષોનું ધર છે. અથવા જેમાં દોષ છે તે શેરડીના ફૂલ સમાન છે-જેને ન તો કંઈ ફળ લાગે છે કે ન તો કંઈ એનામાં સુગંધ છે. તેથી આવા મુનિ તો નગ્નપણું ધારણ કરીને નટશ્રમણ અર્થાત્ નાચવાવાળા ભાંડના વેષ સમાન છે.

ભાવાર્થ:- જેને ધર્મની રુચિ નથી તેનામાં ક્રોધાદિક દોષ જ હોય છે. જો તે દિગમ્બરરૂપ ધારણ કરે તો તે મુનિ શેરડીના ફૂલની જેમ નિર્ગુણ અને નિષ્ફળ છે. એવા મુનિને મોક્ષરૂપી ફળ લાગતાં નથી. સમ્યગ્જ્ઞાનાદિક ગુણ જેનામાં નથી તે નગ્ન હોય તો પણ ભાંડ જેવો વેષધારી

૧ અંતર-ભાવમળવિણ = અભ્યંતર ભાવમલિનતા રહિત. ૨ મલિનિત = મલિન.

૩ દોષાવાસ = દોષોનું ધર. ૪ ઈક્ષુફૂલ = શેરડીનાં ફૂલ.

દેખાય છે. ભાંડ પણ નાચે ત્યારે શ્રૃંગારાદિક કરીને નાચે તો શોભા પામે, નગ્ન થઈને નાચે ત્યારે હાસ્યને પામે, એવી જ રીતે કેવળ દ્રવ્યનગ્ન હાસ્યનું સ્થાન છે. ૭૧

હવે આ જ અર્થના સમર્થનરૂપ કહે છે કે દ્રવ્યલિંગી જેવી બોધિ-સમાધિ જિનમાર્ગમાં કહી છે તેવી પામતો નથી:-

जे रायसंगजुता जिणभावणरहियदव्वणिग्गंथा ।
ण लहंति ते समाहिं बोहिं जिणसासणे विमले ॥ ७२ ॥

ये रागसंगयुक्ताः जिणभावनारहितद्रव्यनिर्ग्रथाः ।
न लभंते ते समाधिं बोधिं जिणशासने विमले ॥ ७२ ॥

જે રાગયુત જિનભાવનાવિરહિત-દરવનિર્ગ્રથ છે,
પામે ન બોધિ-સમાધિને તે વિમળ જિનશાસન વિષે. ૭૨

અર્થ:- જે મુનિ રાગ અર્થાત્ અંતરમાં પરદ્રવ્યથી પ્રીતિ તે થયો સંગ અર્થાત્ પરિગ્રહ તેનાથી યુક્ત છે અને જિનભાવના અર્થાત્ શુદ્ધ સ્વરૂપની ભાવનાથી રહિત છે તે દ્રવ્યનિર્ગ્રથ છે, તો પણ નિર્મળ જિનશાસનમાં સમાધિ અર્થાત્ ધર્મશુકલ ધ્યાન અને બોધિ અર્થાત્ સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર સ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગને પામતો નથી.

ભાવાર્થ:- દ્રવ્યલિંગી અંતરનો રાગ છોડતો નથી અને પરમાત્માનું ધ્યાન કરતો નથી તો મોક્ષમાર્ગ કેવી રીતે પામે ? તથા કેવી રીતે સમાધિમરણ પામે ?

હવે કહે છે કે પહેલાં મિથ્યાત્વ આદિક દોષો ત્યજીને ભાવથી નગ્ન થાય, પછી દ્રવ્યમુનિ બને-આ માર્ગ છે:-

भावेण होइ णग्गो मिच्छत्ताई य दोस चइऊणं ।
पच्छा दव्वेण मुणी पयडदि लिंगं जिणाणाए ॥ ७३ ॥

भावेन भवति नग्नः मिथ्यात्वादीन् च दोषान् त्यक्त्वा ।
पश्चात् द्रव्येणमुनिः प्रकटयति लिंगं जिनाज्ञया ॥ ७३ ॥

મિથ્યાત્વ આદિક દોષ છોડી નગ્ન ભાવ થકી બને,
પછી દ્રવ્યથી મુનિલિંગ ધારે જીવ જિન-આજ્ઞા વડે. ૭૩

અર્થ:- પહેલાં મિથ્યાત્વ આદિ દોષો છોડે અને ભાવથી અંતરંગ નગ્ન થાય; એકરૂપ શુદ્ધ આત્માનું શ્રદ્ધાન, જ્ઞાન, આચરણ કરે પછી મુનિ જિનઆજ્ઞાથી દ્રવ્યથી બાહ્યલિંગ પ્રગટ કરે. -આ માર્ગ છે.

ભાવાર્થ:- ભાવની શુદ્ધિ થયા વિના પહેલાં જ દિગમ્બરરૂપ ધારણ કરી લે તો પાછળથી ભાવ બગડે તો ભ્રષ્ટ થઈ જાય અને ભ્રષ્ટ થઈને પણ મુનિ કહેવરાવે તો માર્ગની હાંસી કરાવે. માટે જિનઆજ્ઞા એવી છે કે ભાવ શુદ્ધ કરીને બાહ્યમુનિપણું પ્રગટ કરો. ૭૩

હવે કહે છે કે શુદ્ધભાવ જ સ્વર્ગ-મોક્ષનું કારણ છે, મલિન ભાવ સંસારનું કારણ છે:-

भावो वि दिव्सिवसुखभायणो भाववज्जिओ सवणो ।
कम्ममलमलिणचित्तो तिरियालयभायणो पावो ॥ ७४ ॥

भावः अपि दिव्यशिवसौख्यभाजनं भाववर्जितः श्रमणः ।
कर्ममलमलिनचित्तः तिर्यगालयभाजनं पापः ॥ ७४ ॥

છે ભાવ ^૧દિવશિવસૌખ્યભાજન; ભાવવર્જિત શ્રમણ જે
પાપી ^૨કરમભળમલિનમન, તિર્યગતિનું પાત્ર છે. ૭૪

અર્થ:- ‘ભાવ’ જ સ્વર્ગ-મોક્ષનું કારણ છે, અને ભાવરહિત શ્રમણ પાપસ્વરૂપ છે, તિર્યગતિનું સ્થાન છે તથા કર્મભળથી મલિન ચિત્તવાળો છે.

ભાવાર્થ:- ભાવથી શુદ્ધ છે તે તો સ્વર્ગ-મોક્ષને પાત્ર છે અને ભાવથી મલિન છે તે તિર્યગતિમાં જાય છે. ૭૪

હવે ફરી ભાવોના ફળનું માહાત્મ્ય કહે છે:-

खयरामरमणुयकरंजलिमालाहिं च संथुया विउला ।
चक्कहररायलच्छी लब्भइ बोही सुभावेण ॥ ७५ ॥

खचरामरमनुज करंजलिमालाभिश्च संस्तुता विपुला ।
चक्रधरराजलक्ष्मीः लभ्यते बोधिः सुभावेन ॥ ७५ ॥

નર ^૩અમર-વિદ્યાધર વડે ^૪સંસ્તુત ^૫કરાંજલિપંકિતથી
^૬ચક્રી-વિશાળવિભૂતિ બોધિ પ્રાપ્ત થાય ^૭સુભાવથી. ૭૫

૧ દિવશિવસૌખ્યભાજન = સ્વર્ગ અને મોક્ષનાં સુખનું ભાજન. ૨ કરમભળમલિનમન = કર્મભળથી મલિન મનવાળો. ૩ અમર = દેવ. ૪ સંસ્તુત = જેની સારી રીતે પ્રશંસા કરવામાં આવે છે એવી. ૫ કરાંજલિપંકિત = હાથની અંજલિની (અર્થાત્ જોડેલા બે હાથની) હારમાળા. ૬ ચક્રી-વિશાળવિભૂતિ = ચક્રવર્તીની ઘણી મોટી ઋદ્ધિ. ૭ સુભાવથી = સારા ભાવથી.

અર્થ:- ‘સુભાવ’ અર્થાત્ શુદ્ધભાવથી મંદકષાયરૂપ વિશુદ્ધ ભાવથી ચક્રવર્તી આદિ રાજાઓની વિપુલ અર્થાત્ પુષ્કળ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરે છે. તે કેવી છે? ખચર (વિદ્યાધર), અમર (દેવ) અને મનુષ્ય-એમની અંજલિમાલા (હાથોની અંજલિ) ની પંકિતથી સંસ્તુત (નમસ્કારપૂર્વક સ્તુતિ કરવા યોગ્ય) છે અને તે કેવળ લક્ષ્મી જ પ્રાપ્ત કરતો નથી, કિન્તુ બોધિ (રત્નત્રયાત્મક મોક્ષમાર્ગ) પણ પામે છે.

ભાવાર્થ:- વિશુદ્ધ ભાવોનું આવું માહાત્મ્ય છે. ૭૫

હવે ભાવોના ભેદ કહે છે:-

ભાવં તિવિહપયારં સુહાસુહં સુદ્ધમેવ ણાયવ્વં।
અસુહં ચ અટ્ટરુદ્ધં સુહ ધમ્મં જિણવરિંદેહિં॥૭૬॥

ભાવઃ ત્રિવિધપ્રકારઃ શુભોઽશુભઃ શુદ્ધ એવ જ્ઞાતવ્યઃ।
અશુભશ્ચ આર્તરૌદ્રં શુભઃ ધર્મ્યં જિનવરેન્દ્રૈઃ॥૭૬॥

શુભ, અશુભ તેમજ શુદ્ધ-ત્રણ વિધ ભાવ જિનપ્રજ્ઞપ્ત છે;
ત્યાં ‘અશુભ’ આરત-રૌદ્ર ને ‘શુભ’ ધર્મ્ય છે-ભાષ્યું જિને. ૭૬

અર્થ:- જિનવરદેવે ભાવ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે. (૧) શુભ, (૨) અશુભ અને (૩) શુદ્ધ. આર્ત અને રૌદ્ર એ અશુભ ધ્યાન છે તથા ધર્મધ્યાન શુભ છે. ૭૬

સુદ્ધં સુદ્ધસહાવં અપ્પા અપ્પમ્મિ તં ચ ણાયવ્વં।
ઈદિ જિણવરેહિં ભણિયં જં સેયં તં સમાચરહ॥૭૭॥

શુદ્ધઃ શુદ્ધસ્વભાવઃ આત્મા આત્મનિ સઃ ચ જ્ઞાતવ્યઃ।
ઈતિ જિનવરૈઃ ભણિતં યઃ શ્રેયાન્ તં સમાચર॥૭૭॥

આત્મા વિશુદ્ધ સ્વભાવ આત્મ મહીં રહે તે ‘શુદ્ધ’ છે;
-આ જિનવરે ભાષેલ છે; જે શ્રેય, આચર તેહને. ૭૭

અર્થ:- ‘શુદ્ધ’ છે તે પોતાનો શુદ્ધ સ્વભાવ પોતાનામાં જ છે. આ પ્રકારે જિનવરદેવે કહ્યું છે. તે જાણીને એમાં જે કલ્યાણરૂપ હોય તેને અંગીકાર કરો.

ભાવાર્થ:- ભગવાને ભાવ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે : (૧) શુભ, (૨) અશુભ અને (૩) શુદ્ધ. અશુભ તો આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાન છે. તેઓ તો અતિ મલિન છે, ત્યાજ્ય જ છે. ધર્મધ્યાન શુભ છે. આ પ્રકારે આ કથંચિત્ ઉપાદેય છે. તેથી મંદકષાયરૂપ વિશુદ્ધ ભાવની

પ્રાપ્તિ થાય છે. શુદ્ધ ભાવ છે તે સર્વથા ઉપાદેય છે, કેમકે એ આત્માનું સ્વરૂપ જ છે. આ રીતે હેય ઉપાદેય જાણીને ત્યાગ અને ગ્રહણ કરવા જોઈએ. માટે એમ કહ્યું છે કે જે કલ્યાણકારી હોય તે અંગીકાર કરવું. આ જિનદેવનો ઉપદેશ છે. ૭૭

હવે કહે છે કે જિનશાસનનું આ પ્રકારે માહાત્મ્ય છે:-

પયલિયમાણકસાઓ પયલિયમિચ્છત્ત મોહસમચિત્તો ।
પાવઙ્ગ તિહુવણસારં બોહી જિણસાસણે જીવો ॥ ૭૮ ॥

પ્રગલિતમાનકષાયઃ પ્રગલિતમિથ્યાત્વમોહસમચિત્તઃ ।
આપ્નોતિ ત્રિભુવનસારં બોધિં જિનશાસને જીવઃ ॥ ૭૮ ॥

છે ^૧મલિતમાનકષાય, મોહ વિનષ્ટ થઈ ^૨સમચિત્ત છે,
તે જીવ ^૩ત્રિભુવનસાર બોધિ લહે જિનેશ્વરશાસને. ૭૮

અર્થ:- આ જીવ ‘પ્રગલિતમાન કષાય’ અર્થાત્ જેનો માનકષાય પ્રકર્ષતાથી ગળી ગયો છે, કોઈપણ પરદ્રવ્યથી અહંકારરૂપ ગર્વ કરતો નથી અને જેને મિથ્યાત્વના ઉદયરૂપ મોહ પણ નષ્ટ થઈ ગયો છે, તેથી ‘સમચિત્ત’ છે. પરદ્રવ્યમાં મમકારરૂપ મિથ્યાત્વ અને ઈષ્ટ-અનિષ્ટબુદ્ધિરૂપ રાગ-દ્વેષ જેને નથી તે જિનશાસનમાં ત્રણે ભુવનમાં સાર એવા બોધિ અર્થાત્ રત્નત્રયાત્મક મોક્ષમાર્ગને પામે છે.

ભાવાર્થ:- મિથ્યાત્વભાવ અને કષાયભાવનું સ્વરૂપ અન્ય મતોમાં યથાર્થ નથી. આ કથન આ વીતરાગરૂપ જિનમતમાં જ છે. માટે આ જીવ મિથ્યાત્વ-કષાયના અભાવરૂપ મોક્ષમાર્ગ ત્રણ લોકમાં સાર એવા જિનમતના સેવનથી પામે છે, અન્યત્ર નથી. ૭૮

હવે કહે છે કે જિનશાસનમાં આવા મુનિ જ તીર્થંકર પ્રકૃતિ બાંધે છે:-

વિસયવિરક્તો સમણો છદ્દસવરકારણાઙ્ગ ભાઠ્ઠણ ।
તિત્થયરણામકમ્મં બંધઙ્ગ અઙ્ગરેણ કાલેણ ॥ ૭૯ ॥

વિસયવિરક્તઃ શ્રમણઃ ષોડશવરકારણાણિ ભાવયિત્વા ।
તીર્થંકરનામકર્મ, બધ્નાતિ અચિરેણ કાલેન ॥ ૭૯ ॥

વિષયે વિરત મુનિ સોળ ઉત્તમ કારણોને ભાવીને,
બાંધે ^૪અચિર કાળે કરમ તીર્થંકરત્વ-સુનામને. ૭૯

અર્થ:- જેનું ચિત્ત ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી વિરક્ત છે એવો શ્રમણ અર્થાત્ મુનિ છે તે સોલહ કારણ ભાવના ભાવીને તીર્થંકર નામ-પ્રકૃતિને થોડા જ સમયમાં બાંધી લે છે.

૧ મલિતમાનકષાય = જેનો માનકષાય નષ્ટ થયો છે એવો. ૨ સમચિત્ત = જેનું ચિત્ત સમભાવવાળું છે એવો. ૩ ત્રિભુવનસાર = ત્રણ લોકમાં સારભૂત. ૪ અચિરકાળે = અલ્પ કાળે.

ભાવાર્થ:- આ ભાવનું માહાત્મ્ય છે. (સર્વજ્ઞ વીતરાગે કહેલ તત્ત્વજ્ઞાન સહિત-સ્વસન્મુખતા સહિત) વિષયોથી વિરક્ત ભાવવાળો થઈને સોલહ કારણ ભાવના ભાવે તો જેનો અચિંત્ય છે મહિમા એવી ત્રણ લોકમાં પૂજ્ય “તીર્થંકર” નામ પ્રકૃતિને બાંધે છે અને તેને ભોગવીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. એ સોલહ કારણ ભાવનાના નામ આ પ્રમાણે છે:- (૧) દર્શન વિશુદ્ધિ, (૨) વિનયસંપન્નતા, (૩) શિલપ્રતેષ્ય નતિયાર, (૪) અભીક્ષણજ્ઞાનોપયોગ, (૫) સંવેગ, (૬) શક્તિતસ્ત્યાગ, (૭) શક્તિતસ્તપ, (૮) સાધુસમાધિ, (૯) વૈયાવૃત્યકરણ, (૧૦) અર્હટ્ભક્તિ, (૧૧) આચાર્યભક્તિ, (૧૨) બહુશ્રુતભક્તિ, (૧૩) પ્રવચનભક્તિ, (૧૪) આવશ્યકાપરિહાણિ, (૧૫) સન્માર્ગપ્રભાવના, અને (૧૬) પ્રવચનવાત્સલ્ય. આ રીતે સોળ ભાવના છે. તેમનું વિશેષ સ્વરૂપ તત્ત્વાર્થસૂત્રની ટીકામાંથી જાણવું. તેમાં સમ્યગ્દર્શન મુખ્ય છે. આ ન હોય અને પંદર ભાવનાનો વ્યવહાર હોય તો તે કાર્યકારી નથી અને આ હોય તો પંદર ભાવનાનું કાર્ય એ જ કરી લે, આ પ્રમાણે જાણવું જોઈએ. ૭૯

હવે ભાવની વિશુદ્ધતાનું નિમિત્ત આચરણ કહે છે :

**બારસવિહતવચરણં તેરસકિરિયાઽ ભાવ તિવિહેણ ।
ઘરહિ મળમત્તદુરિયં ગાણંકુસણ મુણિપવર ॥૮૦॥**

**દ્વાદશવિધતપશ્ચરણં ત્રયોદશ ક્રિયાઃ ભાવય ત્રિવિધેન ।
ઘર મનોમત્તદુરિતં જ્ઞાનાંકુશેન મુનિપવર ॥૮૦॥**

**તું ભાવ બાર-પ્રકાર તપ ને તેર કિરિયા ^૧ત્રણવિધે,
વશ રાખ ^૨મન-ગજ મત્તને મુનિપવર ! જ્ઞાનાંકુશ વડે. ૮૦**

અર્થ:- હે મુનિવર! મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ! તું બાર પ્રકારના તપનું આચરણ કર, અને તેર પ્રકારની ક્રિયા મન-વચન-કાયાથી ભાવ તથા જ્ઞાનરૂપ અંકુશથી મનરૂપી મદમાતા હાથીને પોતાના વશમાં રાખ.

ભાવાર્થ:- આ મનરૂપ હાથી ઘણો મદોન્મત્ત છે. તે તપશ્ચરણ ક્રિયાદિક સહિત જ્ઞાનરૂપ અંકુશથી જ વશમાં રહે છે. એ બાર વ્રતનાં નામો નીચે મુજબ છે:- (૧) અનશન, (૨) અવમૌદર્ય, (૩) વૃત્તિ-પરિસંખ્યાન, (૪) રસપરિત્યાગ, (૫) વિવિક્ત શય્યાસન અને (૬) કાયકલેશ-એ છ પ્રકારના બાહ્યતપ છે. અને (૧) પ્રાયશ્ચિત્ત, (૨) વિનય, (૩) વૈયાવૃત્ય, (૪) સ્વાધ્યાય, (૫) બ્યુત્સર્ગ અને (૬) ધ્યાન. -આ છ પ્રકારના અભ્યંતર તપ છે. તેનું સ્વરૂપ તત્ત્વાર્થસૂત્રની ટીકાથી જાણવું જોઈએ. તેર ક્રિયાઓ આ પ્રકારે છે :- પંચ પરમેષ્ઠીને

૧ ત્રણ વિધે = ત્રણ પ્રકારે અર્થાત્ મન-વચન-કાયાથી.

૨ મન-ગજ મત્તને = મનરૂપી મદમાતા હાથીને.

નમસ્કાર એ પાંચ ક્રિયા, છ આવશ્યક ક્રિયા, ^૧નિષિધિકા ક્રિયા અને ^૨આસિકાક્રિયા આવા ભાવ શુદ્ધ થવાના કારણો કહ્યા. ૮૦

હવે દ્રવ્ય-ભાવરૂપ સામાન્યરૂપથી જિનલિંગનું સ્વરૂપ કહે છે:-

પંચવિહચેલચાયં ચિદિસયણ દુવિહસંજમં ભિક્ખૂ ।
ભાવં ભાવિયપુવ્વં જિણલિંગં ણિમ્મલં સુદ્ધં ॥ ૮૧ ॥

પંચવિધચેલત્યાગં ક્ષિતિશયનં દ્વિવિધ સંયમં ભિક્ષુ ।
ભાવભાવયિત્વા પૂર્વં જિનલિંગં નિર્મલં શુદ્ધમ્ ॥ ૮૧ ॥

^૩ભૂશયન, ભિક્ષા, દ્વિવિધ સંયમ, ^૪પંચવિધ-પટત્યાગ છે,
^૫છે ભાવ ભાવિત પૂર્વ, તે જિનલિંગ નિર્મળ શુદ્ધ છે. ૮૧

અર્થ:- નિર્મળ શુદ્ધ જિનલિંગ આ પ્રકારે છે. જ્યાં પાંચ પ્રકારના વસ્ત્રનો ત્યાગ છે, ભૂમિ પર શયન છે, બે પ્રકારનો સંયમ છે, ભિક્ષા માગીને ભોજન કરવાનું છે, ભાવિતપૂર્વ અર્થાત્ પૂર્વે શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ પરદ્રવ્યથી ભિન્ન સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમય થયું હોય તેનો વારંવાર ભાવનાથી અનુભવ કરે-આ રીતે જેમાં ભાવ છે એવા નિર્મળ અર્થાત્ બાહ્યમળ રહિત શુદ્ધ અર્થાત્ અંતર્મળરહિત જિનલિંગ છે.

ભાવાર્થ:- અહીં લિંગ દ્રવ્ય-ભાવથી બે પ્રકારનું છે. દ્રવ્ય તો બાહ્યત્યાગ અપેક્ષા છે, જેમાં પાંચ પ્રકારના વસ્ત્રનો ત્યાગ છે. તે પાંચ પ્રકાર આવા છે:- (૧) અંડજ અર્થાત્ રેશમથી બનેલું (૨) બોંડુજ-અર્થાત્ કપાસમાંથી બનેલું (૩) રોમજ-અર્થાત્ ઊનથી બનેલું (૪) વલ્કલજ અર્થાત્ વૃક્ષની છાલમાંથી બનેલું. અને (૫) ચર્મજ-અર્થાત્ મૃગ આદિકના ચામડામાંથી બનેલું-આ રીતે પાંચ પ્રકાર કહ્યા, તેથી એમ ન માનવું કે આના સિવાય બીજું વસ્ત્ર ગ્રાહ્ય છે- આ તો ઉપલક્ષણ માત્ર કહ્યા છે. માટે બધા જ વસ્ત્રમાત્રનો ત્યાગ જાણવો.

૧ નિષિધિકા = જિનમંદિરમાં પ્રવેશ કરતાં જ ગૃહસ્થો યા વ્યંતરાદિ દેવો કોઈ ઉપસ્થિત છે એવું માનીને આજ્ઞાર્થ 'નિ:સહી' શબ્દ ત્રણવાર બોલવામાં આવે છે. અથવા સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રમાં સ્થિર રહેવું 'નિ:સહી' છે.

૨ આસિકા = ધર્મસ્થાનથી બહાર નીકળતી વખતે વિનયથી વિદાયની આજ્ઞા માગવાના અર્થમાં 'આસિકા' શબ્દ બોલવો. અથવા પાપક્રિયાથી મન પાછું વાળવું 'આસિકા' છે.

૩ ભૂશયન = ભૂમિ પર સૂવું તે.

૪ પંચવિધ-પટત્યાગ = પાંચ પ્રકારનાં વસ્ત્રનો ત્યાગ.

૫ છે ભાવ ભાવિત પૂર્વ = જ્યાં ભાવ (શુદ્ધભાવ) પૂર્વે ભાવવામાં આવ્યો હોય છે; જ્યાં પહેલાં યથોચિત શુદ્ધભાવરૂપ પરિણમન થયું હોય છે.

ભૂમિ પર સૂવું, બેસવું, એમાં કાષ્ઠ, લાકડું, ઘાસ, તૃણ પણ ગણી લેવું. ઇન્દ્રિય અને મનને વશમાં રાખવું તથા છ કાયના જીવોની રક્ષા કરવી. -આ રીતે બે પ્રકારનો સંયમ છે. ભિક્ષાભોજન કરવું કે જેમાં કૃત, કારિત, અનુમોદનાનો દોષ ન લાગે, છેતાલીસ દોષ ટળે અને બત્રીસ અંતરાય ટળે-એવી વિધિ અનુસાર આહાર કરે. આ પ્રમાણે તો બાહ્યલિંગ છે અને પહેલાં કહ્યું તેવું તો 'ભાવલિંગ' છે. આ રીતે બે પ્રકારના શુદ્ધ જિનલિંગ કહ્યા છે. શ્વેતામ્બરાદિક અન્ય પ્રકારે કહે છે તે જિનલિંગ નથી. ૮૧

હવે જિનધર્મનો મહિમા કહે છે:-

જહ રયણાણં પવરં વજ્જં જહ તરુગણાણ ગોસીરં ।
તહ ધમ્માણં પવરં જિણધમ્મં ભાવિભવમહણં ॥ ૮૨ ॥

યથા રત્નાનાં પ્રવરં વજ્જં યથા તરુગણાનાં ગોશીરમ્ ।
તથા ધર્માણાં પ્રવરં જિનધર્મં ભાવિભવમથનમ્ ॥ ૮૨ ॥

રત્નો વિષે જ્યમ શ્રેષ્ઠ ^૧હીરક, તરુગણે ^૨ગોશીર્ષ છે,
જિનધર્મ ^૩ભાવિભવમથન ત્યમ શ્રેષ્ઠ છે ધર્મો વિષે. ૮૨

અર્થ:- જેમ રત્નોમાં પ્રવર (શ્રેષ્ઠ) ઉત્તમ વજ્ર (હીરા) છે અને જેમ તરુગણ (મોટા વૃક્ષો)માં ઉત્તમ ગોસીર (બાવન ચંદન) છે, તેવી રીતે ધર્મોમાં ઉત્તમ ભાવિભવમથન (ભાવિ ભવોનો હણનાર) જિનધર્મ છે, તેનાથી મોક્ષ થાય છે.

ભાવાર્થ:- 'ધર્મ' એવું સામાન્ય નામ તો લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે અને લોકો અનેક પ્રકારથી ક્રિયાકાંડાદિકને ધર્મ જાણીને સેવન કરે છે, પરંતુ પરીક્ષા કરતાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવનાર તો જિનધર્મ જ છે, બીજા બધા સંસારના કારણ છે. તે ક્રિયાકાંડાદિક સંસારમાં જ રાખે છે. કદાચિત્ સંસારના ભોગોની પ્રાપ્તિ કરાવે છે તો પણ ફરીને ભોગોમાં જ લીન થાય છે ત્યારે એકેન્દ્રિયાદિ પર્યાય પામે છે તથા નરક પામે છે. આવા અન્ય ધર્મો નામમાત્ર છે. માટે ઉત્તમ જિનધર્મ જ જાણવો. ૮૨

હવે શિષ્ય પૂછે છે કે જિનધર્મને ઉત્તમ કહ્યો તો ધર્મનું શું સ્વરૂપ છે? એનું સ્વરૂપ કહે છે કે 'ધર્મ' આ પ્રકારે છે:-

પૂયાદિસુ વયસહિયં પુણ્ણં હિ જિણેહિં સાસણે ભણિયં ।
મોહક્ખોહવિહીણો પરિણામો અપ્પણો ધમ્મો ॥ ૮૩ ॥

પૂજાદિષુ વ્રતસહિતં પુણ્યં હિ જિનૈઃ શાસને ભણિતમ્ ।
મોહક્ષોભવિહીનઃ પરિણામઃ આત્મનઃ ધર્મઃ ॥ ૮૩ ॥

પૂજાદિમાં વ્રતમાં જિનોએ પુણ્ય ભાખ્યું શાસને;
છે ધર્મ ભાખ્યો મોહક્ષોભવિહીન નિજ પરિણામને. ૮૩

અર્થ:- જિનશાસનમાં જિનેન્દ્રદેવે આ પ્રકારે કહ્યું છે કે-પૂજા આદિકમાં અને વ્રત સહિત હોવું એ તો પુણ્ય જ છે અને મોહના ક્ષોભથી રહિત જે આત્માના પરિણામ તે ધર્મ છે.

ભાવાર્થ:- લૌકિક જન તથા અન્યમતી કહે છે કે પૂજા આદિક શુભક્રિયા અને વ્રતક્રિયાસહિત છે તે જિનધર્મ છે, પરંતુ એવું નથી. જિનમતમાં જિન ભગવાને આ પ્રકારે કહ્યું છે કે-પૂજા આદિકમાં અને વ્રત સહિત હોવું તે તો 'પુણ્ય' છે. તેમાં પૂજા અને આદિક શબ્દથી ભક્તિ, વંદના, વૈયાવૃત્ય વગેરે સમજવાં. આ તો દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર માટે હોય છે અને ઉપવાસ આદિક વ્રત છે તે શુભક્રિયા છે. તેમાં આત્માના રાગસહિત શુભ પરિણામ છે, તેનાથી પુણ્યકર્મ થાય છે. માટે તેને પુણ્ય કહે છે. તેનું ફળ સ્વર્ગાદિક ભોગોની પ્રાપ્તિ છે.

મોહના ક્ષોભથી રહિત આત્માના પરિણામને ધર્મ સમજવો. મિથ્યાત્વ તો અતત્વાર્થ શ્રદ્ધાન છે. ક્રોધ-માન-અરતિ-શોક-ભય-જુગુપ્સા-આ છ દ્વેષપ્રકૃતિ છે અને માયા, લોભ, હાસ્ય તથા રતિ-આ ચાર તથા પુરુષ, સ્ત્રી તેમજ નપુંસક-એ ત્રણ વિકાર એવી સાત પ્રકૃતિ રાગરૂપ છે. તેમના નિમિત્તથી આત્માનો જ્ઞાન-દર્શનસ્વભાવ વિકાર સહિત, ક્ષોભરૂપ, ચલાચલ ને વ્યાકુળ થાય છે. માટે આ વિકારોથી રહિત થાય ત્યારે શુદ્ધ દર્શન-જ્ઞાનરૂપ નિશ્ચય થાયતે આત્માનો 'ધર્મ' છે. આ ધર્મથી આત્માના આગામી કર્મનો આસ્રવ અટકીને સંવર થાય છે અને પહેલાં બાંધેલાં કર્મોની નિર્જરા થાય છે. સંપૂર્ણ નિર્જરા થઈ જાય ત્યારે મોક્ષ થાય છે. (શુભથી) એકદેશ મોહના ક્ષોભની હાનિ થાય છે, માટે શુભ પરિણામને પણ ઉપચારથી ધર્મ કહે છે અને જે કેવળ શુભપરિણામને જ ધર્મ માનીને સંતોષ પામે છે તેને ધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી. આ જિનમતનો ઉપદેશ છે. ૮૩

હવે કહે છે કે જે પુણ્યને જ ધર્મ જાણીને શ્રદ્ધાન કરે છે તેને કેવળ ભોગનું નિમિત્ત છે, કર્મક્ષયનું નિમિત્ત નથી:-

સદ્દહ્દિ ય પત્તેદિ ય રોચેદિ ય તહ પુણો વિ ફાસેદિ ।
પુણ્ણં ભોયણિમિત્તં ણ હુ સો કમ્મક્ષયણિમિત્તં ॥ ૮૪ ॥

શ્રદ્ધાતિ ચ પ્રત્યેતિ ચ રોચતે ચ તથા પુનરપિ સ્પૃશતિ ।
પુણ્યં ભોગનિમિત્તં ન હિ તત્ કર્મક્ષયનિમિત્તમ્ ॥ ૮૪ ॥

**પરતીત, રુચિ, શ્રદ્ધાન ને સ્પર્શન કરે છે પુણ્યનું
તે ભોગ કેરું નિમિત્ત છે, ન નિમિત્ત કર્મક્ષય તણું. ૮૪**

અર્થ:- જે પુરુષ પુણ્યને ધર્મ જાણીને શ્રદ્ધાન કરે છે, પ્રતીતિ કરે છે, રુચિ કરે છે અને સ્પર્શ કરે છે તેમને 'પુણ્ય' ભોગનું નિમિત્ત છે. તેનાથી સ્વર્ગાદિક ભોગ પ્રાપ્ત થાય છે પણ તે પુણ્ય કર્મના ક્ષયનું નિમિત્ત થતું નથી. -આ પ્રગટ જાણવું જોઈએ.

ભાવાર્થ:- શુભક્રિયારૂપ પુણ્યને ધર્મ જાણી તેનું શ્રદ્ધાન, જ્ઞાન, આચરણ કરે છે તેને પુણ્યકર્મનો બંધ થાય છે, તેનાથી સ્વર્ગાદિક ભોગોની પ્રાપ્તિ થાય છે પણ તેનાથી કર્મના ક્ષયરૂપ સંવર-નિર્જરા-મોક્ષ થતાં નથી. ૮૪

હવે કહે છે કે જે આત્માના સ્વભાવરૂપ ધર્મ છે તે જ મોક્ષનું કારણ છે એવો નિયમ છે:-

**અપ્પા અપ્પમ્મિ રઓ રાયાદિસુ સયલદોસપરિચત્તો ।
સંસારતરણહેદૂ ધમ્મો ત્તિ જિણેહિં ણિહિદ્ધં ॥૮૫॥**

**આત્મા આત્મનિ રતઃ રાગાદિષુ સકલદોષપરિત્યક્તઃ ।
સંસારતરણહેતુઃ ધર્મ ઇતિ જિનૈઃ નિર્દિષ્ટમ્ ॥૮૫॥**

**રાગાદિ દોષ સમસ્ત છોડી આત્મા નિજરત રહે
ભવતરણકારણ ધર્મ છે તે-એમ જિનદેવો કહે. ૮૫**

અર્થ:- જો આત્મા સમસ્ત રાગાદિક દોષોથી રહિત થઈને આત્મામાં જ રત થઈ જાય તો આવા ધર્મને જિનેશ્વરદેવે સંસાર-સમુદ્રથી તરવાનું કારણ કહ્યું છે.

ભાવાર્થ:- જે પહેલાં કહ્યું હતું કે મોહના ક્ષોભથી રહિત આત્માના પરિણામ છે તે ધર્મ છે તો એવા ધર્મ જ સંસારથી પાર કરનાર મોક્ષનું કારણ ભગવાને કહ્યું છે. આ નિયમ છે. ૮૫

હવે આ જ અર્થને દઢ કરવા માટે કહે છે કે જે આત્માને ઈષ્ટ નથી કરતો અને સમસ્ત પુણ્યનું આચરણ કરે છે તો પણ સિદ્ધિ પામતો નથી:-

**અહ પુણ અપ્પા ણિચ્છદિ પુણ્ણાઈ કરેદિ ણિરવસેસાઈ ।
તહ વિણ પાવદિ સિદ્ધિં સંસારત્થો પુણ્ણો ભણિદો ॥૮૬॥**

**અથ પુનઃ આત્માનં નેચ્છતિ પુણ્યાનિ કરોતિ નિરવશેષાનિ ।
તથાપિ ન પ્રાપ્નોતિ સિદ્ધિં સંસારસ્થઃ પુનઃ ભણિતઃ ॥૮૬॥**

**પણ આત્મને ઇચ્છયા વિના પુણ્યો અશેષ કરે ભલે,
તોપણ લહે નહિ સિદ્ધિને, ભવમાં ભમે-આગમ કહે. ૮૬**

અર્થ:- અથવા જે પુરુષ આત્માને ઇષ્ટ કરતો નથી, તેનું સ્વરૂપ જાણતો નથી, અંગીકાર કરતો નથી અને સર્વ પ્રકારના સમસ્ત પુણ્ય કરે છે તો પણ સિદ્ધિ (મોક્ષ) પામતો નથી પરંતુ તે પુરુષ સંસારમાં જ ભ્રમણ કરે છે.

ભાવાર્થ:- આત્મિક ધર્મ ધારણ કર્યા વિના સર્વ પ્રકારના પુણ્યનું આચરણ કરે તો પણ મોક્ષ થતો નથી, સંસારમાં જ રહે છે. કદાચિત્ સ્વર્ગાદિક ભોગ પામે તો ત્યાં ભોગોમાં આસક્ત થઈને રહે, ત્યાંથી ચ્યવીને એકેન્દ્રિયાદિક થઈને સંસારમાં જ ભ્રમણ કરે છે. ૮૬

હવે આ કારણથી આત્માનું જ શ્રદ્ધાન કરો, પ્રયત્નપૂર્વક જાણો, મોક્ષ પ્રાપ્ત કરો એવો ઉપદેશ કરે છે:-

**एएण कारणेण य तं अप्पा सद्दहेह तिविहेण ।
जेण य लहेह मोक्खं तं जाणिज्जह पयत्तेण ॥ ८७ ॥**

**एतेन कारणेन च तं आत्मानं श्रद्धत्त त्रिविधेन ।
येन च लभध्वं मोक्षं तं जानीत प्रयत्नेन ॥ ८७ ॥**

**આ કારણે તે આત્મની ત્રિવિધે તમે શ્રદ્ધા કરો,
તે આત્મને જાણો પ્રયત્ને, મુક્તિને જેથી વરો. ૮૭**

અર્થ:- પહેલાં કહ્યું હતું કે આત્માનો ધર્મ તો મોક્ષ છે તે જ કારણથી કહે છે કે હે ભવ્ય જીવો ! તમે એ આત્માને પ્રયત્નપૂર્વક સર્વ પ્રકારના ઉદ્ધમ કરીને યથાર્થ જાણો, તે આત્માનું શ્રદ્ધાન કરો, પ્રતીતિ કરો, આચરણ કરો. મન-વચન-ક્રિયાથી એવું કરો કે જેથી મોક્ષ પામો.

ભાવાર્થ:- જેને જાણવાથી અને જેનું શ્રદ્ધાન કરવાથી મોક્ષ પમાય તેને જ જાણવાથી અને તેનું જ શ્રદ્ધાન કરવાથી તે મોક્ષ પ્રાપ્તિ કરાવે છે. માટે આત્માને જાણવાનું કાર્ય સર્વ પ્રકારના ઉદ્ધમપૂર્વક કરવું જોઈએ. તેથી જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી ભવ્યજીવોને આજ ઉપદેશ છે. ૮૭

હવે કહે છે કે બાહ્ય હિંસાદિક ક્રિયા વિના જ અશુદ્ધ ભાવથી તંદુલમત્સ્ય જેવો જીવ પણ સાતમી નરકે ગયો ત્યારે અન્ય મોટા જીવોની તો શું વાત ? :-

મઘ્છો વિ સાલિસિત્થો અસુદ્ધભાવો ગઓ મહાણરયં ।
 ઇય ણાઠં અપ્પાણં ભાવહ જિણભાવણં ણિચ્ઠવં ॥૮૮॥

મત્સ્યઃ અપિ શાલિસિક્થઃ અશુદ્ધભાવઃ ગતઃ મહાનરકમ્ ।
 ઇતિ જ્ઞાત્વા આત્માનં ભાવય જિનભાવનાં નિત્યમ્ ॥૮૮॥

અવિશુદ્ધ ભાવે મત્સ્ય તંદુલ પણ ગયો મહા નરકમાં,
 તેથી નિજાત્મા જાણી નિત્ય તું ભાવ રે ! જિનભાવના. ૮૮

અર્થ:- હે ભલ્ય જીવ ! તું દેખ, શાલિસિક્થ (તંદુલ નામનો મત્સ્ય) તે પણ અશુદ્ધ ભાવ સ્વરૂપ થઈને મહાનરક (સાતમીનરક) માં ગયો. માટે તને ઉપદેશ આપીએ છીએ કે પોતાના આત્માને જાણવાને માટે નિરંતર જિનભાવના કર.

ભાવાર્થ:- અશુદ્ધ ભાવોના માહાત્મ્યથી તંદુલમત્સ્ય જેવો નાનો જીવ પણ સાતમી નરકમાં ગયો તો અન્ય મોટા જીવો કેમ નરકમાં ન જાય ? તેથી ભાવ શુદ્ધ કરવાનો ઉપદેશ છે. ભાવ શુદ્ધ થવાથી પોતાના અને બીજાના સ્વરૂપને જાણવાનું બને છે. પોતાના અને બીજાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન જિનદેવની આજ્ઞાની ભાવના નિરંતર ભાવવાથી થાય છે. માટે જિનદેવની આજ્ઞાની ભાવના નિરંતર કરવી યોગ્ય છે.

તંદુલ મત્સ્યની કથા આવી છે :- કાકંદીપુરીના રાજા સુરસેન હતા. તે માંસભક્ષી બની ગયા. અને અત્યંત લોલુપી, નિરંતર માંસ ખાવાની ઇચ્છા રાખતા હતા. તેને ‘પિતૃપ્રિય’ નામનો રસોયો હતો. તે અનેક જીવોનું માંસ હંમેશા ખવડાવતો હતો. તેને સર્પ ડસી ગયો તેથી મરીને સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં મોટો મચ્છ થયો. રાજા સુરસેન પણ મરીને ત્યાં જ તે મહામચ્છના કાનમાં તંદુલ મચ્છ થયો.

ત્યાં મહામચ્છના મુખમાં અનેક જીવ આવે અને બહાર નીકળી જાય ત્યારે તંદુલ મચ્છ તેમને જોઈને વિચાર કરે કે આ મહામચ્છ અભાગિયો છે, જે મુખમાં આવેલાં જીવોને ખાતો નથી. જો મારું શરીર આટલું મોટું હોત તો આ સમુદ્રના બધા જીવોને ખાઈ જાત. આવા ભાવોના પાપથી જીવોને ખાધા વગર જ સાતમી નરકમાં ગયો અને મહામચ્છ તો ખાવાવાળો હતો તેથી તે તો નરકમાં જાય જ જાય.

માટે અશુદ્ધ ભાવસહિત બાહ્ય પાપ કરે તે નરકનું કારણ છે જ, પરંતુ બાહ્ય હિંસાદિક પાપ કર્યા વિના કેવળ અશુદ્ધ ભાવ પણ તેની જેવાં જ છે. તેથી ભાવોમાં અશુભ ધ્યાન છોડીને શુભ ધ્યાન કરવું યોગ્ય છે. અહીં એવું પણ જાણવું કે જે પહેલાં રાજ્ય પામ્યો હતો તે, પહેલાં પુણ્ય કર્યું હતું તેનું ફળ હતું. પછી કુભાવ થયા ત્યારે નરકે ગયો. માટે આત્મજ્ઞાન વિના કેવળ પુણ્ય જ મોક્ષનું સાધન નથી. ૮૮

હવે કહે છે કે ભાવ વગરનાને બાહ્ય પરિગ્રહના ત્યાગાદિક સર્વે નિષ્પ્રયોજન છે :-

બાહિરસંગચ્ચાઓ ગિરિસરિદરિકંદરાઇ આવાસો ।
સયલો ગાણજ્ઞાયણો ગિરત્થઓ ભાવરહિયાણં ॥ ૮૧ ॥

બાહ્યસંગત્યાગઃ ગિરિસરિદ્વરીકંદરાદૌ આવાસઃ ।
સકલં જ્ઞાનાધ્યયનં નિરર્થકં ભાવરહિતાનાર્મ ॥ ૮૧ ॥

રે ! બાહ્યપરિગ્રહત્યાગ, પર્વત-કંદરાદિનિવાસને
જ્ઞાનાધ્યયન સઘળું નિરર્થક ભાવવિરહિત શ્રમણને. ૮૯

અર્થ:- જે પુરુષ ભાવરહિત છે, શુદ્ધ આત્માની ભાવનાથી રહિત છે અને બાહ્ય આચરણથી સંતુષ્ટ છે, તેનો બાહ્ય પરિગ્રહનો ત્યાગ નિરર્થક છે. ગિરિ (પર્વત), દરી (પર્વતની ગુફા), સરિત (નદીની પાસે), કંદર (પર્વતના પાણીથી ચીરાયેલું સ્થાન) ઇત્યાદિ સ્થાનોમાં રહેવું નિરર્થક છે. ધ્યાન કરવું, આસન દ્વારા મનને રોકવું, અધ્યયન (વાંચન) એ બધું નિરર્થક છે.

ભાવાર્થ:- બાહ્ય ક્રિયાનું ફળ આત્મજ્ઞાન સહિત હોય તો સફળ છે, અન્યથા બધું નિરર્થક છે. પુણ્યનું ફળ હોય તો પણ સંસારનું જ કારણ છે, મોક્ષફળ નથી. ૮૯

હવે ઉપદેશ કરે છે કે ભાવશુદ્ધિ માટે ઇન્દ્રિયાદિને વશ કરો, ભાવશુદ્ધિ વિના બાહ્યવેશનો આડંબર ન કરો :-

મંજસુ ઇન્દ્રિયસેણં મંજસુ મણમક્કહં પયત્તેણ ।
મા જણરંજણકરણં બાહિરવયવેસ તં કુણસુ ॥ ૧૦ ॥

મંઘિ ઇન્દ્રિયસેનાં મંઘિ મનોમર્કટં પ્રયત્તેન ।
મા જનરંજનકરણં બહિર્વ્રતવેષ ત્વંકાર્ષીઃ ॥ ૧૦ ॥

તું ઇન્દ્રિયસેના તોડ ^૧મનમર્કટ તું વશ કર યત્નથી,
નહિ કર તું જનરંજનકરણ બહિરંગ-વ્રતવેશી બની. ૯૦

અર્થ:- હે મુને ! તું ઇન્દ્રિયોની સેનાનો નાશ કર-વિષયોમાં ન રમ, મનરૂપી મર્કટને પ્રયત્નપૂર્વક ખૂબ ઉદ્યમ કરીને વશ કર-વશીભૂત કર પણ બાહ્યવ્રતનો વેષ લોકોને ખુશ કરવા માટે ધારણ ન કર.

ભાવાર્થ:- મુનિનો બાહ્ય વેષ લોકોને રંજન કરવાવાળો છે. તેથી આ ઉપદેશ છે

૧ મનમર્કટ = મનરૂપી માંકડું; મનરૂપી વાંદરું.

કે લોકરંજનથી કંઈ પરમાર્થ સિદ્ધ થતો નથી. માટે ઈન્દ્રિયો અને મનને વશમાં રાખવા માટે બાહ્ય યત્ન કરે તો શ્રેષ્ઠ છે. ઈન્દ્રિયો અને મનને વશમાં રાખ્યા વિના કેવળ લોકરંજન માટે વેષ ધારણ કરવાથી કંઈ પરમાર્થ સિદ્ધ થતો નથી. ૯૦

હવે ફરી ઉપદેશ કહે છે:-

णवणोकसायवर्गं मिच्छतं चयसु भावसुद्धाए ।
चेइयपवयणगुरुणं करेहि भक्तिं जिणाणाए ॥ ९१ ॥

नवनोकषायवर्गं मिथ्यात्वं त्यज भावशुद्ध्या ।
चैत्यप्रवचनगुरुणां कुरु भक्तिं जिनाज्ञया ॥ ९१ ॥

મિથ્યાત્વ ને નવ નોકષાય તું છોડ ભાવવિશુદ્ધિથી;
કર ભક્તિ જિન-આજ્ઞાનુસાર તું ચૈત્ય-પ્રવચન-ગુરુ તણી. ૯૧

અર્થ:- હે મુને! તું હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, જુગુપ્સા, સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, નપુંસકવેદ એ નવ નોકષાયનો સમુહ તથા મિથ્યાત્વ-એને ભાવશુદ્ધિ દ્વારા છોડ અને જિનઆજ્ઞાથી ચૈત્ય, પ્રવચન અને ગુરુ એમની ભક્તિ કર. ૯૧

હવે ફરી કહે છે:-

तित्थयर भासियत्थं गणहरदेवेहिं गंथियं सम्मं ।
भावहि अणुदिणु अतुलं विसुद्ध भावेण सुयणाणं ॥ ९२ ॥

तीर्थकरभाषितार्थं गणधरदेवैः ग्रथितं सम्यक् ।
भावय अनुदिनं अतुलं विशुद्धभावेन श्रुतज्ञानम् ॥ ९२ ॥

^૧તીર્થેશભાષિત-અર્થમય, ગણધર સુવિરચિત જેહ છે,
પ્રતિદિન તું ભાવ વિશુદ્ધભાવે તે અતુલ શ્રુતજ્ઞાનને. ૯૨

અર્થ:- હે મુને! તું જે શ્રુતજ્ઞાનને તીર્થકર ભગવાનને કહ્યું છે અને ગણધરદેવોએ ગૂંથી અર્થાત્ શાસ્ત્રરૂપ રચના કરી છે તેને સમ્યક્ રીતે ભાવ શુદ્ધ કરી નિરંતર ભાવના કર. કેવું છે એ શ્રુતજ્ઞાન? અતુલ છે-એની બરાબરી કરી શકે એવું અન્ય મતનું કહેલું શ્રુતજ્ઞાન નથી. ૯૨

આવું કરવાથી શું થાય છે? તે કહે છે:-

૧ તીર્થેશભાષિત = તીર્થકર દેવે કહેલ.

^૧પીઠ્ઠણ ણાણસલિલં ણિમ્મહતિસઢાહસોસઉમ્મુક્કા ।
હોંતિ સિવાલયવાસી તિહુવણચૂઢામણી સિઢ્ઢા ॥ ૧૩ ॥

^૨પીત્વા જ્ઞાનસલિલં નિર્મથ્યતૃષાઢાહશોષોન્મુક્તા ।
ભવંતિ શિવાલયવાસિનઃ ત્રિભુવન ચૂઢામણયઃ સિઢ્ઢાઃ ॥ ૧૩ ॥

**જીવ જ્ઞાનજીવ પી, તીપ્રતૃષ્ણાઢાહશોષ થકી છૂટી,
શિવઢામવાસી સિઢ્ઢ થાય-ત્રિલોકના ચૂઢામણિ. ૯૩**

અર્થ:- પૂર્વોક્ત પ્રકારે ભાવશુઢ્ઢ કરવાથી જ્ઞાનરૂપી જીવ પીને સિઢ્ઢ થાય છે. કેવા છે સિઢ્ઢ? નિર્મથ્ય અર્થાત્ મથ્યા ન જાય (?) એવા તૃષા, ઢાહ અને શોષથી રહિત છે, -આ પ્રકારે સિઢ્ઢ થાય છે. જ્ઞાનરૂપી જીવ પીવાનું આ ફળ છે. સિઢ્ઢ શિવાલય અર્થાત્ મુક્તિરૂપી મહેલમાં રહેવાવાળા છે. લોકના શિખર ઉપર જેમનો વાસ છે. તેથી કેવા છે? ત્રણભુવનના ચૂઢામણિ છે, -મુકુટમણિ છે તથા ત્રણભુવનમાં જે સુખ નથી એવા પરમાનંઢ અવિનાશી સુખને તેઓ ભોગવે છે. આ પ્રમાણે તેઓ ત્રણભુવનના મુકુટમણિ છે.

ભાવાર્થ:- શુઢ્ઢભાવ કરી જ્ઞાનરૂપી જીવ પીવાથી તૃષ્ણા, ઢાહ, શોષ મટી જાય છે. તેથી એવું કહ્યું છે કે પરમાનંઢરૂપ સિઢ્ઢ હોય છે. ૯૩

હવે ભાવશુઢ્ઢિ માટે ફરી ઉપઢેશ કરે છે:-

**દસ દસ ઢો સુપરીસહ સહહિ મુણી સયલકાલ કાણ ।
સુત્તેણ અપ્પમત્તો સંજમઘાઢં પમોત્તૂણ ॥ ૧૪ ॥**

**દશ દશ ઢ્ઢૌ સુપરીષહાન્ સહસ્વ મુને ! સકલકાલં કાયેન ।
સૂત્રેણ અપ્રમત્તઃ સંયમઘાતં પ્રમુચ્ચ ॥ ૧૪ ॥**

**બાવીશ પરિષહ સર્વ કાળ સહો મુને ! કાયા વઢે,
અપ્રમત્ત રહી, સૂત્રાનુસાર, નિવારી સંયમઘાતને. ૯૪**

અર્થ:- હે મુને ! તું દસ-દસ-બે અર્થાત્ બાવીશ જે સુપરિષહ અર્થાત્ અતિશય કરીને સહેવા યોગ્યને સૂત્રેણ અર્થાત્ જેવાં જિનવચનમાં કહ્યાં છે તેવી રીતિથી નિષ્પ્રમાઢી થઈને સંયમનો ઘાત ઢૂર કરીને તારી કાયાથી સઢા કાળ નિરંતર સહન કર.

ભાવાર્થ:- જેથી સંયમમાં હરકત ન આવે અને પ્રમાઢનું નિવારણ થાય તેવા મુનિ નિરંતર ક્ષુઢા, તૃષા આઢિ બાવીસ પરિષહ સહન કરે. તેને સહન કરવાનું પ્રયોજન સૂત્રમાં

એવું કહ્યું છે કે-તેને (પરિષદને) સહન કરવાથી કર્મની નિર્જરા થાય છે અને સંયમના માર્ગથી છૂટી જવાતું નથી, પરિણામ દઢ થાય છે. ૯૪

હવે કહે છે કે જે પરિષદ સહવામાં દઢ હોય છે તે ઉપસર્ગ આવવા છતાં પણ દઢ રહે છે, ચ્યુત થતા નથી તેનું દષ્ટાંત કહે છે:-

जह पत्थरो ण भिज्जइ परिट्ठिओ दीहकालमुदएण ।
तह साहू वि ण भिज्जइ उवसग्गपरीसहेहिंतो ॥ ९५ ॥

यथा प्रस्तरः न भिद्यते परिस्थितः दीर्घकाल मुदकेन ।
तथा साधुरपि न भिद्यते उपसर्ग परीषहेभ्यः ॥ ९५ ॥

પથ્થર રહ્યો ચિર પાણીમાં ભેદાય નહિ પાણી વડે,
ત્યમ સાધુ પણ ભેદાય નહિ ઉપસર્ગ ને પરીષદ વડે. ૯૫

અર્થ:- જેમ પથ્થર જળમાં ઘણા કાળ સુધી રહેવા છતાં પણ ભેદાતો નથી તેવી જ રીતે સાધુ ઉપસર્ગ-પરીષદોથી ભેદાતા નથી.

ભાવાર્થ:- પથ્થર એવા કઠોર હોય છે કે તે ઘણા સમય સુધી પાણીમાં રહે તો પણ તેમાં પાણી પ્રવેશી શકતું નથી, તેવી જ રીતે સાધુના પરિણામ પણ એવા દઢ હોય છે કે ઉપસર્ગ-પરીષદ આવવા છતાં પણ સંયમના પરિણામથી ચ્યુત થતા નથી અને પહેલાં કહ્યું તેમ સંયમનો ઘાત ન થાય તેમ પરીષદ સહે. જો કદાચિત્ સંયમનો ઘાત થતો જાણે તો પણ જેમ ઘાત ન થાય તેમ કરે. ૯૫

હવે પરીષદ આવે ત્યારે ભાવ શુદ્ધ રહે એવો ઉપાય કહે છે:-

भावहि अणुवेक्खाओ अवरे पणवीसभावणा भावि ।
भावरहिएण किं पुण बाहिरलिंगेण कायव्वं ॥ ९६ ॥

भावय अनुप्रेक्षाः अपराः पंचविंशतिभावनाः भावय ।
भावरहितेन किं पुनः बाह्यलिंगेन कर्त्तव्यम् ॥ ९६ ॥

તું ભાવ દ્વાદશ ભાવના, વળી ભાવના પચ્ચીશને;
શું છે પ્રયોજન ભાવવિરહિત બાહ્યલિંગ થકી અરે ! ૯૬

અર્થ:- હે મુને ! તું અનુપ્રેક્ષા અર્થાત્ અનિત્ય આદિ બાર અનુપ્રેક્ષા છે તેમની ભાવના ભાવ, અને અપર અર્થાત્ અઘ પાંચ મહાવ્રતોની પચ્ચીસ ભાવના કહી છે તેમની ભાવના કર. ભાવ રહિત જે બાહ્યલિંગ છે તેનાથી શું કામ છે ? અર્થાત્ કંઈ પણ નથી.

ભાવાર્થ:- કષ્ટ આવે ત્યારે બાર અનુપ્રેક્ષાઓનું ચિંતન કરવું યોગ્ય છે. એમના નામ આ પ્રમાણે છે:- (૧) અનિત્ય, (૨) અશરણ, (૩) સંસાર, (૪) એકત્વ, (૫) અન્યત્વ, (૬) અશુચિત્વ, (૭) આસ્રવ, (૮) સંવર, (૯) નિર્જરા, (૧૦) લોક, (૧૧) બોધિદુર્લભ, અને (૧૨) ધર્મ. તેમની અને પાંચ મહાવ્રતની પચ્ચીશ ભાવનાઓને ભાવવી એ મોટો ઉપાય છે. તેમનું વારંવાર ચિંતન કરવાથી કષ્ટમાં પરિણામ બગડતા નથી, માટે આ ઉપદેશ. ૯૬

હવે ફરી ભાવ શુદ્ધ રાખવા માટે જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવાનું કહે છે:-

સવ્વવિરઓ વિ ભાવહિ ણવ ય પયત્થાઈં સત્ત તચ્ચાઈં ।
જીવસમાસાઈં મુણી ચ્ચદસગુણઠાણનામાઈં ॥ ૧૭ ॥

સર્વ વરિતઃ અપિ ભાવય નવ પદાર્થાન્ સપ્ત તત્વાનિ ।
જીવસમાસાન્ મુને ! ચતુર્દશગુણસ્થાનનામાનિ ॥ ૧૭ ॥

^૧પૂરણવિરત પણ ભાવ તું નવ અર્થ, તત્ત્વો સાતને,
મુનિ ! ભાવ જીવસમાસને, ગુણસ્થાન ભાવ તું ચૌદને. ૯૭

અર્થ:- હે મુને ! તું સર્વ પરિગ્રહાદિકથી વિરક્ત થઈ ગયો છે, મહાવ્રત સહિત છે તો પણ ભાવવિશુદ્ધિને માટે નવ પદાર્થ, સાત તત્ત્વ, ચૌદ જીવસમાસ અને ચૌદ ગુણસ્થાન-તેમનાં નામ, લક્ષણ, ભેદ ઇત્યાદિની ભાવના ભાવ.

ભાવાર્થ:- પદાર્થોના સ્વરૂપનું ચિંતન કરવું એ ભાવશુદ્ધિનો મોટો ઉપાય છે, માટે આ ઉપદેશ છે. તેમનાં નામ તથા સ્વરૂપ અન્ય ગ્રન્થોમાંથી જાણવા. ૯૭

હવે ભાવશુદ્ધિને માટે અન્ય ઉપાય કહે છે :-

ણવવિહબંમં પયહિ અબ્બંમં દસવિહં ણમોત્તૂણ ।
મેહૂણસણ્ણાસત્તો ભમિઓ સિ ભવણ્ણવે ભીમે ॥ ૧૮ ॥

નવવિધબ્રહ્મચર્યં પ્રકટ્ટય અબ્રહ્મ દશવિધં પ્રમુચ્ચ ।
મૈથુનસંજ્ઞાસક્તઃ ભ્રમિતોઽસિ ભવાર્ણવે ભીમે ॥ ૧૮ ॥

અબ્રહ્મ દશવિધ ટાળી તું પ્રગટાવ નવવિધ બ્રહ્મને;
રે ! ^૨મિથુનસંજ્ઞાસક્ત તેં કર્યું બ્રમણ ^૩ભીમ ભવાર્ણવે. ૯૮

અર્થ:- હે જીવ ! તું પહેલાં દસ પ્રકારનાં અબ્રહ્મ છે તેને છોડીને નવ પ્રકારનું બ્રહ્મચર્ય

૧ પૂરણવિરત = પૂર્ણવિરત; સર્વવિરત. ૨ મિથુનસંજ્ઞાસક્ત = મૈથુનસંજ્ઞામાં આસક્ત. ૩ ભીમભવાર્ણવ = ભયંકર સંસારસમુદ્ર.

છે તેને પ્રગટ કર, ભાવોમાં પ્રત્યક્ષ કર. આ ઉપદેશ એટલા માટે આપ્યો છે કે તું મૈથુનસંજ્ઞા-જે કામસેવનની અભિલાષા-તેમાં આસક્ત થઈને અશુદ્ધ ભાવોથી આ ભીમ (ભયાનક) સંસારરૂપી સમુદ્રમાં ભ્રમણ કરતો રહ્યો.

ભાવાર્થ:- આ પ્રાણી મૈથુનસંજ્ઞામાં આસક્ત થઈને ગૃહસ્થપણાદિક અનેક ઉપાયોથી સ્ત્રીસેવનાદિક અશુદ્ધ ભાવોમાં અશુભ કાર્યોમાં પ્રવર્તે છે, તેથી આ ભયાનક સંસારસમુદ્રમાં ભ્રમણ કરે છે. માટે આ ઉપદેશ છે કે-દસ પ્રકારના અબ્રહ્મ છોડીને નવ પ્રકારનું બ્રહ્મચર્ય અંગીકાર કરો. દસ પ્રકારનું અબ્રહ્મ આ પ્રમાણે છે :- (૧) પ્રથમ તો સ્ત્રીનું ચિંતવન કરવું, (૨) પછી દેખવાની ચિંતા કરવી, (૩) પછી નિશ્વાસ નાખવો, (૪) પછી જવર થવો, (૫) પછી દાહ થવો, (૬) પછી કામની રુચિ થવી (૭) પછી મૂર્છા આવવી, (૮) પછી ઉન્માદ થવો, (૯) પછી જીવવાનો સંદેહ થવો, અને (૧૦) પછી મરણ થવું. -આવા દસ પ્રકારના અબ્રહ્મ છે. નવ પ્રકારનું બ્રહ્મચર્ય આ પ્રકારે છે :- નવ કારણોથી બ્રહ્મચર્ય ભંગડે છે. તેનાં નામ આ પ્રકારે છે :- (૧) સ્ત્રીસેવન કરવાની અભિલાષા, (૨) સ્ત્રીના અંગોનું સ્પર્શન, (૩) પુષ્ટ રસનું સેવન, (૪) સ્ત્રીથી સંસક્ત (સ્પર્શિત) વસ્તુ-શય્યા આદિનું સેવન, (૫) સ્ત્રીનું મુખ, નેત્ર આદિને દેખવું, (૬) સ્ત્રીનો સત્કાર-પુરસ્કાર કરવો, (૭) પહેલાં કરેલ સ્ત્રી સેવનને યાદ કરવું, (૮) આગામી સ્ત્રી સેવનની અભિલાષા કરવી અને (૯) મનવાંછિત ઇષ્ટ વિષયોનું સેવન કરવું- આવા નવ પ્રકાર છે. તેનો ત્યાગ કરવો તે નવ ભેદરૂપ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું-એ પણ નવ પ્રકાર છે. આમ કરવું તે પણ ભાવ શુદ્ધ કરવાનો ઉપાય છે. ૯૮

હવે કહે છે કે જે ભાવ સહિત મુનિ છે તે આરાધનાના ચતુષ્ટયને પામે છે. ભાવ વિના તે પણ સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે:-

**ભાવસહિદો ય મુણિણો પાવઙ્ આરાહણાચ ઉક્કં ચ ।
ભાવ રહિદો ય મુણિવર ભમઙ્ ચિરં દીહસંસારે ॥ ૧૧ ॥**

**ભાવસહિતશ્ચ મુનિનઃ પ્રાપ્નોતિ આરાધનાચતુષ્કં ચ ।
ભાવરહિતશ્ચ મુનિવર ! ભ્રમતિ ચિરં દીર્ઘ સંસારે ॥ ૧૧ ॥**

**ભાવે સહિત મુનિવર લહે આરાધના ચતુરંગને ;
ભાવે રહિત તો હે શ્રમણ ! ચિર દીર્ઘસંસારે ભમે. ૯૯**

અર્થ:- હે મુનિવર ! જે ભાવસહિત છે તે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-તપ એવી આરાધનાના ચતુષ્ટયને પામે છે, તે મુનિઓમાં પ્રધાન છે અને જે ભાવરહિત મુનિ છે તે ઘણા લાંબાકાળ સુધી દીર્ઘસંસારમાં ભ્રમણ કરે છે.

ભાવાર્થ:- નિશ્ચય સમ્યક્ત્વનું-શુદ્ધ આત્માનું-અનુભૂતિરૂપ શ્રદ્ધાન તે ભાવ છે. આવા ભાવ સહિત હોય તેને ચાર આરાધના હોય છે. તેનું ફળ અરહંત-સિદ્ધપદ છે અને આવા ભાવથી રહિત હોય તેને આરાધના હોતી નથી, તેનું ફળ સંસારનું ભ્રમણ છે. એવું જાણીને ભાવ શુદ્ધ કરવો એ ઉપદેશ છે. ૮૮

હવે ભાવોના જ ફળને વિશેષરૂપથી કહે છે:-

**પાવંતિ ભાવસવળા કલ્લાણ પરંપરાઙ્ સોક્ષ્વાઙ્ ।
દુક્ષ્વાઙ્ દવ્વસવળા ળરતિરિયકુદેવ જોળીણ ॥ ૧૦૦ ॥**

**પાપ્નવંતિ ભાવશ્રમળાઃ કલ્યાણપરંપરાઃ સૌખ્યાનિ ।
દુઃખાનિ દ્રવ્યશ્રમળાઃ નરતિર્યક્કુદેવયોનૌ ॥ ૧૦૦ ॥**

**રે ! ભાવમુનિ કલ્યાણકોની શ્રેણિયુત સૌખ્યો લહે;
ને દ્રવ્યમુનિ તિર્યચ-મનુજ-કુદેવમાં દુઃખો સહે. ૧૦૦**

અર્થ:- જે ભાવશ્રમણ છે-ભાવમુનિ છે. તેઓ જેમાં કલ્યાણની પરંપરા છે એવા સુખોને પામે છે અને જે દ્રવ્યશ્રમણ છે તે તિર્યચ, મનુષ્ય કે કુદેવ યોનિમાં દુઃખોને પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ:- ભાવમુનિ સમ્યક્દર્શન સહિત છે. તેઓ તો સોલહ કારણ ભાવના ભાવીને ગર્ભ, જન્મ, તપ, જ્ઞાન, ને નિર્વાણ-એ પંચકલ્યાણકો સહિત તીર્થંકરપદ પામીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે અને જે સમ્યક્દર્શન રહિત દ્રવ્યમુનિ છે તે તિર્યચ, મનુષ્ય કે કુદેવ યોનિ પામે છે. આ ભાવના વિશેષથી ફળનું વિશેષ છે. ૧૦૦

હવે કહે છે કે અશુદ્ધ ભાવથી અશુદ્ધ જ આહાર કર્યો, તેથી દુર્ગતિ જ પામ્યો :-

**છાયાલદોસદૂસિયમસળં ગસિઝં અસુદ્ધ ભાવેળ ।
પત્તો સિ મહાવસળં તિરિયગઈણ અળપ્પવસો ॥ ૧૦૧ ॥**

**ષદ્ચત્વારિંશદોષદૂષિતમશનં ગ્રસિતં અશુદ્ધભાવેન ।
પ્રાપ્તઃ અસિ મહાવ્યસનં તિર્યગ્ગતૌ અનાત્મવશઃ ॥ ૧૦૧ ॥**

**અવિશુદ્ધ ભાવે દોષ છેંતાળીસ સહ ગ્રહી અશનને,
તિર્યચગતિ મધ્યે તું પામ્યો દુઃખ બહુ પરવશપણે. ૧૦૧**

અર્થ:- હે મુને ! તેં અશુદ્ધ ભાવથી છેંતાળીસ દોષોથી દૂષિત અશુદ્ધ અશન (આહાર) ખાધું, તેથી તિર્યચગતિમાં પરાધીન થઈને મહાન કષ્ટ પ્રાપ્ત કર્યું.

ભાવાર્થ:- મુનિ છેતાલીસ દોષ રહિત શુદ્ધ આહાર કરે છે, બત્રીસ અંતરાય ટાળે છે, ચૌદ મળદોષ રહિત આહાર કરે છે. તેથી જે મુનિ થઈને સદોષ આહાર કરે છે તેનાથી જણાય છે કે તેના ભાવ જ શુદ્ધ નથી. તેને આ ઉપદેશ છે કે-હે મુને! તેં દોષ સહિત અશુદ્ધ આહાર કર્યો તેથી તિર્યગતિમાં પહેલાં ભ્રમણ કર્યું અને કષ્ટ સહ્યું. માટે ભાવ-શુદ્ધ કરીને શુદ્ધ આહાર કર, જેથી ફરીને ભ્રમણ કરવું ન પડે. છેતાલીસ દોષમાંથી સોળ તો ઉદ્ગમ દોષ છે, તે આહાર બનવાના છે, જે શ્રાવકને આશ્રિત છે; સોળ ઉત્પાદન દોષ છે, તે મુનિને આશ્રિત છે; દસ દોષ એષણાના છે, તે આહારને આશ્રિત છે અને ચાર પ્રમાણ આદિકના છે. તેમના નામ તથા સ્વરૂપ ‘મૂળાચાર’, ‘આચાર સાર’ ગ્રંથથી જાણવા. ૧૦૧

હવે ફરી કહે છે:-

સચ્ચિત્તમત્તપાણં ગિદ્ધીં દપ્પેણઽધી પમ્ભુતૂણ ।
પત્તો સિ તિવ્વદુક્ખં અણાઙ્કાલેણ તં ચિંત ।। ૧૦૨ ।।

સચિત્તમત્તપાણં ગૃદ્ધ્યા દર્પેણ અધીઃ પ્રમુજ્ય ।
પ્રાપ્તોઽસિ તીવ્રદુઃખં અનાદિકાલેન ત્વં ચિન્તય ।। ૧૦૨ ।।

તું વિચાર રે! -તેં દુઃખ તીવ્ર લઘ્યાં અનાદિ કાળથી,
કરી અશન-પાન સચિત્તનાં અજ્ઞાન-ગૃહિ-દર્પથી^૧? ૧૦૨

અર્થ:- હે જીવ! તું દુર્બુદ્ધિ (અજ્ઞાની) થઈને અતિચાર સહિત તથા અતિ ગર્વ (ઉદ્ગતપણા) થી સચિત્ત ભોજન તથા પાન-જીવસહિત આહારપાણી-લઈને અનાદિ કાળથી તીવ્ર દુઃખ પામ્યો એનો વિચાર કર-ચિંતન કર.

ભાવાર્થ:- મુનિને ઉપદેશ કરે છે કે અનાદિ કાળથી જ્યાંસુધી અજ્ઞાની રહ્યો-જીવનું સ્વરૂપ જાણ્યું નહિ-ત્યાંસુધી સચિત્ત (જીવસહિત) આહાર-પાણી કરીને સંસારમાં તીવ્ર નરકાદિનાં દુઃખ પામ્યો. હવે મુનિ થઈને ભાવ શુદ્ધ કરી સચિત્ત આહાર-પાણી ન કર, નહીં તો ફરી પહેલાંની જેમ દુઃખ પામીશ. ૧૦૨

હવે ફરી કહે છે:-

કંદં મૂલં બીવં પુપ્ફં પત્તાદિ કિંચિ સચ્ચિત્તં ।
અસિરુળ માણગવ્વં ભમિઓ સિ અણંતસંસારે ।। ૧૦૩ ।।

કંદં મૂલં બીજં પુષ્પં પત્રાદિ કિંચિત્ સચિત્તમ્ ।
અશિત્વા માનગર્વે ભ્રમિતઃ અસિ અનંત સંસારે ।। ૧૦૩ ।।

કંઈ કંઈ-મૂલો, પત્ર-પુષ્પો, બીજ આદિ સચિત્તને તું માન-મદથી ખાઈને ભટકયો અનંત ભવાર્ણવે. ૧૦૩

અર્થ:- કંઈ-સૂરણ. આદિ; બીજ-ચણા આદિ અન્નાદિક; મૂળ-આદૂ, મૂળો, ગાજર વગેરે; પુષ્પ-ફૂલ, પત્ર-નાગરવેલ વગેરે-તેને આદિ કરીને જે કંઈ પણ સચિત્ત વસ્તુ હતી તેને વર્ગ કરીને તેમનું ભક્ષણ કર્યું. તેથી હે જીવ! તે અનંત સંસારમાં ભ્રમણ કર્યું.

ભાવાર્થ:- કંઈમૂળ આદિ સચિત્ત અનંત જીવોની કાય છે તથા અન્ય બીજાદિક વનસ્પતિ સચિત્ત છે-એનું ભક્ષણ કર્યું. પ્રથમ તો માન કરીને-અમે તપસ્વી છીએ, અમારે ઘરબાર નથી, વનના પુષ્પ-ફળાદિ ખાઈને તપસ્યા કરીએ છીએ એવા મિથ્યાદૃષ્ટિ તપસ્વી થઈને માન કરીને-ખાધું તથા ગર્વથી ઉદ્ધત થઈને દોષ માન્યો નહીં, સ્વચ્છંદી બની સર્વભક્ષી થયો. એવા આ કંદાદિકને ખાઈને આ જીવે સંસારમાં ભ્રમણ કર્યું. હવે મુનિ થઈને તેનું ભક્ષણ ન કર એમ ઉપદેશ છે. અન્ય મતના તપસ્વી કંઈમૂળાદિક ફળફૂલ ખાઈને પોતાને મહંત માને છે, તેમનો નિષેધ છે. ૧૦૩

હવે વિનય આદિનો ઉપદેશ કરે છે. પહેલાં વિનયનું વર્ણન છે:-

**વિનયં પંચપયારં પાલહિ મળવયનકાયજોણ।
અવિનયણરા સુવિહિયં તત્તો મુક્તિં ન પાવંતિ।। ૧૦૪।।**

**વિનયઃ પંચપ્રકારં પાલય મનોવચનકાયયોગેન।
અવિનતનરાઃ સુવિહિતાં તત્તો મુક્તિં ન પ્રાપ્નવંતિ।। ૧૦૪।।**

**રે ! વિનય પાંચ પ્રકારનો તું પાળ મન-વચ-તન વડે;
નર હોય જે અવિનીત તે પામે ન સુવિહિત મુક્તિને. ૧૦૪**

અર્થ:- હે મુને! જે કારણથી અવિનયી મનુષ્ય ઉચ્ચપ્રકારની મુક્તિને પામતા નથી અર્થાત્ અભ્યુદય તીર્થકરાદિ સહિત મુક્તિ પામતા નથી. તેથી અમે ઉપદેશ કરીએ છીએ કે-વંદના, (હાથ જોડવા), ચરણોમાં પડવું, આવતાંની સાથે ઊભા થવું, સામે જવું અને અનુકૂળ વચન કહેવા-આ પાંચ પ્રકારો વિનય છે અથવા જ્ઞાન, દર્શનચારિત્ર, તપ અને તેમને ધારણ કરનાર પુરુષનો વિનય કરવો-એવા પાંચ પ્રકારના વિનયનું તું મન-વચન-કાય-ત્રણે યોગોથી પાલન કર.

ભાવાર્થ:- વિનય વિના મુક્તિ નથી. તેથી વિનયનો ઉપદેશ છે. વિનયમાં ઘણા ગુણો છે, જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, માનકપાયનો નાશ થાય છે. શિષ્ટાચારનું પાલન છે અને કલહનું નિવારણ છે. ઇત્યાદિ વિનયના ગુણો જાણવા. માટે જે સમ્યક્દર્શનાદિથી મહાન છે તેમનો વિનય કરો એ ઉપદેશ છે અને જે વિનય વિના જિનમાર્ગથી ભ્રષ્ટ થયા, વસ્ત્રાદિક સહિત જે મોક્ષમાર્ગ માનવા લાગ્યા તેમનો નિષેધ છે. ૧૦૪

હવે ભક્તિરૂપ વૈયાવૃત્યનો ઉપદેશ કરે છે:-

ણિયસતી૯ મહાજસ મત્તીરાણ ણિચ્ચકાલમ્મિ ।
તં કુણ જિણ મત્તિ પરં વિજ્જાવચ્ચં દસવિયપ્પં ॥ ૧૦૫ ॥

નિજશક્ત્યા મહાયશઃ । મત્તિરાગેણ નિત્યકાલે ।
ત્વં કુરુ જિન મત્તિ પરં વૈયાવૃત્યં દશવિકલ્પમ્ ॥ ૧૦૫ ॥

તું હે મહાયશ ! ભક્તિરાગ વડે સ્વશક્તિપ્રમાણમાં
જિનભક્તિરત ૧૦૫ દશભેદ વૈયાવૃત્યને આચર સદા. ૧૦૫

અર્થ:- હે મહાયશ ! હે મુને ! જિનભક્તિમાં તત્પર થઈને ભક્તિના રાગપૂર્વક તે દસ ભેદરૂપ વૈયાવૃત્યને સદાકાળ તું પોતાની શક્તિ અનુસાર કર. 'વૈયાવૃત્ય' -બીજાને કષ્ટ આવે ત્યારે તેની સેવાચાકરી કરવી તેને કહે છે. તેના દસ ભેદ છે-(૧) આચાર્ય, (૨) ઉપાધ્યાય, (૩) તપસ્વી, (૪) શૈક્ષ્ય, (૫) ઝ્લાન, (૬) ગણ, (૭) કુળ, (૮) સંઘ, (૯) સાધુ અને (૧૦) મનોજ્ઞ-આ દસ ભેદ મુનિના છે. તેમની વૈયાવૃત્ય કરે છે તેથી દસ ભેદ કહ્યા છે. ૧૦૫

હવે પોતાના દોષને ગુરુની પાસે કહેવો-એવી ગર્હાનો ઉપદેશ કરે છે:-

જં કિંચિં કયં દોસં મળવયકાણ્હિં અસુહભાવેણ ।
તં ગરહિ ગુરુસયાસે ગારવ માયં ચ મોત્તૂળ ॥ ૧૦૬ ॥

યઃ કશ્ચિત્ કૃતઃ દોષઃ મનોવચઃ કાયૈઃ અશુભ ભાવેન ।
તં ગર્હં ગુરુસકાશે ગારવં માયાં ચ મુક્ત્વા ॥ ૧૦૬ ॥

તેં અશુભ ભાવે મન-વચ-તનથી ક્યો કંઈ દોષ જે,
કર ગર્હણા ગુરુની સમીપે ગર્વ-માયા છોડીને. ૧૦૬

અર્થ:- હે મુને ! જે કંઈ મન-વચન-કાયદ્વારા અશુભભાવોથી પ્રતિજ્ઞામાં દોષ લાગ્યો હોય તેને ગુરુની પાસે પોતાનું ગૌરવ (મહંતપણાનો ગર્વ) છોડીને અને માયા (કપટ) છોડીને મન-વચન-કાયને સરળ કરીને ગર્હ કર અર્થાત્ વચન દ્વારા પ્રકાશિત કર.

ભાવાર્થ:- પોતાને કોઈ દોષ લાગ્યો હોય અને નિષ્કપટ થઈને ગુરુને કહે તો તે દોષ નિવૃત્ત થઈ જાય. જો પોતે શલ્યવાન રહે તો મુનિપદમાં એ મોટો દોષ છે. તેથી પોતાનો દોષ છુપાવવો નહિ, જેવો હોય તેવો સરળ બુદ્ધિથી ગુરુઓની પાસે કહે તો દોષ મટે-આ

ઉપદેશ છે. કાળના નિમિત્તથી મુનિપદથી ભ્રષ્ટ થયા પછી ગુરુઓની પાસે પ્રાયશ્ચિત લીધું નહીં, ત્યારે વિપરીત થઈને અલગ સંપ્રદાય બનાવી લીધો, આમ વિપર્યય થયો. ૧૦૬

હવે ક્ષમાનો ઉપદેશ કહે છે:-

**દુજ્જવયણચહક્કં ગિટ્તુરકહુયં સહંતિ સપ્પુરિસા ।
કમ્મમલણાસણદ્દં ભાવેણ ય ણિમ્મમા સવણા ॥૧૦૭॥**

**દુર્જનવચનચપેટાં નિષ્કુરકટુકં સહન્તે સત્પુરુષાઃ ।
કર્મમલનાશનાર્થં ભાવેન ચ નિર્મમાઃ શ્રમણાઃ ॥૧૦૭॥**

**દુર્જન તણી નિષ્કુર-કટુક વચનોરૂપી થપ્પડ સહે
સત્પુરુષ નિર્મમભાવયુત-મુનિ^૧કર્મમળલયહેતુએ. ૧૦૭**

અર્થ:- સત્પુરુષ મુનિ છે, તેઓ દુર્જનના વચનરૂપ ચપેટને-જે નિષ્કુર (કઠોર), દયા રહિત અને કટુક (સાંભળતાં જ કાનોમાં તીક્ષ્ણ શૂળ સમાન લાગે) એવી ચપેટ છે તેને-સહન કરે છે, તેઓ શામાટે સહે છે? કર્મોનો નાશ થવા માટે સહે છે. પહેલાં અશુભ કર્મ બાંધ્યાં હતાં તેના નિમિત્તથી દુર્જને કઠોર વચન કહ્યાં, પોતે સાંભળ્યા. તેને ઉપશમ પરિણામથી પોતે સહ્યા ત્યારે અશુભ કર્મ ઉદયમાં આવી ખરી ગયા. આવાં તીક્ષ્ણ વચનો સહેવાથી કર્મનો નાશ થાય છે.

તે મુનિ સત્પુરુષ કેવાં છે? પોતાના ભાવથી વચનાદિકથી નિર્મમત્વ છે-વચનથી તથા માનકપાયથી અને દેહાદિકથી મમત્વ નથી. મમત્વ હોય તો દુર્વચન સહ્યાં ન જાય. તેઓ એમ ન જાણે કે એણે મને દુર્વચન કહ્યાં. તેથી મમત્વના અભાવથી દુર્વચન સહન કરે છે. માટે મુનિ થઈને કોઈ ઉપર ક્રોધ ન કરવો એ ઉપદેશ છે. લૌકિકમાં પણ જે મોટા પુરુષો છે તેઓ દુર્વચન સાંભળીને ક્રોધ કરતા નથી, તો મુનિને સહેવું ઉચિત જ છે. જે ક્રોધ કરે છે તે કહેવાના તપસ્વી છે, સાચા તપસ્વી નથી. ૧૦૭

હવે ક્ષમાનું ફળ કહે છે:-

**પાવં ખવહ્ અસેસં ખમાએ પહિમંહિઓ ચ મુણિપવરો ।
ખેવર અમરણરાણં પસંસણીઓ ધુવં હોહ ॥૧૦૮॥**

**પાપં ક્ષિપતિ અશેષં ક્ષમયા પરિમંહિત ચ મુનિપ્રવરઃ ।
ખેચરામરનરાણાં પ્રશંસનીયં ધુવં ભવતિ ॥૧૦૮॥**

૧ કર્મમળલયહેતુએ = કર્મમળનો નાશ કરવા માટે.

**મુનિપ્રવર ^૧પરિમંડિત ક્ષમાથી પાપ નિઃશેષે દહે,
નર-અમર-વિદાધર તણા સ્તુતિપાત્ર છે નિશ્ચિતપણે. ૧૦૮**

અર્થ:- જે મુનિપ્રવર (મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ-પ્રધાન) ક્રોધના અભાવરૂપ ક્ષમાથી યુક્ત છે તે મુનિ સમસ્ત પાપોનો ક્ષય કરે છે અને વિદાધર દેવ, મનુષ્યો દ્વારા પ્રશંસા કરવા યોગ્ય નિશ્ચયથી હોય છે.

ભાવાર્થ:- ક્ષમા ગુણ મુખ્ય-પ્રધાન છે. તેથી બધાની સ્તુતિ પામવા યોગ્ય પુરુષ થાય છે. જે મુનિ છે તેમને ઉત્તમ ક્ષમા હોય છે. તેઓ તો સર્વ મનુષ્ય દેવ, વિદાધરોના સ્તુતિપાત્ર હોય જ છે અને તેમનાં સર્વ પાપોનો ક્ષય થાય જ છે. માટે ક્ષમા કરવી યોગ્ય છે એવો ઉપદેશ છે. ક્રોધી બધાની નિંદાને પાત્ર થાય છે, તેથી ક્રોધને છોડવો ઉત્તમ છે. ૧૦૮

હવે આવા ક્ષમાગુણને જાણીને ક્ષમા કરવી અને ક્રોધ છોડવો એમ કહે છે:-

**इय णारुण खमागुण खमेहि तिविहेण सयल जीवाणं ।
चिरसंचियकोहसिहिं वरखमसलिलेण सिंचेह ॥ १०९ ॥**

**इति ज्ञात्वा क्षमागुण ! क्षमस्व त्रिविधेन सकलजीवान् ।
चिरसंचित क्रोध शिखिनं वर क्षमासलिलेन सिंच ॥ १०९ ॥**

**તેથી ક્ષમાગુણધર ! ક્ષમા કર જીવ સૌને ^૨ત્રણ વિધે;
ઉત્તમ ક્ષમા જળ સીંચ તું ચિરકાળના ક્રોધાગ્નિને. ૧૦૯**

અર્થ:- હે ક્ષમાગુણ મુને ! (જેને ક્ષમાગુણ છે એવા મુનિને સંબોધન છે.) ઈતિ અર્થાત્ પહેલાં જણાવ્યા પ્રમાણે ક્ષમાગુણને જાણ અને સર્વ જીવો પર મન-વચન-ક્રાયથી ક્ષમા કર તથા ઘણા કાળથી સંચિત ક્રોધરૂપી અગ્નિને ક્ષમારૂપી જળથી સીંચ અર્થાત્ શમન કર.

ભાવાર્થ:- ક્રોધરૂપી અગ્નિ પુરુષના સારા ગુણોને બાળનારી છે, અને પરજીવોનો ઘાત કરવાવાળી છે, તેથી તેને ક્ષમારૂપી જળથી બુઝાવો. અન્ય પ્રકારથી એ અગ્નિ બુઝાતી નથી અને ક્ષમાગુણ સર્વ ગુણોમાં મુખ્ય છે. માટે આ ઉપદેશ છે કે ક્રોધને છોડીને ક્ષમા ગ્રહણ કરવી. ૧૦૮

હવે દીક્ષાકાળ આદિની ભાવનાનો ઉપદેશ કરે છે:-

૧ પરિમંડિત ક્ષમાથી = ક્ષમાથી સર્વતઃ શોભિત. ૨ ત્રણવિધે = ત્રણપ્રકારે અર્થાત્ મન-વચન-ક્રાયથી.

દિક્ષાકાલાઈયં ભાવહિ અવિચારદંસણવિસુદ્ધો ।
ઉત્તમ બોધિનિમિત્તં અસારસારાણિ મુણિઝ્ઞ ॥ ૧૧૦ ॥

દીક્ષાકાલાદિકં ભાવય અવિકારદર્શનવિશુદ્ધઃ ।
ઉત્તમબોધિનિમિત્તં અસારસારાણિ જ્ઞાત્વા ॥ ૧૧૦ ॥

સુવિશુદ્ધદર્શનધરપણે ^૧વરબોધિ કેરા હેતુએ
ચિંતવ તું દીક્ષાકાળ-આદિક, જાણી સાર-અસારને. ૧૧૦

અર્થ:- હે મુને! તું સંસારને અસાર જાણીને ઉત્તમ બોધિ અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની પ્રાપ્તિના નિમિત્તે અવિકાર અર્થાત્ દોષ સહિત નિર્મળ સમ્યગ્દર્શન સહિત થઈને દીક્ષાકાળ આદિકની ભાવના ભાવ !

ભાવાર્થ:- દીક્ષા લે છે ત્યારે સંસાર અને (શરીર) ભોગને (મુખ્યતાથી) અસાર જાણીને અત્યંત વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે તેવી જ રીતે તેના આદિ શબ્દથી રોગોત્પત્તિ, મરણકાળાદિક જાણવા. તે સમયમાં જેવા ભાવ થાય છે તેવા ભાવથી સંસારને અસાર જાણીને વિશુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન સહિત થઈને ઉત્તમ બોધિ-જેનાથી કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય તે માટે દીક્ષાકાળાદિકની નિરંતર ભાવના કરવી યોગ્ય છે-એવો ઉપદેશ છે. ૧૧૦

(નિરંતર સ્મરણમાં રાખવું-શું? સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની વૃદ્ધિના હેતુએ હે મુને! દીક્ષા સમયની અપૂર્વ ઉત્સાહમય તીવ્ર વિરક્ત દશાને; કોઈ રોગોત્પત્તિના સમયની ઉગ્ર જ્ઞાન-વૈરાગ્ય સંપત્તિને; કોઈ દુઃખના અવસર પર જાગેલી ઉદાસીનતાની ભાવનાને, કોઈ ઉપદેશ તથા તત્ત્વવિચારના ધન્ય અવસરે જાગેલી પવિત્ર અંતઃભાવનાને સ્મરણમાં રાખજે નિરંતર સ્વસન્મુખ જ્ઞાતાપણાની ધીરજ અર્થે સ્મરણમાં રાખજે, ભૂલીશ નહીં.) (આ ગાથાનો વિશેષ ભાવાર્થ છે.)

હવે ભાવલિંગ શુદ્ધ કરીને દ્રવ્યલિંગ સેવનનો ઉપદેશ કરે છે:-

સેવહિ ચત્તવિહલિંગં અભ્યંતરલિંગસુદ્ધિમાવણ્ણો ।
બાહિરલિંગમકજ્જં હોઈ ફુહં ભાવરહિયાણં ॥ ૧૧૧ ॥

સેવસ્ય ચતુર્વિધલિંગં અભ્યંતરલિંગસુદ્ધિમાપન્નઃ ।
બાહ્યલિંગમકાર્યં ભવતિ સ્ફુટં ભાવરહિતાનામ્ ॥ ૧૧૧ ॥

૧ વરબોધિ કેરા હેતુએ = ઉત્તમ બોધિનિમિત્તે; ઉત્તમ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર અર્થે.

કરી પ્રાપ્ત ^૧આંતરલિંગશુદ્ધિ સેવ ચઉવિધ લિંગને; છે બાહ્યલિંગ અકાર્ય ભાવવિહીનને નિશ્ચિતપણે. ૧૧૧

અર્થ:- હે મુનિવર! તું અભ્યંતર લિંગની શુદ્ધિ અર્થાત્ શુદ્ધતાને પ્રાપ્ત થઈને ચાર પ્રકારના બાહ્યલિંગનું સેવન કર, કેમકે જે ભાવરહિત થાય છે તેને પ્રગટપણે બાહ્યલિંગ અકાર્ય છે અર્થાત્ કાર્યકારી નથી.

ભાવાર્થ:- જે ભાવની શુદ્ધતાથી રહિત છે, જેમને પોતાના આત્માના યથાર્થ શ્રદ્ધાન, - જ્ઞાન, -આચરણ નથી તેને બાહ્ય લિંગ કંઈ કાર્યકારી નથી, કારણ મળતાં તત્કાળ બગડી જાય છે. માટે આ ઉપદેશ છે કે પહેલાં ભાવની શુદ્ધિ કરી દ્રવ્યલિંગ ધારણ કરો. આ દ્રવ્યલિંગ ચાર પ્રકારનું કહ્યું છે, તેની સૂચના આ પ્રકારે છે:-

(૧) મસ્તકના, (૨) દાઢીના, (૩) મૂછોના કેશનો લોચ કરવો, ત્રણ ચિહ્ન તો આ થયા અને (૪) નીચેના કેશ રાખવા; અથવા (૧) વસ્ત્રનો ત્યાગ, (૨) વાળનો લોચ કરવો, (૩) શરીરનો સ્નાનાદિથી સંસ્કાર ન કરવો, અને (૪) પ્રતિલેખન મયૂરપિચ્છ રાખવું, -આવા પણ ચાર પ્રકારનાં બાહ્યલિંગ કહ્યાં છે. આમ સર્વ બાહ્ય વસ્ત્રાદિકથી રહિત નગ્ન રહેવું-આવું નગ્નરૂપ ભાવવિશુદ્ધિ વિના હાસ્ય સ્થાન છે અને કંઈ ઉત્તમ ફળ પણ આપતું નથી. ૧૧૧

હવે કહે છે કે ભાવ બગડવાનાં કારણ ચાર સંજ્ઞા છે, તેનાથી સંસાર ભ્રમણ થાય છે, તે બતાવે છે:-

આહારમયપરિગ્રહમેહુણ સળ્ળાહિ મોહિઓ સિ તુમં ।
મમિઓ સંસારવણે અણાકાલં અણપ્પવસો ।। ૧૧૨ ।।

આહારમયપરિગ્રહ મૈથુન સંજ્ઞાભિઃ મોહિતઃ અસિ ત્વમ્ ।
મમિતઃ સંસારવણે અનાદિકાલં અનાત્મવશઃ ।। ૧૧૨ ।।

આહાર-ભય-પરિગ્રહ-મિથુન સંજ્ઞા થકી મોહિતપણે
તું પરવશે ભટક્યો અનાદિ કાળથી ^૨ભવકાનને. ૧૧૨

અર્થ:- હે મુને! તેં આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ-આ ચાર સંજ્ઞાઓથી મોહ પામીને અનાદિ કાળથી પરાધીન બની સંસારરૂપી વનમાં ભ્રમણ કર્યું.

ભાવાર્થ:- ‘સંજ્ઞા’ નામ વાંછા (આકાંક્ષા) જાગતી રહેવી (અર્થાત્ થતી રહેવી) તે છે. તે વાંછા આહારની હોય, ભયની હોય, મૈથુનની હોય અને પરિગ્રહની હોય કે જે જીવને

નિરંતર થતી રહે છે. તે જન્માંતરથી ચાલી આવે છે, ફરી જન્મ થતાં જ તત્કાલ પ્રગટ થાય છે. તેના નિમિત્તથી જીવ કર્મોનો બંધ કરી સંસારવનમાં ભ્રમણ કરે છે. તેથી મુનિઓને ઉપદેશ છે કે હવે આ સંજ્ઞાનો અભાવ કરો. ૧૧૨

હવે કહે છે કે બાહ્ય-ઉત્તર ગુણની પ્રવૃત્તિ પણ ભાવ શુદ્ધ કરીને કરવી :-

**બાહિરસયણત્તાવણતરુમૂલાઈણિ ઉત્તરગુણાણિ ।
પાલહિ ભાવવિશુદ્ધો પૂયાલાહં ણ ઈહંતો ॥ ૧૧૩ ॥**

**બહિઃ શયનાતાપનતરુમૂલાદીન્ ઉત્તરગુણાન્ ।
પાલય ભાવવિશુદ્ધઃ પૂજા લાભં ન ઈહમાનઃ ॥ ૧૧૩ ॥**

**^૧તરુમૂલ, આતાપન, ^૨બહિઃ શયનાદિ ઉત્તરગુણને
તું શુદ્ધ ભાવે પાળ, પૂજાલાભથી નિઃસ્પૃહપણે. ૧૧૩**

અર્થ:- હે મુનિવર! તું ભાવથી વિશુદ્ધ બનીને પૂજા-લાભાદિકને ઈચ્છયા વિના બાહ્ય શયન આતાપન, વૃક્ષમૂળયોગ ધારણ કરવા ઇત્યાદિ ઉત્તર ગુણોનું પાલન કર.

ભાવાર્થ:- શિયાળામાં બહાર ખુલ્લા મેદાનમાં સૂવું-બેસવું, ગ્રીષ્મકાળમાં પર્વતના શિખર પર સૂર્ય સન્મુખ બેસી આતાપન યોગ ધરવો, વર્ષાઋતુમાં વૃક્ષ નીચે બેસી યોગ ધારણ કરવો કે, જ્યાં વરસાદનાં ટીપાં વૃક્ષ ઉપરથી ટપકીને શરીર પર પડે. આમાં કંઈક પ્રાસુકનો પણ સંકલ્પ છે અને હરકત ઘણી છે. એ બધા સહિત ઉત્તર ગુણ છે તેનું પાલન પણ ભાવ શુદ્ધ કરીને કરવું. જો ભાવશુદ્ધિ વિના કરે તો તત્કાલ પરિણામ બગડે અને ફળ કંઈ ન મળે માટે ભાવશુદ્ધિ કરીને કરવાનો ઉપદેશ છે. પણ એમ ન જાણવું કે આને બાહ્યમાં કરવાનો નિષેધ કરે છે. પરંતુ તેમને પણ કરવું અને ભાવ પણ શુદ્ધ કરવા એ આશય છે. કેવળ પૂજા-લાભ આદિ માટે કે પોતાની મોટાઈ બતાવવા માટે કરે તો કંઈ ફળની પ્રાપ્તિ નથી. ૧૧૪

હવે તત્ત્વની ભાવના કરવાનો ઉપદેશ કરે છે:-

**ભાવહિ પઢમં તત્ત્વં બદિયં તદિયં ચત્ત્વં પંચમયં ।
તિયરણસુદ્ધો અપ્પં અણાઈણિહણં તિવગ્ગહરં ॥ ૧૧૪ ॥**

**ભાવય પ્રથમં તત્ત્વં દ્વિતીયં તૃતીયં ચતુર્થં પંચમકમ્ ।
ત્રિકરણશુદ્ધઃ આત્માનં અનાદિનિધનં ત્રિવર્ગહરમ્ ॥ ૧૧૪ ॥**

તું ભાવ પ્રથમ, દ્વિતિય, ત્રીજા, ^૧તુર્ય, પાંચમ તત્ત્વને,
^૨આઘંત રહિત ^૩ત્રિવર્ગહર જીવને, ^૪ત્રિકરણ વિશુદ્ધિએ. ૧૧૪

અર્થ:- હે મુને! તું પ્રથમ જે જીવતત્ત્વ તેનું ચિંતન કર, બીજું અજીવતત્ત્વનું ચિંતન કર, ત્રીજું આસ્રવ તત્ત્વનું ચિંતન કર, ચોથું બંધતત્ત્વનું ચિંતન કર, પાંચમું સંવરતત્ત્વનું ચિંતન કર અને ત્રિકરણ અર્થાત્ મન, -વચન, -કાય, કૃત, -કારિત, -અનુમોદનાથી શુદ્ધ થઈને આત્મસ્વરૂપનું ચિંતન કર, કે જે આત્મા અનાદિ-અનંત છે અને ત્રિવર્ગ અર્થાત્ ધર્મ, અર્થ તથા કામ-તેમને હરવાવાળો છે.

ભાવાર્થ:- પ્રથમ, જીવતત્ત્વની ભાવના સામાન્ય જીવ દર્શન-જ્ઞાનમયી ચેતના સ્વરૂપ છે, તેની ભાવના કરવી. પછી આવો હું છું-એ પ્રકારે આત્મતત્ત્વની ભાવના કરવી. બીજું, અજીવ તત્ત્વ છે તે સામાન્ય અચેતન-જડ છે. તે પાંચ ભેદરૂપ-પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, અને કાળ છે તેમનો વિચાર કરવો. પછી ભાવના કરવી કે આ છે તે હું નથી. ત્રીજું, આસ્રવતત્ત્વ છે. તે જીવ-પુદ્ગલનો સંયોગજનિત ભાવ છે, એમાં અનાદિ કર્મસંબંધથી જીવના ભાવ (ભાવઆસ્રવ) તો રાગ-દ્વેષ-મોહ છે, અને અજીવ પુદ્ગલના ભાવ તો કર્મના ઉદયરૂપ મિથ્યાત્વ, અવિરત, કષાય અને યોગ દ્રવ્યાસ્રવ છે. તેમની ભાવના કરવી કે એ (-અસદ્ભૂત વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ) મને થાય છે, (અશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી) રાગ-દ્વેષ-મોહ મારા છે, તેમનાથી કર્મોનો બંધ થાય છે અને તેનાથી સંસાર થાય છે. તેથી તેમના કર્તા ન થવું- (સ્વમાં પોતાના જ્ઞાતા રહેવું).

ચોથું બંધતત્ત્વ છે, તે હું રાગ દ્વેષ મોહરૂપ પરિણમન કરું છું. તે તો મારી ચેતનાનો વિભાવ છે, તેનાથી જે બંધાય છે તે પુદ્ગલ છે. કર્મ પુદ્ગલ છે, કર્મ પુદ્ગલ જ્ઞાનાવરણ આદિ આઠ પ્રકારના થઈને બંધાય છે. તે સ્વભાવ-પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ અને પ્રદેશરૂપ-એમ ચાર પ્રકારે બંધાય છે. તે મારા વિભાવ તથા પુદ્ગલ કર્મ-સર્વે હેય છે, સંસારનું કારણ છે મારે રાગ દ્વેષ મોહરૂપ થવું નથી.-આ પ્રકારે ભાવના કરવી.

પાંચમું સંવરતત્ત્વ છે. જે રાગ દ્વેષ મોહરૂપ જીવના વિભાવ છે તેનું ન હોવું અને દર્શન-જ્ઞાનરૂપ ચેતનાભાવ સ્થિર થવો તે 'સંવર' છે તે પોતાનો ભાવ છે અને તેનાથી જ પુદ્ગલ કર્મ જનિત ભ્રમણ મટે છે.

આ રીતે આ પાંચ તત્ત્વોની ભાવના કરવામાં આત્મતત્ત્વની ભાવના મુખ્ય છે. તેનાથી કર્મની નિર્જરા થઈને મોક્ષ થાય છે. આત્માનો ભાવ અનુક્રમથી શુદ્ધ થવો તે તો નિર્જરાતત્ત્વ થયું અને સર્વ કર્મોનો અભાવ થવો તે મોક્ષતત્ત્વ થયું. આ પ્રકારે સાત તત્ત્વોની ભાવના

૧ તુર્ય = ચતુર્ય. ૨ આઘંતરહિત = અનાદિ-અનંત. ૩ ત્રિવર્ગહર = ધર્મ-અર્થ-કામનો નાશ કરનાર અર્થાત્ અપવર્ગને-મોક્ષને-ઉત્પન્ન કરનાર. ૪ ત્રિકરણવિશુદ્ધિએ = ત્રણ કરણની શુદ્ધિપૂર્વક; શુદ્ધ મન-વચન-કાયાથી.

કરવી. માટે જ આત્મતત્ત્વનું વિશ્લેષણ કર્યું કે આત્મતત્ત્વ કેવું છે? -ધર્મ, અર્થ, કામ-આ ત્રિવર્ગનો અભાવ કરે છે. તેની ભાવનાથી ત્રિવર્ગથી ભિન્ન જે ચોથો પુરુષાર્થ મોક્ષ છે તે થાય છે. આ આત્મા જ્ઞાન-દર્શનમયી ચેતનાસ્વરૂપ અનાદિ-અનંત છે, તેની આદિ પણ નથી અને નિઘન (નાશ) પણ નથી. 'ભાવના' એટલે વારંવાર અભ્યાસ કરવો; ચિંતન કરવું તે છે. તે મન-વચન-ક્રયાથી પોતે કરે તથા બીજાને કરાવે અને કરવાવાળાને સાડું માને-એવું ત્રિકરણ શુદ્ધ કરીને ભાવના કરવી. માયા-મિથ્યા-નિદાન શલ્ય ન રાખવા અને ખ્યાતિ, લાભ, પૂજાનો આશય ન રાખવો. આ પ્રકારથી તત્ત્વની ભાવના કરવાથી ભાવ શુદ્ધ થાય છે.

સ્ત્રી આદિ પદાર્થ ઉપર ભેદજ્ઞાનીના વિચાર

આનું ઉદાહરણ આ પ્રકારે છે કે, જ્યારે સ્ત્રી આદિ ઈન્દ્રિય ગોચર થાય (દેખાય) ત્યારે તેના વિષયમાં તત્ત્વવિચાર કરવો કે આ સ્ત્રી છે તે શું છે? જીવ નામના તત્ત્વની પર્યાય છે. તેનું શરીર છે તે તો પુદ્ગલ તત્ત્વની પર્યાય છે. તે હાવ-ભાવ-ચેષ્ટા કરે છે. તેમાં આ જીવને વિકાર થયો તે આસ્રવ તત્ત્વ છે અને બાહ્ય ચેષ્ટા પુદ્ગલની છે આ વિકારથી આ સ્ત્રીના આત્માને કર્મનો બંધ થાય છે. આ વિકાર તેને ન હોય તો આસ્રવ કે બંધ એને ન થાય. કદાચિત્ હું પણ તેને દેખીને વિકારરૂપ પરિણમન કરું તો મને પણ આસ્રવ ને બંધ થાય. તેથી મારે વિકારરૂપ ન થવું તે સંવરતત્ત્વ છે. બની શકે તો કંઈક ઉપદેશ આપીને તેનો વિકાર દૂર કરું (એવો વિકલ્પ તે રાગ છે). તે રાગ પણ કરવા યોગ્ય નથી-સ્વ સન્મુખ જ્ઞાતાપણામાં ધૈર્ય રાખવું યોગ્ય છે. આ પ્રકારે તત્ત્વની ભાવનાથી પોતાના ભાવ અશુદ્ધ થતા નથી. માટે જે દષ્ટિગોચર પદાર્થ હોય તેનામાં આ પ્રમાણે તત્ત્વની ભાવના રાખવી. આ તત્ત્વની ભાવનાનો ઉપદેશ છે. ૧૧૪

હવે કહે છે કે આવા તત્ત્વની ભાવના જ્યાં સુધી ન થાય ત્યાં સુધી મોક્ષ નથી:-

જાવ ણ ભાવઙ્ગ તત્ત્વં જાવ ણ ચિંતેઙ્ગ ચિંતનીયાઙ્ગ ।
તાવ ણ પાવઙ્ગ જીવો શ્રમરણવિવર્જિત ઠાણં ॥ ૧૧૫ ॥

યાવન્ન ભાવયતિ તત્ત્વં યાવન્ન ચિંતયતિ ચિંતનીયાનિ ।
તાવન્ન પ્રાપ્નોતિ જીવઃ જરામરણવિવર્જિતં સ્થાનમ્ ॥ ૧૧૫ ॥

ભાવે ન જ્યાં લગી તત્ત્વ, જ્યાં લગી ^૧ચિંતનીય ન ચિંતવે,
જીવ ત્યાં લગી પામે નહીં ^૨જર-મરણવર્જિત સ્થાનને. ૧૧૫

અર્થ:- હે મુને! જ્યાં સુધી તે જીવાદિ તત્ત્વોને ભાવતો નથી અને ચિંતન કરવાયોગ્યનું ચિંતન કરતો નથી ત્યાં સુધી જરા અને મરણથી રહિત મોક્ષસ્થાનને પામતો નથી.

ભાવાર્થ:- તત્ત્વની ભાવના તો પહેલાં કહી. તે ચિંતન કરવા યોગ્ય ધર્મ-શુકલધ્યાનના વિષયભુત જે ધ્યેય વસ્તુ-પોતાના શુદ્ધ દર્શન-જ્ઞાનમયી ચેતનાભાવ અને એવું જ અરહંત, સિદ્ધ પરમેષ્ઠીનું સ્વરૂપ નિવૃત્ત તેનું ચિંતન જ્યાં સુધી આ આત્માને ન હોય ત્યાં સુધી સંસારથી થવાતું નથી તેથી તત્ત્વની ભાવના અને શુદ્ધ સ્વરૂપના ધ્યાનનો ઉપાય નિરંતર રાખવો એ જ ઉપદેશ છે. ૧૧૫

હવે કહે છે કે પાપ-પુણ્યના અને બંધ-મોક્ષના કારણ પરિણામ જ છે:-

પાવં હવઙ્ અસેસં પુણ્ણમસેસં ચ હવઙ્ પરિણામા ।
પરિણામાદો બંધો મુક્ષો જિણસાસણે દિટ્ઠો ॥ ૧૧૬ ॥

પાપં ભવતિ અશેષં પુણ્યમશેષં ચ ભવતિ પરિણામાત્ ।
પરિણામાદબંધઃ મોક્ષઃ જિણશાસને દષ્ટઃ ॥ ૧૧૬ ॥

રે ! પાપ સઘળું, પુણ્ય સઘળું, થાય છે પરિણામથી;
પરિણામથી છે બંધ તેમ જ મોક્ષ જિનશાસનમહીં. ૧૧૬

અર્થ:- પાપ-પુણ્ય અને બંધ-મોક્ષનું કારણ જીવના પરિણામને જ કહ્યું છે. જીવને મિથ્યાત્વ, વિષય-કષાય, અશુભ લેશ્યારૂપ તીવ્ર પરિણામ થતા હોય છે તેનાથી તો પાપાસ્રવણો બંધ થાય છે. પરમેષ્ઠીની ભક્તિ, જીવો પર દયા ઇત્યાદિક મંદ કષાય શુભ લેશ્યારૂપ પરિણામ થાય છે તેનાથી પુણ્યાસ્રવણો બંધ થાય છે. શુદ્ધ પરિણામ રહિત વિભાવરૂપ પરિણામથી બંધ થાય છે. શુદ્ધ ભાવની સન્મુખ રહેવું, તેને અનુકૂળ શુભ પરિણામ રાખવા, અને અશુભ પરિણામ સર્વથા દૂર કરવા-આ ઉપદેશ છે. ૧૧૬

હવે પુણ્ય-પાપનો બંધ જે ભાવોથી થાય છે તેને કહે છે. પહેલાં પાપ બંધના પરિણામને કહે છે:-

મિચ્છત્ત તહ કસાયાસંજમજોગેહિં અસુહલેસેહિં ।
બંધઙ્ અસુહં કમ્મં જિણવયણપરમ્મુહો જીવો ॥ ૧૧૭ ॥

મિથ્યાત્વં તથા કષાયાસંયમયોગૈઃ અશુભલેશ્યૈઃ ।
બધ્નતિ અશુભં કર્મં જિણવચનપરાઙ્મુખઃ જીવઃ ॥ ૧૧૭ ॥

^૧મિથ્યા-કષાય-અવિરતિ-યોગ ^૨અશુભલેશ્યાન્વિતવડે
જિનવચનપરાઙ્મુખ આતમા બાંધે અશુભરૂપ કર્મને. ૧૧૭

અર્થ:- મિથ્યાત્વ, કષાય, અસંયમ અને યોગ કે જેનામાં અશુભ લેશ્યા જોવામાં

આવે છે તે આ પ્રકારના ભાવોથી-આ જીવ જિનવચનથી પરાડમુખ થાય છે ને તે અશુભ કર્મ બાંધે છે, તે પાપ જ બાંધે છે.

ભાવાર્થ:- ‘મિથ્યાત્વભાવ’ -તત્ત્વાર્થની શ્રદ્ધા રહિત પરિણામ છે. ‘કષાય’-ક્રોધાદિક છે. ‘અસંયમ’-પરદ્રવ્યના ગ્રહણરૂપ છે, ત્યાગરૂપ ભાવ નથી. આ પ્રકારે ઈન્દ્રિયોના વિષયો પ્રત્યે પ્રીતિ અને જીવોની વિરાધના સહિત ભાવ છે. ‘યોગ’ મન-વચન-ક્રયાના નિમિત્તથી આત્મપ્રદેશોનું પરિસ્પંદન છે. આ ભાવો જ્યારે તીવ્ર કષાય સહિત કૃષ્ણ, નીલ, અને કાપોત એ અશુભ લેશ્યારૂપ હોય ત્યારે આ જીવને પાપકર્મનો બંધ થાય છે. પાપ બંધ કરવાવાળો જીવ કેવો છે? તેને જિનવચનોમાં શ્રદ્ધા નથી. આ વિશેષણનો આશય એ છે કે અન્યમતના શ્રદ્ધાનીને જો કદાચિત્ શુભલેશ્યાના નિમિત્તથી પુણ્યનો પણ બંધ હોય તો તેને પાપમાં જ ગણે છે. જે જિનઆજ્ઞામાં પ્રવર્તે છે તેને કદાચિત્ પાપ પણ બંધાય તો તે પુણ્યજીવોની જ પંક્તિમાં ગણાય છે. મિથ્યાદષ્ટિને પાપી જીવોમાં માન્યા છે અને સમ્યગ્દષ્ટિને પુણ્યવાન જીવોમાં માન્યા છે. આ પ્રકારે પાપ બંધનું કારણ કહ્યું. ૧૧૭

હવે આનાથી ઉલટા જીવ છે તે પુણ્ય બાંધે છે એમ કહે છે:-

**તત્ત્વિવરીઓ બંધઈ સુહકમ્મં ભાવસુદ્ધિભાવણ્ણો ।
દુવિહપયારં બંધઈ સંખેપેણેવ વજ્જરિયં ॥૧૧૮॥**

**તદ્વિપરીતઃ બધ્નાતિ શુભકર્મ ભાવશુદ્ધિમાપન્નઃ ।
દ્વિવિધપ્રકારં બધ્નાતિ સંક્ષેપેણૈવ કથિતમ્ ॥૧૧૮॥**

**વિપરીત તેથી ભાવશુદ્ધિપ્રાપ્ત બાંધે શુભને;
-એ રીત બાંધે અશુભ-શુભ; સંક્ષેપથી જ કહેલ છે. ૧૧૮**

અર્થ:- તે પૂર્વોક્ત જિનવચનના શ્રદ્ધાની મિથ્યાત્વ રહિત સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ શુભકર્મ બાંધે છે કે જેણે ભાવોમાં વિશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે. આમ બન્ને પ્રકારના જીવ શુભાશુભ કર્મ બાંધે છે. આ સંક્ષેપથી જિનભગવાને કહ્યું છે.

ભાવાર્થ:- પહેલાં કહ્યું હતું કે જિનવચનથી વિમુખ મિથ્યાત્વ સહિત જીવ છે તેનાથી વિપરીત જિન આજ્ઞાના શ્રદ્ધાની સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ વિશુદ્ધ ભાવને પ્રાપ્ત કરીને શુભકર્મ બાંધે છે કેમકે તેના સમ્યક્ત્વના માહાત્મ્યથી એવો ઉજ્જ્વલ ભાવ છે કે જેનાથી મિથ્યાત્વની સાથે બંધાવાવાળી પાપપ્રકૃતિઓનો અભાવ છે. કદાચિત્ કંઈ પાપપ્રકૃતિ બંધાઈ હોય તો તેનો અનુભાગ મંદ થાય છે થોડા તીવ્ર પાપફળનું દાતા બનતું નથી. તેથી સમ્યગ્દષ્ટિ શુભ કર્મનેજ બાંધવાવાળા છે. આ પ્રકારે શુભ-અશુભ કર્મના બંધનું વિધાન સંક્ષેપથી સર્વજ્ઞદેવે કહ્યું છે, તે જાણવું જોઈએ. ૧૧૮

હવે કહે છે કે હે મુને! તું આવી ભાવના કર:-

જ્ઞાનાવરણાદીહિં ચ અદ્વિહિં કમ્મેહિં બેદિઓ ચ અહં ।
હહિરુણ ઇણિહં પચહમિ અણંતજ્ઞાનાણાણગુણચિત્તાં ॥ ૧૧૧ ॥

જ્ઞાનાવરણાદિભિઃ ચ અષ્ટભિઃ કર્મભિઃ વેષ્ટિતશ્ચ અહં ।
દગ્ધ્વા ઇદાનીં પ્રકટયામિ અનન્તજ્ઞાનાદિગુણ ચેતનાં ॥ ૧૧૧ ॥

^૧વેષ્ટિત છું હું જ્ઞાનાવરણકર્માદિ કર્માષ્ટક વડે;
બાળી, હું પ્રગટાવું ^૨અમિતજ્ઞાનાદિગુણવેદન હવે. ૧૧૮

અર્થ:- હે મુનિવર! તું એવી ભાવના કર કે હું જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મોથી ઘેરાયેલો છું, તેથી તેમને ભસ્મ કરીને અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણ-નિજસ્વરૂપ ચેતનાને-પ્રગટ કરું.

ભાવાર્થ:- પોતાને કર્મોથી ઢંકાયેલો માને અને તેમનાથી અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણ ઢંકાયેલા માને ત્યારે તે કર્મોનો નાશ કરવાનો વિચાર કરે. તેથી કર્મોના બંધની અને તેમના અભાવની ભાવના કરવાનો ઉપદેશ છે. કર્મોનો અભાવ શુદ્ધ સ્વરૂપના ધ્યાનથી થાય છે માટે તેને જ કરવાનો ઉપદેશ છે.

કર્મ આઠ છે (૧) જ્ઞાનાવરણ, (૨) દર્શનાવરણ, (૩) મોહનીય, (૪) અંતરાય, -આ ચાર ઘાતિયા કર્મ છે. તેમની પ્રકૃતિ સુડતાલીસ છે કેવળ જ્ઞાનાવરણથી અનંત જ્ઞાન ઢંકાયેલું છે, કેવળ દર્શનાવરણથી અનંત દર્શન આચ્છાદિત છે, મોહનીયથી અનંત સુખ પ્રગટ થતું નથી અને અંતરાયથી અનંતવીર્ય પ્રગટ થતું નથી. માટે તેમનો નાશ કરો. ચાર અઘાતિ કર્મ છે તેનાથી અવ્યાબાધ, અગુરુલઘુ, સૂક્ષ્મતા અને અવગાહના-એ ગુણો (નો નિર્મળ પર્યાય) પ્રગટ થતો નથી, આ અઘાતિ કર્મોની પ્રકૃતિ એકસોએક છે. ઘાતિકર્મોનો નાશ થવાથી અઘાતિકર્મોનો સ્વયમેવ અભાવ થઈ જાય છે, આ પ્રકારે જાણવું જોઈએ. ૧૧૮

હવે આ કર્મોનો નાશ કરવા માટે અનેક પ્રકારનો ઉપદેશ છે તેને સંક્ષેપથી કહે છે:-

શીલસહસ્સદ્વારસ ચતુરાસીગુણગણાણ લક્ષ્વાઈ ।
ભાવહિ અણુદિણુ ણિહિલં અસપ્પ લાવેણ કિંં બહુણા ॥ ૧૨૦ ॥

શીલસહસ્રાષ્ટાદશ ચતુરશીતિગુણગણાનાં લક્ષાણિ ।
ભાવય અનુદિનં નિચ્છિલં અસત્પ્રલાપેન કિંં બહુણા ॥ ૧૨૦ ॥

ચોરાશી લાખ ગુણો, અઠાર હજાર ભેદો શીલના,
-સઘનુંય પ્રતિદિન ભાવ; બહુ પ્રલપન ^૧નિરર્થથી શું ભલા ? ૧૨૦

૧ વેષ્ટિત = ઘેરાયેલો; આચ્છાદિત; રૂકાવટ પામેલો, ૨ અમિત = અનંત. ૩ નિરર્થ = નિરર્થક; જેનાથી કોઈ અર્થ સરે નહિ એવા.

અર્થ:- શીલ અઢાર હજાર ભેદરૂપ છે અને ઉત્તર ગુણ ચોરાસી લાખ છે. આચાર્ય કહે છે કે હે મુને! અનેક જૂઠા પ્રલાપરૂપ નિરર્થક વચનોથી શું? આ સર્વે શીલ અને ઉત્તરગુણોને તું નિરંતર ભાવ, તેમની ભાવના, ચિંતન, અભ્યાસ નિરંતર રાખ, જેવી રીતે તેની પ્રાપ્તિ થાય તેમ જ કર.

ભાવાર્થ:- આત્મા-જીવ નામની વસ્તુ અનંત ધર્મસ્વરૂપ છે, સંક્ષેપથી તેની બે પરિણામિ છે, એક સ્વાભાવિક અને બીજી વિભાવરૂપ. તેમાં સ્વાભાવિક તો શુદ્ધ દર્શનજ્ઞાનમયી ચેતના પરિણામ છે અને વિભાવ પરિણામ કર્મના નિમિત્તથી છે. તેઓ પ્રધાનરૂપથી તો મોહ કર્મના નિમિત્તથી થાય છે. સંક્ષેપથી મિથ્યાત્વ-રાગ દ્વેષ છે, તેમના વિસ્તારથી અનેક ભેદ છે. અન્ય કર્મોના ઉદયથી વિભાવ ભાવ થાય છે તેમાં પૌરૂષ પ્રધાન નથી, તેથી ઉપદેશ અપેક્ષાએ તે ગૌણ છે આ પ્રકારે શીલ અને ઉત્તર ગુણ સ્વભાવ-વિભાવ પરિણામિના ભેદથી ભેદરૂપ કરીને કહ્યા છે.

શીલની પ્રરૂપણા બે પ્રકારની છે:- એક તો સ્વદ્રવ્ય-પરદ્રવ્યના વિભાગની અપેક્ષાએ છે અને બીજી સ્ત્રીના સંસર્ગની અપેક્ષાએ છે. પરદ્રવ્યનો સંસર્ગ મન વચન અને કાયાથી અને કૃત, કારિત, અનુમોદનાથી ન કરવો. તેમને પરસ્પર ગુણવાથી નવ ભેદ થાય છે. આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ-એ ચાર સંજ્ઞા છે, તેનાથી પરદ્રવ્યનો સંસર્ગ થાય છે તેનું ન હોવું, આવા નવ ભેદોને ચાર સંજ્ઞાઓથી ગુણવાથી છત્રીસ થાય છે. પાંચ ઈન્દ્રિયોના નિમિત્તથી વિષયોનો સંસર્ગ થાય છે, તેમની પ્રવૃત્તિના અભાવરૂપ પાંચ ઈન્દ્રિયોથી છત્રીસને ગુણવાથી એકસો એંસી થાય છે. પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, પ્રત્યેક, સાધારણ એ તો એકેન્દ્રિય અને બેઈન્દ્રિય, ત્રણઈન્દ્રિય, ચૌઈન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય-આવા દશ ભેદ રૂપ જીવોના સંસર્ગ, એમની હિંસારૂપ પ્રવર્તનાથી પરિણામ વિભાવરૂપ થાય છે તે કરવું નહિ. આવા એકસો એંસી ભેદોને દસથી ગુણવાથી અઢારસો થાય છે. ક્રોધાદિક કષાય અને અસંયમ પરિણામથી પરદ્રવ્ય સંબંધી વિભાવ પરિણામ થાય છે. તેમના અભાવરૂપ દશ લક્ષણ ધર્મ છે તેનાથી ગુણાકાર કરવાથી અઢાર હજાર થાય છે. આવા પરદ્રવ્યના સંસર્ગરૂપ કુશીલના અભાવરૂપ શીલના અઢાર હજાર ભેદ છે. તેમને પાળવાથી પરમ બ્રહ્મચર્ય થાય છે બ્રહ્મ (આત્મા) માં પ્રવર્તવું અને રમવું તેને બ્રહ્મચર્ય કહે છે.

સ્ત્રીના સંસર્ગની અપેક્ષાએ આ પ્રકાર છે :- સ્ત્રી બે પ્રકારની છે. અચેતન સ્ત્રી-કાષ્ઠ, પાષાણ, લેપ (ચિત્રકામ) એ ત્રણ, એમનો મન અને કાયાથી એમ બે પ્રકારથી સંસર્ગ થાય છે. અહીં વચન નથી એથી બેથી ગુણવાથી છ થાય છે. કૃત, કારિત, અનુમોદનાથી ગુણવાથી અઢાર થાય છે. પાંચ ઈન્દ્રિયોથી ગુણવાથી નેવું થાય છે. દ્રવ્ય અને ભાવથી ગુણવાથી એકસો એંસી થાય છે. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાયોથી ગુણવાથી સાતસો વીસ થાય છે.

ચેતન સ્ત્રી-દેવી, મનુષ્યિણી, તિર્યચિણી એવી ત્રણ. એ ત્રણેને મન, વચન, કાયથી ગુણવાથી નવ થાય છે. એમને કૃત, કારિત, અનુમોદનાથી ગુણવાથી સત્તાવીસ થાય છે. એમને પાંચ ઇન્દ્રિયોથી ગુણવાથી એકસો પાંત્રીસ થાય છે. એમને દ્રવ્ય અને ભાવ-એ બેથી ગુણવાથી બસો સીત્તેર થાય છે. એમને ચાર સંજ્ઞા-(આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ) થી ગુણવાથી એકહજાર એંસી થાય છે. એમને અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ, સંજવલન ને ક્રોધ, માન, માયા, લોભ-આ સોળ કષાયોથી ગુણવાથી સત્તર હજાર બસો એંસી થાય છે. તેમાં અચેતન સ્ત્રીના સાતસો વીસ ઉમેરવાથી અઠાર હજાર થાય છે. આવા સ્ત્રીના સંસર્ગથી વિકાર પરિણામ થાય છે, તે કુશીલ છે. તેના અભાવરૂપ પરિણામ શીલ છે, તેને પણ 'બ્રહ્મચર્ય' સંજ્ઞા છે.

* અચેતન: સ્ત્રી	કાષ્ટપાપાણ ચિત્રામ ૩ ×	મન કાય ૨ ×	કૃત, કારિત અનુમોદના ૩ ×	ઇન્દ્રિયો ૫ ૫ ×	દ્રવ્ય, ભાવ ૨ ×	ક્રોધ, માન માયા, લોભ ૪		= ૭૨૦	
						અનંતાનુબંધી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ	ક્રોધ માન, માયા લોભ		
* ચેતન: સ્ત્રી	દેવી મનુષ્યિણી તિર્યચિણી ૩ ×	મન વચન કાય ૩ ×	કૃત કારિત અનુમોદના ૩ ×	ઇન્દ્રિયો ૫ ૫ ×	દ્રવ્ય ભાવ ૨ ×	આહાર ભય, મૈથુન પરિગ્રહ ૪ ×	સંજવલન ૪ ×	ક્રોધ માન, માયા લોભ ૪	= ૧૭૨૮૦ ૧૮૦૦૦

ચોરાસી લાભ ઉત્તરગુણ આ પ્રમાણે છે આત્માના વિભાવ પરિણામોને બાહ્ય કારણોની અપેક્ષાથી જે ભેદ થાય છે. તેમના અભાવરૂપ આ ગુણોના ભેદ છે. તે વિભાવોના ભેદોની ગણના સંક્ષેપથી આવી છે:- (૧) હિંસા, (૨) અનૃત, (૩) સ્તેય, (૪) મૈથુન, (૫) પરિગ્રહ, (૬) ક્રોધ, (૭) માન, (૮) માયા, (૯) લોભ, (૧૦) ભય, (૧૧) જુગુપ્સા, (૧૨) અરતિ, (૧૩) શોક, (૧૪) મનોદુષ્ટત્વ, (૧૫) વચનદુષ્ટત્વ, (૧૬) કાયદુષ્ટત્વ, (૧૭) મિથ્યાત્વ, (૧૮) પ્રમાદ, (૧૯) પૈશૂન્ય, (૨૦) અજ્ઞાન અને (૨૧) ઇન્દ્રિયોનો અનુગ્રહ-આવા એકવીસ દોષ છે. એમને અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ, અતિચાર, અનાચાર એવાં ચારેથી ગુણવાથી ચોરાસી થાય છે. પૃથ્વી, અપ, તેજ, વાયુ, પ્રત્યેક ને સાધારણ-એ સ્થાવર એકેન્દ્રિય જીવ છ અને વિકલ ત્રણ, પંચેન્દ્રિય એક-એવા જીવોના દસ ભેદ, એમના પરસ્પર આરંભથી ઘાત થાય છે. તેમને પરસ્પર ગુણવાથી એકસો થાય છે. તેમને આગળના ચોરાસીથી ગુણવાથી ચોરાસીસો થાય છે. તેમને દસ શીલ-વિરાધનાથી ગુણવાથી ચોરાસી હજાર થાય છે. શીલ-વિરાધનાના દસ નામ આ પ્રમાણે છે-(૧) સ્ત્રીસંસર્ગ, (૨) પુષ્ટરસભોજન, (૩) ગંધમાલ્યનું ગ્રહણ, (૪) સુંદર શયનાસનનું ગ્રહણ, (૫) શણગાર (ભૂષણ)નું મંડન, (૬) ગીતવાદિત્રનો પ્રસંગ,

(૭) ધનનું સંપ્રયોજન, (૮) કુશીલનો સંસર્ગ, (૯) રાજસેવા, અને (૧૦) રાત્રિસંચરણ-આ દસ 'શીલ વિરાધના' છે. તેની આલોચનાના દસ દોષ છે. ગુરુઓની પાસે જઈ લાગેલા દોષોની આલોચના સરળ બનીને ન કરે ને કંઈક શલ્ય રાખે, તેના દસ ભેદ કર્યા છે. તેને ગુણવાથી આઠ લાખ ચાલીસ હજાર થાય છે. આલોચનાદિ પ્રાયશ્ચિત્તના દસ ભેદ છે. તેનાથી ગુણવાથી ચોરાસી લાખ થાય છે. આ બધા દોષોના ભેદ છે, તેમના અભાવથી ગુણ થાય છે. તેમની ભાવના રાખે, ચિંતન અને અભ્યાસ રાખે, તેમની સંપૂર્ણ પ્રાપ્તિ કરવાનો ઉપાય રાખે. આ પ્રકારે તેમની ભાવનાનો ઉપદેશ છે.

આચાર્ય કહે છે કે વારંવાર અનેક વચનોના પ્રલાપથી તો કાંઈ સાધ્ય નથી જે કંઈ આત્માના ભાવની પ્રવૃત્તિના વ્યવહારના ભેદ છે તેમની 'ગુણ' સંજ્ઞા છે, તેમની ભાવના રાખવી. અહીં એટલું વિશેષ જાણવું કે ગુણસ્થાન ચૌદ કહ્યા છે તે પરિપાટીથી ગુણ-દોષોનો વિચાર છે. મિથ્યાત્વ, સાસાદન અને મિશ્ર-એ ત્રણેમાં તો વિભાવ પરિણતિ જ છે, એમાં તો ગુણનો વિચાર જ નથી. અવિરત, દેશવિરત આદિમાં શીલગુણનો એકદેશ આવે છે. અવિરતમાં મિથ્યાત્વ-અનંતાનુબંધી કષાયના અભાવરૂપ ગુણના એકદેશ-સમ્યક્ત્વ અને તીવ્ર રાગદ્વેષના અભાવરૂપ ગુણ આવે છે, અને દેશવિરતમાં કાંઈક વ્રતના એકદેશ ગુણ આવે છે. પ્રમત્તમાં મહાવ્રતરૂપ સામાયિક ચારિત્રનો એકદેશ ગુણ આવે છે. કેમકે પાપ સંબંધી રાગદ્વેષ તો ત્યાં નથી, પરંતુ ધર્મસંબંધી રાગ છે અને 'સામાયિક' રાગ-દ્વેષના અભાવનું નામ છે. તેથી સામાયિકને એકદેશ જ કહી છે. અહીં સ્વરૂપની સન્મુખ થવામાં ક્રિયાકાંડના સંબંધથી પ્રમાદ છે, તેથી 'પ્રમત્ત' નામ આપ્યું છે. અપ્રમત્તમાં સ્વરૂપ સાધનામાં તો પ્રમાદ નથી, પરંતુ કંઈક સ્વરૂપની સાધનાનો રાગ વ્યક્ત છે, માટે અહીં પણ સામાયિકને એકદેશ જ કહી છે. અપૂર્વકરણને અનિવૃત્તિકરણમાં રાગ વ્યક્ત નથી, અવ્યક્ત કષાયનો સદ્ભાવ છે, તેથી સામાયિક ચારિત્રની પૂર્ણતા કહી. સૂક્ષ્મ સાંપરાયમાં અવ્યક્ત કષાય પણ સૂક્ષ્મ રહી ગયો, તેથી એનું નામ 'સૂક્ષ્મ સાંપરાય' રાખ્યું. ઉપશાંત મોહ ને ક્ષીણમોહમાં કષાયનો અભાવ જ છે, તેથી જેવું આત્માનું મોહ-વિકાર રહિત શુદ્ધ સ્વરૂપ હતું તેવો અનુભવ થયો, તેથી 'યથા ખ્યાત ચારિત્ર' નામ રાખ્યું. આ પ્રમાણે મોહકર્મના અભાવની અપેક્ષાએ તો અહીં જ ઉત્તર ગુણોની પૂર્ણતા કહેવામાં આવી છે પરંતુ આત્માનું સ્વરૂપ અનંત જ્ઞાનાદિ સ્વરૂપ છે તે ઘાતિકર્મનો નાશ થવાથી અનંત જ્ઞાનાદિ પ્રગટ થાય છે ત્યારે 'સયોગ કેવળી' કહે છે, તેમાં પણ થોડી યોગોની પ્રવૃત્તિ છે અને 'અયોગીકેવળી ચૌદમું ગુણસ્થાન છે, તેમાં યોગની પ્રવૃત્તિ મટી જઈ આત્મા અવસ્થિત થઈ જાય છે, ત્યારે ચોરાસીલાખ ઉત્તરગુણોની પૂર્ણતા થઈ એમ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનોની અપેક્ષાએ ઉત્તરગુણોની પ્રવૃત્તિ વિચારવા યોગ્ય છે. આ બાહ્ય અપેક્ષાએ ભેદ છે, અંતરંગ અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે તો સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત ભેદ થાય છે. આ રીતે જાણવું જોઈએ. ૧૨૦

હવે ભેદોના વિકલ્પથી રહિત થઈને ધ્યાન કરવાનો ઉપદેશ કરે છે:-

જ્ઞાયહિ ધમ્મં સુક્કં અટ્ટ રત્તં ચ જ્ઞાણ મુત્તૂણ ।
રુદ્ધ જ્ઞાણ્યાઈં ઇમેણ જીવેણ ચિરકાલં ॥૧૨૧॥

ધ્યાય ધર્મ્યં શુક્લં આર્તં રૌદ્રં ચ ધ્યાનં મુક્ત્વા ।
રૌદ્રાર્તે ધ્યાતે અનેન જીવેન ચિરકાલમ્ ॥૧૨૧॥

ધ્યા ધર્મ્યં તેમજ શુક્લને, તજી આર્ત તેમ જ રૌદ્રને;
ચિરકાળ ધ્યાયાં આર્ત તેમ જ રૌદ્ર ધ્યાનો આ જીવે. ૧૨૧

અર્થ:- હે મુને! તું આર્ત-રૌદ્ર ધ્યાનને છોડ અને ધર્મ-શુક્લ-ધ્યાન છે તેને જ કર, કેમકે રૌદ્ર અને આર્તધ્યાન તો આ જીવે અનાદિ કાળથી ઘણા સમય સુધી કર્યા છે.

ભાવાર્થ:- આર્ત-રૌદ્રધ્યાન અશુભ છે, સંસારનું કારણ છે. આ બન્ને ધ્યાન તો જીવને વિના ઉપદેશે જ અનાદિથી હોય છે, તેથી તેમને છોડવાનો ઉપદેશ છે. ધર્મ-શુક્લધ્યાન સ્વર્ગ-મોક્ષનું કારણ છે. તેમનું ક્યારેય ધ્યાન કર્યું નથી, માટે તેમનું ધ્યાન કરવાનો ઉપદેશ છે. ધ્યાનનું સ્વરૂપ 'एकाग्रचित्तानिरोध' કહ્યું છે. ધર્મધ્યાનમાં તો ધર્માનુરાગનો સદ્ભાવ છે. તે ધર્મના-મોક્ષમાર્ગના-કારણમાં રાગસહિત 'એકાગ્ર ચિંતાનિરોધ' હોય છે. તેથી શુભરાગના નિમિત્તથી પુણ્યબંધ પણ થાય છે અને તે વિશુદ્ધ ભાવના નિમિત્તથી પાપકર્મની નિર્જરા પણ થાય છે. શુક્લધ્યાનમાં આઠમા, નવમા, દસમા ગુણસ્થાનમાં તો અલ્પક્રમ રાગ છે. ત્યાં અનુભવ-અપેક્ષાથી ઉપયોગ ઉજ્જવળ છે, તેથી 'શુક્લ' નામ રાખ્યું છે, અને એનાથી ઉપરના ગુણસ્થાનોમાં રાગ-કષાયનો અભાવ જ છે, તેથી સર્વથા જ ઉપયોગ ઉજ્જવળ છે. ત્યાં શુક્લધ્યાન યુક્ત જ છે. એટલી વધુ વિશેષતા છે કે ઉપયોગના એકાગ્રપણારૂપ ધ્યાનની સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની કહી છે. તે અપેક્ષાથી તેરમા-ચૌદમા ગુણસ્થાનમાં ધ્યાનનો ઉપચાર છે અને યોગક્રિયાના સ્થંભનની અપેક્ષાથી ધ્યાન કહ્યું છે. આ શુક્લધ્યાન કર્મની નિર્જરા કરીને જીવને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવે છે. -એવો ધ્યાનનો ઉપદેશ જાણવો. ૧૨૧

હવે કહે છે કે આ ધ્યાન ભાવલિંગી મુનિઓને મોક્ષ અપાવે છે:-

જે કે વિ દલ્લસવણા ઇંદિયસુહઆલલા ણ છિંદંતિ ।
છિંદંતિ ભાવસવણા જ્ઞાણકુઢારેહિં ભવરુક્ખં ॥૧૨૨॥

યે કેડપિ દ્રલ્લશ્રમણા ઇંન્દ્રિયસુખાકુલાઃ ન છિંદન્તિ ।
છિંદન્તિ ભાવશ્રમણાઃ ધ્યાનકુઠારૈઃ ભવવૃક્ષમ્ ॥૧૨૨॥

દ્રલ્લે શ્રમણ ઇન્દ્રિયસુખાકુલ હોઈને છેદે નહીં;
ભવવૃક્ષ છેદે ભાવશ્રમણો ધ્યાનરૂપ^૧ કુઠારથી. ૧૨૨

અર્થ:- કેટલાક દ્રવ્યલિંગી શ્રમણ છે, તેઓ તો ઇન્દ્રિયસુખમાં વ્યાકુળ છે, તેમને આ ધર્મ-શુકલ ધ્યાન હોતું નથી. તેઓ તો સંસારરૂપી વૃક્ષને કાપવામાં સમર્થ નથી અને જે ભાવલિંગી શ્રમણ છે તેઓ ધ્યાનરૂપી કુહાડાથી સંસારરૂપી વૃક્ષને કાપે છે.

ભાવાર્થ:- જે મુનિ દ્રવ્યલિંગ તો ધારણ કરે છે, પરંતુ તેને પરમાર્થ સુખનો અનુભવ થયો નથી. તેથી આ લોક-પરલોકમાં ઇન્દ્રિયોના સુખને જ ચાહે છે. તપશ્ચરણાદિક પણ આ જ અભિલાષાથી કરે છે. તેને ધર્મ-શુકલ-ધ્યાન ક્યાંથી હોય? અર્થાત્ હોતું નથી. જેમણે પરમાર્થ સુખનો આસ્વાદ લીધો છે તેમને ઇન્દ્રિયસુખ દુઃખ જ છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. માટે પરમાર્થ સુખનો ઉપાય ધર્મ-શુકલધ્યાન છે, તે ધ્યાન કરીને તેઓ સંસારનો અભાવ કરે છે. માટે ભાવલિંગી થઈને ધ્યાનનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. ૧૨૨.

હવે આ જ અર્થને દષ્ટાંત દ્વારા દઢ કરે છે:-

**जह दीवो गम्बहरे मारुयबाहाविवज्जिओ जलइ ।
तह रायाणिलरहिओ ज्ञाणपर्इयो वि पज्जलइ ॥ १२३ ॥**

**यथा दीपः गर्भगृहे मारुतबाधाविवर्जितः ज्वलति ।
तथा रागानिलरहितः ध्यानप्रदीपः अपि प्रज्वलति ॥ १२३ ॥**

**જ્યમ ^૧ગર્ભગૃહમાં પવનની બાધા રહિત દીપક જળે,
તે રીત ^૨રાગાનિલવિવર્જિત ધ્યાનદીપક પણ જળે. ૧૨૩**

અર્થ:- જેમ દીપક ગર્ભગૃહ અર્થાત્ જ્યાં પવનનો સંચાર હોતો નથી એવા મકાનની અંદરના ભાગમાં પવનથી બાધા રહિત નિશ્ચલ થઈને બળે છે (પ્રકાશે છે) તેવી જ રીતે અંતરંગ મનમાં રાગરૂપી પવનથી રહિત ધ્યાનરૂપી દીપક પણ પ્રકાશે છે, એકાગ્ર થઈને સ્થિર થાય છે, આત્મરૂપને પ્રકાશિત કરે છે.

ભાવાર્થ:- પહેલાં કહ્યું હતું કે જે ઇન્દ્રિય સુખથી વ્યાકુળ છે તેમને શુભ ધ્યાન હોતું નથી. તેને આ દીપકનું દષ્ટાંત કહ્યું છે-જ્યાં ઇન્દ્રિયોના સુખમાં રાગ છે તે તો પવન થયો ને જેને વિદ્યમાન છે. તેને ધ્યાનરૂપી દીપક કેવી રીતે બાધા વિના પ્રકાશ કરે? અર્થાત્ ન કરે. અને જેમને આ રાગરૂપી પવન બાધા ન કરે, તેમને ધ્યાનરૂપી દીપક નિશ્ચલ રહે છે. ૧૨૩

હવે કહે છે કે-ધ્યાનમાં જે પરમાર્થ ધ્યેય-શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ છે તે સ્વરૂપની આરાધનામાં નાયક (મુખ્ય) પંચપરમેષ્ઠી છે તેમનું ધ્યાન કરવાનો ઉપદેશ કરે છે:-

૧ ગર્ભગૃહ = મકાનની અંદરનો ભાગ. ૨ રાગાનિલવિવર્જિત = રાગરૂપી પવન રહિત

જ્ઞાયહિ પંચ વિ ગુરવે મંગલચતુસરણલોયપરિયરિણ ।
 નરસુરખેચરમહિણ આરાહણણાયગે વીરે ॥ ૧૨૪ ॥

ધ્યાય પંચ અપિ ગુરુન્ મંગલચતુઃ શરણલોકપરિકરિતાન્ ।
 નરસુરખેચરમહિતાન્ આરાધનાનાયકાન્ વીરાન્ ॥ ૧૨૪ ॥

ધ્યા પંચ ગુરુને, શરણ-મંગલ-લોક ઉત્તમ જેહ છે,
 આરાધના નાયક^૧ અમર-નર-ખચર પૂજિત, વીર છે. ૧૨૪

અર્થ:- હે મુને! તું પાંચ ગુરુ અર્થાત્ પંચપરમેષ્ઠીનું ધ્યાન કર. અહીં ‘અપિ’ શબ્દ શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપના ધ્યાનને સૂચવે છે. પંચપરમેષ્ઠી કેવા છે? મંગલ અર્થાત્ પાપના નાશક અથવા સુખદાયક છે અને ચૌશરણ અર્થાત્ ચાર શરણ છે તથા ‘લોક’ અર્થાત્ લોકના પ્રાણીઓથી અરહંત સિદ્ધ, સાધુ અને કેવળી પ્રણીત ધર્મ-એ પરિકરિત અર્થાત્ પરિતારિત છે-યુક્ત (સહિત) છે. નર-સુર-વિદ્યાધર સહિત પૂજ્ય છે તેથી તે ‘લોકોત્તમ’ કહેવાય છે. આરાધનાના નાયક છે, વીર છે, કર્મોને જીતનાર સુભટ છે અને વિશિષ્ટ લક્ષ્મીને પોતે પ્રાપ્ત છે તથા બીજાને આપે છે. આ પ્રકારે પાંચ પરમ ગુરુનું ધ્યાન કર.

ભાવાર્થ:- અહીં પંચ પરમેષ્ઠીનું ધ્યાન કરવાનું કહ્યું છે, તે ધ્યાનમાં વિઘ્નને દૂર કરવાવાળા ચાર મંગલ સ્વરૂપ કહ્યા છે તે એ જ છે. ‘ચાર શરણ’ અને ‘ચાર લોકમાં ઉત્તમ’ કહ્યા છે તે પણ એમને જ કહ્યા છે. એમના સિવાય પ્રાણીઓને અન્ય શરણ કે રક્ષા કરવાવાળું કોઈ પણ નથી. અને લોકમાં ઉત્તમ પણ તેઓ જ છે. આરાધના-દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-તપ -એ ચાર છે. તેના નાયક (સ્વામી) પણ તેઓ જ છે. કર્મોને જીતવાવાળા પણ તેઓ જ છે, તેથી ધ્યાન કરવાવાળા માટે તેમનું ધ્યાન શ્રેષ્ઠ છે. શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ તેમના જ ધ્યાનથી થાય છે. માટે આ ઉપદેશ છે. ૧૨૪

હવે ધ્યાન છે તે ‘જ્ઞાનમાં એકાગ્ર હોવું’ એમ કહ્યું છે તેથી જ્ઞાનનો અનુભવ કરવાનો ઉપદેશ કરે છે:-

ગાણમય વિમલસીયલસલિલં પારુણ ભવિય ભાવેણ ।
 વાહિજરમરણવેયણઢાહવિમુક્કા સિવા હૌંતિ ॥ ૧૨૫ ॥

જ્ઞાનમયવિમલ શીતલ સલિલં પ્રાપ્ય ભવ્યાઃ ભાવેન ।
 વ્યાધિજરામરણવેદનાદાહવિમુક્તાઃ શિવાઃ ભવન્તિ ॥ ૧૨૫ ॥

૧ અમર-નર-ખચરપૂજિત = દેવો-મનુષ્યો અને વિદ્યાધરોથી પૂજિત.

**જ્ઞાનાત્મ નિર્મળ નીર શીતળ પ્રાપ્ત કરીને ^૧ભાવથી
^૨ભવિ થાય છે ^૩જર-મરણ-વ્યાધિદાહવર્જિત, ^૪શિવમયી. ૧૨૫**

અર્થ:- ભવ્યજીવ જ્ઞાનમયી નિર્મળ શીતળ જળને સમ્યક્ત્વભાવ સહિત પીને વ્યાધિસ્વરૂપ જરા-મરણની વેદના (પીડા) ને ભસ્મ કરીને મુક્ત અર્થાત્ સંસારથી રહિત 'શિવ' અર્થાત્ પરમાનંદ સુખરૂપ થાય છે.

ભાવાર્થ:- જેવી રીતે નિર્મળ અને શીતળ પાણી પીવાથી પિત્તના દાહરૂપ વ્યાધિ મટીને શાતા થાય છે તેવી જ રીતે આ જ્ઞાન છે તે જ્યારે રાગાદિક મળથી રહિત નિર્મળ અને આકુળતા રહિત શાંત ભાવરૂપ થાય છે ત્યારે તેની ભાવના કરી રુચિ-શ્રદ્ધા-પ્રતીતિથી પીએ. - તેનાથી તન્મય થાય તો જરા-મરણરૂપ દાહ-વેદના મટી જાય છે અને સંસારથી નિવૃત્ત થઈને સુખરૂપ થાય છે. તેથી ભવ્યજીવોને ઉપદેશ છે કે જ્ઞાનમાં લીન થાઓ. ૧૨૫

હવે કહે છે કે આ ધ્યાનરૂપ અગ્નિથી સંસારના બીજરૂપ આઠે કર્મ એકવાર બળી જાય પછી ફરી સંસાર થતો નથી આ કર્મબીજ ભાવમુનિને બળી જાય છે:-

**જહ બીયમ્મિ ય દહ્લે ણ વિ રોહઙ્ઘ અંકુરો ય મહિ વીઢે ।
તહ કમ્મબીયદહ્લે ભવંકુરો ભાવસવણાણં ।। ૧૨૬ ।।**

**યથા બીજે ચ દગ્ધે નાપિ રોહતિ અંકુરશ્ચ મહીપીઠે ।
તથા કર્મ બીજદગ્ધે ભવાંકુરઃ ભાવશ્રમણાનામ્ ।। ૧૨૬ ।।**

**જ્યમ બીજ હોતાં દગ્ધ, અંકુર ભૂતળે ઊગે નહીં,
ત્યમ કર્મ બીજ બળ્યે ભવાંકુર ભાવશ્રમણોને નહીં. ૧૨૬**

અર્થ:- જેવી રીતે પૃથ્વી પરનું બીજ બળી જવાથી તેમાંથી અંકૂર ફૂટતાં નથી તેવી રીતે જ ભાવલિંગી શ્રમણને સંસારના કર્મરૂપી બીજ બળી ગયા પછી સંસારરૂપી અંકૂર ફરી ઊગતા નથી.

ભાવાર્થ:- સંસારનું મૂળ જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મ છે. આ કર્મ ભાવશ્રમણને ધ્યાનરૂપ અગ્નિથી ભસ્મ થઈ જાય છે. તેથી ફરી સંસારરૂપ અંકૂર ક્યાંથી ફૂટે? માટે ભાવશ્રમણ થઈને ધર્મ-શુક્લ ધ્યાનથી કર્મોનો નાશ કરવા યોગ્ય છે, આ ઉપદેશ છે. કોઈ સર્વથા એકાંતી બીજી રીતે કહે કે-કર્મ અનાદિ છે, એનો અંત પણ નથી તો તેનો પણ આ નિષેધ છે. બીજ અનાદિ છે, પણ એક વાર બળી જાય તો પછી ફરી ઊગતા નથી. એ રીતે આ પણ જાણવું. ૧૨૬

૧ ભાવથી = શુદ્ધભાવથી. ૨ ભવિ = ભવ્ય જીવો. ૩ જર-મરણ-વ્યાધિદાહવર્જિત = જરા-મરણ-રોગ સંબંધી બળતરાથી મુક્ત. ૪ શિવમયી = આત્યંતિક સૌખ્યમય અર્થાત્ સિદ્ધ.

હવે સંક્ષેપથી ઉપદેશ કરે છે:-

ભાવસવળો વિ પાવઙ્ગ સુખાઙ્ગ દુઘાઙ્ગ દવ્વસવળો ય ।
ઇય ણાહં ગુણદોસે ભાવેણ સંજુદો હોઙ્ગ ॥૧૨૭॥

ભાવશ્રમણઃ અપિ પ્રાપ્નોતિ સુખાનિ દુઃખાનિ દ્રવ્યશ્રમણશ્ચ ।
ઇતિ જ્ઞાત્વા ગુણદોષાન્ ભાવેન ચ સંયુતઃ ભવ ॥૧૨૭॥

રે ! ભાવશ્રમણ સુખો લહે ને દ્રવ્યમુનિ દુઃખો લહે;
તું ભાવથી સંયુક્ત થા, ગુણદોષ જાણી એ રીતે. ૧૨૭

અર્થ:- ભાવશ્રમણ તો સુખોને પામે છે અને દ્રવ્ય શ્રમણ દુઃખો પામે છે. આ પ્રકારે ગુણ-દોષોને જાણીને હે જીવ ! તું ભાવ સહિત સંયમી બન.

ભાવાર્થ:- સમ્યક્દર્શન સહિત ભાવ શ્રમણ થવાય છે. તે સંસારનો અભાવ કરીને સુખ પામે છે અને મિથ્યાત્વ સહિત દ્રવ્ય શ્રમણ વેપમાત્ર હોય છે. તે સંસારનો અભાવ કરી શકતો નથી તેથી દુઃખ પામે છે. માટે ઉપદેશ કરે છે કે બન્નેનાં ગુણ-દોષ જાણીને ભાવ સંયમી બનવું યોગ્ય છે. આ બધા ઉપદેશનો સાર છે. ૧૨૭

હવે ફરી પણ આનો જ ઉપદેશ અર્થરૂપ સંક્ષેપથી કહે છે:-

તિત્થયરગણહરાઙ્ગ અભ્યુદયપરંપરાઙ્ગ સોક્ખાઙ્ગ ।
પાવંતિ ભાવસહિયા સંખેવિ જિણેહિં વજ્જરિયં ॥૧૨૮॥

તીર્થંકરગણધરાદીનિ અભ્યુદયપરંપરાણિ સૌખ્યાનિ ।
પ્રાપ્નવંતિ ભાવશ્રમણાઃ સંક્ષેપેણ જિનૈઃ મણિતમ્ ॥૧૨૮॥

^૧તીર્થેશ-ગણનાથાદિગત અભ્યુદયયુત સૌખ્યો તણી,
પ્રાપ્તિ કરે છે ભાવમુનિ;-ભાખ્યું જિને સંક્ષેપથી. ૧૨૮

અર્થ:- જે ભાવસહિત મુનિ છે તે અભ્યુદય સહિત તીર્થંકર-ગણધર આદિ પદવીના સુખો પામે છે-આ સંક્ષેપથી કહ્યું છે.

ભાવાર્થ:- તીર્થંકર, ગણધર, ચક્રવર્તી આદિ પદોનું સુખ ઘણા અભ્યુદય સહિત હોય છે, તેમને ભાવસહિત સમ્યક્દષ્ટિ મુનિ પામે છે. આ સર્વ ઉપદેશ સંક્ષેપથી કહ્યો છે. તેથી ભાવસહિત મુનિ થવું યોગ્ય છે. ૧૨૮

હવે આચાર્ય કહે છે કે જે ભાવશ્રમણ છે તેમને ધન્ય છે, તેમને અમારા નમસ્કાર હો:-

તે ધણ્ણા તાણ ણમો દંસણવરણાણચરણ સુદ્ધાણં ।
ભાવસહિયાણ ણિચ્ચં તિવિહેણ પણદ્ધમાયાણં ॥ ૧૨૧ ॥

તે ધન્યાઃ તેભ્ય નમઃ દર્શનવરજ્ઞાનચરણશુદ્ધેભ્યઃ ।
ભાવસહિતેભ્યઃ નિત્યં ત્રિવિધેન પ્રણદ્ધમાયેભ્યઃ ॥ ૧૨૧ ॥

તે છે સુધન્ય, ^૧ત્રિધા સદૈવ નમસ્કરણ હો તેમને,
જે ^૨ભાવયુત, દગજ્ઞાનચરણવિશુદ્ધ, માયા મુક્ત છે. ૧૨૮

અર્થ:- આચાર્ય કહે છે કે જે મુનિ સમ્યગ્દર્શન, શ્રેષ્ઠ (વિશિષ્ટ) જ્ઞાન અને નિર્દોષ ચારિત્ર એનાથી શુદ્ધ છે તેથી ભાવ સહિત છે અને નાશ પામી ગઈ છે માયા અર્થાત્ કપટ પરિણામ જેમના તેઓ ધન્ય છે. તેમને અમારા મન-વચન-કાયાથી સદા નમસ્કાર હો.

ભાવાર્થ:- ભાવલિંગીઓમાં જે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રથી શુદ્ધ છે તેમના પ્રત્યે આચાર્યને ભક્તિ પ્રગટ થઈ છે, તેથી તેમને ધન્ય કહીને નમસ્કાર કર્યા છે તે યોગ્ય છે. જેમને મોક્ષમાર્ગમાં અનુરાગ છે તેઓ જેમનામાં મોક્ષમાર્ગની પ્રવૃત્તિમાં મુખ્યતા દેખાય તેમને નમસ્કાર કરે જ કરે. ૧૨૮

હવે કહે છે જે ભાવશ્રમણ છે તેઓ દેવાદિકની ઋદ્ધિ જોઈને મોહ પામતા નથી:-

ઇદ્ધિમતુલં વિઝવ્વિય કિણ્ણરકિંપુરિસઅમરખચરેહિં ।
તેહિં વિણ જાઙ્ઞ મોહં જિણ ભાવણ ભાવિઓ ધીરો ॥ ૧૩૦ ॥

ઋદ્ધિમતુલાં ^૩વિકુર્વમ્હિઃ કિંનરકિંપુરુષામરખચરૈઃ ।
તૈરપિ ન યાતિ મોહં જિનભાવના ભાવિતઃ ધીરઃ ॥ ૧૩૦ ॥

^૪ખેચર-સુરાદિક વિક્રિયાથી ઋદ્ધિ અતુલ કરે ભલે,
જિનભાવના પરિણત સુધીર લહે ન ત્યાં પણ મોહને. ૧૩૦

અર્થ:- જિનભાવના (સમ્યક્ત્વભાવના) થી વાસિત જીવ કિન્નર, કિંપુરુષ દેવ, કલ્પવાસી દેવ અને વિદ્યાધર એમનાથી વિક્રિયારૂપ વિસ્તાર પામેલી અતુલ ઋદ્ધિઓથી મોહ પામતા નથી. કેમ કે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ કેવા છે? ધીર છે દઢબુદ્ધિ છે અર્થાત્ નિઃશંકિત અંગના ધારક છે.

૧ ત્રિધા = ત્રણ પ્રકારે અર્થાત્ મન-વચન-કાયાથી. ૨ ભાવયુક્ત = શુદ્ધ ભાવ સહિત. ૩ સંસ્કૃત મુદ્રિત પ્રતિમાં 'વિકૃતાં' પાઠ છે. ૪ ખેચર-સુરાદિક = વિદ્યાધર, દેવ વિ.

ભાવાર્થ:- જેમનું જિનસમ્યક્ત્વ દઢ છે તેમને સંસારની ઋદ્ધિ તૃણવત્ છે. ને પરમાર્થ સુખની જ ભાવના છે. તેથી તેમને વિનાશીક ઋદ્ધિની વાંછા કેમ હોય ? ૧૩૦

હવે આનું જ સમર્થન છે કે એવી ઋદ્ધિ પણ ચાહતા નથી તો અન્ય સાંસારિક સુખની શી વાત ?

કિં પુણ ગચ્છઈ મોહં ણરસુરસુક્રાણ અપ્પસારાણં ।
જાણંતો પસ્સંતો ચિંતંતો મોક્ષ મુણિઘવલો ॥ ૧૩૧ ॥

કિં પુનઃ ગચ્છતિ મોહં નરસુરસુખાનાં અલ્પસારાણામ્ ।
જાનન્ પશ્યન્ ચિંતયન્ મોક્ષં મુનિઘવલઃ ॥ ૧૩૧ ॥

તો દેવ-નરનાં તુચ્છ સુખ પ્રત્યે લહે શું મોહને,
મુનિપ્રવર જે જાણે, ^૧જુએ ને ચિંતવે છે મોક્ષને ? ૧૩૧

અર્થ:- સમ્યક્દષ્ટિ જીવ પૂર્વોક્ત પ્રકારની પણ ઋદ્ધિને ઇચ્છતા નથી તો મુનિ ઘવલ અર્થાત્ મુનિપ્રધાન છે તે અન્ય જે મનુષ્ય-દેવોનાં સુખ-ભોગાદિક કે જેમાં અલ્પ સાર છે તેમાં શા માટે મોહ પામે ? કેવા છે મુનિઘવલ ? મોક્ષને જાણે છે, તેના જ તરફ દષ્ટિ છે ને તેનું જ ચિંતન કરતા હોય છે.

ભાવાર્થ:- જે મુનિપ્રધાન છે તેમની ભાવના મોક્ષના સુખોમાં છે. તે દેવ વિઘાધરોની ફેલાયેલી મોટી મોટી વિક્રિયા-ઋદ્ધિમાં પણ લાલસા કરતા નથી તો કિંચિત્ માત્ર વિનાશીક જે મનુષ્ય, દેવોના ભોગાદિકના સુખ તેમાં વાંછા કેવી રીતે કરે ? અર્થાત્ ન જ કરે. ૧૩૧

હવે ઉપદેશ કરે છે કે જ્યાંસુધી જરા આદિક ન આવે ત્યાંસુધી પોતાનું હિત સાધી લો:-

ઉત્થરઈ જા ણ જરઓ રોયગ્ગી જા ણ હહઈ દેહઉહિં ।
ઇન્દિય બલં ણ વિયલઈ તાવ તુમં કુણહિ અપ્પહિયં ॥ ૧૩૨ ॥

આક્રમતે યાવન્ન જરા રોગાગ્નિર્યાવન્ન દહતિ દેહકુટીમ્ ।
ઇન્દ્રિયબલં ન વિગલતિ તાવત્ ત્વં કુરુ આત્મહિતમ્ ॥ ૧૩૨ ॥

રે ^૨આક્રમે ન જરા, ^૩ગદાગ્નિ દહે ન ^૪તનકુટિ જ્યાં લગી,
બળ ઇન્દ્રિયોનું નવ ઘટે, કરી લે તું નિજહિત ત્યાં લગી. ૧૩૨

૧ જુએ = દેખે; શ્રદ્ધે. ૨ આક્રમે = આક્રમણ કરે; હલ્લો કરે; ઘેરી વળે; પકડે. ૩ ગદાગ્નિ = રોગરૂપી અગ્નિ. ૪ તનકુટિ = કાચારૂપી ઝૂંપડી.

અર્થ:- હે મુને! જ્યાં સુધી તને જરા ન આવે તથા જ્યાંસુધી રોગરૂપી અગ્નિ તારી દેહરૂપી ઝૂંપડીને ભસ્મ ન કરે અને જ્યાં સુધી ઇન્દ્રિયોનું બળ ન ઘટે ત્યાંસુધીમાં પોતાનું હિત કરી લે.

ભાવાર્થ:- વૃદ્ધાવસ્થામાં દેહ રોગોથી જર્જરિત થઈ જાય છે ને ઇન્દ્રિયો ક્ષીણ થઈ જાય છે ત્યારે અસમર્થ થઈને આ લોકના કાર્ય-ઉઠવા-બેસવાનું કાર્ય-પણ કરી શકતો નથી ત્યારે પરલોક સંબંધી તપશ્ચરણાદિક તથા જ્ઞાનાભ્યાસ અને સ્વરૂપના અનુભવાદિ કાર્ય ક્યાંથી કરે? તેથી આ ઉપદેશ છે કે જ્યાંસુધી સામર્થ્ય છે ત્યાંસુધીમાં પોતાના હિતરૂપ કાર્ય કરી લો. ૧૩૨

હવે અહિંસા ધર્મના ઉપદેશનું વર્ણન કરે છે:-

**છજ્જીવ છઢાયદગં ણિચ્ચં મળવયળકાયજોણિં।
કુરુ દય પરિહર મુણિવર ભાવિ અપુવ્વં મહાસત્તં ॥ ૧૩૩ ॥**

**૩ષટ્તજીવાન્ ષઢાયતનાનાં નિત્યં મનોચચનકાયયોગૈઃ।
કુરુ દયાં પરિહર મુનિવર ભાવય અપૂર્વ મહાસત્ત્વમ્ ॥ ૧૩૩ ॥**

**છ અનાયતન તજ, કર દયા ષટ્જીવની ૩ત્રિવિધે સદા,
મહાસત્ત્વને તું ભાવ રે! ૪અપૂર્વપણે હે મુનિવરા! ૧૩૩.**

અર્થ:- હે મુનિવર! તું છકાયના જીવો પર દયા કર અને છ અનાયતનોને મન, વચન, કાયાના યોગથી છોડ તથા અપૂર્વ-જે પહેલાં થયું ન હતું એવા-મહાસત્ત્વ અર્થાત્ સર્વે જીવોમાં વ્યાપક મહાસત્ત્વ ચેતના ભાવને ભાવ.

ભાવાર્થ:- અનાદિ કાળથી જીવનું સ્વરૂપ-ચેતનાસ્વરૂપ-જાણ્યું ન હતું તેથી જીવોની હિંસા કરી. તેથી આ ઉપદેશ છે કે હવે જીવાત્માનું સ્વરૂપ જાણીને છકાયના જીવો પર દયા કર. અનાદિથી જ આપ્તનું, આગમનું, પદાર્થનું અને એમની સેવા કરવાવાળાઓનું સ્વરૂપ જાણ્યું નથી માટે અનાપ્ત આદિ છ અનાયતન-જે મોક્ષમાર્ગના સ્થાન નથી તેમને-સારા સમજીને સેવન કર્યું. એટલે આ ઉપદેશ દે છે કે અનાયતનને છોડ જીવના સ્વરૂપના ઉપદેશક એ બંનેને તે પહેલાં જાણ્યાં નથી, અને ભાવના કરી નથી. માટે હવે તેમની ભાવના કર-આ પ્રકારે ઉપદેશ છે.

૧ છાપેલી સંસ્કૃત પ્રતમાં 'મહાસત્ત' એવું સંબોધન પદ છે જેનું સંસ્કૃત છાયા 'મહાસત્ત્વ' છે. ૨ મુદ્રિત સંસ્કૃત પ્રતમાં 'ષટ્ત જીવષઢાયતનાનાં' એવું પદ કર્યું છે. ૩ ત્રિવિધે = મન-વચન-કાયાથી. ૪ અપૂર્વપણે = અપૂર્વપણે.

અનાયતન વિષે વિશેષ ખુલાસો કરતાં કહે છે કે કુદેવ, કુગુરુ, કુશાસ્ત્ર તથા એ ત્રણેની સેવા-ભક્તિ કરનારા એ ધર્મોના આયતન એટલે સ્થાન નથી માટે અનાયતન કહ્યાં છે.

જે રાગી, દ્વેષી, કામી, ક્રોધી, લોભી, શસ્ત્ર, સ્ત્રી આદિ સહિત દેવો છે તેમનામાં સમ્યક્ ધર્મ નથી. તેથી કુદેવ છે, તે અનાયતન છે.

પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયોના લોલુપી, પરિગ્રહમાં આસક્ત, આરંભ કરનારા, વેષધારી તે ગુરુ નથી, ધર્મ રહિત છે તેથી તે અનાયતન છે.

હિંસાના આરંભની પ્રેરણા કરનાર રાગ દ્વેષાદિ દોષોને વધારનાર, સર્વથા એકાંત પ્રરૂપણા કરનાર શાસ્ત્રો તે કુશાસ્ત્ર ધર્મરહિત છે, તેથી તે અનાયતન છે.

દેવી, ક્ષેત્રપાળ આદિ દેવોને વંદન કરનાર, માન્યતા માનનાર કુદેવના ભક્ત છે તેથી તે અનાયતન છે.

કુગુરુને સેવનાર, ભક્તિ કરનારા ધર્મથી રહિત છે, તે કુગુરુના ભક્ત છે તેથી તે અનાયતન છે.

મિથ્યાશાસ્ત્રને ભણનારા તેની સેવા ભક્તિ કરનાર એકાંતી, ધર્મનાં સ્થાન નથી તે કુશાસ્ત્ર છે તેથી તે કુશાસ્ત્રના ભક્ત અનાયતન છે.

આ પ્રકારે કુદેવ, કુગુરુ, કુશાસ્ત્ર અને તેની સેવાભક્તિ કરનારા કુભક્તો એ છએમાં ધર્મ નથી. તેથી અનાયતન હોવાથી તેનો ત્યાગ કર્તવ્ય છે. તેથી સમ્યક્દર્શનની વિશુદ્ધિ થાય છે. ૧૩૩

**છ અનાયતન તજ, કર દયા ષટ્જીવની દ્વિવિધે સદા,
મહાસત્વને તું ભાવ રે! અપુરવપણે હે મુનિવરા.**

ભાવપાહુડ-૧૩૩

અર્થ:- હે અપૂર્વ પરિણામના ધારક મહાસત્વ મુનિવર! તમે મન વચન કાયાથી સદા છકાય જીવની રક્ષા કરો. તેમજ પાપનાં છ સ્થાનક-અનાયતન છે તેનો ત્યાગ કરો તથા પૂર્વે કદી ભાવી નથી એવી અપૂર્વ પોતાના ચૈતન્યસ્વરૂપ સહજાત્માની ભાવના ભાવો.

ભાવાર્થ:- કુદેવ, કુગુરુ, કુશાસ્ત્ર તથા એ ત્રણેની સેવા ભક્તિ કરનારા એ ધર્મનાં આયતન એટલે સ્થાન નથી, માટે અનાયતન કહ્યાં છે.

(૧) જે રાગી, દ્વેષી, કામી, ક્રોધી, લોભી, શસ્ત્ર, સ્ત્રી આદિ સહિત દેવો છે તેમનામાં સમ્યક્ ધર્મ નથી તેથી કુદેવ છે માટે અનાયતન કહ્યાં છે.

(૨) પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોના લોલુપી, પરિગ્રહમાં આસક્ત, આરંભ કરનારા, વેષધારી તે ગુરુ નથી. તેથી કુદેવ છે, ને અનાયતન છે.

(૩) હિંસાના આરંભની પ્રેરણા કરનાર, રાગદ્વેષાદિ દોષોને વધારનાર, સર્વથા એકાંત પ્રરૂપણા કરનાર શાસ્ત્રો તે કુશાસ્ત્ર ધર્મરહિત છે, તેથી અનાયતન છે.

(૪) દેવી, ક્ષેત્રપાળ આદિ દેવોને વંદન કરનાર, માન્યતા માનનાર અનાયતન છે. તે કુદેવના ભક્ત છે.

(૫) કુગુરુને સેવનારા, ભક્તિ કરનારા ધર્મથી રહિત છે તે કુગુરુના ભક્ત છે તેથી તે અનાયતન છે.

(૬) મિથ્યાશાસ્ત્રને ભણનારા, તેની સેવા ભક્તિ કરનારા, એકાંતી, ધર્મનાં સ્થાન નથી તેથી તે કુશાસ્ત્રના ભક્ત છે તેથી અનાયતન છે.

આ પ્રકારે કુદેવ, કુગુરુ, કુશાસ્ત્ર અને કુદેવ, કુગુરુ અને કુશાસ્ત્રની સેવા ભક્તિ કરનારા એ છયે કુભક્તોમાં ધર્મ નથી. તેથી અનાયતન હોવાથી તેનો ત્યાગ કર્તવ્ય છે. તેથી સમ્યગ્દર્શનની વિશુદ્ધિ થાય છે.

(ભાવપાહુડ ગાથા ૧૩૩ નો અર્થ અને ભાવાર્થ)

હવે કહે છે કે જીવનું તથા ઉપદેશ કરવાવાળાનું સ્વરૂપ જાણ્યા વિના સર્વે જીવોના પ્રાણોનો આહાર કર્યો-આ પ્રકારે દેખાડે છે:-

**દસવિહવાણાહારો અણંતભવસાયરે ભમંતેણ ।
ભોયસુહકારણદ્વં કદો ય તિવિહેણ સયલ જીવાણં ॥ ૧૩૪ ॥**

**દશવિધપ્રાણાહારઃ અનન્ત ભવસાયરે ભ્રમતા ।
ભોગસુખકારણાર્થં કૃતશ્ચ ત્રિવિધેન સકલજીવાનાં ॥ ૧૩૪ ॥**

**ભમતાં ^૧અમિત ભવસાગરે, તેં ભોગસુખના હેતુએ,
સહુ જીવ-દશવિધપ્રાણનો આહાર કીધો ત્રણ વિધે. ૧૩૪**

અર્થ:- હે મુને! તેં અનંત ભવસાગરમાં ભ્રમણ કરતાં કરતાં સકલ ત્રસ, સ્થાવર જીવોના દશ પ્રકારના પ્રાણોનો આહાર ભોગસુખના માટે મન, વચન, કાયાથી કર્યો.

ભાવાર્થ:- અનાદિ કાળથી જિનમતના ઉપદેશ વિના અજ્ઞાની થઈને તેં ત્રસ-સ્થાવર જીવોના પ્રાણોનો આહાર કર્યો. તેથી હવે જીવોનું સ્વરૂપ જાણીને જીવોની દયા પાળ, ભોગ-અભિલાષ છોડ. આ ઉપદેશ છે. ૧૩૪

ફરી કહે છે કે આવા પ્રાણીઓની હિંસાથી સંસારમાં ભ્રમણ કરી દુઃખ પામ્યો:-

પાણિવહેહિ મહાજસ ચરસીલક્ષજોગિમજ્જમ્મિ ।
ઉપ્પજંત મરંતો પત્તો સિ ગિરંતરં દુક્ખં ॥ ૧૩૫ ॥

પ્રાણિવઘૈઃ મહાયશઃ! ચતુરશીતિલક્ષયોનિમધ્યે ।
ઉત્પદ્યમાનઃ ક્ષિયમાણઃ પ્રાપ્તોઽસિ નિરંતરં દુઃખમ્ ॥ ૧૩૫ ॥

પ્રાણીવઘોથી હે મહાયશ ! યોનિ લખ ચોરાશીમાં,
ઉત્પત્તિનાં ને મરણનાં દુઃખો નિરંતર તે લલાં. ૧૩૫

અર્થ:- હે મુને ! હે મહાયશ ! તું પ્રાણીઓના ઘાતથી ચોરાસી લાખ યોનિઓની મધ્યમાં ઉત્પન્ન થયો થકો અને મરતો થકો નિરંતર દુઃખ પામ્યો.

ભાવાર્થ:- જિનમતના ઉપદેશ વિના, જીવોની હિંસાથી આ જીવ ચોરાસી લાખ યોનિઓની મધ્યમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને મરે છે. હિંસાથી કર્મબંધ થાય છે. કર્મબંધના ઉદયથી ઉત્પત્તિ-મરણરૂપ સંસાર થાય છે.

હવે તે દયાનો જ ઉપદેશ કરે છે:-

જીવાણમથયદાણં દેહિ મુણી પાણિભૂયસત્તાણં ।
કલ્લાણસુહણિમિત્તં પરંપરા તિવિહસુહીણ ॥ ૧૩૬ ॥

જીવાનામભયદાનં દેહિ મુને પ્રાણિભૂતસત્વાનામ્ ।
કલ્યાણસુખનિમિત્તં પરંપરયા ત્રિવિધ શુદ્ધયા ॥ ૧૩૬ ॥

તું ભૂત-પ્રાણી-સત્ત્વ-જીવને ત્રિવિધ શુદ્ધિ વડે મુનિ,
દે^૧અભય, જે^૨કલ્યાણસૌખ્ય નિમિત્ત^૩પારંપર્યથી. ૧૩૬

અર્થ:- હે મુને ! જીવોને અને પ્રાણી-ભૂત-સત્ત્વોને પોતાના પરંપરાથી કલ્યાણ અને સુખ થાય તે માટે મન-વચન-કાયાની શુદ્ધતાથી અભયદાન દે.

ભાવાર્થ:- ‘જીવ’ પંચેન્દ્રિયોને કહે છે. ‘પ્રાણી’ વિકલત્રયને (બે ઇન્દ્રિય-ત્રણ ઇન્દ્રિય-ચતુરિન્દ્રિયને) કહે છે. ‘ભૂત’ વનસ્પતિને કહે છે અને ‘સત્ત્વ’ પૃથ્વી, અપ્ (પાણી), તેજ અને વાયુને કહે છે. આ સર્વે જીવોને પોતાના સમાન જાણીને અભયદાન દેવાનો ઉપદેશ છે. તેથી શુભ પ્રકૃતિઓનો બંધ થવાથી અભ્યુદયનું સુખ થાય છે-પરંપરાથી તીર્થંકર પદ પામીને મોક્ષ પામે છે. -આ ઉપદેશ છે.

હવે આ જીવ પદ અનાયતનના પ્રસંગથી મિથ્યાત્વથી સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે એનું સ્વરૂપ કહે છે. પહેલાં મિથ્યાત્વના ભેદો કહે છે:-

**અસિયસય કિરિયવાઈ અક્કિરિયાણં ચ હોઝ ચુલસીદી ।
સત્તઢ્ઠી અણ્ણાળી વેણઙ્યા હોંતિ બત્તીસા ॥૧૩૭॥**

**અશીવિશતં ક્રિયાવાદિનામક્રિયમાણં ચ ભવતિ ચતુરશીતિઃ ।
સપ્તષટ્ટિરજ્ઞાનિનાં વૈનયિકાનાં ભવતિ દ્વાત્રિશત્ ॥૧૩૭॥**

**શત-એંશી કિરિવાદીના, ચોરાશી તેથી વિપક્ષના^૧,
બત્રીશ સડસઠ ભેદ છે વૈનયિક ને અજ્ઞાનીના. ૧૩૭**

અર્થ:- એકસોએંશી ક્રિયાવાદીના ભેદો છે અને ચોર્યાસી અક્રિયાવાદીઓના ભેદ છે. અજ્ઞાની સડસઠ ભેદરૂપ છે અને વિનયવાદી બત્રીસ છે.

ભાવાર્થ:- વસ્તુનું સ્વરૂપ અનંતધર્મ સ્વરૂપ સર્વજ્ઞે કહ્યું છે. તે પ્રમાણ અને નયથી સત્યાર્થ સિદ્ધ થાય છે. જેઓના મતમાં સર્વજ્ઞ નથી-તથા સર્વજ્ઞના સ્વરૂપનો યથાર્થરૂપથી નિશ્ચય કરી તેનું શ્રદ્ધાન કર્યું નથી એવા અન્યવાદીઓએ વસ્તુનો એક ધર્મ ગ્રહણ કરી તેનો પક્ષપાત કર્યો કે અમે આ પ્રકારે માન્યું છે તે એમ જ છે, અન્ય પ્રકારે નથી. આ પ્રમાણે વિધિ-નિષેધ કરીને એક-એક ધર્મના પક્ષપાતી બની ગયા. તેમના સંક્ષેપથી ત્રણસો ત્રેસઠ ભેદ થઈ ગયા.

ક્રિયાવાદી:- ફરવું, બેસવું, ઊભા રહેવું, ખાવું, પીવું, સૂવું, ઉત્પન્ન થવું, નાશ પામવો, દેખવું, જાણવું, કરવું, ભોગવવું, ભૂલવું, યાદ કરવું, પ્રીતિ કરવી, હર્ષ કરવો, વિષાદ કરવો, દ્વેષ કરવો, જીવવું, મરવું-આ બધી ક્રિયાઓ છે. જીવાદિ પદાર્થોને આ બધી ક્રિયાઓ જોઈને કોઈએ અમુક ક્રિયાનો પક્ષ કર્યો તો કોઈએ બીજી ક્રિયાનો પક્ષ કર્યો. આમ પરસ્પર ક્રિયાના વિવાદથી ભેદ થયા. સંક્ષેપથી આવી એકસોએંશી ક્રિયાઓના ભેદનું નિરૂપણ કર્યું છે, વિસ્તાર કરવાથી તે ઘણું વધી જાય તેમ છે.

અક્રિયાવાદી:- કેટલાક અક્રિયાવાદી છે. તેઓ જીવાદિ પદાર્થોમાં ક્રિયાનો અભાવ માનીને અંદરોઅંદર વિવાદ કરે છે. કેટલાક કહે છે કે જીવ જાણતો નથી કોઈ કહે છે કે જીવ કંઈ કરતો નથી, કોઈ કહે છે કે ભોગવતો નથી, કોઈ કહે છે કે ઉત્પન્ન થતો નથી, કોઈ કહે છે કે નાશ પામતો નથી, કોઈ કહે છે કે ગમન કરતો નથી, કોઈ કહે છે કે ઊભો રહેતો નથી, ઇત્યાદિ ક્રિયાના અભાવના પક્ષપાતથી સર્વથા એકાંતી થાય છે. તેમના સંક્ષેપથી ચોરાસી ભેદ છે.

૧ તેથી વિપક્ષના = અક્રિયાવાદીના.

અજ્ઞાનવાદી:- કેટલા અજ્ઞાનવાદી છે. તેમાં કેટલાક તો સર્વજ્ઞનો અભાવ માને છે. કોઈ કહે છે કે જીવ અસ્તિ છે એ કોણ જાણે? કોઈ કહે છે કે જીવ નાસ્તિ છે એ કોણ જાણે? કોઈ કહે છે કે જીવ નિત્ય છે એ કોણ જાણે? કોઈ કહે છે કે જીવ અનિત્ય છે એ કોણ જાણે? ઇત્યાદિ સંશય-વિપર્યય-અધ્યવસાયરૂપ થઈને વિવાદ કરે છે. તેમના સંક્ષેપથી અડસઠ ભેદ છે.

વિનયવાદી:- કેટલાક વિનયવાદી છે. તેમાંથી કોઈ કહે છે; દેવાદિના વિનયથી સિદ્ધિ છે, કોઈ કહે છે કે ગુરુના વિનયથી સિદ્ધિ છે, કોઈ કહે છે કે માતાના વિનયથી તથા કોઈ કહે છે કે પિતાના વિનયથી સિદ્ધિ છે, કોઈ કહે છે કે રાજાના વિનયથી સિદ્ધિ છે, કોઈ કહે છે કે સર્વના વિનયથી સિદ્ધિ છે ઇત્યાદિ વિવાદ કરે છે તેમના સંક્ષેપથી બત્રીસ ભેદ છે.

આ પ્રકારે સર્વથા એકાંતવાદીઓના ત્રણસો ત્રેસઠ ભેદ સંક્ષેપથી છે. વિસ્તાર કરવાથી ઘણા થઈ જાય છે. તેઓમાં કોઈ ઈશ્વરવાદી છે. કોઈ કાળવાદી છે, કોઈ સ્વભાવવાદી છે, કોઈ વિનયવાદી છે, કોઈ આત્મવાદી છે. તેમનું સ્વરૂપ ગોમ્મટસાર આદિ ગ્રંથોમાંથી જાણવું. આવા મિથ્યાત્વના ભેદ છે. ૧૩૭

હવે કહે છે કે અભવ્ય જીવ પોતાની પ્રકૃતિને છોડતો નથી (તેથી) તેનું મિથ્યાત્વ મટતું નથી:-

ण मुयइ पयडि अभव्वो सुद्वु वि आयणिरुण जिणधम्मं ।
गुडदुद्धं पि पिता ण पणया णिव्विसा होंति ॥ १३८ ॥

न मुंचति प्रकृतिमभव्यः सुष्ठु अपि आकर्ण्य जिनधर्मम् ।
गुडदुग्धमपि पिबंतः न पन्नगाः निर्विषाः भवन्ति ॥ १३८ ॥

સુરીતે સુણી જિનધર્મ પણ પ્રકૃતિ અભવ્ય નહીં તજે,
સાકર સહિત ક્ષીરપાનથી પણ સર્પ નહિ નિર્વિષ બને. ૧૩૮

અર્થ:- અભવ્ય જીવ સારી રીતે જિનધર્મને સાંભળીને પણ પોતાની મિથ્યાત્વ પ્રકૃતિને છોડતો નથી. અહીં દૃષ્ટાંત છે કે સાકર સહિત દૂધને પીતા રહીને પણ સાપ વિષ રહિત થતો નથી.

ભાવાર્થ:- જે કારણ મળવા છતાં પણ છૂટતા નથી તેને ‘પ્રકૃતિ’ કે ‘સ્વભાવ’ કહે છે. અભવ્યનો આ સ્વભાવ છે કે જેમાં અનેકાંત તત્ત્વસ્વરૂપ છે એવો વીતરાગ વિજ્ઞાનસ્વરૂપ જિનધર્મ કે જે મિથ્યાત્વને મટાડવાવાળો છે, તેનું સારી રીતે સ્વરૂપ સાંભળીને પણ તેનો મિથ્યાત્વ સ્વરૂપ ભાવ બદલતો નથી. આ વસ્તુનું સ્વરૂપ છે, કોઈનું કરેલું નથી. અહીં ઉપદેશ અપેક્ષાથી આ પ્રકારે જાણવું કે અભવ્યરૂપ પ્રકૃતિ તો સર્વજ્ઞ ગમ્ય છે, તોપણ અભવ્યની પ્રકૃતિની સમાન પોતાની પ્રકૃતિ ન રાખવી. મિથ્યાત્વને છોડવું એ ઉપદેશ છે. ૧૩૮

હવે આ જ અર્થને દઢ કરે છે:-

મિચ્છત્તછણ્ણદિટ્ઠી દુહ્ધીએ દુમ્મણ્ણહિં દોસેહિં ।
ધમ્મં જિણપણ્ણત્તં અભવ્વજીવો ણ રોચેદિ ॥ ૧૩૧ ॥

મિથ્યાત્વછન્નદષ્ટિઃ દુર્ધિયા દુર્મતૈઃ દોષૈઃ ।
ધર્મ જિનપ્રજ્ઞપ્તં અભવ્યજીવઃ ન રોચયતિ ॥ ૧૩૧ ॥

^૧દુર્બુદ્ધિ-દુર્મતદોષથી ^૨મિથ્યાત્વઆવૃત્તદગ રહે,
આત્મા અભવ્ય જિનેન્દ્ર જ્ઞાપિત ધર્મની રુચિ નવ કરે. ૧૩૯

અર્થ:- દુર્મત-જે સર્વથા એકાંતી મત તેમનાથી પ્રરૂપિત અન્યમત, તે જ થયો દોષ. તેના દ્વારા પોતાની દુર્બુદ્ધિથી (મિથ્યાત્વથી) ઢંકાઈ ગઈ છે બુદ્ધિ જેની એવો અભવ્ય જીવ છે. તેને જિનપ્રણીત ધર્મ રૂચ્યતો નથી, તે તેની શ્રદ્ધા કરતો નથી, તેમાં રુચિ કરતો નથી.

ભાવાર્થ:- મિથ્યાત્વના ઉપદેશથી પોતાની દુર્બુદ્ધિ દ્વારા જે મિથ્યાદષ્ટિ છે તેને જિનધર્મ રૂચ્યતો નથી. ત્યારે જ્ઞાત થાય છે કે એ અભવ્ય જીવનો ભાવ છે. યથાર્થ અભવ્ય જીવને તો સર્વજ્ઞ જાણે છે. પરંતુ આ અભવ્ય જીવનું ચિહ્ન છે, તેનાથી પરીક્ષા દ્વારા જાણી શકાય છે. ૧૩૯

હવે કહે છે કે આવા મિથ્યાત્વના નિમિત્તથી જીવ દુર્ગતિને પાત્ર થાય છે:-

કુચ્છિયધમ્મમ્મિ રઓ કુચ્છિયપાસંહિ ભત્તિ સંજુત્તો ।
કુચ્છિયતવં કુણંતો કુચ્છિયગઙ્ગમાયણો હોઈ ॥ ૧૪૦ ॥

કુત્સિત ધર્મે રતઃ કુત્સિતપાષંહિ ભક્તિ સંયુક્તઃ ।
કુત્સિતતપઃ કુર્વન્ કુત્સિતગતિ ભાજનં ભવતિ ॥ ૧૪૦ ॥

કુત્સિત ધરમ-રત, ભક્તિ જે પાષંડી કુત્સિતની કરે,
કુત્સિત કરે તપ, તેહ કુત્સિત ગતિ તણું ભાજન બને. ૧૪૦

અર્થ:- આચાર્ય કહે છે કે જે કુત્સિત (નિંદા) મિથ્યાત્વ ધર્મમાં રત (લીન) છે, જે પાષંડી નિંદા વેષીઓની ભક્તિ કરે છે, જે નિંદા મિથ્યાધર્મ પાળે છે, મિથ્યાદષ્ટિઓની ભક્તિ કરે છે અને મિથ્યા-અજ્ઞાન તપ કરે છે, તે દુર્ગતિને જ પામે છે. તેથી મિથ્યાત્વ છોડવું એ જ ઉપદેશ છે. ૧૪૦

૧ દુર્બુદ્ધિ-દુર્મતદોષથી = દુર્બુદ્ધિને લીધે તથા કુમત-અનુરૂપ દોષોને લીધે.

૨ મિથ્યાત્વઆવૃત્તદગ = મિથ્યાત્વથી આચ્છાદિત દષ્ટિવાળો.

હવે આજ અર્થને દઢ કરતાં એમ કહે છે કે આવા મિથ્યાત્વથી મોહિત જીવ સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે:-

इय मिच्छत्तावासे कुणयकुसत्थेहिं मोहिओ जीवो ।
भमिओ अणाइकालं संसारे धीर चिंतेहि ॥ १४१ ॥

इति मिथ्यात्वावासे कुनयशास्त्रैः मोहितः जीवः ।
भ्रमितः अनादिकालं संसारे धीर ! चिन्तय ॥ १४१ ॥

હે ધીર ! ચિંતવ-જીવ આ મોહિત કુનય-દુઃશાસ્ત્રથી,
^૧મિથ્યાત્વઘરસંસારમાં રખડ્યો અનાદિ કાળથી. ૧૪૧

અર્થ:- ઇતિ અર્થાત્ પહેલાં કહ્યા મુજબ ^૧મિથ્યાત્વનું આવાસ (સ્થાન) -આ મિથ્યાદષ્ટિઓનો સંસાર, તેમાં કુનય-સર્વથા એકાંત તે સહિત કુશાસ્ત્ર તેનાથી મોહિત (બેહોશ) થયેલો આ જીવ અનાદિ કાળથી લઈને સંસારમાં ભ્રમણ કરી રહ્યો છે. એમ હે ધીર મુને! તું વિચાર કર.

ભાવાર્થ:- આચાર્ય કહે છે કે પૂર્વોક્ત ત્રણસો ત્રેસઠ કુવાદીઓથી સર્વથા એકાંતપક્ષરૂપ કુનય દ્વારા રચાયેલાં શાસ્ત્રોથી મોહ પામીને આ જીવ સંસારમાં અનાદિ કાળથી ભ્રમણ કરી રહ્યો છે. તેથી હે ધીર મુને! હવે એવા કુવાદીઓની સંગતિ પણ ન કર-આ ઉપદેશ છે. ૧૪૧

હવે કહે છે કે પૂર્વોક્ત ત્રણસો ત્રેસઠ પાખંડીઓનો માર્ગ છોડી જિનમાર્ગમાં મન લગાડો:-

पासंडी तिणिण सया तिसट्टि भेया उमग्ग मुत्तूण ।
रुंभहि मणु जिणमग्गे असप्पलावेण किं बहुणा ॥ १४२ ॥

पाखण्डिनः त्रीणि शतानि त्रिषष्टि भेदाः उन्मार्गं मुक्त्वा ।
रुन्द्धि मनः जिनमार्गे असत्प्रलापेन किं बहुणा ॥ १४२ ॥

ઉન્માર્ગને છોડી ત્રિશત-તેસઠપ્રમિત પાખંડીના,
જિનમાર્ગમાં મન રોક; બહુ પ્રલાપન ^૩નિરર્થથી શું ભલા ? ૧૪૨

અર્થ:- હે જીવ ! ત્રણસો ત્રેસઠ પાખંડીઓના માર્ગને છોડીને જિનમાર્ગમાં પોતાના મનને જોડો-રોકો. આ સંક્ષેપ છે. અન્ય નિરર્થક પ્રલાપરૂપ કહેવાથી શું ?

૧ મિથ્યાત્વઘર = (૧) મિથ્યાત્વનું ઘર એવા, અથવા ૨ મિથ્યાત્વ જેનું ઘર છે એવા
૩ નિરર્થ = નિરર્થક : વ્યર્થ.

ભાવાર્થ:- આ પ્રકારે મિથ્યાત્વનું વર્ણન કર્યું. આચાર્ય કહે છે કે ઘણા નિરર્થક વચનાલાપથી શું? આટલું જ ટૂંકાણમાં કહીએ છીએ કે ત્રણસો ત્રેસઠ કુવાદી પાખંડીઓ કહ્યા તેમનો માર્ગ છોડીને જિનમાર્ગમાં મનને જોડો, અન્યત્ર ન જવા દો. અહીં એટલું વિશેષ જાણવું કે-કાળદોષથી આ પંચમકાળમાં અનેક પક્ષપાતથી મત-મતાંતર થઈ ગયા છે. તેમને પણ મિથ્યા જાણીને તેમનો સંગ ન કરો. સર્વથા એકાંતનો પક્ષપાત છોડીને અનેકાંતરૂપ જિન વચનનું શરણ લો. ૧૪૨

હવે સમ્યક્દર્શનનું નિરૂપણ કરે છે. પહેલાં કહે છે કે “સમ્યક્દર્શન રહિત પ્રાણી ચાલતો મૃતક” છે:-

જીવવિમુક્તઃ શવઃ દર્શનમુક્તશ્ચ ભવતિ ચલશવઃ।
શવઃ લોકે અપૂજ્યઃ લોકોત્તરે ચલશવઃ।। ૧૪૩।।

જીવવિમુક્તો સબઓ દંસણમુક્તો ય હોઈ ચલસબઓ।
સબઓ લોયઅપુજ્જો લોઉત્તરયમ્મિ ચલસબઓ।। ૧૪૩।।

જીવમુક્ત શબ કહેવાય ^૧ ‘ચલ શબ’ જાણ દર્શનમુક્તને;
શબ લોક માંડી અપૂજ્ય, ચલ શબ હોય લોકોત્તર વિષે. ૧૪૩

અર્થ:- લોકમાં જીવરહિત શરીરને શબ કહે છે-મૃતક અર્થાત્ મડદું કહે છે. તેવી જ રીતે સમ્યક્દર્શન રહિત પુરુષ ચાલતું-ફરતું મડદું છે. મૃતક તો લોકમાં અપૂજ્ય છે. અગ્નિથી સળગાવી દેવામાં આવે છે અથવા જમીનમાં દાટી દેવામાં આવે છે અને ‘દર્શનરહિત ચાલતું મૃતક’ લોકોત્તર જે મુનિ-સમ્યક્દષ્ટિ છે તેમનામાં અપૂજ્ય છે. તેઓ તેને વંદનાદિ કરતા નથી. મુનિવેષ ધારણ કરેલો હોય તો પણ તેને સંઘની બહાર રાખે છે અથવા પરલોકમાં નિંદ્રગતિ પામીને અપૂજ્ય થાય છે.

ભાવાર્થ:- સમ્યક્દર્શન વિનાનો પુરુષ મૃતકતુલ્ય છે. ૧૪૩

હવે સમ્યક્ત્વનું મહાનપણું કહે છે:-

જહ તારયાણ ચંદો મયરાઓ મયઉલાણ સવ્વાણં।
અહિઓ તહ સમ્મત્તો રિસિસાવયદુવિહધમ્માણં।। ૧૪૪।।

યથા તારકાણાં ચન્દ્રઃ મૃગરાજઃ મૃગકુલાનાં સર્વેષામ્।
અધિકઃ તથા સમ્યક્ત્વં ઋષિશ્રાવકદ્વિવિધ ધર્માણામ્।। ૧૪૪।।

**જ્યમ ચંદ્ર તારાગણ વિષે, ^૧મૃગરાજ સૌ ^૨મૃગકુલ વિષે,
ત્યમ અધિક છે સમ્યક્ત્વ ઋષિશ્રાવક-દ્વિવિધ ધર્મો વિષે. ૧૪૪**

અર્થ:- જેમ તારાઓના સમૂહમાં ચંદ્રમા મોટો છે અને મૃગકુલ અર્થાત્ પશુઓના સમૂહમાં મૃગરાજ (સિંહ) મહાન છે, તેવી રીતે ઋષિ (મુનિ) અને શ્રાવક-આ બે પ્રકારના ધર્મોમાં સમ્યક્ત્વ છે તે મહાન છે.

ભાવાર્થ:- વ્યવહારધર્મની જેટલી પ્રવૃત્તિઓ છે તેમાં સમ્યક્ત્વ મહાન છે. એના વિના સઘળો સંસારમાર્ગ બંધનું કારણ છે. ૧૪૪

ફરી કહે છે:-

**જહ ફણિરાઓ સોહઙ્ ફણમણિમાણિક્કકિરણ વિષ્ફુરિઓ ।
તહ વિમલ દંસણધરો જિણભત્તી પવયણે જીવો ॥૧૪૫॥**

**યથા ફણિરાજઃ શોભતે ફણમણિ માણિક્કકિરણ વિષ્ફુરિતઃ ।
તથા વિમલદર્શનધરઃ જિનભક્તિઃ પ્રવચને જીવઃ ॥૧૪૫॥**

**નાગેન્દ્ર શોભે ફેણમણિમાણિક્કકિરણે ચમકતો,
તે રીત શોભે શાસને જિનભક્ત દર્શનનિર્મળો. ૧૪૫**

અર્થ:- જેમ ફણિરાજ (ધરણેન્દ્ર) કે જેને હજાર ફેણ છે તેમાં લાગેલા મણિઓની વચ્ચે માણેક તેના કિરણોથી દેદીપ્યમાન-શોભા પામે છે તેવી રીતે નિર્મળ સમ્યક્દર્શનના ધારક જીવ જિનભક્તિ સહિત છે ને તેથી પ્રવચનમાં અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગના પ્રરૂપણમાં શોભા પામે છે.

ભાવાર્થ:- સમ્યક્ત્વ સહિત જીવની જિન-પ્રવચનમાં ઘણી મહાનતા છે. જ્યાં-ત્યાં સર્વ જગ્યાએ શાસ્ત્રોમાં સમ્યક્ત્વની જ મુખ્યતા કહી છે. ૧૪૫

હવે સમ્યક્દર્શન સહિત લિંગ છે તેનો મહિમા કહે છે:-

**જહ તારાયણસહિયં સસહરબિંબં ખમંડલે વિમલે ।
ભાવિય તવવયવિમલં જિણલિંગં દંસણવિસુદ્ધં ॥૧૪૬॥**

**યથા તારાગણસહિતં શશધરબિંબં ખમંડલે વિમલે ।
ભાવતં તપોવ્રતવિમલં જિનલિંગં દર્શન વિશુદ્ધમ્ ॥૧૪૬॥**

**શશિબિંબ તારકવૃંદ સહ નિર્મળ નભે શોભે ઘણું,
ત્યમ શોભતું તપવ્રતવિમળ જિનલિંગ દર્શન નિર્મળું. ૧૪૬**

અર્થ:- જેમ નિર્મળ આકાશમંડળમાં તારાઓના સમૂહ સહિત ચંદ્રમાનું બિંબ શોભા પામે છે તેવી રીતે જિનશાસનમાં દર્શનથી વિશુદ્ધ અને ભાવિત તપ અને વ્રતોથી નિર્મળ જિનલિંગ શોભા પામે છે.

ભાવાર્થ:- જિનલિંગ અર્થાત્ નિર્ગ્ઠ્ય મુનિવેષ જો કે વ્રત-તપ સહિત નિર્મળ છે તોપણ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન વિના શોભા પામતો નથી, તેના હોવાથી જ અત્યંત શોભાયમાન થાય છે. ૧૪૬

હવે કહે છે કે આવું જાણીને દર્શનરત્નને ધારણ કરો એવો ઉપદેશ કરે છે:-

**इय णासं गुणदोसं दंसणरयणं घरेह भावेण ।
सारं गुणरयणाणं सोवाणं पढम मोक्खस्स ॥ १४७ ॥**

**इति ज्ञात्वा गुणदोषं दर्शनरत्नं धरतभावेन ।
सारं गुणरत्नानां सोपानं प्रथमं मोक्षस्य ॥ १४७ ॥**

**ઈમ જાણીને ગુણદોષ ધારો ભાવથી દગરત્નને,
જે સાર ગુણરત્નો વિષે ને પ્રથમ શિવસોપાન છે. ૧૪૭**

અર્થ:- હે મુને! તું ઈતિ અર્થાત્ પૂર્વોક્ત પ્રકારે સમ્યક્ત્વના ગુણ અને મિથ્યાત્વના દોષોને જાણીને સમ્યક્ત્વરૂપી રત્નને ભાવપૂર્વક ધારણ કર. આ ગુણરૂપી રત્નોમાં સાર છે અને મોક્ષરૂપી મંદિરનું પહેલું પગથિયું છે, અર્થાત્ ચઢવા માટે પહેલી સીડી છે.

ભાવાર્થ:- જેટલા પણ વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગના અંગ છે (ગૃહસ્થના દાન-પૂજાદિક અને મુનિના મહાવ્રત-શીલ-સંયમાદિક) તે બધામાં સાર સમ્યગ્દર્શન છે. આનાથી સર્વે સફળ છે. માટે મિથ્યાત્વને છોડીને સમ્યગ્દર્શન ધારણ કરો-આ મુખ્ય ઉપદેશ છે. ૧૪૭

હવે કહે છે કે સમ્યગ્દર્શન કોને થાય છે? જે જીવ પદાર્થના સ્વરૂપને જાણીને તેની ભાવના કરે તથા તેનું શ્રદ્ધાન કરીને પોતાને જીવપદાર્થ જાણી અનુભવ દ્વારા પ્રતીતિ કરે તેને સમ્યગ્દર્શન થાય છે. તેથી હવે આ જીવ પદાર્થ કેવો છે તેનું સ્વરૂપ કહે છે:-

**कत्ता भोइ अमुत्तो सरीरमित्तो अणाइणिहणो य ।
दंसणणाणवओगो णिद्धिओ जिणवरिंदेहिं ॥ १४८ ॥**

**कर्ता भोक्ता अमूर्तः शरीरमात्रः अनादिनिधनः च ।
दर्शनज्ञानोपयोगः निर्दिष्टः जिनवरेन्द्रैः ॥ १४८ ॥**

**કર્તા તથા ભોક્તા, અનાદિ-અનંત, દેહપ્રમાણ ને,
૧ વણમૂર્તિ, દગજ્ઞાનોપયોગી જીવ ભાખ્યો જિનવરે. ૧૪૮**

અર્થ:- ‘જીવ’ નામક પદાર્થ છે. તે કેવો છે? કર્તા છે, ભોક્તા છે, અમૂર્તિક છે, શરીરપ્રમાણ છે, અનાદિનિધન છે અને દર્શન-જ્ઞાન ઉપયોગવાળો છે. આ પ્રકારે જિનવરેન્દ્ર સર્વજ્ઞદેવ વીતરાગે કહ્યું છે.

ભાવાર્થ:- અહીં જીવ નામના પદાર્થને છ વિશેષણ કહ્યા છે તેમનો આશય આવો છે કે-

- (૧) ‘કર્તા’ કહ્યો તે નિશ્ચયનયથી તો પોતાના અશુદ્ધ ભાવોનો અજ્ઞાન અવસ્થામાં પોતે જ કર્તા છે. તથા વ્યવહારનયથી જ્ઞાનાવરણાદિ પુદ્ગલકર્મોનો કર્તા છે અને શુદ્ધ નયથી પોતાના શુદ્ધ ભાવોનો કર્તા છે.
- (૨) ‘ભોક્તા’ કહ્યો તે નિશ્ચયનયથી તો પોતાના જ્ઞાન-દર્શનમય ચેતનાભાવનો ભોક્તા છે અને વ્યવહારનયથી પુદ્ગલ કર્મનું ફળ જે સુખ-દુઃખ આદિ તેનો ભોક્તા છે.
- (૩) ‘અમૂર્તિક’ કહ્યો તે નિશ્ચયથી તો સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ અને શબ્દ એ પુદ્ગલના ગુણ-પર્યાય છે તેનાથી રહિત અમૂર્તિક છે. અને વ્યવહારથી જ્યાંસુધી પુદ્ગલકર્મથી બંધાયેલો છે ત્યાંસુધી ‘મૂર્તિક’ પણ કહેવાય છે.
- (૪) ‘શરીરપરિમાણ’ કહ્યો તે નિશ્ચયથી તો અસંખ્યાત પ્રદેશી લોક પરિમાણ છે, પરંતુ સંકોચ-વિસ્તાર શક્તિથી શરીરથી કિંચિતન્યૂન પ્રદેશપ્રમાણ આકારમાં રહે છે.
- (૫) ‘અનાદિનિધન’ કહ્યો તે પર્યાયદષ્ટિથી જોતાં તો તે જન્મે છે અને મૃત્યુ પામે છે, તો પણ દ્રવ્યદષ્ટિથી જોવામાં આવે તો અનાદિ-અનંત સદા નિત્ય અવિનાશી છે.
- (૬) દર્શન-જ્ઞાન ઉપયોગ સહિત કહ્યો. તે દેખવા-જાણવારૂપ ઉપયોગસ્વરૂપ-ચેતનારૂપ છે.

આ વિશેષણોથી ભિન્નમતવાળા જુદા પ્રકારે સર્વથા એકાંતરૂપ માને છે તેમનો નિષેધ પણ જાણવો જોઈએ. ‘કર્તા’ વિશેષણથી તો સાંખ્યમતી સર્વથા અકર્તા માને છે તેનો નિષેધ છે. ‘ભોક્તા’ વિશેષણથી બૌદ્ધમતવાળા ક્ષણિક માનીને કહે છે કે કર્મનો કરવાવાળો તો જુદો છે અને ભોગવવાવાળો જુદો છે તેનો નિષેધ છે. જે જીવ કર્મ કરે છે તે જ જીવ તેનું ફળ ભોગવે છે. આ કથનથી બૌદ્ધમતવાળાના કહેવાનો નિષેધ છે. ‘અમૂર્તિક’ કહેવાથી મીમાંસક આદિ આ શરીરસહિત મૂર્તિક જ માને છે. તેમનો નિષેધ છે. ‘શરીરપ્રમાણ’ કહેવાથી નૈયાયિક, વૈશેષિક, વેદાંતી આદિ સર્વથા સર્વવ્યાપક માને છે તેનો નિષેધ છે ‘અનાદિ નિધન’ કહેવાથી

---

૧ વણમૂર્તિ = અમૂર્ત; અરૂપી.

બૌદ્ધમતિ સર્વથા ક્ષણસ્થાયી માને છે તેનો નિષેધ છે. ‘દર્શન-જ્ઞાન ઉપયોગસહિત’ કહેવાથી સાંખ્યમતી જ્ઞાન રહિત ચેતના માત્ર માને છે નૈયાયિક, વૈશેષિક ગુણગુણીનો સર્વથા ભેદ માનીને જ્ઞાનને અને જીવને સર્વથા ભેદ માને છે; બૌદ્ધમતનો એક ભેદ ‘વિજ્ઞાનાદ્વૈતવાદી’ જ્ઞાન માત્ર જ માને છે અને વેદાંતી જ્ઞાનનું કાંઈ નિરૂપણ જ કરતા નથી-આ બધાનો નિષેધ છે.

આ પ્રમાણે સર્વજનું કહેલું જીવનું સ્વરૂપ જાણીને પોતાને એવો માનીને શ્રદ્ધા, રુચિ, પ્રતીતિ કરવી જોઈએ. જીવ કહેવાથી અજીવ પદાર્થ પણ જાણી શકાય છે. અજીવ ન હોય તો જીવ નામ ક્યાંથી હોત? તેથી અજીવનું સ્વરૂપ કહ્યું છે તેવું જ તેનું શ્રદ્ધાન આગમ અનુસાર કરવું. આ પ્રકારે અજીવ પદાર્થનું સ્વરૂપ જાણીને અને આ બન્નેના સંયોગથી અન્ય આસ્રવ, બંધ, સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ-એ ભાવોની પ્રવૃત્તિ હોય છે. તેમનું આગમ અનુસાર સ્વરૂપ જાણીને શ્રદ્ધાન કરવાથી સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે. -આ પ્રમાણે જાણવું જોઈએ. ૧૪૮

હવે કહે છે કે આ જીવ ‘જ્ઞાન-દર્શન ઉપયોગમયી’ છે, પરંતુ અનાદિ પૌદ્ગલિક કર્મના સંયોગથી તેને જ્ઞાન-દર્શનની પૂર્ણતા થતી નથી. તેથી અલ્પ જ્ઞાન દર્શન અનુભવમાં આવે છે અને તેમાં પણ અજ્ઞાનના નિમિત્તથી ઈષ્ટ-અનિષ્ટ બુદ્ધિરૂપ રાગ-દ્વેષ-મોહ ભાવદ્વારા જ્ઞાન-દર્શનમાં કલુષતારૂપ સુખ-દુઃખાદિક ભાવ અનુભવમાં આવે છે. આ જીવ નિજ ભાવનારૂપ સમ્યક્દર્શનને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે જ્ઞાન-દર્શન-સુખ-વીર્યના ઘાતક કર્મોનો નાશ કરે છે એમ દર્શાવે છે:-

દંસળનાણાવરણં મોહણિયં અંતરાણ્યં કમ્મં ।
પિટ્ઠવહ્ ભવિય જીવો સમ્મં જિણભાવણાજુત્તો ॥ ૧૪૯ ॥

દર્શન જ્ઞાનાવરણં મોહનીયં અન્તરાયકં કર્મ ।
નિષ્ઠાપયતિ ભવ્યજીવાઃ સમ્યક્ જિણભાવનાયુક્તઃ ॥ ૧૪૯ ॥

^૧દગજ્ઞાનઆવૃત્તિ, મોહ તેમજ અંતરાયક કર્મને
સમ્યક્પણે જિનભાવનાથી ભવ્ય આત્મા ક્ષય કરે. ૧૪૯

અર્થ:- સમ્યક્પ્રકારે જિન ભાવનાવાળા ભવ્ય જીવ છે. તે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય અને અંતરાય-આ ચાર ઘાતિયા કર્મોનું નિષ્ઠાપન કરે છે અર્થાત્ સંપૂર્ણ અભાવ કરે છે.

ભાવાર્થ:- દર્શનનો ઘાતક દર્શનાવરણ કર્મ છે, જ્ઞાનનો ઘાતક જ્ઞાનાવરણ કર્મ છે,

સુખનો ઘાતક મોહનીય કર્મ છે અને વીર્યનો ઘાતક અંતરાય કર્મ છે, આ સર્વેનો નાશ કોણ કરે છે? સમ્યક્ પ્રકારે જિનભાવના ભાવીને અર્થાત્ જિનઆજ્ઞા માનીને જીવ-અજીવ આદિ તત્ત્વોનો યથાર્થ નિશ્ચય કરી શ્રદ્ધાવાન થયો હોય તે જીવ કરે છે. માટે જિનઆજ્ઞા માનીને યથાર્થ શ્રદ્ધાન કરો-આ ઉપદેશ છે. ૧૪૯

હવે કહે છે કે આ ઘાતિયા કર્મોનો નાશ થતાં 'અનંત ચતુષ્ટય' પ્રગટ થાય છે:-

**બલસોક્ષણાણદંસણ ચત્તારિ વિ પાયડા ગુણા હોંતિ ।
પઠ્ઠે ઘાઈયુક્કે લોયાલોયં પયાસેદિ ॥ ૧૬૦ ॥**

**બલ સૌખ્ય જ્ઞાનદર્શનાનિ ચત્વારોઽપિ પ્રકટાગુણાભવંતિ ।
નષ્ટે ઘાતિચતુષ્કે લોકાલોકં પ્રકાશયતિ ॥ ૧૬૦ ॥**

**ચઉઘાતિનાશે જ્ઞાન-દર્શન-સૌખ્ય-બળ ચારે ગુણો
૧ પ્રાકટ્ય પામે જીવને, પરકાશ લોકાલોકનો. ૧૫૦**

અર્થ:- પૂર્વોક્ત ચાર ઘાતિયા કર્મોનો નાશ થવાથી અનંત જ્ઞાન-દર્શન-સુખ અને બળ (વીર્ય) -એ ચાર ગુણ પ્રગટ થાય છે. જ્યારે જીવના આ ગુણોની પૂર્ણ નિર્મળ દશા પ્રગટ થાય છે ત્યારે લોકાલોકને પ્રકાશિત કરે છે.

ભાવાર્થ:- ઘાતિયા કર્મોનો નાશ થવાથી અનંત દર્શન, અનંત જ્ઞાન, અનંત સુખ અને અનંત વીર્ય-આ અનંત ચતુષ્ટય પ્રગટ થાય છે. અનંત દર્શન-જ્ઞાનથી છ દ્રવ્યોથી ભરેલા આ લોકમાં અનંતાનંત જીવોને, તેમનાથી પણ અનંતાનંતગુણા પુદ્ગલોને તથા ધર્મ-અધર્મ-આકાશ-એ ત્રણ દ્રવ્ય અને અસંખ્યાત કાલાણું-આ સર્વે દ્રવ્યોની અતીત, અનાગત અને વર્તમાનકાળ સંબંધી અનંત પર્યાયોને ભિન્નભિન્ન એક સમયમાં સ્પષ્ટ દેખે છે અને જાણે છે. અનંત સુખથી અત્યંત તૃપ્તિરૂપ છે અને અનંત શક્તિ દ્વારા કોઈ પણ નિમિત્તથી અવસ્થા પલટતી (બદલતી) નથી. આવા અનંત ચતુષ્ટયરૂપ જીવનો નિજસ્વભાવ પ્રગટ થાય છે. માટે જીવના સ્વરૂપનું એવા પરમાર્થથી શ્રદ્ધાન કરવું તે જ સમ્યગ્દર્શન છે. ૧૫૦

હવે, જેમને અનંત ચતુષ્ટય પ્રગટ થાય છે તેમને પરમાત્મા કહે છે તેમના અનેક નામ છે તેમાંથી કેટલાક પ્રગટ કરી કહે છે:-

**પાળી સિવ પરમેઢી સવ્વણ્હૂ વિણ્હૂ ચુમુહો બુદ્ધો ।
અપ્પો વિ ય પરમપ્પો કમ્મવિમુક્કો ય હોઈ ફુહં ॥ ૧૬૧ ॥**

જ્ઞાની શિવઃ પરમેષ્ઠી સર્વજ્ઞઃ વિષ્ણુઃ ચતુર્મુખઃ બુદ્ધઃ ।
આત્મા અપિ ચ પરમાત્મા કર્મવિમુક્તઃ ચ ભવતિ સ્ફુટમ્ ॥ ૧૫૧ ॥

તે જ્ઞાની, શિવ, પરમેષ્ઠી છે, વિષ્ણુ, ચતુર્મુખ, બુદ્ધ છે,
આત્મા તથા પરમાત્મા, સર્વજ્ઞ, કર્મવિમુક્ત છે. ૧૫૧

અર્થઃ- પરમાત્મા જ્ઞાની છે, શિવ છે, પરમેષ્ઠી છે, સર્વજ્ઞ છે, વિષ્ણુ છે, ચતુર્મુખ બ્રહ્મા છે, બુદ્ધ છે, આત્મા છે, પરમાત્મા છે અને કર્મ રહિત છે એમ સ્પષ્ટ જાણો.

ભાવાર્થઃ- ‘જ્ઞાની’ કહેવાથી સાંખ્યમતી જ્ઞાન રહિત ઉદાસીન ચૈતન્ય માત્ર માને છે તેનો નિષેધ છે. ‘શિવ’ છે અર્થાત્ સર્વ કલ્યાણોથી પરિપૂર્ણ છે. જેમ સાંખ્યમતી, નૈયાયિક અને વૈશેષિક માને છે તેમ નથી. ‘પરમેષ્ઠી’ છે અર્થાત્ પરમ (ઉત્કૃષ્ટ) પદમાં સ્થિત છે અથવા ઉત્કૃષ્ટ ઈષ્ટત્વ સ્વભાવ છે. જેમ અન્યમતી કેટલાક પોતાનું ઈષ્ટ કંઈ માનીને તેને પરમેષ્ઠી કહે છે તેમ નથી. ‘સર્વજ્ઞ’ છે અર્થાત્ સર્વ લોકલોકને જાણે છે અન્ય કેટલાક કોઈ એક પ્રકરણ સંબંધી બધી વાત જાણતા હોય તેને પણ સર્વજ્ઞ કહે છે એમ નથી. ‘વિષ્ણુ’ છે અર્થાત્ જેનું જ્ઞાન સર્વ જ્ઞેયોમાં વ્યાપક છે. અન્યમતી વેદાંતી આદિ કહે છે કે બધા પદાર્થોમાં પોતે છે, તો એવું નથી.

‘ચતુર્મુખ’ કહેવાથી કેવળી અરહંતના સમવસરણમાં ચાર મુખ ચારે દિશાઓમાં દેખાય છે એવો અતિશય છે, તેથી ચતુર્મુખ કહેવાય છે અન્યમતી બ્રહ્માને ચતુર્મુખ કહે છે એવા બ્રહ્મા કોઈ નથી. ‘બુદ્ધ’ છે અર્થાત્ સર્વના જ્ઞાતા છે. બૌદ્ધમતી ક્ષણિકને બુદ્ધ કહે છે તેમ નથી. ‘આત્મા’ છે. તે પોતાના સ્વભાવમાં જ નિરંતર પ્રવર્તે છે. અન્યમતી વેદાંતી સર્વમાં પ્રવર્તતા એવા આત્માને માને છે તેમ નથી. ‘પરમાત્મા’ છે અર્થાત્ આત્માનું પૂર્ણરૂપ અનંત ચતુષ્ટય તેમને પ્રગટ થઈ ગયું છે તેથી પરમાત્મા છે. કર્મ એટલે આત્માના સ્વભાવના ઘાતક ઘાતિયા કર્મથી રહિત થઈ ગયા છે તેથી ‘કર્મવિમુક્ત’ છે. અથવા કાંઈ કરવા જેવું કાર્ય ન રહ્યું તેથી પણ કર્મવિમુક્ત છે. સાંખ્યમતી, નૈયાયિક સદા સર્વદા કર્મ રહિત માને છે તેમ નથી.—આ પ્રમાણે પરમાત્માના સાર્થક નામ છે. અન્યમતી પોતાના ઈષ્ટનું નામ એક જ કહે છે. તેમના સર્વથા એકાંતિક અભિપ્રાય દ્વારા અર્થ બગડે છે, માટે યથાર્થ નથી. અરહંતના આ નામો નય વિવક્ષાથી સત્યાર્થ છે એવું જાણો. ૧૫૧

હવે આચાર્ય કહે છે કે એવા દેવ મને ઉત્તમ બોધિ આપેઃ-

इव घाइकम्ममुक्को अट्टारहदोसवज्जिओ सयलो ।
तिहुवणभवणपदीवी देउ ममं उत्तमं बोहिं ॥ १५२ ॥

इति घातिकर्ममुक्तः अष्टादशदोषवर्जितः सकलः ।
त्रिभुवनभवनप्रदीपः ददातु मह्यं उत्तमां बोधिम् ॥ १५२ ॥

ચઉઘાતિકર્મવિમુક્ત, દોષ અઢાર રહિત, સદેહ એ
^૧ત્રિભુવનભવનના દીપ જિનવર બોધિ દો ઉત્તમ મને. ૧૫૨

અર્થ:- આ પ્રમાણે ઘાતિયા કર્મોથી રહિત; ક્ષુધા, તૃષ્ણા આદિ પૂર્વોક્ત અઢાર દોષોથી રહિત; સકલ (શરીર સહિત) અને ત્રણ ભુવનરૂપી ભવનને પ્રકાશિત કરવા માટે પ્રકૃષ્ટ દીપક તુલ્ય દેવ છે. તે મને ઉત્તમ બોધિ (સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર)ની પ્રાપ્તિ કરાવે-આ પ્રકારે આચાર્યે પ્રાર્થના કરી છે.

ભાવાર્થ:- અહીં બાકીનું તો પૂર્વોક્ત પ્રકારે જાણવું, પરંતુ ‘સકલ’ વિશેષણનો આ આશય છે કે-મોક્ષમાર્ગની પ્રવૃત્તિ કરવાનો જે ઉપદેશ છે તે વચનના પ્રવર્તન વિના થતો નથી અને વચનની પ્રવૃત્તિ શરીર વિના થતી નથી. તેથી અરહંતને આયુ કર્મના ઉદયથી શરીર સહિત અવસ્થાન (સ્થિતિ) રહે છે, અને સુસ્વર આદિ નામકર્મના ઉદયથી વચનની પ્રવૃત્તિ થાય છે. આ રીતે અનેક જીવોના કલ્યાણ કરવાવાળો ઉપદેશ થતો રહે છે. અન્યમતિઓને આવી સ્થિતિવાળા પરમાત્માનો સંભવ નથી. માટે ઉપદેશની પ્રવૃત્તિ બનતી નથી. તેથી મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ પણ બનતો નથી-આ પ્રકારે જાણવું જોઈએ. ૧૫૨

હવે કહે છે કે જે આવા અરહંત જિનેશ્વરના ચરણોમાં નમસ્કાર કરે છે તે સંસારની જન્મરૂપી વેલ કાપી નાખે છે:-

जिणवरचरणंबुरुहं णमंति जे परमभक्तिराएण ।
ते जम्मवेल्लिमूलं खणंति वरभावसत्थेण ॥ १५३ ॥

जिनवरचरणांबुरुहं नमंतिये परमभक्तिरागेण ।
ते जन्मवल्लीमूलं खनंति वरभावशस्त्रेण ॥ १५३ ॥

જે પરમભક્તિરાગથી જિનવરપદાંબુજને નમે,
તે જન્મવેલીમૂળને ^૧વર ભાવશસ્ત્ર વડે રખાણે. ૧૫૩

અર્થ:- જે પુરુષ પરમ ભક્તિ-અનુરાગથી જિનવરના ચરણ કમળોને નમસ્કાર કરે

૧ ત્રિભુવન ભવનના દીપ = ત્રણ લોકરૂપી ઘરના દીપક અર્થાત્ દીવારૂપ. ૨ વર = ઉત્તમ ૩ ખણે = ખોદે છે.

છે તે શ્રેષ્ઠ ભાવરૂપ 'શસ્ત્ર' થી જન્મ અર્થાત્ સંસારરૂપી વેલનાં મૂળ જે મિથ્યાત્વ આદિ કર્મ, તેનો નાશ કરી નાખે છે (ખોદી નાખે છે)

ભાવાર્થ:- પોતાની શ્રદ્ધા-રુચિ-પ્રતીતિથી જે જિનેશ્વરદેવને નમસ્કાર કરે છે-તેમના સત્યાર્થ સ્વરૂપ સર્વજ્ઞ વીતરાગીપણાને જાણીને ભક્તિના અનુરાગથી નમસ્કાર કરે છે ત્યારે જણાય છે કે આ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્તિનું ચિહ્ન છે. તેથી માલુમ પડે છે કે એમના મિથ્યાત્વનો નાશ થઈ ગયો. હવે આગામી સંસારની વૃદ્ધિ તેમને થશે નહિ-આ પ્રકારે જણાવ્યું છે. ૧૫૩

હવે કહે છે કે જે જિન સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત પુરુષ છે તે તો આગામી કર્મથી લેપાતા નથી:-

जह सलिलेण ण लिप्पइ कमलिणिपत्तं सहावपयडीए ।
तह भावेण ण लिप्पइ कसायविसएहिं सप्पुरिसो ॥ १५४ ॥

यथा सलिलेन न लिप्यते कमलिनीपत्रं स्वभावप्रकृत्या ।
तथा भावेन न लिप्यते कषायविषयैः सत्पुरुषः ॥ १५४ ॥

જ્યમ કમલિનીના પત્રને નહિ^૧ સલિલલેપ સ્વભાવથી,
ત્યમ સત્પુરુષને લેપ વિષયકષાયનો નહિ ભાવથી. ૧૫૪

અર્થ:- જેમ કમળના પાન પોતાના સ્વભાવથી જ જલથી લેપાતા નથી તેવી રીતે સમ્યગ્દષ્ટિ સત્પુરુષ પોતાના ભાવથી જ ક્રોધાદિક કષાય અને ઈન્દ્રિયોના વિષયોથી લિપ્ત થતા નથી.

ભાવાર્થ:- સમ્યગ્દષ્ટિ પુરુષને મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી કષાયનો તો સર્વથા અભાવ છે જ અને અન્ય કષાયોનો પણ યથા સંભવ અભાવ છે. મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધીના અભાવથી એવો ભાવ થાય છે કે જે પરદ્રવ્યમાત્રની કર્તૃત્વબુદ્ધિ તો નથી, પરંતુ શેષ કષાયોના ઉદયથી કાંઈક રાગ-દ્વેષ થાય છે તેને કર્મના ઉદયના નિમિત્તથી થયેલ જાણે છે. તેથી તેમાં પણ કર્તૃત્વબુદ્ધિ નથી, તો પણ તે ભાવોને રોગ સમાન થયેલ જાણીને તેને સારા સમજતા નથી. આ પ્રકારે પોતાના ભાવોથી જ કષાય-વિષયોમાં પ્રીતિ-બુદ્ધિ નથી. માટે તેનાથી લિપ્ત થતા નથી, જલકમલવત્ નિર્લેપ રહે છે. આથી તેમને આગામી કર્મનો બંધ થતો નથી, સંસારની વૃદ્ધિ થતી નથી એવો આશય છે. ૧૫૪

હવે આચાર્ય કહે છે કે જે પૂર્વોક્ત ભાવ સહિત સમ્યગ્દષ્ટિ સત્પુરુષ છે તે જ સકલ શીલ-સંયમાદિ ગુણોથી સંયુક્ત છે, બીજા નથી:-

તે ચ્વિય મળામિ હં જે સયલકલા સીલસંજમગુણેહિં ।
બહુદોસાણાવાસો સુમલિણચિત્તો ણ સાવયસમો સો ॥ ૧૫૫ ॥

તાનેવ ચ મળામિ યે સકલકલાશીલસંયમગુણૈઃ ।
બહુદોષાણામાવાસઃ સુમલિન ચિત્તઃ ન શ્રાવકસમઃ સઃ ॥ ૧૫૫ ॥

કહું તે જ મુનિ જે શીલસંયમગુણ-સમસ્તકલા-ધરે,
જે ^૧મલિનમન બહુદોષધર, તે તો ન શ્રાવકતુલ્ય છે. ૧૫૫

અર્થ:- પૂર્વોક્ત ભાવ સહિત સમ્યક્દષ્ટિ પુરુષ છે અને શીલ-સંયમ ગુણોથી સકલ કલા અર્થાત્ સંપૂર્ણ કલાવાન હોય છે તેમને જ અમે મુનિ કહીએ છીએ. જે સમ્યક્દષ્ટિ નથી, મલિન ચિત્ત સહિત મિથ્યાદષ્ટિ છે અને ઘણાં દોષોનું ઘર છે તે તો વેષ ધારણ કરે છે તો પણ શ્રાવકની સમાન પણ નથી.

ભાવાર્થ:- જે સમ્યક્દષ્ટિ છે અને શીલ (-ઉત્તર ગુણ) તથા સંયમ (-મૂળગુણ) સહિત છે તે મુનિ છે. જે મિથ્યાદષ્ટિ છે અર્થાત્ જેનું ચિત્ત મિથ્યાત્વથી મલિન છે અને જેમાં ક્રોધાદિ વિકારરૂપ ઘણા દોષો જોવામાં આવે છે તે તો મુનિનો વેષ ધારણ કરે છે તો પણ શ્રાવકની સમાન પણ નથી. શ્રાવક સમ્યક્દષ્ટિ હોય અને ગૃહસ્થાચારના પાપ સહિત હોય તો પણ તેમની બરાબર તે કેવળ વેષમાત્ર ધારણ કરવાવાળા મુનિ નથી.-એવું આચાર્યે કહ્યું છે. ૧૫૫

હવે કહે છે કે સમ્યક્દષ્ટિ થઈને જેમણે કષાયરૂપ સુભટો જીત્યા છે તે જ ધીર-વીર છે:-

તે ધીર વીર પુરિસા ખમદમખગ્ગેણ વિપ્ફુરં તેણ ।
દુજ્જયપબલ બલુદ્ધર કસાયમહ ણિજ્જિયા જેહિં ॥ ૧૫૬ ॥

તે ધીર વીર પુરુષાઃ ક્ષમાદમખદ્ધગેણ વિસ્ફુરતા ।
દુર્જયપ્રબલબલોદ્ધતકષાયમટાઃ નિર્જિતા યૈઃ ॥ ૧૫૬ ॥

તે ધીરવીર નરો, ^૨ક્ષમાદમ-તીક્ષ્ણખડ્ગો જેમણે,
જીત્યા સુદુર્જય-ઉગ્રબળ-મદમત્ત-સુભટ^૩-કષાયને. ૧૫૬

અર્થ:- જે પુરુષોને ક્ષમા અને ઇન્દ્રિયોનું દમન છે તે તેમનું વિસ્ફુરિત અર્થાત્ સજાવેલું ને મલિનતા રહિત ઉજ્જવલ તીક્ષ્ણ ખડ્ગ છે તેનાથી જેમને જીતવા કઠિન છે એવા દુર્જય,

૧ મલિનમન = મલિન ચિત્તવાળો. ૨ ક્ષમાદમ-તીક્ષ્ણખડ્ગો = ક્ષમા(પ્રશમ) અને જિતેન્દ્રિયતારૂપી તીક્ષ્ણ તરવારથી. ૩ સુભટ = યોદ્ધા.

પ્રબળ તથા બળથી ઉદ્ધત એવા કપાયરૂપ સુભટોને જીત્યા છે તે જ ધીર-વીર સુભટ છે. અન્ય સંગ્રામાદિકમાં જીતવાવાળા તો કહેવાના જ સુભટ છે.

ભાવાર્થ:- યુદ્ધમાં જીતવાવાળા શૂરવીર તો લોકમાં ઘણા છે, પરંતુ કપાયોને જીતવાવાળા વિરલા છે. તે મુનિપ્રધાન છે અને તે જ શૂરવીરોમાં મુખ્ય છે. જે સમ્યઙ્દષ્ટિ થઈને કપાયોને જીતીને ચારિત્રવાન થાય છે તે મોક્ષ પામે છે. એવો આશય છે. ૧૫૬

હવે કહે છે કે જે પોતે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ હોય છે તે અન્યને પણ તે રૂપ કરે છે, તેમને ધન્ય છે:-

ઘણ્ણા તે ભગવંતા દંસળ્ણાળ્ણગ્ગપવરહત્થેહિં ।
વિસયમયરહરપહિયા ભવિયા ઉત્તારિયા જેહિં ॥ ૧૫૭ ॥

તે ધન્યાઃ ભગવંતઃ દર્શનજ્ઞાનાગ્રપવરહસ્તૈઃ ।
વિષયમકરધરપતિતાઃ ભવ્યાઃ ઉત્તારિતાઃ યૈઃ ॥ ૧૫૭ ॥

છે ધન્ય તે ભગવંત, ^૧દર્શન જ્ઞાન-ઉત્તમ કર વડે,
જે પાર કરતા ^૨વિષયમકરાકરપતિત ^૩ભવિ જીવને. ૧૫૭

અર્થ:- જે સત્પુરુષોએ વિષયરૂપ મકરધર (સમુદ્ર) માં પડેલા ભવ્ય જીવોને દર્શન અને જ્ઞાનરૂપી બન્ને મુખ્ય હાથોથી પાર ઉતારી દીધા, તે મુનિપ્રધાન ભગવાન ઇન્દ્રાદિકથી પૂજ્ય જ્ઞાની ધન્ય છે.

ભાવાર્થ:- આ સંસાર-સમુદ્રથી પોતે તર્યા અને બીજાઓને તારી દે તે મુનિઓને ધન્ય છે. ધનાદિક સામગ્રી સહિતને ' ધન્ય ' કહે છે, પણ તે તો કહેવા માત્ર ધન્ય છે. ૧૫૭

હવે ફરી આવા મુનિઓનો મહિમા કરે છે.

માયાવેલ્લિ અસેસા મોહમહાતરુવરમ્મિ આરુઢા ।
વિસયવિસપુષ્પફુલ્લિય લુગંતિ મુણિ ણાણસત્થેહિં ॥ ૧૫૮ ॥

માયાવલ્લીં અશેષાં મોહમહાતરુવરે આરુઢામ્ ।
વિષયવિષપુષ્પપુષ્પિતાં લુનંતિ મુનયઃ જ્ઞાનશસ્ત્રૈઃ ॥ ૧૫૮ ॥

મુનિ જ્ઞાનશસ્ત્રે છેદતા સંપૂર્ણ માયાવેલને,
-બહુ વિષય-વિષપુષ્પે ખીલી, ^૪આરૂઢ મોહમહાદુમે. ૧૫૮

૧ દર્શનજ્ઞાન-ઉત્તમકર = દર્શન અને જ્ઞાનરૂપ (બે) ઉત્તમ હાથ. ૨ વિષયમકરાકર = વિષયોરૂપી સમુદ્ર (મગરોનું સ્થાન). ૩ ભવિ = ભવ્ય. ૪ આરૂઢમોહમહાદુમે = મોહરૂપી મહાવૃક્ષ પર ચડેલી.

અર્થ:- માયા (કપટ) રૂપી વેલ જે મોહરૂપી મહા વૃક્ષ પર ચઢેલી છે તથા વિષયરૂપી વિષના ફૂલોથી ફૂલી રહી છે તેને મુનિ જ્ઞાનરૂપી શસ્ત્રથી સમસ્તપણે (સંપૂર્ણપણે) કાપી નાખે છે અર્થાત્ નિઃશેષ કરી દે છે.

ભાવાર્થ:- આ માયા કષાય ગૂઢ છે. એનો વિસ્તાર પણ ઘણો છે, -મુનિઓ સુધી ફેલાય છે. તેથી જે મુનિ જ્ઞાનથી તેને કાપી નાખે છે તે જ સાચા મુનિ છે, તે જ મોક્ષ પામે છે. ૧૫૮

હવે ફરી તે મુનિઓનું સામર્થ્ય કહે છે.

**મોહમયગારવેહિં ય મુક્કા જે કરુણભાવસંજુક્તા ।
તે સવ્વદુરિયચ્ચંભં હણંતિ ચારિત્તચ્ચગ્ગેણ ॥ ૧૫૯ ॥**

**મોહમદગારવૈઃ ચ મુક્તાઃ યે કરુણભાવસંયુક્તાઃ ।
તે સર્વદુરિતસ્તંભં ઘ્નંતિ ચારિત્રચ્ચલ્લગ્ગેન ॥ ૧૫૯ ॥**

**મદ-મોહ-ગારવમુક્ત ને જે યુક્ત કરુણાભાવથી,
સઘળા ^૧દુરિતરૂપ ઘંભને ^૨ઘાતે ચરણ-તરવારથી. ૧૫૮**

અર્થ:- જે મુનિ મોહ-મદ-ગારવથી રહિત છે અને કરુણાભાવ સહિત છે તે જ ચારિત્રરૂપી ખડ્ગથી પાપરૂપી સ્તંભને હણે છે અર્થાત્ મૂળમાંથી કાપી નાખે છે.

ભાવાર્થ:- પરદ્રવ્ય પ્રત્યેના મમત્વભાવને ‘મોહ’ કહે છે. ‘મદ’ જાતિ આદિ પરદ્રવ્યના સંબંધથી ગર્વ થવાને ‘મદ’ કહે છે. ‘ગારવ’ ત્રણ પ્રકારના છે :- (૧) ઋદ્ધિ ગારવ, (૨) શાત ગારવ અને (૩) રસગારવ. જે કંઈ તપોબળથી પોતાનું મહંતપણું લોકોમાં હોય તેનો પોતાને મદ આવે, તેમાં હર્ષ માને તે ‘ઋદ્ધિગારવ’ છે. પોતાના શરીરમાં રોગાદિક ઉત્પન્ન ન થાય તો સુખ માને તથા પ્રમાદયુક્ત થઈને પોતાનું મોટાપણું માને તે ‘શાત ગારવ’ છે. જો મિષ્ટ-પુષ્ટ રસમય આહારાદિક મળે તો તેના નિમિત્તથી પ્રમત્ત થઈને શયનાદિક કરે તે ‘રસગારવ’ છે. મુનિ આ પ્રકારના ગારવથી તો રહિત છે અને પર જીવોની કરુણાથી સહિત છે. એવું નથી કે પરજીવોથી મોહ મમત્વ નથી તેથી નિર્દય બનીને તેને મારે છે, પરંતુ જ્યાં સુધી રાગ અંશ રહે છે ત્યાંસુધી પર જીવોની કરુણા જ કરે છે-ઉપકાર બુદ્ધિ રહે છે. આ પ્રકારે જ્ઞાની મુનિ પાપ જે અશુભકર્મ તેનો ચારિત્રના બળથી નાશ કરે છે. ૧૫૮

હવે કહે છે કે જે આ પ્રકારે મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણોથી યુક્ત મુનિ છે તે જિનમતમાં શોભા પામે છે:-

ગુણગણમણિમાલાય જિણમયગયણે ણિસાયરમુણિંદો ।
તારાવલિપરિયરિઓ પુણિમહંદુલ્લ પવણપહે ॥ ૧૬૦ ॥

ગુણગણ મણિમાલયા જિણમતગગને નિશાકરમુનીંદ્રઃ ।
તારાવલીપરિકરિતઃ પૂર્ણિમેન્દુરિવ પવનપથં ॥ ૧૬૦ ॥

તારાવલી સહ જે રીતે પૂર્ણેન્દુ શોભે આભમાં,
ગુણવૃંદમણિમાળા સહિત મુનિચંદ્ર જિણમત ગગનમાં. ૧૬૦

અર્થ:- જેમ પવન-પથ (આકાશ)માં તારાઓની પંક્તિના પરિવારથી વિંટળાયેલ પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર શોભા પામે છે, તેમ જ જિણમતરૂપ આકાશમાં ગુણોના સમૂહરૂપ મણીઓની માળાથી મુનીન્દ્રરૂપ ચંદ્રમા શોભા પામે છે.

ભાવાર્થ:- અઠ્ઠાવીસ મૂળગુણ, દશલક્ષણધર્મ, ત્રણ ગુપ્તિ અને ચોરાશી લાખ ઉત્તરગુણોની માળા સહિત મુનિ જિણમતમાં ચંદ્રમાં સમાન શોભા પામે છે. આવા મુનિ અન્ય મતમાં નથી. ૧૬૦

હવે કહે છે કે જેમને આ પ્રકારે વિશુદ્ધ ભાવ હોય છે તે સત્પુરુષ તીર્થંકર આદિ પદના સુખો પામે છે:-

ચક્કહરરામકેસવસુરવરજિણણહરાહસોલ્લાહં ।
ચારણમુણિરિહ્વીઓ વિસુદ્ધ ભાવા ણરા પત્તા ॥ ૧૬૧ ॥

ચક્રધરરામકેશવસુરવરજિણગણધરાદિ સૌખ્યાનિ ।
ચારણમુન્યર્હ્વી; વિશુદ્ધભાવા નરાઃ પ્રાપ્તાઃ ॥ ૧૬૧ ॥

^૧ચકેશ-કેશવ-રામ-જિણ-ગણી-સુરવરાદિક-સૌખ્યને,
ચારણમુનીંદ્રસુઋદ્ધિને ^૨સુવિશુદ્ધભાવ નરો લહે. ૧૬૧

અર્થ:- વિશુદ્ધ ભાવવાળા આવા નર મુનિ છે તે ચક્રધર (ચક્રવર્તી છ ખંડના રાજેન્દ્ર), રામ (બલભદ્ર), કેશવ (નારાયણ-અર્ધચક્રી), સુરવર (દેવોના ઇન્દ્ર), જિણ (તીર્થંકર પંચકલ્યાણક સહિત, ત્રણલોકના પૂજ્યપદ) તેમજ ગણધર (ચાર જ્ઞાન અને સાત ઋદ્ધિના ધારક મુનિ) એમનાં સુખોને તથા ચારણમુનિ (જેમને આકાશગામિની આદિ ઋદ્ધિઓ જોવામાં આવે છે) ની ઋદ્ધિઓને પામે છે.

૧ ચકેશ-કેશવ-રામ-જિણ-ગણી સુરવરાદિક-સૌખ્યને = ચક્રવર્તી, નારાયણ, બલભદ્ર, તીર્થંકર, ગણધર, દેવેન્દ્ર વગેરેનાં સુખને. ૨ સુવિશુદ્ધભાવ = શુદ્ધ ભાવવાળા.

ભાવાર્થ:- પહેલાં આવા નિર્મળ ભાવોના ધારક પુરુષ થયા. તેઓ આ પ્રકારના પદોના સુખોને પામ્યા. હવે જે આવા થશે તે પણ પામશે એમ જાણો. ૧૬૧

હવે કહે છે કે મોક્ષનું સુખ પણ તેઓ જ પામે છે:-

**સિવમજરામરલિંગમણોવમમુત્તમં પરમવિમલમતુલં ।
પત્તા વરસિદ્ધિસુહં જિણભાવણભાવિયા જીવા ॥ ૧૬૨ ॥**

**શિવમજરામલિંગં અનુપમમુત્તમં પરમવિમલમતુલમ્ ।
પ્રાપ્તો વરસિદ્ધિસુખં જિનભાવનાભાવિતા જીવાઃ ॥ ૧૬૨ ॥**

**જિનભાવનાપરિણત જીવો વરસિદ્ધિ સુખ અનુપમ લહે,
શિવ, અતુલ, ઉત્તમ, પરમ નિર્મળ, અજર-અમર સ્વરૂપ જે. ૧૬૨**

અર્થ:- જે જિનભાવનાથી પરિણત જીવ છે તે જ સિદ્ધિ અર્થાત્ મોક્ષના સુખને પામે છે. કેવું છે સિદ્ધિ સુખ? ‘શિવ’ છે અર્થાત્ કલ્યાણરૂપ છે-કોઈપણ પ્રકારે ઉપદ્રવ સહિત નથી, ‘અજરામર લિંગ’ છે, અર્થાત્ જેનું ચિહ્ન જરા અને મૃત્યુ-એ બન્નેથી રહિત છે. ‘અનુપમ’ છે અર્થાત્ જેને સંસારના કોઈ સુખની ઉપમા મળતી નથી. ‘ઉત્તમ’ અર્થાત્ સર્વોત્તમ છે. ‘પરમ’ અર્થાત્ સર્વોત્કૃષ્ટ છે. ‘મહાધર્મ’ છે અર્થાત્ મહાન અર્ધ્ય-પૂજ્ય, પ્રશંસાને યોગ્ય છે. ‘વિમલ’ છે અર્થાત્ કર્મના મળ તથા રાગાદિક મળથી રહિત છે. ‘અતુલ’ છે અર્થાત્ એની બરાબર સંસારનું કોઈ સુખ નથી-આવા સુખને જિનભક્ત પામે છે, અન્યનો ભક્ત પામતો નથી. ૧૬૩

હવે આચાર્ય પ્રાર્થના કરે છે કે આવા સિદ્ધ સુખને પ્રાપ્ત થયેલ સિદ્ધ ભગવાન મને ભાવોની શુદ્ધતા આપો:-

**તે મે તિહુવણમહિયા સિદ્ધા સુદ્ધા ણિરંજણા ણિચ્ચા ।
દિંતુ વરભાવસુદ્ધિં દંસણ ણાણે ચરિત્તે યા ॥ ૧૬૩ ॥**

**તે મે ત્રિભુવનમહિતાઃ સિદ્ધાઃ સુદ્ધાઃ નિરંજનાઃ નિત્યાઃ ।
દદતુ વરભાવશુદ્ધિં દર્શને જ્ઞાને ચારિત્રે ચ ॥ ૧૬૩ ॥**

**ભગવંત સિદ્ધો-ત્રિજગ પૂજિત, નિત્ય, શુદ્ધ, નિરંજના,
-વર ભાવશુદ્ધિ દો મને દગ, જ્ઞાન ને ચારિત્રમાં. ૧૬૩**

અર્થ:- સિદ્ધ ભગવાન મને દર્શન-જ્ઞાન અને ચારિત્રમાં શ્રેષ્ઠ-ઉત્તમ ભાવની શુદ્ધતા આપો. કેવા છે સિદ્ધ ભગવાન? ત્રણ ભુવનથી પૂજ્ય છે, શુદ્ધ છે અર્થાત્ દ્રવ્યકર્મ અને નોકર્મરૂપ મળથી રહિત છે, નિરંજન છે અર્થાત્ રાગાદિ કર્મથી રહિત છે-જેમને કર્મની ઉત્પત્તિ નથી, નિત્ય છે અર્થાત્ પ્રાપ્ત સ્વભાવનો ફરી નાશ થવાનો નથી.

ભાવાર્થ:- આચાર્યે શુદ્ધભાવનું ફળ સિદ્ધ અવસ્થાની અને નિશ્ચયથી જે આ ફળને પ્રાપ્ત થયેલ સિદ્ધ છે તેમને આ પ્રાર્થના કરી છે કે શુદ્ધભાવની પૂર્ણતા અમને થાવ. ૧૬૩

હવે 'ભાવ' ના કથનને સંકોચે છે:-

किं जंपिण बहुणा अत्थो धम्मो य काममोक्खो य ।
अण्णे वि य वावारा भावम्मि परिट्ठिया सव्वे ॥ १६४ ॥

किं जल्पितेन बहुना अर्थः धर्मः च काममोक्षः च ।
अन्ये अपि च व्यापाराः भावे परिस्थिताः सर्वे ॥ १६४ ॥

બહુ કથન શું કરવું? અરે! ધર્મર્થ કામવિમોક્ષ ને
બીજાય બહુ વ્યાપાર, તે સૌ ભાવ માંડી રહેલ છે. ૧૬૪

અર્થ:- આચાર્ય કહે છે કે બહુ કહેવાથી શું? ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ અને અન્ય જે કાંઈ વ્યાપાર છે તે બધો જ શુદ્ધ ભાવમાં સમસ્તરૂપથી સ્થિત છે.

ભાવાર્થ:- પુરુષના ચાર પ્રયોજન મુખ્ય છે. ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ. અન્ય પણ જે કંઈ મંત્ર-સાધનાદિક વ્યાપાર છે તે આત્માના શુદ્ધ ચૈતન્ય પરિણામસ્વરૂપ ભાવમાં સ્થિત છે. શુદ્ધ ભાવથી બધું સિદ્ધ છે-આ પ્રકારે સંક્ષેપથી કહ્યું તે જાણો. અધિક શું કહેવું? ૧૬૪

હવે આ ભાવ પાહુડને પૂર્ણ કરતાં આને વાંચવાનો, સાંભળવાનો અને ભાવના (ચિંતન) કરવાનો ઉપદેશ કરે છે:-

इय भावपाहुडभिणं सव्वंबुद्धेहि देसियं सम्मं ।
जो पढइ सुणइ भावइ सो पावइ अविचलं ठाणं ॥ १६५ ॥

इति भावप्राभृतमिदं सर्वं बुद्धैः देशितं सम्यक् ।
यः पठति शृणोति भावयति सः प्राप्नोति अविचलं स्थानम् ॥ १६५ ॥

એ રીત સર્વજ્ઞે કથિત આ ભાવપ્રાભૃત-શાસ્ત્રનાં
સુપઠન-સુશ્રવણ-સુભાવનાથી વાસ^૧ અવિચળ ધામમાં. ૧૬૫

અર્થ:- આ પ્રકારે આ ભાવપાહુડનો સર્વબુદ્ધ-સર્વજ્ઞદેવે ઉપદેશ આપ્યો છે. આ શાસ્ત્રને જે ભવ્યજીવ સમ્યક્પ્રકારે વાંચે છે, સાંભળે છે અને એનું ચિંતન કરે છે તે શાશ્વત સુખનું સ્થાન એવા મોક્ષને પામે છે.

ભાવાર્થ:- આ ભાવપાહુડ ગ્રંથ સર્વજ્ઞની પરંપરાથી અર્થ લઈને આચાર્યે કહ્યો છે. તેથી સર્વજ્ઞનો જ ઉપદેશ છે. કેવળ છન્નસ્થનો જ કહેલ નથી. માટે આચાર્યે પોતાનું કર્તૃત્વ મુખ્ય કરીને કહ્યું નથી. આ શાસ્ત્ર વાંચવા અને સાંભળવાનું ફળ મોક્ષ કહ્યું છે તે યુક્ત જ છે. શુદ્ધભાવથી મોક્ષ થાય છે અને તેને વાંચવાથી શુદ્ધભાવ થાય છે.

(નોંધ:- અહીં સ્વાશ્રયી નિશ્ચયમાં શુદ્ધતા કરે તો નિમિત્તમાં શાસ્ત્ર વાંચનાદિ વ્યવહારથી નિમિત્ત કારણ-પરંપરા કારણ-કહેવાય. અનુપચાર-નિશ્ચય વિના ઉપચાર-વ્યવહાર કેવો ?)

આ પ્રકારે આ શાસ્ત્રનું વાંચન, શ્રવણ, ધારણા અને ભાવના કરવી એ પરંપરા મોક્ષનું કારણ છે. તેથી હે ભવ્યજીવો ! આ ભાવપાહુડને વાંચો, સાંભળો, સંભળાવો, ભાવો અને નિરંતર અભ્યાસ કરો, જેથી ભાવની શુદ્ધિ થાય અને સમ્યક્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રની પૂર્ણતાને પામી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરો. તથા ત્યાં પરમાનંદરૂપ શાશ્વત સુખ ભોગવો. ૧૬૫

આ પ્રમાણે શ્રી કુન્દકુન્દાચાર્યે ભાવપાહુડ ગ્રંથ પૂર્ણ કર્યો.

આ ગ્રંથનો સંક્ષેપ આ પ્રમાણે છે. જીવ નામની વસ્તુનો એક અસાધારણ શુદ્ધ અવિનાશી ચેતનાસ્વભાવ છે. તેની શુદ્ધ ને અશુદ્ધ બે પરિણતિ છે. શુદ્ધ દર્શન-જ્ઞાનોપયોગરૂપ પરિણમન શુદ્ધ પરિણતિ છે અને તેને શુદ્ધભાવ કહે છે. કર્મના નિમિત્તથી રાગ-દ્વેષ મોહાદિક વિભાવરૂપ પરિણમનું તે ‘અશુદ્ધપરિણતિ’ છે ને તેને અશુદ્ધ ભાવ કહે છે. કર્મનું નિમિત્ત અનાદિથી છે, તેથી અશુદ્ધ ભાવરૂપે અનાદિથી જ પરિણમન કરી રહ્યો છે. આ અશુદ્ધભાવથી શુભ-અશુભ કર્મનો બંધ થાય છે. આ બંધના ઉદયથી ફરી શુભ કે અશુભભાવરૂપ (અશુદ્ધભાવરૂપ) પરિણમન થાય છે. આ રીતે અનાદિથી પરંપરા ચાલી આવે છે. જ્યારે ઈષ્ટ દેવાદિકની ભક્તિ, જીવોની દયા, ઉપકાર ને મંદકષાયરૂપ પરિણમન કરે છે ત્યારે તો શુભકર્મનો બંધ થાય છે. તેના નિમિત્તથી દેવાદિક પર્યાય પામીને કંઈક સુખી થાય છે. જ્યારે તીવ્ર વિષયકષાયના પરિણામરૂપ પરિણમન કરે છે ત્યારે પાપનો બંધ થાય છે. તેના ઉદયથી નરકાદિ પર્યાય પામીને દુઃખી થાય છે.

આ પ્રકારે સંસારમાં અશુદ્ધ ભાવથી અનાદિ કાળથી આ જીવ ભ્રમણ કરે છે. જ્યારે કોઈ કાળ એવો આવે કે જેમાં જિનેશ્વરદેવ સર્વજ્ઞ વીતરાગના ઉપદેશની પ્રાપ્તિ થાય અને તેનું શ્રદ્ધાન, સચિ, પ્રતીતિ, આચરણ કરે ત્યારે સ્વ અને પરનું ભેદજ્ઞાન કરીને શુદ્ધ-અશુદ્ધ

ભાવનું સ્વરૂપ જાણીને પોતાના હિત-અહિતનું શ્રદ્ધાન રુચિ, પ્રતીતિ આચરણ થાય ત્યારે શુદ્ધ દર્શન-જ્ઞાનમયી શુદ્ધ ચેતના પરિણમનને હિત જાણે, તેનું ફળ સંસારની નિવૃત્તિ છે તેને જાણે અને અશુદ્ધભાવનું ફળ સંસાર છે, તેને જાણે, ત્યારે શુદ્ધભાવના ગ્રહણનો અને અશુભભાવના ત્યાગનો ઉપાય કરે. ઉપાયનું સ્વરૂપ જેવું સર્વજ્ઞ વીતરાગના આગમમાં કહ્યું છે તેવું કરે.

તેનું સ્વરૂપ નિશ્ચય-વ્યવહારાત્મક સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર સ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગ કહ્યો છે. શુદ્ધસ્વરૂપના શ્રદ્ધાન, -જ્ઞાન, -ચારિત્રને 'નિશ્ચય' કહ્યો છે અને જિનદેવ સર્વજ્ઞ વીતરાગ તથા તેના વચન અને તે વચનો અનુસાર પ્રવર્તવાવાળા મુનિ-શ્રાવક તેમની ભક્તિ, વંદના, વિનય, વૈયાવૃત્ય કરવા તે 'વ્યવહાર' છે. કેમકે આ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવર્તાવવા માટે ઉપકારી છે. ઉપકારીનો ઉપકાર માનવો એ ન્યાય છે, ઉપકાર લોપવો એ અન્યાય છે. સ્વરૂપનું સાધન અહિંસા આદિ મહાવ્રત તથા રત્નત્રયરૂપ પ્રવૃત્તિ, સમિતિ, ગુપ્તિરૂપ પ્રવર્તવું અને તેમાં દોષ લાગે તો પોતાની નિંદા-ગર્હાદિક કરવી, ગુરુઓએ આપેલું પ્રાયશ્ચિત લેવું, શક્તિ અનુસાર તપ કરવું, પરિષદ સહેવાં, દશલક્ષણ ધર્મમાં પ્રવર્તવું-ઇત્યાદિ શુદ્ધાત્માને અનુકૂળ ક્રિયારૂપ પ્રવર્તવું. તેમાં કંઈક રાગનો અંશ રહે છે ત્યાંસુધી શુભકર્મનો બંધ હોય છે, તોપણ તે મુખ્ય નથી કેમકે તેમાં પ્રવર્તવાવાળાની શુભકર્મના ફળની ઇચ્છા હોતી નથી, તેથી અબંધતુલ્ય છે-ઇત્યાદિ આગમોક્ત પ્રવૃત્તિ 'વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ' છે. તેમાં પ્રવૃત્તિરૂપ પરિણામ છે તોપણ નિવૃત્તિપ્રધાન છે. માટે નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગમાં વિરોધ નથી.

આ પ્રકારે નિશ્ચય-વ્યવહાર સ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગનો સંક્ષેપ છે. આને જ 'શુદ્ધભાવ' કહ્યો છે. તેમાં પણ સમ્યગ્દર્શનને મુખ્ય કહ્યું છે, કેમકે સમ્યગ્દર્શન વિના સઘળો વ્યવહાર મોક્ષનું કારણ નથી અને સમ્યગ્દર્શનના વ્યવહારમાં જિનદેવની ભક્તિ મુખ્ય છે. આ સમ્યગ્દર્શનને બતાવનારું મુખ્ય ચિહ્ન છે. તેથી જિનભક્તિ નિરંતર કરવી અને જિનઆજ્ઞા માનીને આગમમાં જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રવર્તવું એ શ્રીગુરુનો ઉપદેશ છે. અન્ય-જિનઆજ્ઞા સિવાય-સઘળા કુમાર્ગ છે, તેમનો સંગ છોડવો. આ પ્રકારે કરવાથી આત્મકલ્યાણ થાય છે.

૧ શુદ્ધભાવનું નિરૂપણ બે પ્રકારથી કર્યું છે જેવી રીતે મોક્ષમાર્ગ બે નથી પરંતુ તેનું નિરૂપણ બે પ્રકારથી છે, તેવી જ રીતે શુદ્ધભાવને જ્યાં બે પ્રકારનો કહ્યો છે ત્યાં નિશ્ચયનયથી અને વ્યવહારનયથી કહ્યો છે એમ સમજવું જોઈએ. નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શનાદિ છે તેને જ વ્યવહાર માન્ય છે અને તેને જ નિરતિચાર વ્યવહાર રત્નત્રયાદિમાં વ્યવહારથી 'શુદ્ધત્વ' અથવા 'શુદ્ધ સંપ્રયોગત્વ' નો આરોપ આવે છે. જેને વ્યવહારમાં 'શુદ્ધભાવ' કહ્યો છે. તેને જ નિશ્ચય અપેક્ષાએ અશુદ્ધ કહ્યો છે-વિરૂદ્ધ કહ્યો છે, પરંતુ વ્યવહારનયથી વ્યવહાર વિરૂદ્ધ નથી.

* છ૫૫ *
*

જીવ સદા ચિદભાવ એક અવિનાશી ધારૈ।
કર્મ નિમિત્તકૂં પાય અશુદ્ધભાવનિ વિસ્તારૈ।।

કર્મ શુભાશુભ બાંધિ ઉદૈ ભરમૈ સંસારૈ।
પાવૈ દુઃખ અનંત ચ્યારિ ગતિમેં ડુલિ સારૈ।।

સર્વજ્ઞદેશના પાયકૈ તજૈ ભાવ મિથ્યાત્વ જબ।
નિજશુદ્ધભાવ ધરિ કર્મહરિ લહૈ મોક્ષ ભરમૈ ન તબ।।

❀ દોહા ❀

મંગલમય પરમાતમા, શુદ્ધભાવ અવિકાર।
નમૂં પાય પાકું સ્વપદ, જાચૂં યહૈ કરાર।।૨।।

આ પ્રમાણે શ્રી કુન્દકુન્દસ્વામી વિરચિત ભાવપાહુડની
જયપુર નિવાસી પંડિતશ્રી જયચંદ્રજી છાબડા કૃત દેશભાષામય વચનિકાનો
ગુજરાતી અનુવાદ સમાપ્ત।।૫।।

ભાવ પાહુડની સંસ્કૃત ગાથાનો પદ્યમાં અનુવાદ
પંડિતશ્રી હિમ્મતલાલ જેઠાલાલ શાહનો છે.

કર્યા છે તે યોગ્ય છે. જ્યાં જેવું પ્રકરણ ત્યાં તેવી યોગ્યતા. અહીં ભાવ-મોક્ષ તો અરિહંતને છે અને દ્રવ્ય-ભાવ બન્ને પ્રકારના મોક્ષ સિદ્ધ પરમેષ્ઠીને છે. તેથી બન્નેને નમસ્કાર જાણો. ૧

હવે આ પ્રકારે નમસ્કાર કરી ગ્રંથ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે:-

નમિરુણ ય તં દેવં અનંતવરણાણદંસણં સુદ્ધં ।
વોચ્છં પરમપ્પાણં પરમપયં પરમ જોઈણં ॥૨॥

નત્વા ચ તં દેવં અનંતવરજ્ઞાનદર્શનં શુદ્ધમ્ ।
વક્ષ્યે પરમાત્માનં પરમપદં પરમયોગિનામ્ ॥૨॥

તે દેવને નમી ^૧અમિત-વર-દગજ્ઞાનધરને શુદ્ધને,
કહું પરમપદ-પરમાતમા પ્રકરણ પરમયોગીન્દ્રને. ૨

અર્થ:- આચાર્ય કહે છે કે તે પૂર્વોક્ત દેવને નમસ્કાર કરી, પરમાત્મા કે જે ઉત્કૃષ્ટ શુદ્ધ આત્મા છે તેને, પરમ યોગીશ્વર જે ઉત્કૃષ્ટ યોગ્ય ધ્યાનના કરવાવાળા મુનિરાજોને માટે કહીશ. કેવા છે પૂર્વોક્ત દેવ? જેમણે અનંત અને શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન-દર્શન પ્રાપ્ત કર્યું છે, વિશુદ્ધ છે, કર્મભળથી રહિત છે અને જેનું પદ પરમ ઉત્કૃષ્ટ છે.

ભાવાર્થ:- આ ગ્રંથમાં મોક્ષ જે કારણથી પ્રાપ્ત થાય અને જેવું મોક્ષપદ છે તેનું વર્ણન કરશે. તેથી તે રીતે, તેની જ પ્રતિજ્ઞા કરી છે. યોગીશ્વરોને માટે કહેશે, એનો આશય એ છે કે એવા મોક્ષપદને શુદ્ધ પરમાત્માના ધ્યાન દ્વારા પ્રાપ્ત કરાય છે. તે ધ્યાનની યોગ્યતા યોગીશ્વરોને જ મુખ્યતાથી પ્રાપ્ત થતી જોવામાં આવે છે, ગૃહસ્થોને આ ધ્યાન મુખ્ય નથી. ૨

હવે કહે છે કે જે પરમાત્માને કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેને યોગી-ધ્યાની મુનિ જાણીને તેનું ધ્યાન કરીને પરમ પદને પ્રાપ્ત કરે છે:-

જં જાણિરુણ જોઈ જોઅત્થો જોઈરુણ અણવરયં ।
અવ્વાબાહમણંતં અણોવમં લહ્હ ગિવ્વાણં ॥૩॥

યત્ જ્ઞાત્વા યોગી યોગસ્થઃ દ્રહ્વા અનવરતમ્ ।
અવ્વાબાધમનંતં અનુપમં લભતે નિર્વાણમ્ ॥૩॥

જે જાણીને યોગસ્થ યોગી, સતત દેખી જેહને,
ઉપમાવિહીન અનંત અવ્યાબાધ શિવપદને લહે. ૩

અર્થ:- હવે કહે છે કે પરમાત્માને જાણીને યોગી (મુનિ) યોગ (ધ્યાન) માં સ્થિર

થઈને નિરંતર તે પરમાત્માને અનુભવગોચર કરીને નિર્વાણ (મોક્ષ) ને પ્રાપ્ત થાય છે. નિર્વાણ કેવું છે? અવ્યાબાધ છે-જ્યાં કોઈ પ્રકારની બાધા નથી. ‘અનંત’ છે-જેનો નાશ નથી. ‘અનુપમ’ છે-જેને કોઈની ઉપમા લાગુ પડતી નથી.

ભાવાર્થ:- આચાર્ય કહે છે કે આવા પરમાત્માને આગળ કહીશું કે જેમનું ધ્યાન કરીને મુનિ નિરંતર અનુભવ કરીને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી નિર્વાણને પ્રાપ્ત કરે છે. અહીં આ તાત્પર્ય છે કે પરમાત્માના ધ્યાનથી મોક્ષ પમાય છે. ૩

હવે પરમાત્મા કેવા છે તે બતાવવા માટે આત્મા ત્રણ પ્રકારના વર્ણવે છે:-

તિપયારો સો અપ્પા પરમંતર બાહિરો હુ દેહીણં ।
તત્થ પરો ઝાહ્જ્જહ્ અંતો વાણ ચહ્વિ બહિરપ્પા ॥ ૪ ॥

ત્રિપ્રકારઃ સ આત્મા પરમન્તઃ બહિઃ સ્ફુટં દેહિનામ્ ।
તત્ર પરં ધ્યાયતે અન્તરુપાયેન ત્યજ બહિરાત્માનમ્ ॥ ૪ ॥

તે આત્મા છે ^૧પરમ-અંતર-બહિર ત્રણઘા દેહીમાં;
^૨અંતર-ઉપાયે ^૩પરમને ધ્યાઓ, તજો બહિરાતમાં. ૪

અર્થ:- તે આત્મા પ્રાણીઓને ત્રણ પ્રકારનો હોય છે. (૧) અંતરાત્મા, (૨) બહિરાત્મા અને (૩) પરમાત્મા. અંતર આત્માના ઉપાય દ્વારા, બહિરાત્મપણું છોડીને પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું જોઈએ.

ભાવાર્થ:- બહિરાત્મપણાને છોડી દઈ અંતરાત્મારૂપ થઈને પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું જોઈએ, તેનાથી મોક્ષ પમાય છે. ૪

હવે ત્રણ પ્રકારના આત્માનું સ્વરૂપ બતાવે છે:-

અક્ખાણિ બાહિરપ્પા અન્તરપ્પા હુ અપ્પસંકપ્પો ।
કમ્મકલંકવિમુક્કો પરમપ્પા ભણ્ણે દેવો ॥ ૫ ॥

અક્ષાણિ બહિરાત્મા અન્તરાત્મા સ્ફુટં આત્મસંકલ્પઃ ।
કર્મકલંક વિમુક્તઃ પરમાત્મા ભણ્યતે દેવઃ ॥ ૫ ॥

૧ પરમ-અંતર-બહિર ત્રણઘા = પરમાત્મા, અંતરાત્મા અને બહિરાત્મા-એમ ત્રણ પ્રકારે. ૨ અંતર-ઉપાયે = અંતરાત્મારૂપ સાધનથી; અંતરાત્મારૂપ જે પરિણામ તે પરિણામરૂપ સાધનથી. ૩ પરમને = પરમાત્માને.

**છે^૧ અક્ષઘી બહિરાત્મ, આતમબુદ્ધિ અંતર-આતમા,
જે મુક્ત કર્મકલંકથી તે દેવ છે પરમાતમા. ૫**

અર્થ:- અક્ષ અર્થાત્ સ્પર્શન આદિ ઇન્દ્રિયો તે તો બાહ્ય આત્મા છે, કેમકે ઇન્દ્રિયોથી સ્પર્શ આદિ વિષયોનું જ્ઞાન થાય છે. તેથી તો લોકો કહે છે કે આવી જે ઇન્દ્રિયો છે તે જ આત્મા છે આ પ્રકારે ઇન્દ્રિયોને બાહ્ય આત્મા કહે છે. અંતરાત્મા છે તે અંતરંગમાં આત્માનો પ્રગટ અનુભવગોચર સંકલ્પ છે. શરીર અને ઇન્દ્રિયોથી ભિન્ન મન દ્વારા દેખવા-જાણવાવાળો છે તે હું છું-આ પ્રકારે જેને સ્વસંવેદનગોચર સંકલ્પ છે તે જ અંતરાત્મા છે. તથા કર્મ જે દ્રવ્યકર્મ-જ્ઞાનાવરણાદિક તથા ભાવકર્મ-જે રાગદ્વેષ-મોહાદિક અને નોકર્મ-જે શરીરાદિક-કલંક-મળ તેમનાથી રહિત-વિમુક્ત અનંત જ્ઞાનાદિક ગુણસહિત છે તે જ પરમાત્મા છે, તે જ દેવ છે. અન્યને દેવ કહેવા તે તો ઉપચાર છે.

ભાવાર્થ:- બાહ્ય આત્મા તો ઇન્દ્રિયોને કલ્પો તથા અંતરાત્મા-દેહમાં સ્થિતને દેખવા-જાણવાનું જેનાથી થાય છે એવા મન દ્વારા સંકલ્પ છે તેને અને પરમાત્મા-કર્મકલંકથી રહિત છે તેને કલ્પો. અહીં એમ બતાવ્યું છે કે આ જીવ જ્યાંસુધી બાહ્ય શરીરાદિકને જ આત્મા જાણે છે ત્યાં સુધી તો તે બહિરાત્મા છે, સંસારી છે. જ્યારે આ જ જીવ અંતરંગમાં આત્માને જાણે છે ત્યારે તે સમ્યગ્દષ્ટિ થાય છે. ત્યારે તે અંતરાત્મા છે. અને આ જીવ જ્યારે પરમાત્માના ધ્યાનથી કર્મકલંકથી રહિત થાય છે ત્યારે પહેલાં તો કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને અરહંત થાય છે, પછી સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કરે છે-આ બન્નેને જ પરમાત્મા કહે છે. અરહંત તો ભાવકલંક રહિત છે અને સિદ્ધ દ્રવ્ય અને ભાવરૂપ બન્ને પ્રકારના કલંકથી રહિત છે-આ પ્રમાણે જાણો. ૫

હવે તે પરમાત્માના વિશેષણ દ્વારા તેમનું સ્વરૂપ કહે છે:-

**મલરહિઓ કલચત્તો અણિંદિઓ કેવલો વિસુદ્ધપ્પા ।
પરમેટ્ટી પરમજિણો સિવંકરો સાસઓ સિદ્ધો ॥ ૬ ॥**

**મલરહિતઃ કલત્યક્તઃ અનિંદ્રિય કેવલઃ વિશુદ્ધાત્મા ।
પરમેષ્ટી પરમજિનઃ શિવંકરઃ શાશ્વતઃ સિદ્ધઃ ॥ ૬ ॥**

**તે છે વિશુદ્ધાત્મા, અનિન્દ્રિય, મળરહિત તનમુક્ત છે,
પરમેષ્ટી, કેવળ, પરમજિન, શાશ્વત, ^૨શિવંકર સિદ્ધ છે. ૬**

અર્થ:- પરમાત્મા આવા છે:- ‘મળરહિત’ -દ્રવ્યકર્મ-ભાવકર્મરૂપ મળથી રહિત છે; ‘કલત્યક્ત’-શરીર રહિત છે; ‘અનિન્દ્રિય’ -ઇન્દ્રિય રહિત છે અથવા કોઈ પ્રકારની નિંદા

૧ અક્ષઘી = ઇન્દ્રિયબુદ્ધિ; ‘ઇન્દ્રિયો તે જ આત્મા છે’ એવી બુદ્ધિવાળો.

૨ શિવંકર = સુખકર; કલ્યાણકર.

યુક્ત નથી :- સર્વ પ્રકારથી પ્રશંસાયોગ્ય છે; 'કેવલ' -કેવળજ્ઞાનમયી છે; 'વિશુદ્ધાત્મા' -જેના આત્માનું સ્વરૂપ વિશેષરૂપથી શુદ્ધ છે-જ્ઞાનમાં જ્ઞેયોનો આકાર ઝળકે છે તોપણ તે જ્ઞેયોના આકારરૂપ થતા નથી. અને ન તેમનાથી રાગદ્વેષ છે; 'પરમેષી' -પરમ પદમાં સ્થિત છે; 'પરમજિન' -સકળ કર્મોને જીતી લીધા છે; 'શિવંકર' -ભવ્ય જીવોને પરમ મંગલ તથા મોક્ષના કર્તા છે; 'શાશ્વતા' -અવિનાશી છે; 'સિદ્ધ' -પોતાના સ્વરૂપની સિદ્ધિ કરીને નિર્વાણને પ્રાપ્ત થયા છે.

ભાવાર્થ:- આવા પરમાત્મા છે. જે આવા પરમાત્માનું ધ્યાન કરે છે તે એવા જ થઈ જાય છે. ૬

હવે પણ આવો જ ઉપદેશ કરે છે:-

આરુહવિ અન્તરપ્પા બહિરપ્પા છંડિઉણ તિવિહેણ ।
ઝાઙ્ગજ્જઙ્ગ પરમપ્પા ઉવઙ્ગહં જિણવરિંદેહિં ॥૭॥

આરુહ્ય અંતરાત્માનં બહિરાત્માનં ત્યક્ત્વા ત્રિવિધેન ।
ધ્યાયતે પરમાત્મા ઉપદિઠં જિનવરૈન્દ્રૈઃ ॥૭॥

થઈ ^૧અંતરાત્મારૂઢ, બહિરાત્મા તજીને ત્રણવિધે,
^૨ધ્યાતવ્ય છે પરમાત્મા-જિનવરવૃષભ-ઉપદેશ છે. ૭

અર્થ:- બહિરાત્મપણાને મન-વચન-ક્રાયાથી છોડી દઈને, અંતરાત્માનો આશ્રય લઈ પરમાત્માનું ધ્યાન કરો-આ જિનવરેન્દ્ર તીર્થંકર પરમદેવે ઉપદેશ આપ્યો છે.

ભાવાર્થ:- પરમાત્માનું ધ્યાન કરવાનો ઉપદેશ મુખ્યપણે કહ્યો છે. તેનાથી જ મોક્ષ પમાય છે. ૭

હવે બહિરાત્માની પ્રવૃત્તિ કહે છે:-

બહિરથ્થે ફુરિયમણો ઙ્ગંદિયદારેણ ણિયસરૂવચુઓ ।
ણિયદેહં અપ્પાણં અજ્ઙ્ગવસદિ મુઢદિટ્ઠીઓ ॥૮॥

બહિરર્થે સ્ફુરિતમનાઃ ઙ્ગન્દ્રિયદ્વારેણ નિદ્ધસ્વરૂપચ્યુતઃ ।
નિજદેહં આત્માનં અધ્યવસ્યતિ મૂઢદ્રષ્ટિસ્તુ ॥૮॥

^૩બાહ્યાર્થ પ્રત્યે ^૪સ્ફુરિતમન, ^૫સ્વભ્રષ્ટ ઙ્ગન્દ્રિયદ્વારથી,
નિજ દેહ ^૬અધ્યવસિત કરે આત્માપણે ^૭જીવ મૂઢધી. ૮

૧ અંતરાત્મારૂઢ = અંતરાત્મામાં આરૂઢ; અંતરાત્મારૂપે પરિણત. ૨ ધ્યાતવ્ય = ધ્યાવાયોગ્ય; ધ્યાન કરવા યોગ્ય. ૩ બાહ્યાર્થ = બહારના પદાર્થો. ૪ સ્ફુરિતમન = સ્ફુરાયમાન (તત્પર) મનવાળો. ૫ સ્વભ્રષ્ટ ઙ્ગન્દ્રિયદ્વારથી = ઙ્ગન્દ્રિયોદ્વારા આત્મસ્વરૂપથી ચ્યુત. ૬ અધ્યવસિત કરે = માને. ૭ જીવમૂઢધા = મૂઢ બુદ્ધિવાળો જીવ; મૂઢબુદ્ધિ = અર્થાત્ બહિરાત્મા જીવ.

અર્થ:- મૂઢદષ્ટિ અજ્ઞાની મોહી મિથ્યાદષ્ટિ છે તે બાહ્ય પદાર્થ-ધન-ધાન્ય-કુટુંબ આદિ ઈષ્ટ પદાર્થોમાં સ્ફુરિત (તત્પર) મનવાળો છે. તથા ઈન્દ્રિયો દ્વારા પોતાના આત્મસ્વરૂપથી ચ્યુત છે અને ઈન્દ્રિયોને જ આત્મા જાણે છે. આવો થયો થકો પોતાના દેહને જ આત્મા જાણે છે, નિશ્ચય કરે છે-આ પ્રકારે મિથ્યાદષ્ટિ બહિરાત્મા છે.

ભાવાર્થ:- આવા બહિરાત્માના ભાવ છે તેને છોડવા. ૮

હવે કહે છે કે મિથ્યાદષ્ટિ પોતાના દેહની સમાન બીજાના દેહને દેખીને તેને બીજાનો આત્મા માને છે.

णियदेहसरिच्छं पिच्छिऊण परविग्गहं पयत्तेण ।
अच्चेयणं पि गहियं झाइज्जइ परम भावेण ॥ ९ ॥

निजदेहसदृशं द्रष्टवा परविग्रहं प्रयत्नेन ।
अचेतनं अपि गृहीतं ध्यायते परम भावेन ॥ ९ ॥

નિજદેહ સમ પરદેહ દેખી મૂઢ ત્યાં ઉદમ કરે,
રતે છે અચેતન તોય માને તેહને ^૨આત્માપણે. ૯

અર્થ:- મિથ્યાદષ્ટિ પુરુષ પોતાના દેહ સમાન બીજાના દેહને જોઈને, એ દેહ અચેતન છે તો પણ, મિથ્યાભાવથી આત્મભાવ દ્વારા ઘણો પ્રયત્ન કરીને, તેને પરનો આત્મા જ માને છે, અર્થાત્ સમજે છે.

ભાવાર્થ:- બહિરાત્મા મિથ્યાદષ્ટિને મિથ્યાત્વકર્મના ઉદયથી (ઉદયને વશ થવાથી) મિથ્યાભાવ છે, માટે તે પોતાના દેહને આત્મા જાણે છે, તેવી જ રીતે પરનો દેહ અચેતન છે તો પણ તેને પરનો આત્મા માને છે. (અર્થાત્ પરને પણ દેહાત્મ બુદ્ધિથી માની રહ્યો છે અને એવા જ મિથ્યાભાવ સહિત ધ્યાન કરે છે.) અને તેમાં ઘણો પ્રયત્ન કરે છે. માટે આવા ભાવને છોડવો એ જ તાત્પર્ય છે. ૮

હવે કહે છે કે આવી જ માન્યતાથી બીજા મનુષ્યાદિમાં મોહની પ્રવૃત્તિ થાય છે:-

सपरज्जवसाएणं देहेसु य अविदिदत्थमप्पाणं ।
सुयदाराईविसए मणुयाणं वइढण मोहो ॥ १० ॥

स्वपराध्यवसायेन देहेषु च अविदितार्थमात्मानम् ।
सुतदारादिविषये मनुजानां वर्द्धते मोहः ॥ १० ॥

* સરિત્થં પાઠાંતર 'સરિસં' ૧ તે = પરનો દેહ. ૨ આત્માપણે = પરના આત્મા તરીકે

**વસ્તુસ્વરૂપ જાણ્યા વિના ^૧દેહે સ્વ-અધ્યવસાયથી
અજ્ઞાની જનને મોહ ફાલે પુત્રદારાદિક મહીં. ૧૦**

અર્થ:- આ પ્રકારે દેહમાં સ્વ-પરના અધ્યવસાયથી (નિશ્ચય દ્વારા) મનુષ્યોમાં પુત્ર-પત્ની આદિક જીવોમાં-મોહની પ્રવૃત્તિ કરે છે. કેવા છે મનુષ્ય? -જેમણે પદાર્થનું સ્વરૂપ (અર્થાત્ આત્મા) જાણ્યું નથી એવા છે.

બીજો અર્થ:- (આ પ્રકારે દેહમાં સ્વ-પરના અધ્યવસાય (નિશ્ચય) દ્વારા જે મનુષ્યોએ પદાર્થનું સ્વરૂપ જાણ્યું નથી તેમને પુત્ર-પત્ની આદિક જીવોમાં મોહની પ્રવૃત્તિ હોય છે ભાષા પરિવર્તનકારે આ અર્થ લખ્યો છે.)

ભાવાર્થ:- જે મનુષ્યોએ જીવ-અજીવ પદાર્થોનું સ્વરૂપ યથાર્થ જાણ્યું નથી તેમને દેહમાં સ્વ-પર અધ્યવસાય છે. પોતાના દેહને જ પોતાનો આત્મા જાણે છે અને પરના દેહને પરનો આત્મા જાણે છે. તેમને પુત્ર-સ્ત્રી આદિ કુટુંબીઓમાં મોહ (મમત્વ) થાય છે. જ્યારે તે જીવ-અજીવના સ્વરૂપને જાણે ત્યારે દેહને અજીવ માને, આત્માને અમૂર્તિક ચૈતન્ય જાણે; પોતાના આત્માને પોતાનો માને અને પરના આત્માને પર જાણે, ત્યારે પરમાં મમત્વ થતું નથી. તેથી જીવાદિક પદાર્થોનું સ્વરૂપ સારી રીતે જાણીને મોહ કરવો નહિ એમ બતાવ્યું છે. ૧૦

હવે કહે છે કે મોહકર્મના ઉદયથી (ઉદયમાં જોડાવાથી) મિથ્યા જ્ઞાન અને મિથ્યા ભાવ થાય છે. તેનાથી આગામી ભવમાં પણ આ મનુષ્ય દેહને ઈચ્છે છે:-

**મિચ્છાણાણેસુ રઓ મિચ્છાભાવેણ ભાવિઓ સતો।
મોહોદણ પુનરવિ અંગં સં મણ્ણણ મણુઓ।। ૧૧।।**

**મિથ્યાજ્ઞાનેષુ રતઃ મિથ્યા ભાવેન ભાવિતઃ સન્।
મોહોદયેન પુનરપિ અંગં મન્યતે મનુજઃ।। ૧૧।।**

**રહી લીન મિથ્યાજ્ઞાનમાં, મિથ્યાત્વભાવે પરિણમી,
તે દેહ માને 'હું' પણે ^૨ફરીનેય મોહોદય થકી. ૧૧**

અર્થ:- આ મનુષ્ય મોહકર્મના ઉદયથી (ઉદયને વશ થઈને) મિથ્યાજ્ઞાન દ્વારા મિથ્યાભાવને ભાવીને ફરી આગામી જન્મમાં આ અંગ (દેહ) ને સાડું સમજીને ઈચ્છે છે.

૧ દેહે સ્વ-અધ્યવસાયથી = 'દેહ તેજ આત્મા છે' એવા મિથ્યા અભિપ્રાયથી.
૨ ફરીનેય = આગામી ભવમાં પણ.

ભાવાર્થ:- મોહકર્મની પ્રકૃતિ એવા મિથ્યાત્વના ઉદયથી (ઉદયને વશ થવાથી) જ્ઞાન પણ મિથ્યા થાય છે-પરદ્રવ્યને પોતાનું જાણે છે અને તે મિથ્યાત્વ દ્વારા જ મિથ્યા શ્રદ્ધાન થાય છે. તેનાથી નિરંતર પર દ્રવ્યમાં આ ભાવના રહે છે કે, આ મને સદા પ્રાપ્ત થાય. તેથી આ જીવ આગામી દેહને સારો જાણીને ચાહે છે. ૧૧

હવે કહે છે કે જે મુનિ દેહમાં નિરપેક્ષ છે-દેહને ચાહતો નથી-તેમાં મમત્વ કરતો નથી તે નિર્વાણને પામે છે:-

જો દેહે ગિરવેક્ષો ગિહ્વંદો ગિમ્મમો ગિરાંરંભો ।
આદસહાવે સુરઓ જોઈ સો લહઈ ગિવ્વાણં ॥૧૨॥

યઃ દેહે નિરપેક્ષઃ નિર્ઘ્વન્દઃ નિર્મમઃ નિરાંરંભઃ ।
આત્મસ્વભાવે સુરતઃ યોગી સ લભતે નિર્વાણમ્ ॥૧૨॥

નિર્ઘ્વન્દ, નિર્મમ, દેહમાં નિરપેક્ષ, ^૧મુક્તારંભ જે,
જે લીન આત્મસ્વભાવમાં, તે યોગી પામે મોક્ષને. ૧૨

અર્થ:- જે યોગી ધ્યાની મુનિ દેહમાં 'નિરપેક્ષ' છે અર્થાત્ દેહને ચાહતા નથી-ઉદાસીન છે; 'નિર્ઘ્વન્દ' છે-રાગદ્વેષરૂપ ઇષ્ટ-અનિષ્ટ માન્યતાથી રહિત છે; 'નિર્મમત્વ' છે-દેહાદિકમાં 'આ માણું' એવી બુદ્ધિથી રહિત છે; 'નિરાંરંભ' છે-આ શરીર માટે તથા અન્ય લૌકિક પ્રયોજન માટે આરંભથી રહિત છે અને આત્મસ્વભાવમાં રત છે, -લીન છે, -નિરંતર સ્વભાવની ભાવના સહિત છે તે મુનિ નિર્વાણને પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ:- જે બહિરાત્માના ભાવને છોડી દઈ અંતરાત્મા બનીને પરમાત્મામાં લીન થાય છે તે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. -આ ઉપદેશ બતાવ્યો છે. ૧૨

હવે બંધ અને મોક્ષના કારણના સંક્ષિપ્ત રૂપ આગમનું વચન કહે છે:-

પરદવ્વરઓ બજ્ઝાદિ વિરઓ મુચ્ચેઈ વિવિહકમ્મેહિં ।
એસો જિણવવદેસો સમાસદો બંધમુક્ષસ્સ ॥૧૩॥

પરદ્રવ્યરતઃ બધ્યતે વિરતઃ મુચ્યતે વિવિધકર્મભિઃ ।
એષઃ જિનોપદેશઃ સમાસતઃ બંધમોક્ષસ્ય ॥૧૩॥

પરદ્રવ્યરત બંધાય ^૨વિરત મુકાય વિધવિધ કર્મથી;
-આ, બંધમોક્ષ વિષે જિનેશ્વરદેશના સંક્ષેપથી. ૧૩

અર્થ:- જે જીવ પરદ્રવ્યમાં રત છે-રાગી છે તે તો અનેક પ્રકારના કર્મોથી બંધાય છે-કર્મોનો બંધ કરે છે અને જે પરદ્રવ્યથી વિરત છે-રાગી નથી તે અનેક પ્રકારના કર્મોથી છૂટે છે-આ બંધનો અને મોક્ષનો સંક્ષેપમાં જિનદેવનો ઉપદેશ છે.

ભાવાર્થ:- બંધ-મોક્ષના કારણની કથની અનેક પ્રકારથી છે, તેનો આ સંક્ષેપ છે કે જે પરદ્રવ્યથી રાગભાવ કરે તે બંધનું કારણ અને વિરાગભાવ કરે તે મોક્ષનું કારણ છે. આ પ્રકારે સંક્ષેપથી જિનેન્દ્રનો ઉપદેશ છે. ૧૩

હવે કહે છે કે જે સ્વદ્રવ્યમાં રત છે તે સમ્યગ્દષ્ટિ થાય છે અને કર્મોનો નાશ કરે છે:-

સદ્વવરઓ સવળો સમ્માહ્વી હવેહ્ ગિયમેળ ।
સમ્મત્તપરિણદો ઉળ ખવેહ્ દુહ્કહ્કમ્માહ્ ॥૧૪॥

સ્વદ્રવ્યરતઃ શ્રમળઃ સમ્યગ્દષ્ટિ ભવતિ નિયમેન ।
સમ્યક્ત્વપરિણતઃ પુનઃ ક્ષપયતિ દુષ્ટાષ્ટકર્માણિ ॥૧૪॥

રે! નિયમથી નિજદ્રવ્યરત સાધુ સુદ્દષ્ટિ હોય છે,
સમ્યક્ત્વપરિણત વર્તતો દુષ્ટાષ્ટ કર્મો ક્ષય કરે. ૧૪

અર્થ:- જે મુનિ સ્વદ્રવ્ય અર્થાત્ પોતાના આત્મામાં રત છે-રુચિ સહિત છે તે નિયમથી સમ્યગ્દષ્ટિ છે, અને તે જ સમ્યક્ત્વભાવરૂપ પરિણમન કરતાં થકાં દુષ્ટ આઠ કર્મોનો ક્ષય-નાશ કરે છે.

ભાવાર્થ:- આ પણ કર્મના નાશ કરવાના કારણનું સંક્ષેપમાં કથન છે. જે પોતાના સ્વરૂપની શ્રદ્ધા, રુચિ, પ્રતીતિને આચરણથી યુક્ત છે તે નિયમથી સમ્યગ્દષ્ટિ છે. આ સમ્યક્ત્વભાવથી પરિણમન કરતા થકાં મુનિ આઠ કર્મોનો નાશ કરીને નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૪

હવે કહે છે કે જે પરદ્રવ્યમાં રત છે તે મિથ્યાદષ્ટિ થઈ કર્મો બાંધે છે:-

જો પુળ પરવવ્વરઓ મિચ્છાદિહ્વી હવેહ્ સો સાહૂ ।
મિચ્છત્તપરિણદો પુળ બજ્જહ્દિ દુહ્કહ્કમ્મેહ્ ॥૧૫॥

યઃ પુનઃ પરદ્રવ્યરતઃ મિથ્યાદષ્ટિઃ ભવતિ સઃ સાધુઃ ।
મિથ્યાત્વપરિણતઃ પુનઃ બધ્ધયતે દુષ્ટાષ્ટ કર્મભિઃ ॥૧૫॥

**પરદ્રવ્યમાં રત સાધુ તો મિથ્યાદરશયુત હોય છે,
મિથ્યાત્વપરિણત વર્તતો બાંધે કરમ દુષ્ટાષ્ટને. ૧૫**

અર્થ:- પુનઃ અર્થાત્ ફરી જે સાધુ પરદ્રવ્યમાં રત છે-રાગી છે તે મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે અને તે મિથ્યાત્વભાવરૂપ પરિણમન કરતો થકો દુષ્ટ આઠ કર્મોથી બંધાય છે.

ભાવાર્થ:- આ બંધના કારણનું સંક્ષેપ છે. અહીં 'સાધુ' કહીને એવું જણાવ્યું છે કે કોઈ બાહ્ય પરિગ્રહ છોડી દઈ નિર્ગ્રંથ મુનિ થઈ જાય તો પણ મિથ્યાદષ્ટિ હોવાથી સંસારનું દુઃખ દેવાવાળા આઠ કર્મોથી બંધાય છે. ૧૫

હવે કહે છે કે પરદ્રવ્યથી જ દુર્ગતિ થાય છે અને સ્વદ્રવ્યથી જ સુગતિ થાય છે:-

**પરદ્વાદો દુગ્ગઈ સદ્વાદો હુ સુગ્ગઈ હોઈ।
इय णारुण सदव्वे कुणइ रई विरह इयरम्मि॥૧૬॥**

**પરદ્રવ્યાત્ દુર્ગતિઃ સ્વદ્રવ્યાત્ સ્ફુટં સુગતિઃ ભવતિ।
इति ज्ञात्वा स्वद्रव्ये कुरुत रतिं विरतिं इतरस्मिन्॥૧૬॥**

**પરદ્રવ્યથી દુર્ગતિ, ખરે સુગતિ સ્વદ્રવ્યથી થાય છે;
-એ જાણી, નિજદ્રવ્યે રમો, પરદ્રવ્યથી વિરમો તમે. ૧૬**

અર્થ:- પરદ્રવ્યથી દુર્ગતિ થાય છે અને સ્વદ્રવ્યથી સુગતિ થાય છે-આ સ્પષ્ટ (પ્રગટ) જાણો. આથી હે ભવ્ય જીવો! તમે આ પ્રકારે જાણીને સ્વદ્રવ્યમાં રતિ કરો અને અન્ય જે પરદ્રવ્ય છે તેનાથી વિરતિ કરો.

ભાવાર્થ:- લોકમાં પણ આ રીતિ છે કે પોતાના દ્રવ્યથી રતિ કરીને પોતાને જે - ભોગવે છે તે તો સુખ પામે છે, તેના પર કાંઈ આપત્તિ આવતી નથી. અને પરદ્રવ્યથી પ્રીતિ કરીને ઇચ્છાનુસાર ભોગવે તો તેને દુઃખ થાય છે, આપત્તિ ઉઠાવવી પડે છે. તેથી આચાર્યે સંક્ષેપમાં ઉપદેશ આપ્યો છે કે પોતાના આત્મસ્વભાવમાં રતિ કરો, તેનાથી સુગતિ છે. સ્વર્ગાદિક પણ તેનાથી જ થાય છે અને મોક્ષ પણ તેનાથી જ થાય છે. અને પરદ્રવ્યથી પ્રીતિ ન કરો, તેનાથી દુર્ગતિ થાય છે, -સંસારમાં ભ્રમણ થાય છે.

અહીં કોઈ કહે કે સ્વદ્રવ્યમાં લીન થવાથી મોક્ષ થાય છે અને સુગતિ-દુર્ગતિ તો પરદ્રવ્યની પ્રીતિથી થાય છે? તેને કહે છે કે-આ સત્ય છે, પરંતુ અહીં આ આશયથી કહ્યું છે કે જો પરદ્રવ્યથી વિરક્ત થાય ને સ્વદ્રવ્યમાં લીન થયા ત્યારે વિશુદ્ધતા ઘણી થાય છે. તે વિશુદ્ધતાના નિમિત્તથી શુભ કર્મ પણ બંધાય છે અને જ્યારે અત્યંત વિશુદ્ધતા થાય છે ત્યારે કર્મોની નિર્જરા થઈને મોક્ષ થાય છે. તેથી સુગતિ-દુર્ગતિ થવાનું કહ્યું છે તે યુક્ત છે. આ પ્રકારે જાણવું જોઈએ. ૧૬

હવે શિષ્ય પૂછે છે કે પરદ્રવ્ય કેવું છે? તેનો ઉત્તર આચાર્ય કહે છે:-

આદસહાવાદણં સચ્ચિતાચિત્તમિસ્સિયં હવદિ।
તં પરદવ્યં ભણિયં અવિતત્થં સવ્વદરિસીહિં ॥૧૭॥

આત્મસ્વભાવાદન્યત્ સચ્ચિતાચિત્તમિશ્રિતં ભવતિ।
તત્ પરદ્રવ્યં ભણિતં અવિતત્થં સર્વદર્શિભિઃ ॥૧૭॥

^૧આત્મસ્વભાવેતર સચિત્ત, અચિત્ત, તેમજ મિશ્ર જે,
તે જાણવું પરદ્રવ્ય-સર્વજ્ઞે કહ્યું ^૨અવિતથપણે. ૧૭

અર્થ:- આત્મસ્વભાવથી અન્ય સચિત્ત તો સ્ત્રી, પુત્રાદિક જીવ સહિત વસ્તુ છે તથા અચિત્ત તો ધન, ધાન્ય, ફીરા, સુવર્ણાદિક અચેતન વસ્તુ છે અને મિશ્ર તો આભૂષણાદિ સહિત મનુષ્ય તથા કુટુંબ સહિત ગૃહાદિક છે. આ બધા પરદ્રવ્ય છે. આ પ્રકારે જેણે જીવાદિક પદાર્થોનું સ્વરૂપ જાણ્યું નથી તેને સમજાવવા માટે સર્વદર્શી સર્વજ્ઞ ભગવાને કહ્યું છે અથવા ‘અવિતત્થં’ અર્થાત્ સત્યાર્થ કહ્યું છે.

ભાવાર્થ:- પોતાના જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા સિવાય અન્ય ચેતન-અચેતન-મિશ્ર વસ્તુ છે તે બધીજ પરદ્રવ્ય છે. આ પ્રકારે અજ્ઞાનીને સમજાવવા માટે સર્વજ્ઞદેવે કહ્યું છે. ૧૭

હવે કહે છે કે આત્મસ્વભાવને સ્વદ્રવ્ય કહ્યું તે આ પ્રકારે છે:-

દુદ્ધકમ્મરહિયં અણોવમં ણાણવિગ્ગહં ણિચ્ચં।
સુદ્ધં જિણેહિં કહિયં અપ્પાણં હવદિ સદ્ધવ્યં ॥૧૮॥

દુષ્ટાષ્ટકર્મરહિતં અનુપમં જ્ઞાનવિગ્ગહં નિત્યમ્।
શુદ્ધં જિનૈઃ ભણિતં આત્મા ભવતિ સ્વદ્રવ્યમ્ ॥૧૮॥

દુષ્ટાષ્ટકર્મવિહીન, અનુપમ, ^૩જ્ઞાનવિગ્રહ, નિત્ય ને,
જે શુદ્ધ ભાખ્યો જિનવરે, તે આત્મા સ્વદ્રવ્ય છે. ૧૮

અર્થ:- સંસારનાં દુઃખ આપવાવાળા જ્ઞાનાવરણાદિક દુષ્ટ આઠ કર્મોથી રહિત છે જેને કોઈની ઉપમા આપી શકાય નહિ એવો અનુપમ છે, જેનું જ્ઞાન એ જ શરીર છે, જેનો નાશ નથી એવો અવિનાશી-નિત્ય છે અને શુદ્ધ અર્થાત્ વિકાર રહિત છે તે કેવલજ્ઞાનમયી આત્મા જિન ભગવાન સર્વજ્ઞે કહ્યો છે, તે જ સ્વદ્રવ્ય છે.

ભાવાર્થ:- જ્ઞાનાનંદમય, અમૂર્તિક, જ્ઞાનમૂર્તિ પોતાનો આત્મા છે. તે જ એક સ્વદ્રવ્ય છે, અન્ય બધા-ચેતન, અચેતન, મિશ્ર-પરદ્રવ્ય છે. ૧૮

૧ આત્મસ્વભાવેતર = આત્મસ્વભાવથી અન્ય. ૨ અવિતથપણે = સત્યપણે; યથાર્થપણે. ૩ જ્ઞાનવિગ્રહ = જ્ઞાનરૂપ શરીરવાળો.

હવે કહે છે કે જે આવા નિજદ્રવ્યનું ધ્યાન કરે છે તે નિર્વાણ પામે છે:-

જે જ્ઞાયંતિ સદવ્યં પરદવ્યં પરમ્મુહા દુ સુચરિતા।
તે જિણવરાણ મગ્ગે અણુલગ્ગા લહહિં ણિવ્વાણં॥૧૧॥

યે ધ્યાયંતિ સ્વદ્રવ્યં પરદ્રવ્યં પરાહ્મુખાસ્તુ સુચરિત્રાઃ।
તે જિનવરાણાં માર્ગે અનુલગ્નાઃ લભતે નિર્વાણમ્॥૧૧॥

પરવિમુખ થઈ નિજ દ્રવ્ય જે ધ્યાવે સુચારિત્રીપણે,
જિનદેવના મારગ મહીં રસંલગ્ન તે શિવપદ લહે. ૧૯

અર્થ:- જે મુનિ પરદ્રવ્યથી પરાહ્મુખ થઈને સ્વદ્રવ્યનું-નિજ આત્મદ્રવ્યનું ધ્યાન કરે છે તે પ્રગટ સુચરિત્રા અર્થાત્ નિર્દોષ ચારિત્રયુક્ત થઈને જિનવર તીર્થકરોના માર્ગનું અનુલગ્ન (- અનુસંધાન, અનુસરણ) કરીને નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ:- પરદ્રવ્યનો ત્યાગ કરી જે પોતાના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે છે તે નિશ્ચય ચારિત્રરૂપ થઈને જિનમાર્ગમાં લાગે છે. તે મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૯

હવે કહે છે કે જિનમાર્ગમાં લાગેલા યોગી શુદ્ધાત્માનું ધ્યાન કરી મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે તો શું તેનાથી સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી? અવશ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે:-

જિણવરમણ જોઈ જ્ઞાણે જ્ઞાણ સુદ્ધમપ્પાણં।
જેણ લહહિં ણિવ્વાણં ણ લહહિકિં તિણ સુરલોયં॥૨૦॥

જિનવરમતેન યોગી ધ્યાને ધ્યાયતિ શુદ્ધમાત્માનમ્।
યેન લભતે નિર્વાણં ન લભતે કિં તેન સુરલોકમ્॥૨૦॥

જિનદેવમત-અનુસાર ધ્યાવે યોગી નિજશુદ્ધાત્મને!
જેથી લહે નિર્વાણ, તો શું નવ લહે સુરલોકને? ૨૦

અર્થ:- યોગી-ધ્યાની મુનિ છે. તે જિનવર ભગવાનના મતથી શુદ્ધ આત્માને ધ્યાનમાં ધ્યાવે છે, તેથી નિર્વાણને પ્રાપ્ત કરે છે. તો તેનાથી શું સ્વર્ગલોક પ્રાપ્ત ન થઈ શકે? અવશ્ય જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

ભાવાર્થ:- કોઈ જાણતું હશે કે જિનમાર્ગમાં લાગી જઈને આત્માનું ધ્યાન કરે છે તે મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે પરંતુ સ્વર્ગ તેમનાથી પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. તેને કહે છે કે જિનમાર્ગમાં પ્રવર્તવાવાળા શુદ્ધ આત્માનું ધ્યાન કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે તો તેનાથી સ્વર્ગલોક શું કઠિન છે? તે તો તેના માર્ગમાં જ છે. ૨૦

હવે આ અર્થને દષ્ટાંત દ્વારા દઢ કરે છે:-

જો જાહ જોયણસયં દિયહેણેક્કે ણ લેવિ ગુરુભારં।
સો કિં કોસદ્ધં પિ હુ ણ સક્કણે જાહ ભુવણચલે।।૨૧।।

ય: યાતિ યોજનશતં દિવસેનૈકેન લાત્વા ગુરુભારમ્।
સ કિં કોશાર્દ્ધમપિ સ્ફુટં ન શક્નોતિ યાતું ભુવનતલે।।૨૧।।

બહુ ભાર લઈ દિન એકમાં જે ગમન સો યોજન કરે,
તે વ્યક્તિથી ^૧કોશાર્દ્ધ પણ નવ જઈ શકાય શું ભૂતળે? ૨૧

અર્થ:- જે પુરુષ ભારે વજન લઈને એક દિવસમાં સો યોજન ચાલી શકે તે આ પૃથ્વીતલ ઉપર અડધો ગાઉ ન ચાલી શકે? આ પ્રગટ-સ્પષ્ટ જાણો.

ભાવાર્થ:- જે પુરુષ ભારે વજન લઈને એક દિવસમાં સો યોજન ચાલી શકે તેને અર્ધો ગાઉ ચાલવું તો અત્યંત સુગમ છે. આવી જ રીતે જિનમાર્ગમાં મોક્ષ પામનારને સ્વર્ગ પામવું તો અત્યંત સુગમ છે. ૨૧

હવે આ જ અર્થનું બીજું દષ્ટાંત કહે છે:-

જો કોહિણે ણ જિપ્પહ સુહહો સંગામણિં સવ્વેહિં।
સો કિં જિપ્પહ ઇક્કિં ણરેણ સંગામણે સુહહો।।૨૨।।

ય: કોદયા ન જીયતે સુભટ: સંગ્રામકૈ: સર્વૈ:।
સ કિં જીયતે એકેન નરેણ સંગ્રામે સુભટ:।।૨૨।।

જે સુભટ હોય ^૨અજેય કોટિ નરોથી-સૈનિક સર્વથી,
તે વીર સુભટ જિતાય શું સંગ્રામમાં નર એકથી? ૨૨

અર્થ:- જે કોઈ સુભટ સંગ્રામમાં બધા લડવાવાળા સાથે કરોડો મનુષ્યોને પણ સુગમતાથી જીતે છે તે સુભટ એક મનુષ્યને શું ન જીતે? અવશ્ય જ જીતે.

ભાવાર્થ:- જે જિનમાર્ગમાં પ્રવર્તે છે તે કર્મનો નાશ કરે જ. તો શું સ્વર્ગને રોકવાવાળા એક પાપકર્મનો નાશ ન કરે? અવશ્ય કરે જ. ૨૨

હવે કહે છે કે સ્વર્ગ તો તપથી (શુભરાગરૂપી તપ દ્વારા) બધા જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પરંતુ ધ્યાનના યોગથી સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરે છે તે એ જ ધ્યાનના યોગથી મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત કરે છે:-

૧ કોશાર્દ્ધ = અર્ધ કોસ; અર્ધો ગાઉ. ૨ અજેય = ન જીતી શકાય એવો.

સગ્ગં તવેણ સવ્વો વિ પાવણ તહિં વિ જ્ઞાણજોણ।
જો પાવણ સો પાવણ પરલોણ સાસયં સોક્ખં ॥૨૩॥

સ્વર્ગ તપસા સર્વઃ અપિ પ્રાપ્નોતિ કિન્તુ ધ્યાનયોગેન।
યઃ પ્રાપ્નોતિ સઃ પ્રાપ્નોતિ પરલોકે શાશ્વતં સૌખ્યમ્ ॥૨૩॥

તપથી લહે સુરલોક સૌ, પણ ધ્યાનયોગે જે લહે
તે આતમા પરલોકમાં પામે સુશાશ્વત સૌખ્યને. ૨૩

અર્થ:- શુભરાગરૂપી તપ દ્વારા સ્વર્ગ તો બધા જ પામે છે, તથાપિ જે ધ્યાનના યોગથી સ્વર્ગ પામે છે તે જ ધ્યાનના યોગથી પરલોકમાં શાશ્વત સુખને પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ:-કાય-કલેશાદિક તપ તો બધા જ મતવાળા કરે છે, તે સર્વ તપસ્વી મંદ કષાયના નિમિત્તથી સ્વર્ગને પ્રાપ્ત કરે છે. પરંતુ જે ધ્યાન દ્વારા સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરે છે તે જિનમાર્ગમાં કહેલ ધ્યાનના યોગથી પરલોકને કે જેમાં શાશ્વત સુખ છે એવા નિર્વાણને પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૩

હવે ધ્યાનના યોગથી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે તેને દષ્ટાંત-દષ્ટાંત દ્વારા દઢ કરે છે:-

અહસોહણજોણ સુદ્ધં હેમં હવેણ જહ તહ ય।
કાલાઈલક્ષ્મી અપ્પા પરમપ્પઓ હવદિ ॥૨૪॥

અતિશોભનયોગેન શુદ્ધં હેમં ભવતિ યથા તથા ચ।
કાલાદિલક્ષ્યા આત્મા પરમાત્મા ભવતિ ॥૨૪॥

જ્યમ શુદ્ધતા પામે સુવર્ણ^૧ અતીવ શોભન યોગથી,
આત્મા બને પરમાતમા ત્યમ કાળ-આદિક લબ્ધિથી. ૨૪

અર્થ:- જેમ સુવર્ણપત્થર ભઠ્ઠીમાં અગ્નિથી તપાવતાં શુદ્ધ સુવર્ણ બને છે તેવી જ રીતે કાળ આદિ લબ્ધિ પાકતાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવરૂપ સામગ્રીની પ્રાપ્તિથી આ આત્મા કે જે કર્મના સંયોગથી અશુદ્ધ છે તે જ પરમાત્મા બની જાય છે. ભાવાર્થ સુગમ છે. ૨૪

હવે કહે છે કે સંસારમાં વ્રત-તપથી સ્વર્ગ મળે છે. તે વ્રત-તપ સારાં છે, પરંતુ અપ્રતાદિકથી નરકાદિ ગતિ થાય છે તે અપ્રતાદિક શ્રેષ્ઠ નથી:-

વર વય તવેહિ સગ્ગો મા દુક્ખં હોણ ગિરણ્ણ ઇયરેહિં।
છાયા તવઢ્ઠિયાણં પહિવાલંતાણ ગુરુ ભેયં ॥૨૫॥

વરં વ્રતતપોભિઃ સ્વર્ગઃ મા દુઃખં ભવતુ નરકે ઇતરૈઃ।
છાયા તપસ્થિતાનાં પ્રતિપાલયતાં ગુરુ ભેદઃ।।૨૫।।

^૧દિવ-ઠીક વ્રતતપથી, ન હો દુઃખ ^૨ઈતરથી નરકાદિકે;
છાંયે અને તડકે ^૩પ્રતીક્ષાકરણમાં બહુ ભેદ છે. ૨૫

અર્થ:- વ્રત અને તપથી સ્વર્ગ મળે છે તે શ્રેષ્ઠ છે. પરંતુ અવ્રત અને અતપથી પ્રાણીને નરક ગતિમાં દુઃખ થાય તે ઇચ્છવા યોગ્ય નથી. છાયા અને તડકામાં બેસવાવાળાને વિરૂદ્ધ કારણોથી મોટો ભેદ દેખાય છે.

ભાવાર્થ:- જેમ છાયાનું કારણ તો વૃક્ષાદિક છે, તેની છાયામાં જે બેસે તે સુખ પામે છે અને ગરમીનું કારણ સુર્ય કે અગ્નિ આદિ છે. તેના નિમિત્તથી ગરમી લાગે છે. જે તેની પાસે બેસે છે તે દુઃખ પામે છે. આ પ્રકારે બન્નેમાં મોટો તફાવત છે. આ પ્રમાણે જે વ્રત તપનું આચરણ કરે છે તે સ્વર્ગનાં સુખ પ્રાપ્ત કરે છે અને જે વ્રત-તપનું આચરણ કરતા નથી, પણ વિષય-કષાયનું સેવન કરે છે તે નરકનું દુઃખ પ્રાપ્ત કરે છે. આ રીતે આ બન્નેમાં મોટો ભેદ છે. તેથી અહીં કહેવાનો આ આશય છે કે જ્યાં સુધી નિર્વાણ ન થાય (મોક્ષ પ્રાપ્ત ન થાય) ત્યાં સુધી વ્રત-તપ આદિકમાં પ્રવર્તવું શ્રેષ્ઠ છે, જેનાથી સાંસારિક સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે અને નિર્વાણની સાધનામાં પણ સહકારી છે. વિષય-કષાયાદિકની પ્રવૃત્તિનું ફળ તો કેવળ નરકાદિકનું દુઃખ છે. તે દુઃખના કારણોનું સેવન કરવું એ તો મોટી ભૂલ છે-આ પ્રમાણે જાણવું જોઈએ. ૨૫

હવે કહે છે કે, સંસારમાં રહે ત્યાં સુધી વ્રત-તપ પાળવા શ્રેષ્ઠ કહ્યાં; પરંતુ જે સંસારમાંથી બહાર નીકળવા ઇચ્છે છે તે આત્માનું ધ્યાન કરે.

જો ઇચ્છઈ ણિસ્સરિદું સંસાર મહણ્ણવાઠ રંદાઓ।
કમ્મિંધનાણ ઢહણં સો જ્ઞાયઈ અપ્પયં સુદ્ધં।।૨૬।।

યઃ ઇચ્છતિ નિઃસત્તું સંસારમહાર્ણવાત્ રુદ્રાત્।
કર્મેન્ધનાનાં દહનં સઃ ધ્યાયતિ આત્માનાં શુદ્ધમ્।।૨૬।।

^૪સંસાર-અર્ણવ રુદ્રથી ^૫નિઃસરણ ઇચ્છે જીવ જે,
ધ્યાવે ^૬કરમ-ઈન્ધન તણા દહનાર નિજ શુદ્ધાત્મને. ૨૬

૧ દિવ-ઠીકવ્રતતપથી = (અવ્રત અને અતપથી નરકાદિ દુઃખ પ્રાપ્ત થાય તેના કરતાં) વ્રતતપથી સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય તે મુકાબલે સારું છે. ૨ ઈતરથી = બીજાથી (અર્થાત્ અવ્રત અને અતપથી). ૩ પ્રતીક્ષા કરણમાં = રાહ જોવામાં. ૪ સંસાર-અર્ણવરુદ્રથી = ભયંકર સંસારસમુદ્રથી. ૫ નિઃસરણ = બહાર નીકળવું તે. ૬ કરમ-ઈન્ધન તણા દહનાર = કર્મરૂપી ઈંધણાને બાળી નાખનાર.

અર્થ:- જે જીવ રૂદ્ર અર્થાત્ મોટા વિસ્તારરૂપ સંસારરૂપી સમુદ્ર તેમાંથી બહાર નીકળવા ઇચ્છે છે તે જીવ કર્મરૂપી ઇંધનને બાળનાર શુદ્ધ આત્માનું ધ્યાન કરે છે.

ભાવાર્થ:- નિર્વાણની પ્રાપ્તિ કર્મનો નાશ થાય ત્યારે થાય છે. અને કર્મનો નાશ શુદ્ધાત્માના ધ્યાનથી થાય છે. તેથી સંસારથી નીકળીને જે મોક્ષ ઇચ્છે છે તે શુદ્ધ આત્માનું કે જે કર્મમળથી રહિત અનંત ચતુષ્ટય સહિત નિજ આત્મસ્વરૂપ પરમાત્મા છે તેનું ધ્યાન કરે છે. મોક્ષનો ઉપાય આના સિવાય બીજો કોઈ નથી. ૨૬

હવે આત્માનું ધ્યાન કરવાની વિધિ બતાવે છે:-

સવ્વે કસાય મોતું ગારવમયરાયદોસવામોહં।
લોય વવહારવિરદો અપ્પા જ્ઞાણહ જ્ઞાણત્થો।।૨૭।।

સર્વાન્ કષાયાન્ મુક્ત્વા ગારવમદરાગદોષ વ્યામોહમ્।
લોકવ્યવહારવિરતઃ આત્માનં ધ્યાયતિ ધ્યાનસ્થઃ।।૨૭।।

સઘળા કષાયો ^૧મોહરાગ વિરોધ-મદ-ગારવ તજી,
ધ્યાનસ્થ ધ્યાવે આત્મને, વ્યવહાર લૌકિકથી છૂટી. ૨૭

અર્થ:- મુનિ સર્વ કષાયોને છોડી દઈ તથા ગારવ, મદ, રાગ, દ્વેષ અને મોહ તેમને છોડીને, લોકવ્યવહારથી વિરક્ત થઈને, ધ્યાનમાં સ્થિર થઈ આત્માનું ધ્યાન કરે છે.

ભાવાર્થ:- મુનિ આત્માનું ધ્યાન આવી રીતે કરે : પ્રથમ તો ક્રોધ, માન, માયા, લોભ-આ સર્વ કષાયોને છોડે, ગારવ છોડે, મદ-જાતિ આદિના ભેદથી આઠ પ્રકારના છે તેને છોડે, રાગ-દ્વેષ છોડે અને લોક વ્યવહાર-જે સંઘમાં રહેવામાં પરસ્પર વિનયાચાર, વૈયાવૃત્ય, ધર્મોપદેશ, વાંચન કરવું, ભણાવવું ઇત્યાદિને પણ છોડીને ધ્યાનમાં સ્થિર થઈ જાય. આ પ્રકારે આત્માનું ધ્યાન કરે.

અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે-સર્વ કષાયોને છોડવાનું કહ્યું તેમાં તો સર્વ ગારવ-મદાદિક આવી ગયા. તો ફરી તેમને ભિન્ન ભિન્ન કેમ કહ્યાં ?

તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે કે-આ સર્વે કષાયોમાં તો ગર્ભિત છે, પરંતુ વિશેષરૂપથી બતાવવા માટે જુદા જુદા કહ્યા છે. કષાયની પ્રવૃત્તિ આ પ્રકારે છે-જે પોતાના માટે અનિષ્ટ છે તેનાથી ક્રોધ કરે, બીજાને નીચા માનીને માન કરે, કોઈ કાર્ય નિમિત્તે કપટ કરે, આહારાદિકમાં લોભ કરે.

ગારવ-રસ ગારવ, ઋદ્ધિ ગારવ ને સાતા ગારવ-એમ ત્રણ પ્રકારના છે. તે જો કે માનકપાયમાં ગર્ભિત છે તોપણ તેમાં પ્રમાદની બહુલતા હોવાથી ભિન્નરૂપે કહ્યાં છે.

શબ્દ ગારવ એટલે હું કેવો સુંદર વર્ણોચ્ચાર કરું છું? મારો કેવો રુચિર, મધુર ધ્વનિ, વ્યાખ્યાનની શોભામાં અનહદવૃદ્ધિ કરે છે; આ બિચારા બીજા વક્તાઓને મારા જેવી વક્તૃત્વકળા નથી, એમ ગણી અભિમાન કરવું તે શબ્દ ગારવ છે.

મારા જેવી શિષ્યાદિની વિશાળ સામગ્રી બીજાઓને નથી એવું અભિમાન કરે તે ઋદ્ધિગારવ છે.

હું ત્યાગી છતાં ઇન્દ્ર સુખ, ચક્રવર્તીનું સુખ કે તીર્થંકર જેવું સુખ ભોગવું છું. આ બિચારા બીજા ત્યાગીઓને તેવું સુખ નથી; એમ સાતાનું અભિમાન તે સાતા ગારવ છે.

જાતિ તે માતાનો વંશ, કુળ તે પિતાનો વંશ, તે ઉત્તમ હોવાનું અભિમાન તે જાતિ મદ તથા કુળ મદ છે. તેવી જ રીતે લાભ, રૂપ, તપ, બલ, વિદ્યા ને ઐશ્વર્ય તેનો મદ એ આઠ મદ કહ્યાં છે. તે ન કરે.

રાગ-દ્વેષ પ્રીતિ-અપ્રીતિને કહે છે કોઈથી પ્રેમ કરવો ને કોઈથી અપ્રીતિ કરવી-આ પ્રકારે લક્ષણના ભેદથી કહ્યું. પરમાં મમત્વ તે મોહ છે. સંસારનું મમત્વ તો મુનિને છે જ નહિ, પરંતુ ધર્માનુરાગથી શિષ્યાદિમાં મમત્વ છે તે પણ તજવા યોગ્ય છે.

આ પ્રકારે ભેદ વિવક્ષાથી ભિન્નભિન્ન કહ્યા છે. એ બધા ધ્યાનના નાશ કરવાવાળા ઘાતકભાવ છે. તેમને છોડ્યા વિના ધ્યાન થતું નથી. તેથી જેવી રીતે ધ્યાનમાં સ્થિરતા રહે તેમ કરે. ૨૭

હવે આને જ વિશેષરૂપથી કહે છે:-

મિચ્છત્તં અણ્ણાણં પાવં પુણ્ણં ચણ્ણવિ તિવિહેણ।
મોળવ્વણ્ણ જોહ્ણ જોયત્થો જોયણ અપ્પા।।૨૮।।

મિથ્યાત્વં અજ્ઞાનં પાપં પુણ્યં ત્યક્ત્વા ત્રિવિધેન।
મૌનવ્રતેન યોગી યોગસ્થઃ દ્યોતયતિ આત્માનમ્।।૨૮।।

ત્રિવિધે તજ્જ મિથ્યાત્વને, અજ્ઞાનને, ^૧અધ-પુણ્યને,
યોગસ્થ યોગી, મૌનવ્રતસંપન્ન ધ્યાવે આત્મને. ૨૮

અર્થ:- યોગી-ધ્યાની મુનિ છે તે મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન ને પાપ-પુણ્ય તેમને મન-વચન-કાયથી છોડીને મૌનવ્રત દ્વારા ધ્યાનમાં સ્થિર થઈને આત્માનું ધ્યાન કરે છે.

૧ અધ-પુણ્યને = પાપને તથા પુણ્યને.

ભાવાર્થ:- કેટલાય અન્યમતી યોગી ધ્યાની કહેવાય છે. તેથી જૈનલિંગી પણ કોઈ દ્રવ્યલિંગને ધારણ કરવાથી ધ્યાની માનવામાં આવે તો તેના નિષેધ માટે આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે- મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનને છોડી આત્માના સ્વરૂપને યથાર્થ જાણીને સમ્યક્ શ્રદ્ધાન જેણે કર્યું નથી તેને મિથ્યાત્વ-અજ્ઞાન તો લાગેલું જ છે ત્યારે ધ્યાન શેનું હોય? તથા પુણ્ય-પાપ બન્ને બંધનસ્વરૂપ છે. તેમાં પ્રીતિ-અપ્રીતિ રહે છે. જ્યાં સુધી મોક્ષનું સ્વરૂપ પણ જાણ્યું નથી ત્યાંસુધી ધ્યાન શેનું હોય? અને (સમ્યક્ પ્રકારે સ્વરૂપગુપ્ત સ્વઅસ્તિમાં સ્થિર થઈને) મન-વચનની પ્રવૃત્તિ છોડી દઈ મૌન ન કરે તો એકાગ્રતા કેવી રીતે થાય? તેથી મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, પુણ્ય, પાપને મન-વચન-કાયની પ્રવૃત્તિ છોડવાને જ ધ્યાનમાં યોગ્ય કહી છે. આ પ્રકારે આત્માનું ધ્યાન કરવાથી મોક્ષ થાય છે. ૨૮

હવે ધ્યાન કરવાવાળા મૌન ધારણ કરીને રહે છે, તે ક્યો વિચાર કરીને મૌન રહે છે તે કહે છે:-

જં મયા દિસ્સદે રૂવં તં ણ જાણાદિ સવ્વહા।
જાણગં દિસ્સદે ણેવ તમ્હા ઝંપેમિ કેણહં।।૨૧।।

યત્ મયા દશ્યતે રૂપં તત્ ન જાનાતિ સર્વથા।
જ્ઞાયકં દશ્યતે ન તત્ તસ્માત્ જલ્પામિ કેન અહમ્।।૨૧।।

દેખાય મુજને રૂપ જે તે જાણતું નહિ સર્વથા,
ને જાણનાર ^૧ન દશ્યમાન; હું બોલું કોની સાથમાં? ૨૮

અર્થ:- જે રૂપને હું દેખું છું તે રૂપ મૂર્તિક વસ્તુ છે, જડ છે, અચેતન છે, સર્વ પ્રકારથી તે કંઈપણ જાણતું નથી. અને હું જ્ઞાયક છું, અમૂર્તિક છું, આ તો જડ-અચેતન છે, તે સર્વ પ્રકારથી કાંઈ પણ જાણતું નથી. તેથી હું કોની સાથે બોલું?

ભાવાર્થ:- જો બીજું કોઈ વાત કરવાવાળું હોય તો પરસ્પર બોલવાનો સંભવ છે. પરંતુ આત્મા તો અમૂર્તિક છે, એ કંઈ વચન બોલતો નથી. અને જે રૂપી પુદ્ગલ છે તે અચેતન છે તે કોઈને જાણતું નથી-દેખતું નથી. તેથી ધ્યાન કરવાવાળા મુનિ કહે (વિચારે) છે કે-હું કોની સાથે વાત કરું? એટલા માટે મારે મૌન છે. ૨૮

હવે કહે છે કે આ પ્રકારે ધ્યાન કરવાથી સર્વે કર્મોના આસ્રવનો નિરોધ કરીને સંચિત કર્મોનો નાશ કરે છે:-

સવ્વાસવણિરોહેણ કમ્મં યવદિ સંચિદં ।
જોયત્થો જાણણ જોઈ જિણદેવેણ ભાસિયં ॥૩૦॥

સર્વાસ્રવનિરોધેન કર્મ ક્ષપયતિ સંચિતમ્ ।
યોગસ્થઃ જાનાતિ યોગી જિનદેવેન ભાષિતમ્ ॥૩૦॥

આસ્રવ સમસ્ત નિરોધીને ક્ષય પૂર્વકર્મ તણો કરે,
જ્ઞાતા જ બસ રહી જાય છે યોગસ્થ યોગી;-જિન કહે. ૩૦

અર્થ:- યોગસ્થ એટલે ધ્યાનમાં સ્થિર થયેલ યોગી મુનિ સર્વ કર્મના આસ્રવનો નિરોધ કરીને, સંવરયુક્ત થઈને પૂર્વે બાંધેલા કર્મો જે સંચયરૂપ છે તેમનો ક્ષય કરે છે. આ પ્રકારે જિનદેવે કહ્યું છે તે જાણો.

ભાવાર્થ:- ધ્યાનથી કર્મનો આસ્રવ રોકાય છે. તેથી આગામી બંધ થતો નથી અને પૂર્વે સંચિત કરેલા કર્મોની નિર્જરા થાય છે. ત્યારે કેવળજ્ઞાન પ્રગટાવી સમસ્ત લોકલોકના જ્ઞાતા-દષ્ટા સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી પરમાત્મા બને છે. આ આત્માના ધ્યાનનું માહાત્મ્ય છે. ૩૦

હવે કહે છે કે જે વ્યવહારમાં તત્પર છે તેને આ ધ્યાન હોતું નથી:-

જો સુત્તો વ્યવહારે સો જોઈ જગ્ગણ સકજ્જમ્મિ ।
જો જગ્ગદિ વવહારે સો સુત્તો અપ્પણો કજ્જે ॥૩૧॥

યઃ સુપ્તઃ વ્યવહારે સઃ યોગી જાગર્તિ સ્વકાર્યે ।
યઃ જાગર્તિ વ્યવહારે સઃ સુપ્તઃ આત્મનઃ કાર્યે ॥૩૧॥

યોગી સૂતા વ્યવહારમાં તે જાગતા નિજકાર્યમાં;
જે જાગતા વ્યવહારમાં તે સુપ્ત આત્મકાર્યમાં. ૩૧

અર્થ:- જે યોગી ધ્યાનીમુનિ વ્યવહારમાં સૂતા છે, તે પોતાના સ્વરૂપના કાર્યમાં જાગે છે અને જે વ્યવહારમાં જાગે છે તે પોતાના આત્માના કાર્યમાં સૂતા છે.

ભાવાર્થ:- મુનિને સંસારી વ્યવહાર તો કંઈ છે નહીં અને જો કાંઈ હોય તો મુનિ કેવા? તે તો પાખંડી છે. ધર્મનો વ્યવહાર-સંઘમાં રહેવું, મહાપ્રતાદિ પાળવા આવા વ્યવહારમાં પણ તત્પર હોતા નથી. સર્વે પ્રવૃત્તિઓની નિવૃત્તિ કરીને ધ્યાન કરે છે તે વ્યવહારમાં સૂતા છે એમ કહેવાય છે. અને પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં લીન થઈને દેખે છે, -જાણે છે તે પોતાના આત્મકાર્યમાં જાગતા-સાવધાન છે. પરંતુ જેઓ વ્યવહારમાં તત્પર છે, -સાવધાન છે, -સ્વરૂપની દૃષ્ટિ નથી તે વ્યવહારમાં જાગે છે એમ કહેવાય છે. ૩૧

હવે એમ કહે છે કે યોગી પૂર્વોક્ત કથનને જાણીને વ્યવહારને છોડી આત્મકાર્ય કરે છે:-

इय जाणिरुण जोई ववहारं चयइ सव्वहा सव्वं।
झायइ परमप्पाणं जह भणियं जिणवरिंदेहिं॥३२॥

इति ज्ञात्वा योगी व्यवहारं त्यजति सर्वथा सर्वम्।
ध्यायति परमात्मानं यथा भणितं जिनवरेन्द्रैः॥३२॥

ઈમ જાણી યોગી સર્વથા છોડે સકળ વ્યવહારને,
પરમાત્મને ધ્યાવે યથા ઉપદેશ જિનદેવો વડે. ૩૨

અર્થ:- આ પ્રકારે પૂર્વોક્ત કથનને જાણી યોગી-ધ્યાની મુનિ છે તે સર્વ વ્યવહારને સર્વ પ્રકારથી છોડી દે છે; અને પરમાત્માનું ધ્યાન કરે છે-જેવું જિનવરેન્દ્ર તીર્થંકર સર્વજ્ઞદેવે કહ્યું છે તેવું જ પરમાત્માનું ધ્યાન કરે છે.

ભાવાર્થ:- સર્વથા સર્વ વ્યવહારને છોડવાનું કહ્યું, તેનો આશય આ પ્રકારે છે કે- લોકવ્યવહાર તથા ધર્મવ્યવહાર બધું જ છોડે ત્યારે ધ્યાન થાય છે. તેથી જેમ જિનદેવે કહ્યું છે તેવી રીતે પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું. અન્યમતી પરમાત્માનું સ્વરૂપ અનેક પ્રકારથી અન્યથા કહે છે ને તેના ધ્યાનનો પણ જુદી જુદી રીતે ઉપદેશ કરે છે તેનો નિષેધ કર્યો છે. જિનદેવે પરમાત્માનું તથા ધ્યાનનું સ્વરૂપ કહ્યું છે તે સત્યાર્થ છે. પ્રમાણભૂત છે. તેવું જ જે યોગીશ્વર કરે છે તે જ નિર્વાણની પ્રાપ્તિ કરે છે. ૩૨

હવે જિનદેવે જેવી ધ્યાન-અધ્યયનની પ્રવૃત્તિ કહી છે તેવો જ ઉપદેશ કરે છે:-

पंचमहव्वयजुत्तो पंचसु समिदीसु तीसु गुत्तीसु।
रयणत्तयसंजुत्तो ज्ञाणज्झयणं सया कुणह॥३३॥

पंचमहाव्रतयुक्तः पंचसु समितिषु तिसृषु गुप्तिषु।
रत्नत्रयसंयुक्तः ध्यानाध्ययनं सदा कुरु॥३३॥

તું ^૧પંચસમિત ^૨ત્રિગુપ્ત ને સંયુક્ત પંચમહાવ્રતે,
^૩રત્નત્રયી સંયુતપણે કર નિત્ય ^૪ધ્યાનાધ્યયનને. ૩૩

૧ પંચસમિત = પાંચ સમિતિથી યુક્ત (વર્તતો થકો).

૨ ત્રિગુપ્ત = ત્રણ ગુપ્તિ સહિત (વર્તતો થકો).

૩ રત્નત્રયીસંયુતપણે = રત્નત્રય સંયુક્તપણે.

૪ ધ્યાનાધ્યયન = ધ્યાન તથા અધ્યયન; ધ્યાન તથા શાસ્ત્રાભ્યાસ.

અર્થ:- આચાર્ય કહે છે કે પાંચ મહાવ્રત સહિત વર્તતા થકા તથા પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ સહિત વર્તતા થકા અને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપી રત્નત્રય સહિત વર્તતા થકા એવા હે મુનિ જનો ! તમે ધ્યાન અને અધ્યયન-શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ સદા કરો.

ભાવાર્થ:- અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, પરિગ્રહત્યાગ-આ પાંચ મહાવ્રત; ઈર્ષ્યા, ભાષા, એષણા, આદાનનિક્ષેપણ, પ્રતિષ્ઠાપન-એ પાંચ સમિતિ અને મન, વચન, કાયાના નિગ્રહરૂપ ત્રણ ગુપ્તિ-આ તેર પ્રકારનું ચારિત્ર જિનદેવે કહ્યું છે. તેનાથી યુક્ત વર્તતા થકા અને નિશ્ચય વ્યવહારરૂપ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર કહેલ છે તેનાથી યુક્ત થઈને ધ્યાન અને અધ્યયન કરવાનો ઉપદેશ છે. તેમાં પણ મુખ્ય તો ધ્યાન જ છે અને જો એમાં મન ન લાગે તો શાસ્ત્રના અભ્યાસમાં મન લગાડવું. આ પણ ધ્યાન તુલ્ય જ છે. કેમકે શાસ્ત્રમાં પરમાત્માના સ્વરૂપનો નિર્ણય છે તે આ ધ્યાનનું જ અંગ છે. ૩૩.

હવે કહે છે કે જે રત્નત્રયની આરાધના કરે છે તે જીવ આરાધક જ છે:-

રયણત્તયમારાહં જીવો આરાહઓ મુણેયવ્વો ।
આરાહણાવિહણં તસ્સ ફલં કેવલં ણણં ॥૩૩॥

રત્નત્રયમારાધયન્ જીવઃ આરાધકઃ જ્ઞાતવ્યઃ ।
આરાધનાવિધાનં તસ્ય ફલં કેવલં જ્ઞાનમ્ ॥૩૪॥

રત્નત્રયી આરાધનારો જીવ આરાધક કહ્યો;
આરાધનાનું વિધાન કેવલજ્ઞાનફળદાયક અહો ! ૩૪

અર્થ:- રત્નત્રય-સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની આરાધના કરનાર જીવને આરાધક જાણવો અને આરાધનાના વિધાનનું ફળ કેવળજ્ઞાન છે.

ભાવાર્થ:- જે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની આરાધના કરે છે તે કેવલજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે તે જિનમાર્ગમાં પ્રસિદ્ધ છે. ૩૪

હવે કહે છે કે શુદ્ધાત્મા છે તે કેવલજ્ઞાન છે અને કેવલજ્ઞાન છે તે શુદ્ધાત્મા છે:-

સિદ્ધો સુદ્ધો આદા સવ્વણ્હૂ સવ્વલોયદરિસી ય ।
સો જિણવરેહિં ભણિઓ જાણ તુમં કેવલં ણણં ॥૩૫॥

સિદ્ધઃ શુદ્ધઃ આત્મા સર્વજ્ઞઃ સર્વલોકદર્શી ચ ।
સઃ જિનવરૈઃ ભણિતઃ જાનીહિ ત્વં કેવલં જ્ઞાનં ॥૩૫॥

છે સિદ્ધ, આત્મા શુદ્ધ છે સર્વજ્ઞાનીદર્શી છે,
તું જાણ રે! -જિનવરકથિત આ જીવ કેવળજ્ઞાન છે. ૩૫

અર્થ:- આત્મા જિનવર સર્વજ્ઞદેવે એવો કહ્યો છે. તે કેવો છે? 'સિદ્ધ' છે- કોઈથી ઉત્પન્ન થયો નથી, સ્વયંસિદ્ધ છે; 'શુદ્ધ' છે-કર્મભળથી રહિત છે; 'સર્વજ્ઞ' છે. સર્વ લોકલોકને જાણે છે. અને 'સર્વદર્શી' છે-સર્વ લોક-અલોકને દેખે છે. -આ પ્રકારે આત્મા છે. તો હે મુને! તું તેને જ કેવળજ્ઞાન જાણ અથવા તે કેવળજ્ઞાનને જ આત્માજાણ. આત્મામાં અને જ્ઞાનમાં કાંઈ પ્રદેશભેદ નથી. ગુણ-ગુણી ભેદ છે તે ગૌણ છે. આ આરાધનાનું ફળ જે પહેલાં કહ્યું તે કેવળજ્ઞાન જ છે. ૩૫

હવે કહે છે કે જે યોગી જિનદેવના મતથી રત્નત્રયની આરાધના કરે છે તે આત્માનું ધ્યાન કરે છે:-

રયણત્તયં પિ જોઈ આરાહઙ્ગ જો હુ જિણવરમણ।
સો જ્ઞાયદિ અપ્પાણં પરિહરઙ્ગ પરં ણ સંદેહો।।૩૬।।

રત્નત્રયમપિ યોગી આરાધયતિ યઃ સ્ફુટં જિનવરમતેન।
સઃ ધ્યાયતિ આત્માનં પરિહરતિ પરં ન સન્દેહઃ।।૩૬।।

જે યોગી આરાધે રત્નત્રય પ્રગટ જિનવરમાર્ગથી,
તે આત્મને ધ્યાવે અને પર પરિહરે;-શંકા નથી. ૩૬

અર્થ:- જે યોગી-ધ્યાની મુનિ જિનેશ્વર દેવના મતની આજ્ઞાથી રત્નત્રય-સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની નિશ્ચયથી આરાધના કરે છે તે પ્રગટરૂપથી આત્માનું જ ધ્યાન કરે છે, કેમકે રત્નત્રય આત્માનો ગુણ છે અને ગુણ-ગુણીમાં ભેદ નથી. રત્નત્રયની આરાધના છે તે આત્માની જ આરાધના છે. તે જ પરદ્રવ્યને છોડે છે એમાં સંદેહ નથી.

ભાવાર્થ:- સુગમ છે. ઘડ

પહેલાં પૂછ્યું હતું કે આત્મામાં રત્નત્રય કેવી રીતે છે? તેનો ઉત્તર હવે આચાર્ય કહે છે:-

જં જાણઙ્ગ તં ણાણં જં પિચ્છઙ્ગ તં ચ દંસણં ણેયં।
તં ચારિત્તં ભણિયં પરિહારો પુણ્ણપાવાણં।।૩૭।।

યત્ જાનાતિ તત્ જ્ઞાનં યત્પશ્યતિ તત્ત્વ દર્શનં જ્ઞેયમ્।
તત્ ચારિત્રં ભણિતં પરિહારઃ પુણ્યપાપાનામ્।।૩૭।।

જે જાણવું તે જ્ઞાન, દેખે તેહ દર્શન જાણવું,
જે પાપ તેમ જ પુણ્યનો પરિહાર તે ચારિત કહ્યું. ૩૭.

અર્થ:- જે જાણે છે તે જ્ઞાન છે, જે દેખે છે તે દર્શન છે અને જે પુણ્ય તથા પાપને પરિહારે છે તે ચારિત્ર છે-આ પ્રકારે જાણવું જોઈએ

ભાવાર્થ:- અહીં જાણવાવાળું, દેખવાવાળું અને ત્યાગવાવાળું જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર કહ્યું. આ તો ગુણીના ગુણ છે, અને (ગુણ) કર્તા થતા નથી. તેથી જાણવા, દેખવા, ત્યાગવાની ક્રિયાનો કર્તા આત્મા છે. માટે આ ત્રણે આત્મા જ છે. ગુણ-ગુણીમાં કોઈ પ્રદેશ ભેદ હોતા નથી. આ પ્રકારે રત્નત્રય છે તે આત્મા જ છે એ રીતે જાણવું. ૩૭

હવે આ જ અર્થને બીજા પ્રકારથી કહે છે:-

તત્ત્વરુઈ સમ્મતં તત્ત્વગ્રહણં હવઈ સળ્ળાણં।
ચારિતં પરિહારો પરુવિયં જિળવરિંદેહિં ॥૩૮॥

તત્ત્વરુચિઃ સમ્યક્ત્વં તત્ત્વગ્રહણં ચ ભવતિ સંજ્ઞાનમ્।
ચારિત્રં પરિહારઃ પ્રજલ્પિતં જિનવરેન્દ્રૈઃ ॥૩૮॥

છે તત્ત્વરુચિ, તત્ત્વતણું ^૧ગ્રહણ ^૨સદ્જ્ઞાન છે,
પરિહાર તે ચારિત્ર છે; જિનવરવૃષભ નિર્દિષ્ટ છે. ૩૮

અર્થ:- તત્ત્વરુચિ સમ્યક્ત્વ છે, તત્ત્વનું ગ્રહણ સમ્યક્જ્ઞાન છે. અને પરિહાર-ત્યાગ ચારિત્ર છે. આ પ્રકારે જિનવરેન્દ્ર તીર્થંકર સર્વજ્ઞદેવે કહ્યું છે.

ભાવાર્થ:- જીવ, અજીવ, આસ્રવ, બંધ, સંવર, નિર્જરા ને મોક્ષ-આ તત્ત્વોનું શ્રદ્ધાન-રુચિ-પ્રતીતિ તે સમ્યક્દર્શન છે, તેમને જ જાણવું તે સમ્યક્જ્ઞાન છે અને પરદ્રવ્યના પરિહાર સંબંધી ક્રિયાની નિવૃત્તિ તે ચારિત્ર છે. આ પ્રકારે જિનેશ્વરદેવે કહ્યું છે. તેમને નિશ્ચય-વ્યવહારનયથી આગમ અનુસાર સાધવું. ૩૮

હવે સમ્યક્દર્શનને મુખ્ય કરીને કહે છે:-

દંસળસુદ્ધો સુદ્ધો દંસળસુદ્ધો લહેઈ ણિવ્વાણં।
દંસળવિહીળપુરિસો ણ લહેઈ તં ઈચ્છિયં લાહં ॥૩૯॥

દર્શનશુદ્ધઃ શુદ્ધઃ દર્શનશુદ્ધઃ લભતે નિર્વાળમ્।
દર્શનવિહીન પુરુષઃ ન લભતે તં ઈષ્ટં લાભમ્ ॥૩૯॥

**^૧દગશુદ્ધ આત્મા શુદ્ધ છે, દગશુદ્ધ તે મુક્તિ લહે,
દર્શનરહિત જે પુરુષ તે પામે ન ઈચ્છિત લાભને. ૩૯**

અર્થ:- જે પુરુષ દર્શનથી શુદ્ધ છે તે જ શુદ્ધ છે. કેમકે જેનું દર્શન શુદ્ધ છે તે જ નિર્વાણને પામે છે અને જે પુરુષ સમ્યગ્દર્શનથી રહિત છે તે પુરુષ ઈચ્છિત લાભ અર્થાત્ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

ભાવાર્થ:- લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે કે કોઈ પુરુષ કોઈ વસ્તુને ઈચ્છે અને તેની રચિ-પ્રતીતિ-શ્રદ્ધા ન હોય તો તેની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેથી સમ્યગ્દર્શન જ નિર્વાણ પ્રાપ્તિમાં મુખ્ય છે. ૩૯

હવે કહે છે કે આવા સમ્યગ્દર્શનને ગ્રહણ કરવાનો ઉપદેશ સારરૂપ છે, તેને જે માને છે તે સમ્યક્ત્વ છે:-

**इय उवएसं सारं जरमरणहरं खु मण्णए जं तु।
तं सम्मतं भणियं सवणाणं सावयाणं पि।।४०।।**

**इति उपदेशं सारं जरा मरण हरं स्फुटं मन्यते यत्तु।
तत् सम्यक्त्वं भणितं श्रमणानां श्रावकाणामपि।।४०।।**

**^૨જરમરણહર આ સારભૂત ઉપદેશ શ્રદ્ધે સ્પષ્ટ જે,
સમ્યક્ત્વ ભાખ્યું તેહને, હો શ્રમણ કે શ્રાવક ભલે. ૪૦**

અર્થ:- આ પ્રકારે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનો ઉપદેશ છે તે સારરૂપ છે, તે જરા, મરણ, રોગ, જન્માદિ સર્વ દુઃખને હરનાર છે. તેને જે માને-શ્રદ્ધા કરે તે જ સમ્યક્ત્વ છે. તે મુનિઓ અને શ્રાવકો-સર્વને માટે કહ્યો છે. માટે સમ્યક્ત્વપૂર્વક જ્ઞાન-ચારિત્રને ધારણ કરો.

ભાવાર્થ:- જીવના જેટલા ભાવો છે તે સર્વમાં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયના ભાવો સર્વોત્તમ સારરૂપ છે, તે જ જીવને હિતરૂપ છે. તેમાં પણ સમ્યગ્દર્શન પ્રધાન છે. જેના વિના જ્ઞાન અને ચારિત્ર મિથ્યા કહેવાય છે. માટે સમ્યગ્દર્શનને મુખ્ય જાણી સૌથી પ્રથમ તેને અંગીકાર કરો એ ઉપદેશ મુનિ તેમ જ શ્રાવક-સર્વને છે. ૪૦

હવે સમ્યગ્જ્ઞાનનું સ્વરૂપ કહે છે:-

जीवाजीवविहत्ती जोई जाणेइ जिणवरमएण।
तं सण्णाणं भणियं अवियत्थं सव्वदरसीहिं॥ ४१॥

जीवाजीवविभक्ति योगी जानाति जिनवरमतेन।
तत् संज्ञानं भणितं अवितथं सर्वदर्शिभिः॥ ४१॥

જીવ-અજીવ કેરો ભેદ જાણે યોગી જિનવરમાર્ગથી,
સર્વજ્ઞદેવે તેહને સદ્જ્ઞાન ભાખ્યું તથ્યથી. ૪૧

અર્થ:- જે યોગી-મુનિ જીવ-અજીવ પદાર્થના ભેદ જિનેંદ્ર ભગવાનના મત અનુસાર જાણે છે તેને સર્વજ્ઞદેવે યથાર્થરૂપે સમ્યગ્જ્ઞાન કહ્યું છે. માટે તે જ સત્યાર્થ છે. અન્ય ઇન્દ્રિયસ્થનું કહેલ સત્યાર્થ નથી-અસત્યાર્થ છે. સર્વજ્ઞનું કહેલ જ સત્યાર્થ છે.

ભાવાર્થ:- સર્વજ્ઞદેવે જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને કાળ-એ જાતિ અપેક્ષાથી છ દ્રવ્ય કહ્યા છે. (સંખ્યા અપેક્ષાથી અનંત અનંતાનંત, એક એક, એક અને અસંખ્ય છે.) તેમાં જીવને દર્શન-જ્ઞાનમયી ચેતના સ્વરૂપ કહે છે. જીવ હંમેશા અમૂર્તિક-અરૂપી છે. અર્થાત્ સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ ને શબ્દ સહિત છે. પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને કાલ -આ પાંચ દ્રવ્યોને અજીવ કહે છે-તે અચેતન છે, જડ છે, તેમાં પુદ્ગલ સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ ને શબ્દ સહિત મૂર્તિક (રૂપી) છે, ઇન્દ્રિયગોચર છે. અન્ય ચાર અમૂર્તિક છે. આકાશ, ધર્મ, અધર્મ અને કાલ-એ ચાર તો જેવા છે તેવા જ રહે છે.

જીવ અને પુદ્ગલને અનાદિ સંબંધ છે. ઇન્દ્રિયસ્થને ઇન્દ્રિયગોચર પુદ્ગલસ્કંધ છે, તેમને ગ્રહણ કરીને જીવ રાગ-દ્વેષ-મોહરૂપ પરિણમન કરે છે. શરીરાદિને પોતાનું માને છે તથા ઇષ્ટ-અનિષ્ટ માનીને રાગદ્વેષરૂપ થાય છે. તેથી પુદ્ગલ નવીન કર્મરૂપ થઈને બંધને પ્રાપ્ત થાય છે. -આ નિમિત્ત-નૈમિત્તિક ભાવ છે. આ પ્રકારે આ જીવ અજ્ઞાની થઈને જીવ-પુદ્ગલના ભેદને ન જાણતાં મિથ્યાજ્ઞાની થાય છે. માટે આચાર્ય કહે છે કે જિનદેવના મતથી જીવ-અજીવનો ભેદ જાણીને સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ જાણવું.

આ રીતે જિનદેવે કહ્યું તે જ સત્યાર્થ છે. પ્રમાણ-નય દ્વારા એવું જ સિદ્ધ થાય છે. જિનદેવ સર્વજ્ઞે સર્વ વસ્તુને પ્રત્યક્ષ દેખીને કહ્યું છે.

અન્યમતી ઇન્દ્રિયસ્થ છે. તેઓએ પોતાની બુદ્ધિમાં આલ્યું એવું જ કલ્પના કરીને કહ્યું છે. તે પ્રમાણસિદ્ધ નથી. તેમાં કેટલાક વેદાંતી એક બ્રહ્મ માત્ર કહે છે, બીજાં કાંઈ વસ્તુભૂત નથી, - માયારૂપ અવસ્તુ છે એમ માને છે. કેટલાક નૈયાયિક ને વૈશેષિક જીવને સર્વથા નિત્ય સર્વગત કહે છે, જીવને અને જ્ઞાનગુણને સર્વથા ભેદરૂપ માને છે અને અન્ય કાર્યમાત્ર છે

તેમને ઇશ્વર કરે છે-એ પ્રમાણે માને છે. કેટલાક સાંખ્યમતી પુરુષને ઉદાસીન ચૈતન્યસ્વરૂપ માનીને સર્વથા અકર્તા માને છે, જ્ઞાનને પ્રધાનપણે ધર્મ માને છે.

કેટલાક બૌદ્ધમતી સર્વ વસ્તુને ક્ષણિક માને છે, સર્વથા અનિત્ય માને છે. તેઓમાં પણ અનેક મતભેદ છે. કેટલાક વિજ્ઞાનમાત્ર તત્ત્વ માને છે, કેટલાક સર્વથા શૂન્ય માને છે ને કોઈ અન્ય પ્રકારે માને છે. મીમાંસક કર્મકાંડ માત્ર જ તત્ત્વ માને છે, જીવને અણુ માત્ર માને છે તોપણ કંઈ પરમાર્થ નિત્ય વસ્તુ નથી ઇત્યાદિ માને છે. ચાર્વાકમતી જીવને તત્ત્વ માનતા નથી, પંચભૂતોથી જીવની ઉત્પત્તિ માને છે.

ઇત્યાદિ બુદ્ધિકલ્પિત તત્ત્વ માનીને પરસ્પર વિવાદ કરે છે તે યુક્ત જ છે વસ્તુનું પૂર્ણ રૂપ દેખાતું નથી ત્યારે જેમ આંધળાઓ હાથીનો વિવાદ કરે છે તેમ વિવાદ જ હોય છે. માટે જિનદેવ સર્વજ્ઞે જે વસ્તુનું પૂર્ણરૂપ જોયું છે તે જ કહ્યું છે. આ પ્રમાણ અને નય દ્વારા અનેકાંતરૂપ સિદ્ધ થાય છે. તેમની ચર્યા હેતુવાદના જૈનના ન્યાય-શાસ્ત્રોમાંથી જાણી શકાય છે. તેથી આ ઉપદેશ છે કે જિનમતમાં જીવાજીવનું સ્વરૂપ સત્યાર્થ કહ્યું છે. તેને જાણવું તે સમ્યજ્ઞાન છે. આ પ્રકારે જાણીને જિનદેવની આજ્ઞા માની સમ્યજ્ઞાન અંગીકાર કરવું. તેનાથી જ સમ્યક્ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ જાણવું. ૪૧

હવે સમ્યક્ચારિત્રનું સ્વરૂપ કહે છે:-

જં જાણિકુળ જોઈ પરિહારં કુળજ્ઞ પુણ્ણપાવાણં ।
તં ચારિત્તં ભણિયં અવિયપ્પ કમ્મરહિણ્ણિં ॥૪૨॥

યત્ જ્ઞાત્વા યોગી પરિહારં કરોતિ પુણ્યપાપાનામ્ ।
તત્ ચારિત્રં ભણિતં અવિકલ્પં કર્મરહિતૈઃ ॥૪૨॥

તે જાણી યોગી પરિહારે છે પાપ તેમ જ પુણ્યને,
ચારિત્ર તે ^૧અવિકલ્પ ભાખ્યું કર્મરહિત જિનેશ્વરે. ૪૨

અર્થ:- યોગી-ધ્યાની મુનિ તે પુર્વોક્ત જીવાજીવને ભેદરૂપ સત્યાર્થ જાણીને પુણ્ય તથા પાપ એ બન્નેનો પરિહાર કરે છે, -ત્યાગ કરે છે તે ચારિત્ર છે. જે નિર્વિકલ્પ છે અર્થાત્ પ્રવૃત્તિરૂપ ક્રિયાના વિકલ્પોથી રહિત છે. તે ચારિત્ર ને ધાતિકર્મોથી રહિત એવા સર્વજ્ઞદેવે કહ્યું છે.

ભાવાર્થ:- ચારિત્ર નિશ્ચય-વ્યવહારના ભેદથી બે ભેદરૂપ છે. મહાપ્રત સમિતિ-ગુપ્તિના ભેદથી કહ્યું છે તે વ્યવહાર છે. તેમાં પ્રવૃત્તિરૂપ ક્રિયા શુભકર્મ રૂપ બંધ કરે છે અને આ ક્રિયાઓમાં જેટલા અંશે નિવૃત્તિ છે (અર્થાત્ તે જ સમયે સ્વાશ્રયરૂપ આશિક નિશ્ચય વીતરાગભાવ છે) તેનું ફળ બંધ નથી, તેનું ફળ કર્મની એકદેશ નિર્જરા છે. સર્વે કર્મોથી રહિત પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં લીન થવું તે નિશ્ચય ચારિત્ર છે. તેનું ફળ કર્મોનો નાશ જ છે. આ

(ચારિત્ર) પુણ્ય-પાપના પરિહારરૂપ નિર્વિકલ્પ છે. પાપનો તો ત્યાગ મુનિને હોય છે જ અને પુણ્યનો ત્યાગ આ પ્રકારે છે:-

શુભક્રિયાનું ફળ પુણ્યકર્મનો બંધ છે, તેની વાંછા હોતી નથી. બંધના નાશનો ઉપાય તે નિર્વિકલ્પ નિશ્ચય ચારિત્રનો મુખ્ય ઉદ્ધમ છે. આ પ્રકારે અહીં નિર્વિકલ્પ અર્થાત્ પુણ્ય-પાપથી રહિત એવું નિશ્ચયચારિત્ર કહ્યું છે. ચૌદમા ગુણસ્થાનના અંત સમયે પૂર્ણ ચારિત્ર હોય છે. તે ચૌદમે ગુણસ્થાને પહોંચતા જ મોક્ષ થાય છે એવો સિદ્ધાંત છે. ૪૨

હવે કહે છે કે આ પ્રકારે રત્નત્રય સહિત થઈને તપ-સંયમ ને સમિતિ પાળીને શુદ્ધાત્માનું ધ્યાન કરવાવાળા મુનિ નિર્વાણને પ્રાપ્ત કરે છે:-

જો રયણત્તયજુત્તો કુણઙ્ગ તવં સંજદો સસત્તીણ
સો પાવઙ્ગ પરમપયં જ્ઞાયંતો અપ્પયં સુદ્ધં ॥૪૩॥

ય: રત્નત્રયયુક્ત: કરોતિ તપ: સંયત: સ્વશક્ત્યા।
સ: પ્રાપ્નોતિ પરમપદં ધ્યાયન્ આત્માનં શુદ્ધમ્ ॥૪૩॥

રત્નત્રયીયુત સંયમી ^૧નિજશક્તિત: તપને કરે,
શુદ્ધાત્મને ધ્યાતો થકો ^૨ઉત્કૃષ્ટ પદને તે વરે. ૪૩

અર્થ:- જે મુનિ રત્નત્રયસહિત થઈને સંયમી બની પોતાની શક્તિ અનુસાર તપ કરે છે તે શુદ્ધ આત્માનું ધ્યાન કરતાં કરતાં પરમપદ અર્થાત્ નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ:- જે મુનિ સંયમી, પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ-ત્રણ ગુપ્તિ-આ તેર પ્રકારના ચારિત્રને-જે પ્રવૃત્તિરૂપ વ્યવહાર ચારિત્ર સંયમ છે તેને ધારણ કરીને અને પૂર્વોક્ત પ્રકારે નિશ્ચય ચારિત્રથી યુક્ત થઈને પોતાની શક્તિ અનુસાર ઉપવાસ, કાયકલેશાદિ બાહ્ય તપ કરે છે તે મુનિ અંતરંગ તપ-ધ્યાન દ્વારા શુદ્ધ આત્મામાં એકાગ્ર ચિત્ત કરીને ધ્યાન કરતાં કરતાં નિર્વાણને પ્રાપ્ત કરે છે. ૪૩

(**નોંધ:-** જે છદ્ધા ગુણસ્થાનને યોગ્ય સ્વાશ્રયરૂપ નિશ્ચયરત્નત્રય સહિત છે તેના જ વ્યવહાર સંયમ-વ્રતાદિક વ્યવહાર ચારિત્ર મનાય છે.)

હવે કહે છે કે ધ્યાની આવી રીતે પરમાત્માનું ધ્યાન કરે છે:-

તિહિ તિણ્ણ ધરવિ ણિચ્ચં તિયરહિઓ તહ તિણ્ણ પરિરયરિઓ।
દોદોસવિપ્પમુક્કો પરમપ્પા જ્ઞાયણ જોઈ ॥૪૪॥

ત્રિભિ: ત્રીન્ ધૃત્વા નિત્યં ત્રિકરહિત: તથા ત્રિકેણ પરિરકરિત:।
દ્વિ દોષવિપ્રમુક્ત: પરમાત્માનં ધ્યાયતે યોગી ॥૪૪॥

**૧ ત્રણથી ૨ ધરી ત્રણ, નિત્ય ૩ ત્રિકવિરહિતપણે ૪ ત્રિક્યુતપણે,
૨ઠ્ઠી ૫ દોષયુગલ વિમુક્ત ધ્યાવે યોગી નિજ પરમાત્મને. ૪૪**

અર્થ:- ‘ત્રિભિ’:-મન-વચન-ક્રયાથી, ‘ત્રીન’ વર્ષા-શીત-ગ્રીષ્મ-એ ત્રણ ઋતુ કાળ યોગને ધારણ કરી, ‘ત્રિકરહિત:’ માયા, -મિથ્યા, -નિદાન-એ ત્રણ શલ્યથી રહિત થઈને, ‘ત્રિકેણ પરિકરિત:’ દર્શન, -જ્ઞાન, -ચારિત્રથી સહિત થઈને અને ‘દ્વિદોષવિપ્રમુક્ત:’ બે દોષ અર્થાત્ રાગ-દ્વેષથી રહિત થઈ યોગી-ધ્યાની મુનિ છે તે પરમાત્મા અર્થાત્ સર્વ કર્મ રહિત શુદ્ધ પરમાત્માનું ધ્યાન કરે છે.

ભાવાર્થ:- મન-વચન-ક્રયાથી, ત્રણ ઋતુકાળયોગ ધારણ કરી પરમાત્માનું ધ્યાન કરે. આ પ્રકારે કષ્ટમાં દૃઢ રહે ત્યારે જાણ થાય છે કે મુનિને ધ્યાનની સિદ્ધિ છે. કષ્ટ આવે ત્યારે ચલાયમાન થઈ જાય તો ધ્યાનની સિદ્ધિ કેવી? કોઈ પ્રકારનું ચિત્તમાં શલ્ય રહેવાથી ચિત્ત એકાગ્ર થતું નથી ત્યારે ધ્યાન કેવી રીતે થાય? તેથી શલ્ય રહિત કહ્યું. શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, આચરણ યથાર્થ ન હોય ત્યારે ધ્યાન કેવું? તેથી દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર મંડિત કહ્યું. અને રાગદ્વેષ-ઈષ્ટ-અનિષ્ટ બુદ્ધિ રહે ત્યારે ધ્યાન કેવી રીતે બને? માટે પરમાત્માનું ધ્યાન કરે તે ઉપર કહેલા દોષોથી રહિત થઈને કરે એ તાત્પર્ય છે. ૪૪

હવે કહે છે કે જે આ પ્રકારે થાય છે તે ઉત્તમ સુખ પામે છે:-

**મયમાયકોહરહિઓ લોહેણ વિવજ્જિઓ ય જો જીવો |
ણિમ્મલસહાવજુત્તો સો પાવઙ્ગ ઉત્તમં સોક્ખં || ૪૫ ||**

**મદમાયાક્રોધરહિત: લોભેન વિવર્જિતશ્ચ ય: જીવ: |
નિર્મલસ્વભાવયુક્ત: સ: પ્રાપ્નોતિ ઉત્તમં સૌખ્યમ્ || ૪૫ ||**

**જે જીવ માયા-ક્રોધ-મદ પરિવર્જને, તજી લોભને,
નિર્મળ સ્વભાવે પરિણમે, તે સૌખ્ય ઉત્તમને લહે. ૪૫**

અર્થ:- જે જીવ મદ, માયા, ક્રોધ તેનાથી રહિત હોય અને લોભથી વિશેષરૂપથી રહિત હોય તે જીવ નિર્મળ વિશુદ્ધ સ્વભાવવાન થઈ ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ:- લોકમાં પણ એવું છે કે જે મદ અર્થાત્ અતિ અભિમાની અને માયા-કપટ તથા ક્રોધ તેનાથી રહિત હોય તેમ જ લોભથી વિશેષ રહિત હોય તે સુખ પામે છે.

૧ ત્રણથી = ત્રણ વડે (અર્થાત્ મન-વચન-ક્રયાથી) ૨ ધરી ત્રણ = ત્રણને ધારણ કરીને (અર્થાત્ વર્ષા કાળયોગ, શીતકાળ યોગ તથા ગ્રીષ્મકાળયોગને ધારણ કરીને) ૩ ત્રિક વિરહિતપણે = ત્રણથી (અર્થાત્ શલ્યત્રયથી) રહિતપણે ૪ ત્રિક્યુતપણે = ત્રણથી સંયુક્તપણે (અર્થાત્ રત્નત્રયથી સહિતપણે) ૫ દોષયુગલવિમુક્ત = બે દોષોથી રહિત (અર્થાત્ રાગ-દ્વેષથી રહિત)

તીવ્ર કષાયી અતિ આકુળતાયુક્ત થઈને નિરંતર દુઃખી રહે છે. તેથી આ જ રીતિ મોક્ષમાર્ગમાં પણ જાણો. જે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ-એ ચાર કષાયોથી રહિત થાય છે ત્યારે નિર્મલ ભાવ થાય છે અને ત્યારે જ યથાખ્યાત ચારિત્ર પામીને ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. ૪૫

હવે કહે છે કે જે વિષય કષાયોમાં આસક્ત છે, પરમાત્માની ભાવનાથી રહિત છે ને રૌદ્ર પરિણામી છે તે જિનમતથી પરાઙ્મુખ છે. માટે તે મોક્ષના સુખો પ્રાપ્ત કરી શકતાં નથી.

વિસયકસાણહિ જુદો રુદ્ધો પરમપ્પભાવરહિયમણો।
સો ન લહઈ સિદ્ધિસુહં જિનમુદ્રાપરાઙ્મુહો જીવો।।૪૬।।

વિષયકષાયૈઃ યુક્તઃ રુદ્રઃ પરમાત્મભાવરહિતમનાઃ।
સઃ ન લભતે સિદ્ધિસુખં જિનમુદ્રાપરાઙ્મુખઃ જીવઃ।।૪૬।।

^૧પરમાત્મભાવનહીન ^૨રુદ્ર, કષાયવિષયે યુક્ત જે,
તે જીવ ^૩જિનમુદ્રાવિમુખ પામે નહીં શિવસૌખ્યને. ૪૬

અર્થ:- જે જીવ વિષય-કષાય યુક્ત છે, રૌદ્ર પરિણામી છે, હિંસાદિક વિષય કષાયાદિક પાપોમાં હર્ષસહિત પ્રવૃત્તિ કરે છે અને જેનું ચિત્ત પરમાત્માની ભાવનાથી રહિત છે એવો જીવ જિનમુદ્રાથી પરાઙ્મુખ છે. તે સિદ્ધિ સુખને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

ભાવાર્થ:- જિનમતમાં એવો ઉપદેશ છે કે જે જીવ હિંસાદિક પાપોથી વિરક્ત હોય, વિષય-કષાયોમાં આસક્ત ન હોય અને પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણીને તેની ભાવના સહિત હોય છે તે મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આવી જિનમતની નિર્ગ્રંથ મુદ્રાથી જે પરાઙ્મુખ છે તેને મોક્ષ કેમ હોય? તે તો સંસારમાં જ ભ્રમણ કરે છે. અહીં રુદ્રનું વિશેષણ આપ્યું છે. તેનો આશય એવો પણ છે કે રુદ્ર અગિયાર હોય છે. તેઓ વિષય-કષાયોમાં આસક્ત બનીને જિનમુદ્રાથી ભ્રષ્ટ હોય છે. તેમનો મોક્ષ થતો નથી. તેમની કથા પુરાણોમાંથી જાણવી. ૪૬

હવે કહે છે કે જિનમુદ્રાથી મોક્ષ થાય છે, પરંતુ આ મુદ્રા જે જીવોને રૂચતી નથી તે સંસારમાં જ રહે છે:-

જિનમુદ્દં સિદ્ધિસુહં હવેઈ ગિયમેણ જિનવરુદ્ધિદ્દં।
સિવિણે વિ ન રુચ્ચઈ પુણ જીવા અચ્છંતિ ભવગહણે।।૪૭।।

જિનમુદ્રા સિદ્ધિસુખં ભવતિ નિયમેન જિનવરોદ્ધિદ્ધા।
સ્વપ્નેઽપિ ન રોચતે પુનઃ જીવાઃ તિષ્ઠંતિ ભવગહણે।।૪૭।।

૧ પરમાત્મભાવનહીન = પરમાત્મભાવના રહિત; નિજ પરમાત્મતત્ત્વની ભાવનાથી રહિત.

૨ રુદ્ર = રૌદ્ર પરિણામવાળો. ૩ જિનમુદ્રાવિમુખ = જિનસદ્દશ યથાજાત મુનિરૂપથી પરાઙ્મુખ.

**જિનવરવૃષભ-ઉપદિષ્ટ જિનમુદ્રા જ શિવસુખ નિયમથી,
તે નવ રૂથે સ્વપ્નેય જેને, તે રહે ભવવન મહીં. ૪૭**

અર્થ:- જિનભગવાન દ્વારા કહેવાયેલી જિનમુદ્રા છે તે જ સિદ્ધિસુખ છે-મુક્તિ સુખ જ છે. આ કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર જાણવો. જિનમુદ્રા મોક્ષનું કારણ છે અને મોક્ષસુખ એનું કાર્ય છે. એવી જિનમુદ્રા જિનભગવાને જેવી કહી છે તેવી જ છે. તો એવી જિનમુદ્રા જે જીવને સાક્ષાત્ તો દૂર જ રહી, પણ સ્વપ્નમાંય કદાચિત્ રૂચતી નથી-એનું સ્વપ્ન આવે તો પણ એની અવજ્ઞા આવે છે તો તે જીવ સંસારરૂપી ઘોર વનમાં રહે છે, મોક્ષ સુખને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

ભાવાર્થ:- જિનદેવે કહેલી જિનમુદ્રા નિશ્ચયથી મોક્ષસુખનું કારણ છે, તે મોક્ષરૂપ જ છે. કેમકે જિનમુદ્રા ધારણ કરનાર નિર્ગ્રંથમુનિ વર્તમાનમાં પણ સ્વાધીન સુખ ભોગવે છે અને પાછળથી મોક્ષસુખને પ્રાપ્ત કરે છે. જે જીવને આ રૂચતી નથી તે મોક્ષને પામતો નથી, સંસારમાં જ રહે છે. ૪૭

હવે કહે છે કે જે પરમાત્માનું ધ્યાન કરે છે તે યોગી લોભ રહિત થઈને નવીન કર્મનો આસ્રવ કરતા નથી:-

**પરમપ્પય જ્ઞાયંતો જોઙ મુચ્ચેઙ મલદલોહેણ
ણાદિયદિ ણવં કમ્મં ણિદ્દિઙ્ઙં જિણવરિંદેહિં ॥૪૮॥**

**પરમાત્માનં ધ્યાયન્ યોગી મુચ્ચતે મલદલોભેન
નાદ્રિયતે નવં કર્મ નિર્દિષ્ટં જિનવરેન્દ્રેઃ ॥૪૮॥**

**પરમાત્મને ધ્યાતાં શ્રમણ મળજનક લોભ થકી છૂટે,
નૂતન કરમ નહિ આસ્રવે-જિનદેવથી નિર્દિષ્ટ છે. ૪૮**

અર્થ:- જે યોગી-ધ્યાની પરમાત્માનું ધ્યાન કરતો રહે છે તે મળદાયક લોભકપાયથી છૂટે છે. તેને લોભ મળ લાગતો નથી. તેથી જ નવીન કર્મનો આસ્રવ થતો નથી. આ જિનવરેન્દ્ર તીર્થંકર સર્વજ્ઞદેવે કહ્યું છે.

ભાવાર્થ:- મુનિ પણ હોય અને આગામી જન્મસંબંધી લોભ પામીને નિદાન કરે તેને પરમાત્માનું ધ્યાન થતું નથી. તેથી જે પરમાત્માનું ધ્યાન કરે તેને આલોક-પરલોક સંબંધી પરદ્રવ્યનો કંઈપણ લોભ હોતો નથી. તેથી તેને નવીન કર્મનો આસ્રવ થતો નથી એમ જિનદેવે કહ્યું છે. આ લોભકપાય એવો છે કે દસમા ગુણસ્થાન સુધી સૂક્ષ્મલોભ અવ્યક્ત રહીને આત્માને દૂષિત કરે છે માટે તેને દૂર કરવો જ ઈષ્ટ છે. અથવા જ્યાં સુધી મોક્ષની ઈચ્છારૂપ લોભ રહે છે ત્યાંસુધી મોક્ષ થતો નથી. તેથી લોભનો અત્યંત નિષેધ છે. ૪૮

હવે કહે છે કે જે શ્રમણ નિર્લોભી થઈને દઢ સમ્યક્ત્વ-જ્ઞાન ચારિત્રવાન થઈને પરમાત્માનું ધ્યાન કરે છે તે પરમપદને પામે છે:-

હોઠુણ દિઢચરિત્તો દિઢસમ્મત્તેણ ભાવિયમઈઓ।
જ્ઞાયંતો અપ્પાણં પરમપયં પાવણ જોઈ ॥૪૧॥

ભૂત્વા દઢચરિત્રઃ દઢસમ્યક્ત્વેન ભાવિતમતિઃ।
ધ્યાયન્નાત્માનં પરમપદં પ્રાપ્નોતિ યોગી ॥૪૧॥

પરિણત સુદઢ-સમ્યક્ત્વરૂપ, લડી સુદઢ-ચારિત્રને,
નિજ આત્મને ધ્યાતાં થકાં યોગી પરમ પદને લહે. ૪૯

અર્થ:- પૂર્વોક્ત પ્રકારે જેની મતિ દઢ સમ્યક્ત્વથી ભાવિત છે એવા યોગી-ધ્યાની મુનિ દઢ ચારિત્રવાન થઈને આત્માનું ધ્યાન કરતાં કરતાં પરમ પદ અર્થાત્ પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ:- સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં દઢ થઈને પરિષદ આવવા છતાં પણ ચલાયમાન ન થાય-આ પ્રકારે આત્માનું ધ્યાન કરે છે તે પરમ પદ પ્રાપ્ત કરે છે એવું તાત્પર્ય છે. ૪૯

હવે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રથી નિર્વાણ થાય છે એવું કહેતા આવ્યા છે તે દર્શન-જ્ઞાન તો જીવનું સ્વરૂપ છે તે જાણ્યું, પરંતુ ચારિત્ર શું છે? એવી આશંકાનો ઉત્તર કહે છે:-

ચરણં હવઙ્ગ સઘમ્મો ધમ્મે સો હવઙ્ગ અપ્પસમભાવો।
સો રાગરોસરહિઓ જીવસ્સ અણ્ણણ પરિણામો ॥૫૦॥

ચરણં ભવતિ સ્વધર્મઃ ધર્મઃ સઃ ભવતિ આત્મસમભાવઃ।
સઃ રાગરોષરહિતઃ જીવસ્ય અનન્યપરિણામઃ ॥૫૦॥

ચારિત્ર તે નિજ ધર્મ છે ને ધર્મ નિજ સમભાવ છે,
^૧તે જીવના ^૨વણ રાગ રોષ અનન્યમય પરિણામ છે. ૫૦

અર્થ:- સ્વધર્મ અર્થાત્ આત્માનો ધર્મ છે તે ચરણ અર્થાત્ ચારિત્ર છે. ધર્મ છે તે આત્મસમભાવ છે-સર્વ જીવોમાં સમાન ભાવ છે. જે પોતાનો ધર્મ છે તે જ સર્વ જીવોમાં છે અથવા સર્વ જીવોને પોતાની સમાન માનવા છે. અને જે આત્મસ્વભાવથી (સ્વાશ્રયદ્વારા) રાગદ્વેષ રહિત છે. કોઈથી ઈષ્ટ-અનિષ્ટ બુદ્ધિ નથી એવું જેનું ચારિત્ર છે તે જીવના જેવાં દર્શન-જ્ઞાન છે તેવા જ તેના અનન્ય પરિણામ છે, જીવનો જ ભાવ છે.

ભાવાર્થ:- ચારિત્ર છે તે જ્ઞાનમાં રાગદ્વેષ રહિત નિરાકુળતારૂપ સ્થિરતાભાવ છે. તે જીવનો જ અભેદરૂપ પરિણામ છે, કોઈ અન્ય વસ્તુ નથી. ૫૦

હવે જીવના પરિણામની સ્વચ્છતાને દષ્ટાંતપૂર્વક બતાવે છે:-

જહ ફલિહમણિ વિસુદ્ધો પરદવ્વજુહો હવેઙ્ અણ્ણં સો ।
તહ રાગાદિવિજુત્તો જીવો હવદિ હુ અણ્ણવિહો ॥૫૧॥

યથા સ્ફટિકમણિઃ વિશુદ્ધઃ પરદ્રવ્યયુતઃ ભવત્યન્યઃ સઃ ।
તથા રાગાદિવિયુક્તઃ જીવઃ ભવતિ સ્ફુટમન્યાન્યવિધઃ ॥૫૧॥

નિર્મળ સ્ફટિક પરદ્રવ્યસંગે અન્યરૂપે થાય છે,
ત્યમ જીવ છે નીરાગ પણ અન્યાન્યરૂપે પરિણામે. ૫૧

અર્થ:- જેમ સ્ફટિકમણિ વિશુદ્ધ છે-નિર્મળ છે, -ઉજ્જ્વળ છે તે પરદ્રવ્ય-જે પીળાં, લાલ, લીલાં પુષ્પાદિક તેના સંગથી અન્ય જેવો દેખાય છે, -પીળાદિ રંગવાળો દેખાય છે, તેવી જ રીતે જીવ વિશુદ્ધ છે, -સ્વચ્છ સ્વભાવી છે. પરંતુ તે (અનિત્ય પર્યાયમાં પોતાની ભૂલથી સ્વથી ચ્યુત થાય છે તો) રાગ-દ્વેષાદિક ભાવોમાં જોડાતાં અન્ય-અન્ય પ્રકારે થયેલો દેખાય છે. -એ પ્રગટ છે.

ભાવાર્થ:- અહીં એમ જાણવું કે જે રાગાદિ વિકાર છે તે પુદ્ગલનાં છે અને તે જીવના જ્ઞાનમાં આવીને ઝળકે છે ત્યારે તેનાથી જોડાઈને એ પ્રમાણે જાણે છે કે આ ભાવ મારા જ છે. જ્યાંસુધી તેનું ભેદજ્ઞાન થતું નથી ત્યાંસુધી જીવ અન્ય-અન્ય પ્રકારે અનુભવમાં આવે છે. અહીં સ્ફટિકમણિનું દષ્ટાંત છે. તેને અન્ય પુષ્પાદિક દ્રવ્યનો સંગ થાય છે ત્યારે અન્યરૂપે દેખાય છે. આ પ્રકારે જીવના સ્વચ્છ ભાવની વિચિત્રતા જાણવી. ૫૧

હવે કહે છે કે જ્યાંસુધી મુનિને (માત્ર ચારિત્ર દોષમાં) રાગદ્વેષનો અંશ હોય છે ત્યાંસુધી સમ્યક્દર્શન ધારણ કરતા હોવા છતાં આવા હોય છે:-

દેવગુરુમ્મિ ય ભક્તો સાહમ્મિયસંજદેસુ અણુરક્તો ।
સમ્મત્તમુલ્લહંતો જ્ઞાણર ઓ હોદિ જોઈ સો ॥૫૨॥

દેવે ગુરૌ ચ ભક્તઃ સાધર્મિકે ચ સંયતેષુ અનુરક્તઃ ।
સમ્યક્ત્વમુદ્વહન્ ધ્યાનરતઃ ભવતિ યોગી સઃ ॥૫૨॥

જે દેવ-ગુરુના ભક્ત ને સહધર્મીમુનિ-અનુરક્ત^૧ છે,
^૨સમ્યક્ત્વના વહનાર યોગી ધ્યાનમાં ^૩રત હોય છે. ૫૨

૧ અનુરક્ત = અનુરાગવાળા; વાત્સલ્યવાળા. ૨ સમ્યક્ત્વના વહનાર = સમ્યક્ત્વને ધારી રાખનાર; સમ્યક્ત્વ પરિણામને પરિણમ્યા કરનાર ૩ રત = રતિવાળા; પ્રીતિવાળા; રુચિવાળા

અર્થ:- જે યોગી-ધ્યાની મુનિ સમ્યક્ત્વને ધારણ કરે છે અને જ્યાં સુધી યથાખ્યાત ચારિત્રને પ્રાપ્ત થતા નથી ત્યાંસુધી અરિહંત, સિદ્ધદેવમાં અને શિક્ષા-દીક્ષા આપનાર ગુરુમાં તે ભક્તિવાન હોય છે-તેની ભક્તિ વિનયસહિત હોય છે અને અન્ય સંયમી મુનિ, પોતાની જેમ ધર્મવાળા હોય છે તેમનામાં પ્રીતિવાળા હોય છે-અનુરાગ સહિત હોય છે, તે જ મુનિ ધ્યાનમાં પ્રીતિવાન હોય છે. વળી મુનિ થઈ ને દેવ-ગુરુ-સાધર્મીઓમાં ભક્તિ અને અનુરાગવાળા ન હોય તો તેને ધ્યાનમાં રચિવાળા કહેતા નથી. કેમકે ધ્યાનવાળાને ધ્યાનવાનથી રચિ-પ્રીતિ હોય છે. ધ્યાનવાળા ન ગમે ત્યારે જાણવું કે તેને ધ્યાન પણ રૂચતું નથી. આ પ્રમાણે જાણવું. પર

હવે કહે છે કે જે ધ્યાન સમ્યગ્જ્ઞાનીને થાય છે તે જ તપ કરીને કર્મનો ક્ષય કરે છે:-

उगगतवेण्णणी जं कम्मं खवदि भवहि बहुएहिं ।
तं णाणी तिहि गुत्तो खवेइ अंतोमुहुत्तेण ॥५३॥

उग्रतपसाऽज्ञानी यत् कर्म क्षपयति भवैर्बहुकैः ।
तज्ज्ञानी त्रिभिः गुप्तः क्षपयति अन्तर्मुहूर्तेन ॥५३॥

તપ ઉગ્રથી અજ્ઞાની જે કર્મો ખપાવે બહુ ભવે,
જ્ઞાની જે ^૧ત્રિગુપ્તિક તે કરમ અંતર્મુહૂર્તે ક્ષય કરે. ૫૩.

અર્થ:- સમ્યક્ત્વ રહિત અજ્ઞાની મુનિ ઉગ્ર તપશ્ચર્યાઓ વડે કરોડો જન્મોમાં જેટલાં કર્મોનો ક્ષય કરે છે તેટલાં કર્મોનો નાશ સમ્યગ્જ્ઞાની આત્મભાવના સહિત મન, વચન અને ક્રાયાની ત્રણ ગુપ્તિ વડે અંતર્મુહૂર્તમાં કરે છે.

ભાવાર્થ:- જે જ્ઞાનનું સામર્થ્ય છે તે ઉગ્ર તપનું પણ સામર્થ્ય નથી. તેનું કારણ એ છે કે-અજ્ઞાની મુનિ અનેક કષ્ટો સહીને ઉગ્ર તપ કરતો થકો મુનિ તેટલાં કર્મોનો નાશ અંતર્મુહૂર્તમાં કરી નાખે છે, આ જ્ઞાનનું સામર્થ્ય છે. ૫૩

હવે કહે છે કે જે ઈષ્ટ વસ્તુના સંબંધથી પરદ્રવ્યમાં રાગ-દ્વેષ કરે છે તે, તે ભાવથી અજ્ઞાની થાય છે, જ્ઞાનીનું તેનાથી ઉલટું છે:-

૧ ત્રિગુપ્તિક = ત્રણ ગુપ્તિવંત.

સુહજોણ સુભાવં પરદવ્યે કુણહ રાગદો સાહુ।
સો તેણ દુ અણ્ણાળી ળાળી ંત્તો દુ વિવરીઓ।।૫૪।।

શુભ યોગેન સુભાવં પરદ્રવ્યે કરોતિ રાગતઃ સાધુઃ।
સઃતેન તુ અજ્ઞાની જ્ઞાની ંતસ્માત્તુ વિપરીતઃ।।૫૪।।

^૧શુભ અન્ય દ્રવ્યે રાગથી મુનિ જો કરે ^૨રુચિભાવને,
તો તેહ છે અજ્ઞાની, ને વિપરીત તેથી જ્ઞાની છે. ૫૪.

અર્થઃ- શુભયોગ અર્થાત્ પોતાને ઈષ્ટવસ્તુના સંયોગથી પરદ્રવ્યમાં સુભાવ અર્થાત્ પ્રીતિભાવ કરે છે તે પ્રગટ રાગ-દ્વેષ છે. ઈષ્ટ વસ્તુમાં રાગ થયો ત્યારે અનિષ્ટ વસ્તુમાં દ્વેષભાવ થાય જ છે. આ પ્રકારે જે મુનિ રાગ-દ્વેષ કરે છે તે, તે કારણથી રાગી-દ્વેષી-અજ્ઞાની છે અને જે એનાથી વિપરીત અર્થાત્ ઉલટા છે-પરદ્રવ્યમાં રાગદ્વેષ કરતા નથી તે જ્ઞાની છે.

ભાવાર્થઃ- જ્ઞાની સમ્યક્દષ્ટિ મુનિને પરદ્રવ્યમાં રાગ-દ્વેષ નથી. કેમકે રાગ-દ્વેષ એને કહે છે કે-જે પરદ્રવ્યને સર્વથા ઈષ્ટ માનીને રાગ કરે છે તેમજ અનિષ્ટ માનીને દ્વેષ કરે છે. પરંતુ સમ્યક્જ્ઞાની પરદ્રવ્યમાં ઈષ્ટ-અનિષ્ટની કલ્પના જ કરતા નથી, તો પછી રાગદ્વેષ કેમ થાય? ચારિત્ર મોહના ઉદયવશ થવાથી કંઈક ધર્મરાગ થાય છે તેને પણ રોગ જાણે છે, ભલું સમજતા નથી. પછી અન્યથી કેમ રાગ થાય? પરદ્રવ્યથી રાગ-દ્વેષ કરે છે તે તો અજ્ઞાની છે એમ જાણો. ૫૪

હવે કહે છે કે જેમ પરદ્રવ્યમાં રાગભાવ થાય છે તેમ મોક્ષના નિમિત્તે પણ રાગ થાય તો તે રાગ પણ આસ્રવનું કારણ છે તેને પણ જ્ઞાની કરતા નથી:-

આસવહેદુ ય તહા ભાવં મોક્ષસ્સ કારણં હવદિ।
સો તેણ દુ અણ્ણાળી આદસહાવા દુ વિવરીઓ।।૫૫।।

આસ્રવહેતુશ્ચ તથા ભાવઃ મોક્ષસ્ય કારણં ભવતિ।
સઃ તેન તુ અજ્ઞાની આત્મસ્વભાવાત્તુ વિપરીતઃ।।૫૫।।

આસ્રવહેતુ ભાવ તે શિવહેતુ છે તેના મતે,
તેથી જ તે છે ^૩અજ્ઞ, આત્મસ્વભાવથી વિપરીત છે. ૫૫

અર્થઃ- જેમ પરદ્રવ્ય પ્રત્યેના રાગને કર્મબંધનું કારણ પૂર્વે કહ્યું, તેવો જ રાગભાવ જો મોક્ષના નિમિત્તે હોય તો આસ્રવનું જ કારણ છે, -કર્મનો જ બંધ કરે છે. આ કારણે જે

૧ શુભ અન્ય દ્રવ્યે = (શુભ ભાવના નિમિત્તભૂત) પ્રશસ્ત પરદ્રવ્યો પ્રત્યે. ૨ રુચિભાવ = 'આ સાહે છે, હિતકર છે' એમ એકાકારપણે પ્રીતિભાવ. ૩ અજ્ઞ = અજ્ઞાની.

મોક્ષને પરદ્રવ્યની જેમ ઈષ્ટ માની તેવા જ રાગભાવ કરે છે તો તે જીવ-મુનિ પણ અજ્ઞાની છે, કેમકે તે આત્મસ્વભાવથી વિપરીત છે-તેણે આત્મસ્વભાવને જાણ્યો નથી.

ભાવાર્થ:- મોક્ષ તો સર્વ કર્મોથી રહિત પોતાનો જ સ્વભાવ છે. પોતાને સર્વ કર્મોથી રહિત થવાનું છે. તેથી આ પણ રાગભાવ જ્ઞાનીને થતો નથી. જો ચારિત્રમોહના ઉદયરૂપ રાગ હોય તો તે રાગને પણ બંધનું કારણ જાણીને રોગની જેમ છોડવા ઈચ્છે તો તે જ્ઞાની છે જ. અને જો આ રાગભાવને ભલો સમજીને પોતે કરે છે તો તે અજ્ઞાની છે. આત્માનો સ્વભાવ સર્વે રાગાદિકોથી રહિત છે એમ તેણે જાણ્યું નથી. આ પ્રકારે રાગભાવને મોક્ષનું કારણ અને સાડું સમજીને કરે છે તેનો નિષેધ છે. ૫૫

હવે કહે છે કે જે કર્મમાત્રથી જ સિદ્ધિ માને છે તેણે આત્મસ્વભાવને જાણ્યો નથી, તે અજ્ઞાની છે, જિનમતથી પ્રતિકૂળ છે:-

જો કમ્મ જાદમઙ્ગો સહાવણાણસ્સ ચંડદૂસયરો |
સો તેણ દુ અણ્ણાણી જિણસાસનદૂસગો મ્મિત્તો || ૫૬ ||

યઃ કર્મ જાતમતિકઃ સ્વભાવજ્ઞાનસ્ય ચંડદૂષણકરઃ |
સઃ તેન તુ અજ્ઞાની જિનશાસનદૂષકઃ મ્મિત્તઃ || ૫૬ ||

^૧કર્મજમતિક જે ^૨ખંડદૂષણકર સ્વભાવિકજ્ઞાનમાં,
તે જીવને અજ્ઞાની, ^૩જિનશાસન તણા દૂષક કહ્યા. ૫૬.

અર્થ:- જેનું જ્ઞાન કર્મથી ઉત્પન્ન થયું છે તેવો પુરુષ સ્વભાવ જ્ઞાન જે કેવળજ્ઞાન છે તેને ખંડરૂપ દૂષણ દેવાવાળો છે. ઈન્દ્રિય જ્ઞાન ખંડ ખંડરૂપ છે, પોતપોતાના વિષયને જાણે છે, તેટલા જ જ્ઞાનને જે માને છે તેથી એવી માન્યતાવાળા અજ્ઞાની સર્વજ્ઞ ભાષિત જિનમતને દૂષણ આપનારા થાય છે. (પોતામાં મહાદોષ ઉત્પન્ન કરે છે.)

ભાવાર્થ:- મીમાંસક મતવાળા કર્મવાદી છે, સર્વજ્ઞને માનતા નથી. ઈન્દ્રિય જ્ઞાનમાત્ર જ જ્ઞાન છે એમ માને છે, કેવળજ્ઞાનને માનતા નથી-તેમનો અહીં નિષેધ કર્યો છે. કેમકે જિનમતમાં આત્માનો સ્વભાવ સર્વને જાણવાવાળા કેવળજ્ઞાનસ્વરૂપ કહ્યો છે. પરંતુ તે કર્મના નિમિત્તથી આવરણરૂપ થઈને ઈન્દ્રિયો દ્વારા ક્ષયોપશમના નિમિત્તથી ખંડરૂપ થઈ ખંડ-ખંડ (એક એક) વિષયોને જાણે છે. (પોતાના બળથી) કર્મોનો નાશ થવાથી કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે ત્યારે આત્મા સર્વજ્ઞ થાય છે. આ પ્રકારે મીમાંસક મતવાળા માનતા નથી. તેથી

૧ કર્મજમતિક = કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલી બુદ્ધિવાળા; કર્મનિમિત્તક વૈભાવિક બુદ્ધિવાળા (જીવ). ૩ ખંડદૂષણક ૨ સ્વભાવિક જ્ઞાનમાં = સ્વભાવજ્ઞાનને ખંડખંડરૂપ કરીને દૂષિત કરનાર (અર્થાત્ તેને ખંડખંડરૂપ માનીને દૂષણ લગાડનાર). ૩ જિનશાસન તણા દૂષક = જિન શાસનને દૂષિત કરનાર અર્થાત્ દૂષણ લગાડનાર.

તે અજ્ઞાની છે-જિનમતથી પ્રતિકૂળ છે. કર્મમાત્રમાં જ તેની બુદ્ધિ ચાલી રહી છે. આવું જે કોઈ બીજા માને છે તે એવા જ જાણવા. ૫૬

હવે કહે છે કે જે જ્ઞાન-ચારિત્ર રહિત હોય અને તપ સમ્યક્ત્વ રહિત હોય તથા અન્ય ક્રિયા પણ ભાવપૂર્વક ન હોય તો આ પ્રકારે કેવળ લિંગ-વેષ માત્રથી જ શું સુખ છે? અર્થાત્ કંઈપણ નથી:-

णाणं चरित्तहीणं दंसणहीणं तवेहिं संजुत्तं।
अण्णेषु भावरहियं लिंगग्रहणेण किं सोक्खं॥५७॥

ज्ञानं चारित्रहीनं दर्शनहीनं तपोभिः संयुक्तम्।
अन्येषु भावरहितं लिंगग्रहणेन किं सौख्यम्॥५७॥

જ્યાં જ્ઞાન ચરિતવિહીન છે, તપયુક્ત પણ ^૧દગ્ધીન છે,
વળી ^૨અન્ય કાર્યો ^૩ભાવહીન, તે લિંગથી સુખ શું અરે? ૫૭

અર્થ:- જ્યાં જ્ઞાન ચારિત્રરહિત છે, તપયુક્ત છે, પરંતુ સમ્યક્દર્શન રહિત છે; તેમજ આવશ્યક આદિ ક્રિયાઓ પણ છે પરંતુ તેમાં પણ શુદ્ધ ભાવ નથી. આ પ્રકારે લિંગ-વેષ ગ્રહણ કરવાથી શું સુખ છે?

ભાવાર્થ:- કોઈ મુનિ વેષમાત્રથી તો મુનિ થયો અને શાસ્ત્ર પણ વાંચે છે તેને કહે છે કે-શાસ્ત્ર વાંચીને જ્ઞાન તો મેળવ્યું પરંતુ નિશ્ચય ચારિત્ર જે શુદ્ધ આત્માના અનુભવરૂપ તથા બાહ્ય ચારિત્ર નિર્દોષ ન કર્યું તથા તપનો કલેશ ઘણો કર્યો, પણ સમ્યક્ત્વ ભાવના ન થઈ અને આવશ્યક આદિ બાહ્ય ક્રિયા કરી, પરંતુ ભાવ શુદ્ધ ન થયા તો એવા બાહ્ય વેષ માત્રથી તો કલેશ જ થયો. કાંઈ શાંત ભાવરૂપ સુખ તો મળ્યું નહિ અને આ મુનિવેષ પરલોકના સુખમાં પણ કારણ ન થયો. તેથી સમ્યક્ત્વપૂર્વક વેષ (જિનલિંગ) ધારણ કરવો ઉત્તમ છે. ૫૭

હવે સાંખ્યમતી આદિનો નિષેધ કરે છે:-

अच्चेयणं पि चेदा जो मण्णइ सो हवेइ अण्णाणी।
सो पुण णाणी भणिओ जो मण्णइ चेयणे चेदा॥५८॥

अचेतनेपि चेतनं यः मन्यते सः भवति अज्ञानी।
सः पुनः ज्ञानी भणितः यः मन्यते चेतने चेतनम्॥५८॥

૧ દગ્ધીન = સમ્યક્દર્શન રહિત. ૨ અન્ય કાર્યો = બીજી (આવશ્યકાદિ) ક્રિયાઓ.
૩ ભાવહીન = શુદ્ધ ભાવ રહિત.

છે ^૧અજ્ઞ, જેહ અચેતને ^૨ચેતક તણી શ્રદ્ધા ધરે;
જે ચેતને ચેતક તણી શ્રદ્ધા ધરે, તે જ્ઞાની છે. ૫૮

અર્થ:- જે અચેતનમાં ચેતન માને છે તે અજ્ઞાની છે અને ચેતનમાંજ ચેતન માને છે તેને જ્ઞાની કહે છે.

ભાવાર્થ:- સાંખ્યમતી એમ કહે છે કે પુરુષ તો ઉદાસીન ચેતનાસ્વરૂપ નિત્ય છે અને આ જ્ઞાન છે તે મુખ્ય ધર્મ છે. તેમના મતમાં પુરુષને ઉદાસીન ચેતનાસ્વરૂપ માન્યો છે, તેથી જ્ઞાન વિના તો તે જડ જ થયો. જ્ઞાન વિના ચેતન કેવી રીતે હોય? જ્ઞાનને મુખ્ય ધર્મ માને છે અને મુખ્યને જડ માન્યો ત્યારે અચેતનમાં ચેતના માની ત્યારે અજ્ઞાની જ થયો.

નૈયાયિક, વૈશેષિક મતવાળા ગુણ-ગુણીનો સર્વથા ભેદ માને છે. ત્યારે તેમણે ચેતના ગુણને જીવથી ભિન્ન માન્યો ને તેથી જીવ તો અચેતન જ રહ્યો. આ પ્રકારે અચેતનમાં ચેતનપણું માન્યું. ભૂતવાદી ચાર્વાક-ભૂત, પૃથ્વી આદિકથી ચેતનતાની ઉત્પત્તિ માને છે. ભૂત તો જડ છે, તેમાં ચેતનતા કેવી રીતે ઊપજે? ઇત્યાદિક અન્ય પણ કેટલાય માને છે તે બધા અજ્ઞાની છે. માટે ચેતનમાં જ ચેતન માને તે જ્ઞાની છે. આ જિનમત છે. ૫૮

હવે કહે છે કે તપ રહિત જ્ઞાન અને જ્ઞાન રહિત તપ-એ બન્ને જ અકાર્ય છે; બન્નેના સંયુક્ત થવાથી જ નિર્વાણ છે:-

તવરહિયં જં ગાણં ગાણવિજુત્તો તવો વિ અકયત્થો।
તમ્હા ગાણતવેણં સંજુત્તો લહ્હ ણિવ્વાણં।।૫૯।।

તપોરહિતં યત્ જ્ઞાનં જ્ઞાનવિયુક્તં તપઃ અપિ અકૃતાર્થમ્।
તસ્માત્ જ્ઞાનતપસા સંયુક્તઃ લભતે નિર્વાણમ્।।૫૯।।

તપથી રહિત જે જ્ઞાન, જ્ઞાનવિહીન તપ ^૩અકૃતાર્થ છે,
તે કારણે જીવ જ્ઞાનતપસંયુક્ત શિવપદને લહે. ૫૯

અર્થ:- જે જ્ઞાન તપરહિત છે અને જે તપ છે તે પણ જ્ઞાનરહિત છે તો બન્ને જ અસફળ છે. માટે જ્ઞાન-તપ સંયુક્ત હોય તો જ નિર્વાણને પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ:- અન્યમતી સાંખ્ય આદિક જ્ઞાનચર્યા તો ઘણી કરે છે અને કહે છે કે જ્ઞાનથી જ મુક્તિ છે અને તપ કરતાં નથી. વિષય-કષાયોને મુખ્ય ધર્મ માની સ્વચ્છંદે પ્રવર્તે

૧ અજ્ઞ = અજ્ઞાની. ૨ ચેતક = ચેતનાર; ચેતયિતા; આત્મા. ૩ અકૃતાર્થ = પ્રયોજન સિદ્ધ ન કરે એવું; અસફળ.

એ. કેટલાક જ્ઞાનને નિષ્ફળ માનીને તેને યથાર્થ જાણતા નથી, એને તપ-કલેશ આદિકથી સિદ્ધિ માનીને તપ કરવામાં તત્પર રહે છે. આચાર્ય કહે છે કે આ બન્ને અજ્ઞાની જ છે. જે જ્ઞાન સહિત તપ કરે છે તે જ્ઞાની છે, તે જ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. આ અનેકાંત સ્વરૂપ જિનમતનો ઉપદેશ છે. ૫૯

હવે આ જ અર્થને ઉદાહરણથી દઢ કરે છે:-

ધ્રુવસિદ્ધી તિત્થયરો ચરુણાણજુદો કરેઙ્ગ તવચરણં ।
ગારુણ ધ્રુવં કુજ્જા તવચરણં ગાણજુત્તો વિ ॥૬૦॥

ધ્રુવસિદ્ધિસ્તીર્થકરઃ ચતુર્જ્ઞાનયુતઃ કરોતિ તપશ્ચરણમ્ ।
જ્ઞાત્વાધ્રુવં કુર્યાત્ તપશ્ચરણં જ્ઞાનયુક્તઃ અપિ ॥૬૦॥

^૧ધ્રુવસિદ્ધિ શ્રી તીર્થેશ ^૨જ્ઞાનચતુષ્કયુત તપને કરે,
એ જાણી ^૩નિશ્ચિત જ્ઞાનયુત જીવેય તપ કર્તવ્ય છે. ૬૦

અર્થ:- આચાર્ય કહે છે કે-જુઓ, જેને નિયમથી મોક્ષ થવાનો છે અને જે ચાર જ્ઞાન-મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મનઃપર્યય એનાથી યુક્ત છે એવા તીર્થકર પણ તપશ્ચરણ કરે છે. આ પ્રકારે નિશ્ચયથી જાણીને જ્ઞાનયુક્ત હોવા છતાં પણ તપ કરવું યોગ્ય છે. (તપ = મુનિત્વ; સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની એકતાને તપ કહ્યું છે.)

ભાવાર્થ:- તીર્થકર મતિ-શ્રુત-અવધિ-આ ત્રણ જ્ઞાન સહિત તો જન્મ લે છે અને દીક્ષા લેતાં જ મનઃપર્યય જ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. એમને મોક્ષ નિયમથી હોય છે, તો પણ તપ કરે છે. તેથી એવું જાણીને જ્ઞાન હોવા છતાં પણ તપ કરવામાં તત્પર રહેવું. જ્ઞાનમાત્રથી જ મુક્તિ માનવી નહિ. ૬૦

હવે જે બાહ્યલિંગ સહિત છે અને અભ્યંતર લિંગ રહિત છે તે સ્વરૂપ આચરણ ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થઈ મોક્ષમાર્ગનો વિનાશ કરવાવાળા છે. આ પ્રકારે સામાન્યરૂપથી કહે છે:-

બહિરલિંગેણ જુહો અભ્ઞંતરલિંગ રહિય પરિયમ્મો ।
સો સગચરિત્ત મદ્ધો મોક્ષપહવિપાસગો સાહુ ॥૬૧॥

૧ ધ્રુવસિદ્ધિ = જેમની સિદ્ધિ (તે જ ભવે) નિશ્ચિત છે એવા.

૨ જ્ઞાનચતુષ્કયુત = ચાર જ્ઞાન સહિત. ૩ નિશ્ચિત = નક્કી; અવશ્ય.

બાહ્યલિંગેન યુતઃ અભ્યંતરલિંગ રહિત પરિક્રમ્મા ।
સઃ સ્વકચારિત્રભ્રષ્ટઃ મોક્ષપથવિનાશકઃ સાધુઃ ॥૬૧॥

જે બાહ્યલિંગે યુક્ત, આંતરલિંગ રહિત ક્રિયા કરે,
તે *સ્વકચારિત્રથી ભ્રષ્ટ, શિવમારગવિનાશક શ્રમણ છે. ૬૧

અર્થ:- જે જીવ બાહ્યલિંગ (નગ્ન મુદ્રા) સહિત છે અને અભ્યંતર લિંગ જે પરદ્રવ્યોથી સર્વ રાગાદિક મમત્વભાવથી રહિત એવા આત્માનુભવથી રહિત છે તો તે સ્વકચારિત્ર અર્થાત્ પોતાના આત્મસ્વરૂપના આચરણ-ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ છે. પરિકર્મ અર્થાત્ બાહ્યમાં નગ્નતા, બ્રહ્મચર્યાદિ શરીર સંસ્કારથી પરિવર્તનવાન દ્રવ્યલિંગી હોવા છતાં પણ તે સ્વચારિત્રથી ભ્રષ્ટ હોવાથી મોક્ષમાર્ગનો વિનાશ કરવાવાળો છે. (તેથી મુનિ-સાધુએ શુદ્ધભાવને જાણીને નિજ શુદ્ધ-બુદ્ધ એક સ્વભાવી આત્મતત્ત્વમાં નિત્ય ભાવના (એકાગ્રતા) કરવી જોઈએ.)

ભાવાર્થ:- આ સંક્ષેપથી કહ્યું સમજવું કે જે બાહ્યલિંગ-વેષ સહિત છે અને અભ્યંતર અર્થાત્ ભાવલિંગ રહિત છે તે સ્વરૂપઆચરણ ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થયેલો મોક્ષમાર્ગનો નાશ કરવાવાળો છે. ૬૧

હવે કહે છે કે-જે સુખથી ભાવિત જ્ઞાન છે તે દુઃખ આવવાથી નષ્ટ થાય છે. તેથી તપશ્ચરણ સહિત જ્ઞાનને ભાવવું:-

સુહેણ ભાવિદં ણાણં દુહે જાદે વિણસ્સદિ ।
તમ્હાં જહાબલં જોઈ અપ્પા દુક્ખેહિ ભાવે ॥૬૨॥

સુખેન ભાવિતં જ્ઞાનં દુઃખે જાતે વિનશ્યતિ ।
તસ્માત્ યથા બલં યોગી આત્માનં દુઃખૈઃ ભાવયેત્ ॥૬૨॥

^૧સુખસંગ ^૨ભાવિત જ્ઞાન તો ^૩દુઃખકાળમાં લય થાય છે,
તેથી ^૪યથા બળ ^૫દુઃખસહ ભાવો શ્રમણ નિજ આત્મને. ૬૨

અર્થ:- સુખથી ભાવવામાં આવેલું જ્ઞાન છે તે ઉપસર્ગ-પરિષદ્દાદિ આવતાં, -દુઃખ ઉત્પન્ન થતાં જ નાશ પામે છે. તેથી એવો ઉપદેશ છે કે જે યોગી-ધ્યાની મુનિ છે તે તપશ્ચરણાદિ કષ્ટ (દુઃખ) સહિત આત્માને ભાવે. (અર્થાત્ બાહ્યમાં જરાપણ અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ ન માનતાં નિજ આત્મામાં જ એકાગ્રતારૂપી ભાવના કરવી. જેથી આત્મશક્તિ અને આત્મિક આનંદનું પ્રચૂર સંવેદન વધતું જ રહે છે.)

* સ્વકચારિત્ર = સ્વચારિત્ર.

૧ સુખસંગ = સુખસહિત; શાતાના યોગમાં. ૨ ભાવિત = ભાવવામાં આવેલું. ૩ દુઃખકાળમાં = ઉપસર્ગાદિ દુઃખ આવી પડતાં. ૪ યથાબળ = શક્તિ પ્રમાણે ૫ દુઃખસહ = કાયકલેશાદિ સહિત.

ભાવાર્થ:- તપશ્ચરણનું કષ્ટ અંગીકાર કરીને જ્ઞાનની ભાવના ભાવે તો પરિષદ આવતાં જ્ઞાન ભાવનાથી ખસી ન જવાય. તેથી શક્તિ અનુસાર દુઃખ સાથે જ્ઞાનને ભાવવું. એકલા સુખમાંજ ભાવતાં દુઃખ આવી પડે ત્યારે વ્યાકુળ થઈ જાય ને જ્ઞાન ભાવના ન રહે. માટે આ ઉપદેશ છે. ૬૨

હવે કહે છે કે આહાર, આસન, નિદ્રા તેમને જીતીને આત્માનું ધ્યાન કરવું :-

આહારાસનણિદ્વાજયં ચ કારુણ જિણવરમણ।
જ્ઞાયવ્યો ણિયઅણ્ણા ણારુણં ગુરુપસાણ॥૬૩॥

આહારાસન નિદ્રાજયં ચ કૃત્વા જિનવરમતેન।
ધ્યાતવ્યઃ નિજાત્મા જ્ઞાત્વા ગુરુપ્રસાદેન॥૬૩॥

^૧આસન-અશન-નિદ્રાતણો કરી વિજય, જિનવરમાર્ગથી,
ધ્યાતવ્ય છે નિજ આતમા, જાણી ^૨શ્રી ગુરુપરસાદથી. ૬૩

અર્થ:- સર્વજ્ઞના માર્ગને અનુસરીને આહાર, આસન અને નિદ્રાને જીતી શ્રી ગુરુકૃપાથી આત્માને જાણીને નિજ આત્માનું ધ્યાન કરવું.

ભાવાર્થ:- આહાર, આસન, નિદ્રાને જીતીને આત્માનું ધ્યાન કરવાનું તો અન્ય મતવાળા પણ કહે છે. પરંતુ એમનું વિધાન યથાર્થ નથી. તેથી આચાર્ય કહે છે કે જેવું જિનમતમાં કહ્યું છે તેવા વિધાનને શ્રી ગુરુના પ્રસાદથી જાણીને ધ્યાન કરવું સફળ છે. જેવું જૈનસિદ્ધાંતમાં આત્માનું સ્વરૂપ તથા ધ્યાનનું સ્વરૂપ અને આહાર, આસન અને નિદ્રા તેમને જીતવાનું વિધાન કહેલ છે તે પ્રકારે જાણીને તેમાં પ્રવર્તવું. ૬૩

હવે, આત્માનું ધ્યાન કરવું તેમ કહ્યું, તો તે આત્મા કેવો છે તે કહે છે:-

અપ્પા ચરિત્તવંતો દંસણણાણેણ સંજુદો અપ્પા।
સો જ્ઞાયવ્યો ણિચ્ચં ણારુણં ગુરુપસાણ॥૬૪॥

આત્મા ચારિત્રવાન્ દર્શનજ્ઞાનેન સંયુતઃ આત્મા।
સઃ ધ્યાતવ્યઃ નિત્યં જ્ઞાત્વા ગુરુપ્રસાદેન॥૬૪॥

છે આતમા સંયુક્ત દર્શન-જ્ઞાનથી, ચારિત્રથી;
નિત્યે અહો ! ધ્યાતવ્ય તે, જાણી શ્રી ગુરુપરસાદથી. ૬૪

૧ આસન-અશન-નિદ્રા = આસનનો, આહારનો અને ઊંઘનો. ૨ શ્રી ગુરુપરસાદથી = ગુરુપ્રસાદથી; ગુરુકૃપાથી.

અર્થ:- આત્મા ચારિત્રવાન તથા દર્શન-જ્ઞાન-સહિત છે-એવો આત્મા ગુરુના પ્રસાદથી જાણીને તેનું નિત્ય ધ્યાન કરવું.

ભાવાર્થ:- આત્માનું રૂપ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમયી છે. તેનું રૂપ જૈન ગુરુઓની કૃપાથી જાણી શકાય છે. અન્ય મતવાળા પોતાની બુદ્ધિની કલ્પનાથી જેવું-તેવું માનીને ધ્યાન કરે છે. તેમને યથાર્થ સિદ્ધિ નથી. તેથી જિનમત અનુસાર ધ્યાન કરવું એવો ઉપદેશ છે. ૬૪

હવે કહે છે કે આત્માને જાણવો, ભાવવો અને વિષયોથી વિરક્ત થવું એ ઉત્તરોત્તર દુર્લભ હોવાથી દુઃખથી (દૃઢતર પુરુષાર્થથી) પ્રાપ્ત થાય છે:-

दुःखे णज्जइ अप्पा अप्पा णाऊण भावणा दुक्खं।
भाविय सहावपुरिसो विसयेसु विरच्चए दुक्खं॥६५॥

दुःखेन ज्ञायते आत्मा आत्मानं ज्ञात्वा भावना दुःखम्।
भावित स्वभावपुरुषः विषयेषु विरज्यति दुःखम्॥६५॥

જીવ જાણવો દુષ્કર પ્રથમ, પછી ^૧ભાવના દુષ્કર અરે !
^૨ભાવિત નિજાત્મસ્વભાવને દુષ્કર વિષયવૈરાગ્ય છે. ૬૫

અર્થ:- પ્રથમ તો આત્માનું જાણવું થાય છે તે દુઃખથી જાણવામાં આવે છે, પછી આત્માને જાણીને તેની ભાવના કરવી-ફરી ફરી અનુભવ કરવો તે દુઃખથી (ઉગ્ર પુરુષાર્થથી) થાય છે. કદાચિત ભાવના પણ કોઈ પ્રકારે થઈ જાય તો જેણે જિનભાવના ભાવી છે તેવા પુરુષને વિષયોથી વિરક્તી મહાદુઃખથી (અપૂર્વ પુરુષાર્થથી) થાય છે.

ભાવાર્થ:- આત્માને જાણવો, ભાવવો અને વિષયોથી વિરક્ત થવું એવો યોગ ઉત્તરોત્તર મળવો અતિ દુર્લભ છે. તેથી આ ઉપદેશ છે કે આવો સુયોગ મળતાં પ્રમાદી થવું નહિ. ૬૫

હવે કહે છે કે જ્યાં સુધી મનુષ્ય વિષયોમાં પ્રવર્તે છે ત્યાંસુધી આત્મજ્ઞાન થતું નથી:-

ताम ण णज्जइ अप्पा विसएसु णरो पवट्टए जाम।
विसए विरत्तचित्तो जोई जाणेइ अप्पाणं॥६६॥

तावन्न ज्ञायते आत्मा विषयेषु नरः प्रवर्तते यावत्।
विषये विरक्तचित्तः योगी जानाति आत्मानम्॥६६॥

૧ ભાવના = આત્માને ભાવવો તે; આત્મસ્વભાવનું ભાવન કરવું તે. ૨ ભાવિત નિજાત્મસ્વભાવને = જેણે નિજાત્મસ્વભાવને ભાવ્યો છે તે જીવને; જેણે નિજ આત્મસ્વભાવનું ભાવન પ્રાપ્ત કર્યું છે તે જીવને.

**આત્મા જણાય ન, જ્યાં લગી વિષયે પ્રવર્તન નર કરે;
 ૧વિષયે વિરક્તમનસ્ક યોગી જાણતા નિજ આત્મને. ૬૬**

અર્થ:- જ્યાં સુધી મનુષ્ય ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં મનને જોડેલું રાખે છે ત્યાં સુધી આત્માને જાણતો નથી. તેથી વિષયોથી વિરક્ત ચિત્તવાળા યોગી-ધ્યાનિ મુનિ જ આત્માને જાણે છે.

ભાવાર્થ:- જીવના સ્વભાવના ઉપયોગની એવી સ્વચ્છતા છે કે તે જેવા જ્ઞેય પદાર્થમાં જોડાય છે તેવો જ થઈ જાય છે. તેથી આચાર્ય કહે છે કે જ્યાંસુધી વિષયોમાં ચિત્ત રહે છે ત્યાંસુધી તે વિષયરૂપ રહે છે, આત્માનો અનુભવ થતો નથી. માટે યોગી મુનિ આ પ્રમાણે વિચાર કરી વિષયોથી વિરક્ત થઈ આત્મામાં ઉપયોગ લગાવે ત્યારે આત્માને જાણે, અનુભવ કરે. તેથી વિષયોથી વિરક્ત થવું એ ઉપદેશ છે. ૬૬

હવે આ જ અર્થને દઢ કરે છે કે આત્માને જાણીને પણ ભાવના વિના સંસારમાં જ રહે છે:-

**અપ્પા ણારુણ ણરા કેઈ સબ્ભાવભાવપબ્બટ્ટા।
 હિંદંતિ ચાચરંગં વિસણ્ણુ વિમોહિયા મૂઢા।।૬૭।।**

**આત્માનં જ્ઞાત્વા નરાઃ કેચિત્ સદ્ભાવભાવપ્રબ્રટ્ટાઃ।
 હિણ્ણન્તે ચાતુરંગં વિષયેષુ વિમોહિતાઃ મૂઢાઃ।।૬૭।।**

**નર કોઈ, આતમ જાણી, આતમ ભાવના પ્રચ્યુતપણે
 ૨ચતુરંગ સંસારે ભમે વિષયે વિમોહિત મૂઢ એ. ૬૭**

અર્થ:- કેટલાક મનુષ્ય આત્માને જાણીને પણ પોતાના સ્વભાવની ભાવનાથી અત્યંત ભ્રષ્ટ થયા થકાં વિષયોમાં મોહિત થઈને અજ્ઞાની, મૂર્ખ બનીને ચાર ગતિરૂપ સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે.

ભાવાર્થ:- પ્રથમ કહ્યું હતું કે આત્માને જાણવો, ભાવવો અને વિષયોથી વિરક્ત થવું- આ ઉત્તરોત્તર દુર્લભ જણાય છે. પૂર્વે વિષયોમાં આસક્ત થઈ આત્માને જાણતો નથી એવું કહ્યું, હવે અહીં આમ કહ્યું કે આત્માને જાણીને પણ વિષયોથી વશીભૂત થઈને ભાવના (અનુભૂતિ) કરે નહિ તો સંસારની ચાર ગતિમાં જ ભ્રમણ કરે છે. માટે આત્માને જાણીને વિષયોથી વિરક્ત થવું એ ઉપદેશ છે. ૬૭

૧ વિષયે વિરક્તમનસ્ક = જેમનું મન વિષયોમાં વિરક્ત છે એવા વિષયો પ્રત્યે વિરક્ત ચિત્તવાળા.
 ૨ ચતુરંગસંસારે = ચતુર્ગતિ સંસારમાં.

હવે કહે છે કે જે વિષયોથી વિરક્ત થઈને આત્માને જાણીને ભાવે છે તે સંસારને છોડે છે:-

જે પુણ વિસયવિરક્તા અપ્પા ણારુણ ભાવનાસહિયા ।
છંડંતિ ચાતુરંગં તવગુણજુક્તા ણ સંદેહો ॥૬૮॥

યે પુનઃ વિષયવિરક્તાઃ આત્માનં જ્ઞાત્વા ભાવનાસહિતાઃ ।
ત્યજંતિ ચાતુરંગં તપોગુણયુક્તાઃ ન સંદેહઃ ॥૬૮॥

પણ વિષયમાંડી વિરક્ત, આતમ જાણી ^૧ભાવનયુક્ત જે,
^૨નિઃશંક તે તપગુણસહિત છોડે ચતુર્ગતિ ભ્રમણને. ૬૮

અર્થ:- ફરી જે પુરુષ-મુનિ વિષયોથી વિરક્ત થઈ આત્માને જાણીને ભાવે છે, વારંવાર ભાવના દ્વારા અનુભવ કરે છે તે તપ અર્થાત્ બાર પ્રકારે તપ અને મૂળગુણ-ઉત્તરગુણોથી યુક્ત થઈને સંસારને છોડે છે, મોક્ષ પામે છે.

ભાવાર્થ:- વિષયોથી વિરક્ત થઈને આત્માને જાણી ભાવના કરવી. તેથી સંસારથી છૂટીને મોક્ષ પ્રાપ્ત થશે-એ ઉપદેશ છે. ૬૮

હવે કહે છે કે જો પરદ્રવ્યમાં લેશ માત્ર પણ રાગ હોય તો તે પુરુષ અજ્ઞાની છે, પોતાનું સ્વરૂપ તેણે જાણ્યું નથી:-

પરમાણુપમાણં વા પરદ્રવ્યે રદિ હવેદિ મોહાદો ।
સો મૂઢો અણ્ણાણી આદસહાવસ્સ વિવરીઓ ॥૬૯॥

પરમાણુપ્રમાણં વા પરદ્રવ્યે રતિર્ભવતિ મોહાત્ ।
સઃ મૂઢઃ અજ્ઞાની આત્મસ્વભાવાત્ વિપરીતઃ ॥૬૯॥

પરદ્રવ્યમાં અણુમાત્ર પણ રતિ હોય જેને મોહથી,
તે મૂઢ છે, અજ્ઞાની છે, વિપરીત આત્મસ્વભાવથી. ૬૯

અર્થ:- જે પુરુષને પરદ્રવ્યમાં પરમાણુ પ્રમાણ-લેશમાત્ર મોહથી રતિ અર્થાત્ રાગ-પ્રીતિ હોય તો તે પુરુષ મૂઢ છે, અજ્ઞાની છે, આત્મસ્વભાવથી વિપરીત છે.

ભાવાર્થ:- ભેદવિજ્ઞાન થયા બાદ જીવ-અજીવને ભિન્ન જાણે ત્યારે પરદ્રવ્યને પોતાના ન જાણે, ત્યારે તેનાથી (કર્તૃત્વ બુદ્ધિથી-સ્વામીત્વની ભાવનાથી) રાગ પણ હોતો નથી. જો રાગ હોય તો જાણો કે તેણે સ્વ-પરનો ભેદ જાણ્યો નથી, અજ્ઞાની છે, આત્મસ્વભાવથી

પ્રતિકુળ છે. અને જ્ઞાની થયા પછી ચારિત્ર મોહનો ઉદય રહે છે ત્યાંસુધી કંઈક રાગ રહે છે તેને કર્મજન્ય અપરાધ માને છે, તે રાગ પ્રત્યે રાગ નથી. તેથી વિરક્ત જ છે. માટે જ્ઞાની પરદ્રવ્યથી રાગી કહેવાતા નથી. આ પ્રમાણે જાણવું. ૬૯

હવે આ અર્થને સંક્ષેપથી કહે છે:-

અપ્પા જ્ઞાયંતાણં દંસણસુદ્ધીણ દિઢ ચરિતાણં।
હોદિ ધુવં ણિવ્વાણં વિસણ્ણસુ વિરક્ત ચિત્તાણં।।૭૦।।

આત્માનં ધ્યાયતાં દર્શનશુદ્ધીનાં દઢચારિત્રાણામ્।
ભવતિ ધુવં નિર્વાણં વિષયેષુ વિરક્ત ચિત્તાનામ્।।૭૦।।

જે આત્મને ધ્યાવે ^૧સુદર્શનશુદ્ધ, ^૨દઢચારિત્ર છે,
વિષયે વિરક્તમનસ્ક તે શિવપદ લહે નિશ્ચિતપણે. ૭૦

અર્થ:- પૂર્વોક્ત પ્રકારે જેમનું મન વિષયોથી વિરક્ત છે, જે આત્માનું ધ્યાન કરતા રહે છે, જેમને બાહ્ય-અભ્યંતર દર્શનની શુદ્ધતા છે અને જેમને દઢ ચારિત્ર છે, તેમને નિશ્ચયથી નિર્વાણ થાય છે.

ભાવાર્થ:- પહેલાં કહ્યું હતું કે જે વિષયોથી વિરક્ત હોય, આત્માનું સ્વરૂપ જાણીને આત્માની ભાવના કરે છે તે સંસારથી છૂટે છે. આ જ અર્થને સંક્ષેપથી કહ્યો છે કે-જે ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી વિરક્ત થઈને બાહ્ય-અભ્યંતર દર્શનની શુદ્ધતાથી દઢ ચારિત્ર પાળે છે તેમને નિયમથી નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય છે. ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં આસક્તિ સર્વ અનર્થોનું મૂળ છે. માટે તેનાથી વિરક્ત થયા પછી ઉપયોગ આત્મામાં લાગે ત્યારે કાર્યસિદ્ધિ થાય છે. ૭૦

હવે કહે છે કે જે પરદ્રવ્યમાં રાગ છે તે સંસારનું કારણ છે, તેથી યોગીશ્વર આત્માની ભાવના કરે છે:-

જેણ રાગો પરે દ્રવ્યે સંસારસ્સ હિ કારણં।
તેણાવિ જોહ્ણો ણિચ્ચં કુજ્જા અપ્પે સમાયણં।।૭૧।।

યેન રાગઃ પરે દ્રવ્યે સંસારસ્ય હિ કારણમ્।
તેનાપિ યોગી નિત્યં કુર્યાત્ આત્મનિ સ્વભાવનામ્।।૭૧।।

પરદ્રવ્ય પ્રત્યે રાગ તો સંસારકારણ છે ખરે;
તેથી શ્રમણ નિત્યે કરો નિજભાવના સ્વાત્મા વિષે. ૭૧.

અર્થ:- જે કોઈ કારણે પરદ્રવ્યમાં રાગ છે તે સંસારનું જ કારણ છે. માટે યોગીશ્વર મુનિ નિત્ય આત્મામાં જ ભાવના કરે છે.

ભાવાર્થ:- કોઈ એવી આશંકા કરે છે કે-પરદ્રવ્યમાં રાગ કરવાથી શું થાય છે? પરદ્રવ્ય છે તે પર જ છે. પોતાનો રાગ જે સમયે થયો તે કાળે છે, પછી મટી જાય છે. તેને ઉપદેશ આમ આપ્યો છે કે-પરદ્રવ્યથી રાગ કરવાથી પરદ્રવ્ય પોતાની સાથે લાગી જાય છે એ પ્રસિદ્ધ છે અને પોતાના રાગના સંસ્કાર દૃઢ થાય છે ત્યારે પરલોક સુધી પણ સાથે ચાલ્યા આવે છે. આ તો યુક્તિસિદ્ધ છે. અને જિનાગમમાં રાગથી કર્મબંધ કહ્યો છે. તેનો ઉદય અન્ય જન્મનું કારણ છે. આ પ્રકારે પરદ્રવ્યમાં રાગથી સંસાર થાય છે. તેથી યોગીશ્વરમુનિ પરદ્રવ્યથી રાગ છોડીને આત્મામાં નિરંતર ભાવના રાખે છે. ૭૧

હવે કહે છે કે આવા સમભાવથી ચારિત્ર થાય છે:-

ગિંદાણ ય પસંસાણ દુક્ખે ય સુહણસુ યા ।
સત્તુણં ચૈવ બંધૂણં ચારિત્તં સમભાવદો ॥૭૨॥

નિંદાયાં ચ પ્રશંસાયાં દુઃખે ચ સુખેષુ ચ ।
શત્રૂણાં ચૈવ બંધૂનાં ચારિત્રં સમભાવતઃ ॥૭૨॥

નિંદા-પ્રશંસાને વિષે, દુઃખો તથા સૌખ્યો વિષે,
શત્રુ તથા મિત્રો વિષે સમતાથી ચારિત્ર કોય છે. ૭૨

અર્થ:- નિંદા-પ્રશંસામાં, દુઃખ-સુખમાં અને શત્રુ-બંધુ-મિત્રમાં સમભાવ-જે સમતા પરિણામ-રાગદ્વેષ રહિત ભાવે થાય-તે ચારિત્ર છે.

ભાવાર્થ:- ચારિત્ર આત્માનો સ્વભાવ છે. કર્મના નિમિત્તે પરદ્રવ્યમાં ઈષ્ટ-અનિષ્ટ બુદ્ધિ થાય છે. તે ઈષ્ટ-અનિષ્ટ બુદ્ધિના અભાવથી જ્ઞાનમાં જ ઉપયોગ સ્થિર રહે તેને શુદ્ધોપયોગ કહે છે, તે જ ચારિત્ર છે. તેથી નિંદા-પ્રશંસા, દુઃખ-સુખ, શત્રુ-મિત્રમાં સમભાવ બુદ્ધિ રહે છે. નિંદા-પ્રશંસાદિના દ્વિધાભાવ મોહકર્મના ઉદયનું પરિણામ છે. તેના અભાવથી શુદ્ધ-ઉપયોગરૂપ ચારિત્ર છે. ૭૨

હવે કહે છે કે કેટલાય મુર્ખ એવું કહે છે કે અત્યારે પંચમ કાળ છે તેથી આત્મધ્યાનનો કાળ નથી, તેનો નિષેધ કરે છે:-

ચરિયાવરિયા વદ સમિદિવજ્જિયા સુદ્ધભાવપબ્ધા।
કેઙ્ઠ જંપંતિ ણરા ણ હુ કાલો જ્ઞાણજોયસ્સ।।૭૩।।

ચર્યાવૃતાઃ વ્રતસમિતિવર્જિતાઃ શુદ્ધભાવપ્રબ્રઘ્ઠાઃ।
કેચિત્ જલ્પંતિ નરાઃ ન સ્ફુટં કાલઃ ધ્યાનયોગસ્ય।।૭૩।।

^૧આવૃતચરણ, વ્રતસમિતિવર્જિત, શુદ્ધભાવવિહીન જે,
તે કોઈ નર ^૨જલ્પે અરે! ' નહિ ધ્યાનનો આ કાળ છે.' ૭૩

અર્થ:- કેટલાક મનુષ્ય એવા છે કે ચર્યા અર્થાત્ આચાર્યક્રિયા આવરણ સહિત છે- ચારિત્ર મોહનો ઉદય પ્રબળ હોવાથી ચર્યા પ્રગટ થતી નથી. તેથી જ વ્રત-સમિતિથી રહિત હોય છે. અને મિથ્યા અભિપ્રાયને કારણે શુદ્ધભાવથી અત્યંત ભ્રષ્ટ હોય છે. -તેઓ કહે છે કે વર્તમાનમાં પંચમકાળ છે આ કાળ પ્રગટ ધ્યાન-યોગનો નથી. ૭૩

તે પ્રાણી કેવા છે તે હવે કહે છે:-

સમ્મત્તણાણરહિઓ અભવ્ય જીવો હુ મોક્ષપરિમુક્કો।
સંસારસુહે સુરદો ણ હુ કાલો મ્હણ્ઠ જ્ઞાણસ્સ।।૭૪।।

સમ્યક્ત્વજ્ઞાનરહિતઃ અભવ્યજીવઃ સ્ફુટં મોક્ષપરિમુક્તઃ।
સંસારસુખે સુરતઃ ન સ્ફુટં કાલઃ મ્હણતિ ધ્યાનસ્ય।।૭૪।।

સમ્યક્ત્વવિહીન, શિવપરિમુક્ત જીવ અભવ્ય જે,
તે સુરેત ભવસુખમાં કહે-' નહિ ધ્યાનનો આ કાળ છે.' ૭૪

અર્થ:- પૂર્વોક્ત ધ્યાનનો અભાવ કહેનાર જીવ સમ્યક્ત્વ તથા જ્ઞાનથી રહિત છે, અભવ્ય છે. ને તેથીજ મોક્ષથી રહિત છે અને સંસારનાં ઇન્દ્રિયસુખોને સારાં જાણીને તેમાં રત છે-આસક્ત છે. માટે કહે છે કે હમણા ધ્યાનનો કાળ નથી.

ભાવાર્થ:- જેને ઇન્દ્રિયોનું સુખ જ વહાલું લાગે છે અને જીવ-અજીવ પદાર્થના શ્રદ્ધાન-જ્ઞાનથી રહિત છે તે આ પ્રકારે કહે છે કે વર્તમાન ધ્યાનનો કાળ નથી. તેથી જણાય છે કે આ પ્રકારે કહેવાવાળા અભવ્ય છે, તેમનો મોક્ષ નહિ થાય. ૭૪

જે એવું માને છે-કહે છે કે વર્તમાન ધ્યાનનો કાળ નથી તો તેણે પાંચ મહાવ્રત પાંચ સમિતિ ને ત્રણ ગુપ્તિનું સ્વરૂપ પણ જાણ્યું નથી:-

૧ આવૃતચરણ = જેમનું ચારિત્ર અવરાયેલું છે એવા.

૨ જલ્પે = બકવાદ કરે છે; બબડે છે; કહે છે.

પંચસુ મહવ્વેદેસુ ય પંચસુ સમિદીસુ તીસુ ગુત્તીસુ ।
જો મૂઢો અણ્ણાણી ણ હુ કાલો મ્મણ્ણ સ્સાણસ્સ ॥૭૫॥

પંચસુ મહાવ્રતેષુ ચ પંચસુ સમિતિષુ તિસૂષુ ગુપ્તિસુ ।
યઃ મૂઢઃ અજ્ઞાની ન સ્ફુટં કાલઃ મ્મણિતિ ધ્યાનસ્ય ॥૭૫॥

ત્રણ ગુપ્તિ, પંચ સમિતિ, પંચ મહાવ્રતે જે મૂઢ છે,
તે મૂઢ ^૧અજ્ઞ કહે અરે ! - ' નહિ ધ્યાનનો આ કાળ છે. ' ૭૫

અર્થ:- જે પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ, ને ત્રણ ગુપ્તિ તેમાં મૂઢ છે, અજ્ઞાની છે, અર્થાત્ તેમનું સ્વરૂપ જાણતા નથી અને ચારિત્રમોહના તીવ્ર ઉદયથી તેને પાળી શકતા નથી તે આ પ્રકારે કહે છે કે અત્યારે ધ્યાનનો કાળ નથી. ૭૫

હવે કહે છે કે અત્યારે આ પંચમ કાળમાં ધર્મ ધ્યાન થાય છે એમ માનતો નથી તે અજ્ઞાની છે:-

મરહે દુસ્સમકાલે ધમ્મજ્ઞાણં મ્મણ્ણે સાહુસ્સ ।
તં અપ્પસહાવઠિદે ણ હુ મ્મણ્ણ સો વિ અણ્ણાણી ॥૭૬॥

મરતે દુઃષમકાલે ધર્મધ્યાનં મ્મણિ સાધોઃ ।
તદાત્મ સ્વભાવસ્થિતે ન હિ મન્યતે સોઽપિ અજ્ઞાની ॥૭૬॥

ભરતે ^૨દુષમકાળે ધર્મધ્યાન મુનિને હોય છે;
તે હોય છે ઉઆત્મસ્થને; માને ન તે અજ્ઞાની છે. ૭૬

અર્થ:- આ ભરતક્ષેત્રમાં દુઃષમકાળ-પંચમ કાળમાં સાધુ-મુનિને ધર્મધ્યાન થાય છે. આ ધર્મધ્યાન આત્મસ્વભાવમાં સ્થિત છે તેવા મુનિને થાય છે. જે આવું માનતા નથી તે અજ્ઞાની છે, તેને ધર્મધ્યાનના સ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી.

ભાવાર્થ:- જિનસૂત્રોમાં આ ભરતક્ષેત્રે પંચમ કાળમાં આત્મભાવનામાં સ્થિત મુનિને ધર્મધ્યાન કહ્યું છે. જે આવું માનતા નથી તે અજ્ઞાની છે, તેને ધર્મધ્યાનના સ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી. ૭૬

હવે કહે છે કે જે આ કાળમાં પણ રત્નત્રયના ધારક મુનિ હોય છે તે સ્વર્ગલોકમાં લોકાંતિક પદ, ઇન્દ્રપદ પ્રાપ્ત કરીને ત્યાંથી ચ્યવીને મોક્ષે જાય છે. આ પ્રકારે જિનસૂત્રમાં કહ્યું છે:-

અજ્જ વિ તિરયણસુદ્ધા અપ્પા ઝાણવિ લહહિં ઇંદત્તં ।
લોયંતિયદેવત્તં તત્થ ચુઆ ણિવ્વુદિં જંતિ ॥૭૭॥

અઘ અપિ ત્રિરત્નશુદ્ધા આત્માનં ધ્યાત્વા લભંતે ઇન્દ્રત્વમ્ ।
લૌકાન્તિક દેવત્વં તતઃ ચ્યુત્વા નિર્વૃત્તિં યાંતિ ॥૭૭॥

આજે ય ^૧વિમલત્રિરત્ન, નિજને ધ્યાઈ ઈન્દ્રપણું લહે,
વા દેવ લૌકાંતિક બને, ત્યાંથી ચ્યવી સિદ્ધિ વરે. ૭૭

અર્થ:- વર્તમાન આ પંચમકાળમાં પણ જે મુનિ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની શુદ્ધતા સહિત હોય છે તેઓ આત્માનું ધ્યાન કરી ઈન્દ્રપદ અથવા લૌકાંતિક દેવપદને પ્રાપ્ત કરે છે અને ત્યાંથી ચ્યવીને નિર્વાણને પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ:- કોઈ કહે છે કે અત્યારે આ પંચમકાળમાં જિનસૂત્રમાં મોક્ષ થવાનું કહ્યું નથી. તેથી ધ્યાન કરવું એ નિષ્ફળ-ખેદ છે. તેને કહે છે કે હે ભાઈ! મોક્ષે જવાનો નિષેધ કર્યો છે અને શુકલ ધ્યાનનો પણ નિષેધ કર્યો છે, પરંતુ ધર્મધ્યાનનો નિષેધ તો કર્યો નથી. વર્તમાનમાં પણ જે મુનિ રત્નત્રયથી શુદ્ધ થઈને ધર્મધ્યાનમાં લીન થઈને આત્માનું ધ્યાન કરે છે તે મુનિ સ્વર્ગમાં ઈન્દ્રપદને પ્રાપ્ત થાય છે અથવા લૌકાંતિક દેવ એક ભવાવતારી છે. તેમાં જઈને ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાંથી ચ્યવીને મનુષ્ય થઈ મોક્ષપદને પ્રાપ્ત કરે છે. આ પ્રકારે ધર્મધ્યાનથી પરંપરા મોક્ષ થાય છે ત્યારે સર્વથા નિષેધ કેમ કહો છો? જે નિષેધ કહે છે તે અજ્ઞાની-મિથ્યાદષ્ટિ છે. તેમને વિષય-કષાયોમાં સ્વચ્છંદે રહેવું છે તેથી આ પ્રકારે કહે છે. ૭૭

હવે કહે છે કે જે આ કાળમાં ધ્યાનનો અભાવ માને છે અને પહેલાં મુનિલીંગ ગ્રહણ કરી લીધું તેને હવે ગૌણ કરીને પાપમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તે મોક્ષમાર્ગથી ચ્યુત છે:-

જે પાવમોહિયમઈ લિંગં ઘેત્તુણ જિણવરિંદાણં ।
પાવં કુણંતિ પાવા તે ચત્તા મોક્ખમગ્ગમ્મિ ॥૭૮॥

યે પાપમોહિતમતયઃ લિંગં ગૃહીત્વા જિનવરેન્દ્રાણામ્ ।
પાપં કુર્વન્તિ પાપાઃ તે ત્યક્ત્વા મોક્ષમાર્ગે ॥૭૮॥

જે ^૨પાપમોહિત બુદ્ધિઓ ગ્રહી જિનવરોના લિંગને
પાપો કરે છે, પાપીઓ તે મોક્ષમાર્ગે ^૩ત્યક્ત છે. ૭૮

૧ વિમલત્રિરત્ન = શુદ્ધરત્નત્રય. ૨ પાપમોહિત બુદ્ધિઓ = જેમની બુદ્ધિ પાપ મોહિત છે એવા જીવો.
૩ ત્યક્ત = તજાયેલા; અસ્વીકૃત; નહિ સ્વીકારયેલા.

અર્થ:- જેમની બુદ્ધિ પાપકર્મથી મોહિત છે તેઓ જિનવરેન્દ્ર તીર્થંકરનું લિંગ ગ્રહણ કરીને પણ પાપ કરે છે તેઓ પાપી મોક્ષમાર્ગથી ચ્યુત છે.

ભાવાર્થ:- જેમણે પહેલાં નિર્ઋથલિંગ ધારણ કરી લીધું અને પાછળથી એવી પાપબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ ગઈ કે-હવે ધ્યાનનો કાળ તો છે નહિ તેથી શા માટે પ્રયત્ન કરવો? એવો વિચાર કરી પાપમાં પ્રવૃત્તિ કરવા લાગી જાય છે તેઓ પાપી છે, તેમને મોક્ષમાર્ગ નથી. ૭૮

(આ કાળમાં ધર્મધ્યાન (શુકલધ્યાન) કોઈને હોતું નથી, પરંતુ ભદ્રધ્યાન (વ્રત-ભક્તિ-દાન-પૂજાદિકના શુભભાવ) હોય છે. આથી જ નિર્જરા અને પરંપરા મોક્ષ માન્યો છે. અને આ પ્રકારે ૭મા ગુણસ્થાન સુધી ભદ્રધ્યાન અને પછીથી જ ધર્મધ્યાન માનવાવાળાઓ જ શ્રી. દેવસેનાચાર્યકૃત 'આરાધનાસાર' નામ દઈને એક નકલી ગ્રંથ બનાવ્યો છે, તેનો ઉત્તર કેકડી નિવાસી પં. શ્રીમિલાપચંદ્રજી કટારિયાએ "જૈનનિબંધ રત્નામાલા" પૃષ્ઠ ૪૭ થી ૬૦ માં આપ્યો છે કે આ કાળમાં ધર્મધ્યાન ગુણસ્થાન ૪ થી ૭ સુધી આગમમાં કહેલ છે. આધાર સૂત્રજીની ટીકાઓ શ્રી રાજવાર્તિક, શ્લોકવાર્તિક, સર્વાર્થ સિદ્ધિ આદિ.)

હવે કહે છે કે જે મોક્ષમાર્ગથી ચ્યુત છે તે કેવા છે? :-

જે પંચચેલસક્તા ગંથગ્ગાહી ય જાયણાસીલા।
આધાકમ્મમ્મિ રયા તે ચ્તા મોક્ખમગ્ગમ્મિ।।૭૯।।

યે પંચચેલસક્તાઃ ગ્રંથગ્રાહિણઃ યાચનાશીલાઃ।
અધઃ કર્મણિ રતાઃ તે ત્યક્તાઃ મોક્ષમાર્ગે।।૭૯।।

જે ^૧પંચવસ્ત્રાસક્ત, પરિગ્રહધારી ^૨યાચનશીલ છે,
છે ^૩લીન આધાકર્મમાં, તે મોક્ષમાર્ગે ત્યક્ત છે. ૭૯

અર્થ:- પાંચ પ્રકારના ચેલ અર્થાત્ વસ્ત્રોમાં આસક્ત છે, અંડજ (રેશમી), કપાસજ (સુતરાઉ), વલ્કલ (ઝાડની છાલ), ચર્મજ (ચામડાંના) અને રોમજ (ઉનનાં)-આ પ્રકારના વસ્ત્રોમાંથી કોઈ એક જાતના વસ્ત્રને ધારણ કરે છે વળી ગ્રંથગ્રાહી અર્થાત્ પરિગ્રહને ધારણ કરે છે, યાચનાશીલ અર્થાત્ માગવાની વૃત્તિ જેનો સ્વભાવ છે અને અધઃકર્મ અર્થાત્ પાપકર્મમાં રત છે, સદોષ આહાર કરે છે તે મોક્ષમાર્ગથી ચ્યુત છે.

ભાવાર્થ:- અહીં આશય એવો છે કે પહેલાં તો નિર્ઋથ દિગંબર મુનિ બની ગયા

૧ પંચવસ્ત્રાસક્ત = પંચવિધ વસ્ત્રોમાંઆસક્ત (અર્થાત્ રેશમી, સુતરાઉ, ગરમ વગેરે પાંચ પ્રકારનાં વસ્ત્રો ધારણ કરનારા) ૨ યાચનશીલ = યાચના સ્વભાવવાળા (અર્થાત્ માગીને-માગણી કરીને-આહારાદિ લેનારા) ૩ લીન આધાકર્મમાં = અધઃકર્મમાં રત (અર્થાત્ અધઃકર્મરૂપ દોષવાળો આહાર લેનારા.)

હતા. પાછળથી કાળદોષનો વિચાર કરીને ચારિત્ર પાળવામાં અસમર્થ બની નિર્ગ્રંથ વેષથી ભ્રષ્ટ થઈને વસ્ત્રાદિ ધારણ કરી લીધા, પરિગ્રહ રાખવા લાગ્યા, યાચના કરવા લાગ્યા ને અધઃકર્મ-ઉદ્દેશિક આહાર કરવા લાગ્યા. આ બધાનો નિષેધ છે. તેથી તે મોક્ષમાર્ગથી ચ્યુત છે.

પહેલાં ભદ્રબાહુ સ્વામી સુધી બધા નિર્ગ્રંથ દિગંબર મુનિ હતા. પાછળથી દુષ્કાળના વખતમાં ભ્રષ્ટ થઈને જે અર્ધફાલક કહેવાયા તેમાંથી શ્વેતામ્બર થયા. તેમણે આ વેષને પુષ્ટ કરવા માટે સૂત્રો બનાવ્યા. તેમાંથી કેટલાકે કલ્પિત આચરણ તથા તેમની સાધક કથાઓ લખી. એ સિવાય અન્ય પણ કેટલાય વેષ બદલ્યા. આ પ્રકારે કાળદોષથી ભ્રષ્ટ લોકોનો સંપ્રદાય ચાલી રહ્યો છે. તે મોક્ષમાર્ગ નથી એ પ્રમાણે અહીં બતાવ્યું છે. તેથી આ ભ્રષ્ટ લોકોને જોઈને આવો પણ મોક્ષમાર્ગ છે એવું શ્રદ્ધાન ન કરવું. ૭૯

હવે કહે છે કે મોક્ષમાર્ગી તો આવા મુનિ છે:-

ગિગ્ગંથમોહમુક્કા બાવીસપરીસહા જિયકસાયા ।
પાવારંભવિમુક્કા તે ગહ્નિા મોક્ષમગ્ગમ્મિ ॥૮૦॥

નિર્ગ્રંથાઃ મોહમુક્તાઃ દ્વાવિંશતિપરીષહાઃ જિતકષાયાઃ ।
પાપારંભવિમુક્તાઃ તે ગૃહીતાઃ મોક્ષમાર્ગે ॥૮૦॥

નિર્મોહ, વિજિતકષાય, ^૧બાવીશ-પરિષહી, નિર્ગ્રંથ છે,
છે મુક્ત પાપારંભથી, તે મોક્ષમાર્ગે ^૨ગૃહીત છે. ૮૦

અર્થ:- જે મુનિ નિર્ગ્રંથ છે, પરિગ્રહ રહિત છે, મોહ રહિત છે, જેને કોઈપણ પરદ્રવ્યથી મમત્વભાવ નથી, જે બાવીશ પરિષહોને સહન કરે છે, જેમણે ક્રોધાદિ કષાયો જીતી લીધા છે અને પાપારંભથી રહિત છે, -ગૃહસ્થને કરવા યોગ્ય આરંભાદિક પાપોમાં પ્રવર્તતા નથી એવા મુનિઓનો મોક્ષમાર્ગમાં સ્વીકાર કર્યો છે-માન્યા છે.

(રત્નકરંડ શ્રાવકાચારમાં શ્રી સમંતભદ્રાચાર્યે પણ કહ્યું છે કે- “વિષયાશાવશાતીતો નિરારમ્મોડપરિગ્રહઃ જ્ઞાનધ્યાનતપોરક્તસ્તપસ્વી સ પ્રશસ્તતે ॥ ૩૦ ॥”)

ભાવાર્થ:- મુનિ છે તે લૌકિક કષ્ટો અને કાર્યોથી રહિત છે. જિનેશ્વરે બાહ્ય-અભ્યંતર પરિગ્રહથી રહિત નગ્ન દિગમ્બરરૂપ જેવો મોક્ષમાર્ગ કહ્યો છે તેવી જ રીતે પ્રવર્તે છે તે મોક્ષમાર્ગી છે, અન્ય મોક્ષમાર્ગી નથી. ૮૦

૧ બાવીશ પરિષહી = બાવીશ પરિષહોને સહનારા.

૨ ગૃહીત = ગ્રહવામાં આવેલા; સ્વીકારવામાં આવેલા; સ્વીકૃત; અંગીકૃત.

હવે ફરી મોક્ષમાર્ગીની પ્રવૃત્તિ કહે છે:-

उद्धद्धमज्झलोये केई मज्झं ण अहयमेगागी।
इय भावणाए जोई पावंति हु सासयं सोक्खं॥८१॥

उर्ध्वाधोमध्यलोके केचित् मम न अहकमेकाकी।
इति भावनया योगिनः प्राप्नुवंति स्फुटं शाश्वतं सौख्यम्॥८१॥

છું એકલો હું, કોઈ પણ મારાં નથી લોક ત્રયે,
-એ ભાવનાથી યોગીઓ પામે સુશાશ્વત સૌખ્યને. ૮૧

અર્થ:- મુનિ એવી ભાવના કરે છે ઊર્ધ્વલોક, મધ્યલોક, અધોલોક આ ત્રણે લોકોમાં મારું કોઈ પણ નથી, હું એકાકી આત્મા છું. આવી ભાવનાથી યોગી મુનિ પ્રગટરૂપથી શાશ્વત સુખને પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ:- મુનિ એવી ભાવના કરે કે ત્રિલોકમાં જીવ એકાકી છે, તેનો સંબંધી બીજો કોઈ નથી. આ પરમાર્થરૂપ એકત્વભાવના છે. જે મુનિને આવી ભાવના નિરંતર રહે છે તે જ મોક્ષમાર્ગી છે. જે વેષ ધારણ કરીને પણ લૌકિક જનોથી લાલન-પાલનની અપેક્ષા રાખે છે તે મોક્ષમાર્ગી નથી. ૮૧

હવે ફરી કહે છે:-

देवगुरुणं भक्ता णिव्वेयपरंपरा विचिंतिंता।
ज्ञाणरया सुचरिता ते गह्मिा मोक्खमग्गम्मि॥८२॥

देवगुरुणां भक्तः निर्वेद परंपरां विचिन्तयन्तः।
ध्यानरताः सुचरित्राः ते गृहीताः मोक्षमार्गे॥८२॥

જે દેવ-ગુરુના ભક્ત છે, ^૧નિર્વેદશ્રેણી ચિંતવે,
જે ધ્યાનરત, ^૨સુચરિત્ર છે, તે મોક્ષમાર્ગે ગૃહીત છે. ૮૨

અર્થ:- જે મુનિ દેવ-ગુરુના ભક્ત છે, નિર્વેદ અર્થાત્ સંસાર-દેહ-ભોગોથી વિરાગતાની પરંપરાનું ચિંતન કરે છે, ધ્યાનમાં રત છે-રક્ત છે-તત્પર છે અને જેમને સારું-ઉત્તમ ચારિત્ર છે તેમને મોક્ષમાર્ગમાં ગ્રહણ કર્યા છે.

ભાવાર્થ:- જેમણે મોક્ષમાર્ગ પ્રાપ્ત કર્યો છે એવા અરહંત સર્વજ્ઞ વીતરાગ દેવ

૧ નિર્વેદશ્રેણી = વૈરાગ્યની પરંપરા; વૈરાગ્યભાવનાઓની ઢારમાળા.

૨ સુચરિત્ર = સારા ચારિત્રવાળા; સત્યચારિત્રયુક્ત.

અને તેમનું અનુસરણ કરનાર મોટા મુનિ, દીક્ષા-શિક્ષા દેનારા ગુરુ, તેમની ભક્તિ સહિત હોય છે, સંસાર-દેહ-ભોગોથી વૈરાગ્ય પામીને મુનિ થયા છે, -તેવી જ જેમને વૈરાગ્યભાવના છે, આત્માનુભવરૂપ શુદ્ધ ઉપયોગરૂપ એકાગ્રતારૂપી ધ્યાનમાં તત્પર છે અને જેમને વ્રત, સમિતિ, ગુપ્તિરૂપ નિશ્ચય-વ્યવહારત્મક સમ્યક્ચારિત્ર હોય છે તે જ મુનિ મોક્ષમાર્ગી છે, અન્ય વેષી મોક્ષમાર્ગી નથી. ૮૨

હવે એમ કહે છે કે-નિશ્ચયનયથી ધ્યાન આ પ્રકારે કરવું:-

णिच्छयणयस्स एवं अप्पा अप्पम्मि अप्पणे सुरदो।
सो होदि हु सचरित्तो जोई सो लहइ णिव्वाणं॥८३॥

निश्चयनयस्य एवं आत्मा आत्मनि आत्मने सुरतः।
सः भवति स्फुटं सुचरित्रः योगी सः लभते निर्वाणम्॥८३॥

निश्चयनये-જ્યાં આત્મા ^૧આત્માર્થ આત્મામાં રમે,
તે યોગી છે સુચરિત્રસંયુત; તે લહે નિર્વાણને. ૮૩

અર્થ:- આચાર્ય કહે છે કે, નિશ્ચયનયનો એવો અભિપ્રાય છે કે જે આત્મા આત્માને માટે આત્મામાં લીન થઈ જાય છે, તે યોગી ધ્યાની મુનિ પ્રગટ નિશ્ચય ચારિત્રવાળા હોઈને ચૈતન્યમૂર્તિ સદ્જાતમસ્વરૂપના ધ્યાનથી સાક્ષાત્ મોક્ષને પામે છે.

ભાવાર્થ:- નિશ્ચયનયનું સ્વરૂપ એવું છે કે-એક દ્રવ્યની અવસ્થા જેવી હોય તેવી કહે. આત્માની બે અવસ્થા છે-એક તો અજ્ઞાન અવસ્થા અને બીજી જ્ઞાન અવસ્થા. જ્યાંસુધી અજ્ઞાન અવસ્થા રહે છે ત્યાંસુધી તો બંધ પર્યાયને આત્મારૂપે જાણેય છે કે-હું મનુષ્ય છું, હું પશુ છું, હું કોઈ છું, હું માની છું, હું માયાવી છું, હું પુણ્યવાન-ધનવાન છું, હું નિર્ધન-દરિદ્રી છું, હું રાજા છું, હું રંક છું, હું મુનિ છું, હું શ્રાવક છું-ઈત્યાદિ પર્યાયોમાં પોતાપણું માને છે, -આ પર્યાયોમાં લીન રહે છે ત્યારે મિથ્યાદષ્ટિ છે, અજ્ઞાની છે તેનું ફળ સંસાર છે તેને ભોગવે છે.

જ્યારે જિનમતના પ્રસાદથી જીવ-અજીવ પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે. ત્યારે સ્વ-પરનો ભેદ જાણીને જ્ઞાની થાય છે, ત્યારે આ પ્રકારે જાણે છે કે-હું શુદ્ધ દર્શનજ્ઞાનમયી ચેતના સ્વરૂપ છું, અન્ય મારું કાંઈ પણ નથી. જ્યારે ભાવલિંગી નિર્ઝંથ મુનિપદની પ્રાપ્તિ કરે છે ત્યારે આ આત્મા આત્મામાં જ, પોતાના જ દ્વારા, પોતાને જ માટે, વિશેષ લીન થાય છે અને ત્યારે નિશ્ચય સમ્યક્ચારિત્રસ્વરૂપ થઈને પોતાનું જ ધ્યાન કરે છે તથા ત્યારે જ (સાક્ષાત્ મોક્ષમાર્ગમાં આરૂઢ થઈ) સમ્યક્જ્ઞાની થાય છે. તેનું ફળ નિર્વાણ છે. આ પ્રકારે જાણવું ૮૩.

(નોંધ:- પ્રવચનસાર ગાથા ૨૪૧-૨૪૨ માં જે સાતમા ગુણસ્થાનમાં આગમજ્ઞાન, તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન, સંયમપણું અને નિશ્ચય આત્મજ્ઞાનમાં એકી સાથે આરૂઢને આત્મજ્ઞાન કહ્યું છે તે કથનની અપેક્ષા અહીં છે. (મુખ્ય-ગૌણ સમજી લેવું))

હવે આ જ અર્થને દઢ કરવા કહે છે:-

પુરિસાચારો અપ્પા જોઈ વરણાણદંસણસમગ્ગો ।
જો જ્ઞાયદિ સો જોઈ પાવહરો હવદિ ણિદ્દંદો ॥૮૪॥

પુરુષાકાર આત્મા યોગી વરજ્ઞાનદર્શનસમગ્રઃ ।
યઃ ધ્યાયતિ સઃ યોગી પાપહરઃ ભવતિ નિર્ઘ્વઃ ॥૮૪॥

છે યોગી ^૧પુરુષાકાર, જીવ ^૨વરજ્ઞાનદર્શનપૂર્ણ છે;
^૩ધ્યાનાર યોગી પાપનાશક ^૪દ્વંદ્વવિરહિત હોય છે. ૮૪

અર્થ:- ધ્યાનને યોગ્ય આ આત્મા કેવો છે? પુરુષાકાર છે, યોગી છે-જેને મન-વચન-કાયાના યોગનો નિરોધ છે, સુનિશ્ચલ છે અને 'વર' અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ સમ્યક્રૂપ જ્ઞાન-દર્શનથી સમગ્ર-પરિપૂર્ણ છે-જેને કેવળજ્ઞાન-દર્શન પ્રાપ્ત છે. આ પ્રકારના આત્માને જે યોગી-ધ્યાની મુનિ ધ્યાવે છે તે મુનિ-ધ્યાની પાપ હરનાર છે, નિર્ઘ્વ છે-રાગ-દ્વેષાદિ વિકલ્પોથી રહિત છે.

ભાવાર્થ:- જે અરિહંતરૂપ શુદ્ધ આત્માનું ધ્યાન કરે છે તેના પૂર્વ કર્મોને નાશ થાય છે અને વર્તમાનમાં રાગદ્વેષ રહિત થાય છે. ત્યારે આગામી કર્મોને બાંધતા નથી. ૮૪

આ પ્રકારે મુનિઓને પ્રવર્તવા માટે કહ્યું. હવે શ્રાવકોને કેવી રીતે પ્રવર્તવું તે કહે છે:-

એવં જિણેહિ કહિયં સવણાણં સાવયાણં પુણ સુણસુ ।
સંસારવિણાસયરં સિદ્ધિયરં કારણં પરમં ॥૮૫॥

એવં જિનૈઃ કથિતં શ્રમણાનાં શ્રાવકાણાં પુનઃ શ્રુણુત ।
સંસારવિનાશકારં સિદ્ધિકરં કારણં પરમં ॥૮૫॥

શ્રમણાર્થ જિન-ઉપદેશ ભાખ્યો, શ્રાવકાર્થ સુણો હવે,
સંસારનું હરનાર ^૫શિવ-કરનાર કારણ પરમ એ. ૮૫

૧ પુરુષાકાર = પુરુષના આકારે. ૨ વરજ્ઞાનદર્શનપૂર્ણ = (સ્વભાવે) ઉત્તમ જ્ઞાનદર્શનથી પરિપૂર્ણ. ૩ ધ્યાનાર = એવા જીવને-આત્માને-જે ધ્યાવે છે તે. ૪ દ્વંદ્વવિરહિત = નિર્ઘ્વ; (રાગદ્વેષાદિ) દ્વંદ્વથી રહિત. ૫ શિવ-કરનાર = મોક્ષનું કરનાર; સિદ્ધિ કર.

અર્થ:- પૂર્વોક્ત પ્રકારે ઉપદેશ તો શ્રમણ-મુનિઓને જિનદેવે કહ્યો છે. હવે શ્રાવકોને સંસારનો વિનાશ કરવાવાળો ને સિદ્ધિ અર્થાત્ મોક્ષ આપનારો ઉત્કૃષ્ટ કારણ છે એવો ઉપદેશ આપે છે તે સાંભળો.

ભાવાર્થ:- પહેલાં કહ્યું તે તો મુનિઓને માટે કહેલું અને હવે આગળ કહે છે તે શ્રાવકો માટે છે. તે એવું કહેશે કે જેથી સંસારનો વિનાશ થાય અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય. ૮૫

હવે શ્રાવકોએ પહેલાં શું કરવું તે કહે છે:-

ગ્રહિરુણ ય સમ્મત્તં સુણિમ્મલં સુરગિરીવ ણિક્કપં।
તં જ્ઞાણે જ્ઞાણ્જ્જઈ સાવય દુક્ખક્ખયદ્ધાણી।૮૬।।

ગૃહીત્વા ચ સમ્યક્ત્વં સુનિર્મલં સુરગિરેરિવ નિષ્કંપમ્।
તત્ ધ્યાને ધ્યાયતે શ્રાવક! દુઃખક્ષયાર્થે।૮૬।।

ગ્રહી મેરૂપર્વત-સમ અકંપ સુનિર્મળા સમ્યક્ત્વને,
કે શ્રાવકો! દુઃખનાશ અર્થે ધ્યાનમાં ધ્યાતવ્ય તે. ૮૬

અર્થ:- પ્રથમ તો શ્રાવકોએ સુનિર્મળ અર્થાત્ સારી રીતે નિર્મળ અને મેરૂવત્ નિષ્કંપ-અચળ તથા ચળ-મલિન-અગાઢ દુષણ રહિત અત્યંત નિશ્ચળ એવા સમ્યક્ત્વને ગ્રહણ કરીને દુઃખનો ક્ષય કરવા માટે તેનું અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શનનું (સમ્યગ્દર્શનના વિષયનું) ધ્યાનમાં ધ્યાન કરવું.

ભાવાર્થ:- શ્રાવક પહેલાં તો નિરતિચાર નિશ્ચળ સમ્યક્ત્વને ગ્રહણ કરીને તેનું ધ્યાન કરે. આ સમ્યક્ત્વની ભાવનાથી ગૃહસ્થના ગૃહકાર્ય સંબંધી આકુળતા, ક્ષોભ, દુઃખ હોય છે તે મટી જાય છે. કાર્યના ભગડવા-સુધરવા કાળે વસ્તુના સ્વરૂપનો વિચાર આવે તો દુઃખ મટી જાય છે. સમ્યગ્દષ્ટિને આ પ્રકારે વિચાર આવે છે કે-વસ્તુનું સ્વરૂપ સર્વજ્ઞે જેવું જાણ્યું છે તેવું જ નિરંતર પરિણમે છે, -તેમ જ થાય છે. તેમાં ઈષ્ટ-અનિષ્ટ માની દુઃખી-સુખી થવું નિષ્ફળ છે. આવા વિચારથી દુઃખ મટે છે. આ પ્રત્યક્ષ અનુભવગોચર છે, તેથી સમ્યક્ત્વનું ધ્યાન કરવા કહ્યું છે. ૮૬

હવે સમ્યક્ત્વના ધ્યાનનો જ મહિમા કહે છે:-

સમ્મત્તં જો જ્ઞાયઈ સમ્માઈટ્ટી હવેઈ સો જીવો।
સમ્મત્ત પરિણદો ઊણ ખવેઈ દુદ્ધકમ્માણી।૮૭।।

સમ્યક્ત્વં યઃ ધ્યાયતિ સમ્યગ્દષ્ટિઃ ભવતિ સઃ જીવઃ।
સમ્યક્ત્વ પરિણતઃ પુનઃ ક્ષપયતિ દુષ્ટાષ્ટ કર્માણી।૮૭।।

સમ્યક્ત્વને જે જીવ ધ્યાવે તે સુદષ્ટિ હોય છે,
સમ્યક્ત્વપરિણત વર્તતો દુષ્ટાષ્ટકર્મો ક્ષય કરે. ૮૭

અર્થ:- જે જીવ સમ્યક્ત્વનું ધ્યાન કરે છે તે જીવ સમ્યક્દષ્ટિ છે. વળી તે સમ્યક્ત્વરૂપ પરિણમતો થકો જે દુષ્ટ આઠ કર્મો છે તેનો ક્ષય કરે છે.

ભાવાર્થ:- સમ્યક્ત્વનું ધ્યાન આ પ્રકારે છે—જો પહેલાં સમ્યક્ત્વ ન થયું હોય તો પણ તેના સ્વરૂપને જાણીને તેનું ધ્યાન કરે તો તે સમ્યક્દષ્ટિ થઈ જાય છે. વળી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયે જીવના પરિણામ એવા હોય છે કે સંસારના કારણરૂપ જે દુષ્ટ આઠ કર્મો તેનો ક્ષય થાય છે. સમ્યક્ત્વ થતાં જ કર્મોની ગુણશ્રેણી નિર્જરા થવા લાગે છે, અનુક્રમે મુનિ થાય ત્યારે ચારિત્ર અને શુકલધ્યાન તેના સહકારી થઈ જાય છે ને ત્યારે સર્વ કર્મોનો નાશ થઈ જાય છે. ૮૭

હવે આને સંક્ષેપથી કહે છે:-

કિંં બહુના ભણિણંં જે સિદ્ધા ણરવરા ગણ કાલે।
સિજ્ઞિહહિ જે વિ ભવિયા ત્તંં જાણહ સમ્માહપ્પંં।।૮૮।।

કિંં બહુના ભણિતેન યે સિદ્ધાઃ નરવરાઃ ગતે કાલે।
સેત્સંતિ યેડપિ ભવ્યાઃ તજ્જાનીત સમ્યક્ત્વમાહાત્મ્યમ્।।૮૮।।

બહુ કથનથી શું? ^૧નરવરો ^૨ગત કાળ જે ^૩સિદ્ધયા અહો!
જે સિદ્ધશે ભવ્યો હવે, સમ્યક્ત્વમહિમા જાણવો. ૮૮

અર્થ:- આચાર્ય કહે છે કે—ઘણું કહેવાથી શું સાધ્ય છે? જે ઉત્તમ પુરુષો ભૂતકાળમાં સિદ્ધ થઈ ગયા અને ભવિષ્યમાં સિદ્ધ થશે તે આ સમ્યક્ત્વનું જ માહાત્મ્ય જાણો.

ભાવાર્થ:- આ સમ્યક્ત્વનું એવું માહાત્મ્ય છે કે આઠ કર્મોનો નાશ કરી ભૂતકાળમાં જે મુક્તિપ્રાપ્ત સિદ્ધ થયા છે તથા ભવિષ્યમાં જે સિદ્ધ થશે તેઓ આ સમ્યક્ત્વથી જ થયા છે અને થશે, તેથી આચાર્ય કહે છે કે વિશેષ શું કહેવું? સંક્ષેપમાં સમજો કે મુક્તિનું પ્રધાન કારણ આ સમ્યક્ત્વ જ છે. એમ ન જાણો કે ગૃહસ્થને શું ધર્મ હોય? આ સમ્યક્ત્વધર્મ એવો છે કે જે ધર્મના સર્વ અંગોને સફળ કરે છે. ૮૮

હવે કહે છે કે, જે નિરંતર સમ્યક્ત્વનું પાલન કરે છે તેમને ધન્ય છે:-

તે ધણા સુકયત્થા તે સૂરા તે વિ પંડિયા મળુયા।
સમ્મત્તં સિદ્ધિયરં સિવિણે વિ ણ મહ્લિયં જેહિં ॥૮૧॥

તે ધન્યા: સુકૃતાર્થા: તે શૂરા: તેડપિ પંડિતા મનુજા:।
સમ્યક્ત્વં સિદ્ધિકરં સ્વપ્નેડપિ ન મલિનિતં ચૈ: ॥૮૧॥

નર ધન્ય ને, ^૧સુકૃતાર્થ તે, પંડિત અને શૂરવીર તે,
સ્વપ્નેય મલિન કર્યું ન જેણે ^૨સિદ્ધિકર સમ્યક્ત્વને. ૮૯

અર્થ:- જે પુરુષો મુક્તિ કરનાર સમ્યક્ત્વને સ્વપ્નેય મલિન કર્યું નથી-અતિચાર લાગવા દીધો નથી તે પુરુષો ધન્ય છે. તે જ ખરેખર કૃતાર્થ છે, તે જ શૂરવીર છે અને તે જ પંડિત છે.

ભાવાર્થ:- લોકમાં કેટલાક દાનાદિક કરે તેને ધન્ય કહે છે, વિવાહાદિક, યજ્ઞાદિક કરે તેને કૃતાર્થ માને છે, યુદ્ધમાંથી પાછા ન ફરે તેને શૂરવીર કહે છે ને ઘણાં શાસ્ત્રો વાંચે તેને પંડિત કહે છે. આ બધું કથનમાત્ર છે. મોક્ષનું કારણ જે સમ્યક્ત્વ તેને જે મલિન ન કરે-નિરતિચાર પાલન કરે તે ધન્ય છે, તે જ કૃતાર્થ છે, તે જ શૂરવીર છે, તે જ પંડિત છે ને તે જ મનુષ્ય છે. તેના (સમ્યક્ત્વ) વિના મનુષ્ય પશુ સમાન છે. આ પ્રકારે સમ્યક્ત્વનું માહાત્મ્ય કહ્યું છે. ૮૯

હવે શિષ્ય પૂછે છે કે સમ્યક્ત્વ કેવું છે? તેનું સમાધાન કરવા માટે આ સમ્યક્ત્વના બાહ્ય ચિહ્ન બતાવે છે:-

હિંસારહિં ધમ્મે અદ્ધારહદોસવજ્જિં દેવે।
ણિગ્ગંથે પવ્વચયણે સદ્દહણં હોઝ સમ્મત્તં ॥૯૦॥

હિંસારહિતે ધર્મે અદ્ધાદશદોષવર્જિતે દેવે।
નિર્ગ્રંથે પ્રવચને શ્રદ્ધાનં ભવતિ સમ્યક્ત્વમ્ ॥૯૦॥

^૧હિંસાસુવિરહિત ધર્મ, દોષ અદ્ધાર વર્જિત દેવનું,
નિર્ગ્રંથ પ્રવચન કેરું જે શ્રદ્ધાન તે સમકિત કહ્યું. ૯૦

અર્થ:- હિંસા રહિત ધર્મ, અદ્ધાર દોષ રહિત દેવ, નિર્ગ્રંથ પ્રવચન અર્થાત્ માર્ગ તથા ગુરુ-તેમાં શ્રદ્ધાન થતાં સમ્યક્ત્વ થાય છે.

ભાવાર્થ:- લૌકિક જન તથા અન્ય મતવાળા જીવોની હિંસાથી ધર્મ માને છે અને

૧ સુકૃતાર્થ = જેમણે પ્રયોજનને સારી રીતે સિદ્ધ કર્યું છે એવા; સુકૃત કૃત્ય. ૨ સિદ્ધિકર = સિદ્ધિ કરનાર; મોક્ષ કરનાર. ૩ હિંસાસુવિરહિત = હિંસા રહિત.

જિનમતમાં અહિંસાને ધર્મ કહ્યો છે, તેનું જ શ્રદ્ધાન કરે, અન્યની શ્રદ્ધા ન કરે તે સમ્યક્દષ્ટિ છે. લૌકિક અન્ય મતવાળા માને છે તે બધા દેવો ક્ષુધાદિ તથા રાગદ્વેષાદિ દોષોથી સંયુક્ત છે. માટે વીતરાગ સર્વજ્ઞ અર્હત દેવ સર્વદોષોથી રહિત છે. તેમને દેવ માને, શ્રદ્ધા કરે તે જ સમ્યક્દષ્ટિ છે.

અહીં અઢાર દોષ કહ્યા તે પ્રધાનતાની અપેક્ષાથી કહેલ છે. તેમને ઉપલક્ષણરૂપ જાણવા. તેમની સમાન અન્ય પણ લક્ષણો જાણી લેવા. નિર્ગ્રંથ પ્રવચન અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગ તે જ મોક્ષમાર્ગ છે, અન્યલિંગથી અન્યમતવાળા શ્વેતામ્બરાદિક જૈનાત્માસ મોક્ષમાને છે તે મોક્ષમાર્ગ નથી. આવું શ્રદ્ધાન કરે તે સમ્યક્દષ્ટિ છે એમ જાણવું. ૯૦

હવે આ જ અર્થને દઢ કરે છે:-

જહજાયરુવરૂવં સુસંજયં સવ્વસંગ પરિચત્તં।
લિંગં ણ પરાવેક્ખં જો મણ્ણઙ્ગ વસ્સ સમ્મત્તં।।૧૧।।

યથાજાતરૂપરૂપં સુસંયતં સર્વસંગપરિત્યક્ત્વમ્।
લિંગં ન પરાપેક્ષં યઃ મન્યતે તસ્ય સમ્યક્ત્વમ્।।૧૧।।

સમ્યક્ત્વ તેને, જેહ માને ^૧લિંગ પરનિરપેક્ષને,
^૨રૂપે યથાજાતક, સુસંયત, સર્વસંગવિમુક્તને. ૯૧

અર્થ:- મોક્ષમાર્ગનું લીંગ કેવું છે? કે યથાજાતરૂપ તો જેનું રૂપ છે, -જેમાં બાહ્ય પરિગ્રહ-વસ્ત્રાદિક કિંચિત્ માત્ર નથી, સુસંયત અર્થાત્ સમ્યક્પ્રકારે ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ અને જીવોની દયા જેમાં જોવામાં આવે છે એવો સંયમ છે, સર્વસંગ અર્થાત્ બધા જ પરિગ્રહ તથા બધા લૌકિક જનોની સંગતથી રહિત છે અને જેમાં પરની કંઈ પણ અપેક્ષા નથી, -મોક્ષના પ્રયોજન સિવાય અન્ય પ્રયોજનની અપેક્ષા નથી-એવો મોક્ષમાર્ગનો લિંગ માને-શ્રદ્ધાન કરે તે જીવને સમ્યક્ત્વ હોય છે.

ભાવાર્થ:- મોક્ષમાર્ગમાં એવું જ લિંગ છે, અન્ય અનેક વેષ છે તેઓ મોક્ષમાર્ગમાં નથી. એવું શ્રદ્ધાન કરે તેને સમ્યક્ત્વ હોય છે. અહીં, ‘પરની અપેક્ષા નથી’, -એવું કહીને એમ બતાવ્યું છે કે એવું નિર્ગ્રંથનું રૂપ પણ જો કોઈ અન્ય આશયથી ધારણ કરે તો તે વેષ મોક્ષમાર્ગ નથી કેવળ મોક્ષની જ અપેક્ષા જેમાં હોય તેને માને તે સમ્યક્દષ્ટિ છે એમ જાણવું. ૯૧

૧ લિંગપરનિરપેક્ષને = પરથી નિરપેક્ષ એવા (અંતરબાહ્ય) લિંગને; પરને નહિ અવલંબનારા એવા લિંગને.

૨. રૂપેયથાજાતક = (આંતરલિંગ-અપેક્ષાએ) યથાનિષ્પન્ન-સહજ-સ્વાભાવિક-નિરૂપાધિક રૂપવાળા; જન્મ્યા પ્રમાણે રૂપવાળા. ૩ સુસંયત = સારી રીતે સંયત; સુસંયમયુક્ત.

હવે મિથ્યાદષ્ટિનું ચિહ્ન કહે છે:-

कुच्छयदेवं धम्मं कुच्छयलिंगं च बंदए जो दु।
लज्जाभयगारवदो मिच्छादिद्वी हवे सो हु॥१२॥

कुत्सितदेवं धर्म कुत्सितलिंगं च वन्दते यः तु।
लज्जाभयगारवतः मिथ्यादष्टिः भवेत् सः स्फुटम्॥१२॥

જે દેવ ^૧કુત્સિત, ધર્મ કુત્સિત, લિંગ કુત્સિત વંદતા,
ભય, શરમ વા ગારવ થકી, તે જીવ છે મિથ્યાત્વમાં. ૯૨

અર્થ:- જે ક્ષુધા અને રાગદ્વેષાદિ દોષોથી દુષિત હોય તે કુત્સિત દેવ છે, જે હિંસાદિ દોષોથી સહિત હોય તે કુત્સિત ધર્મ છે ને જે પરિગ્રહાદિ સહિત હોય તે કુત્સિત લિંગ છે. જે તેમને વંદના કરે છે, પૂજા કરે છે તે તો પ્રગટ મિથ્યાદષ્ટિ છે.

ભાવાર્થ:- અહીં વિશેષ કહે છે કે જે તેમને (કુદેવ-કુધર્મ-કુલિંગને) સારા-હિતકારી માની વંદના કરે છે, પૂજા કરે છે તે તો પ્રગટ મિથ્યાદષ્ટિ છે. પરંતુ જે લજ્જા, ભય, ગારવ-એ કારણોથી પણ વંદના, પૂજા કરે છે તે પણ પ્રગટ મિથ્યાદષ્ટિ છે. લજ્જા આ રીતે છે કે, લોકો તેમની વંદના પૂજા કરે છે ને અમે નહીં કરીએ તો લોકો શું કહેશે? આ લોકમાં અમારી પ્રતિષ્ઠા રહેશે નહિ-એવી લજ્જાથી પણ વંદના-પૂજા કરે તે મિથ્યાદષ્ટિ છે, ભય આ રીતે છે કે રાજા આદિ તેમને માને આપે છે, ને અમે નહિ આપીએ તો અમારી ઉપર ઉપદ્રવ આવી પડશે. આવા ભયથી પણ વંદના-પૂજા કરે તે મિથ્યાદષ્ટિ છે. ગારવ આ રીતે છે કે અમે મોટા છીએ મહંત પુરુષ છીએ, બધાનું સન્માન કરીએ છીએ-આવા કાર્યોથી જ અમારી મોટાઈ છે-આ રીતે ગારવથી વંદના-પૂજા કરે તે મિથ્યાદષ્ટિ છે. આ પ્રકારે મિથ્યાદષ્ટિના લક્ષણ કહ્યા. ૯૨

હવે આ જ અર્થને દઢ કરવા કહે છે:-

सपरावेकखं लिंगं राई देवं असंजयं वंदे।
मण्णइ मिच्छादिद्वी ण हु मण्णइ सुद्धसम्मत्तो॥१३॥

स्वपरापेक्षं लिंगं रागिणं देवं असंयतं वन्दे।
मानयति मिथ्यादष्टिः न स्फुटं मानयति सुद्ध सम्यक्ती॥१३॥

વંદન અસંયત, ^૨રક્ત દેવો, લિંગ ^૩સપરાપેક્ષને,
એ માન્ય હોય કુદષ્ટિને, નહિ શુદ્ધ સમ્યક્ષ્ટિને. ૯૩

અર્થ:- સપરાપેક્ષલિંગ અર્થાત્ પોતે કંઈક લૌકિક પ્રયોજન મનમાં ધારણ કરીને વેષ લે તે સ્વાપેક્ષ છે અને કોઈ પરની અપેક્ષાથી વેષ ધારણ કરે-કોઈ આગ્રહ તથા રાજાદિકના ભયથી ધારણ કરે તે પરાપેક્ષ છે. રાગી દેવ (જેને સ્ત્રી આદિનો રાગ જોવામાં આવે છે) અને સંયમ રહિતને વંદના કરે, માને, શ્રદ્ધાન કરે તે મિથ્યાદષ્ટિ છે. સમ્યગ્દષ્ટિ તેવી શ્રદ્ધા, પૂજા, વંદના કરતા નથી.

ભાવાર્થ:- ઉપર કહ્યું તેનાથી મિથ્યાદષ્ટિને પ્રીતિ, ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. જે નિરતિયાર સમ્યગ્દષ્ટિ છે તે તેમને માનતા નથી. ૯૩

સમ્માઙ્ઘી સાવય ધમ્મં જિણદેવદેસિયં કુણદિ ।
વિવરીયં કુવ્વંતો મિચ્છાદિટ્ઠી મુણેયવ્વો ॥૧૪॥

સમ્યગ્દષ્ટિઃ શ્રાવકઃ ધર્મં જિનદેવ દેશિતં કરોતિ ।
વિપરીતં કુર્વન્ મિથ્યાદષ્ટિઃ જ્ઞાતવ્યઃ ॥૧૪॥

સમ્યક્ત્યયુત શ્રાવક કરે જિનદેવદેશિત ધર્મને;
વિપરીત તેથી જે કરે, કુદષ્ટિ તે જ્ઞાતવ્ય છે. ૯૪

અર્થ:- જિનદેવથી ઉપદેશિત ધર્મનું પાલન કરે છે તે સમ્યગ્દષ્ટિ શ્રાવક છે અને જે અન્યમતના ઉપદેશિત ધર્મનું પાલન કરે છે તેને મિથ્યાદષ્ટિ જાણવા.

ભાવાર્થ:- આ પ્રકારે કહેવાથી અહીં કોઈ તર્ક કરે છે-આ તો પોતાનો મત પુષ્ટ કરવા પક્ષપાતવાળી વાતકહી. તેને ઉત્તર આપે છે કે-એવું નથી. જેનાથી સર્વ જીવોનું હિત થાય તે ધર્મ છે. એવા અહિંસારૂપ ધર્મનું જિનદેવે જ નિરૂપણ કર્યું છે, અન્ય મતમાં એવા ધર્મનું નિરૂપણ નથી. આ પ્રમાણે જાણવું. ૯૪

હવે કહે છે કે જે મિથ્યાદષ્ટિ જીવ છે તે સંસારમાં દુઃખ સહિત ભ્રમણ કરે છે:-

મિચ્છાદિટ્ઠિ જો સો સંસારે સંસરેઙ્ઘ સુહરહિઓ ।
જમ્મજરમરણપણે દુક્ખસહસ્સાણલે જીવો ॥૧૫॥

મિથ્યાદષ્ટિઃ યઃ સઃ સંસારે સંસરતિ સુખરહિતઃ ।
જન્મજરામરણપ્રચુરે દુઃખસહસ્રાકુલઃ જીવઃ ॥૧૫॥

કુદષ્ટિ જે, તે સુખવિહીન પરિભ્રમે સંસારમાં,
જર-જન્મ-મરણ પ્રચુરતા, દુઃખગણસહસ્ર ભર્યા જિહાં. ૯૫

અર્થ:- જે જીવ મિથ્યાદષ્ટિ છે તે જન્મ, જરા, મરણથી પ્રચુર અને હજારો દુઃખોથી ભરેલા આ સંસારમાં સુખ રહિત દુઃખી થઈને ભ્રમણ કરે છે.

ભાવાર્થ:- મિથ્યાભાવનું ફળ સંસારમાં ભ્રમણ કરવાનું જ છે. આ સંસાર જન્મ, જરા, મરણ આદિ હજારો દુઃખોથી ભરેલો છે. આ દુઃખોને મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ આ સંસારમાં ભ્રમણ કરતો રહીને ભોગવે છે. અહીં (સંસારમાં) દુઃખ તો અનંત છે, પણ હજારો કહેવાથી પ્રસિદ્ધ અપેક્ષા અધિકતા બતાવી છે. ૯૫

હવે સમ્યક્ત્વ-મિથ્યાત્વભાવના કથનને સંકોચે છે:-

સમ્મ ગુણ મિચ્છ દોસો મણેણ પરિભાવિકુણ તં કુણસુ ।
જં તે મણસ્સ રુચ્ચઙ્ઙ કિંં બહુણા પલવિણં તુ ॥ ૧૬ ॥

સમ્યક્ત્વે ગુણ મિથ્યાત્વે દોષઃ મનસા પરિભાવ્ય તત્ કુરુ ।
યત્ તે મનસે રોચતે કિંં બહુના પ્રલપિતેન તુ ॥ ૧૬ ॥

‘ સમ્યક્ત્વ ગુણ, મિથ્યાત્વ દોષ ’ તું એમ મન સુવિચારીને,
કર તે તને જે મન રૂચે; બહુ કથન શું કરવું અરે? ૯૬.

અર્થ:- હે ભવ્ય! પૂર્વોક્ત પ્રકારે સમ્યક્ત્વના ગુણની ને મિથ્યાત્વના દોષોની પોતાના મનથી વિચારણા કર અને જે પોતાને રૂચે-પ્રિય લાગે તે કર. બહુ પ્રલાપરૂપ કહેવાથી શું સાધ્ય છે?—આ પ્રકારે આચાર્યદેવે ઉપદેશ આપ્યો છે.

ભાવાર્થ:- આચાર્ય કહે છે કે—બહુ કહેવાથી શું? સમ્યક્ત્વ-મિથ્યાત્વના ગુણદોષો અગાઉ કહેલાં તે જાણીને મનમાં જે ગમે-રૂચે તે કરો. અહીં ઉપદેશનો આશય એવો છે કે—મિથ્યાત્વને છોડો ને સમ્યક્ત્વને ગ્રહણ કરો. તેથી સંસારનાં દુઃખ મેટીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરો. ૯૬

હવે કહે છે કે જો મિથ્યાત્વભાવ નહિ છોડો તો બાહ્ય વેષથી કંઈ લાભ નથી:-

બાહિરસંગવિમુક્કો ણ વિ મુક્કો મિચ્છભાવ ણિગ્ગંથો ।
કિંં તસ્ય ઠાણમરુણં ણ વિ જાણાદિ અપ્પસમભાવં ॥ ૧૭ ॥

બહિઃ સંગવિમુક્તઃ નાપિ મુક્તઃ મિથ્યાભાવેન નિર્ગ્રંથઃ ।
કિંં તસ્ય સ્થાનમૌનં ન અપિ જાનાતિ આત્મસમભાવં ॥ ૧૭ ॥

નિર્ગ્રંથ, બાહ્ય અસંગ, પણ નહિ ત્યક્ત મિથ્યાભાવ જ્યાં,
જાણે ન તે સમભાવ નિજ; શું^૧ સ્થાન-મૌન કરે તિહાં? ૯૭

અર્થ:- જેણે બાહ્ય પરિગ્રહ રહિત અને મિથ્યાભાવ સહિત નિર્ગ્રંથ વેષ ધારણ કર્યો

૧ સ્થાન = નિશ્ચળપણે ઊભા રહેવું તે; ઊભાં ઊભાં કાયોત્સર્ગ સ્થિત રહેવું તે; એકઆસને નિશ્ચળ રહેવું તે.

છે તે પરિગ્રહ રહિત નથી. તેને ઠાણ અર્થાત્ ઊભા રહીને કાયોત્સર્ગ કરવાથી શું લાભ છે? અને મૌન ધારણ કરવાથી શું મળવાનું છે? કેમકે આત્માનો સમભાવ જે વીતરાગ પરિણામ તેને તો જાણતો નથી.

ભાવાર્થ:- આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવને જાણવાથી સમ્યગ્દષ્ટિ થવાય છે. જે મિથ્યાભાવ સહિત પરિગ્રહ છોડીને નિર્ગ્રંથ પણ થઈ ગયો છે, ને કાયોત્સર્ગ કરવો, મૌન ધારણ કરવું ઇત્યાદિ બાહ્ય ક્રિયાઓ પણ કરે છે તો તેની એ ક્રિયા મોક્ષમાર્ગમાં પ્રસંશનીય નથી. કેમકે સમ્યક્ત્વ વિના બાહ્ય ક્રિયાનું ફળ સંસાર જ છે. ૯૭

હવે આશંકા ઉત્પન્ન થાય છે કે, સમ્યક્ત્વ વિના બાહ્ય લિંગ નિષ્ફળ કહ્યું. તો જે બાહ્યલિંગ-મૂળગુણ બગાડે તેને સમ્યક્ત્વ રહે કે નહિ? તેનું સમાધાન કરે છે:-

**મૂલગુણં છિલૂણ ય બાહિરકમ્મં કરેઙ્ગ જો સાહૂ।
સો ણ લહઙ્ગ સિદ્ધિસુહં જિણલિંગ વિરાહગો ણિયટં ॥ ૧૮ ॥**

**મૂલગુણં છિત્વા ચ બાહ્યકર્મ કરોતિ યઃ સાધુઃ।
સઃ ન લભતે સિદ્ધિસુખં જિણલિંગ વિરાધકઃ નિયતં ॥ ૧૮ ॥**

**જે મૂળગુણને છેદીને મુનિ બાહ્યકર્મો આચરે,
પામે ન શિવસુખ નિશ્ચયે જિન કથિત-લિંગ-વિરાધને. ૯૮**

અર્થ:- જે મુનિ નિર્ગ્રંથ થઈને ૨૮ મૂળગુણોને છેદીને કાયોત્સર્ગાદિ બાહ્ય ક્રિયા કરે છે તેમોક્ષસુખને પામતો નથી. કારણ કે આવો મુનિ જિનલિંગનો વિરાધક છે.

ભાવાર્થ:- જિન આજ્ઞા એવી છે કે સમ્યક્ત્વસહિત મૂળ ગુણ ધારણ કરી જે સાધુ ક્રિયા કરે છે તે ધન્ય છે. મૂળગુણ ૨૮ કહ્યા છે :- મહાવ્રત ૫, સમિતિ ૫, ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ ૫, આવશ્ય ૬, ભૂમિશયન ૧, સ્નાનનો ત્યાગ ૧, વસ્ત્રનો ત્યાગ ૧, કેશલોચ ૧, એક વાર ભોજન ૧, ઊભા ઊભા ભોજન ૧, દંતધોવનનો ત્યાગ ૧, -આ પ્રકારે ૨૮ મૂળગુણ છે. તેમની વિરાધના કરીને કાયોત્સર્ગ, મૌન, તપ, ધ્યાન, અધ્યયન કરે તો તે ક્રિયાઓથી મુક્તિ થતી નથી. જે આ પ્રકારે શ્રદ્ધાન કરે કે અમારે સમ્યક્ત્વ તો છે જ, બાહ્ય મૂળગુણ બગાડે તો બગાડવા દો, અમે મોક્ષમાર્ગી છીએ જ તો આવી શ્રદ્ધાથી તો જિનઆજ્ઞા ભંગ થવાથી સમ્યક્ત્વનો પણ ભંગ થાય છે. તેથી મોક્ષ કેવી રીતે થાય? અને (તીવ્ર કષાયવાન થઈ જાય તો) કર્મના પ્રબળ ઉદયથી ચારિત્રભ્રષ્ટ થાય. અને જો જિનઆજ્ઞા અનુસાર શ્રદ્ધા રહે તો સમ્યક્ત્વ રહે છે. પરંતુ મૂળગુણ વિના કેવળ સમ્યક્ત્વથી જ મુક્તિ નથી અને સમ્યક્ત્વ વિના કેવળ ક્રિયાથી જ મુક્તિ નથી એમ જાણવું.

પ્રશ્ન:- મુનિને સ્નાનનો ત્યાગ કહ્યો અને અમે સાંભળ્યું છે કે જો ચાંડાલ આદિનો સ્પર્શ થઈ જાય તો દંડ સ્નાન કરે છે ?

સમાધાન:- જેમ ગૃહસ્થ સ્નાન કરે છે એવું સ્નાન કરવાનો ત્યાગ છે. કેમ કે તેમાં હિંસાની અધિકતા છે. મુનિનું સ્નાન એવું છે કે કમંડળમાં પ્રાસુક જળ રહેતું હોય છે તેમાંથી મંત્ર બોલીને મસ્તક પર ધારામાત્ર કરે છે અને તે દિવસે ઉપવાસ કરે છે. તો આવું સ્નાન તો નામમાત્ર સ્નાન છે. અહીં મંત્ર અને તપસ્નાન મુખ્ય છે. જળસ્નાન મુખ્ય નથી. એ પ્રકારે જાણવું. ૯૮

હવે કહે છે કે આત્મસ્વભાવથી વિપરીત બાહ્ય ક્રિયાકર્મ છે તે શું કરે ? મોક્ષમાર્ગમાં તો કંઈ પણ કાર્યકારી નથી:-

કિં કાહિદિ બહિકમ્મં કિં કાહિદિ બહુવિહં ચ ખવગં તુ ।
કિં કાહિદિ આદાવં આદસહાવસ્સ વિવરીદો ॥૧૧॥

કિં કરિષ્યતિ બહિઃ કર્મ કિં કરિષ્યતિ બહુવિધં ચ ક્ષમણં તુ ।
કિં કરિષ્યતિ આતાપઃ આત્મસ્વભાવાત્ વિપરીતઃ ॥૧૧॥

બહિરંગ કર્મો શું કરે ? ઉપવાસ બહુવિધ શું કરે ?
રે ! શું કરે આતાપના ? આત્મસ્વભાવવિરુદ્ધ જે. ૯૯

અર્થ:- આત્મસ્વભાવથી વિપરીત-પ્રતિકૂળ બાહ્યકર્મ જે ક્રિયાકાંડ તે શું કરશે ? મોક્ષનું કાર્યતો કિંચિત્માત્ર નહીં કરે. અનેક પ્રકારના ક્ષમણ અર્થાત્ ઉપવાસાદિ બાહ્યતપ પણ શું કરશે ? કાંઈપણ કરશે નહીં. આતાપન યોગ આદિ કાયકલેશ પણ શું કરશે ? કાંઈપણ કરશે નહીં.

ભાવાર્થ:- બાહ્યક્રિયાકર્મ શરીર આશ્રિત છે અને શરીર જડ છે, આત્મા ચેતન છે. જડની ક્રિયા તો ચેતનને કંઈ ફળ આપતી નથી. જેવી રીતે ચેતનનો ભાવ જેટલો ક્રિયામાં મળે છે એનું ફળ ચેતનને મળે છે. ચેતનનો અશુભ ઉપયોગ મળે ત્યારે અશુભ કર્મ બંધાય અને શુભ ઉપયોગ મળે ત્યારે શુભ કર્મ બંધાય છે. અને જ્યારે શુભ-અશુભ બન્નેથી રહિત ઉપયોગ થાય છે ત્યારે કર્મ બંધાતા નથી, પહેલાં બંધાયેલ કર્મોની નિર્જરા કરીને મોક્ષ કરે છે. આ પ્રકારે ચેતના ઉપયોગ અનુસાર ફળ આપે છે. તેથી એમ કહ્યું છે કે બાહ્યક્રિયાકર્મથી તો કંઈ મોક્ષ થતો નથી, શુદ્ધ ઉપયોગ થવાથી મોક્ષ થાય છે. માટે દર્શન, -જ્ઞાન ઉપયોગોનો વિકાર મેટીને શુદ્ધ જ્ઞાન ચેતનાનો અભ્યાસ કરવો તે મોક્ષનો ઉપાય છે. ૯૯

હવે આ જ અર્થને ફરી વિશેષરૂપથી કહે છે:-

જદિ પઢદિ બહુ સુદાણિ ય જદિ કાહિદિ બહુવિહં ચ ચારિત્તં ।
તં બાલસુદં ચરણં હવેઙ્ અપ્પસ્સ વિવરીંદ ॥૧૦૦॥

યદિ પઠતિ બહુશ્રુતાનિ ચ યદિ કરિષ્યતિ બહુવિધં ચ ચારિત્રં ।
તત્ બાલશ્રુતં ચરણં ભવતિ આત્મનઃ વિપરીતમ્ ॥૧૦૦॥

પુષ્કળ ભણે શ્રુતને ભલે, ચારિત્ર બહુવિધ આચરે,
છે બાલશ્રુત ને બાળચારિત, આત્મથી વિપરીત જે. ૧૦૦

અર્થ:- જે આત્મસ્વભાવથી વિપરીત બાહ્ય બહુ પ્રકારનાં શાસ્ત્રોને ભણશે, તથા બહુ પ્રકારનાં ચારિત્રનું આચરણ કરશે તો તે સર્વજ બાળશ્રુત અને બાળચારિત્ર છે, અજ્ઞાનીની ક્રિયા છે. કેમકે અગિયાર અંગ અને નવપૂર્વ પર્યંત તો અભવ્ય જીવ પણ ભણે છે અને બાહ્ય મૂળગુણરૂપ ચારિત્ર પણ પાળે છે, છતાં તે મોક્ષને યોગ્ય નથી એમ જાણવું. ૧૦૦

હવે કહે છે કે આવો સાધુ મોક્ષ પામે છે:-

વૈરાગ્યપરો સાધુ પરદ્રવ્યપરમ્મુહો ય જો હોદિ ।
સંસારસુહવિરત્તો સગસુદ્ધ સુહસુ અનુરત્તો ॥૧૦૧॥

ગુણગણવિહૂસિયંગો હેયોપાદેયણિચ્છિદો સાહુ ।
જ્ઞાણજ્ઞયણે સુરતો સો પાવઙ્ ઉત્તમં ઠાણં ॥૧૦૨॥

વૈરાગ્યપરઃ સાધુઃ પરદ્રવ્યપરાહ્મુખશ્ચ યઃ ભવતિ ।
સંસારસુખવિરક્તઃ સ્વકશુદ્ધસુખેષુ અનુરક્તઃ ॥૧૦૧॥

ગુણગણવિભૂષિતાંગઃ હેયોપાદેયનિશ્ચિતઃ સાધુઃ ।
ધ્યાનાધ્યયને સુરતઃ સઃ પ્રાપ્નોતિ ઉત્તમં સ્થાનમ્ ॥૧૦૨॥

જે સાધુ છે વૈરાગ્યપર ને વિમુખ પરદ્રવ્યો વિષે,
ભવસુખવિરક્ત, સ્વકીયશુદ્ધ સુખો વિષે અનુરક્ત જે. ૧૦૧

^૧આદેયહેય-સુનિશ્ચયી, ^૨ગુણગણવિભૂષિત-અંગ જે,
ધ્યાનાધ્યયનરત જેહ, તે મુનિ સ્થાન ઉત્તમને લહે, ૧૦૨

અર્થ:- જે સાધુ વૈરાગ્યમાં તત્પર છે, સંસારના સુખોથી ઉદાસીન છે આત્માનાં

૧ આદેયહેય-સુનિશ્ચયી = હેય-ઉપાદેય તત્ત્વના યોગ્ય નિશ્ચયપૂર્વક

૨ ગુણગણવિભૂષિત = ગુણોના સમૃદ્ધથી વિભૂષિત

શુદ્ધ સુખોમાં અનુરક્ત છે, પરદ્રવ્યોથી પરાડ્મુખ છે, વૈરાગ્યભાવ થતાં જ પરદ્રવ્યનો ત્યાગ કરી તેનાથી ઉદાસીન થાય છે, સંસાર સંબંધી ઇન્દ્રિયોના વિષયોનું સુખ-દુઃખરૂપ જાણી તેનાથી વિરક્ત થાય છે, પોતાના આત્મિક શુદ્ધ નિરાકુળ શાંતસ્વભાવરૂપ જ્ઞાનાનંદમાં અનુરક્ત છે, લીન છે તેને વારંવાર એવી જ ભાવના રહે છે.

જેના આત્મપ્રદેશરૂપ અંગ ગુણોના ગુણથી વિભૂષિત છે, જેણે મૂળગુણ-ઉત્તરગુણોથી આત્માને અલંકૃત-શોભાયમાન કર્યો છે, જેને હેય ઉપાદેય તત્ત્વોનો નિશ્ચય થઈ ગયો છે-નિજ આત્મદ્રવ્ય ઉપાદેય છે અને અન્ય પરદ્રવ્યોના નિમિત્તથી થયેલ પોતાના વિકારભાવ-એ બધું હેય છે-આવો જેને નિશ્ચય હોય તે સાધુ થઈ આત્મસ્વભાવની સાધનામાં સારી રીતે તત્પર હોય, ધર્મ-શુકલ ધ્યાન અને અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરી જ્ઞાનની ભાવનામાં તત્પર હોય-સારી રીતે રત હોય, એવા સાધુ ઉત્તમ સ્થાન જે લોકશિખર પર સિદ્ધક્ષેત્ર તથા મિથ્યાત્વાદિ ચૌદ ગુણસ્થાનોથી દૂર શુદ્ધસ્વભાવરૂપ મોક્ષ-સ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ:- એવા સાધુ ઉત્તમ સ્થાન જે મોક્ષ છે તેની પ્રાપ્તિ કરે છે. અર્થાત્ જે સાધુ વૈરાગ્યમાં તત્પર થઈ પહેલાં સંસાર-દેહ-ભોગોથી વિરક્ત થઈને મુનિ થઈ ને તે જ ભાવનાયુક્ત હોય, તથા પરદ્રવ્યોથી પરાડ્મુખ હોય. જેવો વૈરાગ્ય થયો તેવો જ પરદ્રવ્યનો ત્યાગ કરી તેનાથી પરાડ્મુખ રહે, સંસારસંબંધી ઇન્દ્રિયવિષયોમાં સુખાભાસ લાગે છે તેનાથી વિરક્ત હોઈ પોતાના આત્મિક શુદ્ધ અર્થાત્ કષાયોના ક્ષોભથી રહિત નિરાકુળ શાંતભાવરૂપ જ્ઞાનાનંદમાં અનુરક્ત-લીન થઈ વારંવાર તેની જ ભાવના રહે. ૧૦૧-૧૦૨.

હવે આચાર્ય કહે છે કે સર્વથી ઉત્તમ પદાર્થ શુદ્ધ આત્મા છે તે આ દેહમાં જ વસી રહ્યો છે તેને જાણો:-

णविएहिं जं णविज्जइ झाइज्जइ झाइएहिं अणवरयं।
थुळ्वंतेहिं थुणिज्जइ देहत्थं किं पि तं मुणह॥१०३॥

नतैः यत् नम्यते ध्यायते ध्यातैः अनवरतम्।
स्तूयमानैः स्तूयते देहस्थं किमपि तत् जानीत॥१०३॥

પ્રણમે ^૧પ્રણત જન, ^૨ધ્યાત જન ધ્યાવે નિરંતર જેહને,
તું જાણ તત્ત્વ ^૩તનસ્થ તે, જે ^૪સ્તવનપ્રાપ્ત જનો સ્તવે. ૧૦૩

અર્થ:- હે ભવ્ય જીવો! તમે આ દેહમાં સ્થિત એવો કોણ છે શું છે, તેને જાણો.

૧ પ્રણતજન = બીજાઓ વડે જેમને પ્રણમવામાં આવે છે તે જનો. ૨ ધ્યાતજન = બીજાઓ વડે જેમને ધ્યાવામાં આવે છે તે જનો. ૩ તનસ્થ = દેહસ્થ; શરીરમાં રહેલ. ૪ સ્તવનપ્રાપ્ત જનો = બીજાઓ વડે જેમને સ્તવવામાં આવે છે તે જનો.

તે લોક દ્વારા નમનયોગ્ય ઇન્દ્રાદિક છે તેમના વડે પણ વંદનીય-ધ્યાવવા યોગ્ય છે. તથા સ્તુતિ કરવા યોગ્ય જે તીર્થકરાદિ છે તેમના વડે પણ સ્તુતિ યોગ્ય છે. -એવો કાંઈક છે તે આ દેહમાં સ્થિત છે, તેને યથાર્થ જાણો.

ભાવાર્થ:- શુદ્ધ પરમાત્મા છે તે હજુ સુધી કર્મથી આચ્છાદિત છે, તો પણ ભેદજ્ઞાની તીર્થકરાદિ પણ આ દેહમાં જ રહેલાનું ધ્યાન કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી એવું કહે છે કે-લોકમાં નમન કરવા યોગ્ય ઇન્દ્રાદિક છે અને ધ્યાન કરવા યોગ્ય તીર્થકરાદિક છે તથા સ્તુતિ કરવા યોગ્ય પણ તીર્થકરાદિક છે. તેઓ પણ જેને નમસ્કાર કરે છે, જેનું ધ્યાન કરે છે, સ્તુતિ કરે છે એવા કાંઈક વચનથી અગોચર ભેદજ્ઞાનીઓને અનુભવગોચર પરમાત્મા વસ્તુ છે. તેનું સ્વરૂપ જાણો; તેને નમસ્કાર કરો; તેનું ધ્યાન કરો; બહાર શા માટે શોધો છો? આ પ્રકારે ઉપદેશ છે. ૧૦૩

હવે આચાર્ય કહે છે કે જે અરહંતાદિક પંચપરમેષ્ઠી છે તે પણ આત્મામાં જ છે. તેથી આત્મા જ શરણ છે:-

અરુહા સિદ્ધાયરિયા ઉજ્જ્ઞાયા સાહુ પંચ પરમેષ્ઠી।
તે વિ હુ ચિદ્વહિ આદે તમ્હા આદા હુ મે સરણં।।૧૦૪।।

અર્હન્તઃ સિદ્ધા આચાર્યા ઉપાધ્યાયાઃ સાધવઃ પંચ પરમેષ્ઠિનઃ।
તે અપિ સ્ફુટં તિષ્ઠન્તિ આત્મનિ તસ્માદાત્મા સ્ફુટં મે શરણં।।૧૦૪।।

અર્હંત-સિદ્ધાચાર્ય-અધ્યાપક-શ્રમણ-પરમેષ્ઠી જે,
પાંચેય છે આત્મા મહીં; આત્મા શરણ માહું ખરે. ૧૦૪

અર્થ:- અર્હંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ-એ પાંચેય પરમેષ્ઠી છે. તેઓ પણ આત્મામાં જ સ્થિત છે, આત્માની અવસ્થા છે. તેથી મારા આત્માનું જ શરણ છે. આ પ્રકારે આચાર્ય અભેદનય પ્રધાન કરીને કહ્યું છે.

ભાવાર્થ:- એ પાંચે પદ આત્માના જ છે. જ્યારે આત્મા ઘાતિકર્મનો નાશ કરે છે ત્યારે અરિહંતપદ પામે છે. તે જ આત્મા અઘાતિ કર્મનો નાશ કરી નિર્વાણને પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે સિદ્ધપદ કહેવાય છે. જ્યારે શિક્ષા-દીક્ષા આપવાવાળા મુનિ હોય છે તેને આચાર્ય કહે છે. અધ્યયન અને ઉપદેશમાં તત્પર મુનિને ઉપાધ્યાય કહે છે અને જ્યારે રત્નત્રયસ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગની કેવળ સાધના કરે ત્યારે સાધુ કહેવાય છે. આ પ્રકારે પાંચે પદ આત્મામાં જ છે. તેથી આચાર્ય વિચાર કરે છે કે જે આ દેહમાં આત્મા સ્થિત છે તે જો કે (સ્વયં) કર્મના આવરણ સહિત છે તો પણ પાંચે પદને યોગ્ય છે. એના જ શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું તે

પાંચે પદોનું ધ્યાન છે. આથી મારે આ આત્માનું જ શરણ છે, એવી ભાવના કરી છે અને પંચ પરમેષ્ઠીના ધ્યાનરૂપ અંતમંગલ બતાવ્યું છે. ૧૦૪

હવે કહે છે કે જે સમાધિમરણમાં ચાર આરાધનાની આરાધના કહી છે તે પણ આત્માની જ ચેષ્ટા છે. તેથી આત્મા જ મારું શરણ છે:-

સમ્મતં સળ્ળાણં સચ્ચારિતં હિ સત્તવં ચૈવ ।
ચરો ચિદ્વહિ આદે તમ્હા આદા હુ મે સરણં ॥૧૦૫॥

સમ્યક્ત્વં સઙ્ગજ્ઞાનં સચ્ચારિત્રં હિ સત્તપઃ ચૈવ ।
ચત્ત્વારઃ તિષ્ઠતિ આત્મનિ તસ્માદાત્મા સ્ફુટં મે શરણં ॥૧૦૫॥

સમ્યક્ત્વ, સમ્યજ્ઞાન, સત્ચારિત્ર, સત્તપ ચરણ જે,
ચારેય છે આત્મા મહીં; આત્મા શરણ મારું ખરે. ૧૦૫

અર્થ:- સમ્યગ્દર્શન, સમ્યજ્ઞાન, સમ્યકચારિત અને સત્ તપ એ ચાર આરાધના આત્મામાં સ્થિત છે, અર્થાત્ આત્માની જ અવસ્થા છે. માટે આત્મા જ મારું શરણ છે, ગતિ છે, મંગળ છે.

ભાવાર્થ:- નિશ્ચયવ્યવહારાત્મક તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાનરૂપ આત્મપરિણામ તે સમ્યગ્દર્શન છે. સંશય, વિમોહ, વિભ્રમથી રહિત ને નિશ્ચયવ્યવહાર વડે નિજ સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન તે સમ્યજ્ઞાન છે. સમ્યજ્ઞાનથી તત્ત્વાર્થને જાણી રાગ-દ્વેષાદિથી રહિત પરિણામ થવા તે સમ્યકચારિત્ર છે અને પોતાની શક્તિ અનુસાર સમ્યજ્ઞાનપૂર્વક કષ્ટ સહિત સ્વરૂપને સાધવું તે સમ્યક્તપ છે. આ રીતે આ ચારેય પરિણામ આત્માના છે. માટે આચાર્ય કહે છે કે મારે આત્માનું જ શરણ છે. તેની ભાવનામાં આ ચારેય આવી જાય છે.

અંત સંલેખનામાં ચાર આરાધનાનું આરાધન કરવાનું કહ્યું છે. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-તપ આ ચારેયના ઉદ્યોત, ઉદ્યવન, નિર્વહણ, સાધન અને નિસ્તરણ-એવી પાંચ પ્રકારે આરાધના કરવાની કહી છે. તે આત્માને ભાવવામાં (આત્માની ભાવના-એકાગ્રતા કરવામાં) ચારેય આવી ગયાં. આવી રીતે અંત સંલેખનાની ભાવના આમાં જ આવી ગઈ એમ જાણવું, તથા આત્મા જ પરમ મંગલરૂપ છે એમ પણ જણાવ્યું છે. ૧૦૫

હવે આ મોક્ષ પાહુડ ગ્રંથ પૂર્ણ કરતાં તેને વાંચવા, સાંભળવા અને ભાવવાનું ફળ કહે છે:-

एवं जिणपण्णत्तं मोक्खस्स य पाहुडं सुभत्तीए।
जे पढइ सुणइ भावइ सो पावइ सासयं सोक्खं।। १०६।।

एवं जिनप्रज्ञप्तं मोक्षस्य च प्राभृतं सुभक्त्या।
यः पठति शृणोति भावयति सः प्राप्नोति शाश्वतं सौख्यं।। १०६।।

આ જિનનિરૂપિત મોક્ષપ્રાભૃત શાસ્ત્રને સદ્ભક્તિએ,
જે પઠન-શ્રવણ કરે અને ભાવે, લહે સુખ નિત્યને. ૧૦૬

અર્થ:- આ પ્રકારે જિનભગવાને કહેલું મોક્ષ પાહુડ નામનું આ શાસ્ત્ર જે જીવ અત્યંત ભક્તિપૂર્વક ભણે, સાંભળે તથા વારંવાર ચિંતવન કરે તે જીવ શાશ્વત સુખ-નિત્ય અતીન્દ્રિય જ્ઞાનાનંદમય સુખને-પામે છે.

ભાવાર્થ:- મોક્ષ પાહુડમાં મોક્ષ અને મોક્ષના કારણનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. જે મોક્ષના કારણનું સ્વરૂપ અન્ય પ્રકારે માને છે તેનો નિષેધ કર્યો છે. તેથી આ ગ્રંથને વાંચવા, સાંભળવાથી તેના યથાર્થ સ્વરૂપનું જ્ઞાન-શ્રદ્ધાન-આચરણ થાય છે. તેના ધ્યાનથી કર્મનો નાશ થાય છે અને આત્માની વારંવાર ભાવના કરવાથી તેમાં દૃઢ થતાં એકાગ્ર ધ્યાનનું સામર્થ્ય પ્રગટ થાય છે. તે ધ્યાનથી કર્મનો નાશ થતાં શાશ્વત સુખરૂપ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી આ ગ્રંથના પઠન, શ્રવણ અને નિરંતર ભાવના કરવાં એવો આશય છે. ૧૦૬

આ પ્રકારે શ્રી. કુંદકુન્દાચાર્ય દેવે આ મોક્ષપાહુડ ગ્રંથ સંપૂર્ણ કર્યો. આ ગ્રંથનો સંક્ષેપ આ પ્રકારે છે કે- આ જીવ શુદ્ધ દર્શન-જ્ઞાનમયી ચેતનાસ્વરૂપ છે. તો પણ અનાદિથી જ પુદ્ગલ કર્મના સંયોગથી અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ અને રાગદ્વેષાદિક વિભાવરૂપ પરિણમે છે. તેથી નવીન કર્મબંધના સંતાનથી સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે. સિદ્ધાંતમાં જીવની પ્રવૃત્તિના સામાન્યરૂપથી ચૌદ ગુણસ્થાન નિરૂપણ કર્યાં છે. તેમાં મિથ્યાત્વના ઉદયથી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાન થાય છે. મિથ્યાત્વની સહકારિણી અનંતાનુબંધી કષાય છે. કેવળ તેના ઉદયથી સાસાદન ગુણસ્થાન થાય છે, અને સમ્યક્ત્વ મિથ્યાત્વ બંનેના મિલનરૂપ મિશ્ર પ્રકૃતિના ઉદયથી મિશ્રગુણસ્થાન થાય છે. આ ત્રણ ગુણસ્થાનોમાં તો આત્મભાવનાનો અભાવ જ છે.

જ્યારે * કાળલબ્ધિના નિમિત્તથી જીવાજીવ પદાર્થોનું જ્ઞાન-શ્રદ્ધાન થવાથી સમ્યક્ત્વ થાય છે ત્યારે આ જીવને પોતાનું અને પરનું, હિત-અહિતનું તથા હેય-ઉપાદેયનું જાણવું થાય છે. ત્યારે આત્માની ભાવના થાય છે. ત્યારે અવિરત નામનું ચોથું ગુણસ્થાન થાય છે.

* સ્વસન્મુખતારૂપ નિજ પરિણામની પ્રાપ્તિનું નામ જ ઉપાધનરૂપ નિશ્ચય કાળલબ્ધિ છે. તે થાય તો તે સમયે બાહ્ય દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળાદિ ઉચિત સામગ્રી નિમિત્ત હોય છે-તે ઉપચાર કારણ કહેવાય છે. અન્યથા ઉપચાર પણ કહેવાતું નથી.

જ્યારે એકદેશ પરદ્રવ્યથી નિવૃત્તિપરિણામ થાય છે ત્યારે જે એકદેશ ચારિત્રરૂપ પાંચમું ગુણસ્થાન થાય છે તેને શ્રાવકપદ કહે છે. સર્વદેશ પરદ્રવ્યથી નિવૃત્તિરૂપ પરિણામ થાય ત્યારે સકલ ચારિત્રરૂપ છઠ્ઠું ગુણસ્થાન હોય છે. આમાં કંઈક સંજ્વલન ચારિત્રમોહના તીવ્ર ઉદયથી સ્વરૂપને સાધવામાં પ્રમાદ થાય છે, તેથી તેનું નામ પ્રમત્ત કહ્યું છે. અહીંથી લઈને ઉપરના ગુણસ્થાનવાળાઓને સાધુ કહે છે.

જ્યારે સંજ્વલન ચારિત્રમોહનો મંદ ઉદય થાય છે ત્યારે પ્રમાદનો અભાવ થઈને સ્વરૂપની સાધનામાં ઘણો ઉદમ થાય છે. ત્યારે એનું નામ અપ્રમત્ત એવું સાતમું ગુણસ્થાન થાય છે. આમાં ધર્મધ્યાનની પૂર્ણતા છે. જ્યારે આ ગુણસ્થાનમાં સ્વરૂપમાં લીન થાય ત્યારે સાતિશય અપ્રમત્ત અવસ્થા થાય છે અને શ્રેણીનો પ્રારંભ કરે છે ત્યારે આનાથી ઉપર ચારિત્રમોહના અવ્યક્ત ઉદયરૂપ અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિકરણ ને સૂક્ષ્મ સાંપરાય નામ ધારક એ ત્રણ ગુણસ્થાન થાય છે. ચોથા ગુણસ્થાનથી માંડીને દસમા ગુણસ્થાન-સૂક્ષ્મ સાંપરાય સુધી કર્મની નિર્જરા વિશેષરૂપથી ગુણશ્રેણીરૂપ થાય છે.

તેનાથી ઉપરની શ્રેણીમાં મોહકર્મના અભાવરૂપ અગિયારમું ને બારમું ઉપશાંત કષાય ને ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાન થાય છે. આના પછી શેષ ત્રણ ઘાતિયા કર્મોનો નાશ કરીને અનંત ચતુષ્ટય પ્રગટ થઈને અરહંત થાય છે. આ સયોગી કેવળી જિન નામનું ગુણસ્થાન છે. અહીં યોગની પ્રવૃત્તિ હોય છે. પછી યોગોનો નિરોધ કરી અયોગી કેવળી જિન નામનું ચૌદમું ગુણસ્થાન થાય છે. અહીં અઘાતિયા કર્મોનો પણ નાશ કરવા માંડતાં જ અનંતર સમયમાં નિર્વાણપદને પ્રાપ્ત થાય છે. અહીં સંસારના અભાવથી મોક્ષ નામ પામે છે.

આ પ્રકારે સર્વ કર્મોના અભાવરૂપ મોક્ષ થાય છે. તેનું કારણ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર કહ્યું. તેમની પ્રવૃત્તિ ચોથા ગુણસ્થાનથી સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થવાથી એકદેશ હોય છે. અહીંથી માંડીને આગળ જેમ જેમ કર્મોનો અભાવ થતો જાય છે તેમ તેમ સમ્યગ્દર્શન આદિની પ્રવૃત્તિ વધતી જાય છે અને જેમ જેમ તેમની પ્રવૃત્તિ વધે છે તેમ તેમ કર્મોનો અભાવ થવા માંડે છે. જ્યારે ઘાતિકર્મોનો અભાવ થાય છે ત્યારે તેરમા ગુણસ્થાનમાં અરહંત થઈને જીવનમુક્ત કહેવાય છે. ચૌદમા ગુણસ્થાનના અંતમાં રત્નત્રયની પૂર્ણતા થાય છે. તેથી અઘાતિ કર્મોનો પણ નાશ થઈને અભાવ થાય છે ત્યારે સાક્ષાત્ મોક્ષ પામીને સિદ્ધ કહેવાય છે.

આ પ્રકારે મોક્ષનું અને મોક્ષના કારણનું સ્વરૂપ જિનઆગમથી જાણીને અને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને મોક્ષનું કારણ કહે છે તેમને નિશ્ચય-વ્યવહારરૂપ યથાર્થ જાણી સેવન કરવું. તપ પણ મોક્ષનું કારણ છે. તેને પણ ચારિત્રમાં અતંભૂત કરી ત્રયાત્મક જ કહ્યું છે.

આ પ્રકારે આ કારણોથી પ્રથમ તો તે જ ભવે જ મોક્ષ થાય છે. જ્યાંસુધી કારણની પૂર્ણતા થતી નથી તે પહેલાં કદાચિત્ આયુર્કર્મની પૂર્ણતા થઈ જાય તો સ્વર્ગમાં દેવ થાય છે. ત્યાં પણ આ જ વાંછા રહે છે. આ શુભ *ઉપયોગનો અપરાધ છે. અહીંથી ચ્યવીને મનુષ્ય થઈશ ત્યારે સમ્યગ્દર્શન આદિ મોક્ષમાર્ગનું સેવન કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરીશ-એવી ભાવના રહે છે, ત્યારે ત્યાંથી ચ્યવીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે.

હાલ આ પંચમકાળમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની સામગ્રીનું નિમિત્ત નથી, તેથી તદ્ભવ મોક્ષ નથી. તો પણ જો રત્નત્રયનું શુદ્ધતાપૂર્વક પાલન કરે તો અહીંથી દેવપર્યાય પામીને પછી મનુષ્ય થઈને મોક્ષ પામે છે. માટે આ ઉપદેશ છે કે જેમ બને તેમ રત્નત્રયની પ્રાપ્તિનો ઉપાય કરવો. આમાં પણ સમ્યગ્દર્શન પ્રધાન છે, તેનો ઉપાય તો અવશ્ય કરવો જોઈએ.

તેથી જિનઆગમને સમજીને સમ્યક્ત્વનો ઉપાય અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે.

આ પ્રમાણે આ ગ્રંથનો સંક્ષેપ જાણો.

---

* 'પુરુષાર્થ સિદ્ધિ ઉપાય' શ્લોક નં. ૨૨૦ રત્નત્રયરૂપ ધર્મ છે તે નિર્વાણનું જ કારણ છે અને તે વખતે પુણ્યનો આસ્રવ થાય છે તે અપરાધ શુભઉપયોગનો છે.

છપ્પય

સમ્યઞ્ઞર્શન જ્ઞાન ચરણ શિવકરણ જાનું,
તે નિશ્ચય વ્યવહારરૂપ નીકે લીખ માનું।

સેવો નિશદ્દિન ભક્તિભાવ ધરિ નિજબલ સારૂ,
જિન આજ્ઞા સિર ધારિ અન્યમત તજિ અધકારૂ।।

ઈસ માનુષભવકું પાયકે અન્ય ચારિત મતિ ધરો,
ભવિજીવનિકું ઉપદેશ યહ ગઢિકરિ શિવપદ સંચરો।।૧।।

દોહા

વંદું મંગલરૂપ જે અર મંગલ કરનાર
પંચ પરમ ગુરુ પદ કમલ ગ્રંથ અંત હતિકાર।।૨।।

અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે-ગ્રંથોમાં જ્યાં-ત્યાં પંચ શમોકારનો મહિમા ઘણો લખ્યો છે, મંગલકાર્યમાં વિઘ્નને દૂર કરવા માટે તેને મુખ્ય કહ્યો છે અને આમાં પંચ પરમેષ્ઠીને નમસ્કાર છે તે તો પંચપરમેષ્ઠીની મુખ્યતા થઈ. પંચ પરમેષ્ઠીને પરમ ગુરુ કહ્યા એમાં આ જ મંત્રની મહિમા તથા મંગલરૂપપણું અને તેનાથી વિઘ્નનું નિવારણ, પંચ પરમેષ્ઠીનું પ્રધાનપણું અને ગુરુપણું તથા નમસ્કાર કરવાનું યોગ્યપણું કેવી રીતે છે તે કહો.

તેના સમાધાનરૂપે થોડું લખીએ છીએ :- પ્રથમ તો પંચ શમોકાર મંત્ર છે. તેના પાંત્રીસ અક્ષર છે. એ મંત્રના બીજાક્ષર છે, તથા તેમનો યોગ સર્વ મંત્રોથી પ્રધાન છે. આ અક્ષરોમાં ગુરુઆમ્નાયથી શુદ્ધ ઉચ્ચારણ થાય તથા સાધન યથાર્થ હોય ત્યારે આ અક્ષરો કાર્યમાં વિઘ્નને દૂર કરવામાં કારણ છે, તેથી મંગલરૂપ છે, “મં” અર્થાત્ પાપને ગાળે તેને મંગલ કહે છે. તથા “મંગ” અર્થાત્ સુખને લાગે-આપે તેને મંગલ કહે છે. તેથી બન્ને કાર્ય થાય છે. ઉચ્ચારણથી વિઘ્ન ટળે છે, અર્થનો વિચાર કરવાથી સુખ થાય છે. માટે આને મંત્રમાં મુખ્ય કહ્યો છે. આ પ્રકારે તો મંત્રનો આશ્રય મહિમા છે.

પંચપરમેષ્ઠીને આમાં નમસ્કાર છે. તે પંચપરમેષ્ઠી અરહંત, સિદ્ધ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ-એ છે. તેમનું સ્વરૂપ તો ગ્રંથોમાં પ્રસિદ્ધ છે, તો પણ થોડું લખીએ છીએ.

આ અનાદિનિધન અકૃત્રિમ સર્વજ્ઞની પરંપરાથી સિદ્ધ આગમમાં કહ્યું છે કે, આવો પદ્મદ્રવ્યસ્વરૂપ લોક છે. તેમાં જીવદ્રવ્ય અનંતાનંત છે અને પુદ્ગલદ્રવ્ય એનાથી અનંતાનંતગુણ છે. ધર્મદ્રવ્ય, અધર્મદ્રવ્ય ને આકાશદ્રવ્ય એક-એક-એક છે અને કાળદ્રવ્ય અસંખ્યાત છે. જીવ તો દર્શન-જ્ઞાનમયી ચેતનાસ્વરૂપ છે. અજીવ પાંચ છે. તે ચેતનારહિત જડ છે. ધર્મ,

અધર્મ, આકાશ અને કાળ આ ચાર દ્રવ્યો તો જેવા છે તેવા જ રહે છે. તેમનામાં વિકાર પરિણતિ નથી. જીવ-પુદ્ગલ દ્રવ્યને પરસ્પર નિમિત્ત-નૈમિત્તિક ભાવથી વિભાવ પરિણતિ છે. એમાં પણ પુદ્ગલ તો જડ છે તેને વિભાવ પરિણતિનાં દુઃખ-સુખનું સંવેદન નથી. અને જીવ ચેતન છે, તેને સુખ-દુઃખનું સંવેદન છે.

જીવ અનંતાનંત છે. તેમનામાં કેટલાય તો સંસારી છે ને કેટલાય સંસારથી નિવૃત્ત થઈને સિદ્ધ થઈ ચૂક્યા છે. સંસારી જીવોમાં કેટલાય તો અભવ્ય છે તથા અભવ્યની સમાન છે. આ બન્ને જાતિના જીવો સંસારથી ક્યારેય નિવૃત્ત થતાં નથી. તેમનો સંસાર અનાદિનિધન છે. કેટલાય ભવ્ય છે. તેઓ સંસારથી નિવૃત્ત થઈને સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રકારે જીવોની વ્યવસ્થા છે. હવે તેમના સંસારની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે છે તે કહે છે:-

જીવોને જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મોનો અનાદિબંધરૂપ પર્યાય છે. આ બંધના ઉદયના નિમિત્તથી જીવ રાગ-દ્વેષ-મોહાદિ વિભાવ પરિણતિરૂપ પરિણમે છે. આ વિભાવ પરિણતિના નિમિત્તથી નવીન કર્મબંધ થાય છે. આ પ્રકારે તેમની સંતાનપરંપરાથી જીવને ચતુર્ગતિરૂપ સંસારની પ્રવૃત્તિ થાય છે. આ સંસારમાં ચારે ગતિઓમાં અનેક પ્રકારે સુખ-દુઃખરૂપ થઈને ભ્રમણ કરે છે. ત્યારે કોઈ કાળ એવો આવે-જ્યારે મુક્ત થવાનું નજીક હોય-ત્યારે સર્વજ્ઞના ઉપદેશનું નિમિત્ત પામીને પોતાના સ્વરૂપને અને કર્મબંધના સ્વરૂપને તેમજ પોતાના અંતરંગ વિભાવના સ્વરૂપને જાણીને તેમનું ભેદજ્ઞાન થાય ત્યારે પરદ્રવ્યને સંસારનું નિમિત્ત જાણીને તેમનાથી વિરક્ત થાય અને પોતાના સ્વરૂપના અનુભવનું સાધન કરે-દર્શન-જ્ઞાનરૂપ સ્વભાવમાં સ્થિર થવાનું સાધન કરે. ત્યારે તેને બાહ્ય સાધનરૂપ હિંસાદિ પાંચ પાપોના ત્યાગરૂપ નિર્ગ્રંથપદ, -સર્વ પરિગ્રહના ત્યાગરૂપ નિર્ગ્રંથ દિગંબરમુદ્રા-ધારણ કરી પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિરૂપ ને ત્રણગુપ્તિરૂપ પ્રવર્તે ત્યારે સર્વ જીવો પર દયા કરવાવાળા સાધુ કહેવાય છે.

તેમાં ત્રણ પદ હોય છે-જે પોતે સાધુ થઈને અન્યને સાધુપદની શિક્ષા-દીક્ષા આપે તે આચાર્ય કહેવાય છે. સાધુ થઈને જિનસૂત્રને વાંચે અને ભણાવે તે ઉપાધ્યાય કહેવાય છે. જે પોતાના સ્વરૂપને સાધવામાં રહે તે સાધુ કહેવાય છે. જે સાધુ થઈ જે પોતાના સ્વરૂપના સાધનના ધ્યાનના બળથી ચાર ઘાતિયા કર્મોનો નાશ કરી કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, અનંત સુખ અને અનંત વીર્યને પ્રાપ્ત થાય તે અરહંત કહેવાય છે. ત્યારે તીર્થંકર તથા સામાન્ય કેવળી-જિન ઈન્દ્રાદિકથી પૂજ્ય થાય છે. તેમની વાણી ખરે છે જેથી સર્વ જીવોનો ઉપકાર થાય છે. અહિંસા ધર્મનો ઉપદેશ થાય છે, સર્વ જીવોની રક્ષા કરાવે છે, યથાર્થ પદાર્થોનું સ્વરૂપ બતાવીને મોક્ષમાર્ગ દર્શાવે છે-આ પ્રકારે અરહંતપદ હોય છે. અને જે ચાર અઘાતિયા કર્મોનો પણ નાશ કરી સર્વ કર્મોથી રહિત થઈ જાય છે તે સિદ્ધ કહેવાય છે.

આ પ્રકારે આ પાંચ પદ છે. એ અન્ય તમામ જીવોથી મહાન છે, તેથી પંચ પરમેષ્ઠી

કહેવાય છે. તેમના નામ તથા સ્વરૂપનું દર્શન, સ્મરણ, ધ્યાન, પૂજન, નમસ્કારથી અન્ય જીવોને શુભ પરિણામ થાય છે. તેથી પાપનો નાશ થાય છે-વર્તમાન વિઘ્નનો વિલય થાય છે. આગામી પુણ્યનો બંધ થાય છે. તેથી સ્વર્ગાદિક શુભગતિ પામે છે. તેમની આજ્ઞાનુસાર પ્રવર્તવાથી પરંપરા એ સંસારથી નિવૃત્તિ પણ થાય છે. માટે એ પાંચ પરમેષ્ટી સર્વે જીવોના ઉપકારી પરમ ગુરુ છે, સર્વે સંસારી જીવોથી પૂજ્ય છે. તેમના સિવાય અન્ય સંસારી જીવ રાગ-દ્વેષ-મોહાદિ વિકારોથી મલિન છે, તે પૂજ્ય નથી. તેને મહાનપણું, ગુરુપણું, પૂજ્યપણું નથી. પોતે જ કર્મોને વશ મલિન છે ત્યારે અન્યના પાપ તેમનાથી કેવી રીતે કપાય ?

આ રીતે જિનમતમાં આ પાંચ પરમેષ્ટીનું મહાનપણું પ્રસિદ્ધ છે અને ન્યાયના બળથી પણ એવું જ સિદ્ધ થાય છે. કેમકે જે સંસારના ભ્રમણથી રહિત હોય તેઓ જ અન્યના સંસારનું ભ્રમણ મટાડવાનું કારણ થાય છે. જેમકે જેની પાસે ધનાદિક વસ્તુ હોય તે જ બીજાને ધનાદિક આપે. અને પોતે દરિદ્રી હોય તો અન્યની દરિદ્રતા કેવી રીતે મટાડે ? આ પ્રકારે જાણવું. જેમને સંસારના વિઘ્ન-દુઃખ મટાડવા હોય અને સંસારભ્રમણના દુઃખરૂપ જન્મ-મરણથી રહિત થવું હોય તેઓ અરહંતાદિક પંચપરમેષ્ટીનો નામમંત્ર જપો તેમના સ્વરૂપનું દર્શન, સ્મરણ, ધ્યાન કરો. તેથી શુભ પરિણામ થઈને પાપનો નાશ થાય છે, સર્વે વિઘ્નો ટળે છે, પરંપરાથી સંસારનું ભ્રમણ મટે છે, કર્મોનો નાશ થઈને મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે-એવો જિનમતનો ઉપદેશ છે. માટે ભલ્ય જીવોને અંગીકાર કરવા યોગ્ય છે.

અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે:- અન્ય મતમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ આદિક ઈષ્ટ દેવ માને છે. તેમનાં પણ વિઘ્નો ટળતાં જોવામાં આવે છે. તથા તેમના મતમાં રાજાદિ મોટા-મોટા પુરુષો જોવામાં આવે છે. તેમનાં પણ તે ઈષ્ટ વિઘ્નાદિકને મટાડવાવાળા છે. એ જ પ્રકારે તમારા પણ કહો છો. એમ કેમ કહો છો કે આ પંચપરમેષ્ટી જ મહાન છે, અન્ય નથી ?

તેને કહે છે કે હે ભાઈ ! જીવોને દુઃખ તો સંસારભ્રમણનું છે અને સંસારભ્રમણનું કારણ રાગ-દ્વેષ-મોહાદિક પરિણામ છે. તથા રાગાદિક વર્તમાનમાં આકુળતામયી દુઃખસ્વરૂપ છે, તેથી એ બ્રહ્માદિક ઈષ્ટદેવ કહ્યા તેઓ તો રાગાદિક તથા કામ-ક્રોધાદિ યુક્ત છે. અજ્ઞાન તપના ફળથી કેટલાય જીવો સર્વ લોકમાં ચમત્કાર સહિત રાજાદિક મોટા પદ પામે છે. તેને લોકો મોટા માનીને બ્રહ્માદિકને ભગવાન કહેવા લાગી જાય છે અને કહે છે કે આ પરમેશ્વર બ્રહ્માનો અવતાર છે. તો એવું માનવાથી તો કંઈ મોક્ષમાર્ગી તથા મોક્ષરૂપ થવાતું નથી, સંસારી જ રહેવાય છે.

એવા જ અન્ય દેવ સર્વ પદવાળા જાણવા. તેઓ પોતે જ રાગાદિકથી દુઃખરૂપ છે, જન્મ-મરણ સહિત છે. તેઓ બીજાના સંસારનું દુઃખ કેવી રીતે મટાડશે ? તેમના મતમાં વિઘ્નનું ટળવું અને રાજાદિક મોટા પુરુષ હોવાનું કહેવાય છે. ત્યાં તે જીવોએ પહેલાં કંઈક

શુભ કર્મ બાંધ્યા હતા તેનું ફળ છે. પૂર્વ જન્મમાં કંઈક શુભ પરિણામ કર્યા હતાં તેથી પુણ્યકર્મ બાંધ્યું હતું તેના ઉદયથી કંઈક વિઘ્ન ટળે છે, અને રાજાદિક પદ પામે છે. તે તો પહેલાં કંઈક અજ્ઞાન તપ કર્યું છે તેનું ફળ છે. આ તો પુણ્ય-પાપરૂપ સંસારની ચેષ્ટા છે, આમાં કંઈ મોટાઈ નથી. મોટાઈ તો તે છે કે જેમાં સંસારનું ભ્રમણ મટે. તે તો આ વીતરાગ વિજ્ઞાન ભાવોથી જ મટશે. આ વીતરાગ વિજ્ઞાન ભાવ સહિત પંચપરમેષ્ટી છે તેઓ જ સંસારભ્રમણનું દુઃખ મટાડવામાં કારણ છે.

વર્તમાનમાં કંઈક પૂર્વના શુભકર્મના ઉદયથી પુણ્યનો ચમત્કાર દેખીને તથા પાપનું દુઃખ જોઈને ભ્રમમાં પડવું નહિ. પુણ્ય-પાપ બન્ને સંસાર છે, તેમનાથી રહિત મોક્ષ છે. તેથી સંસારથી છૂટીને મોક્ષ થાય એવો ઉપાય કરવો. વર્તમાનનું પણ વિઘ્ન જેમ પંચપરમેષ્ટીના નામ, મંત્ર, ધ્યાન, દર્શન, સ્મરણથી મટશે તેવું જ અન્યના નામાદિકથી મટશે નહિ. કેમકે આ પંચપરમેષ્ટી જ શાંતિરૂપ છે, કેવળ શુભપરિણામોનાં જ કારણ છે. અન્ય ઈષ્ટના રૂપ તો રૌદ્રરૂપ છે. તેનાં દર્શન, સ્મરણ તો રાગાદિક તથા ભયાદિકનું કારણ છે. તેમનાથી તો શુભ પરિણામ થતું જોવામાં આવતું નથી. કોઈને કદાચિત્ કંઈક ધર્માનુરાગના વશે શુભ પરિણામ હોય તો તે તેનાથી થયું કહેવાય નહિ. તે પ્રાણીના સ્વાભાવિક ધર્માનુરાગને વશે થયું છે. માટે અતિશયવાન શુભ પરિણામનું કારણ તો શાંતિરૂપ પંચ પરમેષ્ટીનું જ રૂપ છે. તેથી તેમનું જ આરાધન કરવું, વૃથા મિથ્યા યુક્તિ સાંભળીને ભ્રમમાં પડવું નહિ એમ જાણવું.

ઈતિશ્રી કુન્દકુન્દસ્વામી વિરચિત
મોક્ષપાહુડની જયપુર નિવાસી જયચંદ્રજી છાબડા કૃત
દેશભાષામય વચનિકાના હિન્દી ભાષાનુવાદ પરથી
ગુજરાતી અનુવાદ સમાપ્ત.

હવે કહે છે કે જે લિંગ-બાહ્ય વેષ છે તે અંતરંગ ધર્મ સહિત કાર્યકારી છે:-

**ધમ્મેણ હોઝ લિંગં લિંગમત્તેણ ધમ્મસંપત્તી।
જાણેહિ ભાવ ધમ્મં કિં તે લિંગણ કાયવ્વો।। ૨।।**

**ધર્મેણ ભવતિ લિંગં ન લિંગમાત્રેણ ધર્મસંપ્રાપ્તિઃ।
જાનીહિ ભાવધર્મં કિં તે લિંગેન કર્તવ્યમ્।। ૨।।**

**હોયે ધરમથી લિંગ, ધર્મ ન લિંગમાત્રથી હોય છે;
રે ! ભાવધર્મ તું જાણ, તારે લિંગથી શું કાર્ય છે ? ૨.**

અર્થ:- ધર્મસહિત તો લિંગ હોય છે, પરંતુ લિંગ માત્રથી જ ધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેથી હે ભવ્ય જીવ ! તું ભાવરૂપ ધર્મને જાણ અને કેવળ લિંગથી તારું શું કાર્ય થાય છે ? અર્થાત્ કાંઈ થતું નથી.

ભાવાર્થ:- અહીં એમ જાણો કે:- લિંગ એવું ચિહ્નનું નામ છે. તે બાહ્યવેષ ધારણ કરવો મુનિનું ચિહ્ન છે. આવું ચિહ્ન જો અંતરંગ વીતરાગ સ્વરૂપ ધર્મ હોય તો તે સહિત આ ચિહ્ન સત્યાર્થ છે. આ વીતરાગ સ્વરૂપ આત્માના ધર્મ વિના બાહ્યવેષ માત્રથી ધર્મની સંપત્તિ-સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ નથી. તેથી ઉપદેશ આપ્યો છે કે અંતરંગ ભાવધર્મ રાગદ્વેષ રહિત આત્માના શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શનરૂપ સ્વભાવધર્મ છે, તેને હે ભવ્ય ! તુ જાણ. આ બાહ્ય લિંગ-વેષમાત્રથી શું કામ છે ? કંઈપણ નહિ. અહીં એમ પણ જાણવું કે જિનમતમાં લિંગ ત્રણ કહ્યા છે:- એક તો મુનિનું યથાજન્મ નગ્ન દિગંબર લિંગ બીજું ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવકનું, ને ત્રીજું આર્યિકાનું આ ત્રણે લિંગોને ધારણ કરી ભ્રષ્ટ થઈને જે કુક્રિયા કરે છે તેનો નિષેધ છે. અન્ય મતના કેટલાય વેષ છે. તેમને પણ ધારણ કરીને જે કુક્રિયા કરે છે તે પણ નિંદાને પાત્ર છે. તેથી વેષ ધારણ કરીને કુક્રિયા નહિ કરવી એમ બતાવ્યું છે. ૨

હવે કહે છે કે જે જિનલિંગ નિર્ગ્રંથ દિગંબરરૂપને ગ્રહણ કરીને કુક્રિયા કરી હાંસી કરાવે છે તે જીવ પાપ બુદ્ધિ છે:-

**જો પાવમોહિદમહી લિંગં દ્યેત્તૂણ જિણવરિંદાણં।
ઉવહસદિ લિંગિભાવં લિંગિમ્મિય ણારદો લિંગી।। ૩।।**

**યઃ પાપમોહિતમતિઃ લિંગં ગૃહીત્વા જિનેવરન્દ્રાણામ્।
ઉપહસતિ લિંગિભાવં લિંગિષુ નારદઃ લિંગી।। ૩।।**

**જે ^૧પાપ મોહિત બુદ્ધિ, જિનવરલિંગ ધરી, ^૨લિંગિત્વને
ઉપહાસિત કરતો, તે ^૩વિઘાતે ^૪લિંગીઓના લિંગને. ૩**

૧ પાપમોહિતબુદ્ધિ = જેની બુદ્ધિ પાપમોહિત છે એવો પુરુષ. ૨ લિંગિત્વને ઉપહાસિત કરતો = લિંગીપણાનો ઉપહાસ કરે છે; લિંગીભાવની મશ્કરી કરે છે; મુનિપણાની મજાક કરે છે. ૩ વિઘાત = ઘાત કરે છે; નષ્ટ કરે છે; હાનિ પહોંચાડે છે. ૪ લિંગીઓ = મુનિઓ; સાધુઓ; શ્રમણો.

અર્થ:- જે જિનવરેન્દ્ર અર્થાત્ તીર્થકરદેવના લિંગ-નગ્ન દિગંબરરૂપને ગ્રહણ કરી લિંગીપણાના ભાવનો ઉપહાસ કરે છે-હાસ્ય માત્ર સમજે છે તે લિંગી અર્થાત્ વેષી જેની બુદ્ધિ પાપથી મોહિત છે તે નારદ જેવો છે. આ ગાથાના ચોથા પદનું પાઠાતંત્ર આપું છે. ‘લિંગં પાસેદિ લિંગીણં’ આનો અર્થ:- આ લિંગી અન્ય જે કોઈ લિંગોના ધારક છે તેના લિંગોને પણ નષ્ટ કરે છે, અને બધા જ લિંગી આવા હોય છે એમ જિનલિંગને જ લજાવે છે માટે જિનેન્દ્ર લિંગને લજાવવું તે યોગ્ય નથી.

ભાવાર્થ:- લિંગધારી થઈને પણ પાપબુદ્ધિથી કંઈક કુક્રિયા કરે ત્યારે લિંગીપણાને હાંસીમાત્ર સમજે છે, કંઈ કાર્યકારી સમજતા નથી. લિંગીપણું તો ભાવશુદ્ધિથી શોભા પામે છે. જ્યારે ભાવ બગડે ત્યારે બાહ્ય કુક્રિયા કરવા લાગી જાય તે વખતે તેણે લિંગને લજાવ્યું અને અન્ય લિંગીઓના લિંગને પણ કલંક લગાડ્યું. લોકો કહેવા લાગે કે લિંગી આવા જ હોય છે અથવા જેવો નારદનો વેષ છે તેમાં તે પોતાની ઈચ્છાનુસાર સ્વચ્છંદ પ્રવર્તે છે તેવી જ રીતે આ વેષી ઠર્યા. તેથી આચાર્ય એવા આશયથી કહ્યું છે કે જિનેન્દ્રના નિર્ગ્ઠ વેષને લજાવવો યોગ્ય નથી. ૩

હવે લિંગ ધારણ કરીને કુક્રિયા કરે તેને પ્રગટ કરે છે:-

णच्चदि गायदि तावं वायं वाएदि लिंगरुवेण ।
सो पावमोहिद मदी तिरिक्ख जोणी ण सो समणो ॥ ४ ॥

नृत्यति गायति तावत् वाद्यं वादयति लिंगरुपेण ।
सः पापमोहितमतिः तिर्यग्योनिः न सः श्रमणः ॥ ४ ॥

જે લિંગ ધારી નૃત્ય, ગાયન, વાદવાદનને કરે,
તે પાપમોહિત બુદ્ધિ છે તિર્યગ્યોનિ, ન શ્રમણ છે. ૪

અર્થ:- જે લિંગ ધારણ કરીને, મુનિનો વેષ ધારણ કરીને નૃત્ય કરે છે, ગાય છે, વાજિંત્ર વગાડે છે તે પાપથી મોહિત બુદ્ધિવાળો છે, તિર્યચ યોનિ છે, પશુ છે, તે શ્રમણ નથી.

ભાવાર્થ:- લિંગ ધારણ કરીને ભાવ બગાડીને નાચવું, ગાવું, વાજિંત્ર વગાડવું ઇત્યાદિ ક્રિયાઓ કરે છે તે પાપબુદ્ધિઓ છે, પશુ છે, અજ્ઞાની છે, મનુષ્ય નથી, મનુષ્ય હોય તો સાધુપણું રાખે. જેમ નારદ વેષધારી નાચે છે, ગાય છે, વગાડે છે તેવી જ રીતે આ પણ વેષી થયોને ઉત્તમ વેષને લજાવ્યો. તેથી લિંગ ધારણ કરીને આવું થવું યોગ્ય નથી. ૪

સમ્મૂહદિ રક્ષેદિ ય અદ્દં ઝાણદિ બહુપયત્તેણ ।
સો પાવ મોહિદ મદી તિરિક્કજોણી ણ સો સમણો ॥ ૫ ॥

સમૂહયતિ રક્ષતિ ચ આર્ત્ત ધ્યાયતિ બહુપ્રયત્તેન ।
સઃ પાપમોહિતમતિઃ તિર્યગ્યોનિ ન સઃ શ્રમણઃ ॥ ૫ ॥

જે સંગ્રહે, રક્ષે, ^૧બહુ શ્રમપૂર્વ, ધ્યાવે ^૨આર્તને,
તે પાપમોહિતબુદ્ધિ છે તિર્યચ્યોનિ, ન શ્રમણ છે. ૫

અર્થ:- જે નિગ્રંથ લિંગ ધારણ કરીને પરિગ્રહનો સંગ્રહ કરે છે, અથવા તેની વાંચ્છા, ચિંતવન, મમત્વ કરે છે, તે પરિગ્રહની રક્ષા કરે છે, તેને માટે જ પ્રયત્ન કર્યા કરે છે ને તેને માટે આર્તધ્યાન નિરંતર ધ્યાવે છે, તે પાપથી મોહિત બુદ્ધિવાળો છે, તિર્યચ્યોનિ છે, પશુ છે, અજ્ઞાની છે, શ્રમણ તો નથી જ, શ્રમણપણને બગાડે છે એવું જાણવું. ૫

હવે ફરી કહે છે:-

કલહં વાદં જૂવા ણિચ્ચં બહુમાણાગવ્વિઓ લિંગી ।
વચ્ચદિ ણરયં પાઓ કરમાણો લિંગરુવેણ ॥ ૬ ॥

કલહં વાદં દ્યૂતં નિત્યં બહુમાનગર્વિતઃ લિંગી ।
વ્રજતિ નરકં પાપઃ કુર્વાણઃ લિંગિરુપેણ ॥ ૬ ॥

^૩દ્યૂત જે રમે, બહુમાન-ગર્વિત વાદ-કલહ સદા કરે,
લિંગીરૂપે કરતો થકો પાપી નરકગામી બને. ૬

અર્થ:- જે લિંગી બહુ માનકપાયથી ગર્વિષ્ટ બની નિરંતર કલહ કરે છે, વાદ કરે છે, જુગાર રમે છે તે પાપી નરકને પ્રાપ્ત થાય છે. અને પાપથી એમ જ કરતો રહે છે.

ભાવાર્થ:- જો ગૃહસ્થાવસ્થામાં આવી ક્રિયા કરે તો તેને આ ઠપકો નથી, કેમકે કદાચિત્ ગૃહસ્થ તો ઉપદેશનું નિમિત્ત પામીને કુક્રિયા કરતો અટકી જાય તો નરકે ન જાય, પરંતુ લિંગ ધારણ કરી તે રૂપ કુક્રિયા કરે છે તેને ઉપદેશ પણ લાગતો નથી. તેથી તે નરકને જ પાત્ર થાય છે.-

હવે ફરી કહે છે:-

પાઓ પહદંભાવો સેવદિ ય અબંભુ લિંગિરુવેણ ।
સો પાવમોહિદમદી હિંહદિ સંસારકંતારે ॥ ૭ ॥

પાપોપહતભાવઃ સેવતે ચ અબ્રહ્મ લિંગિરુવેણ ।
સઃ પાપમોહિતમતિઃ હિંહતે સંસારકાંતારે ॥ ૭ ॥

જે ^૧પાપ-ઉપહતભાવ સેવે લિંગમાં અબ્રહ્મને,
તે પાપમોહિત બુદ્ધિને પરિભ્રમણ સંસૃતિકાનને. ૭

અર્થ:- પાપથી જેનો આત્મભાવ હણાયેલો છે એવો પુરુષ જે મુનિનો વેષ ધારીને પણ અબ્રહ્મનું સેવન કરે છે તે પાપથી મોહિત બુદ્ધિવાળો લિંગી સંસારરૂપી કાંતાર-વનમાં ભ્રમ્યા કરે છે.

ભાવાર્થ:- પહેલાં તો લિંગ ધારણ કર્યું અને પાછળથી એવા પાપ-પરિણામ થયા કે વ્યભિચારનું સેવન કરવા લાગ્યો. તેની પાપબુદ્ધિને શું કહેવું? તેને સંસારમાં રખડવાનું કેમ ન હોય? જેને અમૃત પણ ઝેર રૂપે પરિણમે તેને રોગ મટવાની આશા ક્યાંથી હોય? એવું જ આનું થયું. તેવાના સંસારનું કપાવું કઠણ છે. ૭

હવે ફરી કહે છે:-

દંસળણાણચરિત્તે ઉપહાણે જહ્મ ણ લિંગરુવેણ ।
અદ્દં જ્ઞાયદિ જ્ઞાણં અણંત સંસારિઓ હોદિ ॥ ૮ ॥

દર્શનજ્ઞાન ચારિત્રાણિ ઉપધાનાનિ યદિ ન લિંગરુવેણ ।
આર્ત્ત ધ્યાયાતિ ધ્યાનં અનંતસંસારિકઃ ભવતિ ॥ ૮ ॥

જ્યાં લિંગ રૂપે જ્ઞાનદર્શન ચરણનું ધારણ નહીં,
ને ધ્યાન ધ્યાવે આર્ત, તેહ અનંત સંસારી મુનિ. ૮

અર્થ:- જો લિંગરૂપ ધારણ કરીને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને ઉપધાનરૂપ (ધારણ) કર્યા નહીં અને આર્તધ્યાને ધ્યાવે છે તો આવો લિંગી અનંત સંસારી હોય છે.

ભાવાર્થ:- લિંગ ધારીને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનું સેવન કરવાનું હતું તે તો કર્યું નહિ, અને ગૃહ, કુટુંબ, પરિગ્રહ આદિ વિષયોને છોડ્યા હતા, તેની ફરીને ચિંતા કરી, આર્તધ્યાન કરવા લાગ્યો. તે અનંત સંસારી કેમ ન થાય? આનું તાત્પર્ય આ છે કે-સમ્યક્દર્શનાદિરૂપ ભાવ તો પહેલાં થયા નહિ અને કોઈ કારણથી લિંગ ધારણ કરી લીધું, એનું પરિણામ શું આવે? પહેલાં ભાવશુદ્ધિ કરીને પછી લિંગ ધારણ કરવું યોગ્ય છે. ૮

૧ પાપ ઉપહત ભાવ = પાપથી જેનો ભાવ હણાયેલો છે એવો પુરુષ. ૨ સંસૃતિકાનને = સંસારરૂપી વનમાં.

હવે કહે છે કે જો ભાવશુદ્ધિ વિના ગૃહસ્થપદ છોડે તો આ પ્રવૃત્તિ થાય છે:-

જો જોહેદિ વિવાહં કિસિકમ્મવણિજ્જીવઘાદં ચ ।
વચ્ચદિ ણરયં પાઓ કરમાણો લિંગિરુવેણ ॥૧॥

યઃ યોજયતિ વિવાહં કૃષિકર્મવાણિજ્યજીવઘાતં ચ ।
વ્રજતિ નરકં પાપઃ કુર્વાણઃ લિંગિરુવેણ ॥૧॥

જોડે વિવાહ, કરે કૃષિ-વ્યાપાર-જીવવિઘાત જે,
લિંગીરૂપે કરતો થકો પાપી નરકગામી બને. ૯

અર્થ:- જે ગૃહસ્થોને પરસ્પર વિવાહસંબંધ જોડી આપે છે, સગપણ કરાવે છે, કૃષિકર્મ-ખેતીવાડીનું ખેડૂતનું કાર્ય, વાણિજ્ય વ્યાપાર અર્થાત્ વૈશ્યનું કાર્ય અને જીવઘાત અર્થાત્ વૈદ્યકર્મ માટે જીવઘાત કરવો અથવા માછીમાર આદિ કાર્ય કરે-આવાં કાર્યો કરે તે લિંગરૂપ ધારણ કરીને, આવાં પાપકાર્ય કરતો થકો તે પાપી, નરકને પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ:- ગૃહસ્થપદ ત્યાગીને શુભભાવ વિના લીંગી થયો હતો. તેને ભાવની વાસના મટી નહિ તેથી લીંગીરૂપ ધારણ કરીને ગૃહસ્થના કાર્ય કરવા લાગ્યો. પોતે વિવાહ કરતો નથી, તો પણ ગૃહસ્થોના સંબંધ કરાવી લગ્ન કરાવે છે. તથા ખેતી, વ્યાપાર, જીવહિંસા પોતે કરે છે અને ગૃહસ્થોને કરાવે છે. તે પાપી થઈને નરકે જાય છે. આવો વેષ ધારણ કરવા કરતાં તો ગૃહસ્થ જ રહ્યો હોત તો સારું હતું. પદનું પાપ તો ન લાગત! તેથી આવો વેષ ધારણ કરવો ઉચિત નથી. આ ઉપદેશ છે. ૯

હવે ફરી કહે છે:-

ચોરાણ લાહરાણ ય યુદ્ધ વિવાદં ચ તિવ્વકમ્મેહિં ।
જંતેણ દિવ્વમાણો ગચ્છદિ લિંગી ણરયવાસં ॥૧૦॥

ચોરાણાં લાપરાણાં ચ યુદ્ધં વિવાદં ચ તીવ્રકર્મભિઃ ।
યંત્રેણ દીવ્યમાનઃ ગચ્છતિ લિંગી નરકયાસં ॥૧૦॥

ચોરો-લબાડોને લડાવે, તીવ્ર પરિણામો કરે,
ચોપાટ-આદિક જે રમે, લિંગી નરક ગામી બને. ૧૦

અર્થ:- જે મુનિલિંગ ધારણ કરીને પણ ચોરોમાં, જૂઠ બોલનાર લબાડોમાં વિવાદ કે યુદ્ધ કરાવે; જેમાં તીવ્ર કષાયો ઉપજે તેવાં તીવ્ર કર્મો વડે તથા શતરંજ, પાસા, ચોપાટ આદિ રમવા વડે તે પાપ કર્મો કરી નરકમાં જાય છે. “લાહરાણ” નું પાઠાંતર “લાહલાણ” છે. ત્યાં ‘રાવલ’ અર્થાત્ રાજકાર્ય કરનારામાં યુદ્ધ-વિવાદ કરાવે છે એમ જાણવું.

ભાવાર્થ:- લિંગ ધારણ કરીને આવું કાર્ય કરે તે તો નરક જ પામે છે એમાં સંશય નથી. ૧૦

હવે કહે છે કે જે લિંગ ધારણ કરીને લિંગને યોગ્ય કાર્ય કરવા છતાં દુઃખી રહે છે, એ કાર્યોનો આદર કરતો નથી તે પણ નરકમાં જાય છે:-

દંસણનાણચરિત્તે તવસંજમણિયમણિચ્ચકમ્મમ્મિ ।
પીહ્યદિ વટ્ટમાણો પાવદિ લિંગી ણરયવાસં ॥૧૧॥

દર્શનજ્ઞાનચારિત્રેષુ તપઃ સંયમનિયમ નિત્યકર્મસુ ।
પીહ્યતે વર્તમાનઃ પ્રાપ્નોતિ લિંગી નરકવાસમ્ ॥૧૧॥

દગ જ્ઞાન ચરણ, નિત્યકર્મે, તપનિયમસંયમ વિષે,
જે વર્તતો પીડા કરે, લિંગી નરકગામી બને. ૧૧

અર્થ:- જે લિંગ ધારણ કરી વિવશતાથી આ ક્રિયાઓ કરતો થકો દુઃખી થાય છે તે લિંગી નરકવાસ પામે છે. તે ક્રિયાઓ કઈ છે? કે પ્રથમ તો દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, વ્યવહારથી અને નિશ્ચયથી ધારણ કરવા; તપ-અનશનાદિક બાર પ્રકારનાં શક્તિ અનુસાર કરવા; સંયમ-ઈન્દ્રિયો અને મનને વશ કરવા; તથા જીવોની રક્ષા કરવી; નિયમ-નિત્ય કાંઈક ત્યાગ કરવો અને નિત્યકર્મ-આવશ્યકાદિ ક્રિયાઓ નિયત સમયે કરવી-આ લિંગને યોગ્ય ક્રિયાઓ છે. આ ક્રિયાઓ કરતો થકો જો દુઃખી થાય છે, તો નરકે જાય છે.

ભાવાર્થ:- “આતમ હિત હેતુ વિરાગ-જ્ઞાન, સો લખ્ઘે આપકો કષ્ટદાન” મુનિપદ = મોક્ષમાર્ગ, તેને તો તે કષ્ટદાતા માને છે, તેથી તે મિથ્યા રુચિવાન છે. લિંગ ધારણ કરીને આ કાર્યો કરવાના હતા. તેનો તો અનાદર કરે અને પ્રમાદ સેવે તથા લિંગને યોગ્ય કાર્ય કરતાં દુઃખ અનુભવે ત્યારે જાણો કે તેણે ભાવશુદ્ધિપૂર્વક લિંગ ગ્રહણ કર્યું નથી અને ભાવ બગડવાથી તો તેનું ફળ નરકવાસ જ હોય છે, એ પ્રકારે જાણવું. ૧૧

હવે કહે છે કે જે ભોજનમાં પણ રસલોલુપી હોય છે તે પણ લિંગને લજાવે છે:-

કંદપ્પાહ્ય વટ્ટહ્ઠ્ઠ કરમાણો ભોયણેસુ રસગિહ્ઠ્ઠિં ।
માયી લિંગવિવાઈ તિરિક્ખજોણી ણ સો સમણો ॥૧૨॥

કંદર્પાદિષુ વર્તતે કુવાર્ણઃ ભોજનેષુ રસગૃહ્ઠ્ઠિમ્ ।
માયાવી લિંગવ્યવાયી તિર્યગ્યોનિઃ ન સઃ શ્રમણઃ ॥૧૨॥

જે ભોજને રસગૃહ્ઠ્ઠિ કરતો વર્તતો કામાદિકે,
માયાવી લિંગ વિનાશી તે તિર્યચ્યોનિ, ન શ્રમણ છે. ૧૨

અર્થ:- જે મુનિલિંગ ધારણ કરીને પણ ભોજનમાં રસની ગૃહિ અર્થાત્ અતિ આસક્તિ રાખે છે તે કંદર્પ-આદિમાં વર્તે છે, તેને કામસેવનની ઈચ્છા તથા પ્રમાદ, નિદ્રા વગેરે અતિ માત્રામાં વધી જાય છે. ત્યારે લિંગવ્યવાયી અર્થાત્ વ્યભિચારી થાય છે. માયાવી અર્થાત્ કામસેવન માટે અનેક કપટ કરવાનું વિચારે છે, જે આવો હોય છે તે તિર્યચયોનિ છે, પશુતુલ્ય છે, મનુષ્ય નથી, તેથી શ્રમણ પણ નથી.

ભાવાર્થ:- ગૃહસ્થપણું છોડીને મુનિવેષ લઈ આહારમાં લોલુપતા કરવા લાગે તો ગૃહસ્થપણામાં અનેક રસીલાં ભોજન મળતા હતા. તેમને શા માટે છોડ્યા? તેથી જણાય છે કે આત્મ ભાવનાના રસને ઓળખ્યો જ નથી. માટે વિષયસુખની જ ચાહના રહી, તેથી ભોજનના રસની સાથે અન્ય પણ વિષયોની ચાહના થાય છે. ત્યારે વ્યભિચાર આદિમાં પ્રવર્તના કરી લિંગને લજાવે છે. આવા લિંગથી તો ગૃહસ્થપદ જ શ્રેષ્ઠ છે એમ જાણવું. ૧૨

હવે ફરી આને જ વિશેષરૂપથી કહે છે:-

ધાવદિ પિંડણિમિત્તં કલહં કારુણ મુઞ્જદે પિંડં।
અવરપરુઈ સંતો જિણમગ્ગિ ણ હોઈ સો સમણો।।૧૩।।

ધાવતિ પિંડનિમિત્તં કલહં કૃત્વા મુંક્તે પિંડમ્।
અપરપરુપી સન્ જિનમાર્ગી ન ભવતિ સઃ શ્રમણઃ।।૧૩।।

^૧પિંડાર્થ જે દોડે અને કરી કલહ ભોજન જે કરે,
ઈર્ષા કરે જે અન્યની, જિનમાર્ગનો નહિ શ્રમણ તે. ૧૩

અર્થ:- જે લિંગધારી પિંડ એટલે આહાર નિમિત્તે દોડે છે, આહાર નિમિત્તે કલહ કરીને આહાર લે છે-ખાય છે અને તેના નિમિત્તે પરસ્પર અન્યની ઈર્ષા કરે છે તે શ્રમણ જિનમાર્ગી નથી.

ભાવાર્થ:- આ કાળમાં જિનલિંગથી ભ્રષ્ટ થઈને પહેલાં અર્ધફાલક થયા, પછી તેમાંથી શ્વેતાંબરાદિક સંઘ થયો. તેમણે શિથિલાચાર પુષ્ટ કરી લિંગની પ્રવૃત્તિ બગાડી, તેનો અહીં નિષેધ છે. તેમનામાં અત્યારે પણ અનેક એવા જોવામાં આવે છે કે જે આહાર માટે જલદી દોડે છે તેને ઈર્ષાપથની ખબર નથી અને ગૃહસ્થને ઘેરથી લાવીને આહાર બે ચાર જણ સાથે બેસીને ખાય છે, તેમાં વહેંચવામાં સરસ, નીરસ આવે ત્યારે પરસ્પર ઝઘડો કરે છે અને તેના નિમિત્તે પરસ્પર ઈર્ષા કરે છે. આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરે ત્યારે શ્રમણ શા માટે થયા? તેઓ જિનમાર્ગી તો છે નહીં, કળિકાળના વેષધારી છે. તેમને સાધુ માને છે તે પણ અજ્ઞાની છે. ૧૩

હવે ફરી કહે છે:-

ગિળ્હદિ અદત્તદાણં પરિણિદા વિ ય પરોક્ષદૂષેઠિં ।
જિનલિંગ ધારંતો ચોરેણ વ હોઙ સો સમણો ॥ ૧૪ ॥

ગૃહણાતિ અદત્તદાનં પરિનિંદામપિ ચ પરોક્ષદૂષણૈઃ ।
જિનલિંગં ધારયન્ ચૌરેણેવ ભવતિ સઃ શ્રમણઃ ॥ ૧૪ ॥

^૧અહત્તનું જ્યાં ગ્રહણ, જે ^૨અસમક્ષ પરિનિંદા કરે,
જિનલિંગ ધારક હો છતાં તે શ્રમણ ચોર સમાન છે. ૧૪

અર્થ:- જે આખ્યા વગરનું દાન લે છે અને પરોક્ષ પરના દુષણોની નિંદા કરે છે તે જિનલિંગને ધારણ કરતો હોવા છતાં પણ ચોર સમાન શ્રમણ છે. ભાવાર્થ:- જે જિનલિંગ ધારણ કરી, દીધા વિના આહાર વગેરે ગ્રહણ કરે છે, બીજાને દેવાની ઇચ્છા નથી પરંતુ કંઈક ભય આદિ ઉત્પન્ન કરીને લેવું તથા આદર વિના લેવું, છુપાઈને કાર્ય કરવું-આ તો ચોરનું કાર્ય છે. આ વેષ ધારણ કરીને એવું કરવા લાગે ત્યારે ચોર જ ઠર્યો. તેથી આવા વેષી થવું યોગ્ય નથી. ૧૪

હવે કહે છે કે જે લિંગ ધારણ કરીને આમ પ્રવર્તે છે તે શ્રમણ નથી:-

ઉપ્પહદિ પહ્લદિ ધાવદિ પુઢવી ઓ ખળદિ લિંગરુવેણ ।
ઙરિયાવહ ધારંતો તિરિક્ખજોણી ણ સો સમણો ॥ ૧૫ ॥

ઉત્પત્તિ પત્તિ ધાવતિ પૃથિવી ખનતિ લિંગરુપેણ ।
ઙર્યાપથં ધારયન્ તિર્યગ્ચોનિઃ ન સ શ્રમણઃ ॥ ૧૫ ॥

^૩લિંગાત્મ ઈર્યાસમિતિનો ધારક છતાં કૂદે, પડે,
દોડે, ઉખાડે ભોંચ, તે તિર્યચ્યોનિ, ન શ્રમણ છે. ૧૫

અર્થ:- જે મુનિલિંગ ધારણ કરી ઈર્યાપથ-જોઈને ચાલવાનું હતું તેમાં જોઈને ચાલે નહિ, દોડે, કૂદકા મારીને ઉછળે, પડી જાય, ફરી ઉઠીને દોડે, વળી જમીનને ખોદે, ચાલતાં એવા પગ પછાડે કે જેથી જમીન ઉખડી જાય; આ પ્રકારે ચાલે તે તિર્યચ્યોનિ છે, પશુ છે, અજ્ઞાની છે, મનુષ્ય નથી. ૧૫

હવે કહે છે કે વનસ્પતિ વગેરે સ્થાવર જીવોની ઢિંસાથી કર્મ-બંધ થાય છે, તેને ન ગણકારતાં સ્વચ્છંદી બનીને પ્રવર્તે છે તે શ્રમણ નથી:-

૧. અણદત્ત = અદત્ત; અણદીધેલ; નહિ દેવામાં આવેલ. ૨. અસમક્ષ = પરોક્ષપણે; અપ્રત્યક્ષપણે; અસમીપપણે; છાની રીતે. ૩ લિંગાત્મ = લિંગ રૂપ; મુનિલિંગ સ્વરૂપ.

બંધો ણિરઓ સંતો સસ્સંં ઁંડેદિ તહ ય વસુહં પિ ।
છિંદહિ તરુગણ બહુસો તિરિક્ખજોણી ણ સો સમણો ॥ ૧૬ ॥

બંધં નીરજાઃ સન્ સસ્યંં ઁંડયતિ તથા ચ સુધામપિ ।
છિનત્તિ તરુગણંં બહુશઃ તિર્યગ્યોનિઃ ન સઃ શ્રમણઃ ॥ ૧૬ ॥

જે અવગણીને બંધ, ખાંડે ધાન્ય, ખોડે પૃથ્વીને,
બહુ વૃક્ષ છેડે જેડ, તે તિર્યચ્યોનિ, ન શ્રમણ છે. ૧૬

અર્થ:- જે મુનિલિંગ ધારણ કરીને વનસ્પતિ આદિની ઢિંસાથી બંધ થાય છે તેને દોષ ન માનીને-બંધને ન ગણકારતાં સસ્ય અર્થાત્ અનાજને ખાંડે છે અને તેવી જ રીતે જમીનને ખોડે છે તથા વારંવાર તરુગણ અર્થાત્ વૃક્ષોના સમૂહને છેડે છે-એવા લિંગી તિર્યચ્યોનિ છે, પશુ છે, અજ્ઞાની છે, શ્રમણ નથી.

ભાવાર્થ:- વનસ્પતિ આદિ સ્થાવર જીવ જિનસૂત્રમાં કહ્યા છે અને તેની ઢિંસાથી કર્મ બંધ થવાનું પણ કહ્યું છે. તેને દોષ ન માનતાં ઉલટું કહે છે કે એમાં શો દોષ છે? એમાં શો બંધ છે? આ પ્રકારે માનીને તથા વૈધ કર્માદિકને નિમિત્તે ઔષધાદિકને, ધાન્યને, પૃથ્વીને તથા વનસ્પતિને ખાંડે છે, ખોડે છે, છેડે છે તે અજ્ઞાની પશુ છે લિંગ ધારણ કરીને શ્રમણ કહેવડાવે છે પણ તે શ્રમણ નથી. ૧૬

હવે કહે છે કે જે લિંગ ધારણ કરીને સ્ત્રીઓથી રાગ કરે છે અને બીજાને દોષ આપે છે તે શ્રમણ નથી:-

રાગં કરેદિ ણિચ્ચંં મહિલાવગ્ગંં પરંં ચ દૂસેદિ ।
દંસણણાણવિહીણો તિરિક્ખજોણી ણ સો સમણો ॥ ૧૭ ॥

રાગં કરોતિ નિત્યંં મહિલાવર્ગંં પરંં ચ દૂષયતિ ।
દર્શનજ્ઞાનવિહીનઃ તિર્યગ્યોનિઃ ન સઃ શ્રમણઃ ॥ ૧૭ ॥

સ્ત્રીવર્ગ પર નિત રાગ કરતો, દોષ દે છે અન્યને,
દગજ્ઞાનથી જે શૂન્ય, તે તિર્યચ્યોનિ, ન શ્રમણ છે. ૧૭

અર્થ:- જે મુનિલિંગ ધારણ કરીને સ્ત્રીઓના સમૂહ પ્રત્યે નિરંતર રાગ-પ્રીતિ કરે છે, તથા અન્ય જે નિર્દોષ છે તેમને દોષિત કહે છે. એવા જ્ઞાન-દર્શન વગરના લિંગી વેષધારી તિર્યચ્યોનિ છે, પશુ સમાન અજ્ઞાની છે, શ્રમણ નથી.

ભાવાર્થ:- લિંગ ધારણ કરવાવાળાને સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન હોય છે અને પરદ્રવ્યોથી રાગદ્વેષ નહિ કરવાવાળાને ચારિત્ર હોય છે. ત્યાં જે સ્ત્રીસમૂહથી તો રાગ-પ્રીતિ કરે છે અને બીજાને દોષ લગાડીને દ્વેષ કરે છે તથા વ્યભિચારી જેવો સ્વભાવ છે તેને દર્શન-જ્ઞાન કેવું? અને ચારિત્ર કેવું? લિંગ ધારણ કરીને લિંગને યોગ્ય આચરણ કરવાનું હતું તે કર્યું નહિ ત્યારે તે અજ્ઞાની પશુ સમાન જ છે. શ્રમણ કહેવડાવે છે તો પોતે મિથ્યાદષ્ટિ છે અને બીજાને પણ મિથ્યાદષ્ટિ કરવાવાળો છે. તેવાનો સંગ કરવો પણ ઉચિત નથી. ૧૭

હવે ફરી કહે છે:-

પવ્વજ્જહીણગહિણં જેહં સીસમ્મિ વટ્ટદે બહુસો।
આચારવિણયહીણો તિરિક્ખજોણી ણ સો સમણો।। ૧૮।।

પ્રવ્રજ્યાહીનગૃહિણિ સ્નેહં શિષ્યે વર્તતે બહુશઃ।
આચારવિનયહીનઃ તિર્યંચયોનિઃ ન સઃ શ્રમણઃ।। ૧૮।।

દીક્ષવિહીન ગૃહસ્થ ને શિષ્યે ઘરે બહુ સ્નેહ જે,
આચાર-વિનયવિહીન, તે તિર્યંચયોનિ, ન શ્રમણ છે. ૧૮

અર્થ:- જે લિંગી ‘પ્રવ્રજ્યાહિન’ અર્થાત્ દીક્ષા રહિત ગૃહસ્થો અને શિષ્યો ઉપર ઘણો સ્નેહ રાખે છે અને મુનિના જે આચાર અર્થાત્ ક્રિયા અને ગુરુઓના વિનયથી રહિત હોય છે. તે તિર્યંચયોનિ છે, પશુ છે, અજ્ઞાની છે, શ્રમણ નથી.

ભાવાર્થ:- ગૃહસ્થોથી તો વારંવાર લાલન-પાલન રાખે અને શિષ્યોથી બહુ સ્નેહ રાખે તથા મુનિની આવશ્યક આદિ પ્રવૃત્તિ કાંઈ કરે નહિ ને ગુરુને પ્રતિકૂળ રહે, વિનયાદિક ન કરે - એવા લિંગી પશુસમાન છે, તેને સાધુ કહેતા નથી. ૧૮

હવે કહે છે કે જે લિંગ ધારણ કરીને પૂર્વોક્ત પ્રકારે પ્રવર્તે છે તે શ્રમણ નથી એવું સંક્ષેપમાં કહે છે:-

एवं सहिओ मुणिवर संजदमज्झमि वट्टदे णिच्चं।
बहुलं पि जाणमाणो भावविणट्ठो ण सो सणणो।। १९।।

एवं सहितः मुनिवर! संयतमध्ये वर्तते नित्यम्।
बहुलमपि जानन् भावविनष्टः न सः श्रमणः।। १९।।

ઈમ વર્તનારો સંયતોની મધ્ય નિત્ય રહે ભલે,
ને હોય ^૧બહુશ્રુત, તોય ^૨ભાવવિનષ્ટ છે, નહિ શ્રમણ છે. ૧૯

૧. બહુશ્રુત = ઘણા શાસ્ત્રોનો જાણનાર; વિદ્વાન. ૨. ભાવવિનષ્ટ = ભાવભ્રષ્ટ; ભાવ શૂન્ય; શુદ્ધ ભાવથી (દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રથી) રહિત.

અર્થ:- હે મુનિવર! ઉપર કહી તેવી પ્રવૃત્તિમાં વર્તતો લિંગધારી મુનિ સંયમી મુનિઓની મધ્યમાં રહેતો હોય અને ઘણાં શાસ્ત્રોનો જાણકાર હોય, છતાં ભાવોથી નષ્ટ છે, શ્રમણ નથી.

ભાવાર્થ:- આવા ઉપર કહેલા લિંગી જે હંમેશા મુનિઓની વચ્ચે રહેતા હોય, ઘણા શાસ્ત્રો જાણતા હોય તો પણ ભાવ અર્થાત્ શુદ્ધ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ પરિણામથી રહિત છે તેથી મુનિ નથી, ભ્રષ્ટ છે, અન્ય મુનિઓના ભાવ બગાડનાર છે. ૧૯

હવે ફરી કહે છે કે જે સ્ત્રીઓનો સંસર્ગ ઘણો રાખે છે તે પણ શ્રમણ નથી:-

દંસળળાણ ચરિત્તે મહિલાવગ્ગમ્મિ દેદિ વીસદ્ધો ।

પાસત્થ વિ હુ ણિયદ્ધો ભાવવિણદ્ધો ણ સો સમણો ॥ ૨૦ ॥

દર્શનજ્ઞાન ચારિત્રાણિ મહિલાવર્ગે દદાતિ વિશ્વસ્તઃ ।

પાર્શ્વસ્થાદપિ સ્ફુટં વિનષ્ટઃ ભાવવિનષ્ટઃ ન સઃ શ્રમણઃ ॥ ૨૦ ॥

સ્ત્રીવર્ગમાં ^૧વિશ્વસ્ત દે છે જ્ઞાન-દર્શન-ચરણ જે,

પાર્શ્વસ્થથી પણ ડીન ભાવવિનષ્ટ છે, નહિ શ્રમણ છે. ૨૦

અર્થ:- જે લિંગધારી સ્ત્રીઓના સમૂહમાં તેમનો વિશ્વાસ કરી અને તેમનામાં વિશ્વાસ ઉપજાવી દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર આપે છે, તેમને સમ્યક્ત્વ બતાવે છે, ભણવા-ભણાવવા રૂપ જ્ઞાન આપે છે, દીક્ષા આપે છે, પ્રવૃત્તિ શીખવાડે છે, આ રીતે વિશ્વાસ ઉપજાવી તેમની વચ્ચે પ્રવર્તે છે-આવો લિંગી તો પાર્શ્વસ્થથી પણ નિષ્કૃષ્ટ છે-પ્રગટ ભાવથી વિનષ્ટ છે, શ્રમણ નથી.

ભાવાર્થ:- લિંગ ધારણ કરીને સ્ત્રીઓમાં વિશ્વાસ ઉપજાવીને તેમને નિરંતર પઠન-પાઠન કરાવવું, લાલન-પાલન રાખવું, તેને જાણો કે તેના ભાવ ખોટા છે. પાર્શ્વસ્થ તો ભ્રષ્ટ મુનિને કહે છે, તેનાથી પણ આ નિકૃષ્ટ છે, આવાને સાધુ કહેતા નથી. ૨૦

હવે ફરી કહે છે:-

પુંચ્છલિઘરિ જો મુજ્જઙ્ગિચ્ચં સંથુણદિ પોસણ પિંડં ।

પાવદિ બાલસહાવં ભાવવિણદ્ધો ણ સો સમણો ॥ ૨૧ ॥

પુંશ્ચલી ગૃહે યઃ મુંક્તે નિત્યં સંસ્તૌતિ પુષ્ણાતિ પિંડં ।

પ્રાપ્નોતિ બાલસ્વભાવં ભાવવિનષ્ટઃ ન સઃ શ્રમણઃ ॥ ૨૧ ॥

^૨અસતીગૃહે ભોજન, ^૩કરે સ્તુતિ નિત્ય, પોષે ^૪પિંડ જે,

અજ્ઞાનભાવે યુક્ત ભાવવિનષ્ટ છે, નહિ શ્રમણ છે. ૨૧

૧. વિશ્વસ્ત = ૧) વિશ્વાસુપણે અર્થાત્ અર્થાત્ (સ્ત્રીવર્ગનો) વિશ્વાસ કરીને નિર્ભય પણે ૨. અસતી ગૃહે = વ્યભિચારિણી સ્ત્રીના ઘરે. ૩. કરે સ્તુતિ નિત્ય = હંમેશા તેની પ્રશંસા કરે છે. ૪. પિંડ = શરીર.

અર્થ:- જે લિંગીધારી પુંશ્ચલી અર્થાત્ વ્યભિચારિણી સ્ત્રીના ઘરે ભોજન લે છે, આહાર કરે છે અને નિત્ય તેની પ્રશંસા કરે છે કે આ મોટી ધર્માત્મા છે, તેની સાધુઓમાં ઘણી ભક્તિ છે.-આ પ્રકારે હંમેશા તેની પ્રશંસા કરે છે, આ પ્રમાણે શરીરને પોષે છે. આવા લિંગી બાળસ્વભાવને પામે છે, અજ્ઞાની છે, ભાવથી વિનષ્ટ છે, તે શ્રમણ નથી.

ભાવાર્થ:- જે લિંગ ધારણ કરીને વ્યભિચારિણીનો આહાર ખાઈને શરીરને પોષે છે, તેની નિત્ય પ્રશંસા કરે છે ત્યારે જાણો કે આ પણ વ્યભિચારી છે, અજ્ઞાની છે, તેને લજ્જા પણ આવતી નથી. આ પ્રકારે ભાવથી ભ્રષ્ટ છે, મુનિત્વ ભાવ નથી. ત્યારે મુનિ કેવો? ૨૧

હવે આ લિંગ પાહુડને સંપૂર્ણ કરે છે અને કહે છે કે જે ધર્મનું યથાર્થરૂપથી પાલન કરે છે તે ઉત્તમ સુખ પામે છે:-

**इय लिंगपाहुडमिणं सव्वंबुद्धेहिं देसियं धम्मं ।
पालेइ कट्टसहियं सो गाहदि उत्तम ठाणं ॥ २२ ॥**

**इति लिंगप्राभृतमिदं सर्वं बुद्धैः देशितं धर्मम् ।
पालयति कष्टसहितं सः गाहते उत्तम स्थानम् ॥ २२ ॥**

**એવી રીતે સર્વજ્ઞે કથિત આ લિંગપ્રાભૃત જાણીને,
જે ધર્મ પાળે કષ્ટ સહ^૧, તે સ્થાન ઉત્તમને લહે. ૨૨**

અર્થ:- આ પ્રકારે આ લિંગપાહુડ શાસ્ત્રનો સર્વ જ્ઞાની ગણધરાદિએ ઉપદેશ આપ્યો છે તેને જાણીને જે મુનિ ધર્મને પ્રયત્નપૂર્વક ઘણા કષ્ટ સાથે પાળે છે, રક્ષા કરે છે તે ઉત્તમ સ્થાન જે મોક્ષ તેને પામે છે.

ભાવાર્થ:- આ મુનિનું લિંગ છે તે ઘણા પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થાય છે. તેને પ્રાપ્ત કરીને પણ ફરી ખોટા કારણો મેળવીને તેને બગાડે છે તો જાણો કે આ મોટો દુર્ભાગી છે. ચિંતામણિ રત્ન પામીને કોડીના બદલામાં નષ્ટ કરે છે. તેથી આચાર્યે ઉપદેશ આપ્યો છે કે આવું પદ પામીને તેની મહાયત્નપૂર્વક રક્ષા કરવી. કુસંગતિ કરીને બગાડશો તો જેમ પહેલાં સંસારમાં ભ્રમણ કરતો હતો તેવી જ રીતે ફરી સંસારમાં અનંતકાળ સુધી ભ્રમણ કરવું પડશે. જો યત્નપૂર્વક મુનિત્વનું પાલન કરશો તો શીઘ્ર જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થશે. તેથી જેને મોક્ષની ઇચ્છા હોય તે મુનિ-ધર્મને પ્રાપ્ત કરીને યત્નપૂર્વક પાલન કરે, પરિષદ-ઉપસર્ગ આવે તો પણ ચલાયમાન ન થવું. આ સર્વજ્ઞદેવનો ઉપદેશ છે. ૨૨

૧. કષ્ટ સહ = કષ્ટ સહિત; પ્રયત્ન પૂર્વક.

આ પ્રકારે આ લિંગ પાહુડ ગ્રંથ પૂર્ણ કર્યો. તેનો સંક્ષેપ આ પ્રમાણે છે કે, આ પંચમકાળમાં જિનલિંગ ધારણ કરીને ફરી દુષ્કાળના નિમિત્તથી ભ્રષ્ટ થયા, વેષ બગાડી દીધો તે અર્ધફાલક કહેવાયા. તેમાંથી પછી શ્વેતામ્બર થયા, તેમાંથી યાપનીય થયા, ઇત્યાદિ થઈને શિથિલઆચારને પુષ્ટ કરી શાસ્ત્રો રચી સ્વચ્છંદી બની ગયા. તેમાંથી કેટલાય બિલકુલ નિંદ પ્રવૃત્તિ કરવા લાગ્યા. તેમનો નિષેધ કરવા માટે તથા બધાને સત્ય ઉપદેશ આપવા માટે આ ગ્રંથ છે. આ ગ્રંથને સમજીને શ્રદ્ધાન કરવું. આ પ્રકારે નિંદ આચરણવાળાને સાધુ-મોક્ષમાર્ગી ન માનવા, તેમની વંદના અને પૂજા ન કરવી એ ઉપદેશ છે.

છપ્પય

લિંગ મુનીકો ધારિ પાપ જો ભાવ બિગાડે
વહ નિંદાકું પાય આપકો અહિત વિથારૈ।

તાકું પૂજૈ થુવૈ વંદના કરૈ જુ કોઈ
વે ભી તૈસે હોઈ સાથિ દુરગતિકું લેઈ।।

ઈસસે જે સાંચે મુનિ ભયે ભાવ શુદ્ધિમૈ ધિર રહે।
તિનિ ઉપદેશ્યા મારગ લગે તે સાંચે જ્ઞાની કહે।।૧।।

દોહ

આંતર બાહ્ય જુ શુદ્ધ જિનમુદ્રાકું ધારિ।
ભયે સિદ્ધ આનંદમય બંદું જોગ સંવારિ।।૨।।

ઈતિ શ્રી કુન્દકુન્દાચાર્ય સ્વામી વિરચિત
શ્રી લિંગપાહુડ શાસ્ત્રની જયપુર નિવાસી પંડિત જયચંદ્રજી છાબડા કૃત
દેશભાષામય વચનિકા સમાપ્ત.

તેનો બીજો અર્થ એમ પણ થાય છે કે 'રક્ત' એટલે રાગરૂપ આત્માના ભાવ, તેને 'ઉત્પલ' એટલે દૂર કરવામાં, 'કોમળ' એટલે કઠોરતાદિ દોષ રહિત તથા 'સમ' એટલે રાગદ્વેષ રહિત, 'પાદ' એટલે વાણીનાં પદ જેમનાં છે, અર્થાત્ જેનાં વચન કોમળ, હિત, મિત, મધુર, રાગદ્વેષ રહિત પ્રવર્તે છે, તેનાથી સર્વનું કલ્યાણ થાય છે.

ભાવાર્થ:- આ પ્રકારે શ્રી વર્ધમાન સ્વામીને નમસ્કારરૂપ મંગળ કરીને આચાર્ય શીલ પાહુડ ગ્રંથ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે. ૧

હવે શીલનું રૂપ તથા તેથી (જ્ઞાન) ગુણ થાય છે તે કહે છે:-

સીલસ્સ ય ણાણસ્સ ય ણત્થિ વિરોહો બુદ્ધેહિં ણિદ્ધિહો ।
ણવરિ ય સીલેણ વિણા વિસયા ણાણં વિણાસંતિ ॥ ૨ ॥

શીલસ્ય ચ જ્ઞાનસ્ય ચ નાસ્તિ વિરોધો બુદ્ધૈઃ નિર્દિષ્ટઃ ।
કેવલં ચ શીલેન વિના વિષયાઃ જ્ઞાનં વિનાશયંતિ ॥ ૨ ॥

ન વિરોધ ભાખ્યો જ્ઞાનીઓએ શીલને ને જ્ઞાનને;
વિષયો કરે છે નષ્ટ કેવળ શીલવિરહિત જ્ઞાનને. ૨

અર્થ:- શીલનો અને જ્ઞાનનો જ્ઞાનીઓએ વિરોધ કહ્યો નથી. એવું નથી કે જ્યાં શીલ હોય ત્યાં જ્ઞાન ન હોય અને જ્ઞાન હોય ત્યાં શીલ ન હોય. અહીં વિશેષ કહે છે કે-શીલ વિના વિષય અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોના વિષય છે તે જ્ઞાનનો નાશ કરે છે-જ્ઞાનને મિથ્યાત્વ રાગ-દ્વેષમય અજ્ઞાનરૂપ કરે છે.

ભાવાર્થ:- અહીં એમ જાણવું કે શીલ એટલે સ્વભાવ કે પ્રકૃતિ પ્રસિદ્ધ છે. આત્માનો સામાન્યરૂપથી જ્ઞાન સ્વભાવ છે. આ જ્ઞાન સ્વભાવમાં અનાદિ કર્મસંયોગથી (-પરનો સંગ કરવાની પ્રવૃત્તિથી) મિથ્યાત્વ-રાગ-દ્વેષરૂપ પરિણામ થાય છે. તેથી જ્ઞાનસ્વભાવ પ્રકૃતિ કુશીલ રૂપે પરિણમે છે. તેથી સંસારમાં જન્મ-મરણ ઊભા થાય છે. અર્થાત્ કુશીલ કે અજ્ઞાનભાવથી જ સંસાર ઉત્પન્ન થયો છે. આ પ્રકૃતિને અજ્ઞાનરૂપ કહે છે, આ કુશીલ-પ્રકૃતિથી સંસાર અવસ્થામાં પોતાપણું માને છે. તથા પર દ્રવ્યોમાં ઈષ્ટ-અનિષ્ટ બુદ્ધિ કરે છે.

આ પ્રકૃતિ પલટાય ત્યારે મિથ્યાત્વનો અભાવ કહેવાય, ત્યાર પછી સંસાર પર્યાયમાં પોતાપણું માનતો નથી. અને પર દ્રવ્યોમાં ઈષ્ટ-અનિષ્ટ બુદ્ધિ થતી નથી. આ ભાવની પૂર્ણતા ન થાય ત્યાં સુધી ચારિત્ર મોહના ઉદયથી (ઉદયમાં આવેલ કર્મોમાં જોડાવાથી) કંઈક રાગ-દ્વેષ-કપાય પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે તેમને કર્મનો ઉદય જાણે, તે ભાવોને ત્યાગવા યોગ્ય જાણે, ત્યાગવા ઈચ્છે એવી પ્રકૃતિ થાય ત્યારે સમ્યક્દર્શનરૂપ ભાવ કહે છે. આ સમ્યક્દર્શન

ભાવથી જ્ઞાન પણ સમ્યક્ નામ પામે છે. તથા ભૂમિકા અનુસાર ચારિત્રની પ્રવૃત્તિ થાય છે. જેટલા અંશે રાગ-દ્વેષ ઘટે છે તેટલા અંશે ચારિત્ર કહેવાય છે. આ પ્રકૃતિને સુશીલ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે સુશીલ-કુશીલ શબ્દનો સામાન્ય અર્થ છે.

સામાન્યરૂપથી વિચારે તો જ્ઞાન જ કુશીલ છે અને જ્ઞાન જ સુશીલ છે. તેથી ગાથામાં કહ્યું છે કે જ્ઞાનને અને શીલને વિરોધ નથી. જ્યારે સંસાર પ્રકૃતિ પલટીને મોક્ષ સન્મુખ પ્રકૃતિ થાય ત્યારે સુશીલ કહેવાય છે. તેથી જ્ઞાનમાં અને શીલમાં વિશેષ કહ્યો નથી. જો જ્ઞાનમાં સુશીલ ન આવે તો જ્ઞાનને ઇન્દ્રિયોના વિષયો નાશ કરે છે જ્ઞાનને અજ્ઞાન કરે છે ત્યારે કુશીલ નાશ પામે છે.

અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે-ગાથામાં જ્ઞાન-અજ્ઞાનના તથા સુશીલ-કુશીલના નામ તો કહ્યાં નથી, જ્ઞાન અને શીલ એટલું જ કહ્યું છે. એનું સમાધાન:- પહેલાં ગાથામાં એવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે હું શીલના ગુણોને કહીશ. તેથી આ પ્રકારે જાણવામાં આવે છે કે આવા આચાર્યના આશયમાં સુશીલને જ કહેવાનું પ્રયોજન છે. સુશીલને જ શીલ નામથી કહે છે, શીલ રહિતને કુશીલ કહે છે.

અહીં ગુણ શબ્દ ઉપકારવાચક લેવો, તથા વિશેષ વાચક પણ લેવો. શીલથી ઉપકાર થાય છે તથા શીલના વિશેષ ગુણ છે તે પણ કહેશે. આ પ્રકારે જ્ઞાનમાં જો શીલ ન આવે તો કુશીલ થાય છે. ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં આસક્તિ થાય ત્યારે તે (શીલ) જ્ઞાન નામ પ્રાપ્ત કરતું નથી એમ જાણવું. વ્યવહારમાં શીલનો અર્થ સ્ત્રીસંસર્ગનો ત્યાગ કરવાનો પણ છે. તેથી વિષય સેવનનો જ નિષેધ છે. પરદ્રવ્ય માત્રનો સંસર્ગ છોડવો, આત્મામાં લીન થવું તે પરમ બ્રહ્મચર્ય છે. આ પ્રકારે આ શીલનું જ નામાંતર જાણવું. ૨

હવે કહે છે કે જ્ઞાન હોવા છતાં પણ જ્ઞાનની ભાવના કરવી અને વિષયોથી વિરક્ત થવું કઠણ છે (દુર્લભ છે):-

**दुखे णज्जदि णाणं णाणं णारुण भावणा दुखं ।
भावियमई व जीवो दिसयेसु विरज्जए दुखं ॥ ३ ॥**

**दुःखेनेयते ज्ञानं ज्ञानं ज्ञात्वा भावना दुःखम् ।
भावितमतिश्च जीवः विषयेषु विरज्यति दुःखम् ॥ ३ ॥**

**દુષ્કર જણાવું જ્ઞાનનું, પછી ભાવના દુષ્કર અરે !
વળી ભાવનાયુત જીવને દુષ્કર વિષયવૈરાગ્ય છે. ૩**

અર્થ:- પ્રથમ તો જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવી દુષ્કર છે. કદાચિત્ જ્ઞાન પણ પ્રાપ્ત કરે તો

તેને જાણીને તેની ભાવના કરવી, -વારંવાર અનુભવ કરવો તે દુઃખથી (દંઢતર સમ્યક્ પુરુષાર્થથી) થાય છે. વળી કદાચિત્ જ્ઞાનની ભાવના સહિત કોઈ જીવ થઈ જાય તો પણ વિષયો ને દુઃખથી ત્યાગે છે.

ભાવાર્થ:- જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, પછી તેની ભાવના કરવી, પછી વિષયોનો ત્યાગ કરવો- એ ઉત્તરોત્તર દુષ્કર છે અને વિષયોનો ત્યાગ કર્યા વિના પ્રકૃતિ બદલાતી નથી. તેથી પહેલાં એમ કહ્યું કે વિષય જ્ઞાનને બગાડે છે, માટે વિષયોને ત્યાગવા એ જ સુશીલ છે. ૩

હવે કહે છે કે આ જીવ જ્યાં સુધી વિષયોમાં પ્રવર્તે છે ત્યાં સુધી જ્ઞાનને જાણતો નથી. અને જ્ઞાનને જાણ્યા વિના વિષયોથી વિરક્ત થાય તો પણ કર્મોનો ક્ષય કરતો નથી:-

તાવ ણ જાણદિ ણાણં વિસયબલો જાવ વટ્ટણ્ જીવો ।
વિસણ્ વિરત્તમેત્તો ણ ખવેઙ્ પુરાઙ્ઙયં કમ્મં ॥૪॥

તાવત્ ન જાનાતિ જ્ઞાનં વિષયબલઃ યાવત્ વર્ત્તતે જીવઃ ।
વિષયે વિરક્ત માત્રઃ ન ક્ષિપતે પુરાતનં કર્મ ॥૪॥

જાણે ન આત્મા જ્ઞાનને, વર્તે વિષયવશ જ્યાં લગી;
નહિ ^૧ક્ષપણ પૂરવ કર્મનું કેવળ વિષયવૈરાગ્યથી. ૪

અર્થ:- જ્યાં સુધી આ જીવ વિષયબળ અર્થાત્ વિષયોને વશ રહે છે ત્યાં સુધી જ્ઞાનને જાણતો નથી અને જ્ઞાનને જાણ્યા વિના કેવળ વિષયોથી વિરક્ત થવા માત્રથી જ પહેલાં બાંધેલા કર્મોનો નાશ થતો નથી.

ભાવાર્થ:- જીવનો ઉપયોગ ક્રમવર્તી છે અને સ્વસ્થ (સ્વચ્છત્વ) સ્વભાવ છે. તેથી જેવો જ્ઞેયને જાણે છે તેવો તે વખતે તેમાં તન્મય થઈને વર્તે છે. તેથી જ્યાં સુધી વિષયોમાં આસક્ત થઈને વર્તે છે ત્યાં સુધી જ્ઞાનનો અનુભવ થતો નથી, ઈષ્ટ-અનિષ્ટ ભાવ જ રહે છે અને જ્ઞાનનો અનુભવ થયા વિના કદાચિત્ વિષયોને ત્યાગે તો વર્તમાન વિષયોને તો છોડે, પરંતુ પૂર્વે કર્મ બાંધેલું હતું તેનો તો જ્ઞાનનો અનુભવ થયા વિના ક્ષય થતો નથી. પૂર્વ કર્મના બંધનો નાશ કરવામાં (સ્વસન્મુખ) જ્ઞાનનું જ સામર્થ્ય છે. માટે જ્ઞાન સહિત થઈને વિષય ત્યાગવા શ્રેષ્ઠ છે. વિષયોનો ત્યાગ કરી જ્ઞાનની ભાવના કરવી એ જ સુશીલ છે. ૪

હવે જ્ઞાનનો, લિંગગ્રહણનો તથા તપનો અનુક્રમ કહે છે:-

૧. ક્ષપણ = ક્ષય કરવો તે; નાશ કરવો તે.

णाणं चरित्तहीणं लिंगग्रहणं च दंसण विहूणं ।
संजम हीणो य तवो जइ चरइ णिरत्थयं सव्वं ॥ ५ ॥

ज्ञानं चारित्रहीनं लिंगग्रहणं च दर्शनविहीनं ।
संयमहीनं च तपः यदि चरति निरर्थकं सर्वम् ॥ ५ ॥

જે જ્ઞાન ચરણ વિહીન, ધારણ લિંગનું દગડીન જે,
તપચરણ જે સંયમ સુવિરહિત, તે બધુંય ^૧નિરર્થ છે. ૫

અર્થ:- જ્ઞાન જો ચારિત્ર રહિત હોય તો તે નિરર્થક છે અને લિંગ ગ્રહણ જો દર્શન રહિત હોય તો તે પણ નિરર્થક છે તથા સંયમરહિત તપ પણ નિરર્થક છે. આ પ્રકારે આવાં આચરણ કરે તો તે સર્વ નિરર્થક છે.

ભાવાર્થ:- હેય-ઉપાદેયનું જ્ઞાન તો હોય અને ત્યાગ-ગ્રહણ ન કરે તો જ્ઞાન નિષ્ફળ છે યથાર્થ શ્રદ્ધાન વિના દીક્ષા લઈ લે તો તે પણ નિષ્ફળ છે, (સ્વાનુભૂતિના બળ દ્વારા) ઇન્દ્રિયોને વશમાં રાખવીને જીવોની દયા પાળવી તે સંયમ છે. એના વિના કંઈ તપ કરે તો અહિંસાદિકથી તે વિપરીત હોય તો તપ પણ નિષ્ફળ છે. આ પ્રકારથી તેનું આચરણ નિષ્ફળ થાય છે. ૫

હવે કહે છે કે આવું કરીને થોડું પણ કરે તો ઘણું ફળ આપે છે:-

णाणं चरित्तसुद्धं लिंगग्रहणं च दंसणविसुद्धं ।
संजमसहिदो य तवो थोओ वि महाफलो होइ ॥ ६ ॥

ज्ञानं चारित्रसुद्धं लिंगग्रहणं च दर्शन विशुद्धम् ।
संयमसहितं च तपः स्तोकमपि महाफलं भवति ॥ ६ ॥

જે જ્ઞાન ચરણવિશુદ્ધ, ધારણ લિંગનું ^૨દગશુદ્ધ જે,
તપ જે ^૩સસંયમ, તે ભલે થોડું, મહાફળયુક્ત છે. ૬

અર્થ:- જ્ઞાન ચારિત્રથી શુદ્ધ લિંગનું ગ્રહણ, દર્શનથી શુદ્ધ તથા સંયમ સહિત તપ - આવું થોડું પણ આચરણ કરે તો મહાફળરૂપ થાય છે.

ભાવાર્થ:- જ્ઞાન થોડું પણ હોય, છતાં આચરણ શુદ્ધ કરે તો મોટું ફળ આપે છે. તેવી જ રીતે સમ્યગ્દર્શન સહિત મુનિપણું ગ્રહણ કરે તો ઉત્તમ ફળ આપે છે. જેમકે સમ્યગ્દર્શન સહિત શ્રાવક જ હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે અને સમ્યગ્દર્શન વિનાનો મુનિનો વેષ હોય તો પણ

૧. નિરર્થ = નિરર્થક; નિષ્ફળ. ૨. દગશુદ્ધ = સમ્યગ્દર્શન વડે શુદ્ધ. ૩. સસંયમ = સંયમ સહિત.

તે શ્રેષ્ઠ નથી. ઇન્દ્રિય સંયમ, પ્રાણસંયમ સહિત ઉપવાસદિકનું તપ થોડું પણ કરે તો મોટું ફળ આપે છે અને વિષયાભિલાષ તથા દયા રહિત ઘણા કષ્ટ સહિત તપ કરે તો પણ ફળ આપતું નથી. એમ જાણવું. ૬

હવે કહે છે કે જો કોઈ જ્ઞાનને જાણીને વિષયાસક્ત રહે છે તે સંસારમાં જ ભ્રમણ કરે છે:-

णाणं णारुण णरा केई विसयाइ भाव संसत्ता।
हिंडंति चादुरगदि विसएसु विमोहिया मूढा॥७॥

ज्ञानं ज्ञात्वा नराः केचित् विषयादिभाव संसक्ताः।
हिंडंते चर्तुगतिं विषयेषु विमोहिता मूढाः॥७॥

નર કોઈ જાણી જ્ઞાનને, આસક્ત રહી વિષયાદિકે,
ભટકે ચતુર્ગતિમાં અરે ! વિષયે વિમોહિત મૂઢ એ. ૭

અર્થ:- કોઈ મૂઢ-મોહી પુરુષ જ્ઞાનને જાણીને પણ વિષયોમાં આસક્તિભાવથી ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં ભમ્યા કરે છે. કેમકે વિષયોથી વિમોહિત થતાં ફરી સંસાર પ્રાપ્ત કરશે. તેમાં પણ વિષય-કષાયોના જ સંસ્કાર છે.

ભાવાર્થ:- જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને વિષય-કષાય છોડવા એ સારું છે નહિ તો જ્ઞાન પણ અજ્ઞાન જેવું જ છે. ૭

હવે કહે છે કે જ્યારે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને આ પ્રકારે કરે તો સંસાર કષાય:-

जे पुण विसयविरत्ता णाणं णारुण भावणासहिदा।
छिंदंति चादुरगदिं तवगुणजुत्ता ण संदेहो॥८॥

ये पुनः विषयविरक्ताः ज्ञानं ज्ञात्वा भावनासहिताः।
छिन्दन्ति चर्तुगतिं तपोगुण युक्ताः न संदेहः॥८॥

પણ વિષયમાંડી વિરક્ત, જાણી જ્ઞાન, ભાવનયુક્ત જે,
નિ:શંક તે તપ ગુણ સહિત છેદે ચતુર્ગતિભ્રમણને. ૮

અર્થ:- જે જ્ઞાનને જાણીને વિષયોથી વિરક્ત થઈ જ્ઞાનની વારંવાર અનુભવરૂપ ભાવના સહિત વર્તે છે તે તપ તથા ગુણ અર્થાત્ મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણયુક્ત થઈને ચારગતિ રૂપ સંસારને છેદે છે, નાશ કરે છે એમાં સંદેહ નથી.

ભાવાર્થ:- જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને વિષયકષાય છોડીને જ્ઞાનની ભાવના કરે, મૂળગુણ-ઉત્તર ગુણ ગ્રહણ કરી તપ કરે તે સંસારનો અભાવ કરીને મુક્તિરૂપ નિર્મળ દશાને પ્રાપ્ત થાય છે. આ શીલ સહિત જ્ઞાન રૂપ માર્ગ છે. ૮

હવે આ પ્રકારે શીલસહિત જ્ઞાનથી જીવ શુદ્ધ થાય છે તેનું દષ્ટાંત કહે છે:-

જહ કંચનં વિસુદ્ધં ધમ્મઙ્ગયં ખલ્લિયલવણલેવેણ ।
તહ જીવો વિ વિસુદ્ધં ણાણવિસલિલેણ વિમલેણ ॥ ૧ ॥

યથા કાંચનં વિશુદ્ધં ધમત્ ખલ્લિકાલવણલેપેન ।
તથા જીવોઽપિ વિશુદ્ધઃ જ્ઞાનવિસલિલેન વિમલેન ॥ ૧ ॥

ધમતાં લવણ-ખડી લેપપૂર્વક કનક નિર્મળ થાય છે,
ત્યમ જીવ પણ સુવિશુદ્ધ^૧ જ્ઞાનસલિલથી નિર્મળ બને છે. ૮

અર્થ:- જેમ સોનું નવસાર અને મીઠાના લેપથી વિશુદ્ધ-નિર્મળ કાંતિ સહિત થાય છે તેવી રીતે જીવ પણ વિષય-કષાયોના મળથી રહિત નિર્મળ જ્ઞાનરૂપ જળથી પ્રક્ષાલિત થઈને કર્મરહિત વિશુદ્ધ થાય છે.

ભાવાર્થ:- જ્ઞાન આત્માનો મુખ્ય ગુણ છે. તે મિથ્યાત્વ અને વિષય-કષાયોથી મલિન થયેલો છે. તેથી મિથ્યાત્વ અને વિષયરૂપ મળને દૂર કરીને તેની ભાવના કરે, તેનું એકાગ્રતાથી ધ્યાન કરે, તો કર્મોનો નાશ કરી જીવ અનંત ચતુષ્ટય પ્રાપ્ત કરી મુક્ત થઈને શુદ્ધાત્મા થાય છે. અહીં સુવર્ણનું દષ્ટાંત છે તે જાણવું. ૮

હવે કહે છે કે જે જ્ઞાન પામીને વિષયાસક્ત થાય છે તે જ્ઞાનનો દોષ નથી પણ તે કુપુરુષનો દોષ છે:-

ણાણસ્સ ણત્થિ દોસો કુપ્પુરિસાણં વિ મંદબુદ્ધીણં ।
જે ણાણગલ્લિદા હોઝ્ઞણં વિસણ્ણુ રજ્જન્તિ ॥ ૧૦ ॥

જ્ઞાનસ્ય નાસ્તિ દોષઃ કાપુરુષસ્યાપિ મંદબુદ્ધેઃ ।
યે જ્ઞાનગર્વિતાઃ ભૂત્વા વિષયેષુ રજ્જન્તિ ॥ ૧૦ ॥

જે જ્ઞાનથી ગર્વિત બની વિષયો મહીં રાચે જનો,
તે જ્ઞાનનો નહિ દોષ, દોષ કુપુરુષ મંદમતિ તણો. ૧૦

૧ જ્ઞાનસલિલ = જ્ઞાનજળ; જ્ઞાનરૂપી નીર.

અર્થ:- જે પુરુષ જ્ઞાનનો ગર્વ કરીને જ્ઞાનમદથી વિષયોમાં રાચે છે તે આ જ્ઞાનનો દોષ નથી, પણ મંદબુદ્ધિ કુપુરુષ છે તેનો દોષ છે.

ભાવાર્થ:- કોઈ જાણે કે જ્ઞાનથી ઘણા પદાર્થોને જાણે ત્યારે વિષયોમાં રંજાયમાન થાય છે તે આ જ્ઞાનનો દોષ છે. અહીં આચાર્ય કહે છે કે-એવું ન માનો જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને વિષયોમાં આસક્ત થાય છે તે આ જ્ઞાનનો દોષ નથી આ પુરુષ મંદબુદ્ધિ છે અને કુપુરુષ છે તેનો દોષ છે, પુરુષનું હોનહાર ખરાબ હોય ત્યારે બુદ્ધિ બગડી જાય છે. ફરી જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી તેના મદમાં મસ્ત બની વિષયકષાયોમાં આસક્ત બની જાય છે, તો આ દોષ-અપરાધ કુપુરુષનો છે, જ્ઞાનનો નથી જ્ઞાનનું કાર્ય તો વસ્તુને જેવી છે તેવી જણાવી દેવી તે છે. પછી પ્રવર્તવું તે પુરુષનું કાર્ય છે. આ પ્રકારે જાણવું જોઈએ. ૧૦

હવે કહે છે કે પુરુષને આ પ્રકારે નિર્વાણ થાય છે:-

गाणेण दंसणेण य तवेण चरिण्य सम्मसहिण्य।
होहदि परिणिव्वाणं जीवानां चरित सुद्धानं॥ ११॥

ज्ञानेन दर्शनेन च तपसा चारित्र्येण सम्यक्त्वसहितेन।
भविष्यति परिनिर्वाणं जीवानां चारित्रशुद्धानाम्॥ ११॥

सम्यक्त्वसंयुत ज्ञान दर्शन, तप અને ચારિત્રથી,
ચારિત્રશુદ્ધ જીવો કરે ઉપલબ્ધિ^૧ પરિનિર્વાણની. ૧૧

અર્થ:- સમ્યક્ત્વ સહિત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપનું આચરણ કરે ત્યારે ચારિત્રથી શુદ્ધ જીવોને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

ભાવાર્થ:- સમ્યક્ત્વ સહિત જ્ઞાન, દર્શન, તપનું આચરણ કરે ત્યારે ચારિત્ર શુદ્ધ થઈને રાગ-દ્વેષાદિ વિભાવ મટી જાય ત્યારે નિર્વાણ પ્રાપ્ત થાય છે, આ માર્ગ છે. ૧૧

(તપ = શુદ્ધોપયોગ રૂપ મુનિપણું. આ હોય તો ૧૨ પ્રકારે વ્યવહારના ભેદ છે.)

હવે આને જ શીલની મુખ્યતા દ્વારા નિયમથી નિર્વાણ કહે છે:-

शीलं रक्खंताणं दंसणसुद्धानं दिढचरित्ताणं।
अत्थि धुवं णिव्वाणं विसएसु विरत्त चित्ताणं॥ १२॥

शीलं रक्षतां दर्शनशुद्धानां दृढचारित्राणाम्।
अस्ति ध्रुवं निर्वाणं विषयेषु विरक्तचित्तानाम्॥ १२॥

**જે શીલને રક્ષે, સુદર્શન શુદ્ધ દઢ ચારિત્ર જે,
જે વિષયમાંડી ^૧વિરક્તમન, નિશ્ચિત લહે નિવાર્ણને. ૧૨**

અર્થ:- જે પુરુષોના ચિત્ત વિષયોથી વિરક્ત છે. શીલની રક્ષા કરે છે, દર્શનથી શુદ્ધ છે અને જેમનું ચારિત્ર દઢ છે એવા પુરુષોને ધ્રુવ અર્થાત્ નિશ્ચયથી-નિયમથી નિર્વાણ થાય છે.

ભાવાર્થ:- વિષય-વાસનાથી રહિત થવું એ જ શીલની રક્ષા છે. આ પ્રકારથી જે શીલની રક્ષા કરે છે તેમનું જ સમ્યક્દર્શન શુદ્ધ હોય છે-અને ચારિત્ર અતિચાર રહિત શુદ્ધ -દઢ હોય છે. એવા પુરુષોને નિયમથી નિવાર્ણ હોય છે. જે વિષયોમાં આસક્ત છે તેમનું શીલ બગડે છે ત્યારે દર્શન શુદ્ધ ન રહેતાં ચારિત્ર શિથિલ થઈ જાય છે અને ત્યારે નિર્વાણ પણ થતું નથી. આ પ્રકારે નિર્વાણમાર્ગમાં શીલ જ પ્રધાન છે. ૧૨

હવે કહે છે કે કદાચિત કોઈ વિષયથી વિરક્ત ન થયો અને “માર્ગ” વિષયોથી વિરક્ત થવારૂપ જ કહે છે તેને માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય પણ છે. પરંતુ જે વિષય સેવનને જ ‘માર્ગ’ કહે તો તેનું જ્ઞાન પણ નિરર્થક છે:-

**વિસણસુ મોહિદાણં કહ્લિં મગ્ગં પિ ઇદ્ધવરિસીણં ।
ઉમ્મગ્ગં દરિસીણં ણાણં પિ ણિરત્થયં તેસિં ॥ ૧૩ ॥**

**વિષયેષુ મોહિતાનાં કથિતો માર્ગોઽપિ ઇદ્ધવરિસીણાં ।
ઉન્માર્ગ દરિસીણાં જ્ઞાનમપિ નિરર્થકં તેષામ્ ॥ ૧૩ ॥**

**છે ^૨ઈષ્ટદર્શી માર્ગમાં, હો વિષયમાં મોહિત ભલે;
ઉન્માર્ગદર્શી જીવનું જે જ્ઞાન તે ય નિરર્થ છે. ૧૩**

અર્થ:- જે પુરુષ ઈષ્ટ માર્ગને દર્શાવનાર જ્ઞાની છે અને વિષયોથી વિમોહિત છે તો પણ તેને માર્ગની પ્રાપ્તિ કહી છે. પરંતુ જે ઉન્માર્ગને દર્શાવનારા છે તેમને માર્ગની તો પ્રાપ્તિ નથી, પણ તેમનું જ્ઞાન પણ નિરર્થક છે.

ભાવાર્થ:- પૂર્વે કહ્યું હતું કે જ્ઞાનને અને શીલને વિરોધ નથી. તેમાં આટલું વિશેષ જાણવું કે જ્ઞાન હોય અને તે વિષયાસક્ત હોય તો જ્ઞાન બગડે તેથી શીલ રહે નહિ. હવે અહીં એમ કહ્યું કે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને કદાચિત્ ચારિત્રમોહના ઉદયથી (-ઉદયવશ) વિષયો ન છૂટે ત્યાં સુધી તો તેમાં વિમોહિત રહે, પણ માર્ગની પ્રરૂપણા તો વિષયોના ત્યાગરૂપ જ કરે તો તેને માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય પણ છે. પરંતુ જે માર્ગને જ કુમાર્ગરૂપ પ્રરૂપે, વિષય સેવનને સુમાર્ગરૂપ બતાવે તો તેની તો જ્ઞાન પ્રાપ્તિ પણ નિરર્થક જ છે. જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને પણ મિથ્યામાર્ગની પ્રરૂપણા કરે તો તે જ્ઞાન શાનું? તે જ્ઞાન મિથ્યાજ્ઞાન છે.

૧. વિરક્તમન = વિરક્ત મનવાળા. ૨. ઈષ્ટદર્શી = ઈષ્ટને દેખનાર; હિતને શ્રદ્ધનાર; સન્માર્ગની શ્રદ્ધાવાળા.

અહીં આશય એમ છે કે સમ્યક્ત્વ સહિત અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ તો સારા છે, કેમકે તે સમ્યગ્દષ્ટિ કુમાર્ગની પ્રરૂપણા કરે નહીં. પોતાને (ચારિત્રદોષથી) ચારિત્રમોહનો ઉદય પ્રબળ હોય ત્યાં સુધી વિષયો છૂટતા નથી, તેથી અવિરત છે. પરંતુ જે સમ્યગ્દષ્ટિ ન હોય તેવાને પણ જ્ઞાન ઘણું હોય, કંઈક આચરણ પણ કરે, વિષયો પણ છોડે છતાં જો તે કુમાર્ગનું પ્રરૂપણ કરે તો તે સારો નથી. તેનાં જ્ઞાન અને વિષય ત્યાગ નિરર્થક છે એ પ્રમાણે જાણવું. ૧૩

હવે કહે છે કે જે ઉન્માર્ગને પ્રરૂપણ કરવાવાળા કુમત-કુશાસ્ત્રની પ્રશંસા કરે છે તે ઘણાં શાસ્ત્ર જાણે છે તો પણ શીલવ્રતજ્ઞાનથી રહિત છે. તેને આરાધના નથી:-

**કુમયકુસુદપસંસા જાણંતા બહુવિહાર્ઈ સત્થાઈં ।
શીલવદનાળ રહિદા ણ હુ તે આરાધયા હૌતિ ॥ ૧૪ ॥**

**કુમતકુશ્રુતપ્રશંસકાઃ જાનંતો બહુવિધાનિ શાસ્ત્રાણિ ।
શીલવ્રતજ્ઞાનરહિતા ન સ્ફુટં તે આરાધકા ભવંતિ ॥ ૧૪ ॥**

**^૧દુર્મત-કુશાસ્ત્ર પ્રશંસકો જાણે વિવિધ શાસ્ત્રો ભલે,
વ્રત-શીલ-જ્ઞાનવિહીન છે તેથી ન આરાધક ખરે. ૧૪**

અર્થ:- જે ઘણાં પ્રકારનાં શાસ્ત્રોને જાણે છે તથા કુમત-કુશ્રુતની પ્રશંસા કરનાર છે તેઓ શીલ-વ્રત અને જ્ઞાન રહિત છે. તેના આરાધક નથી.

ભાવાર્થ:- કુમત અને કુશાસ્ત્રમાં રાગ હોવાથી પ્રીતિ છે તેથી તેની પ્રશંસા કરે છે, એ તો મિથ્યાત્વનું ચિહ્ન છે. જ્યાં મિથ્યાત્વ છે ત્યાં જ્ઞાન પણ મિથ્યા છે અને વિષય-કષાયોથી રહિત હોય તેને શીલ કહે છે. તે પણ તેને નથી. વ્રત પણ તેને નથી. કદાચિત્ કોઈ વ્રતાચરણ કરે છે તો પણ મિથ્યા ચારિત્રરૂપ હોય છે તેથી દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રના આરાધનાવાળો નથી, મિથ્યાદષ્ટિ છે. ૧૪

હવે કહે છે કે જો રૂપ-સુંદરાદિક સામગ્રી પ્રાપ્ત કરે અને શીલ રહિત હોય તો તેનો મનુષ્ય જન્મ નિરર્થક છે:-

**રુવસિરિગલ્લિદાણં જુલ્લણલાવણ્ણકંતિકલિદાણં ।
શીલગુણવજ્જિદાણં ણિરત્થયં માણુસં જમ્મ ॥ ૧૫ ॥**

**રુપશ્રીર્ગર્વિતાનાં યૌવનલાવણ્યકાંતિકલિતાનામ્ ।
શીલ ગુણવર્જિતાનાં નિરર્થકં માણુષં જન્મ ॥ ૧૫ ॥**

**હો રૂપશ્રી ગર્વિત, ભલે લાવણ્ય યૌવન કાન્તિ હો,
માનવ જન્મ છે નિષ્પ્રયોજન શીલગુણવર્જિત તણો. ૧૫**

અર્થ:- જે મનુષ્ય યુવાવસ્થામાં છે, ઘણાને પ્રિય લાગે એવા લાવણ્ય-સુંદર રૂપ સહિત છે. શરીરની કાન્તિ-પ્રભાવથી શોભે છે, એવા સુંદર રૂપ, લક્ષ્મી, સંપદા આદિ વડે ગર્વિત મદોન્મત્ત રહે છે પરંતુ તે જો શીલ તથા સમકિત આદિ ગુણથી રહિત હોય તો તેનો મનુષ્ય જન્મ નિરર્થક છે.

ભાવાર્થ:- મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત કરીને શીલ રહિત છે, વિષયોમાં આસક્ત રહે છે, સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ગુણોથી રહિત છે અને યૌવન અવસ્થામાં શરીરની લાવણ્યતા, કાન્તિરૂપ (સુંદર) ધન, સંપદા પ્રાપ્ત કરીને તેના ગર્વથી મદોન્મત્ત રહે છે તો તેણે મનુષ્ય જન્મ નિષ્ફળ ખોયો. મનુષ્ય જન્મમાં સમ્યગ્દર્શનાદિકને અંગીકાર કરવા અને શીલ, સંયમ પાળવા યોગ્ય હતા તે તો અંગીકાર કર્યા નહિ ત્યારે તે નિષ્ફળ જ ગયો.

એવું પણ બતાવ્યું છે કે પહેલી ગાથામાં કુમત-કુશાસ્ત્રની પ્રશંસા કરવાવાળાનું જ્ઞાન નિરર્થક કહ્યું હતું. તેવી જ રીતે અહીં રૂપાદિકનો મદ કરે તો એ પણ મિથ્યાત્વનું ચિહ્ન છે. જે મદ કરે તેને મિથ્યાદષ્ટિ જ જાણવો તથા લક્ષ્મી, રૂપ, યૌવન, કાન્તિવાન હોય અને શીલરહિત વ્યભિચારી હોય તો તેની લોકમાં નિંદા જ થાય છે. ૧૫

હવે કહે છે કે ઘણાં શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન હોવા છતાં પણ શીલ જ ઉત્તમ છે:-

**વાયરણ છંદ વૈષેષિકવ્યવહારણાયસત્થેસુ ।
વેદેકુળ સુદેસુ ય તેસુ સુયં ઉત્તમ શીલં ॥ ૧૬ ॥**

**વ્યાકરણછન્દો વૈષેષિકવ્યવહારન્યાયશાસ્ત્રેષુ ।
વિદિત્વા શ્રુતેષુ ચ તેષુ શ્રુતં ઉત્તમં શીલમ્ ॥ ૧૬ ॥**

**વ્યાકરણ, છંદો, ન્યાય, વૈષેષિક વ્યવહારાદિનાં,
શાસ્ત્રો તણું હો જ્ઞાન તોપણ શીલ ઉત્તમ સર્વમાં. ૧૬**

અર્થ:- વ્યાકરણ, છંદ, વૈષેષિક વ્યવહાર, ન્યાયશાસ્ત્ર આદિ તથા શ્રુત એટલે જિનાગમ-એ સર્વને જાણે છતાં જો શીલ હોય તો ઉત્તમ છે.

ભાવાર્થ:- વ્યાકરણાદિ શાસ્ત્રો જાણે અને જિનાગમને પણ જાણે તો પણ સર્વમાં ઉત્તમ તો શીલ જ છે. શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન હોય છતાં વિષયોમાં જો આસક્ત છે તો શાસ્ત્રોનું જાણવું વૃથા છે, ઉત્તમ નથી. ૧૬

હવે કહે છે કે જે શીલગુણથી સહિત છે તે દેવોને પણ પ્રિય છે:-

શીલગુણમંહિદાણં દેવા ભવિયાણ વલ્લહા હોંતિ ।
સુદપારયપરરા ણં દુસ્સીલા અપ્પિલા લોણ ॥૧૭॥

શીલગુણમંહિતાનાં દેવા ભવ્યાનાં વલ્લભા ભવંતિ ।
શ્રુતપારગ પ્રચુરાઃ ણં દુઃશીલા અલ્પકાઃ લોકે ॥૧૭॥

રે ! શીલગુણમંહિત ભવિકના દેવ વલ્લભ હોય છે;
લોકે કુશીલ જનો, ભલે શ્રુતપારગત હો, તુચ્છ છે. ૧૭

અર્થ:- જે ભવ્ય પ્રાણી શીલ અને સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણો અથવા શીલરૂપ ગુણ વડે વિભૂષિત છે તેને દેવ પણ વલ્લભ થાય છે-તેની સેવા કરવાવાળા સહાયક હોય છે. તથા શ્રુતમાં પારંગત-અગિયાર અંગના અભ્યાસી ઘણા છે, પણ તેમાં કેટલાક શીલગુણ રહિત છે ને દુઃશીલ છે, વિષય કષાયોમાં આસક્ત છે તો તે લોકમાં અલ્પકા એટલે ન્યૂન છે. તે મનુષ્યને પણ પ્રિય હોતા નથી, તો દેવ સહાયક કયાંથી હોય ?

ભાવાર્થ:- ઘણાં શાસ્ત્રો જાણે, પણ વિષયાસક્ત હોય તેને કોણ સહાયક થાય? ચોર અને અપરાધીને લોકમાં કોઈ મદદ કરતું નથી. પરંતુ શીલગુણ ધારણ કરેલ હોય અને જ્ઞાન થોડું હોય તો પણ ઉપકારી દેવ મદદ કરે છે, તો મનુષ્ય તો સહાયક થાય જ ને! શીલગુણવાન ભવાને પ્રિય હોય છે. ૧૭

હવે કહે છે કે જેને શીલ છે, સુશીલ છે તેમનું મનુષ્ય ભવમાં જીવવું સફળ છે, સાર્થક છે:-

સવ્વે વિ ય પરિહીણા રુપવિરુવા વિ પહિદસુવયા વિ ।
શીલં જેસુ સુશીલં સુજીવિદં માણુસં તેસિં ॥૧૮॥

સર્વેઽપિ ચ પરિહીનાઃ રુપવિરુપા અપિ પતિત સુવયસોઽપિ ।
શીલં યેષુ સુશીલં સુજીવિદં માનુષ્યં તેષામ્ ॥૧૮॥

સૌથી ભલે હો ^૧હીન, ^૨રૂપવિરૂપ, યૌવનભ્રષ્ટ હો,
^૩માનુષ્ય તેનું છે ^૪સુજીવિત, શીલ જેનું સુશીલ હો. ૧૮

અર્થ:- જે સર્વ મનુષ્યોમાં હીન છે, કુળ આદિમાં સંપત્તિથી ન્યૂન-હલકો છે, રૂપમાં કુરૂપ છે-સુંદર રૂપવાળા નથી, 'પતિતસુવયસઃ' અર્થાત્ અવસ્થાથી સુંદર નથી-વૃદ્ધ થઈ ગયા છે. પરંતુ જેનામાં શીલ-સુશીલ છે, સ્વભાવ ઉત્તમ છે, કષાયાદિકની તીવ્ર આસક્તિ નથી તેમનું મનુષ્યપણું સુજીવિત છે, જીવવું સફળ છે.

૧. હીન = હીણા; (અર્થાત્ કુળાદિ બાહ્ય સંપત્તિની અપેક્ષાએ હલકા) ૨. રૂપવિરૂપ = રૂપે વિરૂપ; રૂપ અપેક્ષાએ કુરૂપ. ૩. માનુષ્ય = મનુષ્યપણું; મનુષ્યજીવન. ૪. સુજીવિત = સારી રીતિ જીવાયેલું; પ્રશંસનીયપણે-સફળપણે જીવવામાં આવેલું.

ભાવાર્થ:- લોકમાં સર્વ સામગ્રીથી જે હીણા છે પરંતુ સ્વભાવ ઉત્તમ છે, વિષય-કષાયોમાં આસક્ત નથી તો તે ઉત્તમ જ છે. તેમનો મનુષ્યભવ સફળ છે. તેમનું જીવન પ્રશંસાને લાયક છે. ૧૮

હવે કહે છે કે જેટલાં પણ સારાં કાર્ય છે તે બધાં શીલનો પરિવાર છે:-

**जीवदया दम सच्चं अचोरियं बंभचेर संतोसे ।
सम्महंसण णाणं तओय सीलस्स परिवारो ॥ १९ ॥**

**जीवदया दमः सत्यं अचौर्यं ब्रह्मचर्यं संतोषौ ।
सम्यग्दर्शनं ज्ञानं तपश्च शीलस्य परिवारः ॥ १९ ॥**

**પ્રાણીદયા, દમ, સત્ય, બ્રહ્મ અચૌર્ય ને સંતુષ્ટતા,
સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન તપશ્ચરણ છે શીલના પરિવારમાં. ૧૯**

અર્થ:- અહિંસારૂપ જીવોની દયા, ઇન્દ્રિયોનું દમન-સંયમ, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય, સંતોષ, સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, તપ-એ સર્વ શીલનો પરિવાર છે.

ભાવાર્થ:- શીલ સ્વભાવનું તથા પ્રકૃતિનું નામ પ્રસિદ્ધ છે. મિથ્યાત્વ સહિત કષાયરૂપ જ્ઞાનની પરિણતિ તો દુઃશીલ છે-કુશીલ છે. તેને સંસાર પ્રકૃતિ કહે છે. આ પ્રકૃતિ પલટે અને સમ્યક્ પ્રકૃતિ થાય તે સુશીલ છે. તેને મોક્ષ સન્મુખ પ્રકૃતિ કહે છે. આવા સુશીલને ‘જીવદયાદિક’ ગાથામાં કહેલ તે બધા તેના જ પરિવાર છે. કેમકે સંસારપ્રકૃતિ પલટે ત્યારે સંસાર-દેહથી વૈરાગ્ય થાય અને મોક્ષથી અનુરાગ થાય ત્યારે જ સમ્યગ્દર્શનાદિક પરિણામ થાય, પછી જેટલી પ્રકૃતિ હોય તે બધી મોક્ષની સન્મુખ થાય. આ જ સુશીલ છે. જેના સંસારનો અંત આવે છે તેને આવી પ્રકૃતિ હોય છે. આ પ્રકૃતિ ન થાય ત્યાં સુધી સંસારભ્રમણ જ છે એમ જાણવું. ૧૮

હવે શીલ જ તપ આદિ છે એવો શીલનો મહિમા કહે છે:-

**सीलं तवो विसुद्धं दंसणसुद्धी य णाण सुद्धीय ।
सीलं विसयाण अरी सीलं मोक्खस्स सोवाणं ॥ २० ॥**

**शीलं तपः विशुद्ध दर्शनशुद्धिश्च ज्ञान शुद्धिश्च ।
शीलं विषयाणामरिः शीलं मोक्षस्य सोपानम् ॥ २० ॥**

**છે શીલ તે તપ શુદ્ધ, તે દગ શુદ્ધિ, જ્ઞાનવિશુદ્ધિ છે,
છે શીલ ^૧અરિ વિષયો તણો ને શીલ ^૨શીવ સોપાન છે. ૨૦**

અર્થ:- શીલ છે તે જ વિશુદ્ધ નિર્મળ તપ છે. શીલ છે તે જ દર્શનની શુદ્ધતા છે, શીલ છે તે જ જ્ઞાનની શુદ્ધતા છે. શીલ છે તે જ વિષયોનો શત્રુ છે તથા શીલ છે તે જ મોક્ષનું સોપાન-સીડી છે.

ભાવાર્થ:- જીવ, અજીવ પદાર્થોનું જ્ઞાન કરી તેનાથી મિથ્યાત્વ અને કષાયનો અભાવ કરવો એ સુશીલ છે. તે આત્માનો જ્ઞાન સ્વભાવ છે. તે સંસાર પ્રકૃતિ મટીને મોક્ષ સન્મુખ પ્રકૃતિ હોય ત્યારે આ શીલના જ તપાદિક બધા નામ છે. નિર્મળ તપ, શુદ્ધ દર્શન-જ્ઞાન, વિષય કષાયનો અભાવ, મોક્ષની સીડી-એ સર્વ એક શીલના જ નામ-અર્થ છે. આવા શીલના માહાત્મ્યનું વર્ણન કર્યું છે. આ કેવળ મહિમા જ નથી પણ આ બધા ભાવોને શીલની સાથે અવિનાભાવ સંબંધ બતાવ્યો છે. ૨૦

હવે કહે છે કે વિષયરૂપ વિષ મહા પ્રબળ છે:-

जह विसयलुब्ध विसदो तह थावरजंगमाण घोरानं।
सव्वेसिं पिविणासदि विसयविसं दारुणं होई॥ २१॥

यथा विषय लुब्धः विषदः तथा स्थावर जंगमान् घोरान्।
सर्वान् अपि विनाशयति विषयविसं दारुणं भवति॥ २१॥

વિષ ધોર જંગમ-સ્થાવરોનું નષ્ટ કરતું સર્વને,
પણ વિષયલુબ્ધતણું વિઘાતક વિષયવિષ અતિ રોદ્ર છે. ૨૧

અર્થ:- જેમ વિષયસેવનરૂપી વિષ વિષયલુબ્ધ જીવોને વિષ આપનાર છે તેવી રીતે ધોર-તીવ્ર સ્થાવર-જંગમ-બધા જ વિષ પ્રાણીઓનો વિનાશ કરે છે, તો પણ આ બધા વિષોમાં વિષયનું વિષ ઉત્કૃષ્ટ છે, તીવ્ર છે.

ભાવાર્થ:- જેવી રીતે હાથી, મીન (માછલી), ભ્રમર, પંતગિયા આદિ જીવો વિષયોમાં લુબ્ધ થઈને-વિષયોને તાબે થઈને નાશ પામે છે તેવી જ રીતે સ્થાવરનું વિષ-વિષમોહરા સોમલ આદિ ને જંગમનું વિષ સર્પ ઘોહરા આદિનું વિષ-આ વિષોથી પણ પ્રાણી મરી જાય છે. પરંતુ બધા વિષોમાં વિષયનું વિષ અતિ તીવ્ર છે. ૨૧

હવે આનું જ સમર્થન કરવા માટે વિષયોના વિષનું તીવ્રપણું બતાવે છે કે વિષની વેદનાથી તો એકવાર મૃત્યુ થાય છે અને વિષયોના વિષથી સંસારમાં ભ્રમણ કરતો રહે છે:-

---

૧ વિષયલુબ્ધ તણું વિઘાતક = વિષયલુબ્ધ જીવોનો ઘાત કરનારું; (અર્થાત્ અત્યંત બૂરું કરનારું).

વારિ એકસ્મિ ય જમ્મે મરિજ્જ વિસવેયણાહદો જીવો ।
વિસયવિસપરિહયા ણં ભમંતિ સંસારકંતારે ॥ ૨૨ ॥

વારે એકસ્મિન્ જન્મનિ ગચ્છેત્ વિષવેદનાહતઃ જીવઃ ।
વિષયવિષપરિહતા ભ્રમંતિ સંસારકાંતારે ॥ ૨૨ ॥

વિષવેદનાહત જીવ એક જ વાર પામે મરણને,
પણ વિષયવિષહત જીવ તો ^૧સંસારકાંતારે ભમે. ૨૨

અર્થ:- વિષની વેદનાથી નષ્ટ જીવ તો એક જન્મમાં જ મરે છે. પરંતુ વિષયરૂપ વિષમાં નષ્ટ જીવ અતિશયતાથી વારંવાર સંસારરૂપી વનમાં ભ્રમણ કરે છે. (પુણ્યની અને રાગની રુચિ તે જ વિષય બુદ્ધિ છે.)

ભાવાર્થ:- અન્ય સર્પાદિકના વિષથી વિષયોનું વિષ પ્રબળ છે. તેની આસક્તિથી એવાં કર્મબંધ થાય છે કે તેથી ઘણા જન્મ-મરણ થાય છે. ૨૨

હવે કહે છે કે વિષયોની આસક્તિથી ચતુર્ગતિમાં દુઃખ જ પામે છે:-

णरएसु वेयणाओ तिरिक्खए माणवेसु दुक्खाइं ।
देवेसु वि दोहग्गं लहंति विसयासिया जीवा ॥ २३ ॥

नरकेषु वेदनाः तिर्यक्षु मानुषेषु दुःखानि ।
देवेषु अपि दौर्भाग्यं लभंते विषयासक्ता जीवाः ॥ २३ ॥

બહુ વેદના નરકો વિષે, દુઃખો મનુજ-તિર્યચમાં,
દેવેય ^૨દુર્ભગતા લહે વિષયાવલંબી આતમા. ૨૩

અર્થ:- ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં આસક્ત રહેનારા જીવો નરકમાં અત્યંત વેદના વેદે છે. તિર્યચ ગતિ અને મનુષ્ય ગતિમાં બહુ દુઃખ ભોગવે છે અને દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય તો ત્યાં પણ દુર્ભાગ્યપણાને પામે-નીચ દેવ થાય, આ પ્રકારે ચારે ગતિઓમાં દુઃખ જ પામે છે.

ભાવાર્થ:- ઇન્દ્રિય વિષયોમાં આસક્ત જીવોને કયાંય પણ સુખ નથી. પરલોકમાં નરક આદિ ગતિમાં તો દુઃખ પામે જ છે, પરંતુ આ લોકમાં પણ વિષયોનું સેવન કરવામાં આપત્તિ અને કષ્ટ આવે જ છે. તથા વિષય સેવનમાં આકુળતા એ દુઃખ જ છે. આ જીવ ભ્રમથી સુખ માને છે. સત્યાર્થ જ્ઞાની તો વિરક્ત જ હોય છે. ૨૩

હવે કહે છે કે વિષયોને છોડવાથી કંઈપણ જ્ઞાનિ નથી:-

તુસધમ્મંતબલેણ ય જહ દવ્વં ણ હિ ણરાણ ગચ્છેદિ ।
તવસીલમંત કુસલી ખવંતિ વિસયં વિસ વ ખલં ॥ ૨૪ ॥

તુષધમદબલેન ચ યથા દ્રવ્યં ન હિ નરાણાં ગચ્છતિ ।
તપઃ શીલમંતઃ કુશલાઃ ક્ષિપંતે વિષયં વિષમિવ ખલં ॥ ૨૪ ॥

^૧તુષ દૂર કરતાં જે રીતે કંઈ ^૨દ્રવ્ય નરનું ન જાય છે,
તપ શીલવંત ^૩સુકુશલ ^૪ખળમાફક, વિષયવિષને તજે. ૨૪

અર્થ:- જેવી રીતે ધાન્યમાંથી ક્ષેતરાંને ઉપણીને દૂર કરવાથી, ઉડાડી દેવાથી મનુષ્યનું કંઈ દ્રવ્ય (અનાજ) જતું નથી તેવી જ રીતે તપસ્વી અને શીલવાન જે પુરુષો છે તે વિષયોને ખલની જેમ ક્ષેપે છે -દૂર ફેંકી દે છે.

ભાવાર્થ:- જે જ્ઞાની તપ, શીલ સહિત છે તેમને ઈન્દ્રિયોના વિષયો ખલની જેવા છે. જેમ શેરડીનો રસ કાઢી લીધા પછી કૂચા ચૂસાઈને નીરસ થઈ જાય છે ત્યારે તે ફેંકી દેવા યોગ્ય જ છે તેવી જ રીતે વિષયોને જાણવું. રસ હતો તે તો જ્ઞાનીઓએ જાણી લીધો. પછી વિષયો તો કૂચા સમાન રહ્યા, તેને ત્યાગવાથી શું નુકસાન છે? અર્થાત્ કંઈ પણ નથી. એ જ્ઞાનીઓને ધન્ય છે જે વિષયોને શેયમાત્ર જાણીને આસક્ત થતા નથી.

જે આસક્ત થાય છે તે તો અજ્ઞાની જ છે. કેમકે વિષય તો જડ પદાર્થ છે. સુખ તો તેમને જાણવાથી જ્ઞાનમાં જ હતું. અજ્ઞાનીએ આસક્ત થઈને વિષયોમાં સુખ માન્યું. જેમ કૂતરો સૂકા હાડકાને ચાવે છે ત્યારે હાડકાની ધાર મુખના તાળવામાં ભોંકાય છે તેથી તાળવું ફાટી જાય છે ને તેમાંથી લોહી વહેવા લાગે છે ત્યારે અજ્ઞાની કૂતરો જાણે છે કે આ રસ હાડકામાંથી નીકળે છે. અને એ હાડકાને વારંવાર ચાવીને સુખ માને છે. તેવી જ રીતે અજ્ઞાની વિષયોમાં સુખ માનીને વારંવાર ભોગવે છે. પરંતુ જ્ઞાનીઓએ પોતાના જ્ઞાનમાં જ સુખ જાણ્યું છે, તેમને વિષયોને ત્યાગવામાં દુઃખ થતું નથી. એમ જાણવું. ૨૪

હવે કહે છે કે કોઈ પ્રાણી શરીરના બધા અવયવો સુંદર પ્રાપ્ત કરે છે તો પણ સર્વ સંજોગોમાં શીલ જ ઉત્તમ છે:-

૧ તુષ દૂર કરતાં = ધાન્યમાંથી ક્ષેતરાં વગેરે કચરો કાઢી નાખતાં. ૨ દ્રવ્ય = વસ્તુ (અર્થાત્ ધાન્ય)
૩ સુકુશલ = કુશળ અર્થાત્ પ્રવીણ પુરુષ. ૪ ખળ = વસ્તુનો રસ કસ વિનાનો નકામો ભાગ-કચરો;
સત્વ કાઢી લેતા. બાકી રહેતા કૂચા.

વટ્ટેસુ ય ખંડેસુ ય ભદ્રેસુ ય વિસાલે સુ અંગેસુ ।
અંગેસુ ય પપ્પેસુ ય સવ્વેસુ ય ઉત્તમં શીલં ॥ ૨૫ ॥

વૃત્તેષુ ચ ખંડેષુ ચ ભદ્રેષુ ચ વિશાલેષુ અંગેષુ ।
અંગેષુ ચ પ્રાપ્તેષુ ચ સર્વેષુ ચ ઉત્તમં શીલં ॥ ૨૫ ॥

છે ભદ્ર, ગોળ, વિશાળ ને ખંડાત્મ અંગ શરીરમાં,
તે સર્વ હોય સુપ્રાસ તો પણ શીલ ઉત્તમ સર્વમાં. ૨૫

અર્થ:- પ્રાણીના દેહમાં કોઈ અંગ તો વૃત્ત અર્થાત્ ગોળ, સુઘટ્ટ, પ્રશંસાયોગ્ય હોય છે; કોઈ અંગ ખંડ અર્થાત્ અર્ધ ગોળ સદૃશ પ્રશંસાયોગ્ય હોય છે; કોઈ અંગ ભદ્ર અર્થાત્ સરળ-સીધું પ્રશંસાયોગ્ય હોય છે; કોઈ અંગ વિશાળ અર્થાત્ પહોળું પ્રશંસાયોગ્ય હોય છે આ પ્રકારે બધાં જ અંગો યથાસ્થાને સુંદરતા પામતા હોઈને પણ બધા અંગોમાં આ શીલ નામનું અંગ જ ઉત્તમ છે. આ ન હોય તો બધા જ અંગો શોભા પામતા નથી-આ પ્રસિદ્ધ છે.

ભાવાર્થ:- લોકમાં પ્રાણી સર્વાંગ સુંદર હોય, પરંતુ કુશીલ હોય તો બધા લોકો દ્વારા નિંદાપાત્ર હોય છે. આ પ્રકારે લોકમાં પણ શીલની જ શોભા છે તો મોક્ષમાં પણ શીલને જ મુખ્ય કહ્યું છે. જેટલા સમ્યક્દર્શનાદિક મોક્ષના અંગો છે તે શીલનો જ પરિવાર છે એવું પહેલાં જ કહી આવ્યાં છીએ. ૨૫

હવે કહે છે કે જે કુબુદ્ધિથી મૂઢ થઈ ગયા છે તેઓ વિષયોમાં આસક્ત છે, કુશીલ છે, સંસારમાં જ ભ્રમણ કરે છે:-

પુરિસેણ વિ સહિયાણ કુસમયમૂઢેહિ વિસયલોલેહિં ।
સંસારે ભમિદવ્યં અરયઘરટ્ટં વ ભૂદેહિં ॥ ૨૬ ॥

પુરિષેણાપિ સહિતેન કુસમયમૂઢૈઃ વિષયલૌલૈઃ ।
સંસારે ભ્રમિતવ્યં અરહટઘરટ્ટં ઇવ ભૂતૈઃ ॥ ૨૬ ॥

દુર્મતવિમોહિત વિષયલુબ્ધ જનો ઇતરજન સાથમાં,
^૧અરઘટ્ટિકાના ચક્ર જેમ પરિભ્રમે સંસારમાં. ૨૬

અર્થ:- જે કુસમય એટલે કુમતિથી મૂઢ તેમજ અજ્ઞાની છે તેઓ જ વિષયોમાં લોલુપી-આસક્ત છે, તેઓ રેંટના ઘડાની જેમ સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે, તેમની સાથે અન્ય પુરુષોને પણ દુઃખ સહિત સંસારમાં ભ્રમણ હોય છે.

ભાવાર્થ:- કુમતિ વિષયાસક્ત મિથ્યાદષ્ટિ પોતે તો વિષયોને સારા માનીને સેવન કરે છે, કેટલાક કુમતિ એવા પણ છે જે સુંદર વિષયસેવન કરવાથી બ્રહ્મ પ્રસન્ન થાય છે-આ તો બ્રહ્માનંદ છે એમ કહે છે. આ પરમેશ્વરની મોટી ભક્તિ છે એવું કહીને અત્યંત આસક્ત થઈને સેવન કરે છે, તેમજ એવો ઉપદેશ બીજાઓને આપીને વિષયોમાં લગાડે છે. તે પોતે તો રેંટના ચક્રની જેમ સંસાર કરે જ છે-અનેક પ્રકારનાં દુઃખ ભોગવે છે, પરંતુ અન્ય પુરુષોને પણ તેમાં લગાવીને ભ્રમણ કરાવે છે. તેથી આ વિષયસેવન દુઃખને માટે છે-દુઃખનું જ કારણ છે એવું જાણીને કુમતિઓની સંગતિ ન કરવી, વિષયાસક્તપણું છોડવું. તેથી સુશીલપણું હોય છે. ૨૬

હવે કહે છે કે જે કર્મની ગાંઠ વિષયસેવન કરીને પોતે તો બાંધી છે તેને સત્પુરુષ તપશ્ચરણાદિ કરીને પોતે જ કાપે છે:-

**આદેહિ કમ્મગંઠી જા બદ્ધા વિસયરાગરંગેહિં ।
તાં છિન્દન્તિ કયત્થા તવસંજમસીલયગુણેણ ॥ ૨૭ ॥**

**આત્મનિ કર્મગ્રન્થિઃ યા બદ્ધા વિષયરાગરાગૈઃ ।
તાં છિન્દન્તિ કૃતાર્થાઃ તપઃ સંયમશીલ ગુણે ન ॥ ૨૭ ॥**

**જે કર્મગ્રંથિ વિષય રાગે બદ્ધ છે આત્મા વિષે,
તપચરણ-સંયમ-શીલથી સુકૃતાર્થ છેદે તેહને. ૨૭**

અર્થ:- જે જીવે વિષયોમાં રંગ-રાગ એટલે આસક્તિના દૃઢ રંગથી પોતે જ કર્મની ગાંઠ બાંધી છે, તેને કૃતાર્થ પુરુષ (ઉત્તમ પુરુષ) તપ, સંયમ, શીલ દ્વારા પ્રાપ્ત પુણ્યથી છેદે છે, ખોલે છે.

ભાવાર્થ:- જે કોઈ પોતે ગાંઠ કસીને બાંધે તેને ખોલવાની વિધિ પણ પોતે જ જાણે. જેમ સોની આદિ કારીગર આભૂષણ-ઘરેણાં આદિના સાંધાના ટાંકાનું એવું ઝારણ કરે કે સાંધો અદૃશ્ય થઈ જાય ત્યારે તે સાંધાના ટાંકાનું ઝારણ કરવાવાળો જ ઓળખી જઈને ખોલે, તેવી જ રીતે આત્માને પોતે જ રાગાદિક ભાવોથી કર્મની ગાંઠ બાંધી છે તેને પોતે જ ભેદવિજ્ઞાન કરીને રાગાદિકને અને પોતાને જે ભેદ છે તે સાંધાને ઓળખીને તપ, સંયમ, શીલરૂપ ભાવરૂપ શસ્ત્રોથી તે કર્મબંધની ગાંઠ કાપે છે. એવું જાણીને જે કૃતાર્થ પુરુષ છે તે પોતાનું પ્રયોજન સાધી લે છે. તેઓ આ શીલગુણને અંગીકાર કરીને આત્માને કર્મથી ભિન્ન કરે છે. આ પુરુષાર્થ પુરુષોનું કાર્ય છે. ૨૭

હવે જે શીલ દ્વારા આત્મા શોભા પામે છે તેને દષ્ટાંત દ્વારા બતાવે છે:-

उदधी व रदणभरिदो तवविणयंशीलदाणरयणाणं ।
सोहेतो य ससीलो णिव्वाणमणुत्तरं पत्तो ॥ २८ ॥

उदधिरिव रत्नभृतः तपोविनयशीलदानरत्नानाम् ।
शोभते च सशीलः निर्वाणमनुत्तरं प्राप्तः ॥ २८ ॥

તપ-દાન-શીલ-સુવિનય-રત્નસમૂહ સહ જલધિ સમો,
^૧સોહંત ^૨જીવ સશીલ પામે શ્રેષ્ઠ શિવપદને અહો ! ૨૮

અર્થ:- જેમ સમુદ્ર રત્નોથી ભરેલો છે તો પણ જળથી શોભા પામે છે તેવી જ રીતે આ આત્મા તપ-વિનય-શીલ-દાન આ રત્નોમાં શીલ સહિત શોભા પામે છે, કેમકે શીલવાન થયા તેણે અનુત્તર અર્થાત્ તેથી આગળ કશું નથી એવા નિર્વાણપદને પ્રાપ્ત કર્યું છે.

ભાવાર્થ:- જેમ સમુદ્રમાં ઘણાં રત્નો છે તો પણ જળથી જ સમુદ્ર નામને પામે છે તેમજ આત્મા અન્યગુણ સહિત હોય તો પણ શીલથી જ નિર્વાણપદને પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૮

હવે જે શીલવાન પુરુષ છે તેઓ જ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે એ પ્રગટ કરીને દેખાડે છે:-

सुणहाण गदहाण य गोवसुमहिलाण दीसदे मोक्खो ।
जे सोधंति चउत्थं पिच्छिज्जंता जणेहि सव्वेहिं ॥ २९ ॥

शुनां गर्दभानां च गोपशुमहिलानां दृश्यते मोक्षः ।
ये शोधयंति चतुर्थं दृश्यतां जनैः सर्वैः ॥ २९ ॥

દેખાય છે શું મોક્ષ સ્ત્રી-પશુ-ગાય-ગર્દભ-શ્વાનનો ?
જે ^૩તુર્યને સાધે લહે છે મોક્ષ; દેખે સૌ જનો. ૨૯

અર્થ:- આચાર્ય કહે છે કે સર્વ જનો ! શ્વાન, ગધેડાં, ગાય આદિ પશુઓનો કે સ્ત્રીઓ-એમાંથી કોઈનો મોક્ષ થતો જુઓ છો ? તે તો જોવામાં આવતો નથી. મોક્ષ તો ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થમાંથી ચોથો પુરુષાર્થ છે. તેને જે સોધે છે-ગોતે છે તેનો જ મોક્ષ થતો જોવામાં આવે છે.

૧ સોહંત = સોહંતો; શોભતો. ૨ જીવ સશીલ = શીલ સહિત જીવ; શીલવાન જીવ. ૩ તુર્યને = ચતુર્થને (અર્થાત્ મોક્ષરૂપ ચોથા પુરુષાર્થને).

ભાવાર્થ:- ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ-એ ચાર પુરુષના જ પ્રયોજન કહ્યા છે. આ પ્રસિદ્ધ છે, તેથી તેમનું નામ પુરુષાર્થ છે એવું પ્રસિદ્ધ છે તેમાં ચોથો પુરુષાર્થ મોક્ષ છે. તેને પુરુષ જ સોધે છે. બીજાં શ્વાન, ગર્દભ, બળદ, પશુ કે સ્ત્રી-તેમને મોક્ષનું સોધવું પ્રસિદ્ધ નથી. જો હોય તો મોક્ષનો પુરુષાર્થ એવું નામ કેમ હોય? અહીં આશય એવો છે કે મોક્ષ શીલથી થાય છે. જે શ્વાન, ગર્દભ આદિ છે તે તો અજ્ઞાની છે, કુશીલ છે, તેમનો સ્વભાવ પ્રકૃતિ જ એવી છે કે તે પલટીને મોક્ષ પામવા યોગ્ય તથા તેને સોધવા યોગ્ય નથી. તેથી પુરુષને મોક્ષનું સાધન શીલને જાણીને અંગીકાર કરવું. સમ્યગ્દર્શનાદિ છે તે શીલના પરિવાર પહેલાં જ કહેલા છે. આ પ્રકારે જાણવું જોઈએ. ૨૯

હવે કહે છે કે શીલ વિના માત્ર જ્ઞાનથી જ મોક્ષ નથી. તેનું ઉદાહરણ આપે છે:-

जइ विसयलोलएहिं णाणीहि हव्विज्ज साहिदो मोक्खो।
तो सो सच्चइपुत्तो दसपुव्वीओविकिं गदो णरयं।। ३०।।

यदि विषयलोलैः ज्ञानिभिः भवेत् साधितः मोक्षः।
वहिं सः सात्यकिपुत्रः दशपूर्विकः किं गतः नरकं।। ३०।।

જો મોક્ષ સાધિત હોત ^૧વિષયવિલુબ્ધ જ્ઞાનધરો વડે,
દશપૂર્વધર પણ સાત્યકિસુત કેમ પામત નરક ને? ૩૦

અર્થ:- જે વિષયોમાં લોલ અર્થાત્ લોલુપ-આસક્ત છે અને જ્ઞાન સહિત છે એવા જ્ઞાનીઓએ જો મોક્ષ સાધ્યો હોય તો, દશ પૂર્વનો જાણનાર રૂદ્ર નરકમાં કેમ ગયો?

ભાવાર્થ:- માત્ર શુષ્ક જ્ઞાનથી જ મોક્ષ કોઈએ સાધ્યો-એમ કહીએ તો દશ પૂર્વનો પાઠી રૂદ્ર નરકમાં કેમ ગયો? તેથી શીલ વિનાનું એકલું શુષ્ક જ્ઞાન સાવ નિરર્થક છે. રૂદ્ર કુશીલનું સેવન કરવાવાળો થયો. મુનિપદથી ભ્રષ્ટ થઈને કુશીલનું સેવન કર્યું, તેથી નરકમાં ગયો. આ કથા પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે. ૩૦

હવે કહે છે કે શીલ વગર જ્ઞાનથી જ ભાવની શુદ્ધતા થતી નથી:-

जइ णाणेण विसोही सीलेण विणा बुहेहिं णिद्धिदो।
दसपुव्वियरस भावो य ण किं पुणु णिम्मलो जादो।। ३१।।

૧ વિષયવિલુબ્ધ = વિષયલુબ્ધ; વિષયોના લોલુપ.

यदि ज्ञानेन विशुद्धः शीलेन विना बुधैर्निर्दिष्टः।
दशपूर्विकस्य भावः च न किं पुनः निर्मलः जातः॥ ३१॥

જો શીલ વિણ બસ જ્ઞાનથી કહી હોય શુદ્ધિ જ્ઞાનીએ,
દશપૂર્વધરનો ભાવ કેમ થયો નહીં નિર્મળ અરે ? ૩૧

અર્થ:- જો શીલ વિના જ્ઞાનમાત્રથી શુદ્ધ થાય એમ જ્ઞાનીઓ કહેતા હોય તો દશપૂર્વને જાણનાર રૂદ્રના ભાવ શુદ્ધ કેમ ન થયા ? તેથી એમ જણાય છે કે ભાવ નિર્મળ શીલથી જ થાય છે.

ભાવાર્થ:- એકલું જ્ઞાન તો જ્ઞેયને જણાવે છે, પણ મિથ્યાત્વ કે કષાયને ટાળે નહિ, તેથી જ્ઞાન વિપરીત થઈ જાય છે. તેથી મિથ્યાત્વ અને કષાયનું મટવું જ શીલ છે. એ રીતે શીલ વિના માત્ર જ્ઞાનથી જ મોક્ષની સિદ્ધિ થતી નથી. શીલ વિના મુનિપણું લઈ લે તો પણ ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. માટે શીલને જ પ્રધાન જાણવું. ૩૧

હવે કહે છે કે જો નરકમાં પણ શીલ થઈ જાય અને વિષયોથી વિરક્ત બની જાય તો ત્યાંથી તીર્થંકરપદને પ્રાપ્ત થાય છે:-

जाए विसयविरक्तो सो गमयति णरयवेयणा पउरा।
ता लेहदि अरुहपयं भणियंजिणवडढमाणेण॥ ३२॥

यः विषयविरक्तः सः गमयति नरकवेदनाः प्रचुराः।
तत् लभते अर्हतादं भणितं जिनवर्द्धमानेव॥ ३२॥

^૧વિષયે વિરક્ત કરે ^૨સુસહ અતિ-ઉગ્ર નારકવેદના,
ને પામતા અર્હતપદ :- વીરે કહ્યું જિનમાર્ગમાં. ૩૨

અર્થ:- જે જીવ વિષયોથી વિરક્ત છે તે નરકની ભારે વેદનાને પણ હળવી કરી દે છે, ત્યાં પણ ભારે દુઃખ થતું નથી. તથા ત્યાંથી નીકળીને અરિહંત પદને પામે છે એમ વર્ધમાન ભગવાને કહ્યું છે.

ભાવાર્થ:- જિન સિદ્ધાંતમાં એમ કહ્યું છે કે-જીવ ત્રીજી નરકમાંથી નીકળીને તીર્થંકર થાય છે તે પણ શીલનું જ માહાત્મ્ય છે. ત્યાં સમ્યક્ત્વ સહિત થઈ વિષયોથી વિરક્ત બની

૧. વિષયે વિરક્ત = વિષયવિરક્ત જીવો. ૨. સુસહ = સહેલાઈથી સહન થાય એવી (અર્થાત્ હળવી).

શુભભાવના ભાવે તો નરકની વેદના પણ હળવી થઈ જાય છે. તથા ત્યાંથી નીકળી તીર્થંકરપદ પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષ પામે છે. આ માહાત્મ્ય શીલનું જ જાણો.

સિદ્ધાંતમાં આ પ્રકારે કહ્યું છે કે સમ્યક્દષ્ટિને જ્ઞાન અને વૈરાગ્યની શક્તિ નિયમથી હોય છે. તે વૈરાગ્યશક્તિ છે તે જ શીલનો એક દેશ છે એ પ્રકારે જાણવું. ૩૨

હવે આ કથનને સંકોચે છે:-

एवं बहुप्पयारं जिणेहि पच्चक्खणाण दरसीहिं ।
सीलेण य मोक्खपयं अक्खातीदं य लोयणाणेहिं ॥ ३३ ॥

एवं बहुप्रकारं जिनैः प्रत्यक्ष ज्ञानदर्शिभिः ।
शीलेन च मोक्षपदं अक्षातीतं च लोकज्ञानैः ॥ ३३ ॥

^૧અત્યક્ષ-શિવપદ પ્રાપ્તિ આમ ઘણા પ્રકારે શીલથી
પ્રત્યક્ષ દર્શનજ્ઞાનઘર લોકજ્ઞ જિનદેવે કહી. ૩૩

અર્થ:- એવં અર્થાત્ પૂર્વોક્ત પ્રકારે તથા અન્ય પ્રકારે (ઘણા પ્રકારે) જેમને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન-દર્શન જોવામાં આવે છે, જેમને લોકાલોકનું જ્ઞાન છે એવા જિનદેવે કહ્યું છે કે શીલથી અક્ષાતીત-જેમાં ઇન્દ્રિય રહિત-અતીન્દ્રિય જ્ઞાન સુખ છે એવું મોક્ષપદ હોય છે.

ભાવાર્થ:- સર્વજ્ઞદેવે આ પ્રકારે કહ્યું છે કે-શીલથી અતીન્દ્રિય જ્ઞાન-સુખરૂપ મોક્ષપદ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી હે, ભવ્ય જીવો! આ શીલને અંગીકાર કરો-એવા ઉપદેશનો આશય સૂચિત થાય છે. વધું કયાં સુધી કહીએ! આટલું જ ઘણા પ્રકારથી જાણો. ૩૩

હવે કહે છે કે શીલથી નિર્વાણ થાય છે તેનું ઘણા પ્રકારથી વર્ણન છે તે કેવી રીતે? તે કહે છે:-

सम्मत्तणाण दंसण तववीरयि पंचयारमप्पाणं ।
जलणो वि पवण सहिदो डहंति पोरायणं कम्मं ॥ ३४ ॥

सम्यक्त्वज्ञानदर्शनतपोवीर्यपंचाचाराः आत्मनाम् ।
ज्वलनोऽपि पवनसहितः दहंति पुरातनं कर्म ॥ ३४ ॥

સમ્યક્ત્વ-દર્શન-જ્ઞાન-તપ-વીર્યાચરણ આત્મા વિષે,
પવને સહિત ^૨પાવક સમાન, ^૩દહે ^૪પુરાતન કર્મને. ૩૪

અર્થ:- સમ્યક્ત્વ-જ્ઞાન-દર્શન-તપ અને વીર્ય એ પાંચ આચાર છે. તે આત્માનો આશ્રય પામીને પુરાતન કર્મોને એવી રીતે બાળી નાખે છે કે જેવી રીતે પવન સહિત અગ્નિ જૂનાં સૂકાં લાકડાંને બાળી નાખે છે.

ભાવાર્થ:- સમ્યક્ત્વ આદિ પાંચ આચાર એ અગ્નિ સ્થાને છે અને આત્માનો ત્રૈકાલિક શુદ્ધ સ્વભાવ જેને શીલ કહીએ છીએ. તે પવન સ્થાને છે. પાંચ આચાર રૂપ અગ્નિ પવન સમાન શીલની સહાય પામીને, સર્વ કર્મો બાળી નાખી, આત્માને શુદ્ધ કરે છે. આ પ્રકારે શીલ જ પ્રધાન છે. પાંચ આચારોમાં ચારિત્ર કહ્યું છે ને અહીં સમ્યક્ત્વ કહેવામાં ચારિત્ર જ જાણવું, વિરોધ ન જાણવો. ૩૪

હવે કહે છે કે આવા અષ્ટ કર્મોને જેમણે ભસ્મ કરી નાખ્યા છે તેઓ સિદ્ધ થયા છે:-

ણિદ્દહ અટ્ટકમ્મા વિસયવિરત્તા જિદિંદિયા ધીરા ।
તવવિણયશીલસહિદા સિદ્ધા સિદ્ધિં ગદિં પત્તા ॥ ૩૫ ॥

નિર્દઘાઠકર્માણઃ વિષયવિરક્તા જિતેંદ્રિયા ધીરાઃ ।
તપોવિનયશીલ સહિતાઃ સિદ્ધાઃ સિદ્ધિં ગતિં પ્રાપ્તાઃ ॥ ૩૫ ॥

^૧વિજિતેન્દ્રિ વિષય વિરક્ત થઈ, ધરીને વિનય-તપ-શીલને,
^૨ધીરા દહી વસુ કર્મ, શીવગતિપ્રાપ્ત સિદ્ધ પ્રભુ બને. ૩૫

અર્થ:- જે પુરુષોએ ઇન્દ્રિયોને જીતી લીધી છે, જેઓ વિષયોથી વિરક્ત છે, ધૈર્યવાન છે-પરીષદ આદિ ઉપસર્ગ આવતાં ચલાયમાન થતાં નથી, વિનય-તપ-શીલ સહિત છે તેઓ અષ્ટકર્મોને દૂર કરીને સિદ્ધગતિ-મોક્ષને પ્રાપ્ત થયા છે, તેઓ સિદ્ધ કહેવાય છે.

ભાવાર્થ:- અહીં પણ જિતેન્દ્રિય અને વિષય વિરક્તતા એ વિશેષણો શીલની જ મુખ્યતા બતાવે છે. ૩૫

હવે કહે છે કે જે લાવણ્ય અને શીલ સહિત છે તે મુનિઓ પ્રશંસાને યોગ્ય થાય છે:-

લાવણ્ણસીલ કુસલો જમ્મમહીરુહોજસ્સ સવણસ્સ ।
સો સીલો સ મહપ્પા ભમિજ્જ ગુણવિત્થરં ભવિણ ॥ ૩૬ ॥

લાવણ્યશીલકુશલઃ જન્મમહી રુહઃ યસ્ય શ્રમણસ્ય ।
સઃ શીલઃ સ મહાત્મા ભ્રમેત ગુણવિસ્તારઃ ભવ્યે ॥ ૩૬ ॥

**જે શ્રમણ કેરું જન્મતરુ લાવાણ્ય-શીલ સમૃદ્ધ છે,
તે શીલધર છે, છે મહાત્મા લોકમાં ગુણ વિસ્તરે. ૩૬**

અર્થ:- જે મુનિને જન્મરૂપ વૃક્ષ લાવાણ્ય અર્થાત્ અન્યને પ્રિય લાગે છે એવું સર્વાંગ સુંદર છે તથા મન-વચન-ક્રાયની ચેષ્ટા સુંદર છે અને શીલ અર્થાત્ અંતરંગ મિથ્યાત્વ વિષય રહિત પરોપકારી સ્વભાવ છે-આ બન્નેમાં નિપુણ-પ્રવીણ હોય તે મુનિ શીલવાન છે, મહાત્મા છે, તેમના ગુણોનો વિસ્તાર લોકમાં ભમે છે-ફેલાય છે.

ભાવાર્થ:- આવા મુનિના ગુણ લોકમાં વિસ્તારને પ્રાપ્ત હોય છે-સર્વ લોકમાં પ્રશંસા યોગ્ય હોય છે. અહીં પણ શીલનો જ મહિમા જાણવો, અને વૃક્ષનું સ્વરૂપ કલું છે કે-જેવી રીતે વૃક્ષની શાખા, ફૂલ, પત્ર, ફળ આદિ સુંદર હોય અને છાયાદિ વડે સર્વ લોકનો રાગદ્વેષ રહિત સમાન ઉપકાર કરે, તે વૃક્ષનો મહિમા સર્વે લોકો કરે છે તેવી રીતે મુનિ પણ એવા જ હોય તો બધા લોકો દ્વારા મહિમા કરવા લાયક થાય છે. ૩૬

હવે કહે છે કે જે આવા મુનિ હોય તે જિનમાર્ગમાં રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ રૂપ બોધિને પ્રાપ્ત થાય છે:-

**णाणं ज्ञाणं जोगो दंसणसुद्धीय वीरयायत्तं ।
सम्मत्तदंसणेण य लहंति जिणसासणे बोहिं ॥ ३७ ॥**

**ज्ञानं ध्यानं योगः दर्शन शुद्धिश्च वीर्यायत्ताः ।
सम्यक्त्वदर्शनेन च लभन्ते जिनशासने बोधिं ॥ ३७ ॥**

**દગ શુદ્ધિ, જ્ઞાન, સમાધિ ધ્યાન સ્વશક્તિ-આશ્રિત હોય છે,
સમ્યક્ત્વથી જીવો લહે છે ^૧બોધિને જિનશાસને. ૩૭**

અર્થ:- જ્ઞાન, ધ્યાન, યોગ, દર્શનની શુદ્ધતા એ તો વીર્યને આધીન છે અને સમ્યક્દર્શનથી જિનશાસનમાં બોધિને પ્રાપ્ત કરે છે-રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ થાય છે.

ભાવાર્થ:- પદાર્થોને વિશેષરૂપથી જાણવું તે જ્ઞાન; સ્વરૂપમાં એકાગ્રચિત્ત થવું તે ધ્યાન; સમાધિસ્થ થવું તે યોગ; તથા નિરતિચાર શુદ્ધ સમ્યક્દર્શન-એ ગુણો વીર્ય (શક્તિ)ને આધીન છે. અર્થાત્ વીર્ય શક્તિ પ્રમાણે ધારણ કરવા જોઈએ. પરંતુ સમ્યક્દર્શનથી-બોધિ-રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ થાય છે. રત્નત્રયથી વિશેષ ધ્યાનાદિક પણ યથાશક્તિ હોય છે અને તેથી શક્તિ પણ વધે છે. આવું કહેવામાં પણ શીલનું માહાત્મ્ય જાણવું. રત્નત્રય છે તે જ આત્માનો સ્વભાવ છે, તેને શીલ પણ કહે છે. ૩૭

૧. બોધિ = રત્નત્રયપરિણતિ.

હવે કહે છે કે આ પ્રાપ્તિ જિનવચનથી થાય છે:-

જિનવચનગહિદસારા વિસયવિરક્તા તાવોધના ધીરા ।
સીલ સલિલેણ ણહાદા તે સિદ્ધાલય સુહં જંતિ ॥ ૩૮ ॥

જિનવચનગૃહીતસારા વિષયવિરક્તાઃ તપોધના ધીરાઃ ।
શીલ સલિલેન સ્નાતાઃ તે સિદ્ધાલય સુખં યાંતિ ॥ ૩૮ ॥

જિનવચનનો ગ્રહી સાર, વિષયવિરક્ત ધીર તપોધનો,
કરી સ્નાન ^૧શીલસલિલથી, સુખ સિદ્ધિનું પામે અહો ! ૩૮

અર્થ:- જેમણે જિનવચનોથી સારને ગ્રહણ કરી લીધો છે ને વિષયોથી વિરક્ત થઈ ગયા છે, જેમને તપ એ જ ધન છે તથા ધીર છે-એવા મુનિ શીલરૂપી જળથી સ્નાન કરીને શુદ્ધ થયા, તેઓ સિદ્ધાલય જે સિદ્ધોને રહેવાનું સ્થાન છે-તેના સુખોને પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ:- જે જિનવચન દ્વારા વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણીને તેનો સાર-જે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ-તેને ગ્રહણ કરે છે. તેઓ ઈન્દ્રિય વિષયોથી વિરક્ત થઈને તપ ધારણ કરે છે-મુનિ થાય છે. ધીર, વીર બનીને પરિષદ-ઉપસર્ગ આવે તો પણ ચલાયમાન થતા નથી ત્યારે શીલ, જે સ્વરૂપની પ્રાપ્તિની પૂર્ણતારૂપ ચોર્યાસીલાખ ઉત્તર ગુણની પૂર્ણતા તે થયું નિર્મળ જળ, તેનાથી સ્નાન કરીને સર્વ કર્મ મળને ઘોઈને સિદ્ધ થયા. તે મોક્ષમંદિરમાં રહીને ત્યાં પરમાનંદ, અવિનાશી, અતીન્દ્રિય, અવ્યાબાધ સુખને ભોગવે છે. આ શીલનું માહાત્મ્ય છે. આવું શીલ જિનવચનથી પ્રાપ્ત થાય છે. જિનાગમનો નિરંતર અભ્યાસ કરવો ઉત્તમ છે. ૩૮

હવે અંત સમયમાં સંક્ષેપના કહી છે. તેમાં દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ-આ ચારની આરાધનાનો ઉપદેશ છે. એ પણ શીલથી જ પ્રગટ થાય છે. તેને પ્રગટ કરીને કહે છે:-

સવ્વગુણ સ્ત્રીણકમ્મા સુહદુક્ખવિવજ્જિદા મણવિસુદ્ધા ।
પપ્ફોહિયકમ્મરવા હવંતિ આરાહણાપયડા ॥ ૩૯ ॥

સર્વગુણક્ષીણકર્માણઃ સુખદુઃખવિવર્જિતાઃ મનોવિશુદ્ધઃ ।
પ્રસ્ફોટિતકર્મરજસઃ ભવંતિ આરાધનાપ્રકટાઃ ॥ ૩૯ ॥

^૨આરાધનાપરિણત સરવ ગુણથી કરે ^૩કૃશ કર્મને,
સુખદુઃખ રહિત ^૪મનશુદ્ધ તે ક્ષેપે કરમરૂપ ધૂળને. ૩૯

૧. શીલ સલીલ = શીલરૂપી જળ. ૨. આરાધના પરિણત = આરાધના રૂપે પરિણમેલા પુરુષો. ૩. કૃશ = નબળાં; પાતળાં; ક્ષીણ. ૪. મન શુદ્ધ = શુદ્ધ મનવાળા (અર્થાત્ શુદ્ધ પરિણતિવાળા).

અર્થ:- સર્વ ગુણ-જે મૂળ ગુણ તથા ઉત્તર ગુણ-તેનાથી જેમાં કર્મ ક્ષીણ થઈ ગયાં છે, જે સુખદુઃખથી રહિત છે, જેમાં મન વિશુદ્ધ છે અને જેમાં કર્મરૂપ રજને ઉડાડી દીધી છે એવી આરાધના પ્રગટ થાય છે.

ભાવાર્થ:- પહેલાં તો સમ્યક્દર્શન સહિત મૂળગુણ-ઉત્તર ગુણો દ્વારા કર્મોની નિર્જરા થવાથી કર્મની સ્થિતિ, અનુભાગ ક્ષીણ થાય છે. પછી વિષયો દ્વારા જે કંઈ સુખદુઃખ થતું હતું તેનાથી રહિત થાય છે. પછી ધ્યાનમાં સ્થિત થઈ શ્રેણી ચઢે ત્યારે ઉપયોગ વિશુદ્ધ થાય; કષાયોનો ઉદય અવ્યક્ત હોય ત્યારે દુઃખ સુખની વેદના મટે, પછી મન વિશુદ્ધ થઈને ક્ષયોપશમ જ્ઞાન દ્વારા કંઈક જ્ઞેયથી જ્ઞેયાંતર થવાનો વિકલ્પ હોય છે, તે મટીને એકત્વવિતર્ક-અવિચાર નામનું શુકલ ધ્યાન બારમા ગુણસ્થાનના અંતમાં હોય છે. -આ મનનો વિકલ્પ મટાડીને વિશુદ્ધ થવું છે.

પછી ઘાતિ કર્મોનો નાશ થઈને અનંત ચતુષ્ટય પ્રગટ થાય છે, તેને કર્મરજનું ઉડવું કહે છે. આ પ્રકારે આરાધનાની સંપૂર્ણતા પ્રગટ કરવાની છે. જે ચરમ શરીરી છે તેમને તો આ પ્રકારે આરાધના પ્રગટ થઈને મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. અન્યને આરાધનાનો એકદેશ હોય છે. અંતમાં તેને આરાધના વડે સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યાં સાગરો પર્યંત સુખ ભોગવીને, ત્યાંથી ચ્યવીને મનુષ્યનો જન્મ લઈ, આરાધનાને સંપૂર્ણ કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. આ જિનવચનનું અને શીલનું માહાત્મ્ય છે. ૩૯

હવે આ ગ્રંથને પૂર્ણ કરે છે ત્યાં એમ કહે છે કે જ્ઞાનથી સર્વસિદ્ધિ છે:- આ સર્વ જન પ્રસિદ્ધ છે તે જ્ઞાન આવું હોય તેમ કહે છે:-

અરહન્તે સુહૃત્તી સમ્મત્તં દંસણેણ સુવિસુદ્ધં ।
સીલં વિસયવિરાગો ણાણં પુણકેરિસં ભણિયં ॥ ૪૦ ॥

અર્હતિ શુભભક્તિઃ સમ્યક્ત્વં દર્શનેન સુવિશુદ્ધં ।
શીલં વિષયવિરાગઃ જ્ઞાનં પુનઃ કીદૃશં ભણિતં ॥ ૪૦ ॥

અર્હંતમાં શુભ ભક્તિ શ્રદ્ધા શુદ્ધિયુત સમ્યક્ત્વ છે,
ને શીલ વિષય વિરાગતા છે; જ્ઞાન બીજું કયું હવે ? ૪૦

અર્થ:- અરહંતમાં શુભ ભક્તિ હોવી તે સમ્યક્ત્વ છે. તે કેવું છે? સમ્યક્દર્શનથી વિશુદ્ધ છે, તત્ત્વાર્થોનું નિશ્ચય-વ્યવહારસ્વરૂપ શ્રદ્ધાન અને બાહ્ય જિનમુદ્રા-નગ્ન દિગમ્બરરૂપનું

ધારણ તથા તેનું શ્રદ્ધાન-એવા દર્શનથી વિશુદ્ધ અતિચાર સહિત નિર્મળ છે. -એવું તો અરિહંત ભક્તિરૂપ સમ્યક્ત્વ છે. વિષયોથી વિરક્ત થવું શીલ છે અને જ્ઞાન પણ તે જ છે તથા તેથી ભિન્ન જ્ઞાન કેવું કહ્યું છે! સમ્યક્ત્વ, શીલ વિના તો જ્ઞાન મિથ્યાજ્ઞાનરૂપ અજ્ઞાન છે.

ભાવાર્થ:- સર્વ મતોમાં આ વાત પ્રસિદ્ધ છે કે જ્ઞાનથી સર્વ સિદ્ધિ છે અને જ્ઞાન શાસ્ત્રોથી થાય છે. આચાર્ય કહે છે કે અમે તો જ્ઞાન તેને જ કહીએ છીએ કે જે સમ્યક્ત્વ ને શીલ સહિત જ હોય. આમ, જિનાગમમાં કહ્યું છે. તેનાથી ભિન્ન જ્ઞાન કેવું છે? -તેનાથી ભિન્ન જ્ઞાનને તો અમે જ્ઞાન કહેતા નથી. તેના વિના તો તે અજ્ઞાન જ છે. સમ્યક્ત્વ તથા શીલ તો જિનાગમથી થાય છે. ત્યાં જેના વડે સમ્યક્ત્વ, શીલ થયા ને તેની ભક્તિ ન હોય તો સમ્યક્ત્વ કેમ કહેવાય? જેના વચન દ્વારા આ પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે તેની ભક્તિ હોય ત્યારે જાણીએ કે આને શ્રદ્ધા થઈ ને જ્યારે સમ્યક્ત્વ થાય ત્યારે વિષયોથી વિરક્ત થાય જ થાય. જો વિરક્ત ન હોય તો સંસાર ને મોક્ષનું સ્વરૂપ શું જાણ્યું?

આ પ્રકારે સમ્યક્ત્વ શીલ થવાથી જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન નામ પામે છે. આ પ્રકારે આ સમ્યક્ત્વ શીલના સંબંધથી જ્ઞાનનો તથા શાસ્ત્રનો મહિમા છે. આવું આ જિનાગમ છે કે જે સંસારથી નિવૃત્તિ કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવવાવાળું છે, તે જયવંત હો. આ સમ્યક્ત્વ સહિત જ્ઞાનનો મહિમા છે તે જ અંત મંગળ જાણવું. ૪૦

આ પ્રકારે શ્રી કુંદકુંદ આચાર્ય કૃત શીલપાહુડ ગ્રંથ સમાપ્ત થયો.

આનો સંક્ષેપ તો કહેતા આવ્યા છીએ કે-શીલ નામ સ્વભાવનું છે. આત્માનો સ્વભાવ શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શનમયી ચેતનાસ્વરૂપ છે. તે અનાદિ કર્મના સંયોગથી વિભાવરૂપ પરિણમે છે. તેના વિશેષ મિથ્યાત્વ, કષાય આદિ અનેક છે. તેમને રાગ-દ્વેષ-મોહ પણ કહે છે. તેમના ભેદ સંક્ષેપથી ચોર્યાસી લાખ કર્યા છે. વિસ્તારથી અસંખ્યાત, અનંત થાય છે. તેમને કુશીલ કહેવાય છે. તેમના અભાવરૂપ સંક્ષેપથી ચોર્યાસીલાખ ઉત્તર ગુણ છે. તેમને શીલ કહે છે. આ તો સામાન્ય પરદ્રવ્યના સંબંધની અપેક્ષાથી શીલ-કુશીલનો અર્થ છે, અને પ્રસિદ્ધ વ્યવહારની અપેક્ષાએ સ્ત્રીના સંગની અપેક્ષાથી કુશીલના અઢાર હજાર ભેદ કલાં છે તેમના અભાવથી શીલના અઢાર હજાર ભેદ છે, તેમને જિનાગમથી જાણીને પાળવાં. લોકમાં પણ શીલનો મહિમા પ્રસિદ્ધ છે. જે પાળે છે તે સ્વર્ગ-મોક્ષનું સુખ પામે છે. તેમને અમારા નમસ્કાર છે. તેઓ અમને પણ શીલની પ્રાપ્તિ કરાવો એ જ પ્રાર્થના છે.

* છપ્પય *
*

આન વસ્તુ કે સંગ રાચિ જિનભાવ ભંગ કરિ;
વરતૈ તાહિ કુશીલભાવ ભાખે કુરંગ ઘરિ!

તાહિ તજૈ મુનિરાય પાપ નિજ શુદ્ધરૂપ જલ;
ઘોય કર્મરજ હોય સિદ્ધિ પાવૈ સુખ અવિચલ।।

યહ નિશ્ચય શીલ સુબ્રહ્મચ્ય વ્યવહારૈ તિયત જ નમૈ।
જો પાલે સબવિધિ તિનિ નમૂં પાઉં જિન ભવ ન જનમ મૈ।।૧।।

* દોહા *

નમૂં પંચપદ બ્રહ્મચ્ય મંગલરૂપ અનૂપ।
ઉત્તમ શરણ સદા લહૂં ફિરિ ન પરૂં ભવકૂપ।।૨।।

ઈતિ શ્રી કુન્દકુન્દ સ્વામી પ્રણીત શીલ પાહુડની
જયપુર નિવાસી પં. જયચંદ્રજી છાબડા કૃત
દેશભાષામય વચનિકા સમાપ્ત.

